Antonio Gramsci

HAPİSHANE DEFTERLERİ

-4. CİLT-

Editör: Joseph A. Buttigieg

KALKEDON

MUBİ

HAPİSHANE DEFTERLERİ

ANTONIO GRAMSCI

Cilt 4

Editör: Joseph A. Buttigieg
Kalkedon Yayınları: 276-277
Gramsci Kitaplığı: 14-15

Yayına Hazırlayan: Hakan Tanıttıran

Dizi Editörü: Onur Gayretli
Türkçesi: Barış Baysal
Dizin: Bora Bozatlı
Kapak Tasarım: Şahan Yatarkalkmaz

Kalkedon Yayınları
Hırkai Şerif Mahallesi, Bali Paşa Caddesi, No 155 A
Fatih - İstanbul, Sertifika No: 13931

Telefon ve Fax: 0212 512 43 56
e-mail: kalkedonyayinlari@gmail.com

Bu kitap Ceylan Matbaası'nda (Ahmet Uçar) basılmıştır
Davutpaşa Cad. Güven Sanayi Sitesi 83/ 317-318-319
Zeytinburnu - İstanbul - Sertifika No: 23352
Tel: 0212 613 10 79 Fax: 0212 613 10 79

ISBN
Ciltsiz: 978-605-4979-18-9
Ciltli: 978-605-4979-19-6

İngilizce Birinci Basım: COLUMBIA UNIVERSITY PRESS 1996 - NEW YORK

Türkçe Birinci Basım: Ekim 2014

Tüm hakları saklıdır.

© Kalkedon 2014

HAPİSHANE DEFTERLERİ

ANTONIO GRAMSCI

CİLT 4

EDİTÖR: JOSEPH A. BUTTIGIEG

Türkçesi
Barış Baysal

Tatiana Schucht anısına
ve
Valentino Gerratana için
ikisi de Gramsci mirasının korunması için çalıştı

KALKEDON

İçindekiler

DİZİ EDİTÖRÜNÜN ÖNSÖZÜ 7

ÖNSÖZ 9

YEDİNCİ DEFTER (1930-1931) 15

SEKİZİNCİ DEFTER (1930-1932) 93

NOTLAR 251

DEFTER 7 253

DEFTER 8 321

BAŞLIKLARA YA DA İLK KELİMELERE GÖRE NOTLARIN SIRALANIŞI 433

DEFTER 7 433

DEFTER 8 437

DİZİN 445

DİZİ EDİTÖRÜNÜN ÖNSÖZÜ

Hapishane Defterleri'nin elinizdeki cildi, Defter 7 ve Defter 8 ile Buttigieg'in bu defterlere dair tasvirlerinden oluşmaktadır. *Hapishane Defterleri*'nin 2. Cildinde belirttiğimiz teknik değişikliğin dışında editoryal bakımdan bir değişikliğe gidilmemiş ve *Hapishane Defterleri 1. Cilt*'te Dizi Editörünün Önsözü başlığı altında belirttiğimiz süreçlere bağlı kalınmıştır. Bu bağlamda; Gramsci'nin -Gerratana'yı izleyerek A Metinleri olarak tayin edilen- üzerini çizdiği ve daha sonra küçük ya da büyük değişikliklerle yeniden ortaya çıkan notlar Defter 7 ve Defter 8 için şu şekildedir;

Defter 7, Madde;

1, 2, 3, 5, 6, 8, 9, 10, 13, 17, 20, 25, 26, 29, 34, 36, 39, 42, 46, 47, 77

Defter 8, Madde;

1, 7, 19, 21, 25, 27, 32, 37, 39, 43, 44, 48, 52, 53, 56, 58, 61, 62, 69, 78, 79, 84, 86, 112, 114, 128, 151, 153, 156, 158, 159, 163, 167, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 181, 183, 184, 186, 189, 192, 194, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 213, 214, 215, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245

ÖNSÖZ

Gramsci'nin elindeki dergilere yönelik dikkatini toparlama isteği dışında, kitap gelişini durdurmasının bir sebebi daha vardı. Bu sebebi Tatiana Schucht'a doğrudan belirtmese de, 17 Kasım 1930 tarihli mektuptaki birtakım görüşlerle hemen hemen aynı zamanda Defter 8'in ilk sayfasına yazdıkları yan yana koyulunca aslında ne söylemek istediğini belirlemek kolaylaşmaktadır. 1930 sonları itibarıyla Gramsci çok sayıda not yazmıştı ve ilk baştaki çalışma planı öyle dallanıp budaklanmıştı ki, artık en azından iyiden iyiye dağılmış ve çalışmasının belirgin ve öne çıkmış motifleri olarak gördüğü birtakım notları organize etmek gerektiğini düşünmeye başlamıştı. Bir yandan Tatiana Schucht'a, "üç ya da dört temel konuya odaklandım" derken, bir yandan da bunların içinde en öne çıkan konunun "İtalyan aydınlarının on sekizinci yüzyılın sonlarına kadar oynadıkları kozmopolit rol" olduğunu ortaya koyacaktı. Sonraki birkaç cümlede ona anlatmaya devam ettiği konu ise notlarını genel bir iskelet içerisinde birleştirmek ya da onları bir ana tema altında bir araya gelmiş bir çalışmaya dönüştürmek değil, aksine bu ana konuyu bir dizi ayrı çalışmaya bölüştürme zaruriyeti ile alakalıydı. Ana başlığın öyle çok alt başlığı vardı ki, o koşullar altında elini attığı her girişim "bir dizi monografın yazılması" ile sonuçlandı.

Bir miktar anlaşılmaz olan organizasyon planını hayata geçirmek amacıyla Gramsci yeni bir deftere (bu ciltte Defter 8) başladı ve o defterin ilk satırına şu altı çizili başlığı attı: "İtalyan aydınlarının tarihi hakkında gelişigüzel notlar ve karalamalar." Başlığın hemen altına Gramsci "gelişigüzel notlar" ile ne kastettiğini belirtti: Bu başlık altında toplanacak notlar geçici olacaktır ve "bağımsız makaleler"den oluşsalar bile "ayrıntılı bir organik çalışma"nın taslağını ya da eskizini oluşturmayacaklardır. Sayfanın daha altında bu bağımsız makalelerin ya da Tatiana Schucht'a yazdığı mektuptaki tabiriyle monografların konularını bir liste halinde vermeye başlamıştır. Bu listede hâlihazırda doldurmuş olduğu defterlerdeki çok sayıda farklı notta ele aldığı belli başlı konulardan birkaçı haricinde tüm konular mevcuttur. Dolayısıyla bir açıdan bu liste hâlihazırda ele alınan konuları kapsamakta, sadece öne çıkan çok sayıda temayı hatırlatmakla kalmayıp aynı zamanda görünüşte farklı olmalarına karşın Gramsci'nin onları iç içe geçmiş olarak tanımladığı gerçeğini de ispatlamaktadır. Öte yandan liste, Gramsci'nin gelecekteki çalışma çizgisi hakkında da ipucu vermektedir. Zira bazı defterleri sonlarına dek muhtelif ve kesintili görüşlerini, analizlerini, eleştirilerini ve teorik keşiflerini anlatabileceği alanlar olarak kullanmış olsa da, bir yandan da giderek daha fazla zamanını hâlihazırda yazdığı notları seçerek ve detaylandırarak özel -tematik- defterler oluşturmaya adıyordu. Dolayısıyla örneğin Machiavelli'nin siyasetine adanmış Defter 13 önceden Defter 8'de yazılmış geniş bir notlar kümesini de içermektedir.

Gramsci, Defter 8'in sayfalarını İtalyan aydınlar üzerine notlarına ayırma fikrinden vazgeçmişti. Defterin ilk sayfası 17 Kasım 1930 tarihli mektubuyla hemen hemen aynı tarihte yazılmış olsa da defterin geri kalanı bir sonraki yılın sonlarına kadar kullanılmayacaktı. (Bu edisyonda defterin başlangıç tarihi Gramsci'nin ilk sayfasına yaptığı karalamalar nedeniyle 1930 olarak verildi. Valentino Gerratana'nın *Quaderni* eleştirel edisyonunda başlangıç tarihi olarak Gramsci'nin defterin sayfalarını düzenli olarak kullanmaya başladığı 1931 olarak verilir.) Her durumda, Tatiana Schucht'a yolladığı mektuptan birkaç hafta sonra Gramsci yeni kitaplar istemeye başlamış ve bu cildin içeriğinden de anlaşılacağı üzere geniş bir konu çeşitliliği içerisinde az ya da çok sistematik bir şekilde yazmayı sürdürmüştü. Öte yandan, 1932 ilkbaharı itibarıyla Defter 8'in son sayfasını yazdığı dönemde tamamladığı kapsamlı araştırma ve inceleme programı içerisinde belli bir proje vardı. Bu pro-

je, Defter 4'ün yarısını ayırdığı "Felsefe Üzerine Notlar. Materyalizm ve İdealizm. İlk Dizi" projesiydi. Bu notlar dizisinin ikinci ve üçüncü bölümleri Defter 7'nin tercümelere ayrılmamış sayfalarını ve Defter 8'in tam olarak yarısını doldurmuştur. Gramsci bu üç bölümlü notlar dizisini ardı ardına sanki bir defterin ardından bulduğu ilk fırsatta başka bir defterden devam edermiş gibi yazmıştı. Daha sonra bu notların bileşenlerini büyük oranda ayrı defterlerde toplayacaktı: Defter 11 (Felsefe ve Marksist teori üzerine) tümüyle bu diziden notlarla doluydu. Defter 10'un (Croce üzerine) büyük kısmı da keza. Bu iki defter Gramsci külliyatında özellikle önemli bir yer tutar. Bunlarda onun praksis felsefesi ile tarihsel materyalizm konsepti, sırasıyla Nikolai Bukharin ve Benedetto Croce örnekleri üzerinden detaylı bir pozitivizm ve idealizm eleştirisi ile birlikte sunulmaktadır.

Gramsci'nin düşüncesini ve *Hapishane Defterleri*'nin karmaşık oluşum süreçlerini hiç kimse Valentino Gerratana ve Antonio Santucci kadar iyi anlamamıştır. Bu edisyonun ilk iki cildini hazırlarken onların uzmanlığından ve öğütlerinden fazlasıyla faydalandım. Ne keder ki, her ikisi de erkenden göçüp gittiler fakat bu cildin metin tenkidini inşa ederken yine de Gramsci'nin fikirlerini tartışmak ve metnini anlamak için birlikte harcadığımız saatler içerisinde bana verdikleri bilgileri ve görüşleri kullandım. Yıllar içinde çok sayıda başka dostlarım ve çalışma arkadaşlarım da bana bu projede destek oldu. Bunların en azimlileri ve cömertleri Paul Bové, Frank Rosengarten ve David Ruccio'dur. Walter Adamson, Derek Boothman, Carlos Nelson Coutinho ve Guido Liguori de bana çok kıymetli önerilerde bulunarak özellikle yardımcı olmuşlardır. Ayrıca Giorgio Baratta, David Betson, Carmel Borg, Gerald Bruns, Alberto Burgio, John Cammett, Benedetto Fontana, Christopher Fox, Marcus Green, Wolfgang Fritz, Anne Showstack Sassoon, William Spanos ve Jennifer Warlick'in araştırmacılıklarından ve dostluklarından fazlasıyla yararlandım. Jennifer Crewe, Anne McCoy ve onların Columbia Üniversitesindeki çalışma arkadaşlarının yardımları bu projenin en başından itibaren vazgeçilmez boyuttaydı. Bu cildin yayına hazırlanmasında Corey Zwikstra'dan yardım aldım ve özellikle Sarah St. Onge'un uzmanlığından faydalandım. Her şeyin ötesinde, çalışmamın her anında yanımda olan J. Anne Montgomery ile Peter Paul Buttigieg'e fazlasıyla teşekkür borçluyum.

Hapishane Defterleri'nin bu edisyonu büyük oranda Ulusal İnsani Bi-

limler Destek Fonu'ndan gelen cömert bir yardım ve Notre Dame Üniversitesi İngilizce Bölümü ile Sanat ve Edebiyat Koleji'nin kesintisiz destekleri sayesinde yaratılabildi.

HAPİSHANE DEFTERLERİ

CİLT 4

YEDİNCİ DEFTER

(1930-1931)

FELSEFE ÜZERİNE NOTLAR. MATERYALİZM VE İDEALİZM. *İKİNCİ DİZİ*

Madde 1. *Benedetto Croce ve Tarihsel Materyalizm* [krş. s. 550].[1] Croce'nin Oxford'daki Felsefe Kongresi'nin Estetik ile ilgili bölümünde yaptığı konuşma [20 Ekim 1930 tarihli *La Nuova Italia*'ya bakınız].[2] Bir felsefi sistemin terimlerini başka bir felsefi sistemin terimlerine aynen bir iktisatçının dilini başka bir iktisatçının diline tercüme edermiş gibi çevirmek sınırları olan bir iştir ve bu sınırlar, felsefi sistemlerin ya da iktisadi sistemlerin fundamental doğası tarafından belirlenir. Başka bir deyişle, bu tür bir tercüme geleneksel felsefe içerisinde mümkün iken geleneksel felsefeyi tarihsel materyalizme ya da tarihsel materyalizmi geleneksel felsefeye tercüme etmek imkânsızdır. Karşılıklı tercüme edilebilirlik ilkesi, tarihsel materyalizmin içkin bir "eleştirel" unsurudur zira belirli bir uygarlık aşamasının, "temelde özdeş" kültürel ve felsefi ifadeye sahip olduğunu varsayar ya da öngörür. Öte yandan bu ifade dili, her bir "ulusun" ya da felsefi sistemin kendine özgü geleneğine göre değişiklik gösterir. Bu durumda Croce kendine has bir istismardan da sorumludur: O, polemiksel bir "hileye" başvurmuştur. Bir bütün olarak tarihsel materyalizme saldırmak amacıyla tarihsel materyalizmin eleştirel bir unsurundan faydalanarak onu Kant'a dahi kıyasla gecikmiş bir dünya görüşü olarak göstermiştir. (Yani Croce tüm tarihsel materya-

lizm eleştirisini "radikal şekilde" değiştirmiştir. Bu yeni bakış açısı, onun De Man'ın kitabına düzdüğü methiyeler nezdinde değerlendirilebilir.)[3] Peki ama Croce toptan mı hatalıdır? Ben Croce'nin polemiksel bir "hileye" başvurduğunu söylüyorum, yani bir filozof ya da tarihçi olarak davranmamıştır aksine "siyasal bir eyleme", "pratik" bir eyleme girişmiştir. Tarihsel materyalizm içerisinde düşük nitelikte bir akımın yeşerdiği doğrudur. Bu duruma, popüler Katolisizmin teologların ya da aydınların Katolisizmi ile ilişkisine benzer bir şekilde bakılabilir. Popüler Katolisizmin "paganizm" ya da diğer dinlerin terimlerine tercüme edilebilmesi gibi, bu düşük nitelikteki tarihsel materyalizm de "teolojik" terimlere -yani pre-Kantçı ve pre-Kartezyen felsefe terimlerine- tercüme edilebilir. Croce'nin hilesi, tam olarak bu kıyaslamaları ve popüler Katolisizmden "fetişist" dile yapılan bu tercümeleri kullanan Mason ruhban sınıfı karşıtları ile vulgar rasyonalistlerin taktiğini andırmaktadır. (Croce'nin içine düştüğü durum, bir felsefeyi onun entelektüel popülarizasyon literatürüyle yargılaması nedeniyle Sorel'den ağzının payını alan Clemenceau'nun durumuna benzemektedir.[4] Bu durum Rönesans insanının Protestan Reform insanı karşısındaki halini andırır: Reform insanının entelektüel bayağılığının klasik Alman felsefesini ve kapsamlı modern Alman kültür hareketini gölgelediğini anlayamamak.) Erasmus ve Luther: "Luther'in gittiği yerde kültür ölür," diye yazmıştı Erasmus (ya da buna benzer bir şey).[5] Croce tarihsel materyalizmi; "bilimci" tavrı, materyalist "itikadı", entelektüel "Ortaçağ"a dönüşü nedeniyle hor görür. Bunlar Erasmus'un kendi zamanının diliyle Luther'e yönelttiği eleştirilerdir. Rönesans insanı ile Reform insanı Croce tipi modern aydının kişiliğinde kaynaşmıştır. Yine de bu Croce tipi insan, Reform insanını içinde barındırsa da, "Ortaçağ" Luther'i ile başlayan tarihsel sürecin Hegel'e dek nasıl uzayabilmiş olduğunu anlamamaktadır. Dolayısıyla, yeni aydınla ve tarihsel materyalizmde vücut bulan ahlâki Reform süreciyle karşılaşan Croce tipi insan, kendini Luther'in karşısındaki Erasmus gibi bulur. Croce'nin bu konumu, onun dine karşı pratik tutumu aracılığıyla gözlenebilir. Croce dindarlık karşıtıdır ve İtalyan aydınları için onun felsefesi -özellikle en az sistematik formlarıyla (*Cultura e Vita morale, Conversazioni critiche, Frammenti di etica* gibi dergilerde toplanmış kitap tanıtımları, notlar vb.)- "Rönesans" tipi insanda sahici bir entelektüel ve ahlâki reformu temsil etmektedir. Hâlbuki Croce "halka" gitmemiştir, "ulusal" bir unsur (Lüthercilerin ve

Kalvenistlerin karşısındaki Rönesans insanları gibi) olmamıştır çünkü felsefesini ilkokullarda dahi eğitsel bir etmene dönüştürecek (ve dolayısıyla sıradan işçiler ve köylüler yani sıradan halk için de eğitsel hale getirebilecek) biçimde "popüler" kılabilecek bir takipçiler grubu yaratmayı başaramamıştır. Olayların da gösterdiği gibi bu zaten mümkün değildi. Croce bir defasında buna benzer bir şeyler yazmıştı: "Dinin ortaya çıkmasını sağlayan ve onu canlı tutan aynı ihtiyaçları karşılayan bir şeyler bulmaksızın sıradan halkı dinden uzaklaştıramazsınız."[6] Bu varsayımın doğru bir tarafı vardır fakat bu aynı zamanda idealist felsefenin güçsüzlüğünü, tamamlayıcı bir dünya görüşü olmaktaki yetersizliğini de kabul etmek anlamına gelmez mi? Bundan dolayı, pratikte Croce'den daha tutarlı davranan Gentile dini okullara yeniden sokmuş[7] ve bu hareketini Hegelci din anlayışını felsefenin ilkel bir evresi olarak gösterip meşrulaştırmıştır. (Bunun yanında, eğitim planı parlamenter siyasetin zorlu engellerini başarıyla aşabilseydi Croce de aynı şeyi yapacaktı.)[8] Öte yandan Gentile'nin meşrulaştırma meselesi tam bir aldatmaca değil mi? Neden halkı bir şeyle aydınları ise başka bir şeyle besleme yoluna gidilsin ki? Croce'nin *Etica*'sındaki din "bölümünü" anımsayın:[9] Yazı kusursuzdur. Bu bakış açısı neden geliştirilmedi? Gerçekte mümkün değildi. "Gerçeğin nesnelliği" görüşü halkın içine dinler tarafından yerleştirildiği için sadece "dogmatik" görünen ama tarihsel olma kapasitesini de içinde taşıyan bir ilke tarafından yerinden edilebilir. Bu ilke yalnızca bilimden türeyebilir. Hatta bu bile dinsel hurafeye benzer ya da ondan da kötü bir hurafeye dönüşebilir fakat kendi içerisinde bu ilkel evreyi aşmak için gerekli unsurları bulabilir. Bu ilke Croce'nin tabiriyle insanoğlunun ve buna bağlı olarak tarihin ve ruhun üstünlüğünü koruyarak onu doğayla iletişime geçirebilir. (Missiroli'nin *O<rdine> N<uovo>*'da P.T.'ye ait bir notla birlikte yayımlanan "bilim" konulu yazısına bakınız.)[10]

Missiroli'ye ait aşağıdaki pasaj ("Calendario: Religione e filosofia," *L'Italia Letteraria*, 23 Mart 1930) bu bağlamda ilgi çekicidir:

> Öyle görünüyor ki, kimi zaman, felsefe öğretmeninin mantığı ile karşı karşıya kalındığında (özellikle de o felsefe öğretmeni mutlak idealizm yanlısı ise) öğrencilerin *ortak aklı* ile diğer öğretmenlerin sağduyusu filozoftan ziyade ilahiyatçının lehine kaynaşacaktır. Kendimi *bilgilendirilmemiş bir halkın* önünde modern

felsefenin iddialarını savunur halde bulmak istemezdim. İnsanlık hâlâ Aristotelesçiliğini korumaktadır ve genel bakış açısı Greko-Hristiyan gerçekçiliğin karakteristiği olan düalizmle ilişkisini sürdürmektedir. Bilmek, "yapmak"tan ziyade "görmek"tir; doğru bizim dışımızdadır, kendi içinde ve kendisi için vardır, bizim tarafımızdan yaratılmamıştır; "doğa" ve "dünya" manevi gerçekliklerdir. Kimse bunlarda şüphe etmez ve yine karşıt görüşteki hiç kimse bir zırdeli olarak görülme riskine girmez. Bilginin nesnelliği yanlıları, pozitif bilginin yılmaz savunucuları, mutlak idealizmin epistemolojisine karşı bilimi ve Galileo yöntemini savunanlar bugün Katolikler arasında yer almaktadır. Croce'nin sahte konseptler olarak andığı ve Gentile'nin soyut düşünce olarak tanımladığı kavramlar nesnelciliğin son kaleleridir. Buna bağlı olarak Katolik kültür, mutlağın metafiziğine karşı pozitif bilimi ve deneysel bilgiyi giderek daha fazla destekleme eğilimindedir. Bu arada Katolik düşüncenin deneysel bilimin zırhı içine gizlenerek yeniden canlandırılabileceği göz ardı edilmemelidir. Otuz yıldır Cizvitler din ile bilim arasındaki -gerçekte yanlış anlaşılmalardan türeyen- çelişkileri gidermek için çaba sarf etmektedirler. Georges Sorel'in (bugün bulması oldukça zor bir metinde) tüm bilim adamları arasında sadece matematikçilerin mucizelerde mucizevi bir şey görmediği tespitini yapmış olması hiç de tesadüf değildir.[11]

Missiroli bu görüşleri *Date a Cesare*'de çok daha etraflıca işlemiş ve biraz da farklı bir şekilde sunmuştur.[12] Katolikler modern toplumla ve bilhassa yüksek kültürle temaslarını kaybetmemek için çok çalışmaktadırlar. Halk kitlelerinin kültür düzeyini ve şekillenmesini sürekli dönüştüren kamusal eğitimin yaygınlaşmasıyla dinin etkisi, özellikle kadınlar ve yaşlılar arasında yok olmaya yüz tutmaktadır. Din zerreler halinde çözülmektedir. Katolikler pozitivizmi özümsemeye çalışmışlardır fakat bir yandan da aktüalist felsefeyle özellikle de Croceci düşünceyle dirsek temasında kalmışlardır. Öte yandan, Croce de halkın "sağduyusu" ve "ortak aklı" ile yakın temasta (Croce'nin felsefe ile "ortak akıl" arasındaki ilişkiye dair tüm yazıları toparlanmalı) olmayı sürdürmüştür.

Croce'nin materyalizme saldırısı farklı açılardan işlenmelidir: (i) Croce'nin belli bir kitapta ve kitapla ilişkili birtakım makalelerde sistematik olarak telaffuz edilmiş tarihsel materyalizm yaklaşımı[13]; (ii) Tarihsel materyalizmin ne ölçüde Croce felsefesinde yer aldığı; yani tarihsel materyalizmin Croce'nin felsefi gelişimindeki rolü: Diğer bir deyişle,

Croce'nin ne oranda "bilinçsiz" ya da onun deyimiyle bilinçli manada "aşmış" bir tarihsel materyalist olduğu; (iii) Croce'nin savaş sonrası tavrı sadece onun ilk eleştirisine değil felsefesinin önemli bir kısmına yönelik de bir vazgeçişi (bu yakın tarihli tavrın ilk işareti, bana göre, siyasete dair yazdığı kitapta[14] [ve hatta *Storia della storiografia italiana nel sec. XIX* adlı eserinde bulunabilir]) temsil etmektedir.[15] Başka bir ifadeyle, Croce'nin bu yeni tutumu yalnızca tarihsel materyalizme değil aynı zamanda kendisine, en azından daha önceki felsefesine karşıttır.

Croce sözcüklerle oynamaktadır: Tarihsel materyalizm hakkında, üst yapıların görünümler olduğunu (siyasetteki polemikler söz konusuysa doğrudur fakat "epistemolojik olarak" yanlıştır) söylerken[16] bunun bütün felsefenin gayri "tanımlayıcı" karakterde olduğu varsayımına benzer bir anlam ifade ettiğini göremiyor mu? Tarihsel materyalizmin yapıyı üst yapılardan ayırdığını belirtirken, bir başka deyişle teolojik düalizmi yeniden kurgularken[17] bu ayrımın tez ve antitezde olduğu gibi diyalektik bir manada anlaşılacağını ve bundan dolayı tüm o teolojik düalizm suçlamalarının boş ve üstünkörü olacağını anlamıyor mu? Belki de yapı, hareket halindeki gerçeklikten ziyade statik bir şey olarak algılanmaktadır. Peki ama *Feuerbach Üzerine Tezler*'de Marx "eğitimcinin eğitilmesi"nden bahsederken neyi kastediyordu? Üstyapının diyalektik olarak yapıya tepki gösterdiğini ve onu değiştirdiğini değil mi?[18] Başka bir deyişle, "gerçekçi" manada, olumsuzun olumsuzlanmasını değil mi? Gerçek sürecinin birliğini değil mi?

Croce, tarihsel materyalizmi gerçek sürecini baltalamakla suçlar; Gentile'nin takipçileri de Croce'yi aynı nedenle eleştirir zira Croce ruhun faaliyetleri arasında bir "ayrıma" gider ve "ayrıkların diyalektiği"[19] (Croce'nin tespiti doğru olsa da bu talihsiz ve aykırı bir terimdir) kavramını ortaya atar. Bundan dolayı Croce'nin tarihsel materyalizm yaklaşımının kendi felsefesindeki kilit unsurlarda bir revizyon sürecini ortaya çıkardığı öne sürülebilir. (Tarihsel blok konsepti: Tarihsel materyalizmde, Croce felsefesindeki "ruh"un felsefi eş değeridir; "tarihsel bloğa" diyalektik faaliyetin ve bir ayrım sürecinin dâhil edilmesi, onun gerçek birliğinin olumsuzlanması anlamına gelmez.)

Karşılaştırma: Defter 10, II, Madde 41 (i).

Madde 2. *Bilimsel ve Felsefi Dillerin Çevrilebilirliği.* 1921'de: Örgütsel meseleler.[1] Vilici şöyle söyledi ve yazdı[2]: "Dilimizi 'Avrupa' dillerine 'çevirmeyi' başaramadık."[3]

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 46.

Madde 3. *Felsefi ve Bilimsel "Esperanto".* Dillerin ve buna bağlı olarak ideolojilerin ve bilimsel fikirlerin tarihselliğini kavrayamamanın sonucunda bir felsefe ve bilim Esperanto'su ya da Volapük'ü inşa etme eğilimi ortaya çıktı.[1] Bu eğilimin temsilcileri tuhaftır ki ilkel insanların başka insanlarla karşılaştıklarında sergiledikleri mantığı ortaya koymaktadırlar. Her ilkel halk kendini "insan" ya da "insanoğlu" -yani kendi dillerindeki "insan" kelimesi ile- olarak tanımlamıştır ve diğer halklara, "insan dili"ni bilmeyen anlamında "dilsizler" ya da "kekemeler" (barbarlar) adlarını vermiştir. Benzer şekilde, felsefe ve bilim dili Volapük'ün mucitleri bu dille ifade edilmeyen her şeyi sayıklama, ön yargı, batıl inanç olarak etiketlemişlerdir. Tarihsel bir yargı olması gereken şeyi ahlâki bir yargıya ya da psikiyatrik bir teşhise (süreç, sekter akılların sergilediği süreçle aynıdır) dönüştürmüşlerdir.

Öyle görünüyor ki, İtalya'da bu eğilimin bugünkü en somut örneği Bay Mario Govi'nin *Fondazione della Metodologia-Logica ed Epistemologia*, Torino, Bocca, 1929, 579 sayfa[2] kitabında sergilediğidir. Aynı eğilimin pek çok örneği *Halkın El Kitabı*'nda da bulunabilir.[3] Govi'ye göre, mantık ve epistemoloji somut düşünce ve belli somut bilimlerden bağımsız olarak (dilin sözlüklerde ve gramer kitaplarında bulunması misali; işten kopuk teknik gibi) kendi içlerinde ve kendileri için var olurlar. Bu düşünüş biçimi göz önüne alındığında, felsefe dili Volapük'te herhangi bir yanlış bulunamaması doğaldır.

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 45.

Madde 4. *Ahlâk Bilimi ve Tarihsel Materyalizm.* Bana göre, bir tarihsel materyalizm ahlâkı için bilimsel temeller, "başarıya ulaşmak için gerekli koşullar oluşmadığı sürece toplumun kendine görev biçmediği" şeklindeki iddia içerisinde aranmalıdır.[1] Koşullar mevcutsa, görevlerin tamamlanması "ödev"e *dönüşür*, "irade" özgür *olur*. Dolayısıyla ahlâk, belli bir manada, bir amacı ve gerekli koşulların var olduğunu ispatla-

mayı hedefleyen iradenin özgürlüğü için gerekli koşulların aranmasına dönüşür. Mesele, bir amaçlar hiyerarşisi kurmak değil, ulaşılacak hedefler arasında bir derecelendirme yapmakla ilişkilidir zira amaç her bir bireyi tek tek değil bütün bir bireyler toplumunu "ahlâkileştirmek"tir.

Madde 5. Halkın El Kitabı, *Bilim ve Bilim Aygıtları.* Jeolojinin *çekiç*ten başka aleti yoktur. Jeolojinin ilerlemesi ve tarihi, bundan dolayı, kullandığı aletlerin gelişimi ve tarihine göre değerlendirilemez.[1] Genel olarak, bilimin ilerlemesi *somut manada* belgelendirilemez; her durumda uygulanamasa da yapılabilecek tek şey, hafızasını canlandırmak, aygıtların (araçlarının) ve makine (uygulamalarının) gelişimini hatırlatmaktır. Bilimsel ilerlemenin en önemli "aygıtları" entelektüel ve metodolojik olanlardır ve Engels haklı olarak, "entelektüel aygıtların" yoktan oluşmadığını, içkin olmadığını, aksine bunların edinildiğini, geliştiğini ve tarihsel olarak geliştirildiğini dile getirmiştir.[2] Dahası, bilimin "maddi" aygıtlarının yanı sıra üretimin genel gelişimine paralel olarak bir "aygıt bilimi" gelişiminin de mevcuttur. (Bu konuda bakınız, G. Boffito, *Gli strumenti della scienza e la scienza degli strumenti*, Libreria Internazionale Seeber, 1929.)[3]

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 21.

Madde 6. Halkın El Kitabı *ve Sosyoloji.* Tarihsel materyalizmin Marksist bir "sosyolojiye" indirgenmesi düzmece "dâhileri" basit gazetecilik doğaçlamaları sergilemeye yönlendirir. Tarihsel materyalizm "deneyimi" bizzat tarihtir; belli olguları ele almak ise "filoloji"dir. Bu belki de, *Halkın El Kitabı*'nda da dile getirildiği üzere, Marksist bir sosyoloji inşa etme olasılığını reddeden ve tarihsel materyalizmin sadece bazı tarihsel makalelerde yaşadığını öne süren yazarların kastettiğiyle aynı şeydir.[1]

"Filoloji", kesin ve belli "bireysellikler" olarak anlaşılan belli olguların önemine dair metodolojik ifadedir. Bu yöntemin karşısına başka bir yöntem, yani doğa bilimlerinden veya en azından birkaç doğa biliminden ödünç alınmış büyük rakamlar ya da "istatistik" yöntemi çıkar. Ne var ki "büyük rakamlar" yasasının tarihe ve siyasete sadece geniş nüfus kitlelerinin pasif kaldığı ya da tarihçiyi veya siyasetçiyi ilgilendiren konularda pasif kalacağının öngörüldüğü sürece uyarlanabileceği olgusuna yeterince önem verilmemiştir. Büyük rakamlar yasasının doğa bilimlerinden tarih ve siyaset bilimine doğru bu şekilde genişlemesi tarih ve si-

yaset açısından farklı sonuçlar doğurur. Tarihsel çalışmalarda, daha önce salt bir "hipotez" olduğu düşünülen şeyin doğruluğunu güçlendirecek yeni belgelerin keşfiyle birlikte kolayca düzeltilebilecek hatalara yol açabilir. Bilimde ve siyaset sanatında ise onarılamaz boyutlarda yıkıcı olabilecek felaketlere ön ayak olabilir. Bilimde ve siyaset sanatında büyük rakamlar yasasının zaruri yasa statüsüne yükseltilmesi salt bilimsel bir hata değil; aynı zamanda eylem anlamında siyasal bir hatadır: Bu durum zihinsel tembelliğe ve üstünkörü siyasal programlara sürükler; gerçeğin "bilinemezliği"ni baştan onaylamaya -"bilmemenin" felsefi bir beyandan çok metodolojik bir öngörü ilkesi olduğu doğa bilimlerinde olduğundan çok daha ciddi sonuçlara yol açacak biçimde- götürür. Siyasal eylemin amacı, tam olarak geniş kitleleri pasiflikten kurtarmak, büyük rakamlar "yasasını" yok etmektir. O halde buna ne şekilde bir "yasa" gözüyle bakılabilir ki? Bu bağlamda, siyaset sanatında kolektif organizmanın tek bir bireyin, bireysel liderin yerine liderlik rolünü üstlenmesiyle doğan karmaşa da görülebilir. "Birey" büyük sayılar yasasının ifadesi olarak geniş kitlelerin standartlaşmış hislerini bilir (yani akılcı yollarla, entelektüel bağlamda) ve eğer kendisi büyük bir liderse bunları güce dönüşmüş fikirlere, güce dönüşmüş kelimelere çevirir. Bunun aksine kolektif organizma ise geniş kitlelerin hislerini "eş zamanlı katılım" yoluyla, "eş zamanlı arzu" yoluyla bilir ve eğer bu kolektif organizma mutlak surette kitleler içine yerleşmişse, onların hislerini anlık ayrıntılar -tabiri caizse, bir tür "filoloji" deneyimi sistemi- yoluyla öğrenir.

De Man'ın kitabına bir tür değer biçilecekse eğer, bana göre bu tam olarak şu şekildedir: Bu kitap bizi büyük rakamlar yasasıyla yetinmeyerek özellikle grupların ve bireylerin[2] "hislerinden" "esinlenmeye" sürükler.[1] De Man ne yeni bir şey keşfetmiş ne de tarihsel materyalizmi aşabilecek ya da bilimsel olarak onun kısır veya kusurlu olduğunu ispatlayabilecek orijinal bir ilke ortaya koymuştur. Sadece yeterince iyi tanımlanmamış ve geliştirilmemiş ya da en azından bilimsel anlamı henüz sistematik olarak tanımlanmamış ve geliştirilmemiş- olsa da hâlihazırda bilinen bir bilimsel "ilke" seviyesine yükselmiştir. De Man kendi kriterinin önemini bile anlamaktan acizdir: Farkında olmadan yeni bir "büyük rakamlar" yasası, yeni bir istatistiksel ve sınıflandırıcı yöntem, yeni bir soyut sosyoloji üretmiştir.

Karşılaştırma. Defter 11, Madde 25.

Madde 7. *Ebe Metaforu ve Michelangelo'nun Metaforu.* Elindeki doğum kaşığıyla bebeğin ana rahminden çıkmasına yardımcı olan ebe metaforu ve Michelangelo'nun dile getirdiği ilke dizelere şöyle yansımıştır: "Büyük sanatçının, bir mermer bloğunun kendi kütlesi içerisinde neyi ihtiva ettiği konusunda hiçbir fikri yoktur ve o şeye yalnızca akla itaat eden ellerle erişilir."[1] Büyük bir çekiçle sanatçının algıladığı figürü gizleyen mermerin fazlalıklarını ayıklama eylemi, bir bebeği dünyaya getirmek için ana rahmini açan ebenin işini andırır.

Madde 8. *Benedetto Croce ve Tarihsel Materyalizm.* Croce'nin *Storia dell'età barocca in Italia*'da Giovanni Botero hakkında yazdıklarına bakın. Croce, on yedinci yüzyıl ahlâkçılarının, Machiavelli'den daha önemsiz olsalar da, "daha ileri ve yüksek bir siyasal felsefe aşamasını temsil ettiklerini" ortaya koymuştur.[1] Bu görüşü, Sorel'in, Clemenceau'nun vasat bir "literatürü" sonuna kadar götüremediği ve bu tür literatürün kendileri "vasat" olmayan gereklilikleri temsil ettiği tespitini yaptığı şeklindeki fikriyle karşılaştırmak gerekir.[2] Bu, tarihsel ve siyasal hareketleri "entelektüalizm" ile ölçme -yani araçları amaca uydurmak için kullanılan somut ve pratik yeti olan "siyaset bilimi"nden ziyade edebi ifadenin kusursuzluğuna bakma- peşindeki bir "aydının" tipik bir ön yargısıdır. Aynı zamanda belli siyasal örgütlenme aşamalarındaki "popüler" bir ön yargıdır ve genellikle "hatip" ile alakalı ön yargılarla karıştırılır: Siyasetçi büyük bir hatip ya da büyük bir aydın; kutsanmış bir "dahi" olmalıdır.

Karşılaştırma: Defter 10, II, Madde 41 (ii).

Madde 9. *B. Croce ve Etik-Siyasal Tarih.* "Etik" ve "siyasal" terimlerinin yan yana sıralanması aslında Croce'nin tarih yazımını çerçeveleyen gerekliliklerin tam ifadesidir. *Etik tarih*, "sivil toplum"la, hegemonyayla ilişkili tarih bakışıdır. *Siyasal tarih*, devlet-hükümet faaliyetiyle ilişkili tarih bakışıdır. Hegemonya ile devlet-hükümet faaliyeti arasında bir çelişki olduğunda toplumda bir kriz var demektir ve Croce kimi zaman "devletin" -yani tarihsel itici gücün yönlendirici kuvvetinin- sanılabileceği gibi hukuki anlamda devlet içinde değil aksine "özel" güçler ve hatta bazen sözde devrimciler arasında bulunabileceğini söyleyecek kadar ileri gider.[1] (Croce'nin bu görüşü, teorik düzlemde, onun siyaset

ve tarih yazımı anlayışını tam olarak kavramak açısından oldukça önemlidir.) Özellikle şu iki kitabı model olarak kullanıp Croceci teorinin somut bir analizini yapmak işe yarayacaktır: *La storia del regno*[a] *di Napoli* ve *La Storia d'Italia dal 1870 al 1915*.[2]

Karşılaştırma: Defter 10, II, Madde 41 (iii).

Madde 10. *Yapı ve Üstyapı.* ("İlk Dizi"deki notlara bakınız.)[1] Bu konuda, inanıyorum ki, son savaş boyunca dönüştürülmüş haliyle savaş tekniği ile manevra savaşından mevzi savaşına geçiş arasında bir kıyaslama yapılabilir. Rosa'nın 1919-20'de Alessandri tarafından tercüme edilmiş kitapçığını akılda tutun.[2] Bu kitaptaki teori 1905'in tarihsel deneyimlerine dayalıdır. (Ayrıca, burada olayların doğru dürüst analiz edilmediği de açıktır. "Gönüllü" ve örgütsel unsurlar Rosa'nın inanmayı tercih ettiğinden çok daha yaygın olmalarına karşın göz ardı edilmiştir. "Ekonomist" ön yargısı nedeniyle Rosa bilinçsizce bunlara kulağını tıkamıştır.) Bu kitapçık, bence, tarih çalışmasına ve siyaset sanatına uyarlanmış haliyle en anlamlı manevra savaşı teorisini inşa eder. Anlık iktisadi faktör (krizler vs.) düşmanın savunma hattında birlikleri içeri sokabilecek ve belirgin bir stratejik zafer kazandıracak -ya da en azından belirgin bir zafer kazanmak için gerekli olanı elde edecek- denli büyük bir yarık açmak için savaşta topçu sınıfı olarak kullanılır. Doğaldır ki, tarihsel çalışmalarda, anlık iktisadi faktörün etkisi, bir manevra savaşındaki topçu sınıfının etkisinden çok daha karmaşık olarak algılanır. Anlık iktisadi faktörün iki misli bir etkisinin olması beklenir: (i) Düşmanı bozguna uğrattıktan ve kendine, kuvvetlerine ve geleceğine güvenini sarstıktan sonra onun savunma hattında bir yarık açmak; (ii) Bir anda kendi birliklerini örgütlemek, kadro oluşturmak ya da en azından mevcut kadroları (o zamana değin genel tarihsel süreç içinde oluşturulmuş olan) dağılmış birlikleri yönlendirebilecekleri mevzilere ışık hızıyla yerleştirmek; bir anda ideoloji ile ulaşılacak hedefleri birbirine harmanlamak. Bu; anlık iktisadi faktörün etkilerinin zaman ve uzamda ışık hızıyla görüleceği nosyonu nedeniyle iyiden iyiye kötüleştirilmiş iktisadi determinizmin katı bir formuydu. Dolayısıyla başından sonuna tarihsel mistisizmdi, birtakım büyüleyici mucizeler beklentisiydi.

General Krasnov (romanında), savaş sürecinde İtilaf devletlerinin

---

a) Gramsci el yazmasında "*regno*" yerine "*reame*" yazmış. Her iki kelime de krallık anlamındadır.

(Doğu Sorunu kesin olarak Çarlık lehine çözülmesin diye özellikle Rus İmparatorluğu'nu muzaffer olarak görmek istemeyen İngiltere) tek işe yarar seçenek manevra savaşı olduğu halde Rus komuta heyetinin siper savaşını benimsemesini (cephenin Baltıklardan Karadeniz'e dek bataklıklar ve ormanlarla dolu geniş alanlara yayıldığı düşünüldüğünde oldukça absürt bir istek) emrettiğini belirtir.[3] Bu sadece gerçeğin bilinen yüzüdür. Gerçekte, Rus ordusu özellikle Avusturya bölgesinde (bir yandan da Prusya'da, Mazovia göllerinin yanında) bir manevra ve sızma savaşı yürütmüştü ve fazlasıyla parlak ama geçici kısmi başarılar da elde edilmişti. Bir mevzi savaşı aslında salt bir dizi gerçek siperden oluşur; düzenli kuvvetlerin ardında uzanan toprağın bütün örgütsel ve endüstriyel yapısını kapsar ve özellikle seri ateş kapasitesine ve toplar, makineli silahlar ve tüfekler toplamına (ve bir düşman sızmasının ardından kaybedilen her teçhizatın yerini çabucak doldurabilmeyi sağlayan bir materyal bolluğuna) dayanır. Doğu Cephesi'nde Rus baskın taktiğinin Alman bölgesinde Avusturya bölgesinden daha farklı sonuçlar verdiği ve Almanlar komutayı ele aldıktan sonra Avusturya bölgesinde de baskın taktiklerinin feci sonuçlara yol açtığı görülebilir. Aynı şekilde, 1920 Polonya Savaşı'nda: Dizginlenemez istila Varşova'da Weygand tarafından durduruldu ve bu hat Fransız subaylar tarafından savunuldu.[4]

Bu; baskın ve saldırı taktiklerinin ve manevra savaşının artık askeri bilimlerden tümüyle çıkarılması gerektiği anlamına gelmez. Bu şekilde ciddi bir yanılgıya düşülür. Ne var ki en fazla sanayileşmiş ve toplumsal olarak en fazla ilerlemiş ülkeler arasındaki savaşlarda bu savaş yöntemleri, bir stratejik işlevden çok indirgenmiş bir taktiksel işlev olarak görülmelidir. Bunların askeri tarih içerisindeki yeri daha eski dönemdeki kuşatma savaşıyla aynıdır.

Aynı indirgeme, sanat ve siyaset biliminde en azından "sivil toplum"un anlık iktisadi faktörün (krizler, bunalımlar vs.) feci "baskınlarına" fazlaca dirençli çok karmaşık bir yapı haline geldiği en ileri ülkelerle ilişkili örneklerde de düşünülmelidir: Sivil toplumun üstyapıları, modern savaşın siper sistemini andırır. Bazen amansız bir topçu birliği düşman siperlerini yerle bir etmiş gibi görünür ama gerçekte düşmanın savunma hattına sadece gelişigüzel bir hasar vermiştir; böylece saldırganlar ilerlediklerinde karşılarına hâlâ etkinliğini sürdüren bir savunma hattı çıkar. Aynı şey büyük iktisadi bunalım dönemlerinde siyasette de gerçekleşir. Bir kriz saldırgan birliklerin kendilerini zaman ve mekânda

ışık hızıyla örgütlemesini sağlamaz. Hatta onlara dövüşçü bir ruhu da kolay kolay aşılamaz. Diğer taraftan, savunmacılar demoralize olmazlar ve kendi güçlerine ya da geleceklerine dair inançlarını kaybetmezler. Öte yandan hiçbir şeye dokunulmamış da değildir fakat olaylar ışık hızıyla ve siyasal Cadornizm stratejistlerinin bekleyeceği belirleyici ileri hamle ile gelişmez.[5] 1917 olayları türünün son örneğiydi. Sanat ve siyaset biliminde kesin bir değişime yol açtı.

Bununla ilişkili olarak, sivil toplumun bir mevzi savaşındaki savunma sistemlerine benzer bu bileşenleri üzerine derinlemesine bir araştırma yapılmalıdır. "Derinlemesine" dememin bir sebebi var: 1917 olayları, incelenmiştir fakat bu üstünkörü ve banal bir bakış açısıyla (aynen gelenek araştırması yapan tarihçilerin kadın modasındaki tuhaflıkları falan araştırması gibi) ya da "rasyonalist" bir bakış açısıyla -diğer bir deyişle, belli fenomenlerin netleştirildikleri veya "gerçekçi açıdan" hurafe olarak açıklandıkları andan itibaren yok oldukları kanısıyla- yapıldı.

Karşılaştırma: Defter 13, Madde 24.

Madde 11. *Gentile'nin "Aktüel İdealizmi" Üzerine Bir Değerlendirme.* 23 Kasım 1930 tarihli *Italia Letteraria*'dan Bruno Revel imzalı "Il VII Congresso di Filosofia" makalesi:

> Bir kez daha aktüel idealizm bize tarihi en üstün meşrulaştırma örneği olarak sunuyor. Şuna dikkat: Bu tarih, geleneksel olarak fizikötesi bir özler ve normlar evreninde yalıtılmış, tüm özünde evrensel ve pozitif değerlere gebedir. Zaman içinde herkesin bildiği üzere yalıtılmış ve mutlaklaştırılmış (ve sadece fizikötesi ve saf oldukları söylendiği için mutlak oranda geçerli) bu değerleri sahiplenen bu içkinci idealizm kendi iyileştirilemez rölativizminden ve şüpheciliğinden neredeyse bihaber bir halde artık kendini ahlaki değerleri vaaz etmeye ve öğretmeye adayabilir. Fabrikalarda toplaşmış büyüyen bir örgütle kendini gösteren toplumsal evrim, <demir gibi>[a] ve iyi örgütlenmiş merkezi oluşumlara doğru ilerlemektedir ve aktüel idealizmin tüm yaptığı, bu evrime mutlak cilası[b] ve kendi devlet teorisi ile uyumlu olacak şekilde metafizik saygınlık kazandırmaktır. Sonuç olarak buradan hare-

a) "*Ferrée*" (demir gibi) sıfatı el yazmalarında silinmiştir ama Gramsci'nin bu alıntıdan aktardığı makalede yer almaktadır

b) Gramsci burada transkripsiyonda bir hata yapmış: "*lustro*" (cila) yerine "*fede*" (iman) yazmıştır.

ketle bunun modern devletin olumsal endüstriyel gerekliliklerine uyan mutlak bir etik karakter balışettiği varsayılır.[1]

Çetrefilli ve acemice fakat tarihsel materyalizm etkisi oldukça belirgin.

Madde 12. *Birey Olarak İnsan ve Yığın Olarak İnsan.* "Senatores boni viri, senatus mala bestia" şeklindeki Latince söz artık bir klişeye dönüşmüştür.[1] Bu sözün anlamı nedir ve zaman içinde ne anlam kazanmıştır? Anlık menfaatlerin yönlendirdiği ya da anlık izlenimlerin uyandırdığı ve eleştiriden uzak bir şekilde bir insandan diğerine aktarılan bir tutkuyla harekete geçen bir insan kalabalığı, en bayağı hayvani içgüdüleri yansıtacak şekilde en kötü kolektif kararların etrafında birleşir. Şans eseri bir araya gelmiş bir kalabalıktan, örneğin bir sağanak esnasında bir çatının altında toplaşmış bir kalabalıktan söz edildiği sürece bu tespit geçerli ve gerçekçidir; bunlar başka insanlara ya da insan gruplarına veya çöküşü bireyler için bir felaket anlamına gelecek somut bir iktisadi gerçekliğe karşı bir sorumluluk yükünü omuzlarında taşımak amacıyla bir araya gelmemiş insanlardan oluşan kalabalıklardır. Dolayısıyla bu tür kalabalıklarda bireyciliğin aşılmadığı ve daha kötüsü, muafiyet kesinliği ve sorumluluk yokluğu nedeniyle iyiden iyiye azdırıldığı söylenebilir.

Dahası, geçimsiz ve asi bireylerden oluşan "düzenli" bir topluluğun ortalama bireyin alacağı kararlardan üstün kararlar etrafında birleştiği de sıkça gözlenen bir durumdur: Nicelik niteliğe dönüşür. Öyle olmasaydı, bir ordu kurmak imkânsız olurdu ve aynı şey örneğin iyi disiplinli insan gruplarının toplumsal sorumluluk hislerinin anlık ortak tehlike korkusuyla olabildiğince yükseldiği ve gelecek şimdiden daha önemli hale geldiği belli durumlarda yaptıkları inanılmaz fedakârlıklar için de söylenebilir. Örnek olması açısından, kapalı kapılar ardında yapılan bir toplantıdan farklı bir açık hava yürüyüşüne ya da bir sendika mitingine bakılabilir. Genel kurul yetkililerinin yaptığı bir toplantı bir müfrezedeki askerlerin toplantısından biraz farklı olacaktır.

Günümüz dünyasında uzlaşmacılık eğilimi geçmişten daha yaygın ve derindir; düşünce ve davranış biçimlerindeki standartlaşma, ulusal hatta kıtasal sınırları aşmaktadır. Kolektif insanın iktisadi zemini: büyük fabrikalar, Taylorizasyon, rasyonalizasyon vs. Peki ama kolektif insan geçmişte de var mıydı? Michels'in de söyleyeceği gibi[2], karizmatik liderlik formunda eskiden de vardı. Diğer bir deyişle, kolektif bir irade

bir "kahraman"ın, paradigmatik bir bireyin gücü ve doğrudan etkisi altında elde ediliyordu fakat bu kolektif irade ikincil faktörlerle üretiliyordu ve bir kez oluştuğunda her seferinde çözülüyordu. Bugün, bunun aksine kolektif insan, özünde aşağıdan yukarı kolektivitenin üretim dünyasında işgal ettiği konumu temel alarak oluşturulmaktadır. Paradigmatik bireyin kolektif insanın oluşumunda hâlâ bir rolü vardır fakat bu rol öyle aşınmıştır ki, kolektif çimento ufalanmasa da veya yapı çökmese de bu birey yok olabilir.

"Batılı bilim adamlarının yığınların ruhunun ilk toplulukların eski içgüdülerinin dirilişinden farklı olmadığını ve dolayısıyla bunun uzun zaman önce aşılmış kültürel aşamalara bir geri dönüş olduğunu söyledikleri" iddia edilir.[3] Bunun şu yığın psikolojisi yani şans eseri oluşmuş yığınların <psikolojisi> olarak işlendiği var sayılmalıdır. Bu iddia, pozitivist sosyolojiden çıkmış uydurma bilimsel bir varsayımdır.

Toplumsal "konformizm" konusunda, sorunun yeni olmadığı ve bazı aydınların çaldığı alarm zillerinin sadece komik olduğunu not etmek gerekir. Konformizm hep vardı; bugün "iki konformizm" arasında yani hegemonya mücadelesi ile sivil toplum krizi arasında bir çatışma vardır. Toplumun eski entelektüel ve ahlâki liderleri, ayaklarının altındaki zeminin çatırdadığını hissetmektedirler. Vaazlarının, kelimenin tam anlamıyla "vaazlara" yani gerçek dünyadan kopuk şeylere, içerikten yoksun saf forma, içi boş deniz kabuklarına dönüştüğünün farkındadırlar; umutsuzlukları, gerici ve muhafazakâr eğilimleri de bundan kaynaklanmaktadır. Temsil ettikleri uygarlık, kültür, ahlâk formu parçalara ayrılmaktadır; tüm uygarlığın, bütün kültürün, tüm ahlâkın ölümüne gözyaşı dökmektedirler ve devletin baskıcı önlemler almaması durumunda gerçek tarihsel süreçten kopacağını öne sürmektedirler; kendilerini direniş gruplarına dönüştürerek krizi uzatmaktadırlar zira bir yaşam ve düşünce biçiminin ölümü bir kriz olmaksızın gerçekleşmez. Diğer taraftan, eskiye karşı "rasyonalist" öfkeyle dolu yeni düzenin doğum aşamasındaki temsilcileri ütopyalar ve uçuk tasarılar yaymaktadırlar. Doğum aşamasındaki yeni dünyanın referans noktası nedir? Üretim dünyasıdır, emektir. Yaratılacak ahlâki ve entelektüel kurumların ve yayılacak ilkelerin her analizinde maksimum seviyede faydacılık olmak zorundadır; üretim aygıtının verimliliğini maksimize etmek için kolektif ve bireysel hayat organize edilmelidir. İktisadi güçlerin yeni temeller üzerinde gelişimi ve yeni yapının ilerici tesisi, kaçınılmaz çelişkileri

dindirecektir ve aşağıdan yeni bir "konformizm" inşası özdisiplin adına yeni olasılıklar -yani bireysel özgürlüğü de içine alan yeni özgürlük olasılıkları- yaratacaktır.

Madde 13. *Einaudi ve Tarihsel Materyalizm.* Einaudi, tarihsel materyalizm teorilerine çok fazla eğilmemiş gibi görünüyor. Hiç şüphesiz, onun tarihsel materyalizme genelde üçüncü ya da dördüncü ağızdan kulaktan dolma bilgilerle bir amatör gibi yaklaştığı söylenebilir.[1] Onun başlıca konseptleri üstünkörü ve rastgele bir şekilde Croce'den (*Materialismo storico ed economia marxistica*)[2] alınmıştır. (Notlardan birinde, Croce'nin bilimin orijinalliği üzerine yazdığı bir yazıyı Einaudi'nin kaba saba taklidi ile karşılaştırmıştım.)[3] Çok daha ilginç bir başka şey de, Achille Loria'nın *La Riforma Sociale* için fazlasıyla saygıdeğer bir yazar olmasıdır (ve bir süreliğine derginin editörler kadrosunda da yer almıştı). Aynı Achille Loria, tarihsel materyalizm kavramını da (kelimenin kaba anlamıyla) popülerleştirmişti.[4] Kuşkusuz İtalya'da tarihsel materyalizm hakkında söylenenlerin Lorianizmden başka bir şey olmadığı iddia edilebilir. Kısa bir süre önce Loria, *La Riforma Sociale*'de "Nuove conferme dell'economismo storico" başlığı altında bir dizi kaotik not yayımlamıştı.[5] Kasım-Aralık 1930 tarihli *Riforma Sociale*'de Einaudi, "Il mito dello strumento tecnico..." başlığı altında Rinaldo Rigola'nın otobiyografisi üzerine yukarıdaki görüşü güçlendirecek bir yazı yayımlattı.[6] Materyalizmi anlattığı kitabında Croce, özellikle aygıt mitinin Loria'nın uydurmaları arasında olduğunu gösterdi.[7] Einaudi bu konuya hiç değinmez. Dahası, Einaudi konu hakkındaki cehaleti sebebiyle bir dizi yanlışa da imza atar: (i) Teknik araçla genel olarak "iktisadi güçlerin gelişimi"ni karıştırır; iktisadi güçlerin gelişimine teknik araç muamelesi yapar; (ii) Marksizmde "teknik araç" ya da "iktisadi güç" terimlerinin, toplumsal ilişkilerden -yani maddi şeylere eklemlenmiş ve hukuki karşılıkları mülkiyet ilkesi olan insan ilişkilerinden- ziyade maddi nesnelere tekabül ettiğini sanır; (iii) Bu metinde de, propagandacılar olarak safi "illuministler" olan Einaudi ve çok sayıda benzerinde sıkça görülen "iktisadi ahmaklık" rahatça tespit edilebilir. Einaudi'nin seçme iktisadi propaganda yazılarını görmek ilginç olurdu.[8] Bu yazılar kapitalistlerin hiçbir zaman kendi gerçek menfaatlerini anlamadıklarını ve davranış biçimlerinin daima anti-iktisadi falan olduğunu ortaya koyacaktır.

Einaudi'nin kalabalık bir aydınlar katmanı üzerindeki inkâr edilemez etkisi düşünüldüğünde, onun tarihsel materyalizme atıfta bulunduğu tüm yazıları -*Il Baretti*'nin özel sayısında yayımlanan Gobetti üzerine makaleyi ve Giuseppe Prato'nun *Piemonte*'sinde yayımlanmış Gobetti hakkındaki yazıyı anımsayın- incelemek ilginç olurdu.[9]

Karşılaştırma: Defter 10, II, Madde 39.

Madde 14. *Tespitler*. Luigi Volpicelli'nin "Per la nuova storiografia italiana" (*La Fiera Letteraria*, 29 Ocak 1928) adlı makalesinden: "Asrın ilk çeyreği tarihsel çalışmalarda araştırma ve yayınlar açısından verimsiz bir dönem olmadı. Hiç şüphesiz, sonuçta, son asrın tarih yazımında çok sayıda ilerleme kaydedildi. *Tarihsel materyalizm* tarafından tümüyle yenilenen çağdaş araştırmacılık yeni ve çok daha uygun sorgulama yolları izlemek ve kendini giderek daha titiz ve karmaşık kılmak konusunda başarılı oldu."

Volpicelli, yazdığı konuyu tam anlayamamış. Aslında, tarihsel materyalizmin asrın ilk yirmi beş yılındaki rolünü belirttikten sonra on dokuzuncu yüzyıl tarih yazımını eleştirmeye (oldukça kaba ve üstünkörü bir şekilde) koyuluyor:

> Okura çağdaş tarih yazımının attığı dev adım hakkında eksiksiz [!] bir fikir vermek adına bu konuya [on dokuzuncu yüzyıl tarih yazımı] enikonu değindim. Aslına bakılacak olursa, sonuçlar [neyin sonuçları?] tümden bir yenilenmeden daha devasaydı. Tarihsel araştırmayı filolojik ya da diplomatik formel araştırmaya indirgeyen çeşitli metodolojiler tarafından çizilmiş sınırlar yerle bir oldu. Yeni yüzyıla geçişe dair iktisadi-hukuki yaklaşımlar oldukça gerilerde kaldı. Tarihsel materyalizm yanılgıları, soyutlamalar ve tarihçiden ziyade romancıyı andıran bazı ideologların a priori tespitleri geçmişte kaldı.[1]

Dolayısıyla, başta tarih yazımını yenilediği söylenen tarihsel materyalizm birdenbire bir "yanılgı" halini alarak yenilenmenin kurbanlarından birine dönüşmüş. On dokuzuncu yüzyıl tarih yazımının mezar kazıcısı, onun bütünlüğü içerisine gömülmüş on dokuzuncu yüzyılın bir parçası haline gelmiş. Volpicelli bir miktar daha formel mantık çalışsa fena olmaz.

Madde 15. *Antik Dönemde Kapitalizm Konusu ve Barbagallo.* Barbagallo'nun antik dönem kapitalizm tarihi; varsayımsal, farazi, olası, tarihsel bir yazı; sosyolojik bir taslaktır. Bu tarih, şüphe götürmez ve kesin bir tarih değildir.[1] Barbagallo gibi tarihçiler, bana göre, bildik bir eleştirel ve filolojik yanılgıya kapılmaktadırlar: Onlar; sanki antik dönem tarihi, onların hipotezlerini dayandırdıkları birtakım dönem belgelerinden fışkırmış gibi davranmakta ve daha sonraki tüm tarihin bir önceki tarihe "belge" niteliğinde olduğunu hesaba katmamaktadırlar. Amerika'ya göçen İngilizler yanlarında İngiltere'de edindikleri teknik-iktisadi deneyimi götürmüşlerdi. O halde, kapitalizm Barbagallo'nun sandığı ya da bizim sanmamızı istediği ölçüde var olduysa eğer, antik dönem kapitalizm deneyimi nasıl oldu da yok olup gitti?

Madde 16. *Mevzi Savaşı ve Manevra Savaşı ya da Cephe Savaşı.* Bronstein'ın meşhur hareketin *kalıcılığı* teorisinin manevra savaşı teorisinin siyasal bir yansıması olup olmadığı (Kazak General Krasnov'un tespitini anımsayın)[1] ya da ulusal yaşam yapılarının henüz emekleme aşamasında olduğu ve yerleşmediği ve "siper ya da burç" olamadığı bir ülkenin genel-iktisadi-kültürel-toplumsal koşullarının bir yansıması olup olmadığı üzerine düşünülmelidir. Bu durumda Bronstein'ın, bir yandan "Batılı" gibi görünmekle birlikte, aslında bir kozmopolit yani yüzeysel milliyetçi ve yüzeysel Batılı ya da Avrupalı olduğu söylenebilir. Öbür taraftan Ilyich[2] tamamıyla milliyetçi ve eksiksiz bir Avrupalı idi. Hatıralarında Bronstein, birilerinin onun teorisinin... on beş yıl sonra ispatlandığını söylediğine değiniyor. Bu epigrama başka bir epigramla yanıt veriyor.[3] Gerçekte onun teorisi ne on beş yıl evvel ne de on beş yıl sonra işe yarardı. Guicciardini'nin tasvir ettiği dik kafalı adam[4] gibi o da doğruyu ucundan kıyısından yakalamıştı; başka bir deyişle daha kapsamlı genel öngörüsü doğru çıkmıştı. Bu aynen dört yaşında bir kızın anne olacağını öngörmesi ve yirmi yaşında gerçekten anne olduğunda -bir anne olacağı kanısından hareketle dört yaşında iken ileride tecavüze uğrayacağını kurguladığını unutarak- "Tahmin etmiştim işte," demesine benzer. Kanımca, Ilyich 1917'de Doğu'da başarıyla uygulanmış manevra savaşından, Krasnov'un tespit ettiği gibi, orduların hızla malzeme biriktirebileceği ve toplum yapılarının hâlâ iyi kotarılmış siperlere dönüşmeye uygun olduğu Batı'da en olası seçenek olan mevzi savaşına geçişe ihtiyaç olduğunu anlamıştı. Bence bu, İtilaf güçlerinin Foch komutası altında

tek bir cephede toplanacağı "birleşik cephe"[5] teriminin karşılığıdır.[6] Öte yandan Ilyich, formülünü geliştirmeye vakit bulamamıştır. Ilyich'in formülünü sadece teorik düzeyde yani temel görevin ulusal görev olduğu şeklinde geliştirdiği unutulmamalıdır. Buna göre, arazi keşfi ve sivil toplum bileşenleri tarafından temsil edilen siper ve burç unsurlarının tanımlanması gereklidir. Doğu'da devlet her şeydi, sivil toplum güdük ve peltemsiydi. Batı'da devletle sivil toplum arasında düzgün bir ilişki vardı ve devlet yalpaladığında sağlam bir sivil toplum yapısı anında devreye giriyordu. Devlet sadece bir ön siperdi; onun arkasında sağlam bir burçlar ve mevziler yığınağı duruyordu. Söylemesi gereksiz ama, ulusal boyutta eksiksiz bir keşfin neden gerekli olduğunu açıklayacak biçimde bu oluşum devletten devlete farklılık gösteriyordu.

Bronstein'ın teorisi, Fransız sendikalistlerin genel grev teorisi ve Rosa'nın Allesandri tarafından tercüme edilen kitapçığındaki teorisi ile karşılaştırılabilir.[7] Dahası, Rosa'nın kitabı ve teorisi, Rosmer'in *La Vie Ouvrière*'deki (kısa broşürlerini ilk serisi)[8] Almanya üzerine makalelerinden de anlaşılacağı üzere, Fransız sendikalistleri etkilemişti. Bu da kısmen kendiliğindenlik teorisinden esinlenmedir.

Madde 17. *Croce.* Croce'nin son Rönesans insanı olduğu ve safi ulusal ilişkilerden çok uluslararası ya da kozmopolit ilişkilerin bir tezahürü olduğu söylenebilir. (Bu, Croce'nin ulus kelimesinin modern anlamında dahi ulusal bir unsur olmadığı anlamına gelmez; aksine modern zamanlarda ve modern hayat bağlamında bile Croce'nin, İtalyan aydınların Ortaçağ'dan on sekizinci yüzyıla değin temsil ettiği kozmopolit aydın rolünü üstlendiği manasındadır.) Croce'nin rolü, kısacası, papanın rolüyle kıyaslanabilir ve nüfuz çeperi dâhilinde onun kendini papadan daha iyi idare ettiği (ya da idare etmeye yetkin olduğu) söylenmelidir. Savaş bunun tipik bir göstergesidir. İlk olarak filozof Croce'ye değil, hayatı öğreten ve davranış ilkelerini formüle eden Croce'ye bakılmalıdır. Bu iki Croce teorik olarak ayrılamaz fakat pratikte Croce etkisinin yayılımı onun teorik çalışmalarına değil, daha çok esaslı polemik faaliyetlerine bağlıdır.

Bu noktada şu soru beliriyor: Teorik ve ahlâki bir bakış açısından, çağdaş İtalyan toplumunu en iyi (ya da en adamakıllı) kim temsil ediyor? Papa mı, Croce'mi yoksa Gentile'mi?[1] Diğer bir deyişle, hegemonya noktasından bakıldığında, siyasal toplumun içeriği olan sivil toplum

yapısı içerisinde en önemli olan hangisidir? Bana göre en önemlisi Papa, ikincisi Croce, sonuncusu ise Gentile'dir. Bana öyle geliyor ki, Gentile'nin felsefesi, aktüalizm[2], iktisadi-korporatif momentle çok yakından ilişkilidir ve hâlâ bu momentin doğrudan bir teknik ifadesi aşamasındadır. Tam da bu nedenle, birçok insan bunun tam tersine inanabilir (ve haklı da görünebilirler); aynen birçok insanın bütün parlamenter çoğunluğun sanayicilerden oluşması halinde parlamentonun siyasal işlevini ve prestijini yitireceğini hiç düşünmeden parlamentoda sanayinin çıkarlarını bir sanayicinin bir avukattan, bir profesörden ve hatta bir sendika örgütçüsünden daha iyi savunabileceğine inanmaları gibi. (Gentile'nin Roma'da yaptığı ve *Cultura e Fascismo*'da yayımlanmış konuşmayı hatırlayın.)[3] Papa ile Croce aynı teorik seviyededirler (diğer bir deyişle, Croce bir tür laik papadır) fakat papanın önemi, onun tamamen merkezi ve disiplinli bir idari aygıtın başında oluşundan gelir. Dahası, papa varoluşun en temel yanlarına dahi etki eden yaşam normları belirleyerek halk kitlelerini etkilemektedir. Croce'nin "ahlâkı" ise Rönesans boyutundadır ve popüler hale gelemez.

Karşılaştırma: Defter 10, II, Madde 41 (iv).

Madde 18. *Marksizmin Bileşenleri Arasındaki Birlik.* Bu birlik, insan ile madde arasındaki (doğa-maddi üretim güçleri) çelişkilerin diyalektik gelişiminden gelir. İktisatta, birlik merkezi değerdir yani işçi ile endüstriyel üretim güçleri arasındaki ilişkidir. (Bu değer teorisini inkâr edenler, makineleri onları işleten insandan bağımsız kendi içlerinde değer üreticileri -sürekli ya da teknik sermaye- olarak görüp vulgar materyalizme saplanırlar.) Felsefede bu merkez praksistir, yani insan iradesi (üstyapı) ile iktisadi yapı arasındaki ilişkidir. Siyasette ise devletle sivil toplum arasındaki ilişkidir, yani devletin (merkezi irade) eğitimci eğitmek amaçlı müdahalesidir, genel anlamda toplumsal ortamdır. (Geliştirilmesi ve daha net ifadelerle açıklanması gerekiyor.)[1]

Madde 19. *İdeolojiler.* İdeolojilerin değerini ele alırken yapılan hataya katkı sağlayan etmenlerden biri, bana göre, "ideoloji" teriminin hem belli bir yapının zaruri üstyapısına hem de belli bireylerin keyfi kuramlarına uyarlandığı olgusundan (tesadüfi olmayan bir şekilde) kaynaklanır. Terimin edindiği alçaltıcı anlam herkesin diline düştü ve bu da ide-

oloji kavramının teorik analizini dönüştürdü ve yanlış yola saptırdı. Bu hataya giden yol kolayca yeniden saptanabilir: (i) İdeoloji, yapıdan kopuk olarak tanımlandı ve buna bağlı olarak yapıları değiştiren şeyin ideolojiler değil, ideolojileri değiştiren şeyin yapılar olduğu öne sürüldü; (ii) Belli siyasal çözümler "ideolojik" yaftası yedi; başka bir deyişle, yapıyı değiştirecek gereçlere sahip olmadığı söylendi; yapının değiştirilebileceğine inanılmasına karşın, yapıyı değiştirmek gereksiz ve aptalca görüldü; (iii) Bunların dışında her ideoloji "katışıksız" tezahür olarak, işlevsiz ve aptalca addedildi.

Dolayısıyla tarihsel anlamda organik ideolojiler -yani belli bir yapı için zaruri olan ideolojiler- ile keyfi, rasyonalist, "iradi" ideolojiler arasındaki fark görülmelidir. Tarihsel anlamda zaruri oldukları sürece ideolojilerin "psikolojik" bir geçerliliği vardır; bu ideolojiler kitleleri "örgütler"; insanların hareket ettiği, kendi konumlarından ve mücadelelerinden haberdar olduğu zemini kurarlar. "Keyfi" ideolojiler ise bireysel "hareketlerden", polemiklerden başka bir şey üretmezler (fakat tümüyle işlevsiz de değildirler zira doğruya karşı çıkarak onu olumlayan hata işlevi görürler).

Madde 20. Halkın El Kitabı. Asıl soruya henüz değinilmedi: Tarihsel hareket, yapılardan nasıl yükselir? İşte bu bütün tarihsel materyalizm meselesinin can alıcı noktasıdır; toplum ile "doğa" arasındaki birlik problemidir. Şu iki önerme, bütün anlamları ve imaları açığa çıkarılacak biçimde analiz edilmeliydi: (i) Başarıyla yerine getirilmeleri için hâlihazırda gerekli ve yeterli koşullar [öncüller] oluşmadıkça toplum kendine görevler biçmez; (ii) Bütün gelişme olasılıkları tükenmedikçe hiçbir toplum biçimi kaybolup gitmez.[1] Yalnızca bu koşullar altında tüm mekanik bakış açıları ve "mucizelere" yönelik her türden batıl inanç kalıntısı yok edilebilir. Yine bu koşullar altında toplumsal grupların ve siyasal partilerin oluşumu ve ayrıca son kertede tarihteki büyük kişiliklerin işlevi problemine eğilmek gerekir.

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 22.

Madde 21. *İdeolojilerin Geçerliliği.* "Halk inançlarındaki sağlamlığın" kendine özgü bir durumun zaruri unsuru olduğu hakkında Marx'ın ikide bir öne sürdüğü önermeyi hatırlayın. Marx, aşağı yukarı şöyle diyor:

"Bu türden düşünüş biçimi halk inancı güç kazandığında."[1] (Marx'ın bu tespitlerine göz at ve onları ifade edildikleri bağlama göre analiz et.) Marx ayrıca bir halk inancının genelde en az maddi bir güç ya da benzeri[2] bir şey kadar enerjiye sahip ve çok önemli olduğunu da belirtti. Kanımca, bu görüşlerin analizi, aslında maddi güçlerin içerik ve ideolojilerin biçim olduğu "tarihsel blok" konseptini güçlendirmektedir. Biçimle içerik arasındaki ayrım salt sezgiseldir zira biçim olmaksızın maddi güçler tarihsel olarak algılanamaz ve maddi güçler olmaksızın ideolojiler bireysel fantezilerden ibaret olur.

Madde 22. *Karşılaştırmalı [ve Azalan] Maliyetler Teorisi.* Bu teorinin -diğer statik ve dinamik denge teorisi ile birlikte modern resmi iktisatta önemli bir yer işgal eden- Marksist değer teorisi ile tamı tamına uyuşup uyuşmadığını (ya da onun farklı dile sahip bir eş değeri olup olmadığını), başka bir deyişle onun "saf" ve resmi dildeki bilimsel eş değeri (ast sınıf üretici güçler için tüm siyasal güçlerden arındırılmış) olup olmadığını araştırmak gerekir.

Madde 23. *Graziadei'nin Cockaigne Ülkesi.* Sonunda, otuz beş yıl sonra, *Sindacati e salari*[a] adlı kitabında Graziadei, Croce'nin "Recenti interpretazioni della teoria marxistica del valore" (*Materialismo storico*, 4. Baskı, s. 147) adlı makalede[1] Cockaigne ülkesi üzerine ona atfen yazdığı yazıya değinmeyi akıl etmiş. Croce'nin analiz ettiği örneği Graziadei bugün "biraz acemice" olarak tanımlıyor. Aslında Graziadei'nin "kârların artı emekle değil de sıfır emekle elde edildiği toplum" fikri onun geçmişteki tüm çalışmalarında da mevcuttur. Rudas, 1926'da *Unter dem Banner*'de *Prezzo e sovraprezzo*'yu ele aldığı makalesinin başında buna göndermede bulunmakla isabetli bir iş yapmıştır.[2] (Rudas'ın bu zaruri değer fikrini ona atfedip atfetmediğini şu an hatırlamıyorum.) Graziadei'nin bütün fikri, makinelerin ve maddi organizasyonun (kendi başlarına) kâr, yani değer ürettiği şeklindeki temelsiz ilkeye dayanmaktadır. 1894'te (*Critica Sociale*'deki Croce tarafından analiz edilen makale)[3] hipotezi (bütün kârlar emek olmaksızın mevcuttur) sürüncemedeydi; bugün bu hipotez (bütün kârlar emek aracılığıyla elde edilmez) nitelikli hale geldi fakat bu niteliğe karşın "acemilik" (ilkel hipo-

a) El yazmalarında Gramsci yanlışlıkla "*Capitale a salari*" yazmıştır.

tezi salt "acemi" olarak nitelemek hoş bir edebi kelam olsa gerek) baki kaldı. Graziadei'nin bütün düşünüş biçimi "acemicedir"; o bir iktisatçı gibi değil düzenbaz bir avukat gibi davranır. Graziadei'i ele alırken iktisadın temel ilkelerine, bu bilim dalının mantığına dönmek cidden gereklidir. Graziadei küçük mantık konusunda, bahane bulma sanatında ve sofistike vicdan muhasebesinde ustadır fakat büyük mantık sanatında; bu ister iktisat mantığı isterse de başka bir bilim dalı mantığı olsun, tamamen acemidir.

Graziadei'nin Cockaigne ülkesi prensibi, bir önlem olarak kâr ve ücret marjları "yaratan" tarife engellerinin belirlenmesinin altında yatan prensiptir. Hiç şüphesiz, herhangi bir "değer" üretmeksizin ve tek bir işçinin bile bir iş yapmasını (var olmayan hisseler için sertifika yazanlar haricinde) sağlamaksızın büyük "kârlar" elde edilebileceği ve yüksek "paylar" dağıtılabileceği kanıtlanmıştır (krş. örn. L. Einaudi ve E. Giretti, "Le società anonime a catena," *Riforma sociale*, Ocak-Şubat 1931).[4] Bu iktisadi faaliyetle kimin ilgileneceği ise hâlâ merak konusudur (Haydutluk ya da mafya gibi Croceci manada "iktisadi" olsa da): İktisat bilimi mi yoksa suç mahkemeleri mi?

Critica Sociale'de (sanırım 1900'den önce) Graziadei ile Luigi Negro arasında geçen bir polemiği hatırlayın. Orada Negro, Graziadei'nin sanayicilerin kendi faaliyetlerini "kusursuz" olarak tanımladıkları beyanlarını kabul etmeye ve bu beyanları bilimsel spekülasyona alet etmeye yatkın olduğunu belirtmektedir.[5]

Madde 24. *Yapı ve Üstyapı*. İktisat ve ideoloji. Her siyasal ve ideolojik dalgalanmanın (tarihsel materyalizmin zaruri bir postulatı olarak ortaya konan) yapının doğrudan bir ifadesi olarak sunulabileceği ve açıklanabileceği varsayımına teorik düzeyde ilkel bir enfantilizm olduğu gerekçesiyle ya da pratikte somut siyasal ve tarihsel çalışmaların yazarı Marx'ın sahici kanıtları kullanılarak karşı çıkılmalıdır. Bu konuda özellikle önemli olan eserler, *18. Brumaire* ile Doğu Sorunu üzerine yazıların yanı sıra *Almanya'da Devrim ve Karşı Devrim, Fransa'da İç Savaş* ve başka irili ufaklı çalışmalardır.[1] Bu eserlerin analizi, Marx'ın tarihsel yöntemini eserlerine yayılmış teorik olumlamaları entegre ederek, açığa kavuşturarak ve açıklayarak daha iyi bir şekilde anlama fırsatı verir. Marx'ın somut araştırmalarında ortaya koyduğu çok sayıda gerçek uyarılardan, genelde bilinen eserlerde kendilerine yer bulamamış uyarılar-

dan haberdar olunmasını sağlar. (Bunlara Bernheim'ınki gibi sistematik ve yöntemsel bir çalışmada yer verilebilir. Bernheim'ın kitabı, tarihsel materyalizmin aynı zamanda Marksist tarih anlayışını da ele alan eğitsel bir el kitabı ya da "halk el kitabı" için bir "model" olarak görülebilir.)[2] Marx'ın uyarıları arasından örnek olarak aşağıdaki gibi bir liste yapılabilir:

1. Herhangi bir momentte yapıyı statik olarak (anlık bir fotoğraf görüntüsü gibi) tanımlamanın zorluğu. Siyaset aslında yapının gelişmeye yeltendiği yolun her zaman bir yansımasıdır fakat bu eğilimlerin illa ki amacına ulaşması garanti değildir. Bir yapısal evre, varsayımsal olarak ve yalnızca bir varsayımla haşır neşir olunduğunun bilinmesi haricinde gelişme sürecinde değil ama sadece tüm gelişme sürecini tamamladıktan sonra somut olarak incelenebilir ve analiz edilebilir.

2. Birinci maddeden hareketle belli bir siyasal eylemin; baskın sınıf önderlerinin nezdinde bir hesap hatası, tarihsel gelişimin düzelttiği ve yasa koyucu sınıfların idari parlamenter "krizlerinin" ötesine geçen bir hata olduğu çıkarılabilir. Mekanik tarihsel materyalizm hata olasılığını hesaba katmaz; ona göre her siyasal eylem doğrudan yapı tarafından belirlenir ve dolayısıyla yapının gerçek ve kalıcı (güvenli anlamında) değişiminin bir yansımasıdır. "Hata" ilkesi karmaşıktır: Bir yandan hatalı bir hesaplamadan doğan bireysel bir hareket olabilir, bir yandan da belli grupların ya da kliklerin önder grup içerisinde hegemonya elde etmek için sergiledikleri girişimlerin (başarısız da olabilecek) yansımasıdır.

3. Birçok siyasal eylemin örgütsel bir karakterin içsel mecburiyetlerinden kaynaklanabileceği, bir başka deyişle bu eylemlerin bir parti, bir grup ya da bir topluma tutarlılık kazandırma ihtiyacı ile ilişkili olduğu olgusuna yeterince dikkat edilmez. Katolik Kilisesi tarihi buna çok net bir örnek teşkil etmektedir. Yapının içinde kilise içerisinde gerçekleşmiş her mücadelenin birincil, anlık açıklamasını bulmayı bir deneyin. Kim bilir nasıl bir karmaşa doğardı! Birçok siyasal-iktisadi kurgunun konusu budur. Bu minvaldeki birçok tartışmanın sekter ve örgütsel mecburiyetlerle alakalı olduğu açıktır. Kutsal Ruh'un ortaya çıkışıyla ilgili Roma ile Bizans arasındaki tartışmada, Kutsal Ruh'un yalnızca Baba'dan doğduğu yargısı için Doğu Avrupa yapısına bakmak ne kadar gülünçse yine Kutsal Ruh'un Baba ve Oğul'dan doğduğu yargısı için Batı Kilisesi'nin yapısına bakmak da aynı oranda gülünçtür.[3] Varlıkları

(ve çatışmaları) yapıya ve tarihin bütününe bağlı olan iki kilise, her biri için farklılık ve içsel tutarlılık ilkeleri olan sorular sormuşlardır fakat her iki kilisenin de bir diğerinin yaptıklarını onayladığı da söylenebilir. Farklılık ve çatışma ilkesi hep aynı da kalmış olabilir. Karşıt tarafların birbirlerine karşı açtıkları pankarttan öte tarihsel problemi oluşturmuş şey işte bu farklılık ve çatışma ilkesidir.

Problemi del Lavoro'da ideolojik dizi romanlar yazan "yıldız" (meşhur Franz Weiss olmalı) gülünç, tutarsız "Il dumping russo e il suo significato storico"sunda erken Hristiyanlık döneminin bu aynı çatışmalarına değinir.[4] Bu çatışmaların dönemin maddi koşullarıyla alakalı olduğunu ve doğrudan bağlantıyı çözemememizin hem olguların bizden çok uzak olduğu hem de birtakım başka entelektüel yoksunluklarla ilişkili olduğu sonucuna varır. Bu mantıklı bir tutumdur fakat bilimsel anlamda gereksizdir. Aslında her gerçek tarihsel evre sonraki evrelere kendi izini bırakır ve bu sonraki evreler belli bir anlamda onun en iyi belgeleri haline gelir. Tarihsel gelişim süreci zaman içinde bir bütünlüktür ve bu nedenle mevcut zaman geçmişin tamamını ve kendini bugünde gerçekleştiren geçmişin "gerekli" kısmını onun gerçek "özünü" oluşturacak "bilinmeyen" bir kalıntıdan uzak biçimde içerir. Kaybolup giden şey ise -yani tarihsel süreçte diyalektik olarak aktarılmayan şey- kendi içinde gereksizdi, tesadüfi idi ve artıktı; tarihe değil günlüklere yakışırdı, gelişigüzel bir süreçti ve son kertede göz ardı edilebilirdi.

Madde 25. *Gerçeğin Nesnelliği.* Bu konseptin tam olarak ne anlam ifade ettiğini anlamak için, bana öyle geliyor ki, analiz edildiklerinde dahi bir "tarihsel" ya da "konvansiyonel yapı"dan fazlası olmadıkları ortaya çıksa da hiçbir zaman "nesnel olarak gerçek" olma niteliklerini kaybetmeyen "Doğu" ve "Batı" konseptleri örneğine bakmak gerekiyor. ("Yapay" ve "konvansiyonel" terimleri salt rasyonalist manada gelişigüzel veya tek başına gelişigüzel yapıları değil de genelde "tarihsel" olguları, uygarlık gelişiminin ürünlerini işaret eder.) Bertrand Russell'ın neorealist felsefe hakkındaki kitabını (Ed. Sonzogno, yeni bir bilim serisi içinde, sayı 5 ya da 6) ve orada verdiği örneği hatırlayın. Russell aşağı yukarı şöyle diyor: "İnsanoğlunun yeryüzündeki varlığı olmaksızın Londra ve Edinburgh'un varlığını da düşünemeyiz fakat Londra ile Edinburgh'un şu an bulundukları yerlerde, biri Kuzey'de biri Güney'de

iki noktanın varlığından söz edebiliriz."[1] Öte yandan insanoğlunun varlığını düşünmeksizin "düşünmek" de düşünülemez, insanoğlu var olduğu sürece var olacak herhangi bir olgu ya da ilişki de düşünülemez.

Bu bakış açısından, en tipik durumlar Kuzey-Güney ve özellikle de Doğu-Batı ilişkileridir. Bunlar gerçek ilişkilerdir ancak insanoğlu ve uygarlık gelişimi olmaksızın onlar da olmaz. Doğu ile Batı'nın gelişigüzel ve konvansiyonel [(tarihsel)] yapılar[a] olduğu açıktır zira [gerçek tarihin dışında] yeryüzündeki her nokta eş zamanlı olarak Doğu ve Batı'dır. Japonya sadece Avrupalılar için değil Kaliforniya'daki Amerikalılar ve hatta normalde durdukları yerden Uzak Batı olması gereken fakat İngiliz siyasal kültürü üzerinden Mısır'ı Yakın Doğu olarak gören Japonların kendileri için bile Uzak Doğu'dur. Dahası, bu terimlere iliştirilmiş anlamın salt tarihsel doğası, "Doğu" ve "Batı" kelimelerinin artık fazladan bir anlam kazanmış ve medeniyetler arası ilişkileri ifade eder hale gelmiş olmalarından da anlaşılabilir. Dolayısıyla Avrupa'da Fas'tan daha doğuda bulunan Akdeniz ülkeleri Fas'ı bir Doğu ülkesi olarak görürler ve buradaki "Doğu" kelimesi "Müslüman", "Arap" ve hatta "Asyalı" anlamına gelmektedir. Öte yandan bu referanslar gerçektir, gerçek olgulara işaret ederler, insanın karadan ve denizden seyahat etmesini ve belirlenmiş yere varmasını, geleceği öngörmesini, "gerçekliği nesnelleştirmesini", "dış dünyanın gerçek nesnelliğini" anlamasını sağlarlar. Rasyonel olanla gerçek olan, tek bir ve aynı şeye dönüşür. Bana öyle geliyor ki, bu ilişkiyi anlamaksızın tarihsel materyalizmi, onun geleneksel materyalizm ve idealizme göre felsefi konumunu ve üstyapıların önemini ve anlamını kavramak da imkânsızdır. Croce tersini iddia etse de; Marx, Hegelci "ideayı" yapı "konseptinin" yerine koymamıştır.[2] Hegelci idea hem yapıda hem de üstyapılarda [çözülmüştür] ve bütün [geleneksel (ve sadece Hegelci olmayan)] felsefe kavramı "tarihselleştirilmiştir"; farklı bir dilbilimsel ifade ve dolayısıyla farklı bir felsefe tarafından -[eğer] felsefe, gerçeklikle alakalı "konseptler" [sistemi] olarak alınırsa- bir gerçekliğe dönüştürülmüştür.

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 20.

---

a) El yazmasında Gramsci önce "*fissazioni*" (yerleştirmeler) yazmış; sonra satırların arasına bir alternatif olarak "*costruzioni*"yi (yapılar) eklemiş.

Madde 26. Halkın El Kitabı *Üzerine*. Felsefeleri ciddi oranda itiraza maruz kalmış bir dizi aydın ve onların anlamı ve bilimsel önemi üzerine birtakım notlar. Büyük aydınlara dair kısacık notlar. Şu soru akla geliyor: Tam anlamıyla büyük aydınları ya da en azından içlerinden birini doğru dürüst ele almak ve önemsiz olanları dışarı bırakmak gerekmez miydi? Kolay bir zafer kazanmak (ortada bir zafer varsa tabii) için kitabın sadece en zayıf halkalarla ya da en zayıf tutumlarla (ya da en zayıf halkalar tarafından oldukça yetersizce ifade edilmiş tutumlarla) mücadele ettiği izlenimi ediniliyor. Ortada ideolojik bir cephe ile siyasal-askeri bir cephe arasındaki formel bir benzeşimden fazlasının olduğu yanılsaması yaratılıyor. Siyasal ve askeri bir mücadelede, en önemli noktaya tam olarak daha zayıf "destek kuvvetlerinin" elimine edilmesi sayesinde azami sayıda kuvvetle saldırabilmek için direnişin en az olduğu noktalardan saldırma taktiğini benimsemek yerinde olabilir. Siyasal ve askeri zaferler, belli ölçüde, kalıcıdır. Stratejik hedef belli bir noktaya kadar elde edilebilir. İdeolojik cephede ise destek kuvvetlerinin ve küçük destekçilerin mağlubiyeti son derece önemsizdir. İdeolojik cephede daha zayıf rakiplerle değil en iyi rakiple savaşmak gerekir. Yoksa kitapların yerine gazeteler, bilimsel çalışmanın yerine gündelik polemikler geçer. Küçük figürler aslında gazetelerdeki polemiklerle sınırlı kalmalıdır. Diğer taraftan, yeni bir bilim etkinliğini ve önemini ancak karşı taraftaki büyük figürleri karşısına alma yetisi sergilediğinde, sadece kendi araçlarını kullanarak kritik problemleri çözdüğünde ya da onların problemlerinin sahte olduğunu net bir şekilde ortaya koyduğunda ispatlar.

Ortalama yani vasat aydınların belli bir çağın ve medeniyetin en belirgin temsilcileri olduğu doğrudur. Yaygın, kitlesel ideoloji ise gerçek köşe taşları işlevi gören büyük felsefi sentezlerden, bilimsel çalışmalardan ayırt edilmelidir. Kesinlikle aşılması gereken de -ister temelsiz olduklarını göstererek negatif bir yolla, isterse karşılarına eşit oranda anlamlı ve önemli felsefi sentezler çıkararak pozitif bir yolla- işte bu ikincilerdir. Olumsuz ve olumlu eleştiriler, deneysel amaçlar haricinde birbirlerinden ayrılamaz. *Halkın El Kitabı*'nı okuyan biri; sıkılmış, ay ışığı yüzünden uyuyamamış ve ışığın sönüp gideceği inancıyla kendini ateş böceklerini öldürmeye vermiş gibi görünür.

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 22.

Madde 27. *Graziadei'nin Cockaigne Ülkesi*. Papini'nin *Gog* adlı eserinde (Ford'la röportaj, s. 24) Ford'a atfedilen sözlere bakın: "İşçisiz imalat, neredeyse hiçbir maliyet olmadan hep daha fazla ürün."[1]

Madde 28. *Sivil Toplum ve Siyasal Toplum*. Sivil toplumun siyasal toplumdan ayrılması: Yeni bir hegemonya problemi oluşmuştur; başka bir deyişle, devletin tarihsel zemini yerinden oynamıştır. Aşırı bir siyasal toplum şekli var: Sendeleyen şeyi zor yoluyla sağlamlaştırarak korumak yoluyla yeni olanla savaşmak ya da yeninin bir tezahürü olarak geniş-lerken önüne çıkan direnişleri bertaraf etmek vs.

Madde 29. Halkın El Kitabı *Üzerine*. Hâlâ daha tartışma, çatışma ve ayrıntılandırma aşamasında iken bir doktrinin temel kitabını, kılavuz kitabını, el kitabını yazmak mümkün müdür? Bir el kitabı belli bir konuya dair şekil olarak dogmatik, tarz olarak tarafsız ve bilimsel olarak nesnel bir yorumdan öte olamaz. O, orijinal bilimsel araştırmanın yorumu değil, o bilimsel araştırmaya sadece giriştir. Gençleri ya da bilimsel eğitim konusunda o gençlerden ileriye gidememiş bir halkı hedefler. Dolayısıyla bu halkın o dönem için doğru ve tartışılmaz görünen görüşler hakkında anlık bir "hakikat" ihtiyacı vardır. Şayet belli bir doktrin, gelişiminin bu "klasik" evresine henüz ulaşmamışsa onu bir el kitabına sığdırmaya çalışmak boşuna olacaktır zira ona dair mantıksal bir sistemleştirme, dış görünüşten ibaret kalacaktır. Aynen *Halkın El Kitabı* gibi: Değişmez biçimde izole ve tutarsız kalan ayrık unsurların mekanik bitişikliği. O halde neden soru doğru tarihsel ve teorik kavramlarla sorulmuyor ve doktrindeki her bir problemin monografik bir yolla ele alındığı bir kitap yayımlanmıyor? Bu daha ciddi ve daha "bilimsel" olurdu. Öte yandan bilimin illa ki "sistem" anlamına gelmesi gerektiğine inananlar var ve bu kişiler bir sistemin sadece mekanik dış görünüşüne sahip sistemler inşa ediyorlar.

Halkın El Kitabı'nın yeterli bir diyalektik incelemeden yoksun olması da kayda değerdir. Diyalektik, ön koşul olarak kabul edilmiş ama açıklanmamıştır. Bu komiktir zira bir el kitabında, ele alınan doktrine özgü unsurlar yer almalı ve bibliyografik referanslar el kitabının yerine geçmektense konu hakkında daha kapsamlı ve daha derin bilgi edinmeye yöneltmelidir. "Diyalektik"ten uzak durma probleminin iki kaynağı olabilir:

1. Birinci sebebi, tarihsel materyalizmin bilgi teorisi diyalektik olan bir felsefe olarak değil de, felsefesi felsefi ya da metafiziksel veya mekanik (Marx'ın vulgar olarak tanımladığı) materyalizm olan "sosyoloji" olarak tanımlanıyor oluşudur. Bu fikir bir kez benimsendiğinde, formel mantığın ve temel skolastiğin bir alt türüne indirgenmiş diyalektiğin önemini ve anlamını kavramak artık imkânsız hale gelir. Tarihsel materyalizm, yeni bir tarih evresi ve dünya düşüncesinin gelişiminde yeni bir evre başlatan -dünya tarihinin gidişatında birbirinin ardı sıra gelen eski toplumların tezahürleri olmuş hem geleneksel idealizmi hem de geleneksel materyalizmi aşması (ve bu aşma esnasında onların hayati unsurlarını koruması) anlamında- içkin bir orijinal felsefe olarak görülmedikçe diyalektiğin asıl işlevi ve anlamı da gerçek manada anlaşılamaz. Tarihsel materyalizm felsefesini [başka bir] felsefeye tabi olarak görmek, tarihsel materyalizmin geleneksel idealizmi ve geleneksel materyalizmi aşmasının tam olarak karşılığı ve ifadesi olan Marksist diyalektiği anlamayı imkânsızlaştırır.

2. İkinci sebep, bana öyle geliyor ki, psikolojiktir. Diyalektiğin, kendini formel mantıkla açıklayan, dogmatik olan ve bile bile mutlak kesinliklerin peşinden koşan vulgar ortak akla karşı olması itibarıyla oldukça anlaşılmaz ve zor olduğu düşünülebilir. Somut bir örnek vermek gerekirse, ilk ve ortaokullarda doğa ve uzay bilimlerinin Einstein'ın izafiyet kuramı temelinde verilmesi ve geleneksel "doğa yasası" nosyonuna "istatistik yasası" ile "büyük sayılar yasası" nosyonlarının eşlik etmesi halinde neler olacağını düşünün. Çocuklar ve ergenler tek kelime anlamayacaklar ve okul eğitimi ile aile içerisindeki düşünüş biçimi arasındaki ve toplum içindeki çatışma sonucu okul bir alay, şüphe ve karikatür nesnesine dönüşecektir. Bence bu durum, *Halkın El Kitabı*'nın yazarında psikolojik bir fren etkisi yaratmıştır: Yazar ortak akla ve vulgar düşünceye gerçekten taviz vermiştir ve konuyu doğru teorik terimlerle ele almadığı için pratik manada savunmasız ve güçsüz kalmıştır. Eğitimsiz ve cahil güruh, eğitimci üzerinde denetim sahibi olmuş; tersi olması gerekirken vulgar ortak akıl bilim üzerinde dayatmacı konuma gelmiştir. Şayet çevre eğitimci konumuna gelmişse, Marx'ın da yazdığı gibi[1], o çevrenin eğitilmesi şarttır. Ne var ki *Halkın El Kitabı* bu devrimci diyalektiği ıskalamıştır.

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 22.

Madde 30. *Graziadei Üzerine*. Graziadei'yi çürütmek için iktisadın temel konseptlerine dönmek gerekiyor. (i) İktisat biliminin, (ister tümüyle rekabetçi isterse bir tekelci piyasa olsun) belli bir piyasa hipotezinden yola çıktığı kabul edilmelidir. Ancak bundan sonra bu sabitin asla "saf" olmayan şu ya da bu gerçeklik unsuruyla ne tür varyasyonlara dönüştürülebileceğine karar verilmelidir. (ii) Üzerinde çalışılan konu mevcut varlığın yeniden bölüşümü değil (özellikle bu konuya eğilmek istenmesi haricinde) yeni zenginliklerin yaratılmasıdır yani belli bir üretim zemininde hâlihazırda dağıtılmış değerin yeniden dağıtılması değil yeni değer üretimidir.

Dahası, Graziadei'nin siyasal ve bilimsel biyografisi de etraflıca araştırılmalıdır. Şili nitratı üzerine yazdığı kitap: Şili'deki tekeli kıran sentetik nitrojen üretimi olasılığı üzerine düşünme kapasitesi yoktu.[1] Bu tekelle alakalı yaptığı müspet yorumlara tekrar göz atmakta yarar var. Siyasal konumuna gelince, Graziadei'nin 1908-1909 yılları arasında *Viandante*'nin yürüttüğü incelemeye verdiği tepkiye bakılabilir: Graziadei, en fazla sağcı ve oportünist biriydi.[2] Sendikacılık üzerine yazdığı kitapçık: Graziadei -partinin tasfiyecisi olan- için örnek model İngiliz işçi hareketiydi.[3] Savaş sonrası tutumu: "Entelektüel manada" siyasal reformizmin budalalık olduğuna inanmış, ondan uzak durmuş ve ona karşı çıkmış bir aydının tuhaf psikolojisi olgusu. Ne var ki soyut zekâ çeperi bir şeydir, pratik ve eylem çeperi başka bir şey. Bilimsel alanda: 1922'den sonra köşesine çekilme ve savaş öncesi tutumuna geri dönme şansı buldu. Dolayısıyla şu sorunun sorulması gerekiyor: Bir adamın geçmişte yaptığı hatalara bakıp da bu hataları bugün süren bir tartışmada kullanmak adil mi? Hata yapmak insana özgü değil mi? Çağımızın en meşhur bilim insanları deneme yanılma yoluyla bugünlere gelmediler mi? Herkesin yaşam öyküsü büyük oranda geçmişe karşı bir mücadeleden ve onu aşma gayretlerinden ibaret değil mi? Bugün ateist olan birine geçmişte vaftiz edildiğini ve belli bir yaşa kadar ibadet ettiğini hatırlatmak mantıklı olur mu? Graziadei meselesi ise tamamen farklı. Graziadei, kendi geçmişini eleştirmemek ve onu geride bırakmamak konusunda çok dikkatlidir. İktisat alanında bir süre sessiz kalmış ya da daha doğrusu "mevcut uygulamaların" kırsal bölgede sermayenin merkezileşmesine dair teorilerini haklı çıkardığını söylemiştir. (Ortakçılığın -sanatsal üretimin fabrika sistemi üzerindeki üstünlüğüne eşit olan- merkezi kapitalist girişimciliğe karşı üstünlüğüne dair sonuçlara hem

Romagna hem de Imola üzerine yaptığı analizlere dayanarak ulaşmıştı. Öte yandan 1911 nüfus sayımıyla ortaya çıktığı gibi[4] *obbligato*nun 1901-1910 arasında kaybolduğu olgusunu dikkate almamıştı.[5] Dahası, Graziadei Po Ovası'ndaki koşulları belirleyen siyasal-korumacı faktörleri de gözden kaçırmıştı. İtalya'da sermaye öyle kıttı ki tarımsal amaçlı büyük miktarda sermayeye ulaşmak mucize kabilindendi.)

Siyasette sofistike bir dil kullanmış, bir "tarihselci" ya da "dönemin adamı" olduğunu söylemiştir (başa cellat bile geçse onun sağ kolu olun; Graziadei'nin tarihselciliği budur). Bir başka deyişle hiçbir zaman prensipleri olmamıştır. 1895-1914 yılları arasında işçi yanlısı "olmak zorunda kalmış", savaş sonrasında ise işçi karşıtı olmak durumunda kalmıştır. Çılgınca ve demagojik yaftalarını daima şişinerek yapıştırdığı "verimsiz askeri harcamalar" konusundaki mükerrer beyanlarıyla ne kadar can sıkıcı olduğunu hatırlayın. Hükümete katılımdan yana olduğu bir dönemde buna nasıl karşı çıkmıştı? Aynı şekilde genel olarak İtalyanlar hakkındaki karamsar-dedikodu kabilinden görüşlerini de not etmekte yarar var: İtalyanların hepsi beceriksiz, korkak, toplumsal manada bayağı kişilerdir; Stenterello-Machiavelli tarzında gerçekte sahte bir zekâyla yüklü tam bir sıkıntı verici retorik olan aptalca, banal ve bozguncu bir anti retorik türü.[6] İtalya'da rezil bir küçük burjuvazi katmanı olduğu inkâr edilemez fakat bu katman İtalya'nın tamamı demek değil ki. Gereksiz bir genelleme bu. Graziadei'nin tarihsel materyalizmi Feri, Niceforo, Lambroso ve Sergi'yi anımsatıyor.[7] Bu adamların Güneylilere (hatta pasaklı Güneylilere) yakıştırdığı biyolojik "barbarlık" konseptinin İtalya'nın yönetici sınıfına ait politikalar üzerinde nasıl bir tarihsel işleve sahip olduğunu anlatmaya gerek yok.[8]

Madde 31. *Edebi Eleştirellik Üzerine.* De Sanctis tarzı eleştirellik. Bu konuya eğilirken De Sanctis'in *Scienza e Vita* (aynı zamanda teori ve pratik birliği konusuna değinmek için bir yol da öneren) makalesini[1] ve bu makalenin alevlendirdiği tartışmaları -örneğin L. Russo'nun *Leonardo*'da yayımlanan 1928 (ya da 1929) tarihli makalesi[2]- hatırlamak gerekiyor. Ayrıca Russo'nun Casa Ed. La Nuova Italia tarafından yayımlanan *Francesca De Sanctis e l'Università di Napoli* adlı çalışmasına da bakın.[3]

Madde 32. *Henri De Man.* Arturo Masoero'nun "Un americano non edonista" [Şubat 1931 tarihli *Economia*'da] adlı makalesi[1], H. De

Man'ın *Gioia del lavoro*'daki -ve dolayısıyla diğer kitaplarındaki-[2] görüşlerinin iktisat alanına birtakım sosyolojik pozitivizm ilkelerini özellikle de Comte ve Spencer'ın ilkelerini katan Amerikalı Thorstein Veblen'in teorilerinden alındığını ortaya koymaktadır. Veblen, iktisat alanına özellikle evrimci teoriyi getirmeye kararlıdır. Yani Veblen'in "işçilik içgüdüsü"nün De Man'da "yaratıcı içgüdü"ye dönüştüğünü görüyoruz.[3] 1890'da W. James "yapıcılık içgüdüsü" nosyonunu geliştirmişti.[4] Ondan daha önce Voltaire mekanik bir içgüdüden bahsetmişti. (De Man'ın basit "içgüdü" kavramı ile Marx'ın arıların içgüdüsü ve insanları bu içgüdüden ayıran şey hakkında yazdıklarını karşılaştırın.)[5] De Man'ın *Gioia del lavoro*'da sıkça ele aldığı işçilerdeki "animizm" konseptini de Veblen'den aldığı belli oluyor. Veblen'in konseptini Masoero şu şekilde tanımlıyor:

> İlkel halklar arasında mitsel yorumlar bir engel olmaktan çıkıp tarım ve hayvancılık tekniklerinin gelişiminde yardımcı hale gelir. Bitkilerin ve hayvanların bir ruha ya da ilahi niteliklere sahip olduğu inancı gelişimin lehinedir çünkü teknik gelişmeler ya da yenileşmeler getirebilecek düzeyde özen ve dikkat harcanmasını sağlar. Animist bir anlayış ise imalatta teknik ilerlemenin ve işçi içgüdüsünün hareketsiz maddeye yönelmesinin kesin olarak düşmanıdır. Buna dayanarak Veblen, Danimarka'da Neolitik Çağ'ın başında tarımsal tekniklerin ileri bir aşamada olduğu dönemde imalat tekniklerinde uzunca bir süre hiçbir ilerleme sağlanamamış olmasını açıklamaktadır. Bugün işçi içgüdüsü, ilahi ve gizemli güçlere inançtan bağımsız olarak pozitif bir ruh kazanmalı ve modern çağı simgeleyen endüstriyel sanatlarda ilerlemeyi başarmalıdır.[6]

Dolayısıyla De Man'ın "işçi animizmi" fikrini bu "animizmin" Neolitik Çağ'da var olduğuna ve bugün olmadığına inanan Veblen'den aldığı ortaya çıkıyor. De Man bu fikri oldukça orijinal bir şekilde modern işçide yeniden keşfediyor.

De Man'ın bu Spencervari kökleri düşünüldüğünde Croce'nin üstüne basa basa De Man'ı Marksizmi aşmış biri olarak göstermesi ilginçtir. Spencer ile Freud arasında bir yerde durarak on sekizinci yüzyıl duyumculuğundan bile daha gizemli bir duyumculuğa dönen[7] De Man her şeyden öte onu ele alan akıllı İtalyanların arasına katılmış Croce'nin övgülerini fazlasıyla hak etmektedir.[8] Maj. Bottai tarafından destekle-

nen bir Veblen tercümesinin yolda olduğu duyurulmuştur.[9] Ne olursa olsun, Masoero'nun bu makalesi asıl biyografiyi aktaran bir not içermektedir. Bu makaledeki Veblen incelemesi, onun üzerinde ciddi bir Marksizm etkisi olduğunu gözler önüne sermiştir. Ayrıca Veblen'in Ford'un teorilerini etkilediği de belli olmaktadır.

Madde 33. *Sorunu Tespit Etmek.* Bir tarihsel çağın kültürünü zenginleştiren ve besleyen [yeni] weltanschauungen üretmek ve felsefi olarak orijinal weltanschauungen çizgilerinde olan üretim türü. Marx, bir weltanschauung yaratıcısıdır, peki ama Ilyich nedir?[1] Onun konumu tali ve aşağı mıdır? Bunun yanıtını -bilim ve eylem- bizzat Marksizm vermektedir. Ütopyadan bilime ve bilimden eyleme pasajına (Karl Radek'in[a] konu hakkındaki kitapçığını hatırlayın.) bakın.[2] Bir liderler sınıfının (yani devletin) oluşumu bir weltanschauungun oluşumuna denktir. Alman proletaryasının Alman klasik felsefesinin mirasçısı olduğu görüşü nasıl anlaşılmalı?[3] Felsefesinin -bir sınıf teorisi haline gelen- işlevinin bir devlet oluşumu olacağını söyleyen Marx'ın kastettiği şey bu değil miydi? Ilyich'e göre, bu belli bir bölgede gerçekleşmişti. Bir yerlerde Ilyich'e atfedilebilecek hegemonya konseptinin ve olgusunun felsefi öneminden bahsetmiştim.[4] Hegemonyanın oluşumu felsefenin gerçek eleştirisi, felsefenin gerçek diyalektiği anlamına gelir. Graziadei'nin[b] *Prezzo e sovraprezzo*'daki girişine bakın.[5] [Graziadei, Marx hakkında yazdığı kısa kitabında onu sadece İsa ile kıyaslayabileceğini - İsa'nın ilahi doğasına inanan bir başrahipten gelmesi itibarıyla belki de en büyük tavizi içeren bir kıyaslama- söyleyen Monsenyör Olgiati'den bile geridedir.][6] Graziadei, Marx'ı bir dizi iyi donanımlı adamdan biri olarak görmekle yetinir.[7] En büyük yanlış: Başka hiç kimse orijinal ve yekpare bir dünya görüşü üretmemiştir. Marx, belki de yüzyıllar boyu, yani siyasal toplumun çöküşüne ve düzenli toplumun kuruluşuna değin sürecek entelektüel manada tarihsel bir çağı başlatır. O zamana dek de onun dünya görüşü aşılamayacaktır (özgürlük konsepti tarafından aşılabilecek mecburiyet konsepti). Bir hiyerarşi kurmak amacıyla Marx ile Ilyich arasında bir kıyaslama yapmak budalaca ve gereksizdir. Bu kişiler iki ayrı aşamanın tezahürüdür: Eş zamanlı olarak hem homojen

a) El yazmasında, "Carlo Rad." olarak yazılmış.

b) El yazmasının bu kısmında Gramsci sayfanın altına yerleştirilmiş bir dipnota atıfta bulunmuş. Bu atıf, metnin gövdesine Gramsci'nin el yazması boyunca kullandığı satır arası yazılar ve eklemeler gibi köşeli parantez içinde belirtilmiş.

hem de heterojen olan bilim ve eylem. Aynı şekilde, tarihsel bir bakış açısından, İsa ile Aziz Paul arasında bir paralellik kurmak da komiktir. İsa weltanschauungen iken Aziz Paul örgüt, eylem, weltanschauungenin genişlemesidir. Her ikisi de gereklidir ve aynı tarihsel önemdedir. Hristiyanlık tarihsel olarak çok daha doğru bir şekilde Hristiyanlık-Paulculuk olarak tanımlanabilir. (Bunun olmasını engelleyen tek şey İsa'nın ilahiliğine olan inançtır, hâlbuki bu inanç da teorik değil tarihsel bir faktördür.)

Madde 34. *Kâr Oranının Düşme Eğilimi.* Buna (belki de) ilk takribiyet teoremi denebilse de bu onu daha önemsiz kılar mı? Bu teorem Taylorizm ve Fordizm ekseninde geliştirilmelidir. Bu iki faaliyet türü bu takribiyetin üstesinden gelme çabaları değil midir? Sabit sermaye artar fakat bu artışta yasanın etkisini anında ortadan kaldıran bir değişken -çok daha kusursuz makinelerin, çok daha dayanıklı metallerin, farklı bir işçi tipinin yaratılması ya da atıkların azaltılması ve yan ürünlerin kullanılması (yani genel olarak büyük miktarlarda olması sebebiyle [önlenemez] atıklardan tasarruf edilmesi) gibi bir ya da birçok değişken- vardır. Her bir yenileşmeyle birlikte (görece) uzun süre ayakta kalabilecek bir girişim tekeli olduğu sürece sanayici maliyetleri artırma döneminde maliyetleri düşürme dönemine geçiş yapar. Tekelin uzun ömrü "yüksek ücretler"le sağlanmalıdır ki bu yenilikçi sanayiciler mevcut işçi ordusu içerisinden yeni çalışma ve üretim biçimlerine "psiko-fiziksel" olarak en yatkın kişileri işe almak için ödeme yapabilsin ve yapmak "zorunda kalsın." Yeni üretim biçiminin genişlemesi bir kez daha "kâr oranındaki düşüş eğilimi" benzeri problemlere, şunlar olana dek döngüsel biçimde tekrar edeceği tahmin edilebilecek problemlere yol açacak biçimde yeni krizler yaratır: (i) Maddenin matematiksel direnç sınırının aşılması; (ii) otomatik makine kullanımının sınıra ulaşması; (iii) dünya sanayileşmesinin doygunluk noktasına ulaşması (nüfus ve tüketici malları ve araçlarının yenilenmesi için üretimde meydana gelebilecek artışı da unutmadan).

Marx'ın keşfettiği eğilim yasasının dolayısıyla Amerikancılığın yani çalışma ve üretim yöntemlerinde ve tipik işçi dönüşümünde artmış ilerleme hızının altını çizdiği söylenebilir.[1]

Karşılaştırma: Defter 10, II, Madde 41 (vii).

Madde 35. *Materyalizm ve Tarihsel Materyalizm.* Tek başına düşünüldüğünde Feuerbach'ın "İnsan ne yerse odur,"[1] görüşü çeşitli şekillerde yorumlanabilir. Dar açılı ve aptalca bir yorum: İnsan her defasında ne yerse odur yani yemeğin düşünüş biçimi üzerinde anlık bir belirleyici etkisi vardır. Bir konuşma yapmadan önce o adamın ne yediği biliniyorsa mesela o konuşmayı yorumlamanın da kolay olacağını söyleyen Amadeo'nun görüşünü hatırlayın.[2] Pozitivist bilime bile doğru dürüst uymayan çocukça bir yorum çünkü beyni besleyen şeyler fasulye ve mantar değildir, aksine gıda potansiyel olarak beynin molekülleriyle "aynı doğadan" olan homojen ve özümsenebilecek maddelere dönüştükten sonra beynin moleküllerini oluşturabilir. Bu varsayım doğru olsaydı tarihin belirleyici matrisi de mutfak olurdu ve devrimler kitlelerin beslenme düzenindeki radikal değişimlere göre belirlenirdi. Tarihsel olarak ise tam tersi gerçekleşti: Beslenme düzeninde değişimler sağlayan ve gıda seçiminde ardışık "tatlar" yaratan şey karmaşık tarihsel gelişmeler ve devrimler oldu. Göçebeliğin sonunu getiren de düzenli buğday ekimi değildi, tam tersine göçebeliğe elverişsiz koşulların oluşması sonucu düzenli buğday ekimine geçilmişti. (Feuerbach'ın tezini Majesteleri Marinetti'nin makarnaya karşı kampanyasıyla ve Majesteleri Bontempelli'nin makarna lehine kampanyasıyla kıyaslayın. Tüm bunlar uluslararası krizin doruk noktasında olduğu 1930'da gerçekleşmişti.)[3]

Diğer taraftan, beslenmenin toplumsal ilişkiler bütününün bir tezahürü olduğu ve her toplumsal grubun kendi temel beslenme sisteminin olduğu yerde "insan ne yerse odur" tezi doğruluğunu korur. Ancak bu, "insan ne giyerse odur,"[4] "insan nerede barınırsa odur," ya da "insan kendini nasıl çoğaltırsa odur yani ailesidir" demekle aynı şeydir zira beslenme, giyinme, barınma ve çoğalma olguları toplumsal yaşamda toplumsal ilişkiler bütününü en bariz ve en geniş biçimde (yani kitlesel bir düzeyde) ortaya koyan bileşenlerdir.

İnsanın ne olduğu problemi, o halde, daima şu namıdiğer "insan doğası" ya da genel olarak namıdiğer insan problemidir. Başka bir deyişle, çıkış noktası olarak "bölünmez" bir konsepte, "insan" olan her şeyi kapsamaya muktedir bir soyutlamaya sahip bir insan bilimi (bir felsefe) yaratma çabasıdır. Öte yandan "insan" -bir konsept ve bölünmez bir olgu olarak- bir çıkış noktası ya da bir varış noktası mıdır? Daha doğrusu "insan"ı bir çıkış noktası olarak görme gayreti "teolojik" ve "metafiziksel" bir tortu değil midir? Felsefe natüralist bir "antropoloji"ye in-

dirgenemez, yani insanoğlunun bütünlüğü varlığını "biyolojik" insan doğasına borçlu değildir. Tarihte konu olan biyolojik farklar biyolojiyle sınırlandırılamaz. (Irk, kafatası yapısı, ten rengi vs. Bu, "insan ne yerse odur" varsayımının varmaya çalıştığı noktadır. Diğer bir deyişle, insan Avrupa'da buğday, Asya'da pirinç yer ve bu "insan yaşadığı ülkedir" sonucuna ulaştırır zira birinin beslenme sistemi genel olarak yaşadığı ülkeyle bağlantılıdır.) Dahası, "biyolojik bütünlük" tarihte çok da fazla ele alınmamıştır. (İnsan "doğal haline" en yakın olduğunda diğer bir deyişle "yapay yollarla" doğal ürünleri çoğaltamadığında tam olarak kendini yemiş hayvandır.) "Mantık yetisi" ya da "akıl" da bütünlük yaratamaz ve formel, kategorik bir konsept oldukları için bütünleştirici bir olgu olarak görülemez. Bu bir "düşünce" değil, insanları birleştirdiği ya da onları farklı kıldığı düşünülen şeydir.

"İnsan doğası"nın "toplumsal ilişkilerin toplamı" olduğu, en tatmin edici yanıttır zira içinde olma fikrini -insan olur, toplumsal ilişkilerin değişmesiyle sürekli değişir- barındırır ve "genel geçer insan kavramını" çürütür. Hiç şüphesiz, toplumsal ilişkiler birbirini önceleyen çeşitli insan grupları tarafından ifa edilir ve bunların birliği formel değil, diyalektiktir. İnsan aristokrat olduğu kadar serftir de. (Plekhanov'un liberterler hakkındaki kitapçığına göz atın; orada bunun diyalektik karakterine odaklanıp odaklanmadığına bakın.)[5] Ayrıca insan doğasının tarih olduğu da (ve bu anlamda tarih ruha eşit olduğundan insan doğasının ruh olduğu) söylenebilir. Şayet tarih tam olarak "uyumsuzların birlikteliği" (concordia discors) içinde "olmak" anlamında kullanılırsa, çıkış noktası olarak bütünlük içermez ama kendi içinde olası bir bütünlüğün sebeplerini taşır. Dolayısıyla "insan doğası" belli bir insanın içinde değil, insan türünün ("tür" kelimesinin natüralist çağrışımıyla birlikte kullanımı da ayrıca anlamlıdır) bütün bir tarihi içinde bulunabilir. Diğer taraftan, her bir bireyde diğerlerinin karakteristikleriyle çelişmeleri sayesinde ortaya çıkan karakteristikler görülür. "Ruh"un geleneksel felsefedeki ve "insan doğası"nın biyolojideki tanımları, Tanrı'da (ve Tanrı'nın çocukları olarak insanda) aranan "insan doğası" ütopyasının yerini almış "bilimsel ütopyalar" olarak açıklanmalıdır ve bu tanımlar tarihin kesintisiz doğum sancısına, akılcı ya da duygusal bir tutkuya işaret eder. İnsanların Tanrı'nın çocukları olarak eşitliğini doğrulayan dinlerin ve yine insanların mantık yetisine sahip olarak eşitliğini doğrulayan felsefelerin tarihsel gelişim zincirindeki en güçlü bağlantıları kuran

karmaşık devrimci hareketlerin (klasik dünyanın dönüşümü-Ortaçağ dünyasının dönüşümü) ifadeleri olduğu doğrudur.

En yakın tarihli felsefeleri aynen Croce gibi ütopik bir zemine oturtmak, Hegel diyalektiğinin bu büyük tarihsel boğumların [son] yansıması olduğunu ve diyalektiğin bu çelişkilerin yok olmasıyla birlikte salt bir kavramsal diyalektiğe dönüşmesi gerektiğini söylemek demektir. Tarihte gerçek eşitlik -yani "insan doğası"nın tarihsel süreciyle ulaşılan "ruhanilik" derecesi- "devlet"te ya da dünya siyasal sisteminde bir araya getirilmiş aleni ve gizli "özel ve kamusal" birlikler sistemi içinde tanımlanır. Bunlar, birlik üyeleri arasında hissedilen "eşitlikler" ve -tabii bireyler ve gruplar bunların bilincinde olduğu sürece- birlikler arasında hissedilen "eşitsizlikler"dir. Dolayısıyla "felsefe ve siyaset", düşünce ve eylem eşitliğine ya da denklemine yani bir praksis felsefesine varılmış olur. Her şey, hatta felsefe ya da felsefeler bile (ideolojilerin karakteri hakkındaki maddelere bakın)[6] politiktir ve tek felsefe hareket halindeki tarihtir, hayatın kendisidir. Bu anlamda, Alman proletaryasının klasik Alman felsefesinin mirasçısı olduğu tezi bu şekilde yorumlanabilir[7] ve Ilyich'in[8] hegemonyanın teorileştirmesinin ve realizasyonunun da büyük bir "metafiziksel" olay olduğu bu şekilde anlaşılır.

Madde 36. Halkın El Kitabı. *Metafor ve Dil.* (*Halkın El Kitabı*'nda kendinden menkul bir açıklama olarak yer alan Marx'ın "içkinlik" ve "içkin" terimlerini sadece metafor olarak kullandığı şeklindeki kaba ve niteliksiz önermeyle alakalı bir başka nota bakın.)[1] Dilin tamamı metafordur ve bunun iki yönü vardır: Birincisi atıfta bulunulan "şeyin" ya da "maddi ve hissedilebilir nesnenin" metaforudur. İkincisi uygarlığın daha önceki dönemlerinde kullanılmış sözcüklere ilişmiş ideolojik anlamlara yönelik bir metafordur. (Semantik üzerine bir araştırma -mesela Michael Bréal'ınki-[2] farklı kelimelerin semantik dönüşümlerine dair bir katalog işlevi görebilir.) Bunu dikkate almamak, bakış açısında büyük hatalara (belli kelimelerin tarihsel ve etimolojik olarak analiz edildiklerinde kendi içlerinde diğer kelimelere göre "güzel" olduğunu savunmak gibi çok daha kendine özgü hataları hiç saymıyorum bile: Giulio Bertoni'nin *Linguaggio e poesia* adlı kitabındaki retoriğe dönüş meselesinde olduğu gibi mütevazı kelimelerinin üzerinden estetik bir "haz"la geçen filologun kitabi "haz"zı)[3] yol açar: (i) Dilleri sabit ya da evrensel olarak görme hatası; (ii) Pareto ve pragmatistlerin "bir hata

kaynağı olarak dil" hakkında sordukları yönünü şaşırmış sorular. Pareto ve pragmatistlerin yanı sıra daha önemsiz başka isimler de yeni bir dünya görüşü geliştirdiklerine (ve buna bağlı olarak kelimelere yeni bir anlam ya da en azından ufak bir nüans kattıklarına) ve dolayısıyla kendilerini yaygın olarak kullanılan -ve de eğitimli sınıflar ve kendileriyle aynı alanda çalışan donanımlı sınıflar tarafından kullanılan- kelimelerin eski anlamlarını korumaya devam ettiği olgusuyla karşı karşıya bulduklarına inanırlar. Tepki şuna yöneliktir: Pareto, matematiksel bir dil yani tümüyle soyut bir dil yaratma eğilimi gösteren kendine ait bir "sözlük" yaratır. Pragmatistler bundan felsefi bir anlam çıkarır ve dilin bir hata kaynağı olduğu sonucuna varırlar.[4]

Peki ama dili kendi metaforik anlamından soyutlama şansı var mı? Asla yok. Dil uygarlığın bütünüyle birlikte dönüştürülür ve eski uygarlıkların ve kültürlerin kelimelerini tam anlamıyla metafor olarak özümser. Bugün hiç kimse "felaket" kelimesini, felek ile ilişkili olduğunu düşünmez ya da kelimeyi kullananların görüşleri nedeniyle yönünü kaybettiğini iddia etmez. Yeni metaforik anlam, yeni kültürün yayılışıyla ve dahası yeni kelimeler yaratması veya başka dillerden alınan kelimelere net bir mana kazandırmasıyla yayılır. Birçok insan için "içkinlik" kelimesinin ilk defa sadece tarihsel materyalizm tarafından kazandırılan anlamıyla biliniyor, anlaşılıyor [ve kullanılıyor] olma ihtimali vardır.

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 24.

Madde 37. *Goethe*. Goethe'nin şu cümleyi nerede ve ne anlamda kullandığını araştır: "İnsan öz bilgiye nasıl ulaşır? Tefekkürle mi? Kesinlikle hayır. Aksine eylemle."[1]

Madde 38. *İnsan Doğası Konseptinin İncelenmesi*. "Eşitlik" hissinin kökenleri: Tanrı'nın baba insanların ise oğul ve buna bağlı olarak eşit olduğu fikrini yayan din; şu aforizmayı dillendiren felsefe: "Omnis enim philosophia, cum ad communem hominum cogitandi facultatem revocet, per se democratica est; ideoque ab optimatibus non iniuria sibi existimatur perniciosa."[1] İnsan "türünün" tüm bireylerinin "doğal" yani psiko-fiziksel eşitliğini olurlayan biyoloji bilimi: Herkes aynı şekilde doğar falan. "İnsan ölümlüdür; falanca kişi bir insandır; falanca kişi de ölümlüdür." Falanca kişi=Bütün insanlar. Burada deneysel-bilimsel

(deneysel=geleneksel bilim) formülün kökeni yatar: "Hepimiz anadan üryan doğduk."

Chesterton'un *The Innocence of Father Brown* kitabında yer alan postacı ve masalsı makinalar yapan küçük adam hakkındaki kısa öyküyü düşünün. Öyküde şuna benzer bir gözlem vardı: "Bir kalede yaşlı bir hanımefendi yirmi hizmetkârıyla birlikte yaşamaktadır. Bir gün ziyaretine gelen bir hanımefendiye, 'Her zaman öyle yalnızım ki," falan der. Bir gün doktor gelip de vebanın hızla yayıldığını söylediğinde ise, 'Öyle kalabalığız ki,' der."[2] (Chesterton bu kısa öyküyü yalnızca anlatısal amaçla kullanıyor.)

Madde 39. *Croce.* Croce'nin "hırs" unsurunu siyasal eylemin kaynağı olarak teorileştirmesini onaylamak mümkün değil. Croce, Sorel konusunda şöyle diyor: "'Bölünme eğilimi' onu [sendikalizmi] savunmak için yeterli değildi zira belki de diğer şeylerin dışında teorize edilmiş bir bölünme aşılmış bir bölünmedir. 'Mit' de onu yeterince heyecanlandırmadı zira belki de 'mit'i yaratma ve onu doktrinsel olarak açıklama şansını da Sorel boşa harcadı" (bkz, *Cultura e Vita morale*, 2. baskı, s. 158).[1] Sorel'le ilgili tespitler Croce için de geçerlidir: "Hırs" bir kez teorileştirildiğinde zaten aşılmış da olmuyor mu? Doktrinsel olarak açıklanmış "hırs" da aynı şekilde "boşa harcanmış" olmuyor mu? Ayrıca Croce'deki "hırs" ile Sorel'deki "mit"in farklı şeyler olduğu söylenemez zira "hırs", "pratiğin kategorisi ya da ruhani momenti" anlamına gelirken "mit" de "kendine özgü" bir hırstır ve "kendine özgü" olduğu sürece boşa harcanabilir ve "aşılabilir" ama "kategori" boşa harcanmaz ve "aşılmaz." Net ve basmakalıp manada Croce'nin Sorel olmadığı düşünüldüğünde buna yapılan itiraz sadece kısmen doğrudur. Sorel, belli bir miti değil pratik eylemin özü olarak "miti" teorileştirdi ve sonra tarihsel ve psikolojik bir bakış açısıyla belli bir gerçekliğe en fazla uyan belli bir miti tanımlamaya girişti. Dolayısıyla Sorel'in yaklaşımının iki yönü vardır: Siyaset bilimine de sirayet eden tümüyle teorik bir yön ve pratik-siyasal bir yön. Pratik-siyasal yönünün, tartışmaya açık olsa da aşılmış ve boşa harcanmış olma ihtimali vardır. Bugün sadece entegre edildiği manasında aşıldığı söylenebilir fakat orijinal mitin gerçek bir zemini vardı. Her durumda, hâlâ "mitler teorisi" mevcuttur ve bu teori çok daha eksik ve formel açıdan tutarsız bir dille ifade edilmiş "hırslar teorisi"nden başka bir şey değildir. Miti teorileştirmek tüm mitleri çöz-

mek anlamına geliyorsa, hırsları teorileştirmek de tüm hırsları aşmak ve yeni bir hırs tıbbı yaratmak anlamına gelir. *Cultura e Vita morale*'deki "Il partito come giudizio e come pregiudizio" bölümünde "siyasal partiler"e yönelik sergilediği tutuma ve *Elementi di politica*'da partiler hakkında söylediklerine bakarak Croce'nin bu çelişkilerden kaçmadığı ve bunların farkında olduğunu görmek mümkündür.[2] Croce partileri, "hırsları" ile zafere ulaştıracak aygıtlar inşa eden "bireysel" parti liderlerine indirger.[3] Ama bu da hiçbir şey ifade etmemektedir. Mesele şudur: Başka biçimlerde ve farklı adlar altında olsa da partiler hep vardı ve dahası eş değer "siyasal aktör" niteliğindeki kalıcı bir askeri örgüt de daima var olmuştu. "Hırs" ile "kalıcılık, düzen, disiplin" gibi kavramlar nasıl bağdaştırılabilir ki? Siyasal iradenin hırs dışında başka kaynaklara da ihtiyacı vardır.

Karşılaştırma: Defter 10, II, Madde 41 (v).

Madde 40. *Kamulaştırma ve İstimlâk.* Bkz, M. Saitzew, *Die öffentliche Unternehmung der Gegenwart*, Tübingen, Mohor, 1930, 3,40 RM.[1] Saitzew, Zürih Üniversitesi profesörlerindendir. Saitzew'e göre kamu teşekkülü operasyonları genelde bilindiğinden daha kapsamlıdır ve bazı alanlarda bu özellikle geçerlidir. Almanya'da kamu teşekküllerinin sermayesi toplam ulusal varlığın beşte birine eşittir (kamu teşekkülleri savaş süresince ve sâvaşın hemen ardından hızla artmıştır). Saitzew kamu teşekküllerinin bir tür sosyalizm olduğuna inanmaz. Ona göre, bunlar kapitalizmin ayrılmaz bir parçasıdır. Kamu teşekküllerine yönelik itirazlar anonim şirketlere de yöneltilebilir. Anonim şirketler şu an için baskın olsalar da özel şirketlere dair argümanlar hâlâ tekrar edilmektedir.

Bu kitapçık bazı ülkelerdeki kamu teşekküllerinin yaygınlaşması hakkında bir inceleme için faydalı olacaktır. Saitzew'e göre, kamu teşekküllerinin ana hedefi gelir elde etmek değil, aksine rekabetin teknik olarak imkânsız olduğu bazı sektörlerde özel tekellerin -toplum için tehlikeli olacak tekellerin- oluşmasını önlemektir.

Madde 41. *İktisat.* Şu oldukça ilginç bir kitap olabilir: Henryk Grossmann, *Des Akkumulations -und Zusammenbruchge-setz des kapitalistischen Systems (Zugleich eine Krientheorie)*, "Schriften des Instituts für Sozialforschung an der Universität Frankfurt a. M.", Verlag C. L. Hirschfi-

eld, Leipzig, 1929, s. xvi-628, 20 RM. Stefano Samogyi Mart 1931 tarihli *Economia*'da (s. 327-332) kitap hakkında bir değerlendirme yapmış.[1] Değerlendirme çok parlak değil ve verilen alıntılara da çok güvenmemek gerekiyor (Samogyi "meyleden" ve "meyilli" kelimelerini birbirlerinin yerine kullanıyor, "çöküş" kelimesi yerine "kargaşa"yı tercih ediyor, sadece Gino Arias'ın kabul edeceği sahte teorik varsayımlar geliştiriyor).[2] Yine de (daha sonra Grossmann'ın metni ışığında değiştirme hakkı saklı kalmak kaydıyla) bu değerlendirmeden bazı kısımlar aktaracağım. [Daha ileride aktarılmıştır].[3]

Madde 42. *Eksiltili Kıyaslama.* Croce'nin görmek istediğinin aksine Marx'ın değer teorisi eksiltili bir kıyaslama değildir.[1] Tam aksine, (Graziadei'nin *Sindacati e Salari*'de[a] işaret ettiği gibi) "eksiltili bir kıyaslama" yapmadığı kesin olan Ricardo'nun teorisinin gelişmiş bir halidir.[2] Hatta Croce'yi bu şekilde düzeltmeye çalışmak da bana göre çok tatmin edici değildir. Marx'ın teorisi keyfi miydi? Eğer öyleyse, keyfiliği hangi kısmından kaynaklanıyor? Croce'nin kendi eksiltili kıyaslama değerlendirmesini onaylayacak kasıtsız bir şeyler olabilir mi? Ricardo'nun teorisi, özellikle de mülkiyet garantörü, yani üretim araçları tekeli olarak devlet teorisi incelikli bir şekilde incelenmelidir. Saf iktisat hipotezi çalışmasının -Ricardo'nun muhtemelen peşinde olduğu şey- "devletler" ("devletler" kelimesini kasten kullanıyorum) ve "legal" mülkiyet tekeli değerlendirmelerini bir kenara bırakarak yapılması gerekmez mi? Dolayısıyla üzerine çalıştığından farklı bir olası toplumsal düzen "yanlısı" olan M<arx> tarafından yapılmış "eliptik bir kıyaslama" ile değil iktisadi olguların saf "iktisadi doğalarına" -yani "iktisadi güçlerin serbest oyunu"ndan çıkarılan maksimum determinasyona- indirgenmesinden türeyen bir teori ile ilgileniyoruz. Ricardo'nun, diğer klasik iktisatçılar gibi, tamamen açık fikirli olduğundan ve emek değer teorisinin çağdaşlarına hiç de şaşırtıcı gelmediğinden şüphe edilemez. (Gide ve Rist'in *History*[3] adlı eseri ile karşılaştırın. Bu eser hiçbir şekilde tehlikeli değildi; amaçlandığı gibi tamamen nesnel bir değerlendirme olduğundan, bu nesnelliğini kaybetmeksizin M<arx>a karşı polemiksel bir değer kazandı.) Bu problem, temel bir "saf" iktisadi bilim problemi -yani başka bilimlere bulaşmış diğer konseptlerden ve olgulardan bağımsız iktisadi konseptleri ve olguları arama ve tanımlama

a) Gramsci, el yazmasında yanlışlıkla "Capitale e salari" yazmıştır.

problemi- ile ilişkilidir. İktisadi olgu, "maddi iktisadi malların üretimi ve bölüşümü" olgusundan başka bir şeyi ifade etmez. Croce'nin (mesela aşkın bile iktisadi bir olgu olduğunu düşünürken) sandığı gibi, "iktisat" konseptinin kapsayabileceği tüm bu olguları ifade etmez.[4]

"Eksiltili kıyaslamalar" konusunda dönecek olursak, dilin tamamı bir "eksiltili kıyaslamalar" serisidir ve tarih geçmişle gelecek arasındaki üstü kapalı bir kıyaslamadır (tarihsel gerçeklik). O halde geçmiş bir olgu ile kıyaslamaya girişildiğinde bir eksilti meşru görülürken gelecek hakkındaki bir hipotezle kıyaslama yapıldığında o eksilti neden gayrimeşru olmaktadır? (Bu meselede olduğu gibi geçmiş, bir "hipotez" olarak yani kişinin bugünü daha iyi anlaması için bir çıkış noktası olarak görüldüğünde neden böyle olmaktadır?) (Bu nokta açıklığa kavuşturulmalıdır.)

Karşılaştırma: Defter 10, II, Madde 38 ve 41 (vi).

Madde 43. *Reform ve Rönesans*. Bu kültürel gelişim modelleri hakkında düşündükçe (pedagojik önerme değerleri bakımından) gözümde giderek daha kapsamlı ve önemli bir referans noktasına dönüşüyorlar. Reform ve Rönesans arasındaki bağlantı noktasını anlamadan yeni bir kültürün kendini çağdaş dünyada ortaya koyduğu moleküler süreci de anlamak mümkün değildir. Liefscitz'in, Rivière tarafından basılan bibliyografi dergisini (*La Critique Sociale*) tanıttığı makalesi oldukça yüzeysel.[1] Bana öyle geliyor ki Liefscitz'in Marksizm algısı bayağı zayıf ve bu algıya "bürokratik" yaftasını yapıştırmak da mümkün. Kendini eleştiriden azade gören ve kendisinin sıra dışı parlaklıkta ve orijinal doğruların değişmez kaynağı olduğundan şüphe etmeyen kendini beğenmiş bir bireyin kibriyle ortaya atılmış klişelerden başka bir şey yok. Olmamış bir aydının bakış açısıyla yazılmış üstünkörü bir eleştiri ortaya koyuyor. Liefscitz'in kendine taktığı sıfatla siyasetçi, büyük bir devlet adamından çok tam anlamıyla büyük bir aydındır. Peki ama hangisi daha büyük bir aydın? Bismarck mı yoksa Barrès mi?[2] Kültürel dünyaya hangisi daha fazla damga vurmuştur? Lietscitz'in bu konuda zerre fikri yok. Yarım yamalak formüle ettiği konuyu anlamamış bile. Hiç şüphesiz bunun bir seçkin yaratma çabasıyla alakası var ama bu çaba geniş kitleleri eğitme çabasından ayrı düşünülemez ki. Elbette bu çabalar aslında bir ve aynıdır ve bu yüzden de zor bir problem teşkil eder (Ro-

sa'nın Marksizmin bilimsel gelişimi ve duraklama sebepleri hakkındaki makalesini hatırlayın).[3] Kısacası bu aynı anda hem Reform hem de Rönesans'a sahip olmakla alakalıdır. Liefscitz'e göre, bu problem sadece bozgunculuk için bir bahanedir. Peki ama eleştirel yollarla bir problemin nasıl çözüleceğine hiç değinmeden her şeyin salt kötüye gittiğini söylemek asıl bozgunculuk olmuyor mu? Bir aydının -Liefscitz kendini böyle görmektedir- problem formüle etme ve çözme yolları vardır: Başkalarını (kimi?) işe koşmakla yetinmek yerine yokluklarından dolayı fazlasıyla endişe ettiği bilimsel çalışmaları üretmek için somut bir şekilde çalışmak. Liefscitz de dergisinde böyle bir çalışma yapıldığını -tabii ılımlı, daha öz eleştirel ve daha iyi bir eleştirel anlayışla yazıldığında işlevsel bir girişim de olabilir- iddia edemez. Bir dergi, kültürel bir problemin çözümü yönünde çalışmaya teşvik edecek bir "zemin"dir, yoksa kendi başına bir çözüm değildir. Dahası, bir derginin net bir doğrultusu olmalı ve bu sayede bir aydınlar grubunu kolektif bir çalışmaya -Liefscitz'in dergisinde buna benzer bir şey yok- yönlendirmelidir. Kitapları incelemek onları yazmaktan kolaydır. Yine de işe yarar bir faaliyet olduğu söylenebilir ama "başkaları"nın kitap yazmaması üzerine durmaksızın yakınan bir "kitap inceleme" uzmanı bir bozguncu değildir de nedir? Ya o başkaları da "inceleme" yazma yoluna giderse ne olur?

Madde 44. *Reform ve Rönesans.* Yeni bir uygarlığın moleküler oluşum sürecinin Reform hareketi ile kıyaslanabileceğini göstermek için diğer şeylerin yanı sıra bu iki olgunun bazı nitelikleri analiz edilebilir. Reform çalışmasında işlenmesi gereken tarihsel-kültürel boğum noktası din konseptinin "mantıksal olarak" en ciddi ölümcüllük ve pasiflikle sonuçlanması gereken bir şeyden dünya çapında gerçek bir girişim ve inisiyatif pratiğine dönüşümüdür. Bu dönüşüm [aslında] onun diyalektik bir sonucuydu ve yeni doğmakta olan kapitalizmi şekillendirdi. Ama şimdi aynı şeyin tarihsel materyalizm konseptine de olduğunu görüyoruz. Birçok eleştirmene göre diyalektik materyalizmin tek "mantıksal" sonucu ölümcüllük ve pasifliktir. Gerçekte ise sayısız araştırmacıyı şaşırtan (Michael Farbman imzalı *Economist* ekine bakınız) girişimlere ve inisiyatife kaynaklık etmiştir.[1] Birlik[2] hakkında bir çalışma yapılacaksa kitabın ilk kısmı ve hatta ilk bölümü gerçek manada "Reform ve Rönesans" başlığı altında toplanmış materyalleri geliştirmelidir. Masaryk'in Dostoyevski üzerine kitabını ve Rusya'da bir Protestan Reform

ihtiyacı hakkındaki tezini, ayrıca Leo Davidovich'in Ağustos 1914 tarihli *Kampf*taki eleştirisini hatırlayın.[3] Hatıralarında (*La Résurrection d'un Etat. Souvenirs et réflexions, 1914-1918*: Paris: Plon) Masaryk'in tarihsel materyalizmin onu oluşturan grup aracılığıyla yaptığı pozitif katkıyı kabul etmiş olması kayda değerdir. Masaryk ayrıca Reform'un hayata yönelik yeni bir yaklaşım, aktif bir girişim ve inisiyatif yaklaşımı benimseyerek işlevselleşmesi gerektiği bir çeperden bahsederken de aynı şeyi yapmaktadır.[4] (Katoliklik ve Protestanlık ve bunların din ve "hayır işleri" konularındaki karşılıklı konumlarına gelince: "Hayır işleri"nin Katolik söylemde emek ve çalışkanlık gerektiren faaliyetler ve girişimlerle çok alakalı olmadığını unutmamak gerekir. Aksine bunların kısıtlı ve "korporatif" bir anlamı vardır.)

Madde 45. *Bir Felsefenin Tarihsel Olarak Önemli Olduğunu Söylemek için Ne Gerekir?* Farklı felsefelerin tarihsel önemi hakkındaki akademik çalışmaların çoğu tamamen steril ve anlamsızdır zira birçok felsefi sistemin tümüyle (ya da neredeyse tümüyle) bireysel ifadeler olduğu ve tarihsel olarak görülen kısımlarının genelde minimal olduğu ve tamamen rasyonalist ve anlaşılmaz soyutlamalar bütününün altına gömüldüğü olgularını hiçe sayar. Bir felsefenin tarihsel değerinin, edindiği (kelimenin en geniş anlamıyla) "pratik" etkinliği ile "hesaplanabileceği" söylenebilir. Her felsefenin bir toplumun ifadesi olduğu doğruysa eğer, topluma etki etmeli ve olumlu ve olumsuz sonuçlar elde etmelidir. Yaptığı etkinin boyutu ise tam olarak tarihsel önemi ile -yani bireysel "saçmalıklar"dan öte onu "tarihsel bir olgu"ya çeviren şeyle- ölçülür.

Madde 46. Halkın El Kitabı *Üzerine. Teleoloji.* "Tarihsel misyon" terimi ve konsepti, teleoloji ile alakalı değil midir?[1] Hiç şüphesiz birçok durumda belirsiz ve mistik bir anlamda kazanır. Ama başka örneklerde de, Kant'ın nitelemelerine bakacak olursak[2], tarihsel materyalizm tarafından savunulabilecek bir şey anlamına gelmektedir.

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 23.

Madde 47. Halkın El Kitabı *Üzerine.* "Dış dünyanın nesnel gerçekliği" problemini ortaya koyma yolu yüzeysel ve tarihsel materyalizmle hiç ilişkili değil. Yazarın Katolik geleneğine dair bir bilgisi yok ve dinin

aslında idealizme karşı bu tezi içerdiğinden de haberi yok. Zira onun dediği gibi olsaydı Katolik dini "materyalist" olurdu. Yazar 1931'de Londra'da düzenlenen Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi'nde sunulan tebliğdeki hataya düşüyor (kongre tutanaklarına bakın).[1] Öznelci ve idealist bakış açısının... kendini dünyada bulan ve dünyanın bir anda (ya da benzer bir kısa sürede) kendisi için yaratıldığına inanan Adem nosyonuna dayandığını ileri sürer.[2] İncil'e göre -dolayısıyla dindar bakış açısına göre- dünyanın Adem'den önce ve Tanrı tarafından Adem için yaratıldığını unutmuştur. O halde din "gerçekliğin" düşünen bireyden bağımsız olarak var olduğu görüşünden uzak duramaz. Kilise (Cizvitler ve özellikle de neoskolastikler; Louvain Üniversitesi ve Milano'daki Sacro Cuore Üniversitesi aracılığıyla) pozitivizmi özümsemek için uğraşmış ve kitleler içindeki idealistleri komik duruma düşürmek için şu argümanı dahi kullanmıştır: "İdealistler şu ya da bu çan kulesinin sırf siz orada olduğunu düşündüğünüz için orada olduğuna inanan kişilerdir. Güya siz düşünmeyecek olsanız çan kulesi de var olmayacaktır." Mario Cassotti'nin *Maestro e scolaro*'suna bakınız: "Doğa bilimciler ve biyologlar tarafından yapılan araştırmalar hayatın ve gerçek organizmaların hâlihazırda var olduğunu göstermektedir" (s. 49).[3] Bu, Engels'in *Anti-Dühring*'deki bir görüşünü andırmaktadır.[4]

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 17 ve 20.

Madde 48. *Georges Sorel.*[a] Sorel'in yazılarının tam bir bibliyografisi için Gaëtan Pirou'nun Sorel hakkındaki kitabına bakınız.[1]

Madde 49. *Popüler Edebiyat. Dizi Romanlar.* Temmuz 1931 tarihli *Nouvelles Littéraires*'te ve sonraki sayılarda yer alan G. Charensol'un "Les illustres inconnus" başlıklı yazılarına -Fransız dizi roman yazarları hakkında bir inceleme- bakınız. Şimdiye dek çıkan kısa yazılar içinde M. Leblanc (Arsen Lüpen'in yaratıcısı), Allain (Fantomas'ın yaratıcısı) ve dört ya da beş yazardan daha (Zigomar'ın yaratıcısı vs.) bahsediliyor.[1]

---

a) Bununla birlikte "Felsefe Üzerine Notlar. Materyalizm ve İdealizm. İkinci Dizi" bitmektedir. Son not Gramsci'nin kullandığı defterin son çizgili sayfasının (73v) en altına birkaç satır kala bitiyor.

Madde 50. *Popüler Edebiyat.* İtalyan edebiyatının gayrı milli-gayrı popüler karakteri hakkında. *Nişanlılar*'daki insanlara karşı yaklaşım. Manzoni'nin Katolikliğindeki "aristokratik" karakter kendini sıradan insan figürlerine yönelik (Tolstoy'da olmayan) alaycı "merhamet"te göstermektedir. Örnek: Fra Galdino (Fra Cristoforo ile kıyaslandığında), terzi, Renzo, Agnese, Perpetua ve hatta Lucia. (Bu konuda bir başka yazı daha yazmıştım.)[1] A. A. Zottoli'nin *Umili e potenti nella poetica del Manzoni* kitabında ilginç şeylerin olup olmadığına bakmak lazım; Roma-Milano: Ed. La Cultura, 1931.[2]

Zottoli'nin kitabı için bkz, Filippo Crispolti, "Nuove indagini sul Manzoni", *Pègaso*, Ağustos 1931.[3] Crispolti'nin makalesi, Cizvit Hristiyanlığın "sıradan insanlara" karşı yaklaşımını anlamak açısından kendi içinde ilgi çekici. Her ne kadar Crispolti "Cizvitçe" argümanlar öne sürse de, Zottoli eleştirisinde haklı gibi görünüyor. Crispolti, Manzoni için şöyle diyor: "*Halka* karşı büyük bir sevgi besliyor ama onları övmeye de hiç yanaşmıyor. Aslında halk dışından kişilerin *büyük çoğunluğuna* yönelttiği sivri okları onlara da yöneltiyor."[4] Asıl soru ise birilerinin Manzoni'nin "halkı övmesini" isteyip istemediği değil, onun "sıradan insanlar" olan bireysel karakterlere yönelik psikolojik -Katolik gibi görünse de aslında bir kast tutumu- tutumudur. Manzoni'ye göre sıradan halkın bir "iç dünyası" yoktur. Derin bir ahlâki yaradılıştan yoksundurlar. Onlar "hayvan"dır ve Manzoni Katolik bir toplumda hayvanların korunmasına benzer bir tutumla onlara karşı nazik yaklaşır. Aslında Manzoni, Paul Bourget'yi andırmaktadır. Bourget'ye göre de bir psikolojiye sahip olması için bir kadının en az yüz bin frank geliri olmalıdır.[5] Bu anlamda Manzoni ile Bourget tamamen Katolik kişiliklerdir. Bunlar Tolstoy'daki "halkçı" ruhtan, ilk Hristiyanlığın evanjelik ruhundan yoksunlardır. Manzoni'nin romanındaki sıradan halka yaklaşımı Katolik Kilisesinin halka yaklaşımı ile aynıdır: İnsan kimliği nosyonunu yok edecek nazik lütufkâr bir yaklaşım. Crispolti, alıntı yapılan cümlede, Manzoni'deki bu "tarafgirliği" (ya da "partizanlığı") istemeden de olsa kabul ediyor. Manzoni halkın *tamamına* ama "halktan olmayan insanların sadece *çoğuna*" "sert bakışlar" fırlatıyor. "Yüce gönüllülüğü", "yüksek düşünceyi" ve "yüce duyguları" bir bütün olarak hayvan misali aşağı olan halka değil yalnızca üst sınıfın bazı üyelerine atfediyor.

Crispolti'nin haklı olarak dile getirdiği gibi, "sıradan insanlar"ın Manzoni'nin romanında kayda değer bir rol üstlenmesi çok da önemli değil-

dir. Manzoni "halkı" romanına hem ana karakterler (Renzo, Lucia, Fra Galdino vs.) olarak hem de kitleler (Milanolu isyancılar, köylüler, terzi vs.) olarak katar ama aslında halka karşı tutumu "ulusal-halkçı" değil aristokratiktir.

Zottoli'nin kitabı üzerine çalışırken Crispolti'nin makalesine dönmek şarttır. Manzoni gibi üstün ve gayrı "Cizvit" adamlar arasındaki (Manzoni'de ciddi anlamda bir Jansenci, anti Cizvit tutum vardır) "Katolikliğin" bile İtalya'da, hatta romantik hareket içinde bir "halk-ulus" yaratmadığı açıktır. Aksine, Katoliklik gayrı ulusal-halkçı ve tamamen aristokrat bir unsurdu. Crispolti sadece Manzoni'nin bir süreliğine Thierry'nin (Fransa için) halklar arasındaki (Longobardlar ile Romalılar arasında, aynen Fransızlarla Galyalılar arasındaki gibi) ırksal çatışmayı sıradan insanlarla güçlüler arasındaki mücadele şeklinde tanımlamasını kabul ettiğini belirtiyor.[6]

[Zottoli Eylül 1931 tarihli *Pègaso*'da Crispolti'ye yanıt vermiş.][7]

Madde 51. *Ast Sınıfların Tarihi.* Thierry'nin Fransa'daki sınıf çatışmasına kattığı ırksal çatışma unsuru[1]: Fransa'da ast sınıf hareketlerinin ulusalcı eğilimlerini belirlemek açısından ne kadar önemli olabilir? Proudhon'un işçi sınıfı "Galyalılığı", Eugène Sue'nun popüler romanlarında görülen demokratik-Galyalı eğilimin tam ifadesi olarak incelenmelidir.[2]

Madde 52. *Popüler Edebiyat. Katolik Yazarlar. Cizvit Ugo Mioni.* Geçenlerde (Ağustos 1931) Ugo Mioni'nin Opera di S. Paolo di Alba tarafından basılmış *La ridda dei millioni* adlı romanını okudum.[1] Gayet türüne özgü bir şekilde bu kötü romana doldurulmuş aleni Cizvit (ve anti Semitist) unsurların dışında Mioni'nin nesrindeki biçimsel ve gramatik özensizlikten çok rahatsız oldum. Baskı berbat boyutlarda; bolca tashih ve hata var. Bu bile edebi dili sadece bu tür kitaplardan öğrenen gençlere yönelik kitapçıklar için başlı başına ciddi bir mesele. Yine de, her ne kadar Mioni'nin tarzı ve grameri kötü baskıdan etkilenmiş olsa da yazarın nesnel anlamda rezalet, yine nesnel olarak acemi ve dilbilgisel olarak beceriksiz olduğu ortadadır. Bu anlamda Mioni, Peder Bresciani gibi Cizvit yazarların gösteriş geleneğinden ya da daha doğrusu sahte gösterişinden ve yönteminden uzaktır. Ugo Mioni (Monsenyör U.

M.) sanırım artık İsa Topluluğu'nun bir üyesi değil.

Madde 53. *Geçmiş ve Bugün. Almanya'nın Borçları ve Amerika'ya Yaptığı Ödemeler.* Öyle görünüyor ki, 1922 tarihli meşhur notunda Lord Balfour Amerika'ya yapılan ödemelerle Almanya'nın savaş borçlarının birbirleriyle ilişkili olduğunu söyleyen ilk kişiydi. Senatör D'Amelia'nın 1923'te Londra'daki konferansta yaptığı tek şey de bu notu desteklemek oldu.[1]

Madde 54. *Geçmiş ve Bugün. Toprak Problemi.* İtalya'da toprağın bariz bir şekilde parçalanması: Öte yandan toprak onu süren köylülere değil çoğu zaman büyük toprak sahiplerinden çok daha gaddar ve faizci olan kırsal burjuvaziye ait. Ayrıca, toprağı işleyen köylülere ait az miktardaki toprağın parsellenmesi olayı da var (bu toprakların büyük kısmı yüksek tepeliklerde ya da dağlık alanlarda). Toprağın bu şekilde parsellenmesinin birkaç sebebi var: (i) Hâlihazırda az miktardaki toprağının bir kısmını satmak zorunda kalan köylünün yoksulluğu; (ii) bir belediyenin farklı alanlarında ya da bir dizi farklı belediyede ufak miktarlarda toprak edinme -bunun sebebi kötü bir yıl içinde toptan yıkıma sebep olabilecek monokültürün tehlikelerine karşı önlem almak- eğilimi; (iii) geride kalanlara toprağı miras bırakma prensibi. Bu prensibe göre her bir mirasçı miras kalan topraktan bir pay alır ve bu paylaşım resmi kayıtlarda görülmez. Bunun nedeni paylaşımın yasal yollarla değil "karşılıklı sadakat" aracılığıyla yapılmasıdır. İtalya'da da yeni Medeni Hukuk sayesinde Çiftlik mantığı (aile mülkiyeti) gelişmiştir. Birçok ülkede bu mantık sayesinde miras sonucu toprağın giderek küçük parçalara bölünmesi önlenmektedir.[1]

Madde 55. *Geçmiş ve Bugün. Gerarchia*'nın eski sayılarında 1920'ler ve sonrasındaki önemli evreler ve özellikle de faşist rejimin yarattığı yeni kurumlar üzerine yapılmış çalışmalara bakın.[1]

Madde 56. *Sayın De Vecchi.* Umberto Zamboni'nin *Gerarchia*'nın Ekim 1928 sayısındaki "La marcia su Roma. Appunti inediti. L'azione della colonna Zamboni" başlıklı makalesine bakın.[1] Burada De Vecchi'nin "barışçıl bir çözüm için son bir gayretle çalışmak amacıyla" dört kişilik heyetin Roma'da kalan son üyesi olduğu söyleniyor.[2] Bu beyan

ile M. Bianchi'nin *Gerarchia*'nın Roma'ya Yürüyüş özel sayısındaki makalesi ile karşılaştırılmalı zira burada da De Vecchi hakkında hayli tuhaf şeyler aktarılıyor.[3] Zamboni, Bianchi ile birlikte Perugia'ya gitmişti ve Bianchi'yle De Vecchi arasındaki 27 Ekim tarihli temaslara dair bir şeyler öğrenmiş olmalı.

Madde 57. *Geçmiş ve Bugün.* İtalyan halkının beslenme biçimi. Şubat 1929 tarihli *Gerarchia*'nın 158. sayfasında Profesör Carlo Foà İtalyanların beslenmesi ile diğer ülkelerin beslenmesini rakamlarla karşılaştırıyor: İtalya'da kişi başına 909.750 kalori; Fransa'da 1.358.300 kalori, İngiltere'de 1.380.000 kalori, Belçika'da 1.432.500 kalori, ABD'de 1.866.250 kalori. Gıda Komisyonu'na göre ortalama bir kişi için yıllık asgari tüketim miktarı 1.000.000 kalori olmalı.[1] İtalya'nın ulusal ortalaması ise bunun altında. Elverişli gıdanın ortalama bireyler arasında eşit dağıtılmadığı, aksine bölüşümün toplumsal gruplara göre farklılaştığı olgusu göz önüne alınmalı. Dolayısıyla Güney'deki rençberler (topraksız köylüler) gibi belli toplumsal gruplar yıllık 400.000 kaloriye ya da uzmanlar tarafından belirlenen ortalamanın üçte ikisine bile zor ulaşmaktadır.

Madde 58. *Popüler Roman.* Risorgimento sürecinde İtalya'da *Le Juif errant*'ın yayılması.[1] Mart 1931 tarihli *Pègaso*'da Baccio M. Bacci'nin "Diego Martelli, l'amico dei 'Macchiaioli" adlı makalesine bakın.[2] Bacci, *Ricordi della mia prima èta*'nın daha önce yayımlanmamış bazı sayfalarını (s. 298-299) yeniden aktarıyor ve özetliyor. Bu sayfalarda Martelli, (1849-1859 yılları arasında) babasının -tamamı babası gibi yurtsever ve eğitimli olan- arkadaşlarının sık sık evlerinde toplandığını söylüyor.[3] Bu kişiler arasında Atto Vannucci, Yunanca ve Latince öğretmeni Giuseppe Arcangeli, Floransa'yı gaz lambasıyla tanıştıran kimyacı Vincenzo Manteri, Pietro Thouar, Antonio Mordini, Guerazzi ve Montanelli ile triumvirliği oluşturan Giuseppe Mazzoni, Salvagnoli ve Giusti bulunuyordu.[4] Aralarında sanat ve siyaset konuşuyorlar, kimi zaman da el altından dağıtılan kitaplar okuyorlardı. Vieusseux onları *Le juif errant* ile tanıştırmıştı. Bu kitap da Martelli'nin evinde Floransa'dan ve başka yerlerden gelen arkadaşlarının katılımıyla okunmuştu.[5] Diego Martelli şöyle diyor: "Kimileri saçlarını çekiştiriyor, kimileri ayaklarını yere vuruyor, kimileri de boşluğa yumruk savuruyordu..."[6]

Madde 59. *İtalya'da Saint-Simonculuk.* Saint-Simonculuğun yayılışı üzerine çalış: İtalya'da buna dair bazı yayınlar var. Vulgar Saint-Simonculuk fikirlerinin Sue aracılığıyla yayılmış olma ihtimali var.[1]

Madde 60. *İtalyan Aydınlarının Tarihi.* Girolamo Vitelli'nin 1 Nisan 1930 tarihli *Nuova Antologia*'da yayımlanan "Ricordi di un vecchio normalista" başlıklı makalesindeki göndermeye bakın.[1] Üç asır boyunca (on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına kadar) klasik filoloji İtalya'da tamamen göz ardı edilmişti. "Ülkemizdeki akademisyenliğin tarihi hakkında biraz bilgisi olanlar, Rönesans'tan sonra -on beşinci yüzyıl İtalyanlarının ardından (ya da Pier Vettori'nin son büyük okulunun yer aldığı altıncı yüzyılın sonuyla birlikte)[2]- alan hegemonyasının (birtakım farklı eğilimler olsa da) sırasıyla önce Fransızların, ardından Hollandalıların, sonra İngilizlerin, en son da Almanların elinde olduğunu da bilir."[3] İtalyanlar nerede peki? Vitelli'nin bu konudaki açıklaması "merkantilizm"den ibaret. Ama Hollandalılardan ve İngilizlerden daha merkantilist bir ulus mu var? Antik dünyada akademisyenliği elinde tutanların sadece Protestan uluslar (ve bana öyle geliyor ki Fransa'da da Estienneler, Huguenot idi) oluşu da oldukça tuhaftır.[4] Bu uluslardaki akademisyenliğin yapısına bakmak ve bunu İtalya'daki akademi merkezleriyle karşılaştırmak gerekiyor. Acaba Karşı Reform bunu etkilemiş bir faktör olabilir mi?

Madde 61. *Kültürel Konular. Kütüphaneler.* Ettore[a] Fabietti'nin 1 Nisan 1930 tarihli *Nuova Antologia*'daki "Per la sistemazione delle Biblioteche pubbliche 'nazionali' e 'popolari'" başlıklı makalesine bakın.[1]

Madde 62. *Aydınlar Sorunu.* Dünyanın ve Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde kültürel hayat ne zaman başladı? Tarihsel sınıflandırmalar -"antik", "ortaçağ", ve "modern"- farklı ülkelere nasıl uyarlanabilir? Dünya tarihinin bu farklı evreleri modern aydınlar tarafından daha çok yakın zamanlarda kültürel hayata katılmış ülkeler için dahi özümsenmektedir. Bugün hâlâ bunun bir anlaşmazlık kaynağı olduğu söylenebilir. Hint ve Çin medeniyetleri bugün şu ya da bu şekilde baskınlığını koruyan Batı medeniyetine karşı direnmektedir. Bunların birdenbire halk

---

a) El yazmasında Gramsci yanlışlıkla "Alfredo" yazmış.

kültürü seviyesine dönmesi mümkün mü? Ya da batıl inanç seviyesine? Böyle bir şey olacak olsa, halkla aydınlar arasındaki çatlağın büyüyerek tarihsel materyalizm çeperinde halk içinden çıkacak yeni aydınların oluşması mümkün mü?

Madde 63. *İtalyan Aydınlarının Tarihi*. Giuseppe Tucci'nin 1 Mayıs 1930 tarihli *Nuova Antologia*'daki "Del supposto architetto del Taj e di altri italiani alla corte del Mogul" başlıklı makalesine bakın.[1] Tac Mahal'in mimarının 1642 yılında, yani yapının tamamlanmasından (1648) önce ölen Jeronimo Veroneo olduğu düşünülüyor. Muhtemelen tasarımı yapmış ve yapı bir Müslüman tarafından tamamlanmış (ayrıntılar için makaleye bakın).

Madde 64. *Robert Michels*. Alberto Giaccardi'nin "Il pangermanismo coloniale tra le cause del conflitto mondiale" (*Nuova Antologia*, 16 Mayıs 1930)[1] adlı makalesinin 238. sayfasından: "Almanya'nın 'güneşte bir yer' talebi bir süre sonra öyle kapsamlı hale geldi ki neredeyse hiç kimseye gölgelik bir yer kalmayacaktı. Alman akademisyen Robert Michels[2] sömürge talep etme hakkına karşı çıkıyordu. "İtalya'nın nüfus olarak güçlü olsa da sermaye yönünden zayıf olması" sebebiyle İtalyanların da (konumları Alman [a] halkı ile benzerdi) böyle bir hakkı olmadığını söylüyordu. Giaccardi, Michels'in görüşlerine dair bibliyografik bir kaynak göstermemiş.

Nuova Antologia'nın daha sonraki bir sayısında (1 Temmuz) Giaccardi, belli ki Michels'in talebi üzerine bir "düzeltme" yayımlamış. Şu kaynaklardan alıntılar yapmış: Michels, *L'imperialismo italiano*, Milano, Società Editrice Libraria, 1914 ve "Elemente zur Entstehungsgeschichte des Imperialismus in Italien," *Archiv für Sozialwissenschaft*, Ocak-Şubat 1912, s. 91-92. Giaccardi yazıyı şöyle bitiriyor: "Bu, Perugia Üniversitesinin meşhur profesörü tarafından sürekli öne sürülen İtalyanizme tamı tamına uyuyor. Kendisi Rhineland'dan olsa da İtalya'yı memleket olarak seçmiş ve daima bizim lehimize sıkı ve etkin bir şekilde çalışmış."[3]

Madde 65. *Feminizm*. Vittorio Cian'ın 1 Haziran 1930 tarihli *Nuova Antologia*'daki "Femminismo patriottico del Risorgimento" başlıklı ma-

---

(a) El yazmasında Gramsci "italiano" (İtalyan) yazmış. Bir kalem sürçmesi olduğu çok belli.

kalesine bakın.[1] Süslü bir dille yazılmış olsa da Risorgimento döneminde kadınların siyasal hayata katılımına dair nesnel bilgiler vermesi dolayısıyla oldukça ilgi çekici bir makale.

Dipnotlardan birinde Gioberti'nin *Apologia del libro intitolato "Il Gesuita Moderno"*sunun[2] birinci bölüm üçüncü kısmından bir alıntı var: "Kadınların ulusal ülküye katılımı İtalya'da fiilen yeni bir olgu ve bunun bütün bölgelerde vuku buluyor olması da özellikle önemli çünkü bana göre bu, bizim sivil olgunluğa ve bir ulus olarak tam bir kendilik bilincine ulaştığımızın en çarpıcı göstergelerinden biri."[3] Gioberti'nin tespiti sadece ulusal yaşamla sınırlı değil: Her yenilikçi tarihsel hareket, katılımcıların yaşlılarla sınırlı olmayıp gençleri, yetişkinleri ve kadınları da içine alarak çocukluk çağında dahi etkilerinin hissedilmesiyle olgunluğa erişir.

Madde 66. *İtalyan Aydınlarının Tarihi*. Gioacchino Volpe "Il primo anno dell'Accademia d'Italia" (*Nuova Antologia*, 16 Haziran 1930) başlıklı makalesinin (söylevinin) 494. sayfasında, Akademi'nin (ahlâki ve tarihi bilimler bölümü) yazılmasını arzu ettiği, özellikle de "kültürümüzün İtalya'dan Avrupa'ya *yayıldığı* ve Avrupa'dan İtalya'ya gelen yegâne şeylerin yeni işgalciler ve yöneticiler *olduğu* on beşinci ve on yedinci yüzyıllar arasındaki muazzam görkemine adanmış" kitaplardan [tarih kitapları] söz ediyor.[1]

Madde 67. *İtalyan Aydınlarının Tarihi*. Renaud Przezdziecki'nin 1 Temmuz 1930 tarihli *Nuova Antologia*'daki "Ambasciatori veneti in Polonia" başlıklı makalesine bakın: "Ulusal birliğin ve tek bir hanedanlığın olmayışı, İtalyanlarda *bağımsız* bir zihin yapısı yarattı. Sonuç olarak, siyasal ve diplomatik yetiler kazanan herkes bu *yetileri*, kişisel çıkarları korurken aynen *paralı askerlerin* kılıçlarını kullanırken yaptıkları gibi herhangi bir amaç uğruna hizmete sokabileceklerini düşünür. Diplomasinin bu şekilde serbest bir meslek olarak görülmesi, on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda milliyetsiz bir diplomat tipinin -en klasik örneği belki de Kardinal Mazzarino'ydu- doğmasına neden oldu.[1]

Przezdziecki'ye göre diplomasi, İtalya'da gelişip yeşerebileceği doğal bir ortam bulmuştu: (i) eski bir kültür, (ii) diplomatik yetilerin gelişimini destekleyecek siyasal ve ticari anlaşmazlıklar ve çatışmalar yaratan parçalı bir "devlet".

Başka devletler için çalışan bu tip İtalyan diplomatlar Polonya'da da görülüyordu: Floransalı Rahip Monsenyör Bonzi 1664-1669 arasında Fransa'nın Varşova elçisiydi; Bolognalı markiz de Monti, XV. Louis'nin Stanislaus Lesczynski'ye gönderdiği elçiydi; Markiz Lucchesini on sekizinci yüzyıl sonunda Prusya Kralı'nın Varşova'daki tam yetkili elçisiydi. Polonya kralları İtalyanların diplomatik yeteneklerinden sıkça faydalansa da Polonyalı asiller kraliyetin kamu hizmetlerini yabancı ellere bırakmasını yasaklayan yasalar çıkarmışlardı. On beşinci yüzyılın başlarında Ladislaus Jagiello, Giacomo de Paravesino adlı birini Venedik, Milano ve Mantova elçisi olarak bir dizi diplomatik göreve yollamıştı. Floransalı hümanist Fisoleli Filippo Buonaccorsi, Callimachus adıyla III. Kasimir'e önce oğullarının öğretmeni, sonra da IV. Sixtus, VIII. Innocent, Venedik Cumhuriyeti ve sultana yolladığı elçi olarak hizmet verdi. On altıncı yüzyılda Luigi del Monte, Pietro degli Angeli ve Como'dan Magni kardeşler çeşitli devletlere Polonya elçisi olarak hizmet verdiler. Yine on altıncı yüzyılda, Domenico Roncalli, IV. Ladislaus'un Paris elçisiydi ve Kral'ın Luisa Maria Gonzaga'yla evliliği için aracılık etti. Francesco Bibboni, Polonya'nın Madrid elçisiydi. Andrea Bollo ise Polonya'nın Cenova Cumhuriyeti temsilcisiydi. Dall'Oglio adlı biri de Venedik maslahatgüzarıydı. On sekizinci yüzyılın ikinci yarısında dahi Polonya'nın Vatikan temsilcileri arasında Antici adlı bir kardinal ve di Lagnasco adlı bir kont bulunmaktaydı.[2]

İtalyanlar modern diplomasiyi yarattılar. Asırlar boyu siyasal dünyanın büyük bölümü için hakemlik görevi üstlenmiş Papalık kalıcı elçilikler kuran ilk kurumdu, Venedik Cumhuriyeti ise düzenli diplomatik hizmet organize eden ilk devlet oldu.

Madde 68. *İtalyan Aydınlarının Tarihi. Hümanizm ve Rönesans.* Bkz, Luigi Arezio, "Rinascimento, Umanesimo e spirito moderno," *Nuova Antologia*, 1 Temmuz 1930.[1]

Arezio, yapılan alıntılara bakılırsa araştırdığım konu açısından oldukça ilgi çekici görünen bir kitaba, G. Toffanin'in *Che cosa fu l'Umanesimo* (Floransa: Sansoni, 1929)[2] adlı kitabına eğiliyor. Şimdilik sadece bazı fikirleri aktaracağım çünkü kitabı baştan sona okumam gerekiyor. (Voigt ve Burckhardt hümanizmin kiliseyi hedef aldığına inanmışlardır. Pastor -papalık tarihi üzerine kitabı aynı zamanda hümanizmle de ilişkilidir ve okunmalıdır; hümanizmin *başlangıçta* kiliseyi hedef aldığına

inanmaz.)[3] Toffanin'e göre, *din karşıtlığı* ya da *yeni din* prensibi hümanistlerin şifresini çözmek için yeterli değildir ve ayrıca hümanistlerin bireyciliği hakkında konuşmak için de bir şey ifade etmez zira bir kültür tarafından "insan kişiliğinin yeniden değerlendirilmesinin sözde sonuçları" bir devir boyunca "*akademisyenlerle halkın geri kalanı arasındaki uçurumu genişletmesiyle*" ün kazanmış olmasıyla çok daha şaşırtıcıdır. Hümanizm olgusunun gerçek karakteristiği, "neredeyse birdenbire *halkın dehasıyla kutsallaştırılan popüler bir dili ölü bir dilin yerine geçirme çabasına* yönelten antik dünya tutkusudur. Hümanizm dilbilimin keşfini ve haz ve kültür yenilenmesini sağlamıştır. Pagan dünya yeniden doğmuştur." Toffanin, *hümanizmin 1000 yılından sonra gerçekleşen ilerici yeniden uyanış ile karıştırılmaması gerektiğini* söyler. Hümanizm özünde "sahte göndermelerden bağımsız olarak" -Fransa ve tüm dünya klasik kültür edinmek için hümanizme yüklenmiştir- bir İtalyan olgusudur. Belli bir anlamda, *heretik* olarak adlandırılabilecek fenomen, on üçüncü yüzyıl komünler medeniyetidir. Bu medeniyet en rafine düşüncelerin ve görüşlerin halk tabakasına özgü biçimde akın etmesiyle ortaya çıktı. "Her ne kadar halk başta düşünülebileceğinden daha az sapkınlık bilincinde olsa da bireyciliğe yönelik dürtü başlangıçta sapkıncaydı." Klasisizmden bağımsız bir şekilde komünler medeniyetinden fışkıran sözlü dil "sapkınlık mayasının yoğrulduğu" -kitleler arasında kilise otoritesine saygıyı zayıflatan ve bir yandan da çok az kişi için (gerçek anlamıyla) Ortaçağ ile hümanizm arasındaki dönemin karakteristiği olan "Romanitas"tan açık bir kopuş manasına gelen bir maya- bir toplumun göstergesiydi. Bazı aydınlar bu *tarihsel süreksizliğin* farkında gibiydi: Bu aydınlar Vergilius okumadan yani liberal çalışmalar yapmadan kültürlü olabileceklerini iddia ediyorlardı. Boccaccio'ya göre ise bunlardan genel anlamda uzaklaşmanın sonucu olarak *İlahi Komedya*'da Latince yerine yerel dil kullanılmıştı. Bu aydınların en büyüğü Guido Cavalcanti idi. Dante'de, "esasında komünlerin sapkın zihin yapısından doğmuş alt tabaka dili sevgisi" hümanistvari bir bilgi konsepti ile çatışmaya yatkındı. "Hümanistlerde kültürlü insanla yığınlar arasında önlenemez bir ayrışmanın farkındalığı vardı: Onlara göre, kraliyet ve papalık iktidarı soyut ideallerdi fakat kültürün evrenselliğine ve sebeplerine olan inançları gerçekti." Kilise, Latincenin yeniden uyanışıyla birlikte kültürün halktan koparılmasını destekliyordu. Bunu her türden mistik itaatsizliğe karşı hayırlı bir tepki olarak görüyordu. Hü-

manizm, Dante'den Machiavelli'nin hemen öncesine kadar tamamen ayrı bir dönemdir ve bazılarının iddia ettiğinin aksine, hümanizm ile skolastisizm arasındaki bağ yüzeysel -aynı *antidemokratik* ve *antiheretik* dürtüye sahiplerdir- değildir. Dolayısıyla Toffanin hümanizmin Reformların içine hayati bir şekilde nüfuz ettiğini inkâr eder. Katolik inançlarına mesafeli duruşu, sıradan halkın asi tavrı ve çok sayıda başka yönleriyle birlikte Reformlar komünler kültürüne güç verdi, sapkınlığı destekledi ve buna karşı takınılan tutum da ilk olarak hümanizmin yolunu açtı. Hümanizmin sona ermesiyle birlikte sapkınlık yeşerdi. Machiavelli, Erasmus (?), Luther, Giordano Bruno, Descartes ve Jansen hümanizme dâhil değillerdir.[4]

Toffanin'in tezleri benim diğer defterlerde aldığım notlarla sık sık benzeşmektedir.[5] Öte yandan Toffanin kendini sadece kültürel-edebi alanla sınırlar ve hümanizm ile aynı dönemde gerçekleşmiş iktisadi ve siyasal olguları dikkate almaz: Prenslik ve sinyorluklara geçiş, burjuva atılımının yok oluşu ve burjuvazinin toprak sahiplerine dönüşmesi. Hümanizm kültür içindeki gerici bir olguydu çünkü İtalyan toplumu gericileşmekteydi.

Arezio, Toffanin'e birtakım itirazlar yöneltmeye çalışmaktadır fakat bu itirazlar önemsiz ve yüzeyseldir. Bütün bir komünler sürecinin sapkınlığın mayası olduğu olgusu, Arezio'nun kabul edemediği bir şeydir. Arezio, sapkınlığı sadece İbn Rüşdcülük ve Epikürcülükle sınırlar. Ne var ki komün kendi içinde bir sapkınlıktır zira bağımsız olmak adına papalıkla çatışmak durumundadır. Dolayısıyla Arezio, Toffanin'in bütün hümanizmi Hristiyanlığa bağlı olarak tasvir etmesini kabul etmez fakat septiklerin bile gösterişli bir dindarlık oyunu oynadıklarını kabullenir. Gerçekte, hümanizm modern anlamda ilk "dinsel" olguydu, zamanından önce gerçekleşmiş bir Karşı Reform'du (ayrıca komün dönemine kıyasla da bir Karşı Reform'du). Hümanistler komünün yöneldiği ve daha emeklilik aşamasındayken yok olan Ortaçağ ve feodalizm evrenselciliğinin bozulmasına karşı çıktılar. Arezio hümanizm üzerine eski görüşlere yakın durur ve Voigt, Burckhardt, Rossi, De Nolhac, Symonds, Jebb gibi kişilerin bugün standart hale gelmiş görüşlerini tekrarlar.[6]

Madde 69. *Katolik Hareket.* XI. Pius'un *Quadrogesimo anno* genelgesinin (*Rerum Novarum* genelgesinin kırkıncı yılına atfen) Katolisizm ile sosyal demokrasi arasındaki ilişkilere dair asıl anlamını ve açık ve orta

yolcu siyasetini anlamak için İngiliz Kardinal Bourne'un yaklaşımını ve onun Edinburgh'daki (Haziran 1931'in ilk yarısında) konuşmasını hatırlamak gerekir.[1] Dönemin İngilizce Katolik gazetelerine göz at.

Madde 70. *Ast Sınıfların Tarihi. İtalyan Aydınlar.* Alfredo Panzini'nin Severino Ferrari ve "Il Mago" isimli kısa şiiri üzerine yazdığı ("Biancofiore", *Corriere della Sera*, 2 Aralık 1931) makaleden: "Küçük burjuvazinin çocukları, özellikle de üniversiteye gitmiş çocukları gibi, o da Marx'tan çok Bakunin'in vaftiz kurnasına yakındı. Hayata başlamak için gençler vaftize ihtiyaç duyar. Giuseppe Mazzini'den geriye kalanlar sadece bir mezar ve mezarın gösterişiydi, büyük din adamının sözleri ise artık yeni kuşaklar için yeterli değildi."[1] Panzini, gençlerin falan Bakunin gibilerine daha yakın olduğunu nereden çıkarmış? Belki de kendi üniversite yıllarındaki kişisel hatıralarına dayanarak konuşuyordur. Öte yandan Bologna Üniversitesine Ferrari'den yıllar sonra gitmişti. (Severino Ferrari 1856'da doğdu; "Il Mago" 1884'te yayımlandı.)

Madde 71. *Aydınlar. Hint Kültürü Üzerine.* Haziran 1930 ve sonrasında *Civiltà Cattolica* tarafından "Sistemi filosofici e sette dell'Induismo" hakkında yayımlanmış makale dizisine bakın.[1] Cizvitler şu probleme değiniyorlar: Hindistan'da Katolisizm çok az yandaş kazanabilmiş ve bunlar da sadece alt sınıflardan. Hintli aydınlar propagandaya direniyorlar fakat Papa bunlar arasında da çalışılmasının önemli olduğunu söylüyor. Bunun sebebi de özellikle önemli aydınların kazanılmasıyla birlikte kitlelerin de kazanılabileceği düşüncesi. (Papa halk-köylü kitlelerinin kültürel reform süreçlerini seküler solun birçok üyesinden daha iyi kavramış. Büyük bir kitlenin moleküler bazda dönüştürülemeyeceğini biliyor. Süreci hızlandırmak için o büyük kitlelerin doğal liderlerini, yani aydınları kazanmak ya da yerli piskoposlar çıkarmayı olanaklı kılacak şekilde yeni bir tür aydınlar grubu oluşturmak gerekir.) Dolayısıyla, kültürel ve ahlâki hegemonyanın organizasyonu hakkında daha iyi bilgi edinerek onu yok etmek ya da özümsemek amacıyla bu aydınların ideolojileri ve düşünüş biçimleri hakkında tam bir donanıma sahip olmak şarttır. Cizvitlerin bu çalışmaları, "soyut" ve akademik olmanın ötesinde somut pratik amaçlara yönelik olduğundan özel bir nesnel anlam taşımaktadır. Bu çalışmalar Çin ve Hindistan gibi büyük Asya ülkelerindeki ahlâki ve kültürel hegemonyanın organizasyonlarını anla-

mak konusunda çok yararlıdır.

Madde 72. *Geçmiş ve Bugün. Kırsal Burjuvazi.* Alfredo Rocco'nun Ekim 1931 tarihli *Gerarchia*'da yayımlanan "La Francia Risparmiatrice e banchiera" başlıklı makalesi.[1] Makalede çok sayıda yanlışlık olsa da dikkat edilmesi gereken ana fikir şudur: Fransa'da tasarruf birikimi neden bu kadar fazla? Rocco'nun inandığı gibi, sadece Fransızların cimri ve paragöz olmasından dolayı mı? Bunu en azından kesin olarak ispatlamak imkânsız. İtalyanlar "duyarlı, çalışkan, tutumlu" insanlardır: O halde İtalya'da tasarruf birikimi oluşumunu önleyen şey ne? Fransa'daki yaşam standartları İtalya'dan kesinkes daha iyi (Camis'in İtalya'daki beslenme koşulları üzerine çalışmasına bakın).[2] Dolayısıyla İtalyanların Fransızlardan daha çok tasarruf etmeleri gerekiyor. Fransa'da olup da İtalya'da olamayan şeyin nedeni İtalya'da Fransa'da bulunmayan tümüyle asalak sınıfların varlığıdır ve bunların en önemlisi kırsal burjuvazidir. (Serpieri'nin savaş sürecinde İtalyan kırsal sınıflarının durumu hakkındaki kitabına bakın ve böyle bir sınıfın İtalyan köylülerine nasıl "yük olduğunu" görün.)[3]

Madde 73. *Katolik Hareket.* Resmi bir içeriği olan *Annuario Pontificio* ile almanaklar gibi diğer yayınların yanı sıra 1930'da Milano'daki "Pro Familia" tarafından basılan *Annuali dell'Italia Cattolica*'ya (16 fasikül, 416 sayfa, 8 Liret) bakın.[1]

Madde 74. *Geçmiş ve Bugün. Sanayiciler ve Katolik Misyonlar.* İtalyan sanayicilerin Katolik misyonlara geri kalmış ülkelerdeki kültürel ve ekonomik sızma çalışmalarında *doğrudan* ve sistematik biçimde yardım etme amaçlı bir örgüt kurduğu bilinmektedir. Bu faaliyete ilişkin bir bülten de çıkarılmıştır: *Bollettino ufficiale del Comitato nazionale industriali e commercianti per le Missioni Cattoliche*, Roma, 8 fasikül.[1] Doğal olarak, Yahudi ve inançsız sanayiciler ve iş adamları da katkı sağlayacaklardır. Bunlara savaş sonrası yıllarda YMCA'yı ve Torino'daki Metodistleri destekleyen FIAT da dâhildir.[2]

Madde 75. *Popüler Edebiyat.* Paolina Leopardi ve onun Prospero Viani ile ilişkileri üzerine yazdığı makalede ("Tuta-di-tutti", *Corriere della Sera*, 6 Aralık 1931) Antonio Baldini, Viani'nin Leopardi'ye Eugène Su-

e'nun romanlarını (*Les Mystères de Paris* ile *Le juif errant*) gönderdiğini belirtir. Paolina bu romanları "hayli zevkli" -bunu da C. Antona Traversi tarafından yayımlanan bir dizi mektuptan (*Civiltà moderna*, III, no 5, Floransa, Vallecchi) anlıyoruz- bulmuştur. P. Viani'nin mizacını -donanımlı bir Crusca Akademisi muhabiri- ve Paolina'nın (editörlüğünü yaptığı) *Voce della Ragione* dergisini çıkaran ve demiryollarına karşı çıkan aşırı tutucu Monaldo'ya yakın bir çevrede yaşadığını hatırlayın.[1]

Madde 76. *Ansiklopedik Kavramlar. Bibliyografya.* Siyaset, felsefe, iktisat konularına odaklanmış ansiklopedik yayınlar üzerine bibliyografik veri topla. "Felsefi" terimi yerine, ansiklopedicilik ya da Aydınlanma ideolojisi anlamında "ansiklopedik" terimini kullanan Voltaire'in *Dictionnaire philosophique*'i ile başlanabilir. Fransız liberalizminin "felsefe sözlüğü" olan Maurice Block imzalı *Dictionnaire politique*'ini anımsayın.[1] Ayrıca Charles Maurras imzalı *Dictionnaire politique et critique* de (14 Kasım 1931 tarihli *Nouvelles Littéraires*'ten Maurras'ın bu çalışmasının yirmi sayısının hâlihazırda basıldığı anlaşılıyor; 96 sayfalık her bir sayı 10 frank ederinde ve La Cité des Livres tarafından basılmış) var.[2]

Madde 77. *Aydınlar. Siyasal Partiler.* Siyasal partilerle ilgili en önemli meselelerden biri "yerindelik" ya da "zamana uygunluk" tavırlarıdır; yani "alışkanlıklara" karşı nasıl tepki verdikleri meselesi ve mumyalaşma ve anakronik olma eğilimidir. Pratik manada, siyasal partiler temsil ettikleri toplumsal gruplar için önemli tarihsel olayların eşiğinde (örgüt olarak) vücuda gelmişlerdir fakat yeni çağlara ya da tarihsel evrelere nasıl uyum sağlayacaklarını her zaman bilmezler ya da kendi ülkelerindeki veya uluslararası çeperdeki güç ilişkileri toplamıyla (ve dolayısıyla uyumlu güçlerle) ahenkli bir şekilde gelişmeyi beceremezler. Bu analizde şu ayrımlar tespit edilmelidir: Toplumsal grup, partinin kitlesi, partinin bürokrasisi ya da yetkilileri. Alışkanlık manasında en sonuncusu en tehlikelisidir: Bu grup kendini yoğun ve bağımsız bir ayrı organ olarak organize ederse parti anakronik olmak durumunda kalacaktır. Bu, kimi zaman kendi tarihsel toplumsal zeminini kaybeden ve ayaklarının altındaki zemini yitiren partilerde krizlere neden olan şeydir. Bilhassa Hitlerciliğin yükselişiyle birlikte Almanya'da olan şey budur. Fransız partileri siyasal örgütlerin nasıl anakronikleştiğine dair bir çalışma için biçilmez kaftandır: 1889 Devrimi ve ardından gelen hareketlerle yeşe-

ren bu partiler, liderlerin eski zemine bağlılığı korurken bir yandan da tamamen farklı ve çoğu zaman da karşıt güçlerle uzlaşmaya gitmesi ve sonuç olarak plütokrasiye yönelmesi sonucunda eskimiş bir terminolojiyi ağızlarına sakız ederler.

Karşılaştırma: Defter 13, Madde 23.

Madde 78. *Katolik Hareket.* İtalya'da 1931'de Katolik Hareket'e karşı alınan önlemler[1] konusunda 20 Eylül 1930 tarihli *Civiltà Cattolica*'da yayımlanmış "Una grave questione di educazione cristiana: A proposito del Primo Congresso Internazionale dell'Insegnamento medio libero di Bruxelles (28-31 Temmuz 1930)" başlıklı ilginç bir makale var.[2]

Codigo Social de Malines'in Katoliklerin silahlı ayaklanma olasılığını olasılık dışı bırakmadığı herkesin malumu. Doğal olarak böyle bir ayaklanmanın bir olasılığa dönüşebileceği durumlar sınırlı tutuluyor fakat bu tür bir olasılık için elverişli koşulların neler olduğu belirsiz ve muğlâk bırakılıyor. Öte yandan bu olasılığın Kilise ile Vatikan'ın ayrıcalıklarına yönelik aşırı baskı ve kısıtlama durumlarında belirebileceği de anlaşılıyor.[3] *Civiltà Cattolica* makalesinin ilk sayfasında şu kitaptan bir pasaj yorumsuz bir şekilde aktarılmış: Ch. Terlinden, *Guillaume I, roi des Pays bas, et l'Église Catholique en Belgique (1814-1830)*, Brüksel: Dewit, 1906, Cilt 2, s. 545: "I. William Katoliklerin özgürlüklerini ve haklarını kırpmasaydı, Katolikler -otoriteye saygıyı emreden bir dine mensup kişiler- ayaklanmayı ya da ebedi düşmanları liberallerle aynı safta durmayı asla düşünmezlerdi. Sayıca az olan ve halkın üzerinde çok az etkisi bulunan liberaller de yabancı boyunduruğunu tek başlarına sarsamazlardı. Katoliklerin katılımı olmasaydı, Belçika devrimi sonuçsuz bir ayaklanmaya, içinden çıkılmaz bir düğüme dönüşürdü." Alıntının tamamı her bir cümlesiyle oldukça çarpıcı ve aynı şekilde Belçika'nın bugün için polemiksel bir referans noktasına dönüştüğü bütün makale de oldukça ilgi çekici.

Madde 79. *Geçmiş ve Bugün.* Ulusal felsefede aralıksız ve tutarlı bir akım tanımlamak konusunda Gentile'nin Gioberti'ye atfettiği önem meselesiyle alakalı bakılması gereken iki çalışma var.[1] Bunlardan biri Katolik yazar Palhoriès'e (*Gioberti*, Paris: Alcan, 8 fasikül, 408 sayfa) ait; diğeri ise şu: Ruggero Rinaldi, *Gioberti e il Problema religioso del Risor-*

gimento, gir. Balbino Giuliano, Floransa: Vallecchi, 8 fasikül, XXVIII-180 sayfa. Çıkış noktaları farklı olsa da her iki çalışma da benzer sonuçlara ulaşıyor: Gioberti asla İtalya'nın Hegel'i değildir, aksine ontolojizmin ve Katolik ortodoksluğunun sınırları içinde kalır. Gioberti'nin idealist yorumunun "Gentilecilik" içinde kapladığı önemli yeri -temelde bir Kulturkampf örneği ya da Katolik reform girişimidir- unutmamak gerekir. Giuliano'nun Rinaldi'nin kitabına yazdığı önsöz de önemli zira öyle görünüyor ki Giuliano konkordatonun İtalya'da neden olduğu bazı kültürel problemlere ve özellikle de kilise ile devlet arasında siyasal uzlaşma sağlandığında kültür ve felsefi düşünce çeperindeki aşkınlık ve içkinlik arasında bir "uzlaşma" olabileceği meselesine değiniyor.[2]

Madde 80. *Geçmiş ve Bugün*. Zor ve rıza tartışması, İtalya'da siyaset biliminin görece ilerlediğini ve yüksek mevkideki devlet adamlarının tartışma biçiminde dahi belli bir ifade dürüstlüğünün sağlandığını göstermiştir. Bu tartışma "çağın felsefesi", savaş sonrası dönemde devletlerin hayatındaki ana tema hakkındadır. Baskın grubun hegemonik aygıtı, savaşın sonucu olarak bütün dünyada her devlette çözülmüş bir aygıt nasıl yeniden inşa edilecektir? Bu aygıt neden çözülmüştür? Bunun sebebi güçlü bir karşıt kolektif siyasal iradenin büyümesi olabilir mi? Böyle olsaydı, problem bu tür bir karşıtın lehine çözümlenirdi. Ne var ki, çözülme bir dizi salt mekanik sebepten dolayı oldu: (i) Daha önce pasif durumdaki geniş kitleler harekete geçti fakat bu lidersiz yani tam bir kolektif siyasal iradenin olmadığı kaotik, örgütsüz bir hareketti; (ii) Barışın tesisiyle birlikte, orta sınıflar savaş boyunca ellerinde tuttukları otorite ve sorumluluk mevkilerini kaybettiler ve tam olarak otorite mevkilerindeki çıraklık dönemlerini bitirir bitirmez işsiz kaldılar; (iii) Karşıt güçler mevcut düzensizliği kendi lehlerine organize etme yetisini sergileyemediler. Problem daha önce pasif ve apolitik olan bu unsurların hegemonik aygıtını yeniden inşa etmekti. Güç kullanmadan -fakat bu güç "legal" bir güç olamazdı- bu imkânsızdı. Toplumsal ilişkiler bütünü her bir devlette farklı olduğundan siyasal güç kullanma yöntemleri ve legal ve illegal güçlerin birleştirilme yöntemleri de farklı olmalıydı. Apolitik kitle ne kadar genişse illegal güçlerin rolü de o kadar büyük olmak zorundadır. Siyasal olarak örgütlü ve eğitimli güçler ne kadar genişse legal devlet o kadar fazla "korunmalıdır."

Madde 81. *Dergi ve Gazete Türleri. Yabancıların Katkıları.* Yabancı katılımcı olmadan olmaz fakat bu iş birliği antolojik, seyrek ya da rastgele değil organik olmalıdır. Bu tür bir iş birliğinin organik olması için yabancı katılımcılar ülkelerindeki kültürel akımlar hakkında donanımlı olmakla yetinmeyip bu akımları derginin yayımlandığı ülkedeki akımlarla "kıyaslama" yetisine de sahip olmalıdırlar yani o ülkenin kültürel akımlarını bilmeli ve ulusal "söylemini" anlamalıdırlar. Dolayısıyla dergi (ya da daha doğrusu derginin şef editörü) yabancı katılımcıları biçimlendirmelidir ki bu organik bütünleşme sağlanabilsin.

Risorgimento döneminde bu çok seyrek olmuştur ve sonuç olarak İtalyan kültürü çok daha bölgesel kalmıştır. Öte yandan Fransa uluslararası iş birliğinin organik olduğu tek ülke olabilir zira liberal dönemden önce dahi Fransız kültürü Avrupa'da hegemonik konumdaydı. Yani kendi ülkelerinin kültürü hakkında bilgi verirken Fransız bir "söylem" kullanma yetisine sahip görece çok sayıda Alman, İngiliz vs. vardı. Hiç şüphesiz Vieusseux'nun *Antologia*'sında Fransız, Alman ya da İngiliz "liberallerin" makalelerinin basıldığı gerçeği İtalyan liberalleri hakkında yeterli bilgi almaya ve İtalya'da ideolojik akımlar yaratmaya veya bu akımları güçlendirmeye yeterli değildi. Düşünüş biçimi genel geçer, soyut, kozmopolitan kaldı.[1] İşe yaramadı çünkü İtalya hakkında, İtalya'nın entelektüel akımları ve problemleri hakkında uzman bilgisine sahip katılımcılar -diğer bir deyişle Fransa'yı İtalya hakkında bilgilendirecek katılımcılar- yaratmaya muktedir değildi.

Burada sözü edilen katılımcı tipi "kendiliğinden" oluşmaz, aksine biçimlendirilmeli ve güçlendirilmelidir. İş birliği hakkındaki bu akılcı görüşün zıddı ise yabancı katılımcılar olarak meşhur figürlerin, büyük teorisyenlerin seçilmesi şeklindeki boş inançtır. Gösterişli isimlerle çalışmanın faydası (özellikle de ticari faydası) elbette inkâr edilemez fakat pratik bir bakış açısından, kültürün ilerlemesine daha büyük katkı dergiyle tamamen omuz omuza çalışan ve kültürel bir dünyayı başka bir kültürel dünyanın söylemine aktarmayı bilen, ilk bakışta görünmeyen benzerlikleri keşfedebilen ve her şeyin benzer göründüğü ortamda farklılıkları bulabilen katılımcıyla sağlanır.

Madde 82. *Peder Bresciani'nin Soyu. Enrico Corradini.* Ölüm ilanı (Corradini 10 Aralık 1931'de öldü) yayımlayan gazetelere bakılmalı. Corradini'nin plütokratik ve kapitalist bir ulusla mücadelede "proleter

ulus" teorisi incelenmeli.[1] Teori, sendikacılara Libya Savaşı öncesi ve sonrasında milliyetçiliğe geçiş için bir köprü vazifesi gördü. Köylülerin büyük kitleler halinde Amerika'ya göçü olgusu ve dolayısıyla Güney Sorunu bu teoriyle ilişkilidir. Corradini'nin romanları ve oyunları Brescianizm kapsamındadır.[2]

Madde 83. *Ansiklopedik Kavramlar. Kamuoyu.* "Kamuoyu" denen şey siyasal hegemonya ile yakından ilişkilidir, diğer bir deyişle "sivil toplum" ile "siyasal toplum", rıza ile güç arasındaki temas noktasıdır. Devlet popüler olmayan bir eyleme girişeceği zaman ihtiyaç duyulan kamuoyunu önceden yaratmaya başlar, başka deyişle sivil toplumun belli unsurlarını örgütler ve merkezileştirir. "Kamuoyu"nun tarihçesi: Doğal olarak, kamuoyu unsurları Asya'daki satraplıklarda dahi hep var olmuştur fakat bugünkü bildiğimiz haliyle kamuoyu mutlakıyetçi devletin çöküş arifesinde yani yeni burjuvazi sınıfının siyasal hegemonya mücadelesi ve iktidar savaşına giriştiği dönemde ortaya çıkmıştır.

Kamuoyu kamunun karşıt safta olabilecek siyasal iradesinin politik rızasıdır. Dolayısıyla kamuoyu organlarının -gazeteler, siyasal partiler, parlamento- tekeli için bir mücadele sürer. Böylece tek bir güç kamuoyunu ve buna bağlı olarak ulusun siyasal iradesini şekillendirir ve bir yandan da muhalifleri bireysel ve bağlantısız toz zerreciklerine indirger.

Madde 84. *Ansiklopedik Kavramlar. Mistisizm.* İtalyanca "*mistico*" kelimesi Fransızcadaki "*mystique*" kelimesine denk değildir fakat kelimenin Fransızca anlamı İtalya'da da yayılmaya başlamıştır. Bu çok tuhaf bir şekilde gerçekleşiyor: Net bir şekilde[a] eleştirel ve küçümseyici olan Fransızca anlam bugün niteliksiz bir "pozitif" mana kazanmış durumda. "Mistisizm", "kendinden geçme" olgusundan, öznenin Tanrı'yla hiçbir aracı ihtiyacı olmaksızın (kilisenin aracılık rolünü yok ettiği için Katolikler mistisizme itibar etmez) doğrudan temasa geçtiğini "hissettiği" o kendine özgü heyecan durumundan ayrı düşünülemez. Fransızların "mistisizm" kelimesini politik söylem içine neden dâhil ettiği anlaşılıyor. Onların bu kelimeyle kastettikleri şey, akıl dışı ve mantık dışı bir siyasal taşkınlık durumu, kendisiyle çelişebilecek herhangi bir kanıta karşı duyarsız bir sabit fanatizmdir. Bu aynen mantıklı Kartezyen

a) Gramsci el yazmasında satırların arasına "*prevalentemente*" (büyük oranda) kelimesini yerleştirmiş.

akılların "hırs" olarak gördüğü şeyi Croce ya da Sorel'in "mit" olarak adlandırması -buna bağlı olarak demokratik bir mistisizm, parlamenter bir mistisizm, cumhuriyetçi bir mistisizm gibi sözler duyulabilmektedir- gibidir. Dindarlık dilini ve hatta doğrudan "din" kelimesini kullanmaktan kaçınmak amacıyla mistisizm sözü pozitif bir manada (Milano'daki "Faşist Mistisizm Okulu" gibi) kullanılır.[1] Faşist Mistisizm Okulu'nun üçüncü yılı şerefine yapılan bir konuşmada (13 Aralık 1931 tarihli *Gente Nostra*'da yayımlanmış "Coscienza e dovere") Arnaldo Mussolini şunları da söylemiş:

> Faşist Mistisizm Okulu adının uygun olmadığını söyleyenler var. Mistisizm ilahi bir şeylere atıfta bulunan bir kelimedir ve dindar çeperden çıkarıldığında birçok istikrarsız, içi boş ve kararsız ideolojiye de uyarlanabilir. Kelimelere, özellikle de birden çok anlamı olan kelimelere güvenmeyin. Elbette "mistisizm" kelimesinin Tanrı'yla Tanrı'dan türemiş insan ruhu arasındaki zaruri ilişkilere ışık tutmak için kullanıldığını söyleyenler olabilir. Bunu kabul ederim fakat kelimelerle uğraşmak istemem. Nihayetinde önemli olanlar bunlar değildir: Aslolan ruhtur. Sizi canlandıran ruh, durdurulamaz ve sınır tanımaz zaman akışı ile uyum içindedir. Mistisizm, genç faşist yenilikçiler için dönüştürülmüş ve yeniden yaratılmış programınızda yeniden hayata geçmiş ideal bir geleneği anımsatmaktadır.[2]

[Croce'nin *Storia d'Europa*'da kullandığı "din" kelimesi anlam olarak Fransızcadaki "mistisizm"e yakındır.][3]

Madde 85. *Ansiklopedik Kavramlar. Doktrincilik ve Doktrinciler.* Sonuçta "uzlaşının düşmanı", "prensiplere bağlılık" anlamına gelir. Fransız siyasal söyleminden çıkmış bir kelimedir. X. Charles ve Louis-Philippe yönetimindeki "Doktrinler Partisi": Royer-Collard, Guizot vs.[1]

Madde 86. *Ansiklopedik Kavramlar. Bibliyografiler.* Eleştirel ve siyasal bir sözlüğün bibliyografisinde akıldan çıkarılmaması gerekenler şunlardır: (i) ahlâk ve siyaset bilimi terminolojisindeki en yaygın ve ortak açıklamaları veren genel sözlükler ve ansiklopediler; (ii) özel, yani Katolikler gibi çeşitli siyasal ve entelektüel akımlar tarafından yayımlanmış ansiklopediler; (iii) farklı ülkelerdeki siyasal, felsefi, iktisadi sözlükler; (iv) Guarnerio'nun, Vallardi (çok emin değilim) tarafından ya-

yımlanmış ve kelimelerin Yunanca kökenlerini de içeren sözlüğü gibi uzmanlaşmış ve genel etimolojik sözlükler.[1]

Terminoloji, zamanla ve farklı kültürel, entelektüel ve siyasal akımlarla birlikte değiştiğinden genel bibliyografi teorik olarak sınırsızdır çünkü genel literatürün tamamını kapsar. Bu bir sınır ayarlama problemidir: Basit olan ve belli bir kültürel seviyeye özellikle hitap eden ve kısmi bir makale gibi hazırlanması gereken siyasal ve eleştirel bir sözlük.

Genelgeçer kitaplar arasından şunu hatırlamakta fayda var: Mario Govi, *Fondazione della Metodologia. Logica ed Epistemologia*, Torino: Bocca, 1929, 579 sayfa.[2] Bu eserde, bilgi dallarının sınıflandırılması ve diğer metodolojik problemlerle alakalı [tarihsel] nosyonlar aktarılıyor.

Madde 87. *Ansiklopedik Kavramlar. Agnostisizm.* Bu terim siyasal söylem içerisinde genelde tuhaf ve şaşırtıcı şekillerde kullanılıyor. Bu özellikle yazarın gösteriş amaçlı zor kelimeler kullandığı "bölgesel" polemiklerde görülüyor. Dolayısıyla, mesela biri ciddiye almadığı bir şeyi tartışmayı reddettiğinde o kişinin agnostik olduğu söyleniyor.

Kelime köken olarak dinsel ve θεος αγνωστος (deus ignotus; ignoramus, ignorabimus god vs.) [bilmeyen Tanrı, ç.n.] kavramına dayanıyor. Agnostikler mezhebi vs. Agnostisizm bu nedenle ampirizm ve materyalizm (nominalizm vs.) ile aynıdır. Mutlak olanı, evrensel olanı, dinsel metafizikle alakalı oldukları sürece bilmek imkânsızdır gibi.

Madde 88. *Katolik İntegralistler, Cizvitler, Modernistler. Robert Bellarmine.* 13 Mayıs 1923'te XI. Pius Bellarmine'ye "Kutsal" unvanını balışetti ve sonra (rahipliğinin ellinci yılında; önemli bir günde yani) onu Kuzey Amerika'da ölen Cizvit misyonerlerle birlikte azizlik mertebesine yükseltti. Son olarak Eylül 1931'de XI. Pius Bellarmine'nin Evrensel Kilise'nin öğretmeni olduğunu ilan etti.[1] Loyolalı Ignatius'tan sonraki en yüksek Cizvit otoritesine biçilen bu paye dolayısıyla misyonların ve Katolik Hareket'in papası olarak bilinen XI. Pius'un her şeyden önce Cizvitlerin papası (sonuçta misyonlar ve Katolik Hareket İsa'nın Gözü Topluluğu'nun ikiz elmasıdır) olduğunu söylemek mümkün. Bellarmine'yi öğretmen ilan eden (7 Kasım 1931 tarihli *Civiltà Cattolica*'ya bakın) papalık mektubunun (tercümesi vardır) genel olarak Compagnia'dan [Yoldaşlık, ç.n.] bahsetmesi ve Bellarmine'yi "İsa'nın gerçek bir yoldaşı" olarak tanımlaması kayda değerdir.[2] Çok daha doğru bir ta-

nım olan "asker" yerine neden "dost" sıfatı seçilmiş? "Compagnia" adı aslında "Tarikat" anlamına mı geliyor? Askeri bir ima da içermiyor mu? Latince "*societas*" kelimesinin askeri bir ima içermesi imkânsız fakat Loyolalı Ignatius'un bu adı seçerken niyeti neydi? (Bellarmine'nin Galileo'nun yargılanmasıyla alakasını hatırlayın.) *Civiltà Cattolica*'nın "Papalık Mektubu" üzerine makale-yorumunda Bellarmine'nin "ülküsünün" (kutsanma ve aziz ilan edilme) "mutlak monarşi yandaşları ["integralistler"] ve demagojik yıkım yandaşları ["modernistler"] gibi gruplardan oluşan yönünü şaşırmış siyasetçiler ve papalık düşmanlarının tezgâhları ve tehditleri (!)" ile engellendiği belirtiliyor.[3] *Civiltà Cattolica*, on sekizinci yüzyıl olaylarına değiniyor fakat sonra "onların sefil takipçilerinden ve günümüzdeki taklitçilerinden" bahsediyor.[4] (Öyle görünüyor ki, on sekizinci yüzyılda Bellarmine'nin kutsanması Cizvitlerin Bourbonlar tarafından baskı altına alınmasına da yol açan çatışmayla alakalı bir faktördü.)

Cizvitler bugün Bellarmine'nin aziz ilan edilmesini ve "öğretmen" olarak tanımlanmasını (her ne kadar papalığın son hamlesi Cizvitlerin İspanya'da tahakküm altına alınmasına rast gelse de) bir tür intikam olarak görüyorlar fakat ihtiyatlı da davranıyorlar: "Elbette hiç kimse bu olayı abartmak ya da önemini, anlamını, amacını veya Bellarmine'nin öğretmenliğini ilan eden kararname ilk açıklandığında ve tartışıldığında kopan sıra dışı fırtına -beklenmedik ve umulmadık- ya da mevcut süreç düşünüldüğünde "yerindeliğini" şişirmek istemez."[5]

Madde 89. *Geçmiş ve Bugün. Okullarda Din Dersi.*

Bu nedenle, Gentile reformunun ardından[1], yeni okul müfredatı sanat ve din derslerini sadece ilkokulla sınırlı tutuyor; felsefe dersleri ise büyük oranda ortaokula yayılıyor. İlkokul müfredatının felsefi açıklamasında geçen "din dersleri bütün ilköğretim sürecinin temeli ve zirve noktası olacaktır," sözleri tam olarak dinin eğitimin üzerinden geçmesi gereken zaruri fakat düşük bir kategori olduğu anlamına gelmektedir zira Hegel'in nosyonuna göre din henüz saf felsefe -ki sonraki aşamalarda din bunun içine katılmalı ve kaynaştırılmalıdır- seviyesine yükselme kapasitesi olmayan çocuğun zihinsel yetisine yönelik mitolojik ve düşük bir felsefe formudur. Aslında bu idealist teorinin ilkokulda mitoloji olarak nitelediği dinin öğretimini karalamak konusunda çuvalladığını doğrudan söylemek gerekiyor. Çuvallamasının sebebi öğ-

retmenlerin hem bu teoriyi anlamamaları hem de zaten anlamaya çalışmamalarıdır çünkü Katolik din öğretimi özünde tarihsel ve dogmatiktir ve *müfredatlar, metinler ve öğretimler ise kilise tarafından dışarıdan izlenir ve yönetilir*: Dahası, "temel ve zirve" kelimeleri kilise tarafından gerçek anlamlarıyla kavranmıştır ve Kutsal Kilise ile İtalya arasında imzalanan konkordatoda tekrar edilmiştir.[2] Buna göre (Madde 36) din öğretimi ortaöğretime yayılacaktır. Bu yayılma bugün dini felsefenin -ilkokullarda öğrenilen dini aşacak ve özümseyecek bir felsefe- baskın olacağı ortaöğretimden dışlamak isteyen idealizmin hedefleriyle çelişmektedir.

Civiltà Cattolica, 7 Kasım 1931. ("Il buono e il cattivo nella pedagogia nuova," imzasız ama Peder Mario Barbera tarafından yazılmış.)[3]

Madde 90. *Geçmiş ve Bugün. Devlet ve Partiler.* Partilerin iç gelişimine bakarak hegemonik rolleri ya da siyasal liderlikleri hakkında bir fikir edinmek mümkündür. Devlet bir ülkenin kanuni düzeninin baskıcı ve cezalandırıcı gücünü temsil ediyorsa -elitlerin bu tür bir düzenlemeye spontane bağlılığını temsil eden ve bütün bir kitleyi bağlı kalmaları için eğitmesi gereken kolektif bir topluluk biçimi olarak görülen- partiler de kendilerine özgü iç dünyalarında devlet için yasal zorunluluklar olan kuralları ahlâki davranış biçimi olarak özümsediklerini göstermek zorundadır. Partilerin içerisinde yükümlülük çoktan özgürlük anlamını almıştır. Burada bir partinin iç disiplininin devasa siyasal değerinin (yani siyasal liderlik değerinin) ve buna bağlı olarak bir mihenk taşı olarak bu disiplinin çeşitli partilerin büyüme potansiyelini hesaplamak açısından değerinin kaynağı yatar. Bu bakış açısından partiler, devlet yaşamı okulları olarak görülebilir. Parti yaşamının bileşenleri: karakter (aşılmış kültürlerin isteklerine karşı koymak), şeref (yeni kültür ve yaşam biçimini devam ettirmek konusunda korkusuz irade), saygınlık (daha yüksek bir hedef için çalışma farkındalığı).

Madde 91. *Geçmiş ve Bugün. İnsani Üretim Faktörlerinin Harici Organizasyonunda Savaş Sonrası Eğilimler.* Bana öyle geliyor ki bütün bu eğilimler insanı, pratik ifadesini Paraguay'daki Cizvit devlette bulan Katolik Karşı Reform iktisadi hareketini düşünmeye sevk etmelidir.[1] Modern devlet kapitalizminin bütün organik eğilimleri bu Cizvit deneyimine dayandırılmalıdır. Savaş sonrası dönemde Karşı Reform süresince ütopyaların ardı ardına yeşermesine neden olan entelektüel ve akılcı bir

hareket ortaya çıkmıştır. Bu hareket eski korumacı mantıkla ilişkilidir fakat ondan farklı ve üstün olması dolayısıyla "organik" iktisat ve organik devlet peşinde birçok girişime önayak olmuştur. Croce'nin Paraguay Devleti'ne dair görüşü bu noktada önemlidir.[2] Diğer bir deyişle bu, iktisadi liberalizm siyasetini (ya da en azından onun tam gelişimini ve genişlemesini) imkânsız kılan yeni koşullarda zekice kurgulanmış bir kapitalist sömürü yöntemidir.

Madde 92. *Risorgimento. Güney İtalya.* Mazzini'nin Güney İtalya'da ulusal ayaklanmanın başlayacak olduğu -ya da orada başlatılmasının kolay olduğu- şeklindeki kanısının kökenleri ve sebepleri öğrenilmeli (Bandiera kardeşler, Pisacane vs.).[1] Öyle görünüyor ki, Mazzini'nin de yazdığı gibi (*Opere*, cilt 58, *Epist.*, XXIV, 1931) "stratejik bir Ayaklanma Savaşı konseptine" dahi sahip olan Pisacane de bu kanıyı paylaşıyordu.[2] Bu, sonradan bir kanıya dönüşmüş bir istek (Piedmont monarşisinin inisiyatifini Güneyli halkın inisiyatifi ile değiştirmek için) olabilir mi? Ya da bunun akılcı ve pozitif başlangıçları olabilir mi? Varsa bunlar nelerdir?

Bu kanıyı, Bakunin ve Birinci Enternasyonalcilerin 1870 öncesinde dahi sahip oldukları görüşlerle karşılaştırınca Bakunin'in fikrinin belli toplumsal sınıfların etkin yıkıcılığına dair siyasal bir görüşe tepki olduğu söylenebilir. O halde Pisacane'nin stratejik ulusal ayaklanma savaşı konseptini nerede aramak lazım? Pisacane'nin siyasal-askeri makalelerinde[3], günümüze ulaşmış tüm yazılarında ve benimsediği farklı pratik yaklaşımlarında olduğu kadar Mazzini'nin yazılarında (Mazzini'nin tüm eserlerinde fakat özellikle de *Epistolario*'da. Pisacane ve Mazini üzerine bir makale dahi yazılabilir) elbette. Bakılması gereken en önemli yerlerden biri, bana göre, Roma Cumhuriyeti sürecinde Pisacane'nin Garibaldi'ye yönelik muhalefetidir. Neden böyle bir muhalefete ihtiyaç duydu? Pisacane, ilkesel olarak askeri diktatörlüğe mi karşıydı? Ya da muhalefeti siyasal-ideolojik miydi? Bir başka deyişle Pisacane, diktatörlüğün içi boş bir ulusal içerik dışında salt askeri olduğu gerçeğine karşıydı da kendisi ayaklanma savaşına hem ulusal hem de özellikle toplumsal bir içerik mi kazandırmak istiyordu? Ne olursa olsun Pisacane'nin muhalefeti, o duruma göre haksızdı çünkü olay içi boş ve belirsiz bir diktatörlük değil işleyen bir Mazzinici hükümetle (bariz bir askeri karaktere sahip ama kamu yararı için çalışan bir hükümet de ol-

sa Pisacane'nin muhalefetine neden olan asıl şey Fransız Devrimi deneyimlerine yönelik ideolojik ön yargılardı) birlikte hâlihazırda kurulmuş Cumhuriyetçi bir rejim altındaki diktatörlüktü.

Madde 93. *Siyasal Terminoloji. Ayrıcalıklar ve Haklar.* Bu iki kelimenin tarihsel anlamlarını düşünün. Bana öyle geliyor ki, modern bir devlette bazı toplumsal gruplara ayrıcalık tanınmasından söz etmek ne kadar absürt olsa da haklardan söz etmek o kadar da saçma değildir. Ayrıca haklar iktisadi yaşamda elde edilen ayrıcalıklar olarak değil kurulu organlar ve siyasal işlevlerle alakalı olarak tanımlanmalıdır. Bir hak, bir toplumsal işlevle ve belli görevlerin ifasıyla "yakından" alakalıdır. O halde "ayrıcalıklar"ın yozlaştırılmış "haklar", toplumsal ya da işlevsel içerikten yoksun boş kovanlar -kendilerini meşrulaştıran işlev ortadan kalktığında ya da o işlevsel görev ellerinde yürütülmesi için gerekli yasal-siyasal araçlar olmaksızın yeni bir toplumsal grup tarafından üstlenildiğinde dahi asalak gibi korunan imtiyazlar- olup olmadığına bakılmalı. En başta ayrıcalık ve hak konseptlerinin kanuni konseptler olduğu vurgulanmalı. Elbette bunlar bütün bir devletler tarihi sürecinin kalbinde yer almaktaydı. Artık gerekli toplumsal ve kamusal hizmetlerle bir ilişkileri kalmadığında ise ahlâki olarak ayıplanan konseptlere dönüştüler. Günümüzde, "hak" kelimesi daha çok "kraliyet hakları" biçiminde kullanılıyor. Bir anayasal teoriye göre kraliyetin işlevi yani hem devlet hem de kültürel-siyasal idare anlamında egemenliği temsil etme işi (bir başka deyişle baskın grupların, hegemonik sınıfın ve bunların müttefiklerinin iç çatışmalarında hakemlik yapmak) bugün büyük, "totaliter" partilere aktarılmıştır. Bu teori doğruysa, sözü geçen hakların da bu partilere aktarılmış olduğu açıktır. Bu nedenle, eski manada (yani eski niteliklerle) ama çok daha radikal ve belirleyici bir işlevle bir "devlet meclisi" olmayı hedefleyen Büyük Meclis'in işlevi incelenmelidir.[1]

Madde 94. *İngiliz İşçi Hareketi. Canterbury Başpiskoposluğu, Anglikan Kilisesi Başpiskoposu ve İşçi Hareketi.* İngiltere'de 1931 seçimlerinde İşçi Partisi adayı W. T. Colyer[a] bir mitingde Canterbury Başpiskoposu'nun İşçi Partisi bağışçılarından oldüğunu söylemişti. Başpiskopos'a bunun doğru olup olmadığı sorulduğunda, sekreteri şöyle yanıt vermişti: "Baş-

a) El yazmasında Gramsci yanlışlıkla "Collyer" yazmış.

piskopos kendisinin 1919'dan hareketteki ve parti ruhundaki huzursuzluğun bu üyeliğin devamını imkânsız hale getirdiği 1925 ya da 1926'ya kadar İşçi Partisi bağışçısı olduğunu söylememi istedi." (30 Ekim 1931 tarihli *Manchester Guardian Weekly*'nin 357. sayfasına bakın.)[1]

Madde 95. *Siyasal Terminoloji. Reich vs.* Hatalı bir şekilde "imparatorluk" olarak tercüme edilmiş bu terimin tarihsel ve ideolojik kökenini araştırın. Aynı şekilde İngiliz Milletler Topluluğu'nda geçen "commonwealth" kelimesi de "cumhuriyet" olarak -her ne kadar "cumhuriyet" anlamını taşıyor olsa da- tercüme edilemez.[1]

Madde 96. *Siyasal Terminoloji. Zanaatkâr Atölyesi; Küçük, Orta ve Büyük Ölçekli Sanayi.* Niceliksel ve niteliksel konseptler. Niceliksel bir bakış açısından, her bir kategori için ortalama rakamlar çıkarılarak şirketlerin çalıştırdığı işçi sayıları çıkarılır: 1 ila 5 işçi arası zanaatkâr atölyesi; 5 ila 50 işçi arası küçük ölçekli sanayi; 50 ila 100 işçi arası orta ölçekli sanayi; 100'den fazla işçi ise büyük ölçekli sanayi. Bunlar ülkeden ülkeye farklılık gösterebilecek oldukça gevşek karşılaştırmalı genellemeler ya da türler. Niteliksel konsept çok daha bilimsel ve doğru olacaktır fakat çok daha karmaşıktır ve fazla sayıda zorluk barındırır. Niteliksel terimlerle, farklı faktörlerin kombinasyonu aracılığıyla çeşitli kategoriler oluşturulur: Sadece işçi sayıları değil aynı zamanda makinelerin türü ve her bir makinenin diğerleriyle senkronizasyonu, iş bölümü seviyesi, farklı işçi türlerinin (beden işçisi, usta beden işçisi ya da makine operatörü, yarı vasıflı ve vasıflı işçiler) oranı, üretim ve idare aygıtlarının bir bütün olarak modernleşme (ve endüstriyelleşme) seviyesi. Modernleşmiş bir şirket çok daha az işçi çalıştırır ve dolayısıyla 200 işçi çalıştıran modernleştirilmemiş bir şirkete kıyasla sadece 50 işçisiyle "büyük ölçekli şirket" olarak adlandırılmayı daha çok hak eder. (Bu, bazı şirketler üretimlerinin bir kısmını organik olarak birbirleriyle bağlantılı olmayan çok sayıda şirkete bir tür uzmanlaşmış departman olarak hizmet veren başka bir şirkete yaptırdığında gerçekleşir.) Bu faktörlerden her birine yüklenecek görece ağırlık üzerinde durulan sanayi koluna göre değişir. İnşaat endüstrisinde makineleşme asla otomatikleşmiş sanayilerdeki seviyeye ulaşamaz. Tekstil üretiminde kullanılan makine türü, mekanik mühendislik endüstrisindeki makinelerle aynı gelişmeyi göstermez.

Sanayide boyut konsepti, "makine" konseptinin yanı sıra zanaatkâr üretiminin, parça başı işin ve küçük ölçekli sanayinin bir özelliği olan "esnetilmiş fabrika" konsepti ile de ilişkilidir.[1] Ama [büyük] bir inşaat şirketi için bile: Belli bir anlamda bir "esnetilmiş fabrika" tanımı kullanılamaz mı? Peki ya tramvay ve demiryolları için? (Bölgesel organizasyon ve teknik yoğunlaşma anlamında bu sanayiler dağınıktır ve bunun işçilerin psikolojisi üzerinde belli bir etkisi vardır. Demiryolları için çalışan bir işaret işçisi ile büyük bir fabrikada çalışan bir beden işçisinin psikolojileri asla aynı olmaz.)

Bir başka önemli faktör de kullanılan enerji kaynağıdır: Elektrik enerjisi kullanan bir zanaatkârın geleneksel manada bir zanaatkâr olduğu söylenebilir mi? Modern dönemde elektrik enerjisinin kolay dağıtımı - küçük işletmelere bile- olgusu her türden sanayiyi ve şirketi dönüştürüp canlandırmaktadır.

Madde 97. *Siyasal Terminoloji. Hiyerokrasi-Teokrasi.* "Din adamının, papanın ya da başka bir kilise otoritesinin katılım ve müdahale yetkisinin olduğu hükümete" tam olarak hiyerokrasi denir. Öte yandan din adamlarından oluşmasa bile, "yasaları, yurttaş ilişkilerini, kuralları ve dini ilkeleriyle dinsel kalıplara göre hareket eden" bir hükümet de teokratiktir.[1] Gerçekte teokratik unsurlar kilise ile devlet arasındaki ayrılığın açık ve net olmadığı tüm devletlerde de -din adamlarının her türden kamusal işlevi üstlenebildiği, din öğretiminin zorunlu olduğu ya da konkordatoların bulunduğu devletler- bulunabilir. (Machiavelli'nin sözünün tam tersi: "Regnum instrumentum religionis.")

Madde 98. *Katolik Hareket.* Ağustos 1930 tarihli *Civiltà Cattolica*'da yayımlanmış iki çalışma üzerine başka bir defterde aldığım notlara bakın[1]: "Cesare D'Azeglio e gli albori della stampa cattolica in Italia" ve "La fortuna di La Mennais e le prime manifestazioni di Azione cattolica in Italia."[2] Bu çalışmalar bilhassa Restorasyon döneminde çeşitli İtalyan şehirlerinde Katolik dergilerin ortaya çıkmasıyla ilgilidir. Bu dergilerin amacı bir şekilde etkinliğini korumuş Ansiklopedi ve Fransız Devrimi fikirleriyle mücadele etmekti. Bu siyasal-entelektüel hareket Sanfedismo Topluluğu'ndan ayrı tutulamayacak İtalyan neo-Guelfçiliğinin başlangıcını temsil eder.[3] (Bu dergilerin arkasındaki meşhur isim, grubun en önemli dergilerinden birinin çıkarıldığı Modena'da ya-

şayan Canosa Prensi idi.)[4] İtalyan Katolisizminin iki ana eğilimi vardı: (i) Papalığın ve dinin kurtuluşunu İtalya'daki siyasal statükonun korunması olarak emperyal jandarmalıkta gören bariz Avusturya yanlısı bir eğilim; (ii) Papanın İtalya'daki siyasal-dinsel üstünlüğünü her şeyden önemli gören katı bir Sanfedist eğilim. Dolayısıyla Sanfedist eğilim İtalya'da Avusturya hegemonyasının gizli bir düşmanıydı ve bir tür ulusal (bu konuda ulusal kelimesi kullanılabilirse tabii) bağımsızlık hareketini destekliyordu. Sanfedist hareket, *Civiltà Cattolica*'nın Risorgimento liberallerine yönelttiği argümanlarda ve dönemin Katoliklerinin "yurtseverliği" [ve birlikçi ruhu] savunmasında atıfta bulunduğu şeydir. Cizvitlerin tutumu nasıldı peki? Öyle görünüyor ki "bağımsızlık yanlısı" Sanfedistlere göre fazla Avusturya yanlısıydılar.

O halde, Katolik Hareket'in bu hazırlık döneminin en eksiksiz ifadesinin neo-Guelfçilikte, yani kilisenin Ortaçağ'daki siyasal konumunda, papalığın üstünlüğünü koruduğu bir totaliterlik döneminde olduğu söylenebilir. Neo-Guelfçiliğin 1848'deki karmaşaya sebep olan geri çekilişi sonucu Katolik Hareket modern dünyada oynayacağı role sürüklendi: Katoliklerin liberalizmin sonu ve liberal devlet ile onun tarihsel düşmanı sosyalizmin yıkıntıları üzerinden kilise iktidarının muzaffer dönüşü hakkındaki kıyamet kehanetlerine karşın özünde savunmacı bir rol (din adamlarının oy kullanmaması ve Katolik yedek ordusunun kurulması) üstlendiler.

Bu restorasyon döneminde, militan Katolisizm farklı devletlerde farklı tutumlar benimsedi. En ilginç tutum ise Piedmont hegemonyasını ve monarşi ile Savoy Hanedanı'nın İtalyan rolünü destekleyen Piedmontlu Sanfedistlerin (De Maistre vs.)[5] tutumuydu.

Madde 99. *Siyasal Terminoloji. Hizip.* Kelime bugün genel olarak parti ruhunun belli oranda yozlaşması, ikincil ve önemsiz meselelerde bile -hatta özellikle bunlarda- uzlaşmalara kapalı ve dışlamacı bir tür aşırılıkçı, fanatik tek taraflılık anlamında kullanılmaktadır. Bu bakış açısı ulusalcı bir zihin yapısından yani ülkenin siyasal yönelimine dair belli bir görüş açısından kaynaklanır. "Hizip" ya da "hizipçi" kelimeleri, "klik" ve "klikçilik" terimlerinin yerine sağcılar tarafından düşmanlarına karşı kullanılır. Bunları kullanırken, hükümet içindeki belli grupların kendi kişisel çıkarlarını devletin çıkarlarıyla eş değer kılmaya ve bu çıkarları aynı seviyedeki fanatizm ve dışlamacılıkla korumaya çalışma-

larını kastederler.

Muhtemelen askeriye içinde türemiş "hizip" kelimesi bugün İtalya'da daha çok Ortaçağ komünlerindeki düşman partileri kastetmek amacıyla kullanılır. Bu anlamda kelimenin içinde o çatışmaların ülkenin Risorgimento öncesi birleşmesini önlediği -İtalyan ulusal gelişimine dair tamamen tarih dışı bir anlayış- iması vardır. "Hizip" Ortaçağ'ın siyasal mücadelelerinin doğasını çağrıştırır: En güçlü partinin hegemonik olacağı bir organik bütün içerisinde partiler arası bir denge yaratmak yerine düşmanı somut olarak yok etmeye dönük bir dışlayıcılık. "Parti" bir bütünün parçası anlamına gelir; "hizip" ise dışlayıcılığın askeri kurallarını takip eden silahlı bir güçtür.

Madde 100. *Geçmiş ve Bugün.* B. Croce'nin Maria Sophia ve Malatesta arasındaki ilişkilerine değindiği yayını (ve 1914 ya da 1915'te Floransa'daki *L'Unità*'da basılan yazısını) hatırlayın.[1] 24 Aralık 1931 tarihli *Corriere della Sera*'da yayımlanan "Giro per l'Aspromonte" makalesinde Alberto Consiglio şöyle yazmış:

> Bu dağlıları toparlayan ve Napolili Jakobenlerin "kalbini sökmeye" yollayan Fabrizio Ruffo'nun[2] marifetiyle Krallık içerisinde Bourbonlara karşı bir sadakat dalgası esti. Aynı seviyede sadakat de Santa Lucialı balıkçılar ve Napoli'nin dış bölgelerindeki *lazzaroni* tarafından Calabrialılara karşı besleniyordu. Bu mit [!] birleşmenin ilk on yılı boyunca siyasal haydutluğun yükselişine ve sağlamlaşmasına yol açtı. Bu haydutluk yüzyıl başında hâlâ dağınık kalmış son Bourbonlar arasında yaygındı. Aslında Kraliçe Maria Sophia'nın Paris'te sürgünde iken Calabria'daki isyanı canlı tutmak için Mussolini'ye para gönderdiği söylenir.[3]

(Napoli'de Bourbon yanlısı bir dergi 1907 ya da 1908'e kadar yayımlandı; Eugenio Guarino, Monicelli'nin *Viandante*'sinde bu derginin sonuyla alakalı bir yazı yazmıştı.)[4]

Madde 101. *Gazetecilik. Yabancı Yazarlar.* "Dergi ve gazete türleri" başlığı altında aynı konuya değindiğim bir başka nota bakın.[1] Orada İtalyan dergilerine yabancı yazarların yaptığı katkılardan bahsediliyor. Günlük bir gazetenin "yabancı yazarı" konusu biraz daha farklı fakat o nottaki görüşlerin bazıları yine de konuyla ilgili sayılır. Yabancı yazar

salt bir muhabir ya da günün haberlerini telefon ya da telgrafla aktaran kişi yani kablolu hizmetler görevlisi olarak görülemez. En göze çarpan modern yabancı yazar tipi parti gazetecisidir, yabancı bir ülkenin en önemli siyasal akımları üzerine araştırma ve yorum yapan ve o ülkenin problemleri üzerine bir "uzman" olmayı hedefleyen siyasal eleştirmendir. (Dolayısıyla büyük gazetelerin çeşitli ülkelerde "büroları" olur ve büro şefi "siyaset yazarı"dır ve o büronun yöneticisidir.) Yazar belli bir zaman dilimi içerisinde kalıcı olarak görevlendirildiği ülke üzerine bir kitap, ülkenin ulusal ve uluslararası statüsünün kritik yanları üzerine tam bir çalışma hazırlayabilecek denli iyi olmalıdır. (Bunu belli bir zaman dilimi içinde gerçekleşen büyük olaylar hakkında bilgi sağlamak üzere bir ülkeye gönderilen yazar tipiyle karıştırmamak gerekir.)

Bir yazarın yetişme ve hazırlanma kriteri: (i) Olayları kendi memleketiyle ilişkisi üzerinden değil gerçekleştiği ülkenin tarihsel altyapısı içerisinde değerlendirmektir. Başka bir deyişle, belli bir ülkenin durumu o ülke içerisinde gerçekleşmiş ilerlemeler ve gerilemeler üzerinden değerlendirilmeli, aynı zaman içinde başka ülkelerin durumlarıyla mekanik bir kıyaslamaya gidilmemelidir. Bir devletin başka bir devletle kıyaslanması önemlidir çünkü her bir ülkenin görece konumu anlaşılmış olur. Aslında her ülke ilerleyebilir fakat diğer ülkelerdeki ilerlemeler daha hızlıysa ya da geride kalmışsa, görece konumlar değişir ve o ülkenin uluslararası konumu da farklılaşır. Savaş öncesi statüsüne bakıyor olsak İngiltere'yi bugün Almanya'ya kıyasla olan durumundan çok daha farklı değerlendirirdik. Yine de kıyaslamalı bakış açıları oldukça önemlidir.[ii] Her ülkede partilerin hem ulusal hem de uluslararası karakterleri vardır: İngiliz liberalizmi ile Fransız ya da Alman liberalizmi ortak noktalar barındırsalar da aynı değildir.[iii] Genç kuşaklarla yaşlı kuşaklar arasındaki çatışma gençlerin yaşlılara karşı mücadelesinden normalde beklenecek ölçüde mi? Ya da yaşlı kuşakların yapay ve tehlikeli hale gelmiş bir kültürel tekelleri var mı? Partiler yeni problemlere çözüm bulabiliyorlar mı yoksa zamanın gerisinde kalıp bir krize mi sebep olmuşlar?

En büyük ve en yaygın hata, yabancı ülkelere onlara ait olmayan bir mihenk taşından bakarak kendi kültürel kabuğundan sıyrılamamak ve bariz benzerliklerin altında yatan farkları ve bariz farkların altında yatan benzerlikleri kavrayamamaktır.

Madde 102. *Geçmiş ve Bugün. Temsil Yetkisinin Netliği ve Otoriter Temsil Yetkisi.* İtalyan seçimlerinde net bir temsil yetkisi yoktu çünkü programları kesin ve net bir şekilde farklı partiler yoktu. Hükümet her zaman bir koalisyondan oluşmuştu; belirgin bir parlamenter tabanı olan ve bundan dolayı oldukça farklı partilerden kurulu koalisyonlar: Liberal demokratların hükümet dışında kaldığı muhafazakâr-radikal koalisyon. Seçim sürecinde oldukça boş konularla uğraşıldı çünkü vekiller ulusal partileri değil kendi kişisel ve yerel konumlarını temsil ediyorlardı. Her seçim hem kurucu meclis için hem de sanki bir avcılık kulübü için yapılıyormuş gibiydi. Tuhaf olansa, tüm bunların demokrasinin zirvesi gibi görünüyor olmasıydı.

Madde 103. *Ansiklopedik Kavramlar. Kamuoyu.* Sarı basın ve radyo (yaygın olduğu bölgelerde), kamuoyunun normalde örgütlü ve belli programları olan kendine özgü partiler tarafından denetimi sürecini bozmuştur. Bu araçlar, mesela seçimlerde kişilerin belli hedeflere ulaşmasını sağlayan panik ya da sahte heyecan patlamalarına doğaçlama bir şekilde yol açarlar. Tüm bunlar; üç, dört ya da beş yılda bir hayata geçirilen halk egemenliğinin doğasıyla alakalıdır. Üç, dört ya da beş yıl sürecek bir çoğunluk elde etmek için o önemli günde ideolojik (ya da daha doğrusu duygusal) avantaj sahibi olmak yeterlidir ancak bu hissiyat geçer geçmez seçmen kitlesi bu legal tezahürden kendini uzaklaştıracaktır (legal ulus ile gerçek ulus aynı şey değildir). Bu kamuoyu patlamasını önleyen ya da sınırlayan [buna gücü yeten] varlıklar özgür profesyonel birlikler olan partiler kadar çok değildir, buna bağlı olarak özgür birliklere karşı mücadele ve onları devlet denetimi altına sokma çabası da aynı oranda sınırlıdır. Öte yandan örgütlenemeyecek kamuoyu segmenti (özellikle oy hakkında sahip kadınlar) öyle geniştir ki sarı basının çok geniş bir tirajının olduğu ve (hükümet tekelindeki) radyonun çok yaygın olduğu yerlerde seçim patlamaları ve beklenmedik ataklar görülebilir. Bugün görülen ve demokrasilerin çözüm bulamayacağı siyasal teknik problemlerinden biri de şudur: Profesyonel çizgiler, profesyonel birlikler, partiler ve yasama meclislerinde örgütlenmesi mümkün olmayan (ya da zor olan) geniş kitleler arasında aracı organizmalar yaratmak. Geçmişte kasaba meclisleri ve bölgesel meclisler buna benzer bir işlev üstleniyorlardı fakat bugün aynı önemde değiller. Bugün modern devletler en yüksek merkezileşme oranına erişmeye çalışır-

larken bir yandan da bir tepki olarak federal ve bölgesel eğilimler güçlenmektedir. Bunun sonucunda devlet merkeziyetçi despotizm ile total parçalanma (üç ezilenler konfederasyonuna kadar varacak şekilde) arasında gidip gelmektedir.[1]

Madde 104. *Aydınların Tarihi. Kilise ile Devlet Arasındaki Mücadele.* Bu mücadele farklı tarihsel süreçlerden farklı bir karakter sergilemiştir. Modern dönemde bu, halkın eğitiminde hegemonya mücadelesidir. Yani en azından bu, diğerlerini ikincil konumda bırakan ve en öne çıkan taraftır. Dolayısıyla iki aydın kategorisi arasındaki bir mücadele, tipik bir aydın kategorisi olarak din adamlarını devletin direktiflerine yani egemen sınıfın direktiflerine (öğretim özgürlüğü-gençlik örgütleri-kadın örgütleri-meslek örgütleri) tabi kılma mücadelesidir.

Madde 105. *Peder Bresciani'nin Soyu. Ardengo Soffici.* Romain Rolland'ın *Jean-Christophe*'sinin *Lemmonio Boreo*'ya dönüştürülmesi.[1] Neden *Lemmonio Boreo* tamamlanmadı? *Lemmonio Boreo* ile *Don Kişot* arasındaki benzerlikler oldukça yüzeysel ve zorlama. Aslında epik-lirik özden yoksun. Organik bir bütünlük sağlanamamış, sadece ufak olaylarla kurulu küçük bir demet mevcut.

İtalya'da *Jean-Christophe* gibi bir kitap yazılabilir mi? Üzerine biraz düşünüldüğünde, *Jean-Christophe* bütün bir Fransız popüler edebiyatı döneminin sonunu getirdiği (*Sefiller*'den *Jean-Christophe*'ye) söylenebilir. Kitabın içeriği kendinden önceki dönemin ötesine geçiyor: Demokrasiden sendikalizme. *Jean-Christophe*, bir "sendikalist" roman denemesidir fakat başarılı olamamıştır. Rolland sendikalist havanın ahlâki ve entelektüel izlerini fazlasıyla üzerinde taşıyor olsa da tümüyle anti demokrattır.

Ulusal bir bakış açısından: Soffici'nin yaklaşımı nasıldı? Yeniden inşa unsurlarından yoksun bir yüzeysel *Don Kişot* taklidi. Yüzeysel ve estetik bir eleştiri.

Madde 106. *Ansiklopedik Kavramlar. Bibliyografi. B. M. Headicar ile C. Fuller Yönetiminde Hazırlanmış ve S. Webb Tarafından Önsözü Yazılmış bir Londra Sosyal Bilimler Bibliyografisi.* 3. Cilt, P'den Z'ye, 8 fasikül, xi-1232 sayfa yayımlandı. Toplamda dört cilt olacak. Londra İktisadi ve Siyasal Bilimler Okulu.[1]

Madde 107. *Katolik İntegralistler, Cizvitler, Modernistler*. Başka bir notta, *Fede e Ragione*'yi "integralist" bir dergi türü olarak (aslında *Civiltà Cattolica* integralistlerle girilen bir polemikte bu dergiye atıfta bulunmuştu) tanımlamıştım.[1] *Fede e Ragione* son on dört yıldır Fiesole'de yayımlanan Katolik bir dergidir. Editörlüğünü Rahip Paolo De Toth (en azından 1925 yılında De Toth bu görevdeydi) yapmıştır. 1925 yılında abonelik ücreti 15 liret idi. Yani yarı düzenli bir yayın olmalı.

Madde 108. *Risorgimento. Halk İnisiyatifleri*. Nicola Valdimiro Testa'nın Temmuz 1931 tarihli (Avellino'da basılan) *Irpinia*'da yayımlanan (26 Temmuz 1931'de *Marzocco*'da yeniden özetlenen) ve 1848-1849 yıllarında Avellino'da gerçekleşmiş olayları anlatan yazısına bakın.[1] Yazı, halkın duygularını ve geniş kitlelerin kapıldığı istekleri anlamak açısından oldukça ilgi çekici görünüyor. Bu kitlelerin bir hedefi, bir programı yoktu ve ayaklanmaktan ve gelişigüzel şiddet eylemlerinden bıkıp usanmışlardı. Bazı din adamları da kitlelerin isteklerini paylaşıyordu.[2] Bu da bazı rahiplerin namıdiğer Benevento çetelerine yaklaşımını açıklıyordu.[3] "Komünizm" ile "tarım reformu" kavramları arasında her zamanki gibi bir karışıklık olmuştu. Testa da (*Il Marzocco*'daki özetten anlaşıldığı kadarıyla) bunu eleştirel bir yolla ortaya koymayı (aynen arşiv araştırmacıları ve tarihçilerin de yapamadığı gibi) başaramamış. Risorgimento yıllarına dair bu türden yayınların bütün bir bibliyografisini derlemek ilginç olur.

SEKİZİNCİ DEFTER
(1930-1932)

İtalyan Aydınlarının Tarihi Hakkında Gelişigüzel Notlar ve Karalamalar. (i) Bu tür notlar ve karalamaların bölgesel -memorandumlar gibi- karakteri. (ii) Bu notlar bağımsız makaleler gibi görünebilir fakat detaylı organik çalışmalara dönüşmez. (iii) "Metin" ile "notlar" olması beklenen kısım arasında yani asıl yazı ile ikincil unsurlar arasında hiçbir fark kalmayabilir. (iv) Bu notlar genelde doğrulanmamış, "kaba ilk taslaklar" denebilecek" varsayımlar içerir. Bir miktar incelemenin ardından yazının bir kısmı çürütülebilir ve hatta doğru olduğu iddia edilen şeyin tam tersi bir sonuç ortaya çıkabilir. (v) Ayrıca, konunun genişliği ve belirsiz sınırları nedeniyle uçulmamalıdır. Amaç aydınlar üzerine gelişigüzel bir çeşitleme, tüm olası ve tasavvur edilebilir "boşlukları" doldurmayı hedefleyen ansiklopedik bir derleme yapmak değildir.[1]

İlk Makaleler: Genel Giriş. Aydınların 1870'e kadar olan gelişimi: Farklı dönemler. Dizi romanlardan oluşan popüler edebiyat-Folklor ve ortak akıl-Edebi dil ve diyalektler meselesi-Peder Bresciani'nin soyu-Reform ve Rönesans-Okul ve milli eğitim-B. Croce'nin Dünya Savaşı'na kadar İtalyan kültüründeki yeri-Risorgimento ve Eylem Partisi-Ugo Foscolo ve ulusal retoriğin oluşumu-İtalyan tiyatrosu-Katolik Hareket'in tarihi: Katolikler, İntegralistler, Cizvitler, Modernistler-Ortaçağ komünü: Devletin iktisadi korporatif evresi-İtalyan aydınlarının on sekizinci yüzyıla kadarki kozmopolit işlevi-İtalya'da karakter olarak ulusal-halkçı olmayan bir kültürün yokluğuna tepki: Fütüristler-Üniter okul ve ulusal kültür organizasyonundaki yeri-İtalyan aydınlarının karakteristiklerinden biri olarak "Lorianizm"-İtalyan Risorgimento'sunda "Jakobenizm"in yokluğu-Bir siyaset teknisyeni ve eksiksiz bir siyasetçi ya da icraat siyasetçisi olarak Machiavelli.[2]

Ekler: Amerikanizm ve Fordizm.[a]

---

a) Girilerin bu en kısası el yazmasının birinci yaprağının ilk satırında yer almaktadır. Sayfanın geri kalanı boştur.

KONU BAŞLIKLARI:

1. Aydınlar. Akademik meseleler.
2. Machiavelli.
3. Ansiklopedik kavramlar ve kültürel konular.
4. Felsefe çalışmasına giriş ve *Halkın Sosyoloji El Kitabı* üzerine eleştirel notlar.
5. Katolik Hareket'in tarihi. Katolik İntegralistler, Cizvitler, Modernistler.
6. Çeşitli akademik yazılar (Geçmiş ve bugün).
7. İtalyan Risorgimento'su (Omodeo'nun L'età del Risorgimento Italiano'su tarzında ama daha net İtalyan motiflerini vurgulayarak).
8. Peder Bresciani'nin soyu. Popüler edebiyat. (Edebiyat üzerine notlar).
9. Lorianizm.
10. Gazetecilik üzerine notlar.[a]

a) Bu liste el yazmasının 2r olarak işaretlenmiş sayfasının en üst kısmında. Bu sayfanın geri kalanı ve 2v tamamen boş.

Madde 1. *Risorgimento.* Gioacchino Volpe'nin "Una scuola per la storia dell'Italia moderna" başlıklı makalesinden (9 Ocak 1932 tarihli *Corriere della Sera*'dan önemli bir makale):

> Risorgimento'yu anlamak için 1815'e ya da Napolyon'un Yarımada'ya dalıp fırtına koparttığı 1796 yılına dönmenin yeterli olmadığını herkes bilir. İtalyan hayatının yenilenmesi, yeni bir burjuvazinin doğuşu, ulusal (sadece yerel ve bölgesel değil) bilincin artışı, belli ruhani ihtiyaçlara karşı duyarlılık manasındaki "Risorgimento"nun izi Devrim öncesine dek sürülmelidir. O da hareket halindeki devrimin -sadece Fransız değil, bir anlamda küresel de olan devrimin- bir semptomudur. Aynı şekilde, Risorgimento tarihinin sadece İtalyan belgeleri üzerinden ve tümüyle bir İtalyan vakası olarak araştırılamayacağını herkes bilir. Bu olgu Avrupa hayatının iskeleti içerisinde aranmalıdır. Risorgimento; kültürel hareketler, iktisadi değişimler, İtalyanları yeni düşüncelere, yeni faaliyetlere ve yeni bir siyasal düzene sürükleyen yeni uluslararası durumlarla alakalıdır.[1]

Karşılaştırma: Defter 9, Madde 101 ve Defter 19, Madde 3.

Madde 2. *Devlet ve Hukuk Konsepti.* Burjuvazinin hukuk konseptinde ve dolayısıyla devletin işlevinde yol açtığı devrim başta konformizm (yani hukuk ve devletin etik karakteri) ile alakalıdır. Eski zamanlarda egemen sınıflar; başka sınıfların organik olarak kendi sınıflarına geçmesine izin vermemeleri, başka bir deyişle "teknik" ya da ideolojik olarak kendi sınıflarının kapsamını -kendilerini kapalı bir kast olarak görüyorlardı- genişletmeye çalışmamak anlamında muhafazakârlardı. Burjuva sınıfı kendini toplumun tamamını kendi kültürel ve iktisadi düzeyine çekerek özümseme kabiliyetine sahip hareket halindeki bir organizma olarak görür: Devletin bütün fonksiyonu dönüştürülmüştür; devlet "eğitimci" olmuştur. Sular durulduğunda safi güç olarak devlet konseptine geri dönülür. Burjuva sınıfı "doyma noktasına erişmiştir": Büyümeyi durdurmakla kalmamış, küçülmeye de başlamıştır; yeni unsurları özümsemeyi bırakmakla kalmamış kendisine ait parçalardan da kurtulmaya (ya da en azından kayıplar katılımlardan daha fazladır) başlamıştır. Kendini toplumun tamamını özümsemeye meyilli olarak tanımlayan -ve aynı zamanda bu süreci gerçekten yürütebilen- bir sınıf bu devlet ve hukuk konseptini devlet ve hukukun sonunu görecek denli ku-

sursuzluk seviyesine çıkaracaktır zira devlet ve hukuk kendi görevlerini tamamlayıp sivil toplum tarafından özümsendikten sonra artık atıl duruma gelecektir.

Madde 3. *İtalya'da Yeni Burjuvazinin Oluşumu ve Yayılışı.* Başka bir notta, tarihsel gelişimi komünler döneminde en üst noktasına erişecek fakat sonradan parçalanıp çözülecek burjuvazinin entelektüel oluşum sürecini anlamak için Ortaçağ'daki İtalyan yazıları hakkında "moleküler" bir çalışma yapılabileceğini belirtmiştim.[1] Risorgimento'da doruk noktasına ulaşan yeni burjuvazinin oluşum aşamasındaki 1750-1850 dönemi hakkında da benzer bir çalışma yapılabilir. Burada da Groethuysen modeli (*Origines de l'esprit bourgeois en France: L'Église et la Bourgeoisie*) yararlı -elbette İtalya'nın toplumsal tarihine özgü temalarla zenginleştirilmesi kaydıyla- olabilir. Burjuva ruhunun İtalya'da çatışmak zorunda kaldığı dünya, devlet ve hayat görüşleri Fransa'dakilerle aynı değildi.[2]

Foscolo ve Manzoni bir anlamda İtalyan olarak görülebilir. Foscolo geçmişin edebi ve sanatsal kazanımlarını (*Sepolcri* ile *Discorsi civili* vs.) yüceltir.[3] Onun konsepti özünde (onun döneminde bu retorik her ne kadar pratik bir etkinliğe ve bundan dolayı "gerçekçiliğe" sahipse de) retoriktir.

Manzoni'de çok daha katı yeni burjuva (teknik manada burjuva) çıkışlar görürüz. Manzoni, ticareti yüceltirken şiiri (retoriği) küçümser. Fauriel'e mektuplar.[4] *Opere inedite*'de[5] Manzoni'nin tüccarların "altın hırsını hor gören ve kendilerini insan üstü gördükleri halde kaşiflerin korkusuzluğunu küçümseyen şairlerdeki at gözlüğünü eleştirdiği pasajlar vardır. Fauriel'e yazdığı bir mektupta şöyle der: "Sence dünya nasıl daha kötü olurdu: Bankacılar olmaksızın mı yoksa şairler olmaksızın mı? Bu mesleklerin hangisi, sağladığı rahatlığı düşünmezsek insan kültürüne daha faydalıdır?" (Bkz, Carlo Franelli, "Il Manzoni e l'idea dello scrittore", *Critica Fascista*, 15 Aralık 1931.)[6] Franelli'nin görüşleri ise şöyle: "Tarih ve siyasal iktisat çalışmalarını çok daha [?!] hafif sikletteki edebiyat eserlerinden daha önemli görüyor. Fauriel'e yazdığı mektuplarda dönemin İtalyan kültürü hakkında fazlasıyla bariz görüşler aktarıyor. Şairler konusunda: Geleneksel kibirlerinden rahatsız oluyor. Bugün onların geçmişte sahip oldukları saygınlığı yitirdiklerini düşünüyor. 'Gençliğinde' şiiri sevdiğini defalarca söylüyor."[7]

Madde 4. *İtalyan Aydınlarının Kozmopolit İşlevi. Macaristan'da.* 4 Ekim 1931 tarihli *Marzocco*'da Dr. Ladislas Holik-Barabas'ın "sıra dışı enerjilerini memleketlerinden uzağa taşıyan ve yeni ülkelerinde ün kazanan İtalyanlar arasındaki en tipik figürlerden biri" olan (Pippo Spano adıyla bilinen) Filippo Scolari hakkında yazdığı *Illustrazione Toscana*'dan bir makale özetlenmiş. Scolari, sırasıyla maden denetmeni, Macaristan Kralı Sigismund'un özgürleştiricisi, Temesvar Kontu, Macaristan Genel Valisi, Macarların Türklere karşı askeri lideri oldu. Pippo Spano 27 Aralık 1426'da öldü.[1]

Madde 5. *Risorgimento. Eylem Partisi.* Eylem Partisinin ve genel olarak İtalyan "dönüşümcülüğü"nün tarihi konusunda, Francesco De Sanctis'ten Giuseppe Civinini'ye gönderilmiş ve Filippo Civinini tarafından *Bullettino Storico Pistoiese*'de yayımlanarak 4 Ekim 1931 tarihli *Marzocco*'da özetlenmiş çok ilginç bir mektup var.[1] Mektup tarihsiz fakat öyle görünüyor ki 1866'nın ikinci yarısı ile 1868'in başları arasında yazılmış. De Sanctis şöyle yazmış: "Partilerin dönüşümü, muhafazakâr bir partiye karşı ilerici bir partinin oluşumu, üç yıldır uğruna mücadele ettiğim ve gazetemin de asıl meselesi olan eski bir fikrimdir."

> Bildiğim kadarıyla, Ilımlı Parti ve Eylem Partisi Aspromonte kargaşasından beri yoklar. Eski Sol, Mordini ile Crispi[2] aynen dostları gibi, Sicilya'daki olayların ardından istifa etmeyi reddettikleri gün ölmüştü. O günden beri Sol bir dönüşüm sürecine girdi ve ilerici bir anayasal muhalefete dönüştü. Mordini'nin ve Crispi'nin programları genel seçimler zamanında bu yönelimi doğruladı. Seçimlerle güçlenen ve Parlamento'ya *consorteria*[3] kurmayı umarak gelen çok sayıda yeni insanın da katıldığı parti işte buydu. O dönemin programlarında artık Napolyon nefretinden, sokak ayaklanmalarından, hükümete karşı isyanlardan, saçma cumhuriyetçi fikirlerden eser yoktu.

Bence bu mektuba verilen tarih hatalı: De Sanctis Sol'la -"yeni Sol'la"- birlikte hareket ettiğini yazıyor fakat bildiğim kadarıyla Sol'a çok daha sonraki bir tarihte geçti.

Madde 6. *Jakobenizm.* Fransızların Jakoben ve Napolyon dönemlerinde nasıl görüldüklerine dair bir fikir edinmek için Alexandre Andryane'nin kitabından (*Memorie di un prigioniero di Stato*, Rosolino Guastalla'nın seçtikleri, Barbéra, Floransa, s. 214) faydalanmak mümkün: And-

ryane'nin bilekleri burkulduğu için ayaklarındaki prangalar çıkarıldığında gardiyan Schiller şöyle diyor: "Kör olası Fransızlar! *Eskiden* size iyi bir sebep uğruna *bir-irade-sergilendiğinde-illa-ki-bir-fırsatla-karşılaşan beyefendiler* denirdi."[1] Büyük Devrim zamanında Fransızların yabancıların gözünde edindiği bu "iradelilik" ya da "gönüllülük" şanının belli bir tarihsel anlamı vardır.

Madde 7. *Gazetecilik*. Katolik basına atfen 1926 tarihli *Annali dell'Italia Cattolica* farklı gazete türlerini şöyle tanımlıyor: "Geniş anlamda 'Katolik' gazete (ya da daha doğrusu 'Katoliklerin hazırladığı' gazete), Katolik doktrinine ve ahlâkına karşı bir şey içermeyen ve Katolik normları takip eden ve savunan gazetedir. Bu yapı içerisinde gazete siyasal, sosyoiktisadi ya da bilimsel hedefler peşinde koşabilir. Daha net konuşmak gerekirse 'Katolik' gazete, Kilise Otoritesi ile uyumlu şekilde doğrudan amaç olarak kilisenin hizmetindeki ve Katolik Hareket'in arkasındaki etkin Hristiyan toplumsal bir öncüdür. En azından zımnen Kilise Otoritesi'nin sorumluluğunu üstlenir ama aynı zamanda kuralları ve talimatları izlemelidir."[1] Kısacası, haber gazetesi ya da partizan olmayan gazete ile fikir gazetesi yani belli bir partinin resmi yayını arasında, halk kitleleri için çıkarılan gazete ya da "halk" gazetesi ile mecburen kısıtlı kalmış bir kamuya yönelik gazete arasında fark vardır.

Gazetecilik tekniği tarihinde, Trieste'de çıkarılan *Piccolo* -Silvio Benco'nun bu gazeteye adadığı kitapta tanımladığı üzere- bu konuda "numune" olarak görülebilir.[2] Bir başka ilginç örnek de -Fransa'daki ve genel olarak Avrupa'daki ortamdan çok daha farklı durumdaki İtalya'nın gazetecilik ve siyaset ortamı düşünüldüğünde oldukça ilginçtir- Giolitti dönemindeki *Corriere della Sera*'dır. Fransa'da halk gazeteleri ile fikir gazeteleri arasında oluşmuş net ayrım, Paris (siyasi gazetenin üst sınıflar arasında dahi "vazgeçilmez" olduğu) kadar kalabalık nüfuslu ve baskın bir merkezi olmayan İtalya'da mümkün değildir. Milano'da çıkarılan eski *Secolo*'nun başarısının ardındaki teknik, siyasal, kültürel sebepleri anlamak için İtalyan gazetecilik tarihine bakmak gerekir.[3] Bence İtalyan gazetecilik tarihi iki döneme ayrılabilir: (i) *Il Secolo*'nun (Katolik nüfuzuna karşı) muğlak bir "sekülerizm" ve (sağcı güçlerin devlet hayatındaki aşırı etkisine karşı) muğlak bir "demokratlık"tan oluşan yüzeysel bir programa dayalı yaygın tirajını olanaklı hale getiren yüzeysel siyasal ve kültürel belirsizlikle örülü "ilkel" dönem; (ii) Sağcı güçle-

rin "millileştiği" ve "halkçılaştığı" ve *Corriere della Sera*'nın tiraj olarak *Il Secolo*'yu geçtiği sonraki dönem: *Corriere*'de, *Il Secolo*'nun yüzeysel sekülerizm ve demokratlığı daha az aşağı tabakacı ve daha az yüzeysel bir sekülerizm formuna -yani daha az popülist ve demokratik milliyetçi- bürünen yüzeysel bir ulusal birlikçiliğe dönüştü. Kendilerini *Il Secolo*'nun kaba popülizminden ayıran partilerin hiçbirinin ilkel dönemdekinden daha yüksek bir siyasal kültürel düzeyde demokratik birliği yeniden yaratmaya girişmemiş olması ilginçtir. Bu görev, kendilerini *Corriere* aracılığıyla ifade eden muhafazakârlar tarafından hiçbir sorgulama olmaksızın bırakılmıştır. Ancak konumlar net ve anlaşılır olur olmaz yapılması gereken ilk şey şudur: İleri atılım sürecinde bozulan birliği, kendi kişiliğini kazanmak ve kendini ayırt ettiği ve uzaklaştırdığı eski bütünlük üzerinde öncü bir işlev üstlenmek amacıyla genel yüzeyselliği aşan seçkinlerin örnek olduğu şekilde daha yüksek seviyede yeniden yaratmak.

Aynı süreç Katolik dünyasında Halk Partisi'nin[4], sağcıların kendi programlarını sürdürebilecekleri demokratik bir "tarafgirliğin" oluşumuyla tekrarlandı. Her iki durumda da, önde gelen entelektüellerin büyük çoğunluğu küçük burjuvaziden çıkmaydı ama bunlar da egemen sınıfın unsurlarının etkisi altındaydı. Dindar kamp dışında *Corriere*'nin sanayicileri *Il Secolo*'nun siyaset erbaplarının aşağısında kalmıştı. Katolik kampta ise büyük toprak sahipleriyle el ele duran tarım burjuvazisi Halk Partisi'ni ezmişti. *Il Secolo* ile Halk Partisi'nin her iki kamptaki geniş kitleleri yani kırsal ve kentsel yarı proletaryayı [ve küçük burjuvaziyi] temsil etmesine karşın tüm bunlar oldu.

Karşılaştırma: Defter 24, Madde 2.

Madde 8. *Katolik Hareket. Katolik Gazeteler ve Dergiler.* (1926 tarihli *Annali dell'Italia Cattolica*'dan alınma rakamlar. Bu rakamlar en son Eylül 1925'te güncellenmişti.) Katolikler *Annali* tarafından şu şekilde sınıflandırılmış 627 gazete ve dergi yayımladılar: (i) *Günlük gazeteler*: 13'ü Kuzey İtalya'dan, 3'ü Orta İtalya'dan, 1'i Napoli'den, 1'i Sardinya'dan 18 gazete. (ii) *Katolik oluşum ve propaganda dergileri*: 83'ü Kuzey'den, 22'si Orta İtalya'dan, 12'si Güney'den, 1'i Sardinya'dan, 4'ü Sicilya'dan 121 dergi. (iii) *Katolik Hareket'in resmi bültenleri* (merkez komite ve ulusal örgütler): 1'i Bologna'dan, 5'i Milano'dan, 11'i Roma'dan

17 bülten. (iv) *Piskoposluklardaki Katolik Hareket yayınları*: 46'sı Kuzey'den, 15'i Orta İtalya'dan, 5'i Güney'den, 1'i Sardinya'dan, 3'ü Sicilya'dan 71 yayın. (v) *Çeşitli toplulukların ve örgütlerin resmi dergileri*: 26'sı Kuzey'den, 15'i Orta İtalya'dan (tamamı Roma'dan), 1'i Güney'den 42 dergi. (vi) *Piskoposluk bültenleri*: 44'ü Kuzey'den, 33'ü Orta İtalya'dan, 43'ü Güney'den, 2'si Sardinya'dan, 9'u Sicilya'dan 134 bülten. (vii) *Dini dergiler*: 89'u Kuzey'den, 53'ü Orta İtalya'dan, 25'i Güney'den, 3'ü Sardinya'dan, 6'sı Sicilya'dan 177 dergi. (viii) *Kültürel dergiler* (sanat, bilim ve edebiyat): 17'si Kuzey'den, 16'sı Orta İtalya'dan, 5'i Güney'den, 3'ü Sicilya'dan 41 dergi. (ix) *Gençlere yönelik dergiler*: 10'u Kuzey'den, 2'si Orta İtalya'dan, 2'si Güney'den, 2'si Sicilya'dan 16 dergi.

627 yayından 328'i Kuzey, 161'i Orta, 94'ü Güney İtalya, 8'i Sardinya, 27'si Sicilya kökenli.[1] Bunlar istatistiksel rakamlar fakat tek tek yayınların önemi konusuna bakıldığında Kuzey farklı şekilde öne çıkacaktır. 1925'te 280 piskoposluk ve 220 kadar da Katolik Hareket Piskoposluk Meclisi vardı.[2] Bu rakamlar 1919-1920 yıllarıyla ve konkordato sonrası dönemle kıyaslanmalı. Dergilerin sayısı ve içeriği oldukça değişmiş olmalı: Günlük gazeteler ile oluşum ve propaganda dergileri fazlasıyla zemin kaybettiler çünkü Halk Partisi'nin parasına ve siyasal faaliyetlerine fazla bağımlıydılar. Bazı bölgelerde haftalık dergilerin reklam ve tramvay-tren tarifeleri yayımlamaktan men edildiğini hatırlayın.

Madde 9. *İtalyan Edebiyatında Ulusal-Halkçı Karakteristiklerin Olmayışı*. 27 Aralık 1931 tarihli *Italia Letteraria*'daki Paolo Milano imzalı makaleden: "Bir sanat eserinin içerik değeri abartılmamalı, diye yazmıştı Goethe. Modern bir İtalyan roman *geleneği yaratmak amacıyla* [kelimesi kelimesine] *kuşaklardır süregelen* [?] ve bugün hâlâ devam eden *uğraş* düşünüldüğünde akla benzer bir aforizma gelmektedir. Hangi toplum ya da daha doğrusu hangi sınıf baz alınacak? Günümüzdeki çabalar belki de Manzoni ile Verga'nın eserlerinde sahneyi işgal eden halk karakterlerinden uzaklaşma isteğini temsil ediyor olabilir mi? Bunların kısmi başarısı acaba bir ortam (aylak üst burjuvazi, sıradan halk ya da bohem çevreler) seçmenin zorluğundan ve belirsizliğinden kaynaklanıyor olabilir mi?"[1]

Pasaj oldukça rahatsız edici: Sorular mekanik ve yüzeysel bir tavırla sorulmuş. Yani yazar "kuşakları" tanımlamak istedikleri ortamları "gayrı tarihsel" karakterlerini ve ahlâki ve duygusal boşluklarını sergile-

meksizin, öylece belirlemeye mi çalışıyorlar? Ne olursa olsun, "içerik" sadece belli bir ortam tercihi anlamına gelmez. İçerik konusunda önemli olan şey yazarın ve kuşağının o ortama kattığı *yaklaşım biçimi*dir. Yaklaşım biçimi tek başına bir kuşağın ve bir çağın kültürel dünyasını ve dolayısıyla tarzını belirler. Manzoni ve Verga'da bile[2] belirleyici faktör, karakterlerin kendisi değil yarattıkları "halk karakterleri"ne yaklaşımlarıdır ve bu yazarların yaklaşımları antitez mahiyetindedir. Manzoni'ninki bir Katolik paternalizm yaklaşımıdır. Sergilediği gizli ironi o karakterlere karşı derin içgüdüsel sevgiden yoksun olduğunu gösterir. Manzoni'nin yaklaşımı, Katolik ahlâkla belirlenmiş fakat yaygın ironiyle çekidüzen verilmiş alakasız bir soyut görev duygusuyla şekillendirilmiştir. Verga'nınki *verismo* kanunlarıyla belirlenmiş ve Zola'dan daha akılcı bir şekilde uygulanmış soğuk, bilimsel ve fotoğrafik kayıtsızlık yaklaşımıdır. Manzoni'nin yaklaşımı edebiyatta "halk karakterlerini" tasvir eden çok daha yaygın bir yaklaşımdır. Bu konuda Renato Fucini'yi hatırlamak yeterlidir.[3] Bu yaklaşım yine de iyidir fakat bıçak sırtı misali daha yeteneksiz yazarların elinde aptalca ve Cizvitçe alaycı "Brescianizm" yaklaşımına dönüşebilir.

Madde 10. *Risorgimento. Cavour'un Gerçekçiliği.* Uluslararası faktörlerin Risorgimento'nun yayılışı üzerindeki görece güçlü etkisi, bir Cavour gerçekçiliği -diplomatik faaliyete Eylem Partisine korkunç gelen bir önem seviyesi atfeden bir gerçekçilik- etkisidir. Crispi, Ferdinando Martini'ye Cavour'un "devrimi diplomatikleştirmekten" başka bir şey yapmadığını söyleyerek Cavour'un önemini aşındırdığını düşünmüştür.[1] Gerçekte ise istemeden de olsa Cavour'un vazgeçilmezliğini kabul etmektedir. Crispi, uluslararası ilişkiler yönetiminin içişlerinin yapılandırılmasından daha önemli ve zaruri olduğu gerçeğini muhtemelen kabullenemedi; aksi takdirde ulusun iç güçlerinin tamamlanması gereken görevlerin zorluğuna kıyasla fazla zayıf olduğunu ve dahası siyasal açıdan hazırlıksız ve iradesiz (formel Jakobenizmin karşıtı olarak somut siyasal irade düzleminde iradesizlik) olmanın yanı sıra görevlerine layık olmadığını kabul etmek zorunda kalırdı. Dolayısıyla "Cavour'un gerçekçiliği" ön yargısız ve retoriksiz bir şekilde incelenmeyi hak etmektedir.

Madde 11. *Risorgimento. 1848-1849.* Bana öyle geliyor ki, anlık doğaları düşünüldüğünde, 1848-1849 olayları İtalyan ulusunun siyasal ve

toplumsal güçlerini araştırma amaçları açısından tipik olarak değerlendirilebilir. O yıllarda birtakım temel oluşumlar görüyoruz: Ilımlı Parti gericileri, yerelciler; neo-Guelfler-Katolik demokrasi; Eylem Partisi-ulusal burjuvazi Sol liberal demokrasi. Bu üç güç kendi aralarında savaştı ve üçü de ardı ardına iki yıl içerisinde yenildi. Yenilgilerin ardından bu güçlerin her biri iç yenilenme ve törpülenme sürecine girdi ve bu yenilenme sürecinde hepsi sağcılaştı. En ağır yenilgiyi Katolik demokrasiden uzaklaşan ve kendilerini gericilerle birlikte yeni muhafazakâr liberal sağı oluşturmuş kentsel ve kırsal burjuvazi unsurları olarak yeniden örgütleyen neo-Guelfler tattı. Neo-Guelfler ile aynı şekilde ve benzer sebeplerle başarısız bir Katolik demokrasi yaratma girişimi olan Halk Partisi[1] arasında bir paralellik kurmak mümkündür. Aynı şekilde, Eylem Partisinin başarısızlığı da 1919-1920 yıllarının "yıkıcılık" akımının başarısızlığını andırmaktadır.

Madde 12. *Popüler Edebiyat. Bibliyografi.* Réginald W. Hartland, *Walter Scott et le roman "frénétique"*, Honoré Champion. Gotik roman ya da korku romanı: Kökleri Horace Walpole'a ve *Otranto Kalesi* adlı romanına dayandırılabilir. *Otranto Kalesi*, Ann Radcliffe (1764-1823)[a], Clara Reeve, Lewis (*The Monk*) gibi yazarların romanlarına esin kaynağı olmuştur. *Otranto Kalesi*, ilk örneğini teşkil ettiği bir hayal gücü akımı başlattı. *"Le Moine" par M. G. Lewis*, raconté par Antonin Artaud, Denoël et Steele. Bkz, Alice Killen, *Le Roman terrifiant*, Champion, 1924.[1]

Madde 13. *Geçmiş ve Bugün. Diyalektikçi Manzoni. Promessi Sposi*'nin sekizinci bölümü. Renzo ile Lucia'nın Don Abbondio'yu şaşırtmaya çalıştığı ve onun evinde evlendikleri bölüm: "Gizlice girdiği ve ev sahibini odalarından birinde kapalı tuttuğu bir evde gece yarısı bir kargaşaya sebep olan Renzo ezen biri gibi görünüyordu fakat aslında ezilen taraftı. Sadece kendi işiyle meşgulken şaşkın, ürkek ve korkmuş bir halde bırakılan Don Abbondio ise kurban gibi görünüyordu ama aslında rahatsız eden taraf kendisiydi. Dünyada da işler bu şekilde yürür ya da daha doğrusu on yedinci yüzyılda böyle yürüyordu."[1]

Madde 14. *Kültürel Konular. I. Katolik Vaiz Üzerine.* Karşı Reform, *De Predicatore Verbi Dei*'de (Paris, 1585) tarif edilen bir vaiz tipi üretti. Te-

---

a) Gramsci el yazmasında bu nota kaynak olarak kullandığı metindeki hatalı tarihleri (1798-1831) aynen aktarmış.

mel kurallardan bazıları şöyle: (i) Vaaz dinleyicilerin seviyesinde olmalı. Yani köylüler ve yurttaşlar için ayrı, soylular ve plebler için ayrı vaazlar; (ii) Vaiz gösterişli retoriğe ya da aşırı formel rafineliğe saplanmamalı; (iii) Vaiz fazla incelikli konulara dalmamalı ve birikimi nedeniyle gösterişe kalkışmamalı; (iv) Cahil kalabalığın önünde heretiklerin argümanlarından bahsedilmemeli.[1] Karşı Reform'un ürettiği modern vaiz tipi Katolik gazetecidir zira gazeteciler aslında vaiz ya da hatibin kültürel bir çeşididir. Dördüncü madde özellikle ilginç ve çoğu durumda Katolik gazetelerle girilen polemiklerin neden faydasız olduğunu da açıklıyor: Adamlar "heretiklerin argümanları"nı dillendirmekten kaçınmakla kalmıyor, aynı zamanda onlarla dolaylı yollarla mücadele ederken onları aşındırıyor ve siliyorlar çünkü cahil dinleyicilerinin onları polemik üzerinden yeniden yaratmalarını istemiyorlar. Hatta sık sık "sapkınlığa" itiraz bile etmiyorlar zira onu -ona saldırarak- henüz bozulmamış ortamlarda bilinir kılmaktan ziyade belli bir ortamda dolaşıma girse de zarar veremeyecek bir kötülük olarak görüyorlar.

II. *Dönekler ve haince polemik yöntemleri.* Katolikler genelde, haklı olarak, Katolik döneklerin heretiklerin reddiyelerinden hiç bahsetmeyerek ve cahillere onları reddedilmemiş olsalar yenilik gibi görülebilecek orijinal kimseler olarak takdim ederek sapkınların argümanlarını güçlendirdiklerinden yakınırlar. Seminerlerde bu argümanlar özellikle masaya serilir, analiz edilir ve ilahiyat kurslarında reddedilir. Kayda değer bir entelektüel sadakatsizlikle işten el çektirilmiş rahip de bu argümanları sanki kendi düşünceleriymiş, sanki hiç reddedilmemiş ve reddedilemezmiş gibi sunar.

Madde 15. *Katolik Görüşler.* "Ulusun dini bütünlüğü yavaş yavaş riske girmekte ve bozulmaktadır. Halk aslında sahip olmadığı hakları üstlenmiş başka bir insan örgütü olarak tanımlanan kiliseye isyan etmeye yönlendirilmektedir. Bu da insanların hiçbir boyunduruk altına girmemesi gerektiğini öğreten sivil toplum eliyle yapılmaktadır. Tanrı'nın eli ve kilise güçsüzleştiğinde insanı kısıtlayacak ve onu gündelik hayatın zorluklarına katlanmaya zorlayacak ne kalır?" 2 Ocak 1932 tarihli *Civiltà Cattolica*'daki "Il regno di Dio secóndo alcuni filosofi moderni" adlı makalenin son paragrafı.[1] Buna benzer ifadeler (Aziz Thomas'ın felsefesini İtalya'nın "ulusal felsefesi", yabancı ürünlere karşı "ulusal bir ürün" olarak gösteren ifadelerin yanı sıra) *Civiltà Cattolica*'da giderek daha sık görül-

mektedir. Dinin bir siyasal eylem aracı olarak bu kadar alenen teorileştirilmesi açısından buna en azından tuhaf demek mümkün.[2]

Madde 16. *Geçmiş ve Bugün. Gentile'nin Felsefesi.* Ekim 1931 tarihli *Roma Fascista*'nın Gentile ve takipçilerine amansız saldırısı.[1] Gentile "vatana hıyanetle", hain ve dürüst olmayan yöntemler kullanmakla suçlanıyor. Saldırıyı otoriteler durdurdu fakat kanıtsız oldukları belli suçlamaların ciddiyetine karşın saldırgan (G. A. Fanelli) sansürden kaçabilmiş gibi görünüyor. Sonuç olarak Gentile elindeki hiçbir yetkiyi kaybetmiyor. Paolo Orano'nun daha önceki saldırısını hatırlayın.[2] Öyle görünüyor ki, Gentile'nin ulusal kültür çeperindeki resmi konumu - bir kuruma dönüşecek denli iktidar biriktirmiş- artık dokunulmaz değil. Gentile felsefesi resmi ve ulusal olarak görülmüyor. Öyle olsaydı Katolisizme açık bir şekilde boyun eğdirir ve onu daha ikincil bir konuma sürüklerdi.

Madde 17. *Geçmiş ve Bugün.* Bir kuşak, kendinden önceki kuşağa uyarladığı standartla değerlendirilebilir. Tarihsel bir dönem de kendinden önceki döneme olan bakış açısıyla değerlendirilebilir. Bir önceki kuşağı değersizleştirmiş ve onun büyük kazanımlarını ve kendine özgü anlamını görmekten aciz bir kuşak cesur duruşlar ve bir büyüklük tutkusu sergilemiş olsa da anlamsız ve kendine güvenden yoksun olmaya mahkûmdur. Bu, büyük bir adamla uşağı arasındaki ilişkiye benzer.[1] Yükselmek ve kendini belli etmek için terk edilmiş gibi davran. Çalışmaya ve kendini ispat etmeye meyilli güçlü ve canlı bir kuşak, sanılanın aksine kendinden önceki kuşağı yüceltmeye çalışır zira onun enerjisi sayesinde güven kazanarak daha ileri gidebilir. Sadece ot gibi yaşamak bile ölü olmaktan daha ileri bir konumdur.

Geçmiş, bugünün görevini tamamlayamamış olmakla suçlanır: Ebeveynler çocuklarının da işlerini yapmış olsalardı her şey ne kadar da güzel olurdu. Geçmişin değersizleştirilmesinin ardında yatan neden aslında bugünün anlamsızlığını meşrulaştırma çabasıdır: Ailelerimiz şu ya da bu işi bitirmiş olsalardı neler elde etmiş olabileceğimizi kim bilebilir ki... Ama bitirmediler işte ve bizim de daha ziyadesini yaptığımız söylenemez. Zemin kattaki bir daire onuncu ya da on üçüncü kattaki bir daireden daha aşağıda değil midir? Sadece daire yapmayı bilen bir kuşak kendinden öncekilerin on ya da on üç katlı binalar yapmamış oldu-

ğundan yakınır. Katedraller falan yapabileceğinizi söylüyorsunuz ama evden başka bir şey yapamıyorsunuz.

Can çekişen sınıfın büyüklüğünü öven *Manifesto* ile karşılaştırın.[2]

Madde 18. *Geçmiş ve Bugün. İtalya'da Avukatlar.* 26 Ocak 1932 tarihli *Corriere della Sera*'daki Mariano D'Amelio imzalı "La classe forense in cifre" başlıklı makaleye bakın.[1] Makalede Rodolfo Benini'nin "1880-1913 yılları arası avukatlar, savcılar ve simsarlar sınıfı üzerine zekice ve zihin açıcı görüşlerle dolu" ve Accademia dei Lincei'de yayımlanmış çalışmasından alıntılar yapılıyor. Piero Calamandrei imzalı bir kitap (sanırım La Voce tarafından yayımlanmış *Troppi avvocati!*). Spallanzani'nin yayımladığı (20 sayfalık) "L'efficienza della classe forense sulla vita italiana" (bibliyografik referanssız) adlı çalışma. 1880 tarihli üç Hukuk Listesi'nde kayıtlı toplam avukat ve savcı sayısı 12.885'ti, yani 100.000 kişiye 45,17 avukat düşüyordu. 1913'te toplam sayı 21.488'di yani 100.000 kişiye 61,97 avukat düşüyordu. 1923'te bu sayı 23.925'e yükseldi ve 100.000 kişiye 54,41 avukat düşer oldu. 1927'de, yeni yasalar yüzünden sıra dışı bir şekilde yenilenen Hukuk Listesi'ne göre bu sayı 26.679'a çıktı. 100.000 kişiye 68,85 avukat düştü. Bu yeni listede 2.000'den fazla avukat silinmişti. 1929'da yapılan düzeltmeler ve yeni kısıtlayıcı kurallarla birlikte sayı 25.353'e düştü ve 100.000 kişiye düşen avukat sayısı da 64,21'e geriledi. Bugün her yıl ortalama 10 avukat ekleniyor ve bu sayı işi bırakanlardan daha az.

Diğer ülkeler: *Fransa*'da 1911'de avukat ve savcı toplamı 10.236 idi ve 100.000 kişiye 29 avukat düşüyordu. 1921'de bu sayı 15.236'ya yükseldi yani 100.000 kişiye 39 avukat düşer oldu. Savaş sonrası *Almanya*'da 1925'te 13.676 avukat ve savcı (*Rechtsanwälte*) vardı ve 100.000 kişiye 22 avukat düşüyordu. 1913'te ise 100.000 kişiye düşen avukat sayısı 18'e geriledi. *Avusturya*'da savaş öncesinde 100.000 kişiye 15 avukat düşüyordu. *İngiltere*'de 1920'de avukat ve savcı sayısı 17.946 idi yani 100.000 kişiye düşen avukat sayısı 47'ydi. Savaş öncesi ise bu sayı 45'ti.

İtalya'da her yıl hukuk fakültelerine 9.000 öğrenci giriyor; 1911-1914 yılları arasında 1.900 öğrenci bir hukuk unvanı kazandı; 1928-1929'da bu sayı 2.240 oldu. 1911-1914 arasında her yıl ortalama 4.943 öğrenci liselerden mezun oldu. 1926-1929 arasında bu sayı 5.640'a yükseldi. Yüksek mahkemelerde (Temyiz Mahkemesi, Geçici Mahkemeler, Yar-

gıtay) 1880 yılında 2.666 kürsü üyesi vardı. Bu sayı 1913'te 2.553'e, 1922'de 2.546'ya, 1929'da ise 2.557'ye yükseldi.

Madde 19. *Ortak Akıl.* Manzoni *ortak akıl* ile *sağduyu*yu birbirinden ayırır (bkz, *Promessi sposi*, veba ve kutsayıcılar hakkındaki 23. bölüm). Burada kutsayıcılar hakkındaki hikâyelere inanmayan ama yaygın kamuoyu ile ters düşme korkusundan bunu alenen dile getiremeyen birtakım insanlar olduğu gerçeğini dile getiriyor ve şunu ekliyor: "Bu, gerçeğin yani aile sırrının gizli bir şekilde üstünün örtülmesiydi. Sağduyu da vardı ama bu sağduyu, ortak akıl korkusuyla kendini gizliyordu."[1]

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 56.

Madde 20. *Risorgimento. Toskanalı Ilımlılar.* 15 Kasım 1931 tarihli *Marzocco*'da özetlenen ve *Miscellanza Storico della Valdelsa*'da yayımlanan Mario Puccioni imzalı "Uomini del Risorgimento in Toscana" çalışmasına bakın.[1] Puccioni'nin Toskanalı Ilımlılar'ı savunması modern Toskana kültürünün ilginç bir karakteristiğini ortaya koymaktadır: Toskana yönetici sınıfının ulusal bilincinin ne kadar istikrarsız olduğu ve "onur ve saygınlığının" ne kadar tartışmalı olduğu. Toskanalı Ilımlılar sadece kültürlü burjuvazi, küçük mülk sahipleri ve kentli nüfus arasında yardım ve destek buldu. Tarım sınıflarıyla aristokraside ise malından uzakta oturma ve ilgisizlik durumu vardı. "Devrimin patlak vermesiyle [!] birlikte 27 Nisan akşamı Ubaldino Peruzzi'nin triumvirliğe katılmaya karar vererek[2] Büyük Dükalığın ve diplomatik heyetlerin -tamamı harekete karşıydı- özgüvensiz unsurlarına tekrar 1849'daki aşırılıklara müsaade etmeyeceğini göstermesi tam bir şanstı." Bunların içinde "ulusal" olarak nitelendirilebilecek ne var? Ilımlılar, "aşırılıklar"dan ve diplomatik heyetlerden korkan aristokrasinin ve varlıklı insanların korkularının tercümanıydı. Bu nasıl "ulusal" bir şeyin ifadesi olabilir? Ve tarım sınıfları nerede? Toskana halkının çoğunluğunu yani "ulusal gücü" onlar oluşturmuyor mu? "Aşırılıklar" konusuna gelirsek: İlerici taleplerin dile getirilmesini sağlayacak şey sınıfların korkusu değil miydi? "Korkanlara" gelince: Bunlar gayrimilli bir statükonun -eski rejimin statükosu- koruyucuları değil miydi? Başka bir deyişle, bu eski özdeyişin tekrarıydı: Fransa mı İtalya mı? Yiyecek bir şeyler olduğu sürece ne fark eder ki? Büyük Dükalık mı birleşik bir İtalya mı? Her şey aynı ka-

lacaksa ne fark eder ki? Siyasal ve ulusal unsur somut değildir. Önemli olan sosyoiktisadi düzenin ilerici ulusal güçlerden korunmasıdır. Aynı şey diplomatik heyetler korkusu için de geçerlidir. Bir devrim diplomatlardan korkar mı? Bu korku bir tür yabancıya itaat hissi, yabancılardan beklenenler yüzünden ulusal ihtiyaçları göz ardı etmeye mecbur kalma hissiyatı değil midir? Puccioni'nin savunması bir zemine oturmaktadır ve anlaşılır sebeplere sahiptir ama madun ve ikincil bir konumu "ulusal" olarak nitelemek de ne ola ki?

> Ilımlılar devrimcileri etkileyen fikri benimsemekte ve Piedmont'a katılma zaruretini anlamakta geç kaldılar fakat bunu yapar yapmaz da -bir yeniden inşa sürecinin ardından- diplomatların itirazlarına ve kaçak yöneticinin takipçilerinden gelen uygunsuz [?] müdahalelere karşın [?] onu desteklemek, yaymak, gerçekleştirmek için çok daha kararlı [?] davrandılar. Asıl konu Ilımlılar'ın devrime geç katılıp katılmadıkları [-ya da öncüsü olup olmadıkları?] değildir. Aksine, başka bir sebeple olmasa da [!] en azından yabancılara kötü devrimcilerin aslında devrimin *ciddiyete* kavuşmaması ve daha parlak bir gelecek vadetmemesi durumunda *her şeyini kaybedecek ve* devrimden *hiçbir şey elde edemeyecek* kaymak tabakadan çıktığını gösterdikleri için [!] verdikleri desteğin ne kadar faydalı ve vazgeçilmez olduğunu anlamaktır.

Kim için daha parlak bir gelecek? Ve ne şekilde? Puccioni komik duruma düşüyor ama asıl komik olansa böyle şeyler söyleyebilmesi ve açıkladığı görüşlerin ve düşüncelerin alkışlanmasıdır.

Madde 21. *Modern Prens*. Bu, Machiavelli'nin *Prens*'i çizgilerinde oluşturulacak ve düzenlenecek bir siyaset bilimi çalışmasında bir araya getirilebilecek bir dizi siyaset bilimi fikri için genel bir başlık olabilir.[1] *Prens*'in en önemli karakteristiği tam olarak onun sistematik bir çalışma olmamasıdır. Bu eser aslında ideolojinin "mit"e, ütopya ile öğretisel ve akılcı unsurun "kolektif irade"nin "insan görünümlü" ve plastik sembolü olan "condottiere" şahsında kişileştiği akademik çalışma arasındaki fantastik ve sanatsal bir "imaj"a dönüştüğü "yaşayan" bir kitaptır. "Kolektif irade"nin oluşumu sürecini tanımlarken Machiavelli eylem metodu için ilke ve kriter belirlerken ukala söylevlere girişmiyor. Aksine onu somut bir şahsiyetin "nitelikleri ve ödevleri" anlamında sunuyor ve buna bağlı olarak sanatsal hayal gücünü harekete geçiriyor ve

hırs uyandırıyor.

Machiavelli'nin *Prens*'i Sorelci bir "mit" örneği yani soğuk bir ütopya ya da akılcı bir doktrin olarak değil kolektif iradesini uyandırmak ve örgütlemek amacıyla dağınık ve parçalı bir halk üzerinde çalışan somut bir "hayal" olarak sunulan siyasal bir ideoloji örneği olarak görülmelidir. *Prens*'in ütopik yanı, "Prens"in aslında tarihsel olarak var olmaması ve İtalyan halkından önce tarihsel manada görülmemiş olmasıydı. *Prens*, aksine, "teorik bir soyutlama", özgün bir lider sembolü, ideal "condottiere" sembolü idi. Sorel'in sendikalar konseptini kullanarak "mit" konseptinden siyasal parti konseptine nasıl ve neden ilerlemediği incelenebilir. Sorel'e göre, mit kendini sendika içinde kolektif iradenin bir ifadesi olarak değil birliğin ve hâlihazırda örgütlü ve işleyiş içinde olan kolektif bir iradenin pratik eyleminde -en büyük kazanımı olası bir genel grev[2], başka bir deyişle "aktif ve yapıcı" bir evreye geçecek "pasif bir faaliyet" olan pratik bir eylemde- bulur. İyi de bir mitin "yapıcı olmaması" mümkün mü? Sorel'in sezgileri ışığında ilerleyecek olsak, "kolektif irade"yi ilkel gelişme evresinde, yıkıcı amaçlar uğruna kendini farklılaştırma (bölünme) evresinde bırakan bir eylemin etkin olacağını düşünmek mümkün mü?

Bu modern Prens, mitsel Prens gerçek bir kişi, somut bir birey olamaz. Sadece bir organizma, -tanınmış ve bir ölçüye kadar kendini eylemle ispatlamış- kolektif bir iradenin çoktan oluşmaya başladığı toplumsal bir bileşen olabilir. Tarihsel gelişim bu organizmayı çoktan üretmiştir. Bu organizma siyasi partidir: Evrensel ve total olmaya meyilli kısmi kolektif iradeler içeren modern oluşum. Yalnızca ışık hızında hareket etmeyi gerektiren anlık bir tarihsel-siyasal eylem somut bir bireyde vücut bulabilir. Böyle bir hızı ancak büyük ve yakın bir tehlike, tam olarak bir anda ateşli tutkular ve fanatizm yaratan ve *condottiere*'nin (mesela Boulanger) "karizmatik" karakterini yerle bir edebilecek eleştirel duyguyu ve ironiyi silip süpüren büyük bir tehlike sağlayabilir.[3] Öte yandan böyle bir anlık eylem doğası gereği uzun ömürlü olamaz ve organik bir karaktere bürünemez. Neredeyse her örnekte bir restorasyona ya da yeniden örgütlenmeye yol açar. Yeni devletler ya da yeni ulusal ve toplumsal yapılar (Roma'dan gelen ve Roma düzenini yeniden kurmakla yükümlü bir İtalya konseptiyle ilişkilendirerek restorasyon faktörünün en fazla retorik bir görünüm olduğunu dile getiren *Prens* örneğinde olduğu gibi) yaratamaz. Bu, yaratıcı değil "savunmacı" bir

eylem tipidir. Sil baştan yeni bir "kolektif irade"nin yaratılarak somutluğu henüz test edilmemiş hedeflere yöneltilmesi gerektiği varsayımının aksine hâlihazırda var olan bir "kolektif irade"nin yitip gittiği, ateşini kaybettiği ve yeniden gruplaşıp güçlenmesi gerektiği varsayımına dayalıdır. Sorel'in "soyut" (anlıkçı) karakteri, Machiavelli'nin *Prens*'inin "ete kemiğe bürünmüş" bir "kategorisi" olan *Jakobenlere* duyduğu tiksintiden (duygusal bir etik antipati şeklinde görünse de) bellidir. Modern Prens'te, somut ve işlevsel bir kolektif iradenin nasıl şekilleneceğine bir örnek olarak *Jakobenizme* de (diğer notlarda çoktan yapılmış tanımlarıyla birlikte tam anlamıyla bu nosyona) bir bölüm ayrılmalıdır. Genel olarak modern anlamda "kolektif irade" ile *siyasal iradeyi* de tanımlamak gerekir: Tarihsel zaruretler hakkında işlevsel farkındalık olarak, gerçek ve anlık bir tarihsel dramanın başoyuncusu olarak irade. "Kolektif irade"ye ayrılması gereken ilk bölümde [(kısımda)] şu soru sorulmalıdır: Ulusal-halkçı bir kolektif iradenin uyanması için gerekli temel koşullar mevcut mu? Bunun yanında bir ülkenin toplumsal yapısına dair tarihsel (iktisadi) bir analiz ve bu iradeyi uyandırmak için asırlar boyu sürdürülen girişimlerin "dramatik" bir sunumu ile ardı sıra görülen başarısızlıkların sebepleri de sıralanmalıdır. Machiavelli döneminde İtalya'da neden mutlak monarşi yoktu? Ortaçağ komünlerini ve kilisenin rolünü anlamak için Roma İmparatorluğu'na (aydınlar sorunu ve dil meselesi) dönmek gerekir. Ulusal-halkçı bir kolektif irade yaratma girişimlerinin başarısız olmasının ardında yatan sebep belli sınıfların varlığında ve İtalya'nın uluslararası konumu (evrensel kilisenin ev sahibi) nedeniyle diğer sınıfların kendine özgü karakterinde aranmalıdır. Bu konum siyasal olarak kendine özgü bir anarşik feodalizm olarak tanımlanabilecek "iktisadi-korporatif" bir iç duruma yol açmıştır. Hiçbir zaman etkin bir "Jakoben" güç -tam olarak her modern devletin temeli sayılacak ulusal-halkçı kolektif iradeyi yaratacak güç- görülmemiştir. Sonunda bu irade için uygun koşullar oluştu mu? Ya da daha doğrusu bu koşullarla onlara karşı koyan güçler arasındaki mevcut ilişki nasıldır? Geleneksel olarak muhalif güçler; toprak sahibi aristokrasi ve daha genel bir tabirle bir bütün olarak toprak mülkiyeti, başka bir deyişle komünal burjuvazinin ayrışmasıyla (yüz şehir, sessizlik şehirleri) birlikte modern zamanlara kalan asalaklığın mirasçısı "toprak sahibi burjuvazi" olmuştur.[4] Köylü çiftçi kitleler *eş zamanlı olarak* siyasal hayata dâhil olmadıkları sürece ulusal halkçı bir irade oluşması

mümkün değildir. Machiavelli'nin yedek asker reformundan beklentisi buydu. Jakobenlerin Fransız Devrimi'nde elde ettiği şey de buydu. Machiavelli'nin [erken gelişmiş] Jakobenizminde ulusal devrim düşüncesinin bereketli tohumları vardı. 1815'ten bu yana tarihte geleneksel sınıflar uluslararası bir hareketsiz denge sisteminde "iktisadi-korporatif" gücü korumak adına kolektif bir iradenin oluşumunu engellemeye çalışmaktadırlar.

Modern Prens'in önemli bir bileşeni de ahlâki ve entelektüel sorudur yani din mi yoksa dünya görüşü mü sorusudur. Bu alanda da bir "Jakobenizm" yokluğu, felsefi terimlerle dile getirilen bir "Jakobenizm" korkusu (son örneği: Benedetto Croce) göze çarpar; modern Prens, tam ve tamamlanmış bir modern uygarlıkta ulusal halkçı bir kolektif iradenin gelişimi için zemin hazırlayan ahlâki ve entelektüel reformun öncüsü olmalıdır.

Son olarak modern Prens bölümü tümüyle şu iki temel noktaya odaklanmalıdır: modern Prens'in aktif ve işlevsel tezahürü olduğu ulusal halkçı bir kolektif iradenin oluşumu ve entelektüel ve ahlâki reform. Programlı eylemin somut noktaları ilk bölüme yedirilmelidir. Başka bir deyişle soğuk muhakemenin bir ürünü değil "dramatik olarak" söylemin türevi olmalıdır. (İktisadi bir reform ve yaşam standartlarında bir değişim olmaksızın kültürel bir reform ve toplumun karamsar üyelerinde kültürel bir gelişme görmek mümkün mü? Dolayısıyla entelektüel ve ahlâki reform her zaman bir iktisadi reform programına bağlıdır. Hiç şüphesiz iktisadi reform programı her entelektüel ve ahlâki reformun kendini gösterebileceği somut yoldur; modern Prens geliştikçe bütün bir entelektüel ve ahlâki ilişkiler sistemini bozmaya başlar zira bu gelişim tam olarak her eylemin çıkış noktasının modern Prens olup olmadığına ve Prens'in gücünü artırıp artırmadığına bağlı olarak faydalı ya da zararlı, erdemli veya sefil olarak değerlendirileceği anlamına gelir. Prens, halkın ilahiyat ve kategorik mecburiyet bilincinde yerini alır. Modern bir sekülerizmin, hayatın ve tüm geleneksel ilişkilerin tam olarak sekülerleştirilmesinin zemini haline gelir.)

Karşılaştırma: Defter 13, Madde 1.

Madde 22. *Aydınların Tarihi. Araştırma için Başlangıç Noktaları.* Platon'un devleti. Platon'un bir "filozoflar devleti" arzu ettiğini söylerken,

"filozoflar" terimini "tarihsel olarak" algılamak gerekir. Bugün bu terim "aydınlar" olarak tercüme edilmelidir. (Elbette Platon entelektüelliğin yani somut manada "dindarlığın" kendine özgü içeriğini de tanımlamanın yanı sıra kendi döneminin aydın tipleri olan "büyük aydınları" da düşünüyordu: Yöneten aydınlar, diğer bir deyişle faaliyetleri genel anlamda döneme ait ve Platon'un düşündüğü anlamda dindarlıkla şekillenmiş ve bilhassa dine en yakın duran aydınlardı. Dolayısıyla bu bir anlamda Polis'in gelişimi ve eğitimi [ve hegemonik bir işlev üstlenecek biçimde] entelektüel yönelimi için yapılan "toplumsal" bir faaliyetti.) O halde belki de Platon'un "ütopyasının", sosyotarihsel gelişimin o evresindeki aydın kategorisi olarak kilise ve din adamlarının oynadığı role bakarak Ortaçağ feodalizmini andırdığı söylenebilir. Dolayısıyla Platon'un "sanatçılara" yönelik nefreti, "kişisel"e yatkın olan ve bundan dolayı "gayrı dini" ve "aşosyal" sayılan "bireyci" ruhani faaliyetlere yönelik bir nefret olarak görülebilir.

Roma İmparatorluğu'nda aydınlar. Aydınların Roma'daki toplumsal konumunda Cumhuriyet döneminden İmparatorluk dönemine dek (aristokratik-korporatif bir rejimden demokratik-bürokratik bir rejime dek) yaşanan değişim, doktorlara ve güzel sanatlarla meşgul ustalara Roma'da yaşamaya daha hevesli olsunlar da diğer kesimler biraz geri çekilsin diye yurttaşlık bahşeden Sezar'la ilişkilendirilir: "Omnesque medicinam Romae professos et liberalium artium doctores, quo libentius et ipsi urbem incolerent et coeteri appeterent civitate donavit." Suetonius, *Sezar'ın Hayatı*, XLII.[1] Buna göre Sezar'ın önerisi şöyleydi: (i) Hâlihazırda Roma'da yerleşmiş aydınları kazanarak kalıcı bir aydınlar kategorisi yaratmak. Zira onların kalıcı ikametleri olmaksızın kültür örgütlenmesi imkânsızdı. Muhtemelen durdurulması gereken birtakım kaçışlar vardı. (ii) Roma İmparatorluğu'nun dört bir yanındaki en iyi aydınları Roma'ya çekerek yoğun bir merkezileşme sağlamak. Bu, sonradan Katolik din adamları tarafından devam ettirilecek ve İtalyan aydınlarının bütün tarihinde on sekizinci yüzyıla dek karakteristiklerinden biri olarak kalacak "kozmopolitanizm"i de kapsayan birçok iz bırakacak "imparatorluk" aydınları kategorisinin doğmasına neden oldu.

Madde 23. *Federico Confalonieri.* Federico Confalonieri konusunda[1] A. F. Andryane'nin *Memorie di un prigioniero di Stato allo Spielberg* eserinden Rosolino Guastalla tarafından (Floransa: Barbèra, 1916) seçilmiş

ve birtakım bibliyografik bilgilerle zenginleştirilmiş bölümlere[2] göz atıyorum: Rosolino Guastalla, "Letteratura spielberghese", *Le mie prigioni*, Livorno, Giusti, 1912[3], Giorgio Pallavicino, *Spilbergo e Gradisca* (1856), *Memorie*'de tekrar yayımlanmış [Loescher, 1882][4]; Federico Confalonieri, *Memorie e Lettere* [Milano, Hoepli, 1890][5]; Alessandro Luzio, *Antonio Salvotti e i processi del Ventuno*, Roma, 1901[6]; Domenico Chiattone, Pellico'nun *Le Mie Prigioni*'si üzerine yorumlar.[7] Andryane'nin *Mémoires*'i İtalyancaya F. Regonati tarafından tercüme edildi (dört cilt, 1861, Milano) ve belgelerle zenginleştirildi.[8]

Luzio'nun bir yandan Salvotti'yi savunurken (!) öte yandan Andryane'ye karşı tutumu; Luzio'nun diğer tespitlerine ve Risorgimento hakkındaki yazılarının taraflı ve hırçın karakterine dikkat edin. Bkz, G. Trombadori, "Il giudizio del De Sanctis sul Guicciardini," *Nuova Italia*, 20 Kasım 1931. Trombadori şöyle yazmış: "Hepimizin Luzio'ya karşı, özellikle de Risorgimento araştırması alanında yürüttüğü çalışmalara karşı duyduğumuz hayranlık, onun tarihsel bakış açısının saplanıp kaldığı sınırları yani dışlayıcı ahlâkçılığını ve onu eşsiz bir mahkeme belgesi araştırmacısı haline getirmiş fazla küstah bir hukuksallık [ama 'hukuksallık' demek doğru mu? 'Yargılayıcılık' daha doğru olmaz mı?] içeren mantalitesini unutturmamalıdır"[9] (gerekirse metni kontrol et). Bu sadece bir huy meselesi değildir. Her şeyden öte bir siyasal tarafgirlik meselesidir. Luzio'nun muhafazakâr Ilımlılar'ın Cesare Cantù'su olduğu (*Storia della storiografia italiana nel secolo XIX*'da Croce'nin Cantù hakkında yazdıklarına bakın) söylenebilir.[10] Trombadori'nin Luzio hakkında yazdıklarına devam ediyorum: "Bunlar birbirleriyle birleşen ve birbirlerini tamamlayan iki yaklaşımdır ve bu nedenle onun ifade, tanıklık ve "sorgulama" analizlerinde kullandığı inanılmaz yeteneğin tek bir amacı varmış gibi görünüyor: Birilerini bir korkak ya da bir hain olma suçlamasından aklamak veya suçu onaylamak, suçlamak ya da temize çıkarmak. Sonuçta, tarihteki küçük ya da büyük rollerini oynayan kişilerin adlarını önümüze getirdiğinde onlara korkak, cömert, asil, değersiz gibi sıfatlar yakıştırmanın cazibesinden çok da kaçınmıyor."[11] Bu nedenle yıllar önce Luzio Guicciardini tartışmasına dâhil olmuş, De Sanctis'in fikrine karşı çıkmış ve sanki De Sanctis, Guicciardini'ye karşı bir tür savcılık iddianamesi sunmuş gibi Guicciardini'yi -onun savunulmaya ihtiyacı olduğunu düşünerek- savunmaya kalkışmıştı. Aslında De Sanctis İtalyan kültürünün bir dönemini, "Guicciardini insanı" dö-

nemini anlatmaya çalışıyordu.[12] Bu durumda da Luzio'nun müdahalesi bir akademisyen "davranışı" örneği değil, bir siyasal tarafgirlik örneğiydi. Aslına bakılacak olursa "Guicciardini insanı" 1848-1870 arası ideal "İtalyan Ilımlısı" -ister Lombardyli, isterse Toskanalı ya da Piedmontlu olsun- tipiydi veya Luzio'nun "tarihyazımsal" temsilciliğini yaptığı Ilımlı-ruhban tipiydi.

Storia della storiografia italiana del secolo XIX'da (1921 baskısı) Croce'nin rastgele bile olsa Luzio'dan, hem de bazı eserleri 1900'den önce yazılmış Luzio'dan hiç bahsetmemiş olması ilginçtir fakat sanıyorum yakın zamanda *La Critica*'da yayımlanmış ve sonrasında kitabın yeni baskısına dâhil edilmiş ekte ondan bahsediyor.[13]

Madde 24. *Aydınların Tarihi.* Mosca'nın *Elementi di scienza politica* (1923 tarihli genişletilmiş baskısı) eserinin bu inceleme için gözden geçirilmesi gerekiyor.[1] Mosca'nın "siyasal sınıf" dediği şey egemen toplumsal grubun aydınlar kategorisinden başka bir şey değil. Mosca'nın "siyasal sınıf" konsepti, tarihsel aydın konseptini ve aydınların devlet ve toplum yaşamındaki yerini açıklama girişimlerinden biri olan Pareto'nun *elitler* konseptinin[2] yanındaki yerini almalıdır. Mosca'nın kapsamlı bir çeşitleme sayılabilecek kitabı karakter olarak sosyolojik ve pozitivisttir. Anlık siyasete dair tarafgirliği ise onu daha kolay hazmedilebilir ve edebi bir bakış açısıyla daha canlı kılmaktadır.

Madde 25. *Risorgimento.* İtalyan tarihinde devrim ile restorasyonun aynı anlama geldiğini gösteren formülün anlamı ve tarifi için Quinet'e bakın.[1] Daniele Mattalia'ya göre ("Gioberti in Carducci", *Nuova Italia*, 20 Kasım 1931) Quinet'in formülü Carducci tarafından aynen Gioberti'nin ulusal klasisizm konsepti gibi benimsenmiştir (*Rinnovamento*, II-I, 88; *Primato*, III, 1, 5, 6, 7...; *Rinnovamento* Laterza edisyonunda, *Primato* Utet edisyonunda).[2] Quinet'in bu konsepti ile Cuoco'nun "pasif devrim" konsepti arasında bir benzerlik kurmak mümkün mü?[3] Hem Quinet'in "devrim-restorasyon" konseptinin hem de Cuoco'nun "pasif devrim" konseptinin İtalyan tarihinin gelişiminde halk inisiyatifinin olmadığı şeklindeki tarihsel olguyu ve "ilerleme"nin egemen sınıfların halk kitlelerinin seyrek ve tutarsız asiliğine karşı tepkisi -halkın taleplerinin bir kısmını içeren "restorasyonlar"dan, dolayısıyla "ilerici restorasyonlar"dan ya da "devrimler-restorasyonlar"dan ve hatta "pasif dev-

rimler"den oluşan bir tepki- sonucunda gerçekleştiği olgusunu ifade ettiği söylenebilir. Bu fikri "Geçmiş ve Bugün" başlığına taşıyacak olsak, bunun "Guicciardini insanının devrimleri" ile alakalı olduğu ve Cavour'un aslında "diplomatikleşmiş" Guicciardini insanı olduğu söylenebilir.[4]

Karşılaştırma: Defter 10, II, Madde 41 (xiv).

Madde 26. *Geçmiş ve Bugün. Luigi Cadorna'nın Siyaseti.* Fermi'nin Aralık 1931 tarihli *Gerarchia*'daki "La Spagna cattolica" makalesinde İspanyol Anayasası ve devletlerinden söz ediliyor: "Tarihin şanlı sayfalarından birinde kendi kendine oluşan din adamlarının kılavuzluğu sayesinde ulusun tüm sınıfları olmasa da büyük kısmının Fransızlara karşı 1808'den 1813'e dek nasıl boyun eğmeden direndiği yazılıdır. 7. Ferdinand ve 1812 Meclisi bu başarıyı gölgelemek için kendilerini öne çıkarmışlardır. 1791 Fransız modelinden uyarlanan bir anayasayla ülkeye bir tür sahtekârlık dayatmışlardır: L. Cadorna'nın bir zamanlar benzer bir sahtecilik için kullandığı tabirle, kötü bir kopyanın kopyası."[1] Cadorna bu lafı ne zaman ve nerede sarf etti? Fermi'nin 1812 İspanyol Anayasası'na dair görüşü gerici demagojinin bildik yüzeysel örneklerinden biridir.

Madde 27. *Koruma ve Yenileme.* Tarihselci bir akım kendi temelleri üzerinde durur ve tek bir tarihselci eylem yöntemi olduğunu beyan eder: Tarihsel ilerlemenin (gelişimin) koruma ve yenileme diyalektiğinden türediği yöntem.[1] Koruma ve yenilemenin gelişimiyle birlikte ortaya Gioberti'nin "ulusal klasisizm"i çıkar.[2] Bu da Croce'nin en son estetik teorisindeki edebi ve sanatsal klasisizmi oluşturur. Bu, pratik-siyasal ya da ideolojik bir eğilimden ziyade ılımlıların tarihselciliğidir. Peki ama korumacılık neden sadece "korumacılık", yani geçmişin o kendine özgü diyalektik unsuru olarak kalmak zorunda ki? Ve neden geçmişin o kendine özgü öğesini korumamak kişiyi "irrasyonel" ve "gayrı tarihselci" kılsın ki? Gerçekte ilerlemenin koruma ve yenilemenin diyalektiği olduğu ve yenilemenin geçmişi onu aşarak koruduğu doğruysa geçmişin karmaşık bir şey olduğu ve bu karmaşıklık göz önüne alındığında tercih yapılması zaruretinin de doğduğu doğrudur. Ne var ki, tercih bir birey ya da bir akım tarafından keyfi yapılamaz. Tercih bu şekilde yapıldığında bu bir "ideoloji", tek başlı bir pratik-siyasal ön yargı me-

selesine dönüşür ki bu da bilim için bir zemin hazırlamaz. Bir tercihi sanki bilimmiş gibi sunmak aslında ideolojik bir faktördür zira her ideoloji kendini bilim ya da felsefe olarak sunmaya çalışır. Diyalektik süreçte geçmişten neyin korunacağı, sürecin kendisi tarafından belirlenecektir. Bu sözde bilim insanları ve felsefeciler tarafından yapılan bir tercih değil zaruri bir olgu olacaktır. Bu arada, yenilikçi gücün aslında geçmişte oluştuğu düşünüldüğünde kendisinin de geçmişin bir olgusu olduğu kabul edilmelidir. Aslında o da bizzat koruma-yenilemedir, kendi içerisinde geliştirmeye ve korumaya değer geçmişin tamamını barındırır. Bu türden ılımlı tarihselciler (burada "ılımlı" kelimesi siyasal, sınıfsal -diğer bir deyişle, 1815 ve 1848 sonrasında restorasyona karışmış sınıflar- manada kullanılmaktadır) için irrasyonel olan Jakobenizmdir ve anti tarih ile Jakobenizm eş anlamlıdır. Peki ama Jakobenlerin salt geçici hevesle hareket ettiğini tarihsel olarak kim ispat edebilir ki? Ayrıca ne Napolyon'un ne de Restorasyon'un Jakobenlerin kazanımlarını yok etmediği görüşüne gelince: Bu banal bir tarihsel görüş değil mi? Belki de Jakobenlerin gayrı tarihselciliği yüzde yüzden daha az "korunmuş" girişimlerinden ibarettir. Bu makul bir argüman gibi görünmüyor zira matematiksel hesaplarla tarih yapılamaz. Dahası, tarihteki hiçbir yenilikçi güç kendini bir anda yüzde yüz tamamlamaz. Böyle bir güç aslında her zaman rasyonel ve irrasyonel, tarihselci ve gayrı tarihselcidir. Başka bir deyişle, bu tüm zayıflıkları ve güçleriyle, tüm çelişkileri ve antitezleriyle "hayat"ın kendisidir.[3]

Karşılaştırma: Defter 10, II, Madde 41 (xiv).

Madde 28. *Siyasal Terminoloji. Teorisyenler, Doktrinciler, Soyutlamacılar vs.* Gündelik dilde "teorisyen" terimi aynen "doktrinci" ya da daha iyisi "soyutlamacı" gibi alçaltıcı bir manada kullanılır. Bu terim "aklı beş karış havada" anlamında kullanılan teknik-felsefi bir terim olan "idealist" ile aynı kaderi paylaşmıştır. Bazı kelimelerin böyle alçaltıcı bir ima ile kullanılması rastgele olan bir şey değildir. Bunun belli kültürel yozlaşmalara karşı ortak aklın verdiği tepkiyle bir alakası vardır. Öte yandan "ortak akıl" da kara cahilliğin sözcüsüne dönüşmüştür. Meşru bir tepkiyi kalıcı bir yaklaşıma, en az savaştığı fenomen kadar yoz ve yavan bir entelektüel tembelliğe dönüştürmüştür. "Sağduyu" tepki göstermiş fakat "ortak akıl" bu tepkiyi sarıp sarmalamış ve onu "teorik",

"doktrinsel" ve "idealist" bir kanuna çevirmiştir.

Madde 29. *Sağduyu ve Ortak Akıl.* "Sağduyu" temsilcileri, "sıradan adam"a, "Monşer Tout-le-monde"a dönüşmüş "sokaktaki adam"dır, "ortalama Fransız"dır. Özellikle burjuva tiyatrosu, sağduyu temsilcilerinin kolayca bulunabileceği yerdir.

Madde 30. *İtalyan Aydınlarının Tarihi. Gioberti.* İtalyan aydınlarının modern ulusal karakterinin oluşumunda Gioberti'nin yeri.[1] Foscolo'nun kulvarındaki yeri.[2] Daha önceki bir notta[3], Gioberti'nin ulusal-halkçı probleme bulduğu formel çözümü bir koruma ve yenileme döngüsü, bir "ulusal klasisizm" olarak gören tespitlerden bahsetmiştim. Sadece ana sosyopolitik probleme değil aynı zamanda ulusal-halkçı edebiyat benzeri sonuç kabilinden problemlere de formel çözüm. Bu çalışmanın hedefleri için, Gioberti'nin en önemli polemiksel yayınlarına bakılmalı: *Primato* ve *Rinnovamento*[4], Cizvitlere karşı yazılar (*Prolegomini* ve *Gesuita moderno*).[5] Anzilotti'nin Gioberti üzerine kitabı.[6]

Madde 31. *Risorgimento. "Carboneria" ve Farmasonluk.* 7 Şubat 1932 tarihli *Corriere della Sera*'daki A. Luzio imzalı "Le origini della Carboneria" makalesi.[1] Luzio, Avusturya Farmasonlarının lideri Eugen Lennhoff'un (*Civiltà Cattolica*'da Farmasonluk hakkında düzenli olarak yazan kişi, Lennhoff'tan da sıkça bahsetmiştir) iki kitabını ele alıyor: *Die Freimaurer* ve *Politische Geheimbünde* (yay. Amathea, Viyana).[2] Luzio, Lennhoff'un siyasi referanslarında görülen İtalyanca yanlışların yanı sıra çok daha ciddi hatalara da (*Freimaurer*'in 204. sayfasında Mazzini ile büyük üstat Mazzoni karıştırılmış[3] ve Mazzini büyük üstatlığa terfi ettirilmiş; acaba bu tarihsel bir hata mı yoksa sadece bir el sürçmesi mi?) işaret ediyor. Luzio'nun makalesi, Lennhoff'u değerlendirmek açısından sınıfta kalmış. *Carboneria*'nın kökleri hakkında: Alberti'nin İtalyan anayasal meclisleri ve 1820 Napoli Devrimi hakkındaki yazıları Lincei tarafından yayımlanmış[4]; Sòriga'nın Ocak-Mart 1928 tarihli *Risorgimento Italiano* çalışması ve *Enciclopedia Treccani*'deki (cilt 8) *Carboneria* maddesi[5]; Luzio'nun Farmasonluk üzerine kitabı.[6] Bu makalede Luzio, General Rossetti'nin (Guido Bustico'nun da 1927'de *Nuova Antologia*'da hakkında yazdığı)[7] yayımlanmamış anılarından alıntı yapıyor. Bu alıntıda bizzat Rossetti Haziran 1814'te Murat'a bir rapor su-

nuyor ve bu raporda Fransa'da, özellikle de Franche-Comté'ta çok iyi bilinen ve Rossetti'nin Gray'de yaşadığı 1802 yılında katıldığı *Carboneria*'dan söz ediliyor. (Ama tüm bunlar çok belirsiz olaylar ve geçmişin karanlığında silinip gitmişler; 1. Francis'in *Carboneria*'nın kurucuları arasında olduğu düşünülüyor.)[8] Napoli Krallığı'nda, Rossetti'ye göre, *Carboneria* 1811 yılında Avellino bölgesinde yayılmaya başlamış ama ancak 1812 ortalarına doğru genişleme eğilimi göstermiş.

Madde 32. *Risorgimento. Kökler.* Ulusal Risorgimento hareketinin kökleri hakkında ortaya atılan "tarafgir" meseleler: (i) Fransız yanlısı demokratik bir tez: Hareket köklerini Fransız Devrimi'ne borçludur. İkinci tezi doğuran bir tez. (ii) Fransız Devrimi, Yarımada'ya yaptığı müdahale ile "kendinden menkul" ulusal hareketi kesintiye uğratmıştır. Bu tezin iki yanı var: Cizvit bakış açısı ve reformist ilkelere atıfta bulunan Ilımlı bakış açısı. Reformist hareket, halbuki, hiçbir zaman Fransız Devrimi korkusuyla kesintiye uğramadı, dolayısıyla; (iii) Fransız Devrimi, müdahalesiyle birlikte, yerel hareketi kesintiye uğratmak şöyle dursun, aksine onun yenilenmesini ve başarıya ulaşmasını sağladı.

Karşılaştırma: Defter 9, Madde 101 ve Defter 19, Madde 3.

Madde 33. *1848-49 Tarihsel Dönemeci. Ferrari-Cattaneo Federalizmi.* Bu, Piedmont ile Lombardy arasındaki çelişkilerle başa çıkmanın siyasal-tarihsel bir yoluydu. Lombardy, bir kent misali, Piedmont'a bağlanmak istemedi: Entelektüel, siyasal ve iktisadi açılardan Piedmont'tan üstündü. Beş Gün'de demokratik devrimini gerçekleştirmek için kendi güçlerini ve kaynaklarını kullanmıştı.[1] İtalya'yı Piedmont'tan daha fazla temsil ediyor olması nedeniyle belki de ondan daha fazla İtalyan'dı. Cattaneo'nun tüm İtalyan tarihi için federalizmi içkin bir olgu olarak göstermesi günün siyasal programını güçlendirmeyi amaçlayan ideolojik, mitsel bir unsurdan başka bir şey değildi. Ulusal birleşme hareketinin ilerlemesini yavaşlatmak konusunda neden federalizm suçlanıyor? Risorgimento tarihinin yurtsever güçlerin yazdığı kahramanlık hikâyelerinden tamamen farklı bir şey olduğu, belki sadece birleştirici güçlerin onların bir parçası olduğu şeklindeki metodolojik kriteri yeniden vurgulamakta yarar var. Risorgimento tüm antitez unsurlarıyla, kahramanları ve düşmanlarıyla, bunların kavgaları ve bu kavgaları belirleyen

karşılıklı değişimlerle ve geniş kırsal kitleler gibi pasif ve gizil güçlerin rolüyle -ve elbette uluslararası ilişkilerin çok önemli işleviyle- tamamlanmış karmaşık ve çelişkili bir tarihsel gelişmedir.

Madde 34. *Geçmiş ve Bugün. Bibliyografi.* Devlet Kırtasiye Ofisi: Devlet tarafından ya da devlet iş birliğiyle basılmış yayınlar: *Spoglio dei periodici e delle opere collettive 1926-1930* (1. Bölüm: *Scritti biografici e critici*; 2. Bölüm: *Ripartizione per materia*), Ed. Libreria dello Stato, Roma.[1]

Madde 35. *Risorgimento. Giuseppe Ferrari.* Tarihsel Jakobenizm (köy ve kentin birleşmesi) Giuseppe Ferrari'de ne kadar da sulandırılmış ve soyut bir hale dönüşüyor. Somut ve güncel bir program içeren "tarım yasası"[1] zaman ve mekân olarak net bir şekilde sınırlandığından içi boş bir ideoloji, tarih felsefesinin bir prensibi haline geliyor. Fransız Jakobenlerin köylülerle alakalı politikasının anlık siyasal sezgiden (toprak sahibi aristokrasiye ve Girondist federalizme karşı mücadelede bir silahtan) öteye geçmediğini belirtmek gerekiyor. Jakobenler soyut "tarımsalcılık" hakkındaki her tür ütopik "abartıya" karşılardı. "Tarım reformu"nu anlatış şekli, Ferrari'nin anarşistler arasında keyfini sürdüğü görece popüleritenin bir sonucudur. Ferrari, Bakunin ve Rus *narodnik*ler arasında genel anlamda çok sayıda benzerlik vardır: Topraksız köylüler "toptan yıkım" adına mitleştirilir. Öte yandan Bakunin'in aksine, Ferrari reformun liberalleştirici yanının fazlasıyla farkındadır. Ferrari'nin kırsal kesimleri ulusal devrime eklemekle alakalı tarım reformu fikirleri ile Carlo Pisacane'nin fikirleri karşılaştırılmalı.[2] Pisacane, çok daha sınırlı ve somut manada siyasal görüşlere sahip olarak Machiavelli'ye daha yakındır. (Ferrari, toprak mülkiyeti verasetine, feodalizmin kalıntılarına karşıdır ama kapitalist verasete karşı çıkmaz; Eugenio Rignano'nun fikirlerine de bakmak gerek.)[3]

Madde 36. *Risorgimento. Dönüşümcülük.* "Devrim-restorasyon" ya da "pasif devrim"in tarihsel formlarından biri olarak dönüşümcülükten, İtalya'da modern devletin oluşum sürecine ilişkin olarak söz edilmişti. Militan hareket sürecinde (Partito d'Azione)[1] aşırılıkçı görünen partilerin asıl doğasının "gerçek bir tarihsel belgesi" olarak dönüşümcülük: (i) 1860'tan 1900'e kadar "moleküler" dönüşümcülük; yani demokratik muhalefet partilerinde şekillenen bireysel siyasi figürler tek tek muhafa-

zakâr-ılımlı "siyasal sınıf"a (halk kitlelerinin devlet hayatına her türlü müdahalesine, kaba diktatörlük "tahakkümüne" ve "hegemonyasına" yönelik her türlü reforma mesafeli duran sınıfa) eklemlendiler. (ii) 1900'den itibaren ılımlı tarafa geçen bütün aşırılıkçı grupların (ilk örnek, devamında müdahaleciliği getiren Libya Savaşı'nda şekillenmiş anarşist gruplardan ve eski sendikalistlerden oluşan Nasyonalist Parti'nin kuruluşuydu) dönüşümcülüğü.[2] Bu iki dönem arasına bir aydınlar güruhunun -sosyalist olarak adlandırılan ama aslında demokrat olan- Sol partilere katıldığı ara dönem (1890-1900) eklenebilir. Guglielmo Ferrero -*Reazione* adlı kitapçığında (Torino: Roux, 1895)- 1890'ların İtalyan aydınlar hareketini şu şekilde tanımlar (G. Mosca'nın 1923 tarihli *Elementi di scienza politica* kitabının 2. baskısından aktarıyorum):

> Anlık ya da kişisel olmayan, uzaktan gelen bir şeyler hakkında tutkulu olmak isteyen bir aydınlar topluluğu her zaman vardır. Bunların kişisel işleri, bilim, sanat onların zihinlerini yeterince meşgul etmez. İtalya'da sosyalist fikirden başka onlara kalan ne var ki? Bu fikir uzaktan geldi ve her zaman çekiciydi. En azından bazı açılardan yeterince karmaşık ve sayısız yandaşının çok farklı ahlâki ihtiyaçlarını tatmin etmek için yeterince anlaşılmazdı. Bir taraftan beraberinde kapsamlı bir kardeşlik ve gerçek bir modern ihtiyaç olan enternasyonalizm ruhunu getirdi. Diğer taraftan deneysel okullarda eğitim görmüş zihinleri rahatlatan bilimsel bir yöntemin mührüne sahipti. Bu yüzden gençlerin büyük kısmının partiye -birtakım düzeysiz eski suçlularla ya da kısa süre içeride kalmış sabıkalılarla karşılaşma ihtimalinizin olduğu ama bir Panama Kanalı müteahhidiyle, siyasi bir spekülatörle, bir yurtseverlik pazarlamacısıyla ya da İtalya'yı yaratır yaratmaz onu yiyip bitirmeye girişen utanmaz arlanmaz maceraperestler güruhundan birileriyle karşılaşma olasılığınızın hiç olmadığı bir partiye- katılmış olması hiç şaşırtıcı değildir. Rastgele bir araştırmacı dahi İtalya'nın hiçbir yerinde sahici ve büyük bir sosyalist partinin oluşmasına izin verecek iktisadi ve toplumsal koşulların olmadığını gayet açık bir şekilde görebilir. Dahası, bir sosyalist parti mantıken en güçlü yandaşlarını İtalya'da olduğu gibi burjuvaziden değil işçi sınıfından kazanır. İtalya'da böylesine elverişsiz koşullarda ve böyle mantıksız bir şekilde bir sosyalist parti türemişse, bunun başlıca sebebi bu kadar yozlaşmadan, sütü bozukluktan ve rezillikten midesi bulanmış ve iliklerine kadar çürümüş eski partilerden kurtulmak için kendilerini şeytana bile satabilecek gençlerin ahlâki ihtiyaçlarına yanıt vermiş olmasıdır.[3]

İtalyan senatosunun "moleküler" dönüşümcülük sürecinde oynadığı role eğilmek gerekiyor. Federalist cumhuriyetçiliğine karşın Ferrari 1914'e dek olan süreçte diğerlerinin yaptığı gibi senatoya girdi. Senatoya Gerolamo Gatti ve diğer Bissolati takipçileriyle birlikte girmiş Senatör Pullé'nin komik beyanlarını hatırlayın.[4]

Madde 37. *Modern Prens.* Bu başlık, mevcut durumlar üzerine ve "güçler ilişkisi" ile ne kastedildiği hakkında notlar için doğru yer olabilir. "Durumlar"ın nasıl analiz edileceği -yani çeşitli güç ilişkileri seviyelerinin nasıl belirleneceği- çalışması temel bir siyaset bilimi yaklaşımı yani araştırma için pratik kurallar bütünü olarak görülebilir. Yanı sıra: Siyasette strateji ve taktik derken, "plan" derken, propaganda ve ajitasyon derken ne kastedildiği hakkında bir açıklama; örgütsel ilkeler vs.

Soyut ya da hayali olmadıkları sürece pratik unsurlar -siyaset yazılarında genelde gelişigüzel muamele gören (Mosca'nın *Elementi di scienza politica*'sı buna bir örnek teşkil edebilir)[1]- çeşitli güç ilişkileri seviyeleri çalışmasına dâhil edilmelidir. Uluslararası güç ilişkileri ile başlanıp (büyük bir gücün tanımına ilişkin notları da ekleyerek) toplum içerisindeki nesnel ilişkilere -yani üretim güçlerinin gelişim seviyesine- siyasetteki [(ya da hegemonyadaki)] veya siyasal partiler arasındaki güç ilişkilerine ve askeri ilişkilere ya da daha güzeli, doğrudan siyasal ilişkilere geçilebilir.

Uluslararası ilişkiler temel toplumsal ilişkilerden önce mi yoksa sonra mı gelir? Elbette sonra gelir. Uluslararası alandaki mutlak ve görece ilişkiler yapıdaki her organik değişimle birlikte teknik-askeri görünümler üzerinden organik olarak dönüşür. Bir ulusal devletin coğrafi konumu bile yapısal değişimlerin ardından gelir. Tabii bu değişimlere belli ölçüde (üstyapıların yapıya ya da siyasetin iktisada gösterdiği tepki ölçüsünde) tepki de gösterir. Diğer taraftan uluslararası ilişkiler hem pasif hem de aktif yollarla bilhassa siyasal ilişkilere (partiler arası hegemonik ilişkilere) tepki verir. Bir ulusun anlık iktisadi yaşamı ne kadar uluslararası ilişkilere tabi ise belli bir parti de o kadar durumu temsil eder ve rakip partilerin avantajlı konuma geçmesini önlemek için bu durumdan faydalanır konumda olacaktır. Bu olgulardan yola çıkarak, sözde yabancıların partisinin aslında sanıldığı gibi değil de en milliyetçi parti [(G. Volpe'nin 22 ve 23 Mart tarihli *Corriere della Sera*'daki makalelerinde yerel enerjiler üzerinde "baskıcı" bir etkiye sahip bu uluslararası faktörden bahsedilmektedir)][2] olduğunun -ülkenin yaşamsal

güçlerinden çok hegemonik bir ulusa ya da uluslar topluluğuna bağımlılığını ve iktisadi köleliliğini temsil eden milliyetçi bir parti- ortaya çıkacağı sonucuna varılabilir.

Karşılaştırma: Defter 13, Madde 2.

Madde 38. *Geçmiş ve Bugün. Kerenskycilik Korkusu.* Bu, savaş sonrası dönemin en önemli özelliklerinden biridir. Bir dereceye kadar, Fransız Devrimi'nin ardından ortaya çıkan Lafayettecilik korkusuna benziyor olabilir. Kerenskycilik etrafında "negatif bir mit" oluşmuştur. Tüm negatif nitelikler, güçsüzlükler, kararsızlıklar, bütün bir tarihsel dönemin kusurları hep Kerenskyciliğe bağlanmıştır. Sayısız hükümet başkanı kendi ülkelerinin Kerensky'si olma korkusuna kapılıp durmuştur. Bu korku bugünün Makyavelizmin bazı siyasal düsturlarını ve siyasal propagandayı belirleyen kritik ilkeleri canlandırmaktadır. Peki ama bu korkunun aslı astarı var mı? Kerenskyciliğin gözden kaçmış bileşenlerinden biri de tam olarak Kerensky olma korkusudur. Başka bir deyişler, siyasal yaşamdaki negatif bir olgu pozitif bir yaklaşımın yerini alır ve somut olarak "ne yapılması gerektiği"nden çok "ne yapılmaması gerektiği" düşünülür. Rakibe olan takıntı öyle bir duygudur ki, kişi o rakibin kendi kişiliğini tahakküm altına aldığını hisseder. Yanı sıra, aynen kişinin gönüllü olarak "Kerensky" olmaması gibi, bile isteye Kerensky olmayı reddederek de Kerensky olmaktan kaçınmak mümkün değildir. Kerensky, kendisinin yaratmadığı ve beyhude çabalarına karşın -öyle beyhude ve örgütsüzdür ki kendisinin bir soytarı gibi görülmesine neden olur- düzeltemediği anlık siyasal, örgütsel ve askeri güçlerin kendine özgü ilişkisinin bir tezahürüydü. Halk, Kerensky'nin düşmanları tarafından ona karşı kullanmak, onu yalıtmak ve tasfiye etmek üzere çizdiği ahlâki ve entelektüel portreyi ciddiye almıştır. Bu portreden yola çıkarak zaman ve mekânın ötesinde içi boş bir adam, "Spartalılara" ibretiâlem olsun diye geçit töreninde onların önünde yürüyen bir tür "helot" [Spartalı köle, ç.n.] yaratmıştır. Kerensky'nin asla güce başvurmadığı inancı çürütülebilir. Hiç şüphesiz, belki de onu malıveden siyasal olaylar zincirini hızlandıran şey tam olarak onun güç kullanma eğilimiydi. Kerensky aslında görece başarılıydı ve siyasal çizgisi kendi içinde yanlış değildi fakat mesele etrafında birikmiş ve Kerensky tipi siyasetçiler tarafından -yani Kerensky'nin en yetkin örneğini sergi-

lediği o toplumsal güçler yığını tarafından- dizginlenmesi imkânsız hale gelmiş güçler yığınına gelince bu başarıların pek önemi kalmadı.

Madde 39. *Croce'nin "Tarihselciliği"*. Croce'nin tarihselciliği "pasif devrim," "devrim-restorasyon," "koruma-yenileme" ve Gioberti'nin "ulusal klasisizmi" üzerine alınan daha önceki notlarda yapılan tespitler çerçevesinde bir yere oturtulmalıdır.[1] Bu "tarihselcilik" Croce'nin entelektüel ve felsefi çalışmalarının tamamında görülen öne çıkmış bir nitelik ve tutarlı bir motiftir ve son otuz yılda elde ettiği başarı ve nüfuzun da sebeplerinden biridir.[2] Croce yeni İtalyan devletinin kültürel geleneğine tam olarak uyar. Ulusal kültürü bütün Avrupa kültürüyle canlandırarak [ve zenginleştirerek] ve Risorgimento'nun bütün tumturaklı ve tuhaf posalarından arındırarak kendi köklerine döndürmüştür. Croce tarihselciliğinin siyasal ve tarihsel anlamını tam olarak oturtmak demek, onu makul boyutlara indirmek, atfedilen gösterişten -sanki bir nesnel bilim, gündelik mücadelenin sefaleti ve ihtimalleri üzerine tünemiş yüce ve tarafsız bir düşünce örneğiymiş, sanki sonu gelmez insanlık tarihinin objektif bir tasviriymiş gibi- arındırmak demektir.

Karşılaştırma: Defter 10, II, Madde 41 (xiv).

Madde 40. *Rönesans. Cuneo'nun Canlı Heykelleri.* Cuneo hakkında çok etkileyici bir anekdot: 2. Vittorio Emanuele'nin ziyareti için kasaba idaresi bölgenin en yakışıklı gençlerini toplamış. Kralın kasabadan geçişi öncesinde bunlar bandajla sarılarak eski heykeller misali heykel kaidelerine yerleştirilmişler. Bu arada kasabanın bütün şapşalları mahzenlere tıkılmış. Kral geçerken, tüm "heykeller" büyüleyici bir sanat ve estetik görünümü vermek için doğru pozlara bürünmüşler ama mahzenlerde çığıran kasabanın şapşalları o uyumsuz seslerini herkese duyurmayı başarmış: "Cuneo halkı biziz, Cuneo biziz." Potemkin köyleri o eski, feodal ve bürokratik Rusya'nın kendine özgü karakteristiğine sahip değildir. Bütün tarihsel dönemlerin de Potemkin köylerine benzediği söylenebilir.

Madde 41. *Aydınlar.* Valeria Benetti Brunelli, *Il rinnovamento della politica nel pensiero del secolo XV in Italia* (Torino, Paravia, 20 liret).[1] Leon Battista Alberti'nin siyasal düşüncesi üzerine bir analiz. Hümanizm

ve Rönesans üzerine bazı görüşlerin gözden geçirilmesi girişimi.

Madde 42. *Fransa-İtalya.* (I) İtalya'da Fransa sevicilik her zaman var mıydı? Herkes tarafından utanmaz Fransız seviciler olarak bilinmelerine karşın *Il Secolo*'nun radikalleri-farmasonları da cidden Fransız sevici miydi?[1] Daha yakından bakılacak olsa, o akımın bile gerçek anlamda Fransız sevici olmadığının görüleceğini düşünüyorum. Fransa, İtalya demokrasisi için bir mit niteliğindeydi: İtalyan demokrasisinin asla erişemediği ve somut manada hiçbir zaman erişmeyi de planlamadığı yabancı bir modele dönüşüm. Kendi ulusal çeperinde yetersizlik ve beceriksizlik hissiyatı. Fransa, Fransız Devrimi anlamına geliyordu, Fransız rejimi değil. Halk kitlelerinin siyasal yaşama ve devlet yaşamına katılımı, güçlü düşünce akımlarının varlığı, siyasal partilerin yerellikten kurtulması, parlamento işlerinin ağırbaşlılıkla yürütülmesi -İtalya'nın beceremediği ve çok istediği fakat nasıl yapılacağını bilmediği ve kendine özgü, iş birlikçi ve tutarlı eylem yoluyla ulaşmak istemediği şeyler- anlamına geliyordu. Fransız örneği İtalyan halkına kendi başlarına kitlelerin spontane girişimiyle Fransızların bir dizi devrim ve savaşla ve kanları pahasına elde ettiklerini kazanmaları beklentisiyle sunulmuştu. Ama bu teknik ve siyasal anlamda Fransız sevicilik değildi. O demokratlar aslında Fransa'ya kıskançlık ve kör nefret duygularıyla bakıyorlardı. Gerçek Fransız seviciler Ilımlılar'dı. Ilımlılar Fransa'nın her daim İtalya'ya bir koruma misali yardım etmeyi görev saydığını ve kendilerinin de Fransız siyasetine tabi olmaları gerektiğini -bu yanılsamadan çıkar çıkmaz kendilerini Almanların kollarına attılar- düşünüyorlardı.

Madde 43. *Machiavelli.* Fransa ve İspanya'nın büyük mutlak monarşileri örneğinin dışında, Machiavelli'yi tek bir prenslik görüşüne sürükleyen şey Romalı geçmişti. Bunu bir soyutlama olarak değil, hümanizm ve Rönesans olayları üzerinden değerlendiriyordu: "Bu bölge [İtalya] şiir, resim ve heykelde görülebileceği üzere, sanki ölüleri diriltmek için yaratılmış gibi," diye yazmıştı *L'arte della guerra* adlı 7. kitabında.[1] O halde İtalya neden askeri nitelikleri yeniden keşfetmeyi başaramadı? Machiavelli'de buna benzer başka yorum olup olmadığına bakmak gerek.

[1] Karşılaştırma: Defter 13, Madde 3.

Madde 44. *Machiavelli Sözlerinden Derlemeler.* Foscolo'nun *Dei Sepolcri*'de Machiavelli'nin "yöneticilerin asalarını uysallaştırdığı, kafalarındaki defne yapraklarını kopardığı ve halkın o asadan dökülen gözyaşları ve kanı görmesini sağladığı"[1] şeklindeki yorumundan ilham alarak Machiavelli'nin tüm "evrensel" özdeyişlerinin bir derlemesi yapılabilir, bu özdeyişler yaygınlaştırılarak uygun yorumlarla süslenebilir.

Karşılaştırma: Defter 13, Madde 4.

Madde 45. *Ansiklopedik Kavramlar. Emir ve İtaat.* İtaat etmenin emretmekten daha kolay olduğu ne kadar doğrudur? Emretmek yöneticilik göstergesidir. Pasif bir şekilde emir beklemek. İtaatte bir emir unsuru vardır ve emirde bir itaat unsuru (öz itaat ve öz disiplin) vardır. Cizvitlerdeki "perinde ac cadaver" deyişi.[1] Emir ve itaatin askeri yapıdaki doğası. İtaatin nereye varacağını ve nihai amacının ne olduğunu anlamaksızın itaat etmek mecburi mi? Böyle bir durumda kişi bunun mutlak gereklilik olduğunu düşünerek bile isteye ve özgürce itaat eder ama kişiyi bir şeyin mutlak gereklilik olduğuna ikna etmek için henüz o mutlak gereklilik söz konusu değilken etkin bir iş birliğinin olması şarttır.

Emir adına emretmek yöneticiliktir fakat kişi sadece yasal yükümlülüklerini yerine getirmek için değil belli bir amaca ulaşmak için de emreder: "Ben emri verdim. Emir yerine getirilmezse ya da doğru dürüst yapılmazsa bu benim problemim olmaz. Sorumluluk emri yerine getirmeyendedir."

Orkestra şefinin emri: Önceden uzlaşma ve iş birliği vardır. Emir hiyerarşik bir dayatma değil, kendine özgü bir işlevdir.[2]

Madde 46. *Ansiklopedik Kavramlar. Opera Benzeri Hayat Anlayışı.* Kitabi ve geleneksel bir hayat anlayışının sadece belli aşağı aydın tabakalarında görülebileceği doğru değildir. Halk sınıfları arasında da sadece kitaplardan değil kültür ve fikirlerin başka araçlarla da yayılmasından kaynaklanan "kitabi" bir yozlaşma mevcuttur. Verdi'nin müziği -daha doğrusu Verdi tarafından müziğe uyarlanan oyunların sözleri ve olay örgüleri- bütün bir "yapay" yaklaşımlar dizisinden, düşünüş biçimlerinden ve halkın yaşamındaki bir "tarz"dan sorumludur. "Yapay" kelimesi doğru olmayabilir çünkü halk sınıflarının üyeleri arasında bu yapaylık naif ve etkileyici hallere dönüşebilir. Barok ve opera benzeri şey-

ler sıradan insanlara onların hayatlarında ve eğitimlerinde kaba, anlamsız ve değersiz buldukları ne varsa hepsinden kaçarak çok daha kapsamlı bir yüksek hissiyat ve asil tutkular çeperine girmelerini sağlayacak sıra dışı boyutta eğlenceli bir düşünüş ve davranış şekli sağlar gibi görünmektedir. Dizi romanlar ve hizmetçi kız edebiyatı (şekerli, tatlı ve kederli edebiyat) kahramanlar yaratır ama opera içlerinde en bulaşıcı olandır zira müziğe uyarlanmış sözleri hatırlamak daha kolaydır. Bu kelimeler düşünce akışkanlığının şekil aldığı kalıplar gibidir. Sıradan insanların yazdıklarına bakın: Sadece klişeleri tekrar ederler.

Diğer taraftan alaycılık da çok yıpratıcıdır. Bunun yapay züppelik değil de içten hissedilen ve yaşanan bir şey olduğunu unutmamak gerekir.

Madde 47. *Amerikalı Siyahlar*. Beniamino De Ritis'in 18 Şubat 1932 tarihli *Corriere della Sera*'da yayımlanan New York haberi ("Colonie a contanti"). Avrupa'nın borçları problemini ABD'nin Karayip Denizi'ndeki siyasal-stratejik ihtiyaçlarına bağlamak şeklindeki Amerikan eğilimi: Avrupa'nın Antiller ve Afrika sömürgelerindeki topraklardan çekilmesi talebi. İktisatçı Stephen Leacock[a] *Herald Tribune*'de yayımladığı makalesinde Kongo'dan çekilmenin bütün savaş borçlarını ödemeye kâfi geleceğini yazmış: "Büyük bir rüya gerçek olacaktır. Altı kuşak önce, Kongo yerlileri Amerika'ya köle olarak getirildi. Altı kuşaklık tarih, emek ve gözyaşı geride kaldı ve şimdi beyaz adamdan bilim ve sanat eğitimi almış milyonlarca işçi atalarının köle olarak terk ettiği topraklarına özgür ve uygar olarak dönebilecektir. Bunun olması için gereken tek şey onarımların ve borçların bölgesel tazminat temelinde yeniden yapılandırılmasıdır."[1]

Madde 48. *Machiavelli. Modern Prens*. Büyük siyaset ve küçük siyaset. Büyük siyaset yeni devletlerin kuruluşuyla ve belli bir sosyopolitik yapının savunulması ve korunması için verilen mücadeleyle alakalı konuları kapsar. Küçük siyaset hâlihazırda kurulu bir yapı içerisinde aynı siyasal sınıfın çeşitli grupları arasında üstünlük için verilen mücadelede ortaya çıkan günlük parti meseleleriyle ilgilidir. O halde, büyük siyaset kendini devlet hayatının dışında tutma ve her şeyi küçük siyasete indirgeme çabasını gerektirir. Buna mukabil, meseleleri küçük siyasetin her

a) El yazmasında "Leacok" olarak geçiyor.

unsurunu kaçınılmaz bir büyük siyaset konusuna -yani devletin yeniden örgütlenmesini gündeme getiren bir konuya- dönüştürecek şekilde ele almak da amatörcedir. Uluslararası siyaset her iki türde de görülür: (i) Tek tek devletlerin karşılıklı ilişkilerindeki görece statüleriyle ilişkili konularda büyük siyaset. (ii) Hâlihazırda Kurulu bir yapı içerisindeki ufak diplomatik meseleler için küçük siyaset. Machiavelli sadece büyük siyaset meseleleriyle ilgilenir: Yeni devletlerin kuruluşu, yeni yapıların korunması ve savunulması, çok kapsamlı bir boyutta diktatörlük ve hegemonya sorunları yani devletin bütünlüğü içindeki etki alanıyla ilgili sorunlar. Russo, *Prolegomeni*'de *Prens*'i diktatörlük (otorite momenti ve birey momenti) üzerine bir inceleme, *Söylevler*'i ise hegemonya (evrensel momenti ve özgürlük momenti) üzerine bir inceleme olarak değerlendiriyor.[1] Ne var ki, *Prens* de hegemonya ve uzlaşı momentlerinin yanı sıra otorite ve güç momentleriyle de ilgilidir. Yani tespit yanlış değil. Prensipte prenslik ile cumhuriyet arasında bir karşıtlık olmadığı tespiti de yanlış değil. Bu daha çok otorite ve evrensellik momentlerinin hipostazı ile alakalı bir konu.

Karşılaştırma: Defter 13, Madde 5.

Madde 49. *Geçmiş ve Bugün*. Başka bir notta da sözünü ettiğim ve kaynak olarak Mommsen'i[1] gösterdiğim "Roma'da yaşamak için fikir sahibi olmak gerekir" lafı 26 Mart 1861'de Giuseppe Ferrari (parlamentoda) tarafından sarf edilmiştir: Ferrari'ye göre, Roma'ya "bizi papadan kurtararak mantığı yeniden kazanmamızı sağlayacak" fikirlerle, "Fransız Devrimi'nin kazandırdığı fikirlerle" gitmek gerekir. 1872'de (16 Aralık'ta parlamentoda) Ferrari İtalya'da "yavaş yavaş, ucundan kıyısından, 'neredeyse bitirilmiş'" bir dolu başka şeyin yanı sıra, "Roma'ya da yavaş yavaş gelmenin bir yolunun bulunduğunu" belirtmiştir. Ayrıca "kurumlarımızın fark ettirmeden yoldan çıkarıldığını ve kendimizi başka bir dünyada -mesela Ortaçağ'da- bulduğumuzu" görmek istemediğini eklemiştir.[2] Ilımlılar'dan Quintino Sella'nın "Roma'ya" evrensel bir fikirle "gitmek gerektiği" ve bu fikrin "bilim" olduğu şeklindeki görüşü unutulmamalı.[3]

[Bkz., B. Croce, *Storia d'Italia*, s. 4 (3. baskı) ve s. 305'te s. 4 için düşülmüş not.[4] 22 Aralık 1864'te -sermayenin Torino'dan Floransa'ya taşınma teklifinin kabul edildiği dönem- yayımlanmış bir makalede (Na-

poli'deki *Italia*'da ya da *Diritto*'da mı? Kontrol etmek gerek) Francesco De Sanctis şöyle yazmış: "Roma'ya, orada üçüncü medeniyeti kurmaya, üçüncü kez onu medeni dünyanın kraliçesi yapmaya gidiyoruz. Pagan dünyanın ve Katolik dünyanın sermayesi açıkçası modern ruhun sermayesi olmayı hak etmektedir. Bizim için Roma geçmiş değil gelecektir."][5][a]

Madde 50. *Ansiklopedik Kavramlar. Epigoni ve Diadochi.* "Epigoni" terimi hayli tuhaf bir şekilde kullanılıyor ve fazlasıyla garip ve anlaşılmaz bir sosyolojik teoriyle süsleniyor. Neden Epigoni atalardan daha aşağı olmak zorunda? Neden Epigoni yozlaşmayla bir tutulmak zorunda? Yunan tragedyasında, aslında, Epigoni "Thebai'ye Karşı Yediler"in başaramadığı görevi başarıyla tamamlamıştı.[1] Yozlaşma konsepti ise İskender'in halefleri olan Diadochi ile ilişkilendirilmiştir.[2]

Madde 51. *Risorgimento.* Pasif devrim ve Devrim-Restorasyon konseptleri konusunda Giuseppe Ferrari'nin şu sözleri hatırlanmalı: "Biz İtalya'nın son beş yüz yıldır gördüğü en özgür hükümetiz. Ben bu parlamentoyu terk etmiş olsaydım sistemli, legal, resmi devrimin bir parçası olmazdım."[1]

Madde 52. *Machiavelli. Modern Prens.* Siyasal sınıf konusu (bkz. Gaetano Mosca'nın kitapları). Mosca'da bu konu tatmin edici olmaktan uzak bir şekilde el alınmıştır: Hatta Mosca'nın siyasal sınıf lafıyla tam olarak ne kastettiği bile anlaşılmaz zira kullandığı nosyon fazlasıyla akışkan ve esnektir. Tüm mülkiyet sahibi sınıfları, bütün orta sınıfı kapsar gibidir. O zaman üst sınıfın işlevi nedir ki? Başka yerlerde ise sadece siyasal bir aristokrasiye, bir devletin "siyasal personeline" ve yine temsili sistemin "özgürce" işleyen o katmanına atıfta bulunur gibidir. Bu, Mosca'nın dizginlenmesi ve siyasal sınıfın peşine takılması gerektiğini düşündüğü bürokrasinin üst kademelerini bile dışarıda bırakmaktadır. Mosca'nın yetersizliği, tümden "siyasal parti" problemiyle yüzleşme eksikliğinden de bellidir. Kitaplarının, özellikle de *Elementi di scien-*

---

a) El yazmasında Gramsci önce şöyle yazmış: "Ferrari'nin sarf ettiği cümlenin bilindiği gibi ilk kez Mommsen tarafından mı aktarıldığını yoksa bunun yanlış mı olduğunu kontrol et." Sonradan ise bu cümlenin üstünü karalamış ve yukarıdaki cümleyi yazmış.

za politica'nın içeriği düşünüldüğünde bunun sebebi de anlaşılabilir.[1] Mosca'nın yaklaşımı, bir bilim insanının "objektif" ve ön yargısız duruşu ve tanık olduğu olaylar zincirinden etkilenen ve bunlara tepki göstermek isteyen adanmış bir partilinin ateşli tutumu arasında gidip gelmektedir. Kitabın iki bölümü İtalyan sosyopolitik tarihinin iki tipik döneminde yazılmıştır: siyasal sınıfın çözüldüğü ve sağlam bir örgütlenme zemini bulamadığı 1895 ve 1923 yılları.[2]

Modern Prens'te, kolektif insan meselesi yani "toplumsal konformizm" ya da "siyasal sınıf"ı eğiterek yeni bir medeniyet seviyesi -bu seviyeyi belirleyecek olan şey o siyasal sınıfın kavrayış yeteneğidir- yaratma hedefi meselesi. Buna bağlı olarak kolektif insandaki her fiziki bireyin rolü ve yaklaşımı meselesi. Ayrıca yeni, gerçekçi ve pozitif bir devlet anlayışında hukukun "doğası"nın ne olduğu meselesi.

Yanı sıra, 1848 civarında büyük siyasi partilerin ve iktisadi sendikaların henüz oluşmadığı bir dönemde Jakobenizmin[3] bilimsel bir tezahürü olarak ortaya çıkmış siyasal bir konsept -sonradan "sivil hegemonya" konsepti tarafından özümsenecek ve aşılacak bir konsept- olan namıdiğer kalıcı devrim meselesi.

Siyaset bilimi ile ilgili oldukları oranda mevzi savaşı ve manevra savaşı meseleleri ile *arditismo*[4] meselesi. Siyaset alanında 1848'deki manevra savaşı konsepti tam olarak kalıcı devrim konsepti manasına gelir. Yine siyaset alanında mevzi savaşı, belli şeyler yani kendi "siperlerini" ve tahkimatlarını temsil eden modern tipteki geniş halk örgütleri hâlihazırda mevcutken meydana gelebilecek hegemonya konseptine denk gelir.

Bir de ideolojilerin değeri meselesi var. Malagadi-Croce polemiği.[5] Croce'nin kendi "hırs" kavramına karşı durabilecek Sorel'in "mit"ine yönelik tespitleri.[6] Siyasal eylemin "pratik bir aygıtı" olarak "ideolojiler" de siyaset üzerine bir çalışmada ele alınmalı.

Karşılaştırma: Defter 13, Madde 6 ve 7.

Madde 53. *Geçmiş ve Bugün.* Hegel, köleliğin özgürlüğün beşiği olduğunu söylemiştir. Hegel'e göre, Machiavelli'de de olduğu gibi, "yeni prenslik" ve onunla başa baş giden kölelik yalnızca özgürleşmesi beklenen insanın eğitimi ve disiplini olarak meşrulaştırılabilir. Spaventa (*Principi di etica*, ek, Napoli, 1904) şöyle bir yorum yapmış: "Öte yandan beşik hayatın kendisi değildir. Birileri bizi ebediyen beşikte tutmak

isteyecektir."[1] Aynı şey daima beşik olarak gösterilen gelenekçilik için de söylenebilir ama bu konuda hayat ebediyen bir beşiğe dönüşmüştür.

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 5.

Madde 54. *Geçmiş ve Bugün. Sardinya.* Francesco Coletti'nin *Corriere della Sera*'da "La Sardegna che risorge" başlığıyla yayımlanmış üç makalesi. Bu makalelerde en önemli Sardinya meseleleri tespit ediliyor ve hükümetin aldığı önlemler hakkında kısa bilgiler veriliyor. Üçüncü makale 20 Şubat 1932'de basılmış. Diğer ikisi de bir hafta kadar önce yayımlanmış.[1] Coletti, savaş öncesi yıllardan beri kendini Sardinya meselesine adamıştır ve yazıları daima faydalıdır çünkü sistematik yazılmışlardır ve daha çok olgusal bilgi içerirler.[2] Daha önceki yazılarını bir kitapta toplayıp toplamadığını bilmiyorum. Bakmak gerek.

Madde 55. *Ansiklopedik Kavramlar. Öz Yönetim ve Bürokrasi.* Öz yönetim oldukça kendine özgü koşullar gerektiren idari-siyasal bir kurum ya da gelenektir: Ranttan beslenen, geleneksel çizgilerde iş yürüten ve dürüstlüğü ve tarafsızlığı sayesinde (ve otoritesini demir yumrukla ama kibir ya da küstahlığa kapılmaksızın onurla yürütmek gibi belli psikolojik niteliklere sahip olması sayesinde) geniş halk kitleleri arasında belli bir prestij kazanmış toplumsal bir katmanın varlığı. Dolayısıyla öz yönetimin, sadece toprak sahibi sınıfın iktisadi olarak bağımsız olmanın dışında hiçbir zaman halkla ateşli bir çatışmaya girmemiş (Fransa'da bunun tersi görülmüştü) İngiltere'de görülebilmiş olması şaşırtıcı değildir. İngiltere'de bu sınıf, (Almanya'da olduğu gibi) otoriter bir yaklaşıma ve bu yaklaşımdan doğacak ferdiyet hissine yol açan güçlü bir askeri sınıf geleneğine de sahip değildi. Öz yönetim Anglo-Sakson olmayan ülkelerde farklı bir anlama bürünür: Bir yanda sivil hizmetteki üst yöneticilerin merkeziyetçiliğine karşı bir mücadele, diğer yanda ise aşağıdan denetlenen bir bürokrasiye emanet edilmiş kurumlar vardır. Bir mecburiyete dönüşmüş bürokrasi: Ele alınması gereken mesele, kendini temsili sistemin denetiminden kurtarma çabasıyla rolünü istismara kalkışmayacak dürüst ve tarafsız bir bürokrasinin oluşumudur. [Her toplum türünün bürokrasi problemini el alma ve çözme yönteminin farklı olduğu söylenebilir. Her bir yöntem birbirinden farklı olacaktır.]

Madde 56. *Machiavelli. Modern Prens.* Croce'nin siyaset-hırs konsepti partileri konu dışı bırakır zira örgütlü ve kalıcı bir "hırs"tan -kalıcı hırs aralıklı bir ruh halidir- söz etmek imkânsızdır.[1] Bu konsept partileri konu dışı bırakır ve önceden çalışılmış her türlü eylem "planı"nı da göz ardı eder. Ne var ki, savaşın da bu konsept içinde ele alınması şarttır ve dolayısıyla hazır orduların varlığı da açıklanmalıdır. Savaş, siyasal yaşamın bir parçasıdır. Belli bir politikanın başka şekillerde devamıdır. Yani "hırs"ın nasıl ahlâki bir "görev"e, bir siyasal ahlâk meselesine dönüştüğünü açıklamak mecburidir.

Partilerle (yani kalıcı oluşumlarla) alakalı "siyasal planlar" konusunda Moltke'nin askeri planlar hakkında dediklerine bakalım: Bu planlar önceden son ayrıntısına kadar belirlenemez ve tamamlanamaz. Sadece çekirdek ve genel tasarımları önceden çıkarılabilir zira eylemin kendine özgü koşulları belli ölçüde düşmanın hamleleriyle belirlenecektir.[2] Croce'ye göre, tüm bunlar absürttür zira "hırs" tam olarak ayrıntılarda gizlidir. Croce eleştirisinde dile getirilebilecek işe yarar bir konsept, teorinin tarih ile, tarihsel olgularla uyum içinde olması gerektiği şeklindedir. İşe yaramayan ve yarayamayacak olan ise, öngörülmüş bir bakış açısının ya da açıklamanın felsefi geçerliliğini çürütmeyi hedefleyen olumsuz bir tutumdur. Böyle bir tutum eleştirellikte sadece ilk adımı oluşturur ve problemi çözümsüz bırakacağı için de tatmin edici olmaktan uzaktır.

Karşılaştırma: Defter 13, Madde 8.

Madde 57. *Dergi ve Gazete Türleri.* Hiç kimse bir dizi konu, hatta tek bir konu üzerine yayımlanmış tüm literatürü takip edemez. Ortalama kültüre sahip ya da kültürel hayatın eşiğindeki genel bir halk kesimine onu ilgilendirecek konular hakkındaki tüm yayınlara dair eleştirel bir bilgi hizmeti sağlamak kesinlikle gereklidir. Yüksek görevlerdeki insanların onlara bilmeleri elzem olan konularda yayımlanmış her şey hakkında günlük ya da periyodik bilgilendirmeler yapan sekreterleri ya da basın ofisleri vardır. Bir dergi de okurlarına benzer bir hizmet sunmalıdır. Kendi amacını nasıl belirlemiş ya da çizmiş olsa da şu hizmeti sunmalıdır: Tam ve organik bir -sınırlı fakat organik ve tam- bilgi derlemesi sağlamalıdır. Kitap incelemeleri rastgele ve bağlantısız değil sistematik olmalıdır. Bu incelemelere en önemli konulara dair geçmiş bilgiler

de eklenmelidir.

Bir dergi, aynen bir gazete, bir kitap ya da belli bir okuyucu ya da dinleyici kitlesini hedefleyen herhangi bir didaktik araç gibi herkesi eşit oranda tatmin edemez. Herkesin onu aynı seviyede faydalı bulması imkânsızdır. Önemli olan, herkes için bir teşvik görevi görmesidir. Sonuçta hiçbir yayın düşünen aklın yerini alamaz ya da insanların sadece kahvelerdeki boş muhabbetlerle ilgilendiği ve hayatın yalnızca iyi vakit geçirmek olduğuna inandığı yerlerde *damdan düşme* entelektüel ve bilimsel merak yaratamaz. Çok farklı yerlerden gelen eleştiriler kaygılanmaya sebep olmamalıdır. Aksine çok fazla yerden gelen eleştiri sadece sizin doğru yolda olduğunuzu gösterir. Ancak eleştiri tek bir ağızdan çıkıyor gibiyse durup düşünmek gerekir: (i) Gerçekten bir kusur olabilir; (ii) Derginin hedeflediği ortalama okur "yanlış değerlendirilmiş" -bu durumda kişi koca bir hiçlikte "ebediyet için" çalışıyordur- olabilir.

Madde 58. *Machiavelli.* Schopenhauer, Machiavelli'nin siyasal öğretisini, öldürme ("ve öldürülmeme") sanatını öğreten ama cani ve katil olmayı öğretmeyen kılıç ustasının öğretisi ile karşılaştırıyor.[1]

Karşılaştırma: Defter 13, Madde 9.

Madde 59. *Popüler Edebiyat.* Teorik konular için bkz. Croce, *Conversazioni critiche*, ikinci bölüm, s. 257 vd., "I romanzi italiani del Settecento." Burada, İtalya'da on sekizinci yüzyılda yayımlanmış romanların bir bibliyografisini de içeren Giambattista Marchesi imzalı *Studi e ricerche intorno ai nostri romanzieri e romanzi del Settecento* (Bergamo, Istituto italiano d'arti grafiche, 1903) adlı eserden yola çıkmış.[1]

Madde 60. *Dergi ve Gazete Türleri. Kitap İncelemeleri.* Daha önce farklı türlerdeki kitap incelemelerine değinmiştim.[1] Bu konudaki yaklaşımım, belli bir halk kesiminin kültürel ihtiyaçları ve yaratılmak istenen aynı oranda kendine özgü bir kültürel hareketle alakalı: Buna bağlı olarak okunamayacağı düşünülen kitapların "özeti" niteliğindeki incelemeler ve okunması gerektiği düşünülen -koşulsuz bir şekilde değil, kitapların sınırları ve kusurları da belirtilerek- kitapların eleştirel incelemeleriyle. Akademik bir bakış açısından, eleştirel inceleme en önemli ve değerli türdür ve inceleyenin inceleme altındaki kitabın konusuna

yaptığı katkı olarak görülmelidir. Dolayısıyla uzman eleştirmenler bulmak ve genelgeçer ve düşüncesizce yazılmış eleştirel yargılara karşı aktif bir şekilde tavır takınmak gereklidir.

Dergi ve gazete türleri ve gazetecilik tekniğiyle ilişkili diğer konulara dair bu notlar ve tespitler şu başlık altında tutarlı bir şekilde derlenip toparlanabilir: *Gazetecilik Tekniği El Kitabı.*

Madde 61. *Machiavelli.* Soru: Siyaset nedir? Yani sistematik (tutarlı ve mantıksal) bir dünya görüşü, bir praksis felsefesi içinde siyasal faaliyetin yeri ne olmalıdır? Bir Machiavelli incelemesinde yanıtlanması gereken ilk soru budur çünkü bu bilim olarak felsefe meselesidir. Bu anlamda Croce, Machiavelli ve siyaset felsefesi çalışmasının ilerlemesine katkıda bulunmuştur. Bu ilerleme özünde bir dizi yanlış ve kurgusal problemin de konu dışı bırakılmasını içerir. Croce'nin yaklaşımı, ruhun momentleri arasında yaptığı ayrıma ve bir pratik momenti -ayrımların diyalektiği aracılığıyla döngüsel olarak tüm gerçeklikle bağlantılı olsa da otonom ve bağımsız olan pratik bir ruh- tespitine dayanır.[1] Her şeyin pratik olduğu bir praksis felsefesinde, ayrım mutlak ruhun momentleri arasında değil yapı ile üstyapı arasında olacaktır. Bu, üstyapılar arasında bir ayrım olarak siyasal faaliyetin diyalektik konumunu belirlemek meselesidir. Siyasal faaliyetin tam olarak üstyapıların ilk momenti ya da ilk seviyesi olduğu söylenebilir. Bu, tüm üstyapıların hâlâ doğrudan salt doğrulama -gönüllü, geliştirilmemiş ve basit- evresinde olduğu momenttir.

Tarihin siyasetle tanımlayarak tüm hayatın siyaset olduğunu söylemek mümkün mü? Tüm üstyapılar sistemi nasıl olur da bir siyasal ayrımlar sistemi olarak algılanır da buna dayanarak ayrım nosyonu praksis felsefesine uyarlanabilir? Cidden bir ayrımlar diyalektiğinden söz edilebilir mi? Tarihsel blok konsepti yani doğa ile ruh arasındaki birlik, karşıtlar ve ayrımlar birliği. Üstyapıya uyarlanan ayrımlar, yapıya da uyarlanmış olur mu? Yapı, nasıl tanımlanmalıdır? İktisadi olgu içerisinde teknik, bilim, iş, sınıf "unsurunu" "metafiziksel" anlamda değil de "tarihsel" bir anlamda nasıl ayırt edebilirsiniz? Croce'nin bakış açısına eleştiri: Polemiksel birtakım nedenlerle Croce "tezahürler" olarak gördüğü üstyapıların aksine yapıyı bir "gizli Tanrı", bir "numen" olarak değerlendirir.[2] Metaforik ve pozitif bir anlamda "tezahürler." Neden "tezahürler" terimi "tarihsel manada" kullanılmış? Aslında Croce bu genel görüşten yola çıkarak kendi hata ve hatanın pratik kökeni teori-

sini oluşturmuş. Croce'ye göre hata anlık "hırs"tan kaynaklanır. Bu, kişisel hırs ya da bir grubun hırsı olabilir. Peki ama kapsamlı tarihsel anlamı olan bir "hırs"tan söz edilemez mi? Hatayı doğuran hırs-düşkünlük, Croce'ye göre, Feuerbach Üzerine Tezler'inde "*schmutzig-jüdisch*" olarak anılan momenttir.[3] Aynen "*schmutzig-jüdisch*" hırsın anlık hataya neden olması gibi, geniş bir toplumsal grubun hırsı da felsefi hatayı (içinde ideoloji barındıran "hata"; Croce bunu ayrıca ele almaktadır) doğurur. O halde, burada söz konusu olan şey "egoizm", ideoloji ya da felsefe değil, ahlâki veya teorik-metafiziksel manada değil de tam anlamıyla "tarihsel olarak çürümüş ve yok olmayı hak etmiş" babında tarihsel "diyalektik" manada -felsefenin, "ölüm-kalımın", "olma-olmamanın" veya birey (ahlâki düzey), grup (kendi içinde), toplum-tarih tarafından aşılacak diyalektik teriminin "tanımlayıcı olmayan" karakteri manasında- "kusur" terimidir.

Bu çalışmada, Marx'ın Hegel'e karşı aldığı konumun benzeriyle işe girişmek mümkün. *Kutsal Aile*'ye göre, Hegel'de görüntünün ters yüz edildiği ve gökyüzünün yeryüzü yerine geçtiği bir kameradaki gibi baş aşağı çevrilmiş bir gerçekliğe ulaşmak olasıdır. Tek yapılması gereken insanı yeniden ayakları üzerine yerleştirmektir.[4] Diğer bir deyişle, Croce'nin "gerçekliğini" alıp onu ayakları üzerine oturtmak gerekiyor.

Karşılaştırma: Defter 13, Madde 10.

Madde 62. *Machiavelli*. Tamamen yenilikçi olması gereken bir ceza hukuku konsepti. Dolayısıyla eski teorilerde zımnen görülse de dört başı mamur bir şekilde bulunamayacak bir konsept. (Ayrıca namıdiğer pozitif ekolde ve Ferri'nin görüşlerinde de yoktur.)[1] Ne manada yok? Ceza hukukunun devlet yaşamında özel bir işlevinin olması manasında. Bu hukukun yaşamın diğer yanlarıyla ilişkisi öyledir ki, içerik değişse bile ilişki ve biçim değişmez. Her devlet belli bir tür medeniyet ve buna bağlı olarak bir toplumsal bağlılık yaratmaya ya da hazır olanı korumaya çalıştığında adalet de (hukuk) bu amaç için bir araç haline gelecektir. Bu hukuk o amaca ulaşacak ve en etkin pozitif sonuçlar elde edecek şekilde hazırlanmalıdır.. Akıl ötesi ve mutlak her türlü izden arındırılmalı ve pratikte herhangi bir ahlâkçı fanatizm içermemelidir. Hukuk, devletin (terimin insani anlamına indirgenmesi koşuluyla) "cezalandırma" hakkı olmadığı nosyonuna dayanamaz ve sadece "tehlike-

li olana" karşı mücadele olarak da görülemez. Gerçekte, devlet yeni bir medeniyet türü ya da seviyesi yaratmayı hedeflediği sürece "eğitimci" olarak görülmelidir. Bu nasıl olur? Devletin özünde iktisadi güçler üzerinden işlemesine, iktisadi üretim aygıtını yeniden organize edip geliştirmesine ve yapıyı yenilemesine karşın üstyapı unsurlarının spontane bir şekilde bir tür koşullu ve seyrek filizlenme yoluyla gelişmesi beklenemez. Bu alanda da devlet bir "rasyonalizasyon"dur, bir hızlandırma ve Taylorizasyon aracıdır. Bir plana göre itekleyerek, destekleyerek, hızlandırarak hareket eder. Bu faaliyetin olumsuz ya da baskıcı yanı ise bütün pozitif veya medeni faaliyetler toplamından ayrıştırılamayacak ceza adaletidir, ceza hukukudur. Dahası, soyut bir yaklaşımdan kaçınmak için "ceza hukuku"nun genişletilmiş, orijinal biçimlere kavuşturulmuş ve övgüye değer faaliyetle (E. Sue'nun tasavvur ettiği inceliksiz kurumdan farklı olarak bir tür "erdem boyunduruğu" ile)[2] tamamlanmış olması gerekir.

Karşılaştırma: Defter 13, Madde 11.

Madde 63. *Katolik Hareket.* Katolik edebiyatçılar için bkz. *Il Ragguaglio dell'attività culturale e letteraria dei cattolici in Italia*, 1932, Floransa, Edizione del Ragguaglio, 1932; 490 sayfa, 10 liret. 1930'dan itibaren yayımlanmış.[1] (Önsöz: G. Papini.)[2]

Madde 64. *Geçmiş ve Bugün. Londra Paktı.* Londra Paktı'nın 13. maddesine göre, Fransa ve Britanya'nın Afrika'daki sömürgelerini Almanya'nın aleyhine olacak şekilde genişletmeleri durumunda, iki ülke İtalya'nın da özellikle sömürgelerin sınırları ile alakalı meselelerde uzlaşma adına adil tazminat talep edebileceği konusunda prensipte uzlaşmışlardır.[1] Formülasyonun belirsizliği ve anlaşılmazlığı sözleşmenin doğasıyla bağlantılıdır ve İtalya bunun sonucunda Almanya'ya değil Avusturya'ya savaş ilan etmek için önlemler almıştır.[2] Bu unsur o dönemde İtalya'nın dış politikası ve ittifaklarında temel faktör olarak kaldı. Peki bu kararı neden aldılar? Ve Almanya'nın nasıl bir tutum benimseyeceğini nereden biliyorlardı? Diğer bir deyişle Almanya'nın İtalya'ya savaş ilan etmeyeceğini nasıl anladılar? Bunlar hep yanıtlanmamış sorular. Yanıtları için gerekli şeyler: (i) Cadorna'nın belgesi: Salandra, bu belgeden haberdar olmadığını yazmış.[1] (ii) Salandra ile Sonnino'nun kendi-

lerini Giolitti'den uzak tutmaları ve kendi adlarına -yani ülkedeki baskın siyasal güçlere egemen olmasalar da partilerinin adına- "tarih yazma"ya kalkışmaları.[4] (iii) Giolitti'nin 1918-1919'daki tutumu yani bir anayasa kurulu oluşturma ya da en azından iktidarın yetkilerini kısıtlama çabası.[5] Öyle görünüyor ki Salandra ve Sonnino'nun arkasına sığınarak Giolitti'ye önerilen sözleşmeler ve vaatlerin gereği yerine getirilmemiş.

Madde 65. *Ansiklopedik Kavramlar. Bibliyografi.* Fausto Squillace'nin *Dizionario di Sociologia* adlı eseri Palermo'daki Remo Sandron tarafından basılmış ve sonra tümüyle gözden geçirilmiş bir ikinci baskı da yapılmış.[1] Squillace sendikalist eğilimleri olan ve yoldaşları kadar görünür olmayı hiç başaramamış yüzeysel bir yazardır.

Madde 66. *Ast Sınıfların Tarihi. Bibliyografi.* Remo Sandron Yayınevi'nde basılmış ve bu konudaki notlar serisine uyacak nitelikte çok fazla kitap var.[1] Yayınevinin iki yönelimi. Sandron karakter olarak "ulusal" bir evre geçirdi: Ulusal ve uluslararası kültüre ilişkin çok fazla kitap (Sorel'in ilk baskıları) bastı. Şu anda ise Sicilya meselelerine, özellikle de 1893-94 olaylarına ilişkin kitaplar yayımlayan "Sicilyalı" bir yayıncıdır. Sandron'un yayınları bir yandan pozitivist bir karaktere sahipken öbür yandan sendikalist izler taşımaktadır. Kitaplarının baskıları büyük oranda tükenmiştir ve sadece sahaflarda bulunabilir. Marx-Engels-Lassalle seçme yazılarının yayını da -baş editörü önce Ettore Ciccotti sonra ise Luigi Mongini idi- ilk kez (*Kapital* ile birlikte) Sandron tarafından (bu kültürel tarih detayını kontrol et) yapılmış gibi görünüyor.[2] Bonomi'nin *Vie nuove del socialismo* adlı kitabı[3], A. Zerboglio'nun *Il socialismo e le obbiezioni piú comuni* adlı kitabı[4], Enrico Ferri'nin *Discordie positiviste sul*[a] *socialismo* adlı kitabı[5], Gerolamo Gatti'nin (Fransızca baskısı bir önsözle birlikte Sorel tarafından hazırlanmış) *Agricoltura e socialismo* adlı kitabı[6], G. E. Modigliani'nin *La fine della lotta per la vita fra gli uomini* adlı kitabı[7], A. Loria'nın *Marx e la sua dottrina* adlı kitabı[8], E. Leone'nin *Sindacalismo* adlı kitabı[9], Arturo Labriola'nın (*Kapital*'in 3. Cildi üzerine) *La teoria del valore di Carlo*

---

a) Gramsci kitabın adını aktarırken yanlışlık yapmış. "Sul socialismo" (sosyalizm üzerine) yerine "del socialismo" (sosyalizmin) yazmış.

Marx adlı kitabı[10], E. Bruni'nin *Socialismo e diritto privato* adlı kitabı[11], Carlo F. Ferraris'in *Il materialismo storico e lo Stato* adlı kitabı.[12] Güney Sorunu'na ilişkin kitaplar. Yüzbaşı Francesco Piccoli'nin *Difesa del Dr. Nicola Barbato innanzi al Tribunale di Guerra* adlı kitabının duyurusu Mayıs 1894'te Palermo'da yapılmış.[13]

Madde 67. *Eğitim.* C. M. Derada, *Gli uomini e le riforme pedagogiche della Rivoluzione Francese. Dall'Ancien Regime alla Convenzione*, Palermo, Remo Sandron, 7,50 liret.[1]

Madde 68. *Reform ve Rönesans.* Domenico Guerri'nin *La corrente popolare nel rinascimento* adlı oldukça kabul görmüş ve alkışlanmış kitabına göz atmak gerek.[1] Luigi Ponnelle ve Luigi Bordet'in kitabı -*San Filippo Neri e la società del suo tempo (1515-1595)*, çev. Tito Casini, Önsöz: Giovanni Papini, Ed. Kardinal Ferrari- için yazdığı yazıda Giulio Augusto Levi yanlış soruyu soruyor.[2] Şöyle yazmış:

> Genelde hümanizmin tümüyle eğitimli insanların çevrelerinde doğduğuna ve geliştiğine inanılır ama Guerri sıradan insanların kasaba meydanında oynadıkları önemli rolü hatırlatmıştır. Ben, kendi adıma, *Breve storia dell'estetica e del gusto* (2. baskı, 1925, s. 17-18) adlı kitabımda o hareketin halkçı ruhuna zaten dikkat çekmiştim.[3] Hatta ve hatta Katolik Karşı Reform'un piskopos ve prenslerin işi olduğuna ve yasalar ve mahkemeler aracılığıyla zorla dayatıldığına inanılır. Muazzam ama donuk yanıyla (birçok insana göre böyledir) saygı görmüş ama sevilmemiştir. Öte yandan bu dini yenilenme aslında sadece zor yoluyla yürütülmüş olsaydı o muazzam kutsal müzik tam olarak aynı dönemde, Katolik bir ülkede ve özellikle de İtalya'da nasıl ortaya çıkardı? Ceza korkusu itaati sağlar ama sanat eserlerinin yaratılmasına önayak olmaz. O harekette ne kadar tazelik, canlılık, sadelik ve esin kaynağının yanı sıra ne kadar insan sevgisi olduğunu görmek için bu azizin hikâyesi okunmalı.

Üstüne üstlük, Aziz Ignatius ve Aziz Philip arasında şöyle bir karşılaştırma yapıyor: "İlki bütün dünyanın Hristiyanlar tarafından fethi üzerine düşündü, ikincisi ise *kendi etkinliğini yürütebildiği çemberin ötesine bakmadı ve talimatının Napoli'ye ulaşması konusunda çok isteksizdi.*" Ve şunu ekliyor: "Cizvitlerin çalışmasının geniş kapsamlı ve çok daha sü-

rekli etkileri oldu. Philip'in yüreklere seslenen çalışması ise büyük oranda kendi kişiliğine dayanıyordu: Esin yoluyla elde edilenler, asla aynı olmayacak yeni bir esin kaynağı olmadıkça *asla korunamaz ve tekrarlanamaz.*"[4] O halde öyle görünüyor ki, Philip Karşı Reform'un bir parçası değildi, aksine muhalif kaldığı söylenemese de Karşı Reform'a rağmen parladı.

Madde 69. *Machiavelli.* ("Büyücü Krallar"; yani Bacon'ın mutlak monarşiyi güç kullanarak kuran üç krala taktığı ad: Fransız 11. Louis, İspanyol Katolik Ferdinand ve İngiliz 7. Henry.[1] Machiavelli, Büyücü Krallar'ın teorisyenidir.)

Karşılaştırma: Defter 13, Madde 12.

Madde 70. *Ast Sınıfların Tarihi. Bibliyografi.* Sandron kataloğunda Filippo Lo Vetere'nin Sicilya'da tarım üzerine bir kitabı da var. Lo Vetere (bkz. *Problemi del Lavoro*, 1 Şubat 1932) Sicilyalı Fasci kuşağındandı. Bulup incelemeye değer bir dergi olan *Problemi Siciliani*'nin editörlüğünü yürüttü. Eylül 1932'de öldü.[1] Rigola grubuna mensuptu.[2]

Madde 71. *Geçmiş ve Bugün. Kişisel Polemikler ve Argümanlar.* Kime ne faydaları var? Genel konuları ve prensip meselelerini çatışmalara, sinir harbine, kişisel hırsa, edebi ve sanatsal lakırdılara (sanatçı ve edebiyatçılar için geçerli) dönüştürmek isteyenlerden söz ediyorum. Halkın ilgisi başka yöne çekiliyor. Kısmen bunun sonucu olarak da halk bir gladyatör dövüşünün "izleyicisi"ne dönüşüyor ve kendi içinde ve kendisinin alacağı bir haz olarak "sağlam bir kroşe"nin başarıyla savrulması beklentisi içine giriyor. Siyaset, edebiyat, bilim tümüyle bir "spor" seviyesine indirgeniyor. Dolayısıyla kişisel polemikler halkın "de te fabula narratur" |anlatılan senin hikâyendir, ç.n.| hissiyatına kapılmasını sağlayacak şekilde sürdürülmeli.

Madde 72. *Geçmiş ve Bugün. Soldaki Korumacılık Karşıtlarının* (*La Voce, Unità*'daki yazarlar[1], sendikalistler vs.) *Yanılgısı.* Sorunları sanki (bilimsel) prensip meseleleriymiş gibi, sanki söz konusu mesele devlet politikasının ya da ulusal hükümet politikasının genel doğrultusuymuş gibi şekillendirdiler. Sanayicileri iki kategoriye -serbest ticaretçiler ve

korumacılar vs.- ayırıp insanları birini seçmeye davet ettiler. Sanayiciler bu şekilde kategorize edilebilir mi? Bunların menfaatleri bankalar üzerinden zaten fazlasıyla birbirleriyle bağlantılı değil mi? Ve bağlantılarını finansal gruplar ve endüstriyel karteller aracılığıyla sıkılaştırma eğilimini sürekli taşıyanlar da bunlar değil mi? Amaç "serbest ticaret" için etkin bir siyasal güç yaratmaksa ulaşılamaz hedeflere -endüstriyel cephede bir ayrışma yaratmak ve bir tarafa halk kitleleri (özellikle de köylüler) üzerinde hegemonya sağlamak- yönelmek yanlıştı. Hedeflenmesi gereken, tarihsel olarak en ileri sınıfın hegemonyası altındaki halk sınıfları arasında bir blok yaratmaktı. (Rerum Scriptor'un *Tendenze vecchie e bisogni nuovi del movimento operaio italiano*[2] adlı kitabı bu çizgilerde incelenebilir.) Aslında Rerum Scriptor ve benzerleri köylülerin umutsuzluğunu görece "masum" toplumsal gruplara yöneltmek şeklindeki vasat girişimlerinde başarılı olmuşlardır.

Madde 73. *Ansiklopedik Kavramlar. Doktrin Savunucuları vs.* Bir grubun [kelimenin tam manasıyla] "doktrinsel" karakteri, doktrinin "soyut" içeriğinden ziyade grubun somut faaliyetine (siyasal ve örgütsel) bakılarak anlaşılabilir. Hissedilebilir büyüklükte bir "aydınlar" grubunun oluşması, o grubun, çözümü için gerekli koşulların hâlihazırda mevcut olduğu ya da oluşma sürecinde olduğu "toplumsal problemler"i ifade ettiğini gösterir. Gruba "doktrinsel" denmesinin sebebi sadece anlık menfaatleri değil aynı zamanda belli bir grubun gelecekteki (öngörülen) çıkarlarını da ifade etmesidir. Salt soyut ve akademik bir konuma aldığında ve "koşulların hâlihazırda mevcut olduğu ya da oluşma sürecinde olduğu" ifadesine uyacak bir siyasal gücü örgütleme, eğitme ve yönlendirme çabasına girmediğinde o grup kötü anlamda "doktrinsel" olur. Bu manada "Jakobenler" en azından "doktrinsel" değildi.

Madde 74. *Lorianizm. E. Ferri.* Enrico Ferri'nin müzik ve Verdi'ye yaklaşımı konusunu ilk kez Croce *Conversazioni Critiche* adlı kitabın (2. Cilt, s. 314) Alessandro D'Ancona'nın *Ricordi ed affetti* adlı eseri hakkındaki kısa bir bölümünde -*La Critica*'nın eski sayılarının (1903 ya da 1904) birinde yayımlanmış olmalı- değinmiştir: "Leopardi'nin yüzüncü yaşı dolayısıyla yazılmış bir ["hatıratta"] Lombroso ekolünün edebiyat eleştirmenlerine isabetli bir tenkit yöneltildiğini fark ettim. Bu tenkit şu an bana fazla yersiz görünüyor zira birkaç hafta önce bu cid-

di eleştirmenlerden Enrico Ferri'nin Napoli'de düzenlenen Zola anmasındaki konuşmasını dinledim. Ferri, Verdi'nin bir dahi olup olmadığı sorusunu gündeme getirdi: Kendisi bir müzik uzmanı olmadığı için -ya da o sanat dalının cazibesine kapılma riski olmadığı için- '*nesnelliği anlamında dürüst* bir yargı'da bulunabileceğini ve Verdi'nin bir 'dahi' değil, bir 'usta' olduğunu -o kadar ki, kişisel işlerini yürütürken tuttuğu muhasebe kusursuzmuş!- rahatlıkla söyleyebileceğini dile getirdi."[1] Bu anekdotun başka bir versiyonu daha var: Ferri, Wagner'in mi yoksa Verdi'nin mi en büyük dahi olduğunu nesnel ve tarafsız bir şekilde belirleyebilecek en doğru kişinin kendisi olduğuna inanıyordu zira hiçbir şekilde müzik uzmanı değildi.[2]

Madde 75. *Peder Bresciani'nin Soyu. Giulio Bechi.* Croce'nin *Conversazioni critiche*'de tekrar basılan kısa makalesine ("*I seminatori* di G. Bechi") bakınız, ikinci bölüm, s. 248 vdd.[1] Croce, romana ilişkin olumlu bir yargıda bulunuyor ve genel olarak Bechi'nin edebi işlerini, özel olarak ise *Caccia grossa*'yı -kitabın "programatik ve özür mahiyetindeki" kısmı ile çok daha kendine özgü sanatsal ve dramatik kısmını birbirinden ayırmak suretiyle- övüyor. Hâlbuki *Caccia grossa* aslında bir siyasal oportünistin -hem de en kötüsünün- işi değil midir?[2]

Madde 76. *Lorianizm.* Sanırım bu incelemede her açıdan ve her haliyle buraya ait olan A. O. Olivetti'nin adını anmayı unuttum. Olivetti en parlak fikirlerin mucidi ve tutarlı, fiyakalı bir çokbilmiştir.[1]

Madde 77. *Lorianizm. G. A. Borgese.* "Son tahlilde, hemen hemen bütün savaşlar ve isyanlar çalıntı kovalarla alakalı olur. Önemli olan, saldıranların ve savunanların kovada ne gördüğünü anlamaktır." *Corriere della Sera*, 8 Mart 1932 ("Psicologia della proibizione").[1] Borgese'nin havalı aforizması, G. A. B.'nin bilimsel düşüncedeki yeni akımları (Eddington) ele aldığı ve bu akımların diyalektik materyalizme sağlam bir darbe indirdiğini beyan ettiği kitaba dair orijinal bir yorum olarak kullanılabilir.[2] İktisadi "son tahlil" ile çalıntı kova "son tahlili" arasında bir tercih yapılabilir.

Madde 78. *Machiavelli.* Machiavelli'de şehri kırsal bölgeyle birleştirme programı ve hedefi sadece askeri terimlerle ifade edilebilmişti. Fran-

sız Jakobenizminin çiftçinin iktisadi ve toplumsal önemini gösteren bir fizyokratik ekol olmaması halinde açıklaması zor bir şeye dönüşeceği düşünüldüğünde bunu anlamak zor değil.[1] Machiavelli'nin iktisadi teorileri Gino Arias tarafından (Bocconi Üniversitesi tarafından basılan *Annali di Economia*'da) incelenmiş[2]: Bu iktisadi teoriler merkantilizm çerçevesi içinde kalmıştı. (Aynı şekilde, fizyokratlar olmasa Rousseau olur muydu? Fizyokratların yalnızca tarımsal çıkarları temsil ettiğini düşünmüyorum. Onlar, ileri bir gelişim aşamasında olan ve içinde yaşadıklarından çok daha karmaşık bir toplum tasavvurunun örgütleyici gücü haline gelen burjuvaziyi temsil ediyorlardı. Kesinlikle merkantilizmi ve lonca sistemini temsil etmediler. Tarihsel olarak fizyokratlar aslında lonca sisteminden kopuşu ve kapitalist iktisadi faaliyetin kırsal bölgeye yayılışını temsil ediyorlardı. Onlarınki zamanın "dili"ydi, kentle köy arasındaki karşıtlığın aracısız ifadesiydi.)

Karşılaştırma: Defter 13, Madde 13.

Madde 79. *Machiavelli.* Büyük güç nosyonu (genel olarak büyük güç nosyonunun bir alt unsuru olan güç nosyonu) aynı zamanda "iç istikrar" nosyonunu da -yani yönetici sınıf hegemonyasının işlevinin seviyesi ve yoğunluğunu- kapsamalıdır. Siyasal polisin ve genel anlamda polisin gücü ne kadar büyük olursa ordunun o kadar zayıf olacağı ve polis ne kadar zayıf (yani lüzumsuz) olursa ordunun o kadar güçleneceği söylenebilir.[1]

Karşılaştırma: Defter 13, Madde 15.

Madde 80. *Sömürgeler.* Sömürgeciliğin sömürgeleştirilmiş ülkelerde aşırı nüfusla bağlantılı olduğunu kabul ederek, sömürgeciliğin sömürgelerde nüfus artışı amacına hizmet edip etmediğini ve ne ölçüde ettiğini bulmak gerek. Hiç şüphesiz bağımsızlığın ardından ABD'ye giden İngiliz sayısı, henüz bir İngiliz sömürgesi iken gidenlerden fazladır. Yani bağımsız Birleşik Devletler'de İngiliz sömürgelerinden daha fazla İngiliz vardır. Sömürgeler üretim güçlerinin genişlemesini sağlamış ve buna bağlı olarak bir dizi ülkenin artık nüfusunu kendilerine çekmişlerdir fakat bu "doğrudan tahakküm"e bağlanamaz. Göçün kendine ait iktisadi yasaları vardır. Diğer bir deyişle göç dalgaları çeşitli ülkelere o

ülkelerin farklı emek ve teknik ihtiyaçları doğrultusunda gerçekleşir. Bir devlet doğum oranı yüksek olduğu için değil dışa yatırılabilecek sermaye bakımından zengin olduğu için sömürgeci olur. Dolayısıyla hangi ülkelerin, hiç sömürgesi olmayan devletlerden göç dalgaları aldığına ve o ülkelerden hangilerinin kendi kendilerine sömürge "olabildiğine" (soyut anlamda) bakın. Alman, İtalyan ve Japon göçlerinin büyük kısmı "sömürgeleştirilebilir" olmayan ülkeleredir.

Madde 81. *Ansiklopedik Kavramlar. Ekip Ruhu.* Bu terim en iyi olasılıkla irade ve amaç uyumunu, bütünün yararı için -eylemin o bütünün hangi parçası tarafından yürütüldüğüne bakmaksızın- yapılmış iyi şeylerin kıymetini bilen sarsılmaz ahlâki birliği temsil eder. Bu arada, "ekip ruhu" kavramı küçültücü bir anlam da kazanmıştır: Bireysel üyelerin suistimali sonucu oluşabilecek yaptırımlara karşı bütünün "savunulması". Bu yozlaşmanın temellinde ne yattığını görmek mümkün: "Bütün"ün ne olduğuna dair yanlış bir anlayış. Aslında bütünün sadece bir alt parçası olan bir klik "bütün"ü temsil ettiğini sanır. Ekip ruhundan aldığı "gücü" kullanarak dolaylı iktidar elde etmek (doğrudan iktidar mümkün değilse) ve ayrıcalıklar kazanmak için bütüne hâkim olma gayreti içine girer. Daha fazla analizle bu tür ekip ruhunun kökeninde bir bireyin ya da küçük bir bireyler grubunun hırslarının yattığı (bu nedenle "fraksiyon", "klik", "hizip", "zümre" gibi adlar alırlar) anlaşılabilir. "Kastlar"ın oluşumuna yol açan en güçlü ekip ruhu eğilimleri bürokraside, resmi görevlilerde ve özellikle de askeriyede görülür. Ekip ruhunun en kuvvetli psikolojik ve ahlâki yanı en yanlış ve berbat hırsların doğmasına neden olan şeref -yani grubun şerefi- faktörüdür. Yozlaşmış bir ekip ruhuna karşı mücadele bütünün parçalara karşı, kolektifin bireylerin hırslarına karşı mücadelesidir. Bu, imtiyazlara karşı mücadelenin yanı sıra kastlara ve "suç örgütleri"ne karşı da mücadeledir.

Madde 82. *Peder Bresciani'nin Soyu.* "La ilustre fregona" [Asil Hizmetçi, ç.n.] Gita (Cervantes'in kısa öyküsü).[1]

Madde 83. *Geçmiş ve Bugün. 1917 Olayları.* Salandra hükümeti 10 Haziran 1916'da [Almanya'ya savaş ilanının geri tepmesi sonucu] Avusturya ordusu Trentino'da hâlâ bir tehdit olarak dururken düştü.[1] Boselli ulusal bir birlik hükümeti (Giolitti yanlılarının buna nasıl tepki verdiğine bakın) oluşturdu. *12 Haziran 1917*'de bir hükümet krizi be-

lirdi: Kabinedeki bakanlar hükümet operasyonlarının organizasyonunu geliştirmek konusunda bir şans tanımak için Boselli'ye istifalarını verdiler. Hem iç hem de dış politikada çatışmalar yaşandı: Bissolati ve diğerleri Sonnino'nun politikasına karşı çıktılar. Savaş hedeflerinin güncellenerek net bir şekilde tanımlanmasını istiyorlar, Cadorna'nın askeri politikasına karşı çıkıyorlar (Douhet'in Bissolati'ye verdiği muhtıra) ve fazla liberal ve hükümet karşıtlarına (sosyalistler, Giolitticiler, Katolikler) karşı müşfik olduğunu düşündükleri iç politikaya muhalefet ediyorlardı.[2] Cadorna da hükümetin iç politikasına karşı çıktı. Torino'da tam olarak Haziran'ın ikinci yarısında ekmek kıtlığı yaşanmış olması da önemlidir. (*Gazzetta del Popolo*'nun yayımladığı daha önce *basılmış* makalelere bakın.[3] *Gazzetta del Popolo*'nun çok daha erken müdahale etmek istemiş olduğu ama gazetede buna benzer bir girişimin hiçbir izini bırakmayacak şekilde sansüre takıldığı konusu da merak uyandırıyor. Belki de devlet arşivlerinde daha somut kanıt bulunabilir. Ayrıca Vali Verdinois'in oldukça anlaşılmaz savunmasına da bakın.)[4] Boselli'nin kabinesi 16 Ekim 1917'de hemen Caporetto'nun arifesinde düştü.

(Giolitti'yi barındırmayan bir hükümete ulusal hükümet denebilir mi? 1917 Olayları savaşa katılma şerefini kendilerine ve partilerine kazandırmak isteyen Salandra ve Sonnino'nun politikalarının bir sonucuydu. Bunlar Giolitti'ye yönelik saldırıları[5] engellemeyerek onun sonraki duruşunu da belirlemiş oldular.)

O dönemde albay olan Douhet'in muhtıraları kitap olarak basılmıştır: Giulio Douhet, *Le profezie di Cassandra*, ed: General Gherardo Pantano, Cenova, Soc. Ed. Tirrena, 1932, 8 fasikül, 443 sayfa. Giacomo Devoto'nun Şubat 1932 tarihli *Leonardo*'da bu kitap hakkında yazdığı değerlendirmeye bakın. Devoto şöyle soruyor: "O halde böylesine oturaklı bir eleştiri, özellikle de Douhet gibi birinci sınıf bir adamdan geldiği halde neden hak ettiği başarıya ulaşmadı?" Yanıtı da şöyle veriyor:

> İnsanlar sefil olduğu için değil, yazarın kaskatı karakteri yüzünden değil, hatta zalim kader yüzünden de değil. İtalya'nın komutanların beceriksizliğinden kaynaklanan ahlâki ve maddi kayıplara ihtiyacı vardı. Bir sömürge savaşında ne zaman en ufak bir mağlubiyet veya belirsizlik işareti olsa hemen huzurunu yitirdiği örneklerle dolu uzun bir tarihi vardı. Bu yüzden cidden zorlu sınavları sabırla aşmayı öğrenmesi gerekiyordu. Askeri bir bakış açısından bakıldığında askerlerimizin ekseriyeti gereksiz ye-

> re feda edilmiştir. Fakat aynen bir kişinin hata yapa yapa başarıya ulaşmayı öğrenmesi gibi bir ülke de işe yarar fedakârlıklar yapmayı öğrenmek için orantısız fedakârlıklardan geçmek zorundadır. Hiçbir müdafaa bizi eski üst komuta kademesinin orduyu iyi yönettiğine inandıramaz.[6]

Bu Giacomo Devoto'nun kim olduğu ve bir asker olup olmadığı (Padova Üniversitesinde dilbilim profesörü olan bir G. Devoto var) araştırılmalı.[7] Kurduğu mantık, 1917'de tedariklerden sorumlu komiserlik yapan Sayın Giuseppe Canepa'nın mantığını andırıyor. Canepa Torino olaylarından sonra komiserliğindeki düzensizliği Cimento Akademisi'nin "dene, tekrar dene" sözünü anımsatarak açıklamaya çalışmıştı.[8] Ama bu Monsenyör Perrelli'nin at eğitimi felsefesiydi.[9] Devoto ordu efradının böyle deneyimlere maruz kalan bir tür değersiz ve pasif bir organ olmadığını, tepki verip gerektiğinde itaatsizlik bile ettiğini unutuyor. Dolayısıyla Devoto'nun kim olduğunu, askeri çevrelerden olup olmadığını ve görüşlerinin yaygın mı yoksa sadece kendine özgü mü olduğunu öğrenmeye değer.

Paolo Boselli'ye "ulusal çenebaz" denebilir.[10] 1916'daki ulusal birlik hükümetinin başı olarak seçilmiş olması siyasal realizmden çok gevezelik retoriği temelinde oluşturulmuş ittifakın zayıflığının göstergesiydi. Birliğin Boselli'nin konuşmalarıyla oluşturulmuş dış görünüşünün altında, hükümet gidermek şöyle dursun sürekli gizlemeye gayret ettiği ciddi farklılıklar nedeniyle patlak vermişti.

Giolitticilerin savaş sonrası siyaseti: Giolitti, Dronero'daki konuşmasında Anayasa'nın baskıcı beşinci maddesinden bahsetmişti. Başka bir deyişle parlamentonun yürütme gücüne kıyasla yetkilerini genişletme meselesine değinmişti.[11] Giolitti siyasetinin karakteristiği kendi inançlarına sahip çıkma cesaretinden yoksunluktu. (Ama o halde Giolitti'nin hedefi neydi? Sonuçta zaten elde ettiğinden, yani Salandra'nın partisinden kopuştan daha fazlasını elde etmemeye razı değil miydi?) Giolitticiler Kurucu Meclissiz bir Kurucu Meclis istiyorlardı. Diğer bir deyişle bir Kurucu Meclis'e davet çıkaracak siyasal bir halk kargaşasından çekiniyorlardı. Normal parlamentonun, Kurucu Meclis'in uysal ve zararsız bir minimal versiyonu olarak işlemesini bekliyorlardı. Nitti'nin Giolitti'nin sloganından geriye nasıl bir zehir kaldıysa onu parlamentonun marazında boğarak[a] daha da yok etme girişiminde nasıl bir rol oynadı-

a) El yazmasında Gramsci "boğarak" kelimesinin hemen üzerine "seyrelterek" kelimesini girmiş.

ğına bakmak gerek.[12] İşin doğrusu, beşinci maddenin kaldırılması meselesinin parlamentoya gelme amacı sadece unutulmasını sağlamaktı. Giolitti'nin parlamentoya dönüşünden önce[13], Giolitticiler "savaş hakkında siyasal bir soruşturma" çağrıları içeren sloganlar ürettiler. Bu yöntemin tam anlamını kavramak zor ama Giolitti'nin istediği şekilde indirgenmiş bir Kurucu Meclis versiyonu için bir örtmece olduğu söylenebilir. Zira Giolitti bu şekilde onu düşmanlarını ürkütmek için bir silah olarak kullanabilecekti. Giolitticilerin tüm siyasal umutlarını, Giolitti'nin ayak oyunlarında bir araç işlevi görmesi beklenen (ve hiç şüphesiz bu görevi yerine getiren) bir kitleye de sahip bir merkez parti olarak Halk Partisine bağlamış olmalarını hatırlamak gerekir.[14] Luigi Ambrosini'nin *La Stampa*'daki makaleleri. Ambrosini Halk Partisine katılmıştı (bu makalelerden seçmeler *Fra Galdino alla cerca* adlı kitapçıkta basıldı).[15] İtalyan siyaseti ve siyasi partilerinin tarihindeki bütün bu dönem incelenmeli ve etraflıca aydınlatılmalı.

Madde 84. *Machiavelli. Olan ve Olması Gereken.* "Çok fazla" siyasal gerçekçilik genellikle siyasetçinin sadece "fiil gerçeklik"[1] içerisinde çalışarak "olması gereken" ile değil "olan" ile ilgilenmesi gerektiği kanısına sürüklemiştir. Bu yanlış yaklaşım, Paolo Treves'i "gerçek siyasetçi"yi Machiavelli'de değil Guicciardini'de bulmaya yöneltmiştir.[2] Siyaset bilimci ile eylem halindeki siyasetçi arasındaki ayrım gözetilmelidir. Siyaset bilimci yalnızca fiili gerçeklik içerisinde faaliyet göstermelidir zira kendisi sadece bir bilim insanıdır. Öte yandan Machiavelli bir siyaset bilimci değil, hırslı bir adamdır, aktif bir siyasetçidir ve dolayısıyla "olması gereken" ile [ahlâki manada değil] ilgilenmek zorundadır. Soru çok daha karmaşık aslında: "Olması gereken"in keyfi bir eylem mi yoksa zaruri bir olgu mu, somut bir irade mi yoksa geçici heves, istek, hayal mi olduğuna karar verilmelidir. Aktif siyasetçi bir yaratıcıdır ama yoktan var etmez ve yaratılarını kafadan uydurmaz. Fiili gerçekliğe yaslanır. Peki ama nedir bu fiili gerçeklik? Statik ve durağan bir şey olabilir mi? Yoksa hareket halindeki bir gerçeklik, sürekli denge değişimleri içindeki güçler ilişkisi değil midir? İradesini elle tutulur ve aktif güçler arasında yeni bir denge yaratmaya yöneltmiş -bu dengenin ortaya çıkması için ilerici bir atak eşliğinde güce yaslanarak- biri her zaman fiili gerçeklik evreninde hareket eder fakat amacı ona hâkim olmak ve onu aşmaktır. "Olması gereken", soyut ve formel bir fikir olarak değil

gerçekçi bir yorum ve hatta gerçekliğin tek tarihselci yorumu -tek başına dahi aktif tarih ve siyaset olduğu için- olarak ortaya çıkar. Savonarola ile Machiavelli arasındaki zıtlık olanla olması gereken arasındaki karşıtlık değil, iki farklı "olması gereken" nosyonu arasındaki karşıtlıktır: Savonarola'nın soyut ve belirsiz nosyonu ile Machiavelli'nin gerçekçi - doğrudan gerçekliğe dönüşmüş olmasa da gerçekçidir zira bir bireyden ya da bir kitaptan gerçekliği değiştirmesini değil sadece onu yorumlamasını ve bir hareket çizgisi belirtmesini beklersiniz- nosyonu. Machiavelli'nin gerçekliği değiştirmek gibi bir düşüncesi ya da niyeti yoktu. Sadece somut tarihsel güçlerin mevcut gerçekliği somut ve tarihsel olarak anlamlı bir şekilde değiştirmek için nasıl harekete geçmiş olması gerektiğini somut olarak göstermeyi amaçlamıştı. (Russo, bu konuda tonlarca derleme yapmış -*Prolegomeni*'de[3]- ama Machiavelli'nin sınırları ve dar kapsamlılığı onun, birey olarak sadece laf kalabalığının değil kendilerine tabi bir devletin ya da bir ordunun güçlerine sahip bir devlet başkanı veya bir ordu komutanının aksine tek bir birey, tek bir yazar olduğu gerçeğinden başka bir şey ifade etmemektedir.)

Karşılaştırma: Defter 13, Madde 16.

Madde 85. *Geçmiş ve Bugün. Tarım Meseleleri.* "Çiftçi tutumludur: Arazi düzenlemelerinin, tesisatların ve binaların çürüyebilecek şeyler olduğunu bilir. Ayrıca kontrol edemediği aksiliklerin de hasadını mahvedebileceğini bilir. Amortisman katsayılarını ya da sigorta oranlarını veya risk düzeylerini hesaplamaz. Bunun yerine birikim yapar ve zor zamanlarda beklenmedik olayları inceleyen herkesi hayrete düşürecek şekilde iktisadi bir direnç gösterir." (Antonio Marozzi, "La razionalizzazione della produzione," *Nuova Antologia*, 16 Şubat 1932.)[1] Köylünün özünde tutumlu olduğu ve çok özel durumlarda bunun bir avantaj olduğu doğrudur fakat köylünün kusursuz iktisadi hesabın imkânsızlığı nedeniyle yapılan bu "kendine özgü" birikimlerin neye mal olduğu ve bu birikimlerin finans ve spekülasyon taktikleriyle nasıl iç edildiği de dile getirilmelidir.

Madde 86. *Machiavelli.* Tanımlanması ve açıklanması gereken bir başka konu: Siyasal eylemde ve devlet hayatındaki "ikili perspektif".[1] İkili perspektif en basitinden en karmaşığına dek kendini çeşitli seviye-

lerde gösterebilir. Ama bu da Machiavelli'deki Kentauros'un[2] ikili doğasıyla -zor ve rıza, tahakküm ve hegemonya, şiddet ve medenilik (Croce olsa "kilise ve devlet" derdi)[3], ajitasyon ve propaganda, taktik ve strateji- alakalıdır. Bazıları "ikili perspektif" teorisini dar kapsamlı, manasız ve banal bir şeye indirgemiştir. Diğer bir deyişle birbirini takip eden iki "dolaysızlık" formundan ibaret görmüştür. Ancak bunun tersi de görülebilir: İlk perspektif ne kadar "mutlak dolaysız" ve mutlak basit olursa ikinci perspektif o kadar mesafeli, karmaşık ve kibirli olacaktır. Başka bir deyişle aynen insan hayatında olduğu gibi bir birey ne kadar kendi anlık fiziksel varlığını savunmaya zorlanırsa o kadar kibirli ve karmaşık insanlık değerlerini benimseyecek ve sahip çıkacaktır.

Karşılaştırma: Defter 13, Madde 14.

Madde 87. *Japon Kültürü Üzerine Kısa Notlar*. Japonya'da dinle devlet ve Şintoizm reformu üzerine aldığım diğer notlara bakın.[1] Her ne kadar bir yandan Şintoizm popüler bir inanca (ya da batıl inanca) indirgenmiş olsa da diğer yandan "imparator kültü" bileşeninden kurtulmuştur. Bu bileşen de ayrı bir prensibe dönüşmüş, bir göreve, devlet bütünlüğünün ahlâki bir göstergesi olarak yapılandırılmıştır. Bu reformun nasıl gerçekleştiğine bakmak gerek. Bu oldukça önemli ve Japonya'da parlamentarizm ile demokrasinin doğuşu ve gelişimiyle de alakalı. Oy hakkının genişletilmesinin (ne zaman ve ne biçimde?) ardından her seçim -partilerin siyasal güçlerindeki dönüşümlerle ve sonuçların hükümette neden olabildiği tüm değişimlerle birlikte- Japon halkının geniş kesimlerindeki "teokratik" ve mutlakıyetçi mantığın çözülmesine aktif bir şekilde katkıda bulunmuştur. Otorite ve egemenliğin imparatorun kişiliğinde değil halkta olduğu kanısı Avrupa'da Aydınlanma ve Alman felsefesi yoluyla gerçekleşmiş türden gerçek bir entelektüel ve ahlâki reforma yol açmıştır. Bu, Japon halkının ülkenin modern iktisadi yapısına denk bir statüye erişmesini ve baronlarla feodal bürokrasinin siyasal ve ideolojik nüfuzundan kurtulmasını sağlamıştır.

Madde 88. *Ansiklopedik Kavramlar. Komuta Kademeleri-Güç Kolları*. Aynı şeyi ifade etmek için farklı dillerde kullanılan ifadeler var. "Komuta kademeleri" teriminin askeri kökenleri olabilir. "Güç kolları" belli ki sanayi kökenlidir. Mücadele içinde iken komuta kademelerine ya da güç

kollarına -kilidi açacak anahtar anlamında- ihtiyaç vardır. Başka bir deyişle, kısıtlı ve kendine özgü bir güçler bütününü değerlendirirken onları durumun bütününe hâkim olacak ve olayların gidişatını kontrol etmeyi sağlayacak stratejik konumları alacak şekilde dağıtmak gerekir. (Önce çevredeki tepeleri ve geçitleri almayı ve tahkim etmeyi denemeden bir vadinin orta yerine kamp kuran bir yüzbaşı kolayca kuşatılır, esir alınır ve yok edilir. İsterse sayıca üstün olsun. Bir koyağın dibindeki bir topçu birliği ile tepenin üzerindeki bir başkası aynı kuvvette değildir.)

Madde 89. *Amerikan Kültürü Üzerine Kısa Notlar.* "Strano interludio" da (*Corriere della Sera*, 15 Mart 1932) G. A. Borgese ABD nüfusunu dört katmana ayırıyor: Finansal sınıf, siyasal sınıf, entelijansiya ve Sıradan Adam. İlk ikisiyle kıyaslandığında entelijansiya oldukça küçüktür: Çoğu doğuda yoğunlaşmış birkaç bin yazarı kapsayan yirmi otuz bin kişi. "Sadece sayılara dayanarak çıkarım yapılmaz. Bunlar dünyanın en donanımlı zihinleridir. Bunların on sekizinci yüzyıl Fransa'sındaki Ansiklopedistlerle kıyaslanması mümkündür. Abartıdan hoşlanmayanlar için Amerikan entelijansiyası bugün bedenden yoksun beyin gibidir, işlevsel gücü olmayan ruh gibidir. Kamusal işlerdeki etkisi yok denecek kadar azdır." Borgese, krizin eşiğinde iken daha önce siyasal sınıfı tahakkümü altına almış finansal sınıfın son birkaç ay içerisinde siyasal sınıfın desteğine -yani zımni denetimine- "tabi" kaldığını söylüyor. "Kongre bankalara ve borsaya arka çıkıyor. Washington'daki Meclis, Wall Street'e destek veriyor. Bu, Amerikan devletinin eski dengesini sarsıyor ve yeni bir düzen falan gelmiyor." Amerika'daki finansal sınıf ile siyasal sınıf aslında bir ve aynı olduğu ya da bir şeyin iki yüzü olduğu için bu sadece gerçek bir ayrışmanın vuku bulduğu anlamına gelir. Başka bir deyişle Amerikan tarihinin iktisadi-korporatif evresi krizdedir ve ülke yeni bir evreye geçiş aşamasındadır. Bunun netleşmesi için tarihsel partilerin (Cumhuriyetçiler ve Demokratlar) kriz yaşaması ve Sıradan Adam kitlelerini kalıcı olarak örgütleyen birtakım yeni partilerin kurulması gerekir. Bu tür bir gelişmenin belirtileri hâlihazırda ortaya çıkmıştır (İlerici Parti)[1] fakat şimdiye dek iktisadi-korporatif yapı bu belirtilere karşı etkin bir şekilde tepki vermiştir.[2]

Amerikan entelijansiyasının tarihsel konumunun on sekizinci yüzyıl Fransa'sındaki Ansiklopedistlerin konumuna benzediği tespiti biraz haddini aşmaktadır ve geliştirilmeye mecburdur.

Madde 90. *Ansiklopedik Kavramlar. Makine.* 15 Mart 1932 tarihli *Corriere della Sera*'da yayımlanmış Metron imzalı "La diffusione della machina" makalesi. Makine konseptinin kapsamlı anlamı: Doğu'da, tıraş makinesi de otomobil de makinedir. Batı'da ise dikiş için kullanılan "mekanizma" ile yazı için kullanılan "mekanizma" makine olarak görülür.[1] Dolayısıyla elektrikli motor ve buharlı motor da makinedir. Metron'a göre bunlar farklı şeylerdir. Bir şeyin gerçekten makine olması için "doğal enerjilerin kullanımını sağlaması" gerekir (muğlak bir tanım zira tıraş makinesi ve Arşimet kaldıracı bile daha önce kullanılmamış doğal enerjilerin kullanımını mümkün kılmaktadır). Bunların dışında kalanlar ise, tabiri caizse, sadece "alet ya da şanzıman"dır. "Alet olan makineler insan emeğini geliştirir ve mükemmelleştirir. Motorlu makineler ise tümüyle insan emeğinin yerini alır. Dünyadaki asıl devrim dikiş makinesi ya da daktilo gibi her zaman insan motoruna ihtiyaç duyacak makinelerle değil kas gücünü tamamen gereksiz kılacak makinelerde gerçekleşecektir."

Metron şöyle yazıyor: "1930'da Berlin'de toplanan Dünya Enerji Konferansı vesilesiyle basılan bir çalışmadaki hesaplamalara göre bütün insan nüfusunun her yıl tükettiği tüm mekanik enerji kaynaklarının (kömür, madeni yağlar, şelaleler vs.) 700 milyar ila 1 trilyon kilovatsaat arasında olduğu yani kişi başı 900 kilovatsaat tüketim yapıldığı tahmin edilebilir. Bugün 900 kilovatsaatlik iş, güçlü bir adamın bir yılda ortaya koyacağı işin yaklaşık on misline denk gelmektedir. İşin özü, her etten kemikten adam için on metalik adam çalışmaktadır. Bu sürecin böyle devam etmesi halinde ideal bir boş zaman türü -alçaltıcı değil yüceltici- ortaya çıkacaktır. Başka bir deyişle, kas gücü tamamen insanın iradesine bırakılacaktır ki o insan sadece beyniyle -en asil ve arzulanır çalışma biçimi- çalışmalıdır."[2] Bu yazı 1932'de "metalik adamların" diğer adamlar için dünya ortalamasının çok üzerinde çalıştıkları ülkelerde zorunlu işsizlik ve aşırı sefalete neden olan berbat bir krizin yaşandığı bir dönemde yazılmıştır. Bu da yoksulların afyonu olmalı!

Aslında Metron'un motorlu makinelerle basit makineler arasında -ilkini daha devrimci olarak gösterip- yaptığı ayrım doğru değildir. Motorlu makineler, iş sahasını ve üretimi "genişletmiştir". Kendilerinden önce büyük oranda imkânsız olan şeyleri mümkün kılmıştır. Öte yandan insan emeğinin yerini gerçekten alan ve bütün insani üretim organizasyonunu tersyüz eden ise basit makinelerdir. Doğru bir tespit:

1919'dan beri en önemli yenileşme fabrikalara malların, insanların ve sevk tertibatlarının mekanik yollarla getirilmeye başlanmasıdır.

Dahası, belli bir noktanın ötesinde, motorlu makineler ile basit makinelerin görece önemi meselesi çok mühim değildir. Bu mesele sadece eski zamanla modern zaman arasında ayrım yapmaya yardımcı olduğu sürece önemli olabilir.

Madde 91. *Confalonieri. Certezze* adlı kitabının (Teves-Treccani-Tumminelli, yakında basılıyor; buradaki bölüm 16 Mart 1932 tarihli gazetelerde basılmıştı; *Resto del Carlino*) bir bölümünde Silvio d'Amico, Spielberg Müzesi'ndeki bir belge koleksiyonu arasında "henüz gençliğinin baharında iken tutuklanmış Milanolu Kont Confalonieri'nin 1. Francis'e yolladığı dilekçenin de olduğunu" yazıyor.[1] "Düşkün bir adam gibi imparatordan merhamet ve acıma dileniyor. Bence bu dehşet verici bir belge çünkü dönemin yaltakçı dilini [Confalonieri ile bunun ne ilgisi var?] hesaba katsak bile kullanılan yalvarıcı dil aslında ruhunun bir ölüm cezasından yüz kat daha fazla acı çektiğini gösteriyor. Bu sözler malıvolmuş bir iradenin yenilgi karşısındaki feryatlarıdır. Konuşan artık cesur asilzade değil narin elleri onu emirle yazmaya zorlayan devin demir yumruğu altında ezilmiş bir çocuktur. Artık deliliğini sergileyecek denli sersemlemiş ve zehirlenmiş acınası bir yaratıktır."[2] D'Amico bu Spielberg Müzesi'nin Çek hükümetinin izniyle Brno'da yaşayan ya da daha önce yaşamış İtalyan Doktor Aldo Zaniboni tarafından kurulduğunu yazmış. Bu konuda bir şey basıldı mı? Confalonieri'nin bu dilekçesi herhangi bir yerde yayımlandı mı?[3]

Madde 92. *Geçmiş ve Bugün. Kamulaştırmalar.* A. De Stefani'nin 16 Mart 1932 tarihli *Corriere*'de yayımlanmış makalesine ("La copertura delle perdite") bakalım: "Normal zamanlarda bile bugünkü korumacı rejimlerde bütün ülke, şirketlerin bütçelerini dengelemek ve kâr elde etmelerini sağlamak için uğraşır... Bir şirketin zararlarını karşılamaktaki problem tam olarak bu zararları yasal açıdan karşılaması gerekenlerin -patronlar (hissedarlar) ve alacaklılar (mukrizler, müteahhitler ve tedarikçiler)- arasında olmayanlara yüklemektir. Devletin şirket zararlarını karşıladığı durumlarda bu sürece zararların kamulaştırılması -savaş ve doğal afet zararlarını karşılama prensibinin genişletilmiş hali- adı verilebilir."[1] Zararlar kamulaştırılırken kârlar kamulaştırılmıyor. Spe-

külasyondan hasar görenlere (gönüllü) tazminat verilirken işsizlere (gönüllü değil) verilmiyor ve De Stefani bunu saçma bulmuyor.

Madde 93. *İtalyan Risorgimentosu. 1848-1849 Olayları.* Carlo Alberto ve 1931'de (uygun olmayan) geleneksel bakış açısını değiştirmek için harcanan çabalar hakkında[1] Pietro Silva'nın Ağustos-Eylül 1931 tarihli *La Cultura*'daki çalışmasına bakınız.[2]

Madde 94. *Ansiklopedik Kavramlar. "Homo Homini Lupus."* Bu cümlenin siyaset bilimindeki, özellikle de yerel halkın siyaset dilindeki anlamları. Öyle görünüyor ki, bu cümle Ortaçağ kilisesine yönelik çok daha uzun Latince bir cümleden geliyor: *Homo homini lupus, femina feminae lupior, sacerdos sacerdoti lupissimus.*[1]

Madde 95. *Katolik İntegralistler -Cizvitler- Modernistler.* Alfred Loisy'nin anılarından bazı bölümler bu konu için ideal: Alfred Loisy, *Mémoires pour servir à l'histoire ecclésiastique de notre temps*, 1930 ya da 1931'de basılmış (2000 sayfa civarında, 8 fasikül).[1]

Madde 96. *Geçmiş ve Bugün. Giolitti.* Giolitti için *Journal des Débats*'a verilen ölüm ilanında (17 Temmuz 1928'de öldü) Maurice Pernot şöyle diyor: "Çıkış noktası orijinal ve belki de doğru bir fikirdi: İtalya'da iki yeni güç -girişimci burjuvazi ve örgütlü işçi sınıfı- ortaya çıktığından eski siyasi partilerin hükümetlerinin yerine bir kamuoyu hükümeti kurmak ve bu iki gücün ulusal siyasal yaşama katılımını sağlamak gerekli olmuştu."[1] Bu değerlendirme hem genel olarak hem de detayları açısında yanlıştır. "Eski siyasi partilerin hükümetlerinin yerine bir kamuoyu hükümeti kurmak" ne demektir? "Bazı" partilerin kurduğu hükümetin yerine "başka" partilerin kurduğu hükümeti getirmek demektir. İtalya örneğinde bu, imtiyazları ve asalakları korumuş devletin polis gücüne asalakça yapışmış eski klik ve hiziplerin oldukça kısıtlı çevrelerini yıkmak ve parlamento üzerinden "bazı" kitlelerin devlet yaşamına geniş katılımını sağlamak anlamına geliyordu. Kuzey'i ve Kuzey'deki sanayiyi temsil eden Giolitti yeni burjuvaziye devlet içerisinde daha geniş alan açmak ve onu devletin başına getirmek için büyük toprak sahiplerinin tutucu ve boğucu iktidarını yıkmak zorundaydı. Giolitti bunu girişim özgürlüğü ve grev hakkı gibi liberal yasalarla sağladı.

Anılarında Giolitti'nin köylülerin sefaletine ve toprak sahiplerinin umarsızlığına özellikle dikkat çekmesi ayrıca kayda değerdir.[2] Öte yandan Giolitti hiçbir şey yaratmamıştır: Daha büyük sorunlara meydan vermemek ve ulusun siyasal gelişimini kontrol altında tutmak -bunu başarmıştı- için belli ödünler vermesi gerektiğini "anlamıştı." Aslında Giolitti gerçek bir muhafazakârdı ve demokratik bir İtalya'nın oluşumuna engel olmuş yetkin bir tutucu olarak monarşiyi tüm imtiyazlarıyla birlikte sağlamlaştırınış ve yürütme iktidarını güçlendirerek monarşiyle burjuvazi arasındaki bağları sıkılaştırmak yoluyla ülkenin bütün iktisadi güçlerini sanayicilerin hizmetine sunmayı başarınıştı. Dolayısıyla İtalyan devletinin bugünkü yapısını yaratan Giolitti idi. Ondan sonrakiler onun yaptıkları arasından ikincil önemde olanları güçlendirmek dışında sadece onun izinden gitmekle yetindiler.

Giolitti'nin parlamentarizmi kötülediği doğrudur fakat bunu onu eleştirenlerin söylediği şekilde yapmamıştır. Giolitti parlamento karşıtıydı ve hükümetin bilfiil ya da usulen (senatonun kuruluş yapısı nedeniyle İtalya'da güçsüz olan) ulusal meclisin bir tezahürü olmasını sistematik olarak önledi. Giolitti'nin "parlamento ötesi krizlerin" adamı olması işte bu şekilde açıklanabilir. Olması beklendiği şekliyle parlamento ile aslında olduğu şekliyle parlamento (yani neredeyse olmayan bir varlık) arasındaki orantısızlığın parlamentarizmi gözden düşürınesi kaçınılmazdı fakat parlamentarizmi asıl gözden düşüren Giolitti'nin ona karşı savaşı ve onun parlamenter sisteme yönelik inançsızlığıydı. (Giolitti, Cuneo'da[a] Anayasa'nın beşinci maddesi üzerine konuşurken "parlamento yanlısı" bir tavır sergilemişti[3] fakat o siyasi rakiplerini ters köşeye yatırınak için bir manevraydı. Giolitti iktidara geri geldiğinde bunun için kılını bile kımıldatmadı.)[4]

Madde 97. *Geçmiş ve Bugün.* Hristiyanlığın dünyaya silaha başvurmadan yayıldığı görüşüne sıkça rastlarsınız. Bence bu doğru değil. Hristiyanlığın devlet dini olmasına kadar (yani Konstantinos dönemine değin) bunun doğru olduğu söylenebilir fakat Hristiyanlığın egemen bir grubun aleni düşünce biçimi olduktan sonra izlediği yol ve yayılış çiz-

---

a) El yazmasında Gramsci önce "Dronero" yazmış fakat sonra üstünü karalayıp hemen yanına "Cuneo" yazmış. Gramsci'nin burada sözünü ettiği Giolitti konuşması aslında Dronero'da yapılmıştı.

gisi genel tarihten ve dolayısıyla savaşlardan ayrı düşünülemez. Ne olursa olsun her savaş aynı zamanda bir din savaşıdır.

Madde 98. *Peder Bresciani'nin Soyu. G. Papini.* Mart 1932'de Papini, *Nuova Antologia*'da (Croce'ye karşı)[1] bir makalenin yanı sıra *Corriere della Sera*'da A. Gide'nin *oedipe*'si için başka bir makale[2] kaleme almıştı. Ben sadece ikincisini okuyabildim. Bu makale karmakarışık, sıkıcı, gösterişli ve bomboş. Mart ayı, *Accademia d'Italia*'daki boş koltukları dolduracak yeni üyelerin seçimi için son aday gösterilme tarihidir. Bu iki makale Papini'nin unvan almak için yazdığı "tezi" ve "mini tezi" olmalı.

Madde 99. *Geçmiş ve Bugün. Il Tevere*'de Accademia'da İtalyan felsefesini temsil eden Profesör Orestano'nun "komik" ya da buna benzer bir sıfatla adlandırıldığı bir pasaj okudum.[1] *Il Tevere* bugünün kültürel dünyasında belli bir ağırlığa sahiptir. İyi de Accademia d'Italia'nın birleşip ulusun entelektüel ve ahlâki hayatında yerini almasını bundan sonra nasıl bekleyebilirler?

Madde 100. *Geçmiş ve Bugün. Mahalle Papazının Geğirmesi ve Diğer Süper Ülkecikler.* Cesare De Lollis (*Reisebilder*, s. 8 vdd.) İtalya'yı yaratan "azınlık" ile halk arasındaki ilişki üzerine birtakım ilginç notlar düşmüş:

> Birkaç gün önce bir gazetede uzun süredir İtalya'nın ilkokullarla ve genel olarak da devlet okullarıyla fazla haşır neşir olduğunu (bu konudan en sorumlu kişi Credaro idi) okumuş bulundum.[1] Ne var ki ulusun gerçek çıkarları için kaygı duyulması gereken ise üst sınıfların eğitimidir. Bu bizi bir sınıf imtiyazı olarak eğitim konseptine geri götürür ya da götürmelidir. Bu konsept kültürün hayata ve dolayısıyla halka yaklaşmaması konusunda aynı oranda dikkatli olan eski rejimden (Karşı Reform süreci de dâhil) gelir. Ancak ulusun ayrılmaz bir bütüne dönüşmesi için tüm üyelerinin belli bir eğitim seviyesine ulaşması zaruridir. Alt sınıflar, üst sınıfların mükemmeliyet unsurlarını ulaşılması gereken hedefler olarak görmelidir. Üst sınıflar alt sınıflardaki mükemmeliyet potansiyelini keşfetmelidir. <...> Şimdi, hiç kimse bu konuda çok çaba harcandığını söyleyemez. Tabii ki konuşmalarını ve insanların beyinlerini "ırk" ve "tebaa" gibi şişmiş kelimelerle -aynen bugünkü örf ve adetlere ve yerel pratiklere yönelik revaçta olan ve tümüyle romantik hayranlıkların kişiyi ilerleme yolunda teşvik etmektense katılaşması ve kemikleşmesi gibi,

insanlara asalet unvanları bahşederek kişisel çaba ve sorumluluk duygusunu yok etmeye yatkın kelimelerle- dolduran yüzeysel araştırmacılar ve idareciler dışında.[2]

(Süper ülke hareketi ile sınıf imtiyazı kültürü arasında kurulan benzerlik oldukça kurnaz bir zihnin ürünü.)

Benzer bir mesele de caddelerin ismiyle alakalı (bkz. Corrado Ricci, "I nomi delle strade," *Nuova Antologia*, 1 Mart 1932): Haziran 1923'te kasaba caddelerinin ve meydanlarının isimlerini değiştirmekle alakalı bir genelge hakkında Senato'da yaşanan bir tartışmada Ricci *eskiye dönüşün* bazı durumlarda o kadar da iyi olmayabileceğini görmek için eski ve yeni adları karşılaştırmak gerektiğini söyledi.[3] (Bu pek çok konuda yapıldı ve zamanında uygun olması, bu eğilimin anlamını değiştirmez.)

Ayrıca bu dönemde ortaya çıkan çok sayıda Meneghinli[4], Torinolu, Bolognalı "aileyi" de hesaba katmak lazım. Değişimi önlemeye, kemikleşmeye yönelik tüm çabaları da.

Madde 101. *Geçmiş ve Bugün. İtalyan Parlamentosu.* Tam olarak hangi siyasal manevra sayesinde anayasanın parlamentonun işlevini ve niteliklerini genişletecek şekilde yorumlandığını araştırmak lazım.[1] Gerçekte parlamentodan çıkan hükümet oluşumu kendini başbakanına sahip bir kabine olarak kurmuştu. Bu, anayasal çağın ilk günlerine kadar dayanan bir pratiktir. Bu, anayasayı "doğru" yorumlama biçimidir. Daha sonraları ise demokratları tatmin etmek için bu yoruma solcu bir etiket (belki de Moncalieri Beyannamesi dönemindeki tartışmalar bu analizin doğruluğunu test etmek için kullanılmıştır) yapıştırıldı.[2] Parlamento kararı ile normal görülen eski pratik arasındaki karşıtlık (Sonnino'nun 1 Ocak 1897 tarihli *Nuova Antologia*'daki "Torniamo allo Statuto" başlıklı makalesi. Bu tarih akılda tutulmalı zira 1898'deki tutucu yaklaşımın başlangıcıdır) sağcı bir inisiyatif doğurdu.[3] Bu inisiyatif tarihsel bir imleçtir zira oluşturulmuş hizipçi ittifakın manifestosunu temsil etmiş ve yirmi yıllık bir süreçte sabit bir şekilde iktidarı elde edip sürdürememiştir ama ülkenin "gerçek" hükümetinde önemli bir rol üstlenmiştir. Demokratik bir Kurucu Meclis ile anayasanın radikal bir şekilde elden geçirilmesi talepleri azaldıkça, aşamalı olarak karşıt eğilimin -yani anayasanın kısıtlayıcı bir versiyonunu üreterek gerici bir darbe tehdidini sürdürmeyi mümkün kılacak "tersine bir kurucu meclis"

talebi- güç kazandığı söylenebilir.

Madde 102. *Geçmiş ve Bugün.* Gioacchino Volpe'nin 22 Mart 1932 tarihli *Corriere della Sera*'daki "23 marzo 1919: 27 ottobre 1922" makalesine (Milano Birliği'nin kuruluş yıldönümü dolayısıyla yazılmış) bakmak gerek.[1] İlginç ve bir o kadar da kapsamlı bir makale. Volpe'nin savaş sonrası olaylara dair tüm yazılarının bibliyografisini çıkarmaya değer. Bunların bazıları zaten bir kitapta toplanmış.[2] 23 Mart tarihli *Corriere*'de Volpe'nin "Fascismo al Governo: 1922-1932"[3] başlıklı ikinci bir makalesi de basılmış. Bu makale ilkinden daha zayıf olsa da birtakım kayda değer unsurlar içeriyor. Volpe, salt bir müdafiden ziyade tarihsel bir bakış açısına sahip bir eleştirmen gibi yazmak için çaba harcamış fakat çok da başarılı görünmüyor.

Madde 103. *Çin Üzerine.* M. T. Z. Tyau, *Two Years of Nationalist China*, Kelly ve Walsh, Şangay (1930 veya 1931). Oldukça ilginç ve iyi kotarılmış bir belgesel eser (500 sayfa civarında) gibi görünüyor. Kuomintang, ulusal hükümetin oluşumu, Çin'deki hayat üzerine istatistikler, ekler. Yazar *Peking Leader* adlı günlük gazetenin ve *Chinese Social and Political Review* adlı derginin editörü. Çin'in en yetkin ve en donanımlı siyasi gazetecilerinden biri.[1]

Madde 104. *Peder Bresciani'nin Soyu. A. Luzio.* A. Luzio'nun 25 Mart 1932[1] tarihli *Corriere della Sera*'daki "La morte di Ugo Bassi e di Anita Garibaldi" adlı makalesinde Peder Bresciani'nin itibarı iade edilmeye çalışılıyor.[2] "*İçeriklerine gelince*" Peder Bresciani'nin eserleri "*özetlerine bakılarak* değerlendirilemez." Luzio, De Sanctis'in makalesi ile Manzoni'nin (Margherita di Collegno'nun günlüğüne göre *L'Ebreo di Verona*'yı bilip bilmediği sorulduğunda şunu tekrar ettiği söylenen kişi: "İlk iki cümleyi okudum. İkisi de şunu tekrar eden nöbetçilere benziyor: '*Kıpırdama*'") bir epigramını aynı kefeye koyuyor ve sonra ikisini de özet kurbanı ilan ediyor.[3] Bu biraz Cizvitçe bir hinlik değil mi?

Şunları da eklemiş: "1848-49 ayaklanmalarının ardından karşıt grubun sözcüsü olarak ulusal esin kaynaklarını tasvir edip yorumlarken ses tonu kesinlikle sevecen değildi. Öte yandan *birden çok* anlatısında ve *özellikle de Don Giovanni ossia il Benefattore occulto*'da (*La Civiltà Cattolica*'nın 26. ve 27. ciltleri) kurbanlara yönelik insani ve Hristiyan-

ca acıma hisleri vardır.[4] Ugo Bassi'nin ölümü ve Anita Garibaldi'nin hazin sonuna değinenlere benzer bazı bölümler müşfik adalet duygusuyla doludur." İyi de Peder Bresciani'nin tercih şansı var mıydı? Luzio'ya gelince, Bresciani'de imrendiği şeyin onun Cizvitliği ve ucuz demagogluğu oluşu da oldukça anlamlıdır.

Madde 105. *Peder Bresciani'nin Soyu. Bir Cizvit Öğrencisi Olarak Papini.* Bana göre, Papini'nin 1 Mart 1932 tarihli *Nuova Antologia*'daki "Il Croce e la Croce" makalesi[1] Papini'nin bir Cizvit olarak dahi vasat bir öğrenciden fazlasını olamayacağını göstermektedir. Papini, tüm o hastalık ve yaşlılık belirtilerine karşın hâlâ gençmiş gibi davranmaya çalışan ihtiyar bir ahmaktır. Etrafta utanmadan hoplayıp zıplamaktadır. Bu makalenin karakteristik niteliği, bana öyle geliyor ki, samimiyetsizliğidir. Papini'nin makaleye Croce'ye yönelik nasıl sıradan mekanik ve klişe alaycılıkla başladığına ve sonlara doğru bir paskalya lambasına dönüşüp eserlerinin derlemesinde yazılarında Croce'ye yönelik kullandığı tüm "geyikleri" sileceğini ve sadece "teorik" tartışmaları bırakacağını nasıl da yüzsüzce söylediğine dikkat edin. Makalenin umarsızca yazıldığı ve yazılış sürecinde Papini'nin tutumunu değiştirdiği o kadar belli ki. Açılış sayfalarındaki havlamalarla sonlardaki melemeler arasında bir uyum yakalama zahmetine bile girişmemiş. Kendisiyle ve (lafı gediğine koyduğunu düşündüğü) nükteleriyle barışık yazar her zaman sahte Katolikleri ve Cizvitleri (bu kendisi olmasın!) kafaya alır. Burada da hâlihazırda yazdıklarını silmeye kıyamamış. Ama yazının bütünü acemice, sahte, mekanik kurgulu, yapmacık -özellikle ikiyüzlülüğün iğrençlik seviyesinde belirgin olduğu ikinci bölümde- görünüyor. Yine de ben Papini'nin Croce'ye taktığını düşünüyorum. Croce, aynen Leydi Macbeth'in "kanlı elleri" gibi, onun bilinci gibi hareket ediyor ve Papini'nin bu takıntıya olan yaklaşımı kimi zaman cüretkâr görünürken kimi zaman da alaycılığa ve komikliğe kayıyor ya da hastalıklı seviyede sızlanmaya. Yaptığı gösteri başından sonuna dek acınası boyutta. Makalenin başlığı da oldukça kendini belli eder vaziyette: Papini'nin "croce" [haç, ç.n.] kelimesini kullanırken yaptığı kelime oyunu, Katolikliğinin edebi kalitesini de ortaya koyuyor.[2]

Madde 106. *Geçmiş ve Bugün. Malta İtalyancası.* 1932'nin ilk aylarındaki olayların gösterdiği gibi (25 Mart 1932 tarihli *Corriere della Se-*

ra'daki makaleye bakın)[1] konkordatonun varlığı Malta'daki İtalyan dilini ve kültürünü savunmayı daha da zorlaştırmıştır.[2] İtalyan devleti kiliseyle çatışma içinde olduğu süre boyunca Malta'daki örgütlü bir İtalyan varlığı (dünyadaki pek çok başka ülkede olduğu gibi) hegemonik devletler için herhangi bir tehdit oluşturmamıştır: Ulusal ve siyasal çepere yayılmak çok mümkün olmamıştır. Sadece halk kültürü ve diyalekt kültürü çeperiyle sınırlı kalınmıştır. Konkordatoyla birlikte durum değişmiştir: Kilise -artık devletle çatışma içinde olmayan İtalyanlar tarafından yönetilen ve yerel seviyede İtalyanlar tarafından temsil edilen- artık gerçek anlamda İtalyan devletiyle iç içe girmiştir ve Katolik kozmopolisinin folklorik imajından sıyrılmıştır. Dolayısıyla, konkordato İtalyan kültürünü yaymak şöyle dursun yayılmayı daha da zorlaştırmıştır. Dahası, geleneksel İtalyanlaşmış çekirdeklere muhalif bir durum yaratmıştır. Bu da modern dünyada kültürel ve ruhani bir emperyalizmin ütopya olduğunu ortaya koyar. Yalnızca iktisadi genişlemeye dayalı siyasal güç kültürel genişlemeye zemin hazırlayabilir.

Madde 107. *Ansiklopedik Kavramlar. Reich.* Kesin olarak "imparatorluk" anlamına gelmeyen (*Gerarchia*'da kimi zaman "krallık" olarak çevrildiğini görmüştüm) "*Reich*" kelimesinin anlamı.[1] Bu kelimenin bütün Germen dillerinde olduğunu ve İskandinav dillerinde "*Reichstag*"a tekabül eden terimde de görüldüğünü bilmek lazım. Aslında "*Reich*" genel olarak bölgesel "devlet"e atıfta bulunan bir Germen terimidir.

Madde 108. *Bürokrasi.*[a] Bana öyle geliyor ki, sosyoiktisadi bir bakış açısından bürokrasi ve memur sorunu, çok daha kapsamlı bir iskelet, toplumsal "pasiflik" -yani görece pasiflik- iskeleti içerisinde ele alınmalı ve somut mallar üreten faaliyet konusuna dâhil edilmelidir. Diğer bir deyişle liberal iktisatçıların "hizmetler" olarak tanımladığı o mallar ve kıymetli eşyalar açısından değerlendirilmelidir. Bir toplumda nüfusun "mallara" ve "hizmetlere" göre dağılımı nedir? (Kelimenin en dar kapsamıyla "mallar", somut "mallar", "ağırlık ve hacim" olarak tüketilebilir fiziki mallar anlamında.) Hiç şüphesiz hizmet sektörü ne kadar genişlerse toplumun örgütlülük seviyesi de o kadar düşük olur. "Rasyo-

---

a) El yazmasında altı çizili "bürokrasi" kelimesi yine altı çizili olan ama sonradan üzeri karalanmış "Machiavelli"den sonra yazılmıştır.

nalizasyon"un hedeflerinden biri şüphesiz ki hizmet sektörünün mecburi seviyeye indirgenmesi olmalıdır. Asalaklık kesinlikle bu çeperde genişler. Ticaret ve dağıtım genel olarak bu çeperde gerçekleşir. "Üretim" alanındaki işsizlik hizmet sektöründe bir "enflasyon"a (küçük işletmelerin yayılması) neden olur.

Madde 109. *Aydınlar. Kilise Latincesi ve Ortaçağ'daki Sokak Dili.*

> Fransa'da, sokak diliyle vaaz verme geleneği dilin ilk zamanlarına dek uzanır. Latince kilisenin diliydi ve dolayısıyla din adamlarına, keşişlere *ve de rahibelere* verilen vaazlar Latince olurdu.<...> Ama sıradan halka Fransızca vaaz verilirdi. Dokuzuncu yüzyıl kadar eski bir dönemde Tours ve Reims konsilleri rahiplere halka kendi dillerinde seslenme talimatı vermişti. Anlaşılmak adına bunu yapmak zorundaydılar. On ikinci yüzyılda sokak diliyle verilen vaaz enerjik, canlı ve ikna edici bir şekle bürünmüştü. Genç yaşlı herkesin Haçlı ordusuna katılmasını sağlamış, manastırları doldurmuş ve kasabaların tamamını diz çökmeye ve her türlü aşırılıktan uzak durmaya ikna etmişti. Meydanlardaki ve arazilerdeki yüksek kürsülerinden seslenen vaizler bireylerin ve güruhların bilincini yönlendiren kamusal denetçilere dönüşmüşlerdi. Her şey ve herkes onların katı denetimine tabiydi: Bu ister kadınların aşırıya kaçan saç stilleri olsun isterse asra ait başka bir gizli ya da görünür yozlaşma unsuru, vaizler asla baskıcı düşüncelerinden ve dillerinden taviz vermemişlerdi. (Lanson, *Histoire de la literature française*, Hachette, 19. baskı, s. 160-61)[1]

Lanson şu bibliyografik bilgiyi de veriyor: Keşiş L. Bourgain, *La Chaire française au XIIe*, Paris, 1879; Lecoy de la Marche, *La Chaire française au Moyen Âge*, 2. baskı, Paris, 1886; Langlois, "L'Éloquence sacrée au Moyen Âge," *Revue des Deux Mondes*, 1 Ocak 1893.[2]

Madde 110. *Gazetecilik. Basın Özeti.* Geleneksel İtalyan gazeteciliğinde "basın özeti" alanı hiçbir zaman yeterince gelişmedi. Bu alana dair polemikler ise hep görünür oldu. Ama bunlar okurlara hizmet götürmek için birtakım program planları oluşturmaktan ziyade İtalyan bireyciliğinin tartışmaya meyilli karakteri ile alakalı önemsiz, rastgele polemiklerden ibaretti.

Gazetelerin verdiği basın özetleri ile bağımsız olmayan yayınların verdikleri arasında bir ayrım yapmak şart. İlki başlı başına bir haber hiz-

metidir. Diğer bir deyişle, söz konusu gazete okurlarına her gün başka gazetelerde aktarılmış olaylar üzerine görüşlerin derli toplu bir halini sunar (Birçok Fransız gazetesi bunu yapar. İtalyan gazeteleri de Roma telgraf hizmetlerinin başkent gazeteleri için sağladığı bu bilgileri aktarmakla yetinir yani özetler gazetenin normal sayfalarında ve ayrı bir haber bülteni gibi aktarılır). Bağımsız olmayan bir yayında basın özetinin farklı bir işlevi vardır: Olayı aktarmanın amacı birinin görüşlerini yeniden okutmak, tekrar ortaya atmak ve diğer görüşlerin ahlâki yönden çürütülmesi amacıyla bu görüşleri her yönüyle yeniden kullanmaktır. Bu yöntemin birinin görüşlerini mekanik olmayan bir yolla ve bilgiçlik taslamadan "tekrar etmek" açısından, "didaktik açıdan" ne kadar işlevsel olduğunu görmek gerekir: "Tekrar", bir rakibe yanıt vermek için neredeyse "dramatik" ve doğrudan konuyla alakalı bir mecburiyet karakterine bürünmüş olur. Bildiğim kadarıyla, en iyi "basın özeti", Maurras'ın günlük yazıları bir basın özeti olarak görüldüğü takdirde (ki öyledir) *Action Française*'de yer alır.[1] Orada Maurras'ın yazısıyla *Action Française*'deki somut "basın özeti" arasında bir iş bölümü olduğu görülmektedir: Maurras daha fazla teorik önem taşıyan polemik "konularını" kendine vazife edinir. Basın özetinin kimi gazetelerde olduğu gibi herhangi bir editörlük müdahalesine bırakılamayacağı bilinmelidir. Bu iş en yüksek seviyeden siyasal ve entelektüel sorumluluk, üstün edebi yetenekler ve belli ipuçların peşinden giderek oldukça yenilikçi bir alt başlık seçme yöntemi gerektirir. Zira zaruri tekrarlar olası en formel ve en stilistik şekilde aktarılmalıdır. (Örneğin G. M. Serrati'nin[a] kendi içinde bir tür basın özeti olan "Scampoli"si[2] sistematik ya da yüksek düzeyde entelektüel çapta olmasa da yaygın bir okur kitlesine sahipti ve okurun ilk baktığı köşeydi. [Missiroli'nin *Resto del Carlino* ve *La Stampa*'daki "Opinioni" köşesi bugün kitap haline getirilmiştir.][3] Buna benzer şekilde *Popolo d'Italia*'nın "atıcısı"na ait köşe, *Critica Fascista*'daki "Dogana" ve *L'Italia Letteraria*'daki "Rassegna della Stampa" da buraya dâhil edilebilir.)

Madde 111. *Din.* Ateizme ulaşanlarla bilim ve felsefe yoluyla "dinsiz hayata" ulaşan ama toplumsal örgütlenme için dinin zaruri olduğunu düşünen -bunlara göre bilim hayata karşıdır ve bilimle hayat arasında

a) El yazmasında "G.M.S."

bir çelişki vardır- aydınlar arasındaki çelişki. İnsanlar bu aydınları nasıl olur da ulusun karakterinin ayrılmaz parçaları olarak görürler?

Bazı Fransız aydınlarda (Taine buna klasik bir örnektir ve Maurras tarzı aşırı milliyetçiliğe yol açmıştır)[1] görüldüğü kadar skandalvari olmasa da Croce de aynı tavrı sergiler. Sanırım Croce bir yerlerde Bourget'in *Disciple*'sini aşağılamıştı[2] ama bu Fransız kültürüne özgü rasyonalist mantıkla olsa da zaten Bourget'in tam da parmak bastığı nokta değil mi?

Tanrı ve din meselesiyle alakalı olarak Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi* ile *Pratik Aklın Eleştirisi* arasındaki konumuna bakmak gerekiyor.

Madde 112. *Özgürlüğün Tarihi Olarak Tarih ve Liberalizm.* Croce'nin en son tarih yazılarındaki belirsizlik tam olarak da özgürlüğün tarihi olarak tarih ile liberalizme bahane olarak tarih arasında yaşadığı bu karmaşadan kaynaklanıyor.[1] Tarih özgürlüğün tarihi olsa -Hegel'in önerisi doğrultusunda- bu formül insan ırkının bütün tarihi için geçerli olur ve tüm akımlar, tüm partiler özgürlüğün tezahürüne dönüşür. O halde on dokuzuncu yüzyıl tarihini belirleyen karakteristik nedir? On dokuzuncu yüzyılda daha önce olmayan bir eleştirel bilincin olması; tarihin o anda yapılıyor oluşu ve özgürlüğün tarihi olduğu bilgisiyle yapıldığı. Ama bu sadece spekülatif ve tasarlanmış bir tutum muydu? Kesinlikle değildi: Bir pratik faaliyet akımı, Hegel'in felsefesini aracısız bir "siyasal ideoloji"ye indirgemiş bir parti, bir tahakküm ve toplumsal hegemonya aygıtı mevcuttu. Bu da "liberalizm" ya da en geniş tanımıyla liberal partiydi. "Liberal" teriminin çok kapsamlı bir anlama kavuştuğu ve karşıt siyasal kampları içine aldığı bilinmektedir. Pietro Vigo'nun *Annali d'Italia*'sında tüm "ruhban sınıfı dışında kalanlar" "liberaller" olarak tanımlanır ve hatta Enternasyonalistler ve Marksistler de liberalizme dâhil edilir.[2]

[(*Eternità e storicità*, s. 51.)][3]

Karşılaştırma: Defter 10, I, Madde 10.

Madde 113. *Aydınların Tarihi. Hümanizm.* Hümanizmin getirdiği pedagojik reformu araştıralım. Mesela en anlamlı "pratik" özelliklerinden biri olan "yazılı kompozisyon"un "sözlü münazara"nın yerini alması. (Kültürün diyaloğa dayalı tartışma ve retorik aracılığıyla sözel olarak yayılması

sonucunda ateşli münakaşalardan daha az sonuç vermesi ve temelde duygulara dayalı anlık rıza üretmesi ile alakalı notları hatırlayın.)[1]

Madde 114. *Machiavelli. Jean Bodin* (1530-1596) 1576 yılında Blois Meclisi delegesiydi ve Üçüncü Meclis'in iç savaşa destek taleplerini reddetmesini sağladı. Çalışmaları: Ortamın etkisi ve ilerleme fikrini ele aldığı *Methodus ad facilem historiarum cognitionem* (1566); Üçüncü Meclis'in mutlak monarşi ve onun halka ilişkileri üzerine kaleme aldığı *La République* (1576); bütün dinleri karşılaştırdığı ve hepsini doğal dinin yani tek mantıklı dinin farklı tezahürleri ve eşit seviyede saygıyı ve hoşgörüyü hak eden dinler olarak tanımladığı (modern döneme kadar yayımlanmadı) *Heptaplomeres*.[1] Fransa'daki iç savaşlar süresince Bodin "siyasetçiler"in partisi olarak bilinen ve kendini ulusal çıkarların temsilcisi olarak gören üçüncü partinin mensubuydu. Bodin "Machiavelli karşıtları" arasında görülüyordu ama bu onun tarihsel öneminin ikincil ve yüzeysel bir yanıdır. Bodin İtalya'nın Machiavelli'ye verebileceğinden çok daha ileri seviyedeki Fransa'da siyaset biliminin temellerini attı. Bodin'i ilgilendiren konu bölgesel ve birleşik (ulusal) bir devlet kurmak değil hâlihazırda güçlü ve sağlam bir devlet içerisindeki çelişkili toplumsal güçleri dengelemekti. Onu ilgilendiren şey güç momenti değil uzlaşı momenti idi. Machiavelli'nin üzerine eğildiği İtalya'da Fransa'daki Temsilci Meclisi'ne benzer kayda değer bir temsilci kurumun olmayışı önemlidir. Günümüzde insanlar parlamenter kurumların İtalya'ya dışarıdan getirildiğini söylerken bunun İtalya'nın geçmişindeki bir güçsüzlük durumundan kaynaklandığı olgusunu -diğer bir deyişle, devlet yapısının komünal evrede çakılıp kaldığı ve modern bölgesel (ulusal) evreye geçemediği olgusunu- es geçiyorlar. Dahası, özellikle Sicilya'da ve Güney'de temsilci kurumlar vardı fakat bunlar Fransa'dakilerden çok daha sınırlı kurumlardı zira o bölgelerde Üçüncü Sınıf çok az gelişmişti (Sicilya parlamentoları temelde baronların monarşiye karşı kullandığı bir araçtı). Antonio Panella'nın 1927 tarihli *Marzocco*'da yayımlanmış "Antimachiavellici" çalışmasını hatırlayın (ya da 1926 olabilir, on bir makale).[2] Bodin'in Machiavelli'ye kıyasla nasıl değerlendirildiğine bakın. (Machiavelli'nin temsilci kurumlardan ne kadar *kısaca* söz ettiğine bakılabilir.)

Karşılaştırma: Defter 13, Madde 13.

Madde 115. *Peder Bresciani'nin Soyu.* Luigi Tonelli'ye göre ("Pietro Mignosi," *L'Italia che scrive*, Mart 1932), Mignosi'nin *Epica e santità* eserinde (Palermo: Priulla, 1925) Rimbaud'yu çağrıştıran ve "zavallı hayvanlar"dan dem vuran "çok güzel bir 'şiir'" yer almaktadır: "Solucanlar ve fareler, sinekler, bitler ve şairler; dünyadaki tüm silahlar birleşse yok edilemezler."[1]

Madde 116. *Geçmiş ve Bugün. Phlipot.* Le Roux de Lincy ile F. Michel'in *Recueil de farces* adlı çalışmasında (Paris: Techener, 1837, 4 cilt) yer alan *Trois Galants et Phlipot* adlı fars (4. Ciltte on iki nolu fars). Phlipot, "Qui vive?" sorusunu duyar duymaz yanıtlar: "Je me rends!" Ve ardından haykırır: "Vive France! Vive Angleterre! Vive Bourgogne!" Kendini dört bir yandan sarılmış hisseden ve hangi tarafa döneceğini bilemeyen Phlipot şöyle bağırır: "Yaşasın en güçlü olan!" 15.-16. yüzyıldan bir Fransız farsı.[1]

Madde 117. *Amerikanizm. Suçlar.* Birleşik Devletler'de örgütlü suçun hızlı bir şekilde artması normalde İçki Yasağı'nın ve onunla bağlantılı içki kaçakçılığının bir sonucu olarak açıklanır. İçki kaçakçılarının hayatı, kavgaları vs. toplumda taklitçiliğe, kahramanlık girişimlerine yol açacak şekilde yaygın bir romantizm iklimi yaratmıştır. Bu doğrudur. Ama bir başka faktörden daha söz edilmeli: Amerikan polisinin inanılmaz boyutlardaki gaddar yöntemleri. Polis şiddeti her zaman "haydutluğu" artırır. Bu faktörün göründüğünden çok daha büyük etkisi vardır: Normalde işine gücüne bakacak çok sayıda bireyden profesyonel suçlular yaratılması için bir katalizör işlevi görür. "Üçüncü taraf"ın gaddarlığı da polisteki yozlaşmayı gizler. Yetkili organizmanın bir sisteme dönüşmüş illegal tavrı kurbanları amansız bir kavgaya girmeye zorlar.

Madde 118. *İtalyan Risorgimentosu.* Bkz. Antonio Lucarelli, *La Puglia nel Risorgimento*, belgeleriyle bir tarihçe, Cilt 1, Commissione Provinciale di Archeologia e Storia Patria, 1931, 455 sayfa, 30 liret.[1] Bu ilk cilt on sekizinci yüzyılda Apulia'daki yaşamın tasvirini yaptıktan sonra 1793-94 yıllarındaki Jakoben komploya kadar varmaktadır.[2] Güney meselesini anlamak için vazgeçilmez bir kaynak. Öyle görünüyor ki yazar Apulia halkının berbat yaşam koşullarına dair etkileyici bir tasvir yapmayı başarmış. 1793-94 Olayları tek başına o kadar ciddi olmasa da

ateşli bir tepkiye neden oldukları için önem kazanmışlardır: Kuzey'e doğru ilk siyasal göçün sonucunda 1799 Napoli Devrimi hazırlanmıştır.

Madde 119. *Geçmiş ve Bugün. Haziran 1914 Olayları.* Rerum Scriptor'un o olayların programsal olmaktan uzak karakterine değindiği makalesini hatırlayın.[1] Rerum Scriptor'un Kuzey ile Güney arasındaki, Kuzeyli kentli sınıflar ile Güneyli köylü sınıflar arasındaki ilişkileri yenilemiş o olayların önemini anlamamış olması tuhaftır. Her ne kadar olayların ilk kıvılcımını çakan mesele Ancona'da patlak vermiş olsa da[2], asıl başlangıcın Roccagorga'daki tipik "Güneyli" mezalimi olduğu unutulmamalıdır.[3] Bunun Giolitti'nin ve tüm diğer partilerin kurduğu hükümetlerin geleneksel politikalarına yani kötü yönetime ve hükümet organlarının kötü idaresine karşı barışçıl protestolar düzenlediklerinde dahi Güneyli köylüleri şiddet kullanarak bastırmalarına karşı muhalefetle alakası olmalıydı. Adolfo Omodeo'nun o olayları tanımlarken "soysuz" sıfatını kullanmış olduğu da unutulmamalı (bkz. "Momenti della vita di guerra," *La Critica*, 20 Ocak 1932, s. 29-30). Omodeo, 14 Haziran'da "soysuzların kızıl haftasında Roma caddelerinde kalabalığa saldırmak zorunda kalan" bir atlı süvari olan "Ignazio di Trabia"dan (Prens Pietro'nun ikinci oğlu) söz ediyor. "Bu iş onu tamamen tiksindirmiş. Şöyle yazmış: 'Bütün İtalya için gerçek anlamda çirkin bir gündü ve hepimiz bundan utanmalıyız. İtalya gerçekten barbarca bir gösteri düzenledi. O gösteri vs. vs.'"[4] Trabia'nın küçük prensinin sözleri ile Mussolini ve Scalarini'nin Milano'da görülen duruşmasında Roccacorga köylülerinin anlattıkları karşılaştırılmalı.[5] Öte yandan, klasik bir liberal olan Adolfo Omodeo'nun Güneyli köylülerin savunulması amacıyla patlak veren olaylar hakkında yorum yaparken o köylülerin sefil yaşam koşullarının sorumlularından biri olan Sicilyalı bir toprak sahibinin sözlerine yer veriyor oluşu da kayda değerdir. [Omodeo'nun bir tarihçi olarak yüzeyselliği ve siyasal tutarsızlığı konusunda onun bu meseleye yaklaşımı ile Güneyli köylülerin sefil koşullarını İtalyan Risorgimentosunun gecikme sebepleri arasında saydığı *L'età del Risorgimento italiano* kitabında[6] yer alan düşüncelerini karşılaştırmak yeterlidir.]

Madde 120. *Geçmiş ve Bugün. 1915.* İtalya'nın savaşa girdiği andaki güçler ilişkisini anlamak ve Salandra-Sonnino'nun siyasal yetisini[1] değerlendirmek için 24 Mayıs'taki durumun ne olmadığına değil 24 Ma-

yıs'ın düşmanlıkların patlak vereceği tarih olarak seçilmesine bakılmalı.[2] Sözleşme ile bu tarih bir kez belirlendiğinde artık değiştirmek mümkün değildi zira o arada doğu cephesi çoktan değişmişti bile. Asıl soru, İtalya'nın savaşa giriş tarihinin Rus saldırısının "mutlak surette" başarısına bağlanmaktan ziyade bu saldırının başlangıç aşamasına denk getirilmesinin ülke için bir fırsat olup olmayacağıydı. Salandra, İtalya'nın savaşa girişinin Rusların geri çekilmesine denk geldiği konusunda ısrarcı ve açıklayıcı davranıyor[3] ve bu da galip olanın yardımına gitmeyi istememek anlamına geliyor. Bu hiç de siyasal ciddiyet ve tarihsel sorumluluk örneği olarak gösterilemez.

Avusturya Macaristan İmparatorluğu'nun çözülmesi meselesi. Kont Czernin'in anılarından, Londra Paktı'nın Habsburg Monarşisi'nin çöküşü anlamına geldiğine zira Trieste olmadan monarşinin artık ayakta kalamayacağına inandığı anlaşılıyor. Avusturya'nın ayrı bir barış elde etme çabaları (Bourbon inisiyatifinden Sixtus ile Clemenceau-Czernin'in 1918 başlarındaki polemiği) Fransa ve İngiltere'deki gizli Avusturya sevgisine karşın (hatta Czernin "savaşın diplomatik kontrolü"nün İtalya'nın elinde olduğunu yazmıştır) İtalyan muhalefeti ve Londra Paktı nedeniyle başarısız olmuş gibi görünüyor.[4] Öte yandan, Czernin'in ifadeleri Sonnino'nun Avusturya meselesini ele alış biçimine yönelik bakış açısını değiştirmez. Sorun Habsburg İmparatorluğu'nun Trieste'nin kopuşu sebebiyle "mekanik olarak" ölü olup olmadığı değil Sonnino'nun Habsburg İmparatorluğu'nun sona ermesini isteyip istemediğidir. Ayrıca imparatorluğun Trieste'nin kaybıyla birlikte çökmüş olacağı da belirsizdir. Bir enerji patlaması yaşayıp İtalya'ya yeni bir savaş ilan edebilirdi. Sonnino'nun tutumu Avusturya içerisindeki ulusal meselelerle ilişkili olarak yani anlık bir siyasal-askeri problem olarak ele alınmalıdır. Acaba bir milliyet siyaseti (General Cadorna'nın da istediği şey) Avusturya-Macaristan ordusunda bir iç çözülmeye yol açarak İtalyan zaferini hızlandırır mıydı?[5] Salandra ile Sonnino'nun ve özellikle de Sonnino'nun sorumlulukları tartışmasında değerlendirilmesi gereken problem budur.

Madde 121. *Bibliyografiler.* Rivista Militare Italiana. Roma ve Venedik kuşatmalarına katıldıktan sonra Torino'ya sığınmış Napolili sürgünler olan Carlo ve Luigi Mezzacapo tarafından Mart 1856'da Torino'da kurulmuş. (Piedmont'un askeri gelenekleri konusunda bunu not

etmek gerekir: Askeri işlerle alakalı en önemli İtalyan dergisi, Torino'da iki Napolili tarafından kurulmuş. Napoli'nin Fransız Devrimi'ni takip eden olaylarla birlikte gelişen teknik-bilimsel askeri geleneği, modern ulusal ordunun yapısal oluşumunda ana unsuru teşkil eder.) 1859'da derginin editörü Mariano D'Ayala idi.[1] *Rivista*'nın yayını 1918'de durduruldu. 1927'de, derginin genel çizgisini de belirleyen General Badoglio tarafından yeniden yayımlanmaya başlandı.[2] 1906'da (kuruluşunun ellinci yılında) tarihçesine dair bir inceleme içeren özel bir sayı yayımlandı.[3]

Madde 122. *Popüler Edebiyat.* Popüler edebiyat okurlarının en tipik tutumları şu şekildedir. Yazarın ismi ve kişiliği değil başkarakter figürü önemlidir. Popüler edebiyattaki kahramanlar -halkın entelektüel yaşamına adım attıktan itibaren- "edebi" köklerinden arınır ve tarihsel figür geçerliliği kazanırlar. Doğumlarından ölümlerine kadar tüm yaşamları ilgi çekici hale gelir. Bu da kötü olanlar da dâhil olmak üzere "diziler"in başarısını açıklıyor. Diğer bir deyişle, figürün asıl yaratıcısı kahramanını öldürebilir fakat "dizi" yazarı onun hevesini yeniden keşfedecek ve kahramanın imajını yeniden canlandıracak halkın tatmin edilmesi adına kahramana yeni özellikler ekleyerek onu diriltir. "Tarihsel figürler"e edebi gözle -her ne kadar bazı popüler edebiyat okurlarının tarihin gerçek dünyası ile fantezi dünyası arasındaki farkı ayırt etme yetisini yitirerek kurgusal karakterleri gerçekten yaşamış karakterlermişçesine tartıştıkları doğru olsa da- bakılmamalıdır. Yine de, fantezi dünyasının halkın entelektüel yaşamında kendine özgü bir masalsı somutluğu nasıl yakaladığını anlamak için "tarihsel figür"lere mecazi gözlerle bakılabilir. Dolayısıyla, mesela içerdikleri kahramanların benzerlikleri nedeniyle farklı romanlar bazen karıştırılır. Popüler edebiyat anlatıcısı tek bir kahramanda birçok kahramanın niteliğini bir araya getirir ve bunun "zekice" bir şey olduğunu düşünür.

Madde 123. *Geçmiş ve Bugün. Savaşın Bilançosu.* 7 Nisan 1932 tarihli *Corriere della Sera*'da Camillo Pellizzi, Luigi Villari'nin *The War on the Italian Front* (Londra: Cobden-Sanderson, 1932, Sör Rennell Rodd'un önsözüyle) adlı kitabının yayınını duyuruyor. Savaş hakkında karşılaştırmalı istatistikler ek olarak verilmiş. Pellizzi şunları aktarıyor: İtalya nüfusunun yüzde 14,48'ini, Fransa yüzde 20,08'in: İngiltere yüzde

12,31'ini askere almış; askere alınan İtalyanların yüzde 14'ü, Fransızların yüzde 16,15'i, İngilizlerin ise yüzde 11,05'i öldürülmüş; İtalya savaşta varlığının dörtte birinden fazlasını, Fransa altıda birinden azını harcamış; İtalya yük gemisi kapasitesinin yüzde 58,93'ünü, Büyük Britanya yüzde 43,63'ünü, Fransa ise yüzde 39,44'ünü kaybetmiş.[1]

Bu istatistiklerin nasıl çıkarıldığına ve rakamların gerçekten karşılaştırmalı olup olmadığına bakmak şart. Farklı yıllarda askere alınan insan sayılarının eklendiği ve yüzdelerin sadece belli bir yıla ait toplam nüfusa göre hesaplandığı düşünüldüğünde askere alınma yüzdesinin yanlış olma ihtimali vardır. Aynı şekilde, yük kapasitesi konusunda da, kaybedilen gemilerin yaşını bilmek gerekir zira bazı ülkelerin gemilerini diğerlerinden daha uzun süre çalıştırdığı -buna bağlı olarak barış zamanında dahi daha yüksek kayıpların olduğu- bilinmektedir. Gelir beyanlarındaki mali dürüstlüğün seviyesine -oldukça nadir bulunan bir dürüstlük- bağlı olarak bir ülkenin zenginlik hesabında da değişiklik olacaktır.

Madde 124. *İtalyan Tarihinin İktisadi-Korporatif Evresi. İnebahtı Donanması.* A. Salimei, *Gli italiani a Lepanto* (Roma, Donanma Birliği katkılarıyla). Salimei, İnebahtı donanmasına katılmış güçlerin organizasyonuna ilişkin rakamları özenle derlemiş ve gemilerden askerlere kadar güçlerin büyük kısmının İtalyan olduğunu ortaya koymuştur. Vatikan arşivlerinde İspanya Kralı ile Venedik Cumhuriyeti'nin 1571 Kutsal Birliği harcamalarını gösteren hesap defterleri bulunmaktadır. Bunlar 5. Pius'un halefine iki taraftan alınan ya da iki tarafa verilen miktarlar üzerindeki tartışmaları açıklığa kavuşturması için verilmiştir. Bu belgeler sayesinde kalyonların, gemilerin, fırkateynlerin isimlerini ve sayılarını, alayların ve içerdikleri bölüklerin sayılarını, albayların ve donanma kaptanlarının ve piyade yüzbaşılarının isimlerini tam olarak bilmek mümkündür. Bunlar sadece İnebahtı Savaşı'na katılanların değil aynı zamanda orada olmasalar da 1571 yılı içinde sefer için görevlendirilenlerin de isimlerini içermektedir.

Savaşta yer almış iki yüzden fazla geminin sadece on dördü İspanyol'du. Geri kalanların hepsi İtalyan gemisiydi. Silah altına alınmış 34.000 adam vardı ve bunların yalnızca 5.000'i "İspanya'dan gelme", 6.000'i ise Alman'dı (ama bunların 1.000'i sefere katılmadı). Geri kalanlar ise İtalyan "uyruklu" idi. Askerlerin milliyetlerine göre ayrıldığı, İtalyan olanların ise ayrıca bölge bölge ve kasaba kasaba sınıflandırıldı-

ğı "subay, paralı asker ve asker" listesine bakarak Salimei, yarımadadan ve adadan sefere asker göndermeyen tek bir yer bile olmadığı -Dalmaçya ve Venedik hâkimiyeti altındaki adalar da dâhil olmak üzere Alplerden Calabria'ya, Sicilya'dan Sardinya'ya, Korsika'ya ve Malta'ya kadar- sonucuna varmıştır. Bu oldukça ilginç bir çalışma ve yeri geldiğinde analiz edilmeyi hak ediyor. Salimei, karşılaştırılabilir olmayan olaylar söz konusu olduğunda modern konseptler kullanarak araştırmasına retorik bir çerçeve çiziyor. Genelde Hristiyanlığa (yani Papa'ya) atfedilen ve İspanya'ya liderlik rolü biçilen İnebahtı donanmasının karakter olarak "ulusal" olduğunu iddia ediyor. Salimei, İnebahtı'da İtalyanların -elbette bütün İtalyanların- son kez "yabancı olmayan bir dava uğruna savaştığını" ve "İnebahtı'nın İtalyan halkı olarak askeri cesaret çağımızın 1848'e dek sonlandığı nokta olduğunu" söylüyor.[1] Bu konuda, Venedik ile İspanya arasında harcamalara ilişkin ihtilafın nasıl çıktığı ve İtalya'nın değişik bölgelerinden gelen askerlerin hangi bayraklar altında askere alındığı araştırılmalıdır.

İnebahtı Birliği hakkında bkz. A. Dragonetti De Torres, *La lega di Lepanto nel carteggio diplomatico di don Luys de Torres nunzio straordinario di SS. Pio V a Filippo II*, Torino, Bocca, 1931.[2] Birliğin diplomatik altyapısına bakarak donanmanın doğası hakkında daha somut bir anlayışa ulaşılabilir.

Madde 125. *Ansiklopedik Kavramlar ve Kültürel Konular.* Bu başlık, farklı başlıklar altında şimdiye dek toparlanmış tüm noktaları ve konuları bir araya getiren genel bir araştırma başlığı olabilir. Bir siyaset ve eleştirellik ansiklopedisi, gerçek anlamlarıyla ansiklopedik kavramlar, ahlâki yaşam konuları, kültürel konular, felsefi fabllar vs.

1. *Ultra.* Kendi ülkelerinde papalığın nüfuzunu güçlendiren Katoliklere Fransa ve Almanya'da farklı isimler verilmesi her şeyin ötesinde şu manaya gelir: Bir dış gücün (sadece "ruhani ve kültürel" değil aynı zamanda normal vergileri ve kilise vergilerini toplamak ve uluslararası siyasette söz sahibi olmak istediği için dünyevi -peki ama nasıl!- bir gücün) yardımıyla kendilerini bir parti olarak güçlendirmek istediler. Bazı dönemlerde bu [Fransa'daki "Galya" partisinden farklı olarak] bir tür "'yabancılar' partisi"ne dönüştü.

2. *Zanaatkâr. Zanaatkârlık.* Ugo Ojetti'nin bir makalesinden ("Arti e artigiani d'Italia", *Corriere della Sera*, 10 Nisan 1932) birkaç cümle alı-

yorum: İtalyan yasasına göre zanaatkâr, yaptığı ticaret sanatsal ise beşten fazla işçi çalıştırmayan, yaptığı iş sıradan bir el işçiliği ise üçten fazla işçi çalıştırmayan kişidir. Kusurlu bir tanım. "Zanaatkâr, kelimenin tam manasıyla, sanatını ya da hünerini kendi elleriyle sergileyen kişidir. Beş ya da on işçi çalıştırıyor olması onun zanaatkâr oluşunu, diğer bir deyişle onu bir sanayiciden ayıran şeyi etkilemez." Ne var ki bu tanım da kusurludur zira zanaatkâr çalışmak mecburiyetinde değildir. Bir atölyedeki işleri denetlemekle de yetinebilir. Bir tanıma ulaşmak için üretim ve çalışma biçimine bakmak gerekir.

Zanaatkârlar için Almanya'da bir lisans sistemi var ve bu sistemde üç aşama geçerli: "Acemi ya da çaylak olarak da adlandırabileceğimiz" çırak, çıraklık döneminin tamamlamış "usta" ve "üstat."[1]

Ojetti "usta" kelimesini mesleki formasyonunu henüz tamamlamış zanaatkâr işçi için kullanıyor.[2] Ama bu terim nasıl meşrulaştırılabilir? Tarihsel olarak mümkün değil. Almanca ve Fransızcanın aksine İtalyancada bir zamanlar sabit bir anlamı olan bu kelime artık kullanılmamaktadır. Bugünkü anlamı ise kişinin "mesleğine" değil "iktisadi" statüsüne yöneliktir. Mesleki olarak "usta", bir atölyesinin olmaması ve patron olan bir başkası için çalışması olgusu dışında bir "üstat"tır.

Madde 126. *Ansiklopedik Kavramlar ve Kültürel Konular*. Bkz. Luigi Sorrento, *Medio Evo, il temrine e il concetto* (Milano, Soc. Ed. Vita e Pensiero, 1931, 54 sayfa, 8 fasikül). Sorrento, Sacro Cuore Üniversitesinde hocadır (ve bu yayın aslında o üniversitede verdiği bir seminerdir). Edebiyat ve tarihin ötesine geçmese de (yani Ortaçağ konseptinin sosyoiktisadi içeriğine yönelik olmasa da) bu çalışmanın perspektif olarak tümüyle Katolisizm ve ilahiyatla alakalı olmadığı söylenebilir.[1] Yapılması gereken, Ortaçağ ile halkın zihninde Ortaçağ'ın bir parçası olarak görülen merkantilizm ve mutlak monarşiler çağını ayırt etmek için konunun derinlemesine işlenmesidir. (Halkın zihninde eski rejim ile Ortaçağ birbirine girmiştir. Hâlbuki Fransız Devrimi ile son bulan dönem merkantilizm ve mutlak monarşiler çağıdır.) Sorrento'nun kitapçığı edebi kaynaklara verdiği referanslar açısından çok daha faydalıdır.

Bir paragrafı "İtalya" kelimesinin farklı dönemlerde ne anlamlara geldiğinin bir özetine ayırmak iyi olabilir. Bu konu hakkındaki çalışmanın çıkış noktası olarak Carlo Cipolla'nın Torino Bilimler Akademisi tarafından yayımlanmış kitabı alınabilir.[2]

Madde 127. *Ast Sınıfların Tarihi. La Bohème. Charles Baudelaire.* Bkz. C. Baudelaire, *Les Fleurs du Mal et autres poèmes*, texte intégral précédé d'une étude inédite d'Henri de Régnier ("La Renaissance du Livre", Paris, tarih belli değil). Régnier çalışmasında (metnin [giriş] sayfaları numaralandırılmamış, o nedenle ilk basılı sayfadan başlayarak 14-15. sayfalarda) Baudelaire'in Şubat ve Haziran 1848 olaylarına [aktif olarak] katıldığını hatırlatıyor. "Fait étrange de contagion révolutionnaire, dans cette cervelle si méticuleusement lucide," diye yazıyor. Baudelaire, Champfleury ile birlikte ateşli makaleler kaleme aldığı devrimci bir gazete çıkarıyor.[1] Daha sonra Châteauroux'da yerel bir gazetenin editörlüğünü yapıyor.

> Cette double campagne typographique [sic] et la part qu'il prit au mouvement populaire suffirent, il faut le dire, à guérir ce qu'il appela plus tard sa "folie" et que, dans *Mon coeur mis à nu*, il cherche à s'expliquer à lui-même quand il écrit: "Mon ivresse de 1848. De quelle nature était cette ivresse? Goût de la vengeance, plaisir naturel de la démolition. Ivresse littéraire. Souvenirs de lectures." Crise bizarre qui transforma cet aristocrate d'idées et de goûts qu'était foncièrement Baudelaire en un énergumène que nous décrit dans ses notes son camarade Le Vavasseur et dont les mains "sentaient la poudre," proclamant "l'apothéose de la banqueroute sociale"; crise bizarre d'où il rapporta une horreur sincère de la démocratie mais qui était peut-être aussi un premier avertissement physiologique.[2]

[Bu Baudelaire'deki nevrasteninin ilk semptomuydu] (İyi de neden tersi olmasın? Başka bir deyişle, onu halk hareketinden koparan şey neden Baudelaire'in hastalığı olmasın?)

Yine de Baudelaire'in siyasal yazılarının derlenip derlenmediğini kontrol etmek gerekir.

Madde 128. *İktisat Bilimi.* "Çerçevesi belirlenmiş piyasa" konsepti ve olgusu, yani belli güçlerin tarihsel olarak öne çıktığının ve bunların operasyonlarının kendini bireysel girişimlere belli seviyede "öngörülebilirlik" ve kesinlik kazandıran belli bir "özişlerlik"le gösterdiğinin keşfi. Dolayısıyla "çerçevesi belirlenmiş piyasa"nın belirlenmiş bir yasal üstyapı tarafından garanti altına alınmış "belirli bir üretim aygıtı yapısı içinde toplumsal güçlerin belirlenmiş bir ilişkisi" olduğu söylenebilir.

Yeni bir "bilim"den söz etmek için öncelikle yeni güçler ilişkisinin var olduğunu ve bunların "özişlerliği" ve kendilerini doğa yasalarının özişlerliğine kıyasla "nesnel" bir şeyler olarak ortaya koyan fenomenleri olan yeni bir piyasa türünü belirlediğini göstermek gerekir.

İktisat bilimi ve "bir iktisat bilimi eleştirisi." İktisat biliminin "eleştirisi", "çerçevesi belirlenmiş piyasa"nın tarihselliği ve "özişlerliği" konseptinden yola çıkar. Saf iktisat yanlıları ise bu unsurları "ebedi" ve "doğal" olarak görürler. Eleştiri, piyasayı "belirleyen" güçler ilişkisini analiz eder, yeni faktörler ortaya çıkıp güç kazandığında "dönüşme" kapasitesini değerlendirir ve eleştirdiği "bilim"in "geçici" ve "değiştirilebilir" doğasını ifşa eder. Onu "yaşam" olarak ama bir yandan da "ölüm" olarak görür ve en merkezinde kendi yaşamsallığını açık seçik bir şekilde ispatlayana kadar "varsayımsal" olarak kalacak bir "varis" tarafından kaçınılmaz olarak tahtına el koyulabilme unsurlarını bulur. Bu tespitlerden yola çıkarak, tarihsel olaylarda "devamlılık," "yasa," "özişlerlik" terimlerinin ne anlama geldiğini belirlemek için bir yaklaşım geliştirilebilir. Bu, metafiziksel bir determinizm "yasası" keşfetme ya da "genel" bir nedensellik yasası oluşturma meselesi değildir. Tarihin genel gelişiminde belli bir devamlılık ve özişlerlik ile işleyen görece "kalıcı" güçlerin nasıl oluştuğunu anlama meselesidir. Karşılaştırma yaparken çok işe yarasa da büyük sayılar yasası bile toplumsal işler "yasası" olarak görülemez.

David Ricardo'nun ("farz edelim ki..." adıyla bilinen)[1] iktisadi yasaların formülasyonu prosedürüne bakmak gerekir. Orada Marx ile Engels'i tarihsel materyalizm formülasyonuna götürecek felsefi deneyimlerinin çıkış noktalarından birini bulmak çok da zor olmayacaktır.

Tesadüf ve Yasa. Felsefi boyutlarıyla "tesadüf" ve "yasa" konseptleri: Dünyanın amacını kesin olarak belirlemiş "kader" konsepti ile "dünyayı tesadüflere bağlayan" tarihsel materyalizm konsepti arasında.

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 52.

Madde 129. *Katolik Hareket.* Katolik Hareket'in her bir ulusal örgütünün zayıflığı, faaliyetlerinin sınırlı oluşundan ve Kutsal Kilise'nin her bir devlet içerisindeki ulusal ve uluslararası siyasal zorunluluklarına sürekli olarak tabi kalmaktan kaynaklanır. Her ulusal Katolik Hareket büyüyüp kitlesel bir örgüte dönüştüğünde, yönü örgütün iç gereksinimlerine bağlı olarak belirlenen düzenli bir siyasal partiye dönüşme eğilimi gösterir ama bu süreç tam olarak Kutsal Kilise'nin müdahalesi

sebebiyle hiçbir zaman organik kalamaz. Belki de Katolik Hareket'in Almanya'da hiçbir zaman iyi karşılanmamış olmasının sebebi budur. Merkez, Almanya'nın yerel kavgalarına bulaşmış bir siyasal-parlamenter güç olarak hâlihazırda o denli gelişmiştir ki Piskoposluğun sıkı kontrolü altındaki herhangi bir geniş kapsamlı Katolik Hareket oluşumu zaten sahip olduğu gücü ve daha fazla büyüme potansiyelini taviz vermek durumunda kalacaktır.[1] Vatikan Merkez'den şiddetli karşı çıktığı Bismarck'ın askeri yasalarını onaylamasını istediğinde patlak veren Merkez-Vatikan çatışmasını hatırlamak gerekir.[2]

Kilise nüfuzunun siyasal anlamda bir parti olarak her zaman güçlü olduğu ve Katolik Hareket'e benzer geniş bir kalıcı örgüte hiç ihtiyaç duyulmayan Avusturya'da da benzer bir gelişme olmuştur. Orada da yerel rahiplerin geleneksel denetimi altındaki örgütsüz seçmen sürülerine sahip olmak yeterliydi.

Madde 130. *Ansiklopedik Kavramlar ve Kültürel Konular. Devletperestlik.* Her bir toplumsal grubun kendi devletine yönelik tutumu. Devletin kendini dilde ve belli dönemlerin kültüründe ortaya koyduğu iki biçimi yani sivil toplum ile siyasal toplumu, "öz yönetim" ile "resmi yönetim"i dikkate almaksızın yapılacak analiz eksik olacaktır. Devletperestlik gündelik dilde devlet olarak adlandırılan ve genelde devletin bütünü olarak anlaşılan devlet yaşamı biçimi olan "resmi yönetim" ya da siyasal topluma yönelik belli bir tutum için kullanılan bir terimdir.

Devletin aktif kültürün bir unsuru olarak (yani yeni bir medeniyet, yeni bir insan tipi ve yeni bir yurttaş tipi yaratacak bir hareket olarak) bireylerle (bir toplumsal gruba ait bireylerle) tanımlanabileceği varsayımı siyasal toplumun kabuğu içerisinde tek bir bireyin kendini yönettiği karmaşık ve iyi tanımlanmış bir sivil toplum inşa etme iradesini yaymaya hizmet etmelidir. Burada bireyin öz yönetimi siyasal toplumla çatışmaya girmez, aksine onun normal bir devamına, organik tamamlayıcısına dönüşür. Bazı toplumsal gruplar öncelikle kendilerine ait uzatmalı ve bağımsız bir kültürel ve ahlâki gelişme süreci (Ortaçağ toplumunda ve mutlakıyetçi rejimlerde imtiyazlı bölgelerin ve düzenlerin yasal varlığı sayesinde olası kılınmış bir şey) geçirmeksizin otonom devlet yaşamına geçmişlerdir. Bu tür toplumsal gruplar için bir devletperestlik süreci kaçınılmazdır ve doğrudur. Bu tür bir "devletperestlik" normal bir "devlet yaşamı" biçiminden ya da en azından tarihsel olarak

bağımsız devlet yaşamına yükselmeden önce yaratılamayacak otonom devlet yaşamına ve "sivil toplum" yaratımına geçiş biçiminden başka bir şey değildir. Ayrıca bu tür "devletperestlik" başına buyruk bırakılmamalıdır. Her şeyin ötesinde teorik fanatizme ya da "daimi" olarak görülme seviyesine geçmemelidir. (Devlet yaşamını "spontane" kılan) "resmi yönetim"e tabi olmasa bile gelişmesi ve birey ve grup inisiyatiflerinin bir "devlet" karakterine sahip olduğu yeni devlet yaşamı biçimleri üretmesi için eleştiriye tabi tutulmalıdır. (Krş. s. 45, "Bireysel İnisiyatif" başlığı)[1]

Madde 131. *Ansiklopedik Kavramlar ve Kültürel Konular*. 1. *"Civiltà Cattolica" Mottosu*: "Beatus populus cuius Dominus Deus eius" (Zebur, 143, 15). Dergi yazarları bunu şu şekilde tercüme ediyorlar: "Ne mutlu Rabbi Tanrı olan halka."[1] Peki bu doğru bir tercüme mi? Şöyle olmalı: "Ne mutlu Tanrısı Rab olan halka." Diğer bir deyişle bu motto Yahudi ulusunun ve Yahudilerin ulusal Tanrısı olan Rabbin yüceliğini yeniden üretiyor. O halde, *Civiltà Cattolica* mottodan anlaşıldığı üzere kendi ulusal kiliselerine mi sahip olma peşinde? (Metni doğrulamak için Luzzi'nin[a] İncil tercümesi ile karşılaştırmak gerekiyor.)[2]

2. *Din ve siyaset*. Şu mesele ele alınmalı: Bir ülkenin dini birliği ile partilerin sayıca çokluğu arasında ve partilerin görece birliği ile kilise ve mezheplerin sayıca çokluğu arasında bir ilişki var mı ve varsa bu nasıl bir ilişki olabilir? Etkin olarak iki ya da üç siyasal partiye sahip Birleşik Devletler'de yüzlerce kilise ve mezhep bulunuyor. Dinsel birliğin oldukça sağlam olduğu Fransa'da ise düzinelerce parti var. Dikkati çeken bir başka yer ise Çarlık Rusyası: Normal ve yasal manada siyasal parti yoktu ya da bastırılmıştı, fanatizm yüklü dini mezhepler ise sürekli çoğalma eğilimindeydi. Bunun olası açıklamalarından biri hem partinin hem de dinin dünya görüşü biçimleri olduğu ve dinsel birliğin en az siyasal birlik kadar sadece görünüşte olduğudur. Dinsel birlik, dini "farksızlık" sebebiyle ifadesini partilerde bulan gerçek bir dünya görüşü çokluğunu maskeler. Aynı şekilde, siyasal birlik de ifadesini dini mezheplerde bulan eğilimlerin çokluğunu maskeler. Herkes bir organik ve sistematik dünya görüşüne sahip olmaya meyillidir zira kültürel farklılıklar öyle çok ve derindir ki toplum tarihsel geleneğe bağlı olarak

---

a) El yazmasında Gramsci yanlışlıkla "Liuzzi" yazmış.

dinsel ya da siyasal bir renge bürünen tuhaf bir akımlar kaleydoskopu görünümü kazanır.

Madde 132. *Machiavelli. Hırs.* Croce'nin bir siyaset momenti olarak hırs konsepti, partiler ve hatta ulusal ordular ve genelkurmay kadrosu gibi kalıcı siyasal oluşumların açıklanması ve meşrulaştırılması konusunda yetersiz kalmaktadır zira akılcılığa ve planlı görünüme dönüşmeyen yani artık hırs olmayan kalıcı bir örgütlü hırsı algılamak imkânsızdır.[1] Bunun çözümü siyasetin ve iktisadın tanımlanmasında gizlidir. Siyaset, kalıcı eylemdir ve kendini iktisatla tanımladığı sürece kalıcı örgütlerin doğmasını sağlar. Öte yandan siyasetle iktisat ayrı şeylerdir ve bu sebeple iktisattan ve siyasetten ayrı ayrı söz edilebilir. "Siyasi hırs"ın iktisadi yaşamın "kalıcı ve organik" alanında doğmuş aracısız bir eylem dürtüsü olduğu ama göz alıcı atmosferinde bireysel insan yaşamının hesaplamalarının dahi bireysel kazanç hesaplarından farklı yasaları takip edeceği hisleri ve hevesleri açığa çıkararak iktisattan da öteye gittiği söylenebilir.

Madde 133. *Lorianizm. Giuseppe De Lorenzo.* De Lorenzo'nun entelektüel faaliyetinin bazı yanları Lorianizm kategorisine girer. Öte yandan onunla alakalı dikkatli olmakta fayda vardır.[1]

Madde 134. *Geçmiş ve Bugün. Paolo Boselli Üzerine Bir Değerlendirme.* Mart 1932 tarihli *Gerarchia*'ya Paolo Boselli için yazdığı anma yazısında Filippo Caparelli şu düşüncelerini aktarmış: "Muazzam olaylarla dolu o yıllarda [Risorgimento yılları] bolca bulunan ve değerli olmayı hak eden diğer kaynaklardan yararlanmayı düşünmemiş olması, diğer bir deyişle saymakla bitmez coşkularla dolu hayatla doğrudan temasa geçmemiş olması belki de biraz tuhaf görünebilir. Öte yandan paniklemeye [*kelimesi kelimesine*] hiç gerek yok zira onu yurtsever duygularını aşırı [!] rahatsız eylem alanından ziyade edebiyatın huzur dolu alanlarına ekmeye yönlendiren şey zaten onun itidali [!], onun hevesi [!] idi."[1]

Madde 135. *Popüler Edebiyat.* Bkz. E. Brenna, *La letteratura educativa popolare italiana nel secolo XIX* (Milano, F.I.L.P., 1931, 246 sayfa, 6 lirel). Aşağıdaki alıntılar Profesör E. Formiggini-Santamaria'nın kitap in-

celemesindendir (*L'Italia che Scrive*, Mart 1932).[1] Brenna'nın kitabı, ana başlık olarak "popüler eğitsel edebiyat"ı seçmiş olan Ravizza yarışmasında onur duyulası bir övgü almıştır. Brenna, on dokuzuncu yüzyılda en fazla yayılmış roman, kısa öykü, ahlâk ve toplum yazıları, drama ve diyalekt kullanılan yazıların evrimine dair bir tasvir -buna edebi gelişimin genel doğrultusuyla ilişkili olarak on sekizinci yüzyıla yapılan göndermeler de eşlik etmiştir- çıkarmıştır.

Brenna'nın "popüler" tanımı oldukça kapsamlıdır, "Öyle ki kültürü yaşamın bir amacı olarak görmeyen ama sanattan etkilenebilen burjuvaziyi dahi buna dâhil etmiştir." Dolayısıyla "Halkı eğiten edebiyatın gösterişten uzak, kıymetli olmaya çalışmayan ve mesela *I Promessi Sposi*'nin[2], D'Azeglio romanlarının[3] ve buna benzer başka romanların, Giusti şiirinin[4] ve Pascoli ve Ada Negri gibi yazarların eğlencelik ve pastoral şiirlerinin de dâhil edilebileceği her şeyi kapsadığını" düşünmektedir.[5] Formiggini-Santamaria'nın birtakım ilginç görüşleri de var:

> Geçen yüzyılın ilk yarısında çok az zanaatkârın ve köylünün okuryazar olduğu ve beden işçilerinin kısıtlı zihin yapısına uygun kitapların çok az sayıda olduğu düşünüldüğünde yarışmanın başlığı [oysa popüler edebiyat sadece bireylerin okuması aracılığıyla değil kolektif okuma yoluyla da yayılır. Toskana'daki *Maggi*[6], Güney İtalya'daki *cantastorie* gibi[7], diğer faaliyetler okuryazarlık oranının düşük olduğu geri kalmış bölgelere özgüdür. Sardinya ve Sicilya'daki şiir yarışmalarını da unutmamak lazım][8], daha iyi [Ayrıca "uygun" ne anlama geliyor? Edebiyat yeni ihtiyaçlar yaratmaz mı?][9] anlaşılabilir. Yazar salt bu konularla sınırlı kaldığı takdirde çalışmasının çok dar kapsamlı olacağını düşünmüş olmalı. Yine de bana öyle geliyor ki seçilen başlığın maksadı, on dokuzuncu yüzyıldaki popüler nitelikli yazıların azlığı kadar insanlara uygun kitaplar yazma ve popüler edebiyat için bir esin kaynağı olacak kriterlerin araştırılması -geçmişin analizi üzerinden- ihtiyacına da dikkat çekmekti. Bu, çok başarılı olmasalar da yazarlarının halkın eğitimine yardımcı olmayı amaçladığı yayınlara bakma ihtiyacının olmadığı anlamına gelmez. Ama böyle bir inceleme neden iyi niyetlerin niyet olma aşamasını geçemediği konusunda çok daha bariz bir sebep bulabilmiş olmalıydı. Diğer taraftan, her şeyden önce ve öncelikle başarıya ulaşmayı, ikinci olarak da eğitmeyi hedefleyen başka çalışmalar da (özellikle on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında) vardı ve bunlar halk sınıfları tarafından gayet güzel kucaklanmıştı. Bu tür çalışmaları incelemek için Brenna'nın kendini sürekli olarak sanat-

> sal çeperden uzak tutmuş olması gerektiği doğrudur fakat halk arasında dolaşıma girmiş ve hâlâ dolaşımda olan eserleri (mesela Invernizio'nun mantıksız, karmaşık, kasvetli romanları)[10] analiz ederek, pazar günleri ufak tefek sinema salonlarına giden halktan (ve daima bir adalet ve cesaret aşkıyla dolu olan) gözyaşı ve alkış koparan melodramlar üzerinde çalışarak halkın ruhundaki en temel niteliği tanımlama şansı bulurdu ve bu da çok daha az tek boyutlu ve çok daha berrak bir aksiyon gerçekliğine taşındığında halkın ruhu eğitilebilirdi.

Formiggini, Brenna'nın folklor çalışmasından uzak durduğuna işaret ediyor ve Grimm Kardeşler'inki gibi fablların ve masalların incelenmesi gerektiğini tekrar vurguluyor.

Formiggini, "eğitsel" kelimesini üstüne basa basa telaffuz ediyor ama -meselenin düğüm noktası olmasına karşın- konseptin özü hakkında açıklama yapmıyor. Anlamlı [eğitsel] popüler edebiyatın "taraflılığı" o kadar yavan ve sahte ve halkın menfaatlerinin öyle dışında ki popüler olmamayı tam anlamıyla hak ediyor.

Madde 136. *İtalyan Edebiyatının Karakteristikleri.* Mart 1932 tarihli *L'Italia che Scrive*'de Piero Rébora imzasıyla yayımlanmış "Libri italiani ed editori inglesi" makalesine bakmak gerekiyor. Çağdaş İtalyan edebiyatının İngiltere'de çok az okur bulmasının sebepleri: "Gözlem ve nesnel anlatı yetersizliği, hastalık derecesinde benmerkezcilik, eski moda erotik takıntılar ve aynı zamanda dilbilimsel ve stilistik kaos. Bunların sonucunda kitaplarımızın büyük çoğunluğu İtalyan okuru rahatsız eden ve yabancı okuru bunaltan anlaşılması zor bir lirik izlenimcilikle yazılıyor. Çağdaş yazarların kullandığı yüzlerce kelimeyi sözlüklerde bulmak imkânsız ve hiç kimse bunların anlamını tam olarak bilmiyor." "Her şeyden öte, belki de, Anglosaksonların algılayamayacağı aşk ve kadın tasvirleri; bölgesel, yarı diyalekte dayalı bir gerçekçilik; dilbilimsel ve stilistik bütünlük eksikliği gibi sorunlar da var." "Basmakalıp bölgesel gerçekçilik yerine Avrupa tarzı kitaplara ihtiyaç var." "Deneyimlerimden öğrendiğim kadarıyla yabancı okur (ve muhtemelen İtalyan okur da) genelde kitaplarımızda normalde imrenilecek ve somut ve üstün yetenek timsali olacak ama sayfa ortalarına rastgele yerleştirilmiş kaotik, rahatsız edici ve neredeyse iğrenç bir şeyler buluyor." "İki üç sayfa, tek bir sahne ya da her şeyin içine eden birtakım rahatsız edici

kabalıklar, acemilikler veya kötü yazım nedeniyle bir çuval incirin berbat edildiği çok başarılı romanlar, nesirler ve oyunlar da var." "Yurt dışında yaşayan bir profesörün olanca iyi niyetiyle dahi iğrenç, utanç verici, onur kırıcı ya da zeki yabancı okurların avucuna bırakılamayacak denli abes sayfalar içermeyen bir düzine iyi çağdaş İtalyan kitabını bir araya getirmeyi başaramayacağı gerçeği hâlâ mevcut. Bazı insanların bu utanma ve iğrenme hissini 'püritenlik' gibi aşağılayıcı bir terimle etiketlemek gibi kötü bir alışkanlığı var. Ne var ki bu sadece ve sadece bir 'iyi zevk' meselesi."

Rébora'nın bakış açısına göre, yayıncılar tüccar ve girişimci olmakla kalmayıp edebi meselelere daha aktif bir şekilde katılmalıdırlar. Bilhassa eserin "sosyalliği" konusunda birinci elden eleştirmen görevini üstlenmelidirler.[1]

Madde 137. *Popüler Edebiyat.* Bkz. Ernesto Brunetto, "Romanzi e romanzieri d'appendice," *Lavoro Fascista*, 19 Şubat 1932.[1]

Madde 138. *Ansiklopedik Kavramlar ve Kültürel Konular.* Her ulusun kendi entelektüel zaferini temsil eden şairi ya da yazarı vardır. Yunanistan için Homeros, İtalya için Dante, İspanya için Cervantes, Portekiz için Camões, İngiltere için Shakespeare, Almanya için Goethe. Fransa'nın tartışılmaz temsilcisi olabilecek tek bir büyük figürün olmayışı ise kayda değerdir. Aynı şey ABD için de geçerlidir. Rusya için Tolstoy mu peki? Çin için Konfüçyüs olabilir mi?

Fransız fenomeni oldukça dikkate değer zira geleneksel olarak Fransa özellikle de kültürel çeperde fevkalade ayrılmaz bir bütündür (Victor Hugo olabilir mi?). Bu figürlerin her bir ulusun tarihinde ortaya çıkış zamanı, bu ulusların ortak bir medeniyete katkısı ve "kültürel anlamları"nı belirlemek söz konusu olduğunda ilginç bir faktöre dönüşür. Hâlihazırda işleyen "ideolojik bir unsur" olarak Homeros'un büyüklüğü Yunanistan'a bir şeref kazandırır mı? Homeros hayranları antik Yunan'la çağdaş Yunan'ı her zaman birbirlerinden ayırt etmişlerdir.

Madde 139. *Risorgimento. Garibaldi ve "Bok Çuvalı" Lafı.* "Garibaldi e Pio IX" adlı makalesinde (*Corriere della Sera*, 15 Nisan 1932) A. Luzio şöyle yazıyor: "Yaşlı papanın 'bok çuvalı' tabiriyle aşağılandığı mektubu Garibaldi'nin yazmadığından emin olunabilir." Luzio, bu konuda daha

önce yazdığını da hatırlatıyor (*Profili*, 1, 485).[1] G. C. Abba'nın Luzio'ya Garibaldi'den "adının bu şekilde rezil bir istismara alet edilmesine karşı oldukça öfkeli tepkiler" işittiğini söylediği konuşulur.[2]

Konu çok açık değil zira birilerinin Garibaldi'nin ismini kullanarak "tam bir mektup" yazdığı ve Garibaldi'nin de bu istismara anında tepki göstermediği söyleniyor. "Öfkeli tepkiler"ini sadece Abba'ya kişisel bir söyleşi esnasında aktarmış ve Abba da Luzio ile yaptığı bir muhabbetin dışında hiçbir yerde bu konudan bahsetmemiş. Luzio'nun makalesi 9. Pius'un halkın gözündeki imajını iyileştirmeye dönük bir girişim olması ve 9. Pius'un karakterine yönelik diğer çabalardan hayli farklı olması sebebiyle Luzio'nun tüm bunları uydurmuyor olsa da Garibaldi'nin kaba sözünü telafi edecek bir açıklamayı bir şekilde "abarttığı" söylenebilir.

Luzio, 9. Pius hakkında şöyle yazıyor: "İnkâr edilmesi imkânsız diplomatik belgeler 9. Pius'ta Carducci'nin dile getirdiği "yalnızca sevme iradesi"nin ötesine geçen bir şeylerin olduğunu ispatlıyor.[3] Gerçek belki de çok daha şairane [kelimesi kelimesine!] ve dramatiktir. Bu belgeler bize etrafında Kardinal Antonelli ile başka uzlaşmaz kişilerin olduğu papanın nefes dahi almaksızın [!!] ve başarısız bir bastırılmış [!!] isyan [!] duygusuyla onlara şunu sorduğunu gösteriyor: 'İyi de Tanrı İtalya'nın birleşmesine karar verdiyse uzlaşmacı olmayı reddedeceğim diye ilahi kararların önüne geçerek onlara karşı mı çıkmalıyım?'"[4]

Başka belgeler ise Antonelli'nin çok az gücünün olduğunu ortaya koyuyor. Her durumda, Luzio'nun papanın imajını düzeltme girişimindeki "romansal" ve dizi roman karakteri öyle belli ki olası bir ilahi karar meselesinde bu tür tavırlar takınamayacak ve ilahi kararların "önüne geçmekten" bahsedemeyecek papanın kişiliğine saygısızlık gibi görünmekte.

Madde **140.** *Geçmiş ve Bugün. Malta.* Malta Milliyetçi Partisinin liderlerinden Sayın Nerik Mizzi'nin aynı zamanda İtalyan Milliyetçi Partisinin kurucuları arasında olup olmadığına bakmak gerekiyor.[1] Bir İngiliz gazetesinin ortaya attığı bu iddia muhtemelen Mizzi'nin örgütlenme komitesine ya da Corradini, Federzoni ya da Coppola gibi bir başka tanınmış figüre üyelik bildirimi gönderdiğinin söylenmesiyle alakalıdır.[2]

Madde **141.** *Machiavelli.* 1. Çalışılması gereken bir başka unsur: Bir devletin iç işleriyle dış işleri arasındaki organik ilişki. Dış işlerini belir-

leyen şey iç işleri mi yoksa bunun tersi mi geçerli? Bu durumda da ayrımları gözetmek önem kazanıyor: Görece uluslararası otonomiye sahip büyük güçlerle diğer güçler arasındaki farklılıklar. Ayrıca farklı hükümet biçimleri arasındaki ayrımlar (mesela 3. Napolyon hükümetinin bariz bir şekilde iki ayrı siyaseti vardı: İçeride tutucu, dışarıda liberal).

2. Bir devlette savaş öncesi ve sonrası koşullar. Bir ittifakta önemli olanın bir devletin barış zamanındaki baskın koşulları olduğu açıktır. Dolayısıyla savaş süresince hegemonyayı elinde tutan taraf mücadelede güç kaybetmiş olması sebebiyle o hegemonyayı yitirir ve sonra "daha şanslı" veya daha yetenekli bir "madun"un hegemonik oluşunu seyretme zorunda kalır. Bu durum, coğrafi konumun bir devleti tüm kaynaklarını ateşin ortasına atmaya zorladığı "dünya savaşları"nda gerçekleşir: İttifaklar sayesinde kazanır ama zaferi mecalsiz karşılar. Bu sebeple, "büyük güç" konseptini ele alırken başta "kalıcı" olanlar -yani özellikle "iktisadi ve finansal potansiyel" ile nüfus- olmak üzere birçok faktör değerlendirilmelidir.

Madde 142. *Ansiklopedik Kavramlar ve Kültürel Konular. Bireysel İnisiyatif.* (Sayfa 41'deki "Devletperestlik" konusuyla alakalı.)[1] Konuyu formüle etmek için gereken unsurlar: Sivil toplum ile siyasal toplum arasındaki benzerlik-farklılık. Dolayısıyla (belli bir gruba mensup) bireylerle devlet arasındaki organik özdeşlik. Buna bağlı olarak, devletin maaşlı bir çalışanı ve devlet bürokrasisinin "hiyerarşik" denetimi altında olması hasebiyle değil "spontane hareket ederken" eylemlerinin devletin (yani belli bir toplumsal grubun ya da sivil toplumun) amaçlarıyla örtüşmesi anlamında "her birey bir memurdur." Dolayısıyla bireysel inisiyatif bir "iyi niyet" hipotezi değil zaruri bir varsayımdır. Öte yandan bu kavram iktisadi çepere ait bir şeymiş gibi düşünülür. İnisiyatifin belli bir yasal ilişkiler sistemi içerisinde kendine göre belirlediği kazancın elde edilmesine bağlı tamamen kişisel ve doğrudan "işlevsel" bir karakterin inisiyatifi olarak tanımlanır. Ne var ki, tarihte kendini ortaya koymuş tek "iktisadi" inisiyatif örneği (Onlarca yıldır sonu felaketle bitmiş büyük bireysel inisiyatiflerin kataloğu: Kreuger, Stinnes; İtalya'da: Perrone Kardeşler[2]; bu konuda Lewinsohn'un kitapları faydalı olabilir)[3] bu değildir. "Anlık olarak çıkarcı" olmayan inisiyatif örnekleri, diğer bir deyişle, sivil toplumu oluşturan devlet ya da grup içinde çok daha yüce bir "menfaat" peşinde olan inisiyatifler de vardır. Takdi-

re değer bir örnek için İtalya'daki "üst bürokrasi"ye bakılabilir. Bunun üyeleri örgütlenme yeteneklerini ve uzmanlık yetilerini onları kişisel olarak zenginleştirecek bir iktisadi faaliyete girmek için kullanmak isteselerdi devlet için çalışmakla sahip olduklarından çok daha üstün bir finansal statüye kavuşma fırsatı elde ederlerdi. Onları devlet için çalışmaya sevk eden şeyin emeklilik fikri olduğu da söylenemez. Bu bürokrasinin en alt katmanı için geçerlidir.

Madde 143. *Gazetecilik. Başlıklar.* Tumturaklı ve süslü başlıklar atma eğilimi ve buna karşıt tepki olarak gazeteciliğe özgü -yani düz ve alakasız- başlıklar atma eğilimi. Belli ihtiyaçları karşılayacak başlıklar bulma sanatının zorluğu: Söz konusu meseleyi özlü bir şekilde tarif edecek, okuru okumaya devam etmesi için ilgi ve meraka sürükleyecek. Başlıklar aynı zamanda gazetenin ulaşmayı hedeflediği okurlar ve gazetenin okuruna yaklaşım biçimi tarafından da belirlenir: En temel eğilimleri sömürmeyi hedefleyen demagojik-ticari yaklaşım; Çıkış noktası olarak baskın kamuoyunun avantajından faydalanarak başlığı daha yüksek bir seviyeye çıkarmayı amaçlayan süsten uzak eğitsel [didaktik] yaklaşım. Süslü ve fiyakalı bir başlık karikatürü: "Evren Hakkında Haber Özetleri."

Madde 144. *Ansiklopedik Kavramlar. Bibliyografi.* Rezasco, *Dizionario del linguaggio italiano storico e amministrativo,* Floransa, 1881.[1] (Sözlüğü bilmiyorum. Nasıl derlendiğine, siyasal yaklaşımına bakmak lazım [Einaudi övmüş].)[2]

Madde 145. *İtalyan Edebiyatının Ulusal-Popüler Olmayan Karakteri.* Ulusun ya da "seçilmişler"sin rızası. Sanatçı için hangisi önemli olmalıdır: Eserinin "ulus" tarafından mı yoksa "seçilmişler" tarafından mı beğenilmesi? "Seçilmişler"le "ulus" arasında bir ayrım yapılabilir mi? Meselenin bu şekilde ele alınması ve alınmaya devam edilmesi aydınlarla ulus arasında tarihsel olarak belirgin bir ayrım olduğunu gösteriyor. İyi de kim bu meşhur "seçilmiş" bireyler? Her yazarın ya da sanatçının kendi "seçilmiş"i vardır diğer bir deyişle aydınlar aslında "seçilmişler"den oluşan kliklere ve fraksiyonlara -ulustan-halktan kopuk oluşlarının ve sanatın duygusal "içeriğinin", kültürel dünyanın parçalı ve ifadeden yoksun ulusun-halkın yaşamındaki derin akımlardan kopuk oluşu olgusunun sonucu olan bir kırılma- ayrılmışlardır. Bir "halka yöne-

liş" söz konusu olduysa, sadece bir "Rönesans" değil bir de "Reform" süreci gerçekleştiyse ve "Reform-Rönesans" evreleri birbirlerini organik bir şekilde takip edip farklı tarihsel evrelerle çakışmadılarsa (kamusal yaşama halkın katılımı açısından komünlerin hareketleri [-reformlar-] ile Rönesans hareketi arasında tarihsel bir çatlağın oluştuğu İtalya örneğinde olduğu gibi) her entelektüel hareket ulusal hale gelir ya da eski ulusallığına geri döner. İşe "dizi romanlar" ve opera lirikleri yazmakla başlanacak bile olsa bir halka yöneliş süreci olmadan bir "Rönesans" ve ulusal edebiyat da olmaz.

Madde 146. *Ansiklopedik Kavramlar. Üniversite.* Ortaçağ'daki kolektif bütün ya da topluluk anlamını korumuş bir kelime. Mesela toprakların ve ormanların yasayla korunduğu ve düzenlendiği (Lazio'da olduğu gibi) bölgelerdeki "*università israelitiche*" ya da "*università agrarie*".[1] Gündelik dilde "üniversite" kelimesi bazı yüksek öğrenim kurumları (Università degli Studi) için kullanılmaya devam etmektedir ve eski korporatif öğrenim örgütlenmesini çağrıştırmaktadır.

Madde 147. *Gazetecilik. Mahkeme Haberciliği.* Büyük gazetelerde mahkeme haberlerinin bir dizi roman misali sonu gelmez bir *Binbir Gece Masalları* tadında yazıldığını söylemek yerinde olur. Bunların hep aynı duygusal tasarımları ve motifleri vardır: Trajedi, coşkun drama, zekice ve zarif olay örgüleri, fars. *Corriere della Sera* dizi roman yayımlamasa da mahkeme haberleri verdiği sayfalarından altta yatan gerçek olay hissiyatının yanı sıra bir dizi roman kokusu almak da mümkündür.

Madde 148. *Ansiklopedik Kavramlar.* Bibliyografi. Roberto Michels, *Introduzione alla storia delle dottrine economiche e politiche*, 16 fasikül, XIII-310 sayfa, Bologna, Zanichelli, 1932, 15 liret.[1]

Sözlükler: Guillaumin imzalı sözlük [*Dictionnaire de l'Économie Politique*, Librairie de Guillaumin and Co., Paris (1873 tarihli 4. baskı)[a]]; Palgrave'in sözlüğü.[2]

Cossa, *Introduzione allo studio delle dottrine economiche*; Rica-Salerno, *Storia delle dottrine finanziarie.*[3]

Madde 149. *Kültürel Konular.* Bazı büyük yayıncılık girişimlerinin eleştirel tasvirleri bir "konu" dizisine dönüşebilir. Mesela Custodi'nin

İtalyan iktisatçıları dizisi [50 cilt]; Ferrara-Boccardo'nun İktisatçı Kitaplığı [80 cilt]; Pareto-Ciccotti'nin iktisadi tarih koleksiyonu [8 cilt]; Bottai'nin planladığı yeni diziler [Attilio Brunialti'nin siyasal yazarlar dizisi].[1]

Madde 150. *Ansiklopedik Kavramlar. Demiurgos.* "Halk için, toplum için çalışan kişi" anlamından (zanaatkâr) bugünkü "yaratıcı" anlamına geçişi (bkz, Filippo Burizo'nun yazıları).[1]

Madde 151. *Kültürel Konular. Yapay, Doğal vs.* Bir eylemin "doğal" ya da "yapay" olduğunu söylemenin manası nedir? Herkes içten içe bunun ne demek olduğunu bilir fakat kesin bir tanım sorulduğunda sorunun o kadar da kolay olmadığı anlaşılır. En başından itibaren "doğal" olan hakkında sanki sabit ve nesnel bir şeymiş gibi konuşulamayacağı açıklığa kavuşturulmalıdır. Bu noktada "doğal", -sonuçta "doğa"mız olan- mevcut tarihsel bilincimize göre normal ve meşru olandır. Bilincimizin "yapay" gördüğü birçok eylem, hayvanlar tarafından ifa edilmelerine bakılarak başkaları tarafından doğal görülür ve sonuçta hayvanlar "dünyanın en doğal yaratıkları" değil midir? Cinsel ilişkilerle alakalı meseleler söz konusu olduğunda kulağımıza çalınabilecek argümanlar işte bu şekildedir. Mesela "doğa"da yaygın olarak görülen ensest ilişki neden "yapay" olarak değerlendirilir? Ne var ki hayvanlara dair bu varsayımlar da o kadar doğru değildir. Bunlar kullanım amaçlı olarak insan tarafından evcilleştirilmiş ve insan iradesi tarafından kontrol edildiğinden kendileri için doğal olmayan bir şekilde yaşamaya zorlanmış hayvanların gözlenmesi yoluyla elde edilmiş bilgilerdir. Ayrıca, bunlar doğru bile olsa bunun insanlar açısından ne anlamı olabilir? İnsan doğası tarihsel olarak tanımlanmış bir bilinci belirleyen toplumsal ilişkiler bütünüdür ve bu bilinç neyin "doğal" olduğuna ve neyin olmadığına (ve insan doğası toplumsal ilişkiler bütünü olması sebebiyle çelişkilidir) karar verir.

İnsanlar bir de "ikinci doğa"dan bahsediyorlar. Belli bir alışkanlık ikinci doğa oluveriyor. İyi de "ilk doğa" gerçekten "ilk" miydi?[1] Bu tarz genelgeçer ifadeler insan doğasının tarihselliğinin bir çeşit göstergesi

---

a) El yazmasında Gramsci, Guillaumin imzalı sözlüğün başlığını ve bibliyografik detaylarını bu notun sonunda satır arasına sıkıştırmış.

olmuyor mu? (devam edecek.)[2]

Karşılaştırma: Defter 16, Madde 12.

Madde 152. *Geçmiş ve Bugün.* Fransız burjuvazisinin "Avrupa medeniyetinin pezevengi" olduğu söylenebilir.

Madde 153. *Kültürel Konular. Yapay, Doğal vs.* Toplumsal ilişkilerin bütünü çelişkili olduğundan, insanın tarihsel bilinci de çelişkilidir. Bunu dile getirdikten sonra bu çelişkinin kendini nasıl gösterdiği sorusu ortaya çıkıyor. Bu çelişki kendini çeşitli grupların farklı tarihsel bilinçleri aracılığıyla toplumun gövdesi üzerinden ortaya koyar. Bu grup zıtlıklarının bir yansıması olarak bireylerde ortaya koyar. Madun gruplar arasında, tarihsel inisiyatif eksikliği düşünüldüğünde, kırılma çok daha büyüktür. Bu gruplar otonom bir tarihsel bilince varmak adına kendilerini dayatılmış (özgürce ileri sürülen değil) prensiplerden kurtarmak için zorlu bir mücadele verirler. Peki ama bu bilinç nasıl oluşur? Otonom bilinci oluşturacak unsurlar nasıl seçilir? Yani her "dayatılmış" unsur en baştan geri mi çevrilmelidir? Dayatıldığı sürece geri çevrilmelidir ama özde değil. Diğer bir deyişle gruba özgü yeni bir biçime dönüştürülmelidir. Eğitimin "zorunlu" oluşu onun reddedilmesi gerektiği anlamına gelmez. "Mecburiyet", "özgürlüğe" dönüştürülmelidir. Bunu yapmak için ise bir mecburiyet "nesnel" olarak kabul edilmelidir. Başka bir deyişle, söz konusu grup için nesnel olarak mecburi olmalıdır. Dolayısıyla devam ettirilmesi ve geliştirilmesi için belli bir yaşam tarzına ve belli kurallara ihtiyaç duyan belli bir üretim biçiminde üretimin teknik ilişkilerine bakmak gerekir. Kişi, "nesnel" ve mecburi olanın sadece belli bir aygıt değil aynı zamanda belli bir davranış biçimi, belli bir eğitim, belli bir medeniyet olduğuna ikna edilmelidir. Bu nesnellik ve mecburiyet içinde kişi ahlâki ilkenin evrenselliğini kavrayabilir. Hiç şüphesiz, deney ötesi ideolojiler aracılığıyla yorumlanmış ve hedefler için en etkin olduğu düşünülen yollarla tekrar tekrar sunulmuş bu nesnel mecburiyetten öte bir evrensellik söz konusu olamaz. (bir sonraki sayfada devam edecek.)[1]

Karşılaştırma: Defter 16, Madde 12.

Madde 154. *Geçmiş ve Bugün. Problemi del Lavoro*'ya ek yazan Franz Weiss kendine "yeni şarlatan" diyebilir. Yazılarının derlemesine ve Yedi Trompet adlı yeni kitaba bakmak gerekiyor.[1]

Il Lavoro için ek yazan bir diğer kişi de (Weiss'ın altı eki, Ansaldo'nun beş eki var. Ansaldo *Il Lavoro*'nun "siyah ek yazarı" olarak da biliniyor)[2] tarz ve tematik içerik olarak çok daha "aristokrat. Weiss'ın tarzındaki "popülerlik" öncelikle makalelerinin özdeyiş ve beylik lafla dolu olmasından [Sancho Panza'dan bile daha çok özdeyiş kullanıyor[3]; onun "bilgelik lokmaları"ndan bir derleme yapılabilir] kaynaklanıyor: "Gün aşırı çeşmeye yollanmak [şansını zorlamak anlamında, ç.n.]; eskimiş bayrak kaptanın onurudur; ihtiyar tavuktan iyi çorba çıkar; sonradan dank etmek; elmalarla armutları karşılaştırmak vs." Buradaki "yapmacık" halk seviciliği ve sahte kokoş canlılığını fark etmek gerek. Weiss sanki sırtına deyişlerle dolu bir heybe takmış seyyah bir satıcı misali özdeyiş ve tabir stoğu yapmış gibi görünüyor. Bir makale yazmaya giriştiğinde makalenin içeriğinden çok satabileceği özdeyişlerin sayısıyla ilgileniyor. Yazılarındaki gelişmeyi olması gerektiği şekilde bir konuyu ispatlama ihtiyacı değil, halk bilgeliğinin kıymetli incilerini dizme ihtiyacı belirliyor. Makalelerini özdeyişler yerine meşhur isimlerle dolduran Corso Bovio'yu anımsayın.[4] Yazdığı her sütun sanki Milletler Cemiyeti panteonunda gezintiye çıkmak gibidir. Her sütunda Pisagor'dan Paneroni'ye[5], *Ekklesiastes*'ten Tom Thumb'a kadar en az elli isim bulunur. Weiss'ın ve Bovio'nun birer makalesi edebi sıradanlığın örnekleri olarak bu manada analiz edilebilir. (Dahası Weiss'ta bir miktar Bovio, Bovio'da da bir miktar Weiss bulmak mümkündür. Her ikisi de adına yazılar kaleme aldıkları işçilerin mankafa olduğunu sanır.)

Madde 155. *Geçmiş ve Bugün. Fabllar. Din Hakkında Görüşler.* Mevcut düşünce şu şekilde: Halkın ruhu için yerine başka bir şey koyulmadığı sürece din yok edilmemelidir.[1] İyi de yerine bir şeyin geçtiğini ve eskinin artık yok edilebileceğini nasıl bileceğiz?

Yukarıdaki konuyla alakalı bir başka düşünme biçimi: Din, halk için ya da "sıradan halk" için bir ihtiyaçtır, derler. Doğal olarak, hiç kimse kendisinin "sıradan insan" olduğuna inanmaz ama herkes etrafındaki insanların "sıradan halk" olduğunu düşünür. Dolayısıyla derler ki, diğerlerinin zihnini karıştırmamak ve onları şüpheye düşürmemek için dindarmış gibi davranmak gereklidir. Yani birçok insan çoktan inanma-

yı bırakmıştır. Bunların her biri diğerlerinden üstün olduğuna emindir çünkü dürüst olmak için batıl inançlara artık ihtiyacı yoktur. Yine de herkes başkalarına saygıdan dolayı "inanır" gibi görünmenin gerekliliğine ikna olmuştur.

Madde 156. *Kültürel Konular. Yapay, Doğal vs.* Yukarıdakine benzer bir kavram bir tür görelilik biçimine, dolayısıyla ahlâki şüpheciliğe yol açıyor gibi görünebilir.[1] Aynı şey daha önceki bütün kavramlar için de söylenebilir: Bunların kategorik zorunlulukları ve nesnellikleri "kötü niyet" yoluyla her zaman bir tür görelilik biçimine indirgenebilir. Dinin en azından mutlak ve nesnel manada evrensel bir görünüme sahip olması için kendini yekpare ya da en azından inananlar arasında entelektüel manada yeknesak gibi göstermesi -gerçeklikten oldukça uzak bir şekilde (farklı doktrinler, mezhepler, eğilimler ve sınıf farklılıkları: Sıradan olanlar ve kültürlü olanlar vs.)- zorunlu olabilirdi. Aynı şey Kant'ın kategorik formülü için de söylenir: Aynı koşullarda başkalarının nasıl davranmasını istiyorsanız öyle davranın.[2]

Açık ki, her bir kişi herkesin kendisi gibi davranması gerektiğini düşünebilir: Sadakatsiz karısını öldüren kıskanç bir koca tüm kocaların sadakatsiz karılarını öldürmesi gerektiğini düşünür. Gerçekçi bir şekilde analiz edildiğinde: Kant'ın formülü belli bir sosyal çevreye ve o çevrenin ahlâki hurafelerine ve barbarca adetlerine uyarlanabilir. Bu, herhangi bir gerçek tarihsel içeriğe (doğal olarak çelişkileriyle birlikte; sonuçta Pirenelerin bir yanında doğru olarak görülen şey diğer yanında yanlıştır) uyarlanabilecek statik ve boş bir formüldür. Dolayısıyla görelilik ve şüphecilik tehlikesi hakkındaki argüman geçersizdir. Ele alınması gereken soru başkadır: Bir dünya görüşünün onu dayanıklı kılan kendine özgü karakteristikleri var mı? Ya da bir günden diğerine değişiyor ve aynı grup içerisinde ikili doğru teorisinin formülasyonuna yol açıyor mu? Bu sorular yanıtlandığında dünya görüşü de meşrulaştırılmış olur. Öte yandan bir gevşeklik, sefahat ve ahlâki bozulma dönemi de olacaktır. Göz ardı edilmesi mümkün olmayan bu argümanın da geçerli olduğu söylenemez. Tarihsel gidişat içerisinde aynı ahlâki konseptin baskın kalmış olsa da gevşeklik ve bozulma dönemleri sıkça görülmüştür. Bu tür dönemler ahlâki konseptlerin değil gerçek tarihsel olayların bir sonucudur. Bunlar aslında eski bir dünya görüşünün çözülmesinin ve yeni birinin ortaya çıkışının göstergesidir. Öte yandan çözül-

mekte olan dünya görüşü zor yoluyla ayakta kalmaya çalışarak toplumu ikiyüzlülük biçimlerine sürükler ve buna gösterilen tepkiler de tam olarak gevşeklik ve sefahat dönemlerine yol açar.

Ahlâki bitkinlik tehlikesi ise doğallığı hayvanların doğasına göre tanımlayan ve bunun sonucunda her şeyin sosyal çevreye göre meşrulaştırılmasına neden olan grupların ölümcül teorisinde aranmalıdır. Buna bağlı olarak bireysel sorumluluğun tamamı sosyal sorumluluğa tabi kılınmış olur. Bu doğru olsaydı dünya ve tarih ebediyen statik kalırdı. Bir bireyin değişmesi için bütün toplumun mekanik olarak birtakım insanüstü güçler aracılığıyla değişmesi gerekseydi hiçbir değişim olamazdı. Tarih, bireylerin ya da grupların toplumu değiştirmek için sürekli olarak sürdürdüğü mücadeledir ama başarıya ulaşmak için bu tür bireylerin ve grupların kendilerini toplumdan üstün, toplumun eğitmenleri olarak görmeleri gerekir. Dolayısıyla çevre, bireylerin özellikle de tarihsel olarak pasif kalan bireylerin davranışlarını meşrulaştırmaktan ziyade "açıklar." Bu açıklama kimi zaman bireylere yönelik hoşgörünün önünü açar ve eğitim için materyal de sağlar ama hiçbir zaman "meşrulaştırma"ya dönüşmemelidir zira bunun sonucunda mecburi olarak en riyakâr ve mide bulandırıcı muhafazakârlık ve "gericilik" biçimleri ortaya çıkacaktır. (Sayfa 49'da devam edecek.)[3]

Karşılaştırma: Defter 16, Madde 12.

Madde 157. *Kültürel Konular*. General Gazzera'nın Savaş Bakanı sıfatıyla parlamentoda yaptığı konuşmadan (22 Nisan 1932; 23 Nisan'ın gazetelerine bakılabilir) bir cümle: "Cesaret hırstan, bilgelik akıldan, kararlılık bilgiden gelir."[1] Bunu yorumlamak, ordu örgütlenmesi aracılığıyla cesaret, bilgelik ve kararlılık gibi kişisel niteliklerin subaylardan, astsubaylardan, erbaşlardan ve erlerden oluşan organik ve parçalı bir bütünün kolektif niteliklerine nasıl dönüştüğünü -eyleme geçtiklerinde, rütbeleri ne olursa olsun, hepsinin kendilerine ait yoğun hayatları vardır ve aynı zamanda hep birlikte organik bir kolektifliği oluştururlar- anlamaya çalışmak açısından oldukça ilginç olur.

Madde 158. *Kültürel Konular. Düşmanı Küçümseme Eğilimi*. Bana öyle geliyor ki, bu eğilimi sergilemek başlı başına kendi küçüklüğünün kanıtıdır. Düşmanını küçümsemek aslında onun yenilebileceğine ken-

dini inandırma çabasıdır. Dolayısıyla böyle bir eğilim aynı zamanda kendi yetersizliğine ve zayıflığına dair içgüdüsel bir yargıdır. Diğer bir deyişle, zaferin bir koşulu olarak "inanma iradesi"ne olan inanç nedeniyle kendinden utanan ve kendini alenen ve sistematik tutarlılıkla ifade etmekten korkan bir özeleştirelliğin başlangıcıdır. Şayet mekanik biçimde algılanmayıp bir tür kendini kandırmaya dönüşmeseydi tüm bunlar yanlış olmayabilirdi. (Bu algı, son aşamada liderin fonksiyonunu en bayağı ve beceriksiz astın rolüyle aynı seviyeye indirgeyecek şekilde kitleyle liderler arasında meşrulaştırılamaz bir karmaşayı içerir.) Bir anlamda bu eğilim afyon gibidir: Güçsüz kişinin hayallere kapılması, uyanıkken hayallerinin gerçek olduğunu, her şeyin öngördüğü şekilde olacağını hayal etmesidir. Bir tarafta yetersizlik, budalalık, barbarlık, korku vardır; diğer tarafta en nitelikli cesaret ve zekâ. Mücadelenin sonucu belirsiz olmamalıdır ve zafer hâlihazırda kişinin zihninde kazanılmış gibidir. Mücadele aynen zafer gibi hayali bir mücadele olarak kalır. Gerçekte kişinin nereden başladığına bakılmaksızın zorluklar ağır gibidir ve illa ki küçük şeylerle başlamak gerektiğinden (sonuçta büyük şeyler küçük şeylerin bir toplamıdır) "ufak mesele" -hayal etmeyi sürdürmek ve "büyük şey"e gelene kadar her şeyi aşağılamak daha iyidir- hafife alınır. Nöbetçinin görevi usandırıcı, sıkıcı, yorucudur. İnsan enerjisini büyük kahramanlık savaşına saklamak varken bu şekilde boşa harcamanın sebebi nedir? Ve benzeri düşünceler.

Bir başka mesele daha göz ardı ediliyor: Düşman sizi eziyor ve siz onu küçümsüyorsanız, aşağı gördüğünüz biri tarafından eziliyor olmayı kabullenir misiniz? İyi de sizi ezmeyi nasıl başardı? Sizi nasıl yendi ve tam da sizin üstünlük seviyenizin ve kendisinin aşağılık seviyesinin ortaya çıkacağı anda nasıl size üstün geldi? İşe şeytan karışmış olmalı. O zaman, şeytanın işe sizin tarafınızda karışmasını sağlamanın yolunu öğrenin.

Karşılaştırma: Defter 16, Madde 17.

Madde 159. *Kültürel Konular. Doğal, Yapay vs.* "Doğal"ın tersinin "yapay" ya da "konvansiyonel" olduğu düşünülür. İyi de büyük kalabalıklara uyarlandığında "yapay" ve "konvansiyonel" ne anlama gelir? "Tarihsel" anlamına gelir ve "ikinci doğa" olarak bilinçlere yerleşmiş bir şeyde aşağılayıcı bir anlam aramak gereksizdir. Yapı ve konvansiyon kavramlarını hâlihazırda yerleşmiş kitlesel fenomenler için değil de kişisel mizaç-

ları tartışırken kullanmak doğru olur. Tren yolculuğu yapaydır fakat bir kadının makyaj malzemesi kullanmasıyla aynı anlamda değildir.

Daha önceki maddelerde dile getirilmiş meselelere gelince[1]: Pozitif açıdan, belli bir ahlâki tutumun üretim güçlerinin belli bir gelişim evresi için en uygun tutum olduğuna kimin karar vermesi gerektiği sorusu belirmektedir. Hiç şüphesiz, bunun için bir büro kurulmayacaktır. Önde gelen güçler, düşünüş biçiminin bu gerçekçi doğrultuya yönlendirileceği olgusuna dayanarak ortaya çıkacak ve "konvansiyonellik" ya da "yapaylık" olmaksızın farklı görüşlerin çarpışmasıyla doğacaktır.

Karşılaştırma: Defter 16, Madde 12.

Madde 160. *Peder Bresciani'nin Soyu. Papini.* Papini'nin tarzını Katolisizm belirler. Papini "yedi" rakamı yerine "ne kadar ölümcül günah varsa" lafını kullanır: "Goethe'nin şaheserinin İtalyanca tercümelerine sahip olmadığımızdan değil: Hem tam hem de kısmi baskılara bakarak Manacorda ne kadar ölümcül günah varsa hepsini hatırlatıyor"[1] ("Il Faust svelato", *Corriere della Sera*, 26 Nisan 1932).[2]

Madde 161. *Aydınlar Sorunu. Sicilya ve Sardinya.* Sicilya ve Sardinya'daki büyük toprak sahipliğinin dengesiz etkilerini ve buna bağlı olarak aydınların -siyasal-kültürel hareketlerin neden farklı olduğunu da açıklayan- farklı göreli konumlarını anlamak için şu istatistiklerden yararlanmak gerekiyor: Sardinya'da toprağın sadece yüzde 18'i kamuya aittir, geri kalanı ise özel mülktür. Sürülebilir toprağın yüzde 50'si 10 hektardan küçük arazilerden oluşmaktadır, yalnızca yüzde 4'ü 200 hektardan büyüktür.

Sicilya: 1907'de Lorenzoni 200 hektardan büyük 1.400 arazinin toplamda 717.729,16 hektar alanı kapladığını hesaplamıştır. Yani kayıtlı arazilerin yüzde 29,79'u 787 kişiye aittir.[1] 1929'da Molè 200 hektarın üzerinde 1.055 arazi olduğunu hesaplamıştır. Bunlar toplamda 540.700 hektar alanı kaplamaktadır ve tüm sürülebilir ve ağaçlık arazilerin yüzde 22,2'sine denk gelmektedir (iyi de bu cidden büyük gayrımenkullerin bölünmüş olması anlamına mı geliyor?).[2]

Dahası, Sicilyalı ve Sardinyalı büyük toprak sahipleri arasındaki tarihsel-toplumsal kültürel farklılıkları da hesaba katmak gerek: Sicilyalıların ciddi bir geleneği vardır ve fazlasıyla yekparelerdir. Sardinya'da bu-

na benzer bir şey yok.

Madde 162. *Machiavelli.* Bir iktisatçı olarak Machiavelli üzerine bazı çalışmalar: Gino Arias'ın *Annali di Economia della Università Bocconi*'deki çalışması birtakım referanslar içermektedir.[1] (Vincenzo Tangorra imzalı bir çalışma.)[2] Machiavelli üzerine yazılarından birinde Chabod, Floransalının çalışmalarında iktisadi referansların yok denecek kadar az olmasının mesela Botero'ya kıyasla bir tür zayıflığa sebep olduğunu açıkça tespit etmişti.[3] (Botero'nun iktisadi düşüncenin tarihi konusundaki önemine dair Mario De Bernardi ve L. Einaudi'nin Mart-Nisan 1932 tarihli *Riforma Sociale*'deki yazısına bakınız.)[4]

Bu, Machiavelli'nin Botero'ya kıyasla daha cansız ve daha az orijinal olsa da daha sistematik ve organik olan siyasal düşüncesinin ve hâlâ süregiden öneminin üzerine birtakım genel görüşler ortaya koymayı gerektiriyor. Ayrıca dönemin iktisadi düşüncesinin doğasını (Einaudi'nin bahsi geçen makalesinde birtakım noktalar mevcut) ve merkantilizmin doğası (iktisadi bilim mi iktisadi politika mı?) tartışmasını da ele almak gerekiyor. Merkantilizmin -"sınırlı bir piyasa"yı ya da öğeleri tarihsel olarak bir dünya piyasasının gelişimindeki tek bir noktada beliren sabık bir "iktisadi özişlerliğin" varlığını gerektirmediği sürece- [salt] iktisadi politika olduğu doğruysa, iktisadi düşüncenin genel siyasal düşünce yani devlet konsepti ve onun bileşenleri olduğu varsayılan güçler konsepti ile karıştırılamayacağı da açıktır. Machiavelli'nin hedefinin kentle köy arasında bağlar kurmak ve kentli sınıfların rolünü -kırsal sınıfların devlete eklemlenmesini sağlamak amacıyla onlardan kırsal bölgeye oranla bazı feodal ve korporatif ayrıcalıklarından vazgeçmelerini isteyecek denli- genişletmek olduğu tespit edilebilirse, teoride Machiavelli'nin zımnen merkantilist evrenin ötesine geçtiği ve "fizyokratik" bir doğanın izlerini ortaya koyduğu da gösterilebilir.[5] Diğer bir deyişle, Machiavelli klasik iktisadın varsaydığı siyasal-toplumsal ortam hakkında kafa yormuştur.[6]

Profesör Staffa, Marx'ın "klasik iktisadın kurucusu" olarak nitelediği ve [tüm] eserleri Fransızcaya da çevrilmiş olan on yedinci yüzyıl İngiliz iktisatçısı William Petty ile Machiavelli arasındaki olası bir kıyaslamaya dikkat çekmektedir.[7] (Marx ona, *Mehrwert, Storia delle dottrine economiche*'de değinmektedir.)[8]

Madde 163. *Machiavelli. Güç İlişkileri vs.* Bu analizlerin kendi içlerinde bir amaç olmadıklarını belirtmek çok önemlidir. Tersine bunlar pratik çalışmayı meşrulaştırmaya yaramalıdır ve bu çalışmalardaki amaçları irade gücünün uygulanabileceği noktaları tanımlamak olmalıdır. Dolayısıyla, temel faktör her zaman koşullar müsait olduğunda (düşmanın çöküşü, krizler vs.) ilerletilebilecek kalıcı örgütlü güç olmaktadır. Asıl görev, bu gücü şekillendirmek, geliştirmek ve genişletmek ve onu her daim daha homojen, bütünleşik ve farkında kılmaktır.

Karşılaştırma: Defter 13, Madde 17.

Madde 164. *Ansiklopedik Kavramlar. Bibliyografi.* Sayın General Carlo Porro, *Terminologia geografico*, genel coğrafya ve askeri coğrafya alanlarında kullanılmak üzere coğrafi ve benzeri terimlerin bir derlemesi, 8 fasikül, x-74, 91 sayfa[a], Torino, Utet, 1902, 7,50 liret.
L'avvocato di tutti. Piccola enciclopedia legale, 8 fasikül, viii-1250 sayfa, 120 liret, Torino, Utet.[1]

Madde 165. *Oriani.* Eski kuşak İtalyan aydınları arasında İtalya'nın ulusal-halkçı büyüklüğünün en dürüst ve en hevesli savunucusu olarak özellikle ele alınması gereken biridir. Oriani'nin duruşu, öte yandan, eleştirel-yenileyici değildir. Çok ilgi görmemesinin ve başarısızlığının nedeni de budur.[1] Oriani gerçekte kime seslenmişti? Sert eleştirilerine karşın övgü ve saygı beklediği yönetici sınıflara değil. Aynı suçlayıcı zihin yapısına sahip olduğu cumhuriyetçilere değil. *Lotta politica* adlı eseri büyük bir ulusal halkçı demokratik hareket için manifesto niteliğindedir[2] fakat Oriani halka aynı anda hem lider hem de onlardan biri olarak nasıl seslenilebileceğini veya onları kendi güçlerine ve geleceklerine dair umutlarını yitirmeksizin kendileri ve zayıflıkları hakkında eleştirel davranmaya davet edilebileceğini anlamak amacıyla Restorasyon döneminde oluşturulan idealist felsefeye fazla bulaşmıştır. Oriani'nin zayıflığı, eleştirilerindeki -yeni bir tür dogmatizm ve soyutlamacılığa yol açan eleştiriler- safi entelektüel karakterden ileri gelmektedir. Buna

---

a) Gramsci el yazınasında "x-794 sayfa" yazmış. Doğrusu, kitap iki bölümden oluşuyor: İlkinde yetmiş dört sayfa var, ikincisinde doksan bir sayfa.

rağmen düşüncesinde daha fazla ilgiyi hak eden oldukça sağlıklı bir çizgi de mevcuttur. Oriani'nin sonraları kazandığı olumlu izlenim ise düşüncesinin yeniden dirilişini müjdeleyen bir şeyden öte bir cenaze merasiminden başka bir şey değildir.[(3)(a)]

a) Bu madde el yazmasının 5ov sayfasının yarısı civarında sona ermiştir. Sayfanın geri kalanı boştur.

FELSEFE ÜZERİNE NOTLAR. MATERYALİZM VE İDEALİZM. *ÜÇÜNCÜ DİZİ*

Madde 166. *Graziadei.* Loria'nın teorileri dışında[1], Rodbertus'un teorilerinin de Graziadei tarafından sorulan soruların kaynağı olup olmadığına bakmak gerekiyor.[2] *Histoire des doctrines économiques* (5. baskı, 1929 tarihli yeniden basım) adlı eserlerinin 504. sayfasında Gide ve Rist şöyle yazmışlar: "Remarquons aussitôt la différence d'attitude entre Rodbertus et Marx. Le second, tout imprégné de l'économie politique et du socialisme anglais, part de la théorie de *l'échange* et fait du travail la source de toute *valeur*. Rodbertus, inspiré par les Saint-Simoniens, part de la *production* et fait du travail l'unique source de tout *produit*, proposition plus simple et plus vraie que la précédente, quoique encore incomplète. Non seulement Rodbertus ne dit pas que le travail seul crée la valeur, mais il le nie expressément à diverses reprises, en donnant les raisons de son opinion."[3] Bir dipnotta Rist ilgili bibliyografik referanslarla birlikte Rodbertus'un 7 Ocak 1872'de R. Meyer'e yazdığı ve "demonstration pourrait, le cas échéant, s'utiliser contre Marx" olgusundan söz ettiği mektuptan alıntı yapıyor.[4]

Madde 167. *De Man'ın Kitabı.* İşçi hareketinin "psikolojik ve etik değerleri" ortaya çıkarılırken acaba tarihsel materyalizm teorileri mi çürü-

tülmeye çalışılmış?[1] Bunun anlamı, dünya nüfusunun [büyük] çoğunluğunun hâlâ Ptolemaios dönemini yaşadığı olgusunu açıklığa kavuşturmanın Kopernik'in teorilerini çürütmekle eş anlama geleceğini söylemektir. Marx, halkın kendi toplumsal konumunun bilincine üstyapılar düzleminde vardığını söyler.[2] Bunu söylerken proleterleri bu bilinç kazanma sürecinden ayrı tutmuş olma ihtimali var mı? Tarihsel materyalizm özfarkındalığı bir seviye yükselterek bu kültürel aşamayı değiştirmeye çalışır. Bu aslında bizzat tarihsel materyalistlerin De Man'ın keşfettiğini iddia ettiği o düzlemde çalıştıklarını göstermez mi? De Man'ın keşfi oldukça sıradandır ve yönelttiği itirazda mantıksal bir yanlışlık (ya da *ignoratio elenchi*) vardır.[3]

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 66.

Madde 168. *Antonio Labriola ve Hegelcilik.* Labriola'nın önceki Herbertçi ve Hegel karşıtı tutumlardan tarihsel materyalizm saflarına nasıl sürüklendiğine bakmak gerekiyor.[1] Yani Labriola'nın diyalektiğine.

Madde 169. *Teori ve Pratiğin Birliği.* Ortalama işçinin bir pratik faaliyeti vardır ama faaliyetinin dünyadaki ve dünyayı algılayıştaki yerine dair teorik bir bilinci yoktur. Hatta sahip olduğu teorik bilinç "tarihsel olarak" faaliyetiyle çelişebilir. Diğer bir deyişle, bu işçinin iki ayrı teorik bilinci olacaktır: Biri faaliyetine dâhil olan ve dünyanın pratik dönüşümünde onu benzer işçilerle bir arada tutan teorik bilinç; diğeri ise geçmişten miras aldığı yüzeysel ve "aleni" bir teorik bilinç. Bu durumda, pratik-teorik duruş "siyasal" olmayı -yani "hegemonya" meselesini- tek başına getiremez. Hegemonik bir gücün parçası olma bilinci (yani siyasal bilinç) daha fazla özfarkındalığa yani pratikle teoriyi birleştirmeye giden yolda atılan ilk adımdır. Teori ve pratiğin birliği salt mekanik bir olgu değildir. Aksine tarihsel bir süreçtir; "farklı", "ayrı" ve "bağımsız" olma hissiyatlarını içeren temel ve ilkel evredir. Bu yüzden bir yerlerde hegemonya kavramı-olgusunun gelişiminin büyük bir "felsefi" ilerlemenin yanı sıra siyasal-pratik bir ilerlemeyi de temsil ettiğini belirtmiştim.[1]

Ne var ki, tarihsel materyalizmin yeni gelişiminde teori ve pratik *birliği* konseptinin incelenmesine başlanalı çok olmamıştır. Bu alanda hâlâ mekanik düşüncenin kalıntıları mevcuttur. İnsanlar hâlâ teoriyi, ne-

redeyse bir aksesuarmış gibi pratiğin "tümleyeni" olarak görmektedirler. Bence bu durumda da konu tarihsel olarak yani aydınlar sorununun bir parçası olarak formüle edilmelidir. Tarihsel manada öz bilinç, öncü aydınların yaratılması anlamına gelir: Bir "kitle" örgütlenmeden kendini "tanımlamaz", "bağımsız" hale gelmez. Aydınlar yani örgütçüler ve liderler olmadığında örgüt de olmaz. Öte yandan bu aydın yaratma süreci her zaman belirtildiği üzere uzun ve meşakkatlidir.[2] Uzun bir süre boyunca -yani aydınlar "kitlesi" yeterince gelişene kadar (bir başka deyişle geniş bir kitle belli bir kültür seviyesine ulaşana kadar)- aydınlarla (ya da bazı aydınlarla veya bir grup aydınla) geniş kitleler arasında sürekli olarak bir ayrım -"aksesuar ve tümleyen" izlenimi verecek şekilde- görülecektir. Pratik üzerinde ısrarcılık -yani aralarındaki "birliği" kabul ettikten sonra bir ayrıma gitmek yerine teoriyi pratikten ayrı tutmak (tümüyle mekanik bir operasyon)- hâlâ görece ilkel bir tarihsel evrede olunduğu manasına gelir. Bu evre, "yapı"nın genel iskeletinin dönüştürüldüğü iktisadi-korporatif evredir.

Aydınlar konusunda, Fransız Devrimi öncesi ve sonrası ile içinde bulunduğumuz zaman arasındaki temel farklılığa vurgu yapmak mümkündür: Önceki dönemin bireyselciliği kendi içinde yapısal bir fenomendi zira eski yapı bireylerin katkılarıyla gelişmişti. "Sanayici", üretimin örgütleyicisi ise kapitalizmin aracısız aydınıydı. Kitle ekonomisinde bireyin tercihi iktisadi değil entelektüel çeperde gerçekleşir. Asıl mesele teori ve pratiğin birliğidir yani "iktisadi olarak tüm aktif kitlelerin" liderliğidir ve başlangıçta bu sadece bireysel düzeyde görülebilir (İşçi Partisi ya da sendikalarda değil siyasi partilerin bireysel üyeliklerinde). Yeni bütünleyici ve her şeyi kapsayıcı entelijansiyayı şekillendiren ise partilerdir. Önceki evrenin geleneksel aydınları (din adamları, profesyonel felsefeciler vs.) asimile olmazlarsa -uzun ve zorlu bir sürecin ardından- illa ki yok olacaklardır.

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 12.

Madde 170. *Bilimsel İdeolojiler*. Eddington'un tezi: "İnsan vücudundaki tüm boş alanı çıkararak, protonlarını ve elektronlarını bir yerde toplayacak olsak elimizde sadece bir büyüteçle görülebilecek denli küçük bir zerrecik kalırdı" (krş. *La nature du monde physique*, Fransızca baskı, s. 20).[1] Bu tez G. A. Borgese'nin hayal gücünden beslenmiştir

(kitapçığı ile karşılaştır).[2] Peki ama Eddington somut olarak ne demek istiyor? Bence hiçbir anlamı yok. Yukarıdaki indirgeme aynı şekliyle bütün dünyaya uyarlanacak olsa ilişkiler yine de değişmezdi ve her şey yerli yerinde kalırdı. Bu türden indirgeme, varsayımsal olarak, sadece ama sadece insanlara (ya da bazı insanlara) uyarlandığında bir şeyler değişir. O zaman mesela *Güliver'in Gezileri*'nin Lilliputları ve devleri içeren yeni bir versiyonu elde edilebilir.

Bir mikroskop yoluyla görülebilecek bir zerreciğe indirgenmiş bu insana gelince, tırnağının ucu kırılmış gibi çok çok hafif bir ağrı çeken bir kız çocuğu hakkındaki Yahudi hikâyesinin hatırlamak gerekiyor. Dahası, mikroskobun bu konuyla ne alakası var? İnsan bir zerreciğe dönüşmüş olsa, o mikroskoptan kim bakabilecek ki? Bu cidden laf ebeliğinden başka bir şey değil. Bilimsel ya da felsefi bir düşünce falan olamaz. Şeyleri bu şekilde parçalara ayırmak, boş kafaları hayallerle doldurmaktan başka işe yaramaz. Bu türden bir ifşaatın sanki dünyayı değiştireceğine inanırmış gibi insanın "gereksiz bir kil parçası" olduğunu yazan birilerini okumuştum. Olguların yerine kelimeleri kullanan boş kafalar, dünyanın değiştiğine ve insanın artık tarihteki gibi olmadığına inanırlar. Bunlar insanın, dünyayı ve kendisinin dünyayla ilişkilerini daha iyi anlamasını sağlayacak [gerçekten] yeni bir keşif sayesinde ilerlediğinde değiştiğini görmekten acizdir.

Eddington'un fiziğinde, felsefeden uzak okurun şaşkınlığı, belli olguları belirtmek amacıyla kullanılan kelimelerin tamamen farklı olguları simgelemesi amacıyla kasten tersyüz edilmesi olgusundan kaynaklanır. Yeni fizik, bedenin bir milyon "boş parçadan" ve her bir parçanın bir milyon maddeden oluştuğunu ortaya koysa da o aynı beden geleneksel anlamda yekpare kalır. Beden modern anlamda değil, geleneksel anlamda "boşlukludur". İçine su sızabildiği sürece "boşluklu" olacaktır.

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 36.

Madde 171. Halkın El Kitabı. *Terminoloji ve İçerik Meselesi.* Kristalize bir toplumsal kategori (kendini her baskın toplumsal grubun kendi aydınlar kategorisini oluşturduğu diyalektik bir sürecin tezahürü olarak değil de, gruplar mücadelesinin üzerinde kesintisiz bir tarihin devamlılığı olarak gören bir toplumsal kategori) olarak aydınların karakteristiklerinden biri kendini ideolojik çeperde daha önceki bir aydınlar

kategorisine iliştirmesidir. Bunu genel bir kavramsal terminoloji aracılığıyla yapar. Yeni bir tarihsel durum, temsilcilerinin (aydınların) önceki entelijansiyanın bir devamı olarak değil de yeni durum sayesinde ortaya çıkmış "yeni aydınlar" olarak görülmesi gereken yeni bir ideolojik üstyapı yaratır. "Yeni" aydınlar kendilerini önceki entelijansiyanın doğrudan devamı olarak konumlandırdıklarında "yeni" olmaları mümkün değildir. Yeni tarihsel durumu temsil eden yeni toplumsal gruba değil, eski entelijansiyanın temsil ettiği eski toplumsal grubun kalıntılarına bağlı kalırlar. Öte yandan değişim ne kadar radikal olursa olsun hiçbir yeni tarihsel durum dilin en azından harici formel görünümünü tamamen dönüştürmez. Ama dilin içeriği değişir ve anlık olarak değişimi fark edebilmek zordur. Dahası, yeni toplumsal grubun farklı katmanlarının kendine özgü *tipik* kültürleri olması dolayısıyla bu fenomen tarihsel manada karmaşık ve anlaşılmaz hale gelir. İdeolojik çeperde bu katmanların pek çoğu hâlâ eski tarihsel durumların kültürüne bağlı kalmıştır. Her ne kadar katmanların çoğu hâlâ Ptolemaios dönemine özgü bir dünya görüşüne sahip olsa da, bir sınıf oldukça ileri bir tarihsel durumun temsilcisi olabilir. Bu katmanlar ideolojik olarak geri kalmış olsalar da pratik düzeyde (yani iktisadi ve siyasal bir faktör olarak) hayli ileridirler. Aydınların görevi kültür devrimini tanıtmak ve örgütlemek -yani kültürü pratiğe yeter hale getirmek- ise "kristalize" aydınların gerici olduğu aşikardır. Terminoloji meselesi, tabiri caizse, "aktif ve pasiftir": Bir yanda artık aşılmış bir entelektüel ortama ait bir konseptin ve bir terimin kabulü; öbür yanda içeriği değişmiş ve yeni sosyokültürel içeriği ifade edecek etkinliğe erişmiş olsa da geçmişteki başka bir entelektüel ortama ait bir terimin reddi. "Materyalizm" terimine olan budur: Geçmişteki içeriği kabul görmüştür. "İçkinlik" terimine de keza: Reddedilmiştir çünkü geçmişte kendine özgü bir tarihsel-kültürel içeriğe sahipti. Edebi ifadeyi kavramsal içeriğe uyarlamakta zorlanmak ve dağarcık sorunlarını içerik sorunlarıyla karıştırmak; amatör felsefeciliğin, bir kültürel gelişim sürecinin farklı anlarını ve dolayısıyla tarihin bir bütün olarak gelişimini algılamaya yeter bir tarihsel zekadan yoksunluğun tipik göstergesidir. Anti diyalektik, dogmatik düşünüş biçiminin, formel mantığın soyut şemalarına saplanıp kalmanın tipik göstergesidir.

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 16.

Madde 172. *Bibliyografiler*. A. Chiappelli'nin (Kasım 1931'de öldü) bibliyografisi. 1890-1900 arasında (Antonio Labriola ve B. Croce'nin çalışmalarının yayımlandığı yıllar)[1] bir makalede ya da bir kitapta tarihsel materyalizm hakkında yazmıştı: *Le premesse filosofiche del socialismo.*[2]

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 3.

Madde 173. Halkın El Kitabı *Üzerine. Halkın El Kitabı* gibi profesyonel aydınlar olmayan bir okur kitlesine yönelik bir eser çıkış noktası olarak ortak akıl felsefesinin yani "felsefeci olmayanların felsefesi"nin - diğer bir deyişle, ortalama insanın ahlâki bireyselliğinin geliştiği çeşitli toplumsal çevrelerden *eleştiriden yoksun bir şekilde* özümsenmiş dünya görüşünün- analizini ve eleştirisini baz almalıdır. Ortak akıl zaman ve mekânda aynı kalan tek bir görüş değildir. O, felsefenin "folklorudur" ve aynen folklor gibi çok farklı şekillerde ortaya çıkar. Ortak aklın temel karakteristiği ayrık, tutarsız ve ardışık olmayan dünya görüşü olmasıdır ve bu onu felsefe olarak kullanan yığınların karakteriyle de benzerdir. Tarihsel olarak, homojen bir toplumsal grubun oluşumuna ortak aklın aksine "homojen" -yani sistematik- bir felsefenin gelişimi eşlik eder. Ortak aklın ana bileşenleri din tarafından -sadece belli bir dönemde baskın olan din tarafından değil aynı zamanda eski dinler, popüler heretik hareketler, geçmişin bilimsel konseptleri tarafından dasağlanır. Ortak akılda "gerçekçi, materyalist" unsurlar baskındır fakat bunlar asla dini unsurlarla çelişmez. Bu unsurlar "gayrı eleştirel" ve "batıl"dır. *Halkın El Kitabı*'ndaki tehlikeler de bundan kaynaklanmaktadır: Kitapta sık sık salt doğrudan algıda yerleşmiş -ortak aklın neden "Ptolemaios dönemine özgü", insan biçimli ve insan merkezli kaldığını açıklayan- bu gayrı eleştirel unsurlar güçlendirilmektedir.

"Ortak akıl" Fransız felsefi kültüründe diğer kültürlerden daha ayrıntılı işlenmiştir. Bunun sebebi Fransız kültürünün "halkçı-ulusal" karakteridir. Fransa'da, kendine özgü tarihsel koşullar nedeniyle aydınlar halka ideolojik olarak rehberlik etmek ve onu başı çeken gruba bağlı tutmak eğilimini diğer ülkelere kıyasla daha çok taşırlar. Dolayısıyla Fransız edebiyatında ortak akıl üzerine çok fazla faydalı materyal bulmak mümkündür. Fransız felsefi kültürünün "ortak akla" yaklaşım biçimi hegemonik bir kültürel inşa modeli dahi teşkil edebilir. İngiliz ve Amerikan kültürü de buna benzer çok sayıda iz taşır fakat bunlar Fran-

sızlardaki kadar eksiksiz ve organik değildir. "Ortak akıl" iki şekilde ele alınır: (i) Felsefenin temeline oturtulur; (ii) Başka bir felsefenin gözünden eleştirilir. Gerçekte ise her iki durumda da sonuç bir "ortak aklı" diğerinden üstün kılmak olur. Bunun amacı da önde gelen grubun dünya görüşü ile daha tutarlı bir ortak akıl yaratmaktır.

Croce'nin "ortak akla" bakış açısı: Benim açımdan çok anlaşılır değil. "Her insanın filozof olduğu" tezi, Croce'nin "ortak akla" ilişkin yargısına fazlasıyla ağır basmaktadır. Croce, bazı felsefi önerilerin ortak akıl tarafından da paylaşıldığı olgusundan açıkça keyif alır gibidir.[1] Peki ama bu tam olarak ne anlama geliyor olabilir? "Bütün insanların filozof olduğunu" kanıtlamak için bu şekilde ortak akla sığınmaya gerek yoktur. Ortak akıl kişinin canının her istediğini bulabileceği düzensiz bir felsefi kanılar toplamıdır. Dahası, Croce'nin ortak akıl yaklaşımı "halkçı-ulusal" bir bakış açısından verimli olan bir kültürel yaklaşımın önünü açmaz. Başka bir deyişle, Croce'nin yaklaşımı çok daha somut bir tarihselci felsefe görüşünü doğurmaz. Bu sadece tarihsel materyalizmde olur. Léon Brunschvicg'in eserleri: *Les étapes de la philosophie mathématique; L'expérience humaine et la causalité physique; Le progrès de la conscience dans la philosophie occidentale; La connaissance de soi; Introduction à la vie de l'esprit.* Henri Gouhier'in 17 Ekim 1931 tarihli *Nouvelles Littéraires*'de Brunschvicg üzerine yazdığı bir makaleden aktarıyorum: "Il n'y a qu'un seul et même mouvement de spiritualisation, qu'il s'agisse de mathématiques, de physique, de biologie, de philosophie et de morale; c'est l'effort par lequel l'esprit se débarrasse du sens commun et de sa métaphysique spontanée qui pose un monde de choses sensibles réelles et l'homme au milieu de ce monde."[2]

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 13.

Madde 174. Halkın El Kitabı *Üzerine. Halkın El Kitabı*'nda bir metafizik eleştirisi olduğu söylenebilir mi? Bana öyle geliyor ki, yazar tarih içindeki hareket konseptinden, oluş konseptinden ve dolayısıyla diyalektik konseptinden uzak durduğundan olacak, metafizik konseptini de anlayamıyor. Bir tespitin belli bir tarihsel dönem için doğru -yani belli bir eylemin, belli bir praksisin zaruri ve ayrıştırılamaz sonucu- olduğunu ama sonraki bir dönem için "yanlış" olduğunu düşünmek, şüpheciliğe ve göreceliliğe (ahlâki ve ideolojik oportünizme) saplanmadan im-

kânsızdır. Yazar dogmatizmden uzak duramıyor ve dolayısıyla metafiziğe saplanıyor. Aslına bakılacak olursa kitabının tamamı dogmatizm ve metafizikten oluşuyor. Bu en başından itibaren, yazarın Marksizm "sosyolojisi" inşa etme olasılığını ele aldığı andan itibaren çok belli oluyor. Böyle bir durumda, sosyoloji tam olarak metafizik anlamına geliyor. Notlarının birinde yazar, tarihsel materyalizmin yalnızca tarihteki somut işlerde canlı kalabileceğini öne süren bazı teorisyenlerin itirazlarına yanıt veriyor.[1] Bir "tarihsel metodoloji" olarak tarihsel materyalizm konseptini ve bir "felsefe" olarak -tek gerçek felsefe olarak- "tarihsel metodoloji" konseptini açıklamayı başaramıyor. Başka bir deyişle, Croce'nin ortaya attığı ve idealizm gözlüğüyle çözmeye çalıştığı problemi tarihsel materyalizm gözlüğüyle ele almayı ve çözmeyi beceremiyor. "Tarihsel metodoloji" ya da "felsefe" yerine, kavramsallaştırılmış ve dogmatik ya da deneysel yollarla çözüme kavuşturulmuş problemlerden bir arşiv, bir sosyoloji inşa ediyor. Öyle görünüyor ki, yazarın zihninde "metafizik", kendini soyut bir evrensel dış zaman ve mekân olarak ortaya koyan herhangi bir çözüm formülasyonundan ziyade kendine özgü bir felsefi formülasyon anlamına geliyor.

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 14.

Madde 175. *Gentile.* 1 Haziran 1931 tarihli *Nuova Antologia*'daki "La concezione umanistica del mondo" (derginin içinde başlık "La concezione umanistica nel mondo" şeklinde yazılmış) başlıklı makaleye bakmak gerek.[1] Makale şöyle başlıyor: "Felsefe, ortak akıldan ve naif bilinçten çıkan gerçekleri eleştirel yolla belirlemek için tefekkür aracılığıyla ortaya konan büyük bir çaba olarak tanımlanabilir. Bu gerçekleri bütün insanların doğal yollarla hissedebileceği ve bu gerçeklerin insana hayatla başa çıkmasında yardımcı olacak sağlam zihin yapısını oluşturduğu söylenebilir." Bu, bana öyle geliyor ki, Gentile düşünüşündeki bir başka dağınık yavanlık örneğidir. Croce'nin popüler düşünüş biçimlerinin bazı felsefi önermelerin geçerliliğini nasıl doğruladığına dair birtakım tespitlerinden "safça" alıntıdan ibarettir. Şu alıntı "ortak akıl" üzerine notlarda kullanılabilir. (Giusti'nin sözü: "Bir zamanlar önümüzü aydınlatan sağduyu/Ölüdür şimdi okullarımızda/Bilim ise onun ufak çocuğu/Öldürdü onu, nasıl yapıldığını anlamak için."[2] Bilimin yeni bir "sağduyu" yaratmak adına geleneksel "sağduyu"yu öldürmek zorunda

kalıp kalmadığı üzerine düşünmek gerek.) Yani Gentile sanki kişi "ortak akıl"da istediğini bulamazmış, sanki tek bir değişmez, ebedi "ortak akıl" varmış gibi gayrı tarihsel bir "insan doğası" ve "ortak akıl gerçeği"nden bahsetmektedir. "Ortak akıl" terimi çeşitli şekillerde kullanılır. Örneğin karmaşıklığa, kıvrımlılığa ve bilimsel ve felsefi önermelerin anlaşılmazlığına karşıt anlamda, başka bir deyişler "bir tarz" olarak. Gentile'nin makalesinde başka bulunmaz hint kumaşları da mevcuttur: "Sağlam bir adam Tanrı'ya ve ruhunun özgürlüğüne inanır." Sadece bu cümlede bile karşımıza iki ayrı "ortak akıl" çıkmaktadır: Sağlam insanın "ortak aklı" ve çürük bir insanın "ortak aklı". ("Sağlam" ne anlama geliyor peki? Fiziksel açıdan mı? Yoksa deli olmadığı anlamında mı?)[3] Marx "sabit kamuoyu"ndan bahsederken "inançların katılığı"na ve bunların insan davranışını düzenlemekteki etkinliğine tarihsel-kültürel bir gönderme yapmaktadır.[4] Alttan alta ise "yeni halk inanışları"na yani yeni bir "ortak akla" ve yeni bir kültüre, yeni bir felsefeye ihtiyaç olduğunu söylemeye çalışmaktadır.

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 13.

Madde 176. *"Yeni" Bilim.* "Bu araştırma yöntemlerinin benzersiz kusursuzluğundan bahsederken Oxford'daki son Felsefe Kongresi'nde bir katılımcı tarafından dile getirilen bir görüşü hatırladık. Borgese'ye göre, bu kişi bugün herkesin dikkatini çeken ölçülemeyecek denli küçük fenomenlerden bahsederken 'bunları araştıran özneden bağımsız olarak var olduklarının söylenemeyeceğini' ifade etmişti. Bunlar birçok düşünceyi tetikleyen ve tamamen yeni bir perspektifler zincirinden bakıldığında evrenin öznel varlığına dair büyük problemleri ve bilimsel düşüncede duyusal bilginin anlamı konusunu tekrar gündeme getiren sözlerdir." Mario Camis, 1 Kasım 1931 tarihli *Nuova Antologia*'da yayımlanan "Scienze biologiche e mediche: Gösta Ekehorn, *On the Principles of Renal Function*, Stockholm, 1931" başlıklı makalenin 131. sayfasında bunları not etmiş.[1] Tuhaf olan şey, aynı makalede Camis'in, Borgese'nin ağzına geldiği gibi konuştuğu konunun neden felsefi değil de metaforik bir yolla tercüme edilmesi gerektiğini de [ve edilebileceğini] zımnen açıklamış olmasıdır.[2] Buradaki tartışma, [başka insanlara] kelimelerle (görece ifade etmek gerekirse) tarif edilemeyecek ve dolayısıyla bilim insanının kendi öznel kişiselliği ile çıkarımda bulunama-

yacağı denli ufak şeyler hakkındadır. Her bir araştırmacı kendi yöntemlerini kullanarak doğrudan bir sonuca varmak zorundadır. Ekehorn, bir kanül yardımıyla kurbağa böbreğinin zarında bir delik açıyor. "Bunun hazırlığı için öyle ince bir çalışmaya ve araştırmacının *tanımlanamaz ve taklit edilemez manuel sezgilerine ihtiyaç oluyor* ki, Ekehorn ince cam tüpün eğimli bir şekilde nasıl kesilmesi gerektiğini tarif ederken sözel talimatlar veremeyeceğini ve belli belirsiz tariflerle yetinmek zorunda kalacağını söylüyor."[3] Burada tartışılan ölçülemeyecek denli küçük fenomenlerin "bunları araştıran özneden bağımsız olarak var olduklarının söylenemeyeceği" doğru olsaydı, bunlar "araştırılmış" değil "yaratılmış" olurdu ve kişisel sezgi çeperinde kalırlardı. O durumda, bilimin konusu fenomenler değil bu sezgiler -aynen "sanat eserleri" gibi- olurdu. Fenomen tekrar ediyor ve birbirlerinden bağımsız bilim insanları tarafından *gözlenebiliyorsa* ortada tek bir sonuç var demektir: Fenomenlerin tanımı ve sunumundaki zorlukları belirtecek bir metaforun kullanılıyor olması. Bu zorluğun sebebi şunlar olabilir: (i) *Didaktik açıdan* büyük ölçekli fenomenleri tanımlama ve sunma yönünde eğitilmiş bilim adamlarının ifade yeteneğinden yoksun olmaları; (ii) Büyük ölçekli fenomenlere uygun gündelik dilde yetersizlik; (iii) Sözel iletişim yoluyla (doğrudan deneysel gözlem yoluyla değil) *çoğunluğun* anlayacağı yöntemler geliştirilmesini bekleyen mikroskobik bilimlerin görece yavaş gelişiyor olması.

Bilimdeki bu geçici evre klasik dönemdeki Akhilleus ve kaplumbağa, kum tepesi ve kum tanesi safsatalarını -felsefe ve mantık alanlarının gelişiminde bir evreyi ifade eden safsatalar- hatırlatacak şekilde bir tür "safsatacılık" üretmektedir. (Aynı konuda kaleme alınmış daha önceki nota bakın: Borgese-Eddington vs.)[4]

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 36.

Madde 177. *"Nesnel" Gerçeklik.* "Nesnel" ne demektir? "İnsana göre nesnel" anlamına geliyorsa, aynı zamanda insana göre "öznel" de olmaz mı? O halde *nesnel, evrensel olarak öznel* anlamına gelir. Başka bir deyişle, bilgi *tarihsel olarak* bütün bir kültürel sistemde birleşmiş bütün bir insan ırkı için gerçek olduğu ölçüde özne de nesnel manada biliyor demektir. Dolayısıyla nesnellik mücadelesi, insan ırkının kültürel olarak bütünleşme mücadelesidir. Bu bütünleşme süreci giderek daha sağ-

lam, tarihsel olarak sağlam bir evrensel haline gelen öznenin nesnelleşmesi sürecidir. Deneysel bilimler, bu nesnelleşmenin maksimum seviyeye ulaştığı alanlardır. İnsanlığın bütünleşmesine en fazla katkı yapan da kültürel unsurdur. Bu unsur, en nesnelleşmiş ve somut olarak en evrenselleşmiş öznelliktir.

Vulgar materyalist felsefede, "nesnel" konsepti insanı aşan ve insandan ayrı dahi düşünülebilen bir nesnellik anlamına -bu banal bir mistisizm ve belirsiz bir soyutlamadan başka bir şey değildir- gelir. Bir *şey*in, insan eliyle yapılmamış olsa dahi var olacağı söylendiğinde, ya metaforik konuşuluyordur ya da mistisizm ağına düşülmüştür. Fenomenleri insanla ilişkileri üzerinden biliriz ve insan da bir oluş olduğuna göre bilgi de bir oluştur, nesnellik de.

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 17.

Madde 178. *Gentile*. Gentile felsefesi üzerine, 16 Ağustos 1930 tarihli *La Civiltà Cattolica*'daki "Cultura e filosofia dell'ignoto" makalesine bakmak gerek.[1] Makalenin ilgi çekici yanı, skolastik mantığın kendini diyalektiğin kusursuzlaşmış hali olarak sunan aktüalizmin birtakım tutuculuklarını eleştirmek için nasıl kullanılabileceğini gösteriyor olmasında yatıyor. Neden formel diyalektik, formel mantıktan üstün olmak zorunda ki? Bu genel olarak, formel mantığınkilerden daha kaba saba olan "aletler" meselesiyle alakalı bir konu. Dolayısıyla Gentile'nin neoskolastik eleştirilerini okumak ilginç olacaktır.

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 6.

Madde 179. *Etik ya da Kültürel Devlet*. Etik ve kültürel devlet hakkında söylenebilecek en duyarlı ve somut şey bence şudur: En önemli işlevlerinden biri geniş nüfus kitlesini belli bir kültürel ve ahlâki seviyeye (ya da türe), üretim güçlerinin gelişmek için ihtiyaç duyduğu seviyeye -yani yönetici sınıfların çıkarlarına ilişkin bir seviyeye- ulaştırmak olan her devlet etiktir. Pozitif eğitim işleviyle okul ve baskıcı ve negatif eğitim işleviyle mahkemeler bu anlamda en önemli devlet faaliyetleridir. Öte yandan, gerçekte aynı hedefi gözeten sayısız başka özel girişim ve faaliyet de vardır ve bunlar yönetici sınıfların siyasal ve kültürel hegemonya aygıtını oluştururlar. Hegel'in konsepti, burjuvazinin dizgin-

siz büyümesinin sınırsız gibi göründüğü bir döneme aitti, bu nedenle onun etik ve evrensel karakterinden söz edilebilirdi: Bütün insan ırkı bir gün burjuva olacak.[1] Ama gerçekte herkesçe bilinen hedefi, devletin ve kendisinin amacıyla aynı olan toplumsal grup bir etik devlet - amacı yönetilenler arasındaki iç bölünmelere son vermek ve teknik ve ahlâki manada bütünleştirici bir toplumsal organizma yaratmak olan bir devlet- yaratabilir.

Madde 180. *Geçmiş ve Bugün. Büyük Fikirler.* Büyük fikirler ve içi boş formüller. Fikirler, uygulanabilir oldukları ölçüde büyüktürler. Diğer bir deyişle büyük fikirler, belirgin bir duruma içkin bir ilişki kurarlar ve bunu örgütlü bir kolektifin o ilişkiyi ortaya sereceği (yaratacağı) ya da ortaya sererek yerine başka bir şey getirmek suretiyle yok edeceği somut bir eylem çizgisi gösterecek şekilde yaparlar. Büyük planlar peşindeki boşboğazlar ortaya atılan "büyük fikir" ile somut gerçeklik arasındaki ilişkiyi anlamaktan acizlerdir. Bu kişiler fikrin hayata geçmesi için somut bir eylem planı yapamazlar. Birinci sınıf devlet adamı fikir ile o fikrin somut olarak gerçekleşme sürecini eş zamanlı olarak sezer: Proje ile o projenin gerçekleşmesi için gerekli "düzenlemeleri" bir arada hazırlar. Boşboğaz büyük plancı ise "deneme yanılma" çizgisine ilerler. Onunkisi "yapmak da yapmamak da kendi içinde bir tür iştir" kabilinden bir faaliyettir. "Fikir" olarak projenin düzenlemelerle ilişkilendirilmesi ne anlama geliyor? Projenin her aktif unsur tarafından, herkesin projenin uygulanışındaki ve sonuca ulaştırılmasındaki rolünü görebileceği şekilde anlaşılması anlamına geliyor. Yani bir eylem önerilirken, proje kişinin onu desteklemesinin ve desteklememesinin olumlu ve olumsuz sonuçlarını öngörmesini de sağlar. Proje kendi içinde bu desteklere ve tepkilere yönelik yanıtı da barındırarak organizasyonun zeminini hazırlar. Bu, teori ve pratik bütünlüğünün bir özelliğidir.

Doğal sonuç: Her büyük siyasetçi aynı zamanda büyük bir idarecidir. Her büyük stratejist aynı zamanda büyük bir taktikçidir. Her büyük teorisyen aynı zamanda büyük bir örgütçüdür. Aslında bu bir değerlendirme ölçütü de olabilir: Teorisyen yani planları yazan kişi idarecilik yetileriyle değerlendirilmelidir. Yönetmek, planı gerçekleştirmek için hangi eylemlerin ve operasyonların -"moleküler" (ve hatta en karmaşık) boyutta olanları dahi- gerekli olduğunu da öngörmek demektir.

Doğal olarak, bunun tersi de doğrudur: Kişi zaruri bir eylemi onunla

ilişkili bir prensiple ilişkilendirmek zorundadır. Eleştirel bir gözlükle bakıldığında bu süreç en fazla öneme haiz süreçtir. Ayinesi iştir kişinin lafa bakılmaz. Devletlerin anayasaları > yasalar > düzenlemeler: Bir ülkenin ve bir devletin gerçek siyasal ve yasal yapısını ortaya çıkaran şey düzenlemeler ya da daha doğru tabirle bunların hayata geçirilmesidir (genelgeler yoluyla).

Madde 181. *Fransa'da Hegelcilik.* A. Koyré'nin "Rapport sur l'état des études hégéliennes en France" adlı incelemesi şurada tekrar yayımlandı: *Verhandlungen des ersten Hegelskongresses, vom 22 bis 25 April 1930 im Haag,* Mohr, Tübingen, 1931, 8 fasikül, 243 sayfa. Diğer konuların yanı sıra Koyré, "Hayatının yirmi beş yılını Hegel düşüncesine adayan ve bize sunmayı planladığı ve Delbos ile Xavier Léon'un kitaplarının yanındaki yerini alacak olan kitabını yazamadan ölen Lucien Herr"den bahsediyor. Lucien Herr ardında *Grande Encyclopédie*'de Hegel üzerine oldukça aydınlatıcı ve derinlikli bir makale bırakmıştır.[1] Charles Andler, 15 Ekim 1931 tarihli *Europe* dergisinde ve aynı derginin sonraki sayılarında "Vie de Lucien Herr" adlı bir yazı dizisi hazırladı. Andler şöyle yazmış: "Lucien Her rest présent dans tout le travail scientifique français depuis plus de quarante ans; et son action a été décisive dans la formation du socialisme en France."[2]

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 4.

Madde 182. *Yapı ve Üstyapılar.* Yapı ve üstyapılar bir "tarihsel blok" oluştururlar. Başka bir deyişle, üstyapıların karmaşık ve uyumsuz[a] toplamı, toplumsal üretim ilişkilerinin toplamını yansıtır. Buradan hareketle, sadece kapsamlı bir ideolojiler sisteminin rasyonel manada yapının çelişkisini yansıtacağı ve devrimcileştirici praksis için nesnel koşulların varlığını temsil edeceği sonucuna varılabilir. İdeolojik olarak yüzde yüz homojen bir grup oluşturulduğunda, bunun anlamı devrimcileştirici praksis için öncüllerin de -"rasyonel olan" aktif ve sahici bir şekilde gerçektir- yüzde yüz var olduğudur. Bu mantıksallık yapı ile üstyapılar arasındaki zaruri karşılıklılığa (tam olarak gerçek diyalektik süreç olan karşılıklılık) dayanır.

---

a) El yazmasında "uyumsuz" kelimesinin hemen üzerine Gramsci "çelişkili" kelimesini iliştirmiş.

Madde 183. *Diyalektik. Dialectica*, Peder Liberatore ve Peder Corsi S.J., Napoli, Tip. Commerciale, 1930, 8 fasikül, 80 sayfa, 7 liret.[1] Kitapçıkta meşhur polemikçi Cizvit Peder Liberatore'nin eserinden alıntılar var. Skolâstiklerin "diyalektik"ten ne anladığını görmek açısında ilginç olabilir.

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 41.

Madde 184. *Formel Mantık.* Mario Govi, *Fondazione della Metodologia. Logica ed Epistemologia.* Torino, Bocca, 1929, 579 sayfa.[1] Govi pozitivisttir. Kitabı eski pozitivizmi canlandırmak ve bir neopozitivizm yaratmak yönünde bir çabadır. Göründüğü kadarıyla bu çaba Bertrand Russell benzeri matematikçi-felsefecilerin çabalarıyla kıyaslanabilir.[2] Russell için "matematik" neyse, Govi için de "metodoloji" odur. Yani kendilerine özgü soyut (uzmanlaşmış ama soyut) mantıkla -Govi'nin tabiriyle "epistemoloji"- sunulan çeşitli bilimlerle bile ilgilenirken Govi herhangi bir içerikten yoksun bir şekilde yeni bir formel mantık inşa etmeye uğraşır. Govi aslında metodolojiyi iki bölüme ayırır: Genel metodoloji ya da tam anlamıyla mantık ve özel metodoloji ya da epistemoloji.

Epistemolojinin ilk ve başlıca amacı her bir farklı sorgulamanın yöneltildiği kendine özgü bilişsel bir hedefe dair eksiksiz bilgiye sahip olarak o hedefe ulaşmak için gerekli araçları ve prosedürleri kurmaktır. Govi farklı meşru bilişsel insan sorgulaması hedeflerini üçe kadar indirmiştir. Bu üç hedef insani açılardan bilinebilecek şeyleri niteler ve bir maddeye indirilemez. Başka bir deyişle, her biri birbirinden tamamen farklıdır. Bunların ikisi nihai bilişsel hedeflerdir: Teorik bilgi ya da gerçeklik bilgisi ve pratik bilgi ya da neyi yapmak ve yapmamak gerektiği bilgisi. Üçüncüsü ise diğer ikisini elde etmeye yarayan bilgi türlerini içerir. Epistemoloji de bu nedenle üçe ayrılır: Teorik bilim ya da gerçeklik bilimi; pratik bilim; araçsal bilim. Buradan hareketle bütün bir analitik bilim sınıflandırmasına ulaşılır. *Meşru* konsepti Govi'nin sisteminde çok önemli bir yer (genel metodolojinin ya da muhakeme biliminin parçasıdır) işgal eder. Her muhakeme kendi içinde hem doğru hem yanlıştır. Birinin düşünme faaliyeti olarak öznel olduğu hesaplandığında muhakeme meşru ya da gayrimeşru olur. Bir muhakemenin doğru ya da yanlış olması, onun meşru ya da gayrimeşru olmasına bağlıdır. Herkes için ortak olan (ister içkin olsun isterse herkesten gelsin)

ve herkes tarafından aynı şekilde yapılan muhakemeler meşrudur. Dolayısıyla şu muhakemeler meşrudur: Doğal yollarla oluşmuş ve yokluklarında düşünmenin imkânsızlaştığı ilkel konseptler; metodolojik yollarla oluşmuş bilimsel konseptler; ilkel muhakemeler; meşru muhakemelerden metodolojik yollarla çıkarsanmış muhakemeler. (Birtakım metodolojik "soslarla" birlikte bunun Russell'dan alındığı açık. Russell'da matematiğe yapılan gönderme sistemi daha az sıkıcı ve daha az karmaşık kılıyor.)

Bu pasajı 15 Kasım 1930 tarihli *Civiltà Cattolica*'daki "Metodologia o agnosticismo" makalesinden aldım.[3] Govi'nin kitabı özellikle genel ve özel mantık üzerine, bilgi problemi ve fikirlerin kökeni teorileri üzerine, bilimlerin sınıflandırılması ve insan bilgisinin çeşitli bölümleri üzerine, bilime dair teorik, pratik benzeri farklı konseptler ve bölünmeler üzerine toplanmış tarihsel materyaller açısından ilginç görünüyor. Govi kendi felsefesini "dinsel" anlayıştan ve en başta gelen örneği Kantçı felsefe olan "rasyonalist" anlayıştan ayırarak "ampirist-integralist" olarak tanımlıyor. Ayrıca pozitivizm anlamına gelen "ampirist-partikülarist" anlayıştan da ikincil bir yolla da olsa ayırt ediyor. Birtakım aşırılıklarını, özellikle de hem dini ya da rasyonalist metafiziği hem de metafiziğin olasılığını ve meşruiyetini inkâr etmesini reddederek kendini pozitivizmden ayırıyor. Govi, kendi adına, metafiziğin meşruiyetini kabul ediyor ama sadece temelleri tümüyle ampirik olursa ve kısmen ya da tamamen belli reel bilimlere dayanarak inşa edilirse.

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 40.

Madde 185. *Devletin İktisadi-Korporatif Evresi.* Hiçbir devlet türünün iktisadi-korporatif bir ilkellik evresinden kaçınamayacağı doğruysa yeni tip devleti kuran yeni toplumsal grubun siyasal hegemonya içeriğinin ağırlıklı olarak bir iktisadi düzene dayanması gerektiği sonucuna varılabilir. Bu, yapının ve insanlar arasındaki gerçek ilişkilerin ve ekonomi ya da üretim çeperinin yeniden organizasyonunu gerektirecektir. Üstyapısal unsurlar kaçınılmaz olarak çok az sayıda kalacaktır. Her ne kadar "planlar"ın bileşenleri hâlâ cılız olsa da bunlar mücadeleyi ve uzak görüşlülüğü simgeleyecektir. Kültürel plan büyük oranda olumsuz olacaktır: Hafızanın yıkımına ve silinmesine yönelik bir geçmiş eleştirisi. İnşa politikası hâlâ "geniş taslaklar", şekillenmekte olan ya-

pıyla uyumlu olabilmek adına her an değiştirilebilecek (ve değiştirilmesi gerekecek) eskizler seviyesinde olacaktır. Ne var ki komünler döneminde bu gerçekleşmemişti. Bunun yerine, kültür kilisenin işlevi olarak kalmıştı. Kültürün karakteri hiç şüphesiz anti-iktisadi (yeni yeşeren kapitalist ekonomiye karşı) idi ve amacı yeni sınıfın hegemonya kazanmasını sağlamak değil engellemekti. Dolayısıyla Hümanizm ve Rönesans gerici idi. Bunlar yeni sınıfın mağlubiyetinin, yeni sınıfın temsil ettiği iktisadi dünyanın reddinin habercileri idi.

Madde 186. Halkın El Kitabı *üzerine. Halkın El Kitabı*'ndaki felsefe saf [pozitivist] Aristotelesçiliktir. Diğer bir deyişle, formel mantığın doğa bilimleri yöntemlerine uyumlu bir şekilde yeni bir uyarlamasıdır: Diyalektiğin yerini nedensellik yasası, soyut sınıflandırmanın yerini sosyoloji almıştır. Şayet "idealizm" ruhun *a priori* kategorilerinin bilimiyse - yani bir tür gayrı tarihselci soyutlama ise- bu el kitabı da ruhun kategorilerini eşit oranda *a priori* ve soyut olan ampirik kategorilerle değiştirmesi bakımından baş aşağı çevrilmiş idealizmdir. [Diyalektik değil *nedensellik*. Hiçbir yerine geçme olasılığı olmaksızın "düzenlilik, normallik, tektiplilik" yasası arayışıdır bu zira mekanik terimlerle ifade etmek gerekirse etki asla nedenin yerini alamaz.]

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 14.

Madde 187. *Aydınlar*. Hegel'in aydınlara atfettiği konum sadece siyaset [siyaset bilimi] anlayışı için değil aynı zamanda bütün kültürel ve ruhani yaşam anlayışı için de büyük önem taşımaktadır. Bunu ayrıntılarıyla incelemek gerekir. Hegel'le birlikte kastlar ve "devletler" hakkındaki düşünüş zamanla yerini "devlet" hakkında düşünüşe bıraktı ve devletin aristokratları tam olarak aydınlara dönüştü. "Ataerkil" devlet anlayışı (yani "kastlar" hakkında düşünüş) Hegel'in her şeyden öte yok etmek istediği (von Haller'e karşı küçümseyici ve alaycı polemikleri) şeydi.[1] Hegel'in aydınlara dair saptaması dikkate alınmadığı sürece modern idealizm ve toplumsal kökenleri hakkında bir şey anlamak (tarihsel olarak) mümkün değildir.

Madde 188. *Aydınlar. Kültürel Hayatın Organizasyonu.* Società Italiana per il progresso della Scienza'nın oluşumu ve faaliyetlerinin tarihine

bakın. Ayrıca bence bu türden özel organizasyonlar için prototip olabilecek British Association'ın tarihine bakın.[1] Società Italiana'nın en verimli karakteristiği, tüm "bilim dostları"nı, meslek erbaplarını ve sıradan halkı, uzmanları ve "amatörler"i bir araya getirmesinde yatmaktadır. Bu, başka notlarda taslağını çıkardığım türden varlığın, akademi ve üniversite çalışmalarının toparlanarak ve ulusal-halkçı kitlelerin bilimsel kültürel ihtiyaçlarıyla buluşarak teoriyle pratiği, endüstriyel ve entelektüel emeği birleştireceği bir varlığın -köklerini *devlet okulu*ndan alıyor olabilecek bir varlık- embriyonik türüdür.[2]

Aynı şey gezi kulübü için de söylenebilir. Gezi kulübü temelde coğrafya ve seyahat seven insanların katıldığı geniş -iki ilgi alanını belli sportif faaliyetlerle birleştiren (turizm= coğrafya + spor)- bir insan topluluğudur. Bu, en popüler ve amatör coğrafya ve onunla ilişkili bilimlere (jeoloji, maden bilimi, botanik, mağara bilimi, kristal bilimi vs.) yönelik sevgidir. O halde gezi kulübü neden coğrafya topluluklarıyla ve kurumlarıyla organik bağlara sahip olmasın ki? Uluslararası bir mesele var: Gezi kulübü coğrafya topluluklarının bütün bir coğrafi dünyayla ilgilendiği yerde ulusal bir çerçevede faaliyet gösterir. Turizmin dağcılık, kanoculuk gibi spor faaliyetleriyle bağlantısı; genel olarak kazı faaliyetleriyle bağlantısı; betimsel sanatlarla ve genel olarak sanat tarihiyle bağlantısı. Aslında sanayi ve tarımda çalışmanın karşılığı olarak (ödül anlamında) boş günlerde ulusal ve uluslararası seyahatler düzenlense her türden pratik faaliyetle de bir bağlantısı olmuş olur.

Madde 189. *Formel Mantık ve Metodoloji.* Formel mantık ya da soyut metodoloji, felsefenin[a] "filoloji"sidir; tarih "birikimi"dir (birikim yöntemi). Diyalektik ve formel mantık olarak estetik ve filoloji. Bu karşılaştırmalar formel mantığın işgal ettiği alana dair tam bir fikir veremiyor. En iyi karşılaştırma matematikle yapılabilir fakat o da sayısız hatayla dolu bir kaynaktır çünkü mantığın ve mantıksal ya da metodolojik figürlerin sonsuza dek genişlemesinin önünü açar. Matematik, formel mantık tarafından taklit edilemeyecek çeşitli doğrultularda (geometri, cebir, farklı kalkülüs çeşitleri) büyük ilerlemeler kaydedebilmiştir. Formel mantık anlık zaruretin sınırlarını aşamaz ve aşmamalıdır (matematik ise sınırlandırılamaz). (Daha fazla incelemeye muhtaç bir konsept.)

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 42.

a) El yazmasında "felsefenin" kelimesi üzerine Gramsci "düşüncenin" kelimesini sıkıştırmış.

Madde 190. *Devlet Konsepti. Technique du coup d'État* adlı kitapçığının giriş kısmında Curzio Malaparte "Her şey devlete dâhildir, devletin dışında ve karşısında bir şey yoktur" formülü ile "Özgürlüğün olduğu yerde devlet olmaz" önermesi arasında benzerlik olduğunu öne sürüyor.[1] İkinci cümlede "özgürlük" terimi "siyasal özgürlük", "basın özgürlüğü" kavramlarında olduğu anlamında değil, "zaruret"in karşıtı olarak kullanılmış ve Engels'in zaruret kuralından özgürlük kuralına geçiş pasajında ifade ettikleriyle ilişkili.[2] Malaparte bu önermenin ne anlama geldiği hakkında en ufak bir fikre bile sahip değil.

Madde 191. *Hegemonya ve Demokrasi.* Demokrasinin birçok anlamı arasında en gerçekçi ve somut olanı, bana göre, demokrasiyle hegemonya konsepti arasındaki bağ üzerinden kurulabilecek olanıdır. Hegemonik sistemde yönetici grupla yönetilen gruplar arasında, [ekonominin gelişimine bağlı olarak] yasalar [o gelişimin bir ifadesi anlamında] yönetilen gruplardan yöneten gruba [moleküler düzeyde] geçişi desteklediği sürece demokrasi vardır. Roma İmparatorluğu'nda fethedilmiş halklara yurttaşlık balışetmek gibi emperyal-teritoryal bir demokrasi mevcuttu. Feodalizmde ayrıcalıklı grupların varlığı sebebiyle demokrasi mümkün değildi.

Madde 192. *Orijinallik ve Entelektüel Düzen.* Vauvenargues'e ait bir söz: "Önceden söylenmiş şeylere razı gelmektense orijinal şeyler söylemek daha kolaydır."[1]

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 55.

Madde 193. *Kentle Köy Arasındaki İlişkiler.* Endüstriyel uluslarla tarımsal uluslar arasındaki ilişki hakkında bilgi toplamak ve bu sayede yarı sömürge tarımsal ülkelerin (ve kapitalist ülkelerdeki iç sömürgelerin) durumu hakkında birtakım fikirler edinmek için: *La teoria del protezionismo e dello scambio internazionale*, [Mihail] Manoilescu, Milano, [Treves], 1931. Manoilescu şöyle yazmış: "Bir endüstri işçisinin emeği sonucu çıkan ürün, genel olarak, birkaç tarımsal işçinin emeği sonucu çıkan ürüne eşittir. Ortalama oran bire beştir."[1] Bu sebeple, Manoilescu tarımsal ülkelerin endüstriyel ülkeler tarafından "görünmez sömürü"ye tabi tutulduğundan bahsediyor. Manoilescu, şu an Romanya Mer-

kez Bankası'nı yönetiyor ve kitabı Romanya burjuvazisinin aşırı korumacı eğilimlerinin bir yansıması olabilir.

Madde 194. *Formel Mantık*. Maryland Üniversitesi Matematik Profesörü Tobias Dantzig'in kitabına bakınız: *Le nombre* (Payot, Paris, 1931 ya da 1932), sayıların tarihi ve matematiksel yöntemler, konseptler ve araştırmalar hakkındaki sonraki gelişmeler.[1]

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 43.

Madde 195. *"Toplum, henüz maddi ön koşulları var olmayan problemlerin çözümü için kendini hazırlamaz" önermesi.*[1] Bu önerme kolektif bir iradenin oluşumu problemini de anında akıllara getiriyor. Bu önermenin ne anlama geldiğine dair eleştirel bir analiz yaparken kalıcı kolektif iradelerin aslında nasıl oluştuğu ve bu iradelerin kendilerine nasıl hem anlık hem de orta vadeli somut hedefler belirlediği -başka bir deyişle, kendileri için nasıl kolektif bir eylem planı hazırladıkları- hakkında da çalışmak gerekir. Bunun daha uzun ya da daha kısa gelişim süreçleriyle alakalı olmalı. Ani, "sentetik" patlamalar çok nadir görülür. "Sentetik" patlamalar da olur fakat onlara daha yakından bakıldığında yapıcı olmaktan ziyade yıkıcı oldukları görülür. Bu patlamalar otokton ve spontane gelişimin önündeki harici ve mekanik engelleri -Sicilyalı Vesperler buna bir örnek olabilir- kaldırırlar.

Tüm moleküler evrelerini analiz ederek kolektif bir tarihsel hareketin oluşumu üzerine somut bir çalışma gerçekleştirilebilir. Analizin ağırlığını azaltacak endişesiyle bu çok seyrek yapılan bir şeydir. Bunun yerine, bir grubun ya da baskın bir kişiliğin etrafında hâlihazırda oluşmuş düşünce akımlarına çalışmak yaygındır. Bu, modern zamanlarda parti ya da benzer partilerin koalisyonu çerçevesinde dile getirilen bir meseledir: Bir parti nasıl kuruldu, örgütsel gücü ve toplumsal etkisi nasıl gelişti vs. Bu türden bir araştırma hayli dar ve moleküler bir yorucu, incelikli analiz sürecini gerektirir. Bunun için ihtiyaç duyulacak belgeler arasında çok sayıda kitap, broşür, gazete ve dergi makalesi, sonu gelmez söyleşiler ve sözlü tartışmalar vardır. Bütün bu devasa bütün belli seviyede homojenliğe -tarihsel olayın vuku bulduğu zaman ve coğrafi mekânda koordine ve eş zamanlı bir şekilde bir hareket yaratmak için yeterli ve gerekli homojenlik seviyesi- kavuşmuş kolektif bir iradeye

can veren yoğun faaliyetin göstergesidir.

Kolektif iradelerin oluşturulduğu tarihsel süreçlerin ilk evresindeki ütopyaların ve karmaşık ve akılcı ideolojilerin önemi. Ütopyalar ve soyut rasyonalizm ardı ardına gelen deneylerle tarihsel olarak geliştirilmiş eski dünya görüşleri kadar önemlidir. Asıl önemli olan, böyle bir ideolojik kompleksin yeni tarihsel evrenin ilk temsilcileri tarafından tabi tutulacağı eleştirelliktir. Bu eleştirellik eski ideolojilerin yandaşlarının sahip olduğu görece ağırlıkta farklılaşmaya ve değişime neden olur. Bir zamanlar ikincil ve ast ve hatta tesadüfi görülen şey birincil görülmeye başlanır ve yeni bir ideolojik ve teorik kompleksin çekirdeği haline gelir. Eski kolektif irade kendi çelişkili bileşenlerine ayrılır zira eskiden ast olan o bileşenler toplumsal olarak gelişmektedir.

Nüfusun büyük kitlelerinin standartlaşmasıyla (iletişim araçları, gazeteler, büyük şehirler vs.) bağlantılı tarihsel bir evre olarak parti sisteminin oluşmasının ardından moleküler süreçlerin hızı, geçmişe oranla daha artar.

Madde 196. Halkın El Kitabı. *El Kitabı*'ndaki birçok referansa dair not etmeye değer şeylerden biri alıntı yapılmış yazarların hata olasılığının göz ardı edilmiş olmasıdır. Bu, çok daha kapsamlı bir metodolojik kriterle alakalıdır: Bütün rakiplerinin arasından en budala ve en vasat olanları seçmek ya da onların en gereksiz ve en rastgele görüşlerini seçmek ve sonra sırf ikincil ve sıradan bir görüşünü ezdiği için düşmanı "tümüyle" yok ettiğini düşünmek -ya da bir ideolojiyi veya bir doktrini onun üçüncü ya da dördüncü sınıf taraftarlarının teorik kusurlarını sergileyerek yerle bir ettiğini sanmak- hiç de "bilimsel" ya da öyle "çok ciddi" falan değildir. Dahası, kişi düşmanlarına karşı, onların ifadelerindeki üstünkörü anlık anlamlara takılıp kalmaktansa gerçekte ne söylemek istediklerini anlamak için bir çaba sarf etmek manasında adil yaklaşmalıdır. Şayet önerilen hedef kendi etrafında bir çöl yaratmak için olası her aracı kullanmaktan ziyade takipçilerinin tonunu ve entelektüel seviyesini yükseltmekse böyle davranmak zorunludur. Benimsenmesi gereken yaklaşım şu şekildedir: Kişinin taraftarı sadece "otorite tarafından" ya da "duygular" yoluyla ikna edilmiş sıradan ve donanımsız kişilerden ziyade yetkin ve zeki karşıtlarla yüzleştiğinde de tartışabilmeli ve tutumunu koruyabilmelidir. Tutumdan sapılmaksızın hata olasılıkları dile getirilmeli ve kabul edilmelidir. Önemli olan Tom'un,

Dick'in ve Harry'nin fikirleri değil toplumda kolektif ve güçlü bir faktöre dönüşmüş fikirler toplamıdır. En temsili teorik yandaşlarıyla -düşüncelerinin yüksek seviyesi ve anlık bilgiye karşı "kayıtsızlıkları" nedeniyle saygıyı en fazla hak edenlerle- yüzleşerek çürütülmesi gerekenler işte bu kolektif görüşlerdir. Öte yandan bunu yaparak kişinin ilgili toplumsal bileşeni ve onun toplumdaki gücünü yok ettiğine inanmak (saf aydınlanma rasyonalizmi) safdillik olur. Aksine, sadece şunlara katkı sağlanabilmiş olur: (i) Kişinin kendi kademeleri arasındaki dallanıp budaklanma ve farklılaşma ruhunu korumak; (ii) Kişinin kendi tarafı için yaşam koşullarına bağlı olarak nevi şahsına münhasır bir doktrini özümsemesi ve hayata geçirmesi yönünde zemin hazırlamak.

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 15.

Madde 197. Halkın El Kitabı. Çıkış noktası, problemin belirlenme şekli: Bir yasa arayışı, sürekli, düzenli ve tektip çizgiler. Bunun tarihsel olayların öngörülebilirliği problemiyle bağlantısı var. Soyut doğa bilimleri perspektifi. Tek öngörülebilir şey mücadeledir fakat sabit bir miktara indirgenemeyecek güçler dengesinin sürekli hareketiyle yaratılan somut momentler değildir. Bu diyalektik değil salt mekanik nedensel düşünüştür. Öngörülebilirlik yalnızca kapsamlı genellemelere uyarlanabilir. Genel olasılık yasalarına, büyük sayılar yasasına uyarlanabilir. Eleştirilmesi gereken, *Halkın El Kitabı*'nda görüldüğü şekliyle "bilim" konseptidir. Bu konsept doğa bilimlerinden ya da bazı doğa bilimlerinden tüm pozitivist anlayışlarıyla birlikte dallandırılıp budaklandırılmıştır.

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 15.

Madde 198. *Praksis Felsefesi. Conversazioni Critiche*'nin Birinci Bölüm 298 vdd. sayfalarda Croce, Marx tam olarak felsefeyi -sadece Hegel felsefesini değil bütün felsefeyi- baş aşağı çevirmekten ve felsefe yapmanın yerine pratik faaliyeti getirmekten söz ettiği için Marx'ın bir filozof olduğunun söylenemeyeceği ve dolayısıyla bir Marksist felsefeden söz edilemeyeceği sonucuna varmak amacıyla *Feuerbach Üzerine Açıklamalar*'daki bazı önermeleri analiz ediyor.[1] Ne var ki nesnel manada hatalı görünüyor ve eleştirisi de tatmin edici olmaktan uzak. Marx'ın felsefeyi pratik faaliyetle değiştirmek istediğini varsayın: O halde neden

Croce felsefenin felsefe yapmak dışında reddedilemeyeceği şeklindeki müspet argümana sığınmamış? *Materialismo storico* adlı kitabındaki bir notta bizzat Croce'nin alenen Antonio Labriola'nın Marksizm temelinde bir "praksis felsefesi" inşa etme ihtiyacını işaret ederek meşrulaştırılmış olmasını kabul ettiği doğrudur.[2] Croce'nin hem sistematik olarak hem de Marksizm üzerine yazdığı her şey büyük bir bütün olarak incelenecek olsa, onun bir metinden diğerine ve bir yazar olarak kariyerinin farklı safhalarında nasıl tutarsız ve çelişkilerle dolu olduğunu görmek mümkün olacaktır.

Karşılaştırma: Defter 10, II, Madde 31 (i).

Madde 199. *Teori ve Pratiğin Birliği.* Teori ve pratik birliği konseptinin fikirler tarihçesinde sunuluş şekillerini araştır, incele ve eleştir. "Intellectus speculativus extensione fit practicus" [Aziz Thomas]: Teori, basit bir genişlemeyle pratiğe dönüşür. Aristoteles felsefesinde ve skolastisizmde görülen fikir düzeni ve olgu düzeni arasındaki zaruri bağlantının onaylanması.[1] Buna benzer diğer aforizma [alındığı şekliyle (Leibniz'den) bilim üzerine]: "quo magis speculativa magis practica."[2] Croce'nin de idealist manada geliştirdiği Vico sözü: "verum ipsum factum."[3] Bilmek eylemektir ve kişi eylediğini bilir (krş. Croce'nin Vico üzerine kitabı ve diğer polemik yazıları).[4] Tarihsel materyalizmin bu konsepte borçlu olduğu doğrudur (orijinaliyle Hegel'de vardır fakat Croce versiyonunda yoktur).

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 54.

Madde 200. *Antonio Labriola.* Antonio Labriola üzerine derinlikli bir araştırma yapmak için[1] diğer şeylerin yanı sıra arkadaşları ve öğrencileri tarafından aktarılan parçaların ve söyleşilerin de dikkate alınması gerekir. Bunların bazılarını Croce'nin kitaplarında bulmak mümkün. Örneğin, *Conversazioni Critiche* (İkinci Bölüm), s. 60-61: "Yıllar önce verdiği pedagoji derslerinin birinde öğrenciler Profesör Labriola'ya, 'Bir Papualının ahlâki eğitimini nasıl sürdürürsünüz?' şeklinde soru soruyorlar. Öğrenci pedagojinin etkinliğine karşı çıkıyor. Herbartçı profesör[2], bir Vico ya da bir Hegel sertliğiyle şöyle yanıtlıyor: 'Geçici olarak onu köleleştiririm ve bu onun için bir pedagoji olur ama sonra torun-

larıyla ve torunlarının torunlarıyla pedagojimizi kullanmaya başlamak gibi bir olasılık olup olmadığına bakarım.'"[3] Labriola'nın bu yanıtı 1903 civarında sömürge meselesi üzerine (Libya) *Scritti var idi filosofiae politica*'ya verdiği mülakatla kıyaslanmalı.[4] Ayrıca Gentile'nin ilkokullara din eğitimini getiren eğitim reformunu organize ederkenki düşünüş biçimiyle de kıyaslanabilir.[5] Burada karşı karşıya olduğumuz şey, bana öyle geliyor ki, bir tür sahte tarihselcilik, mekanik ve hayli ampirik bir düşünüş biçimidir. Spaventa'nın insanların asla beşiği terk etmelerini istemeyen (yani olgunlaşmayan insanları dahi özgürlüğe hazırlayan otoritenin etkisinden çıkmamasını isteyen) ve bütün hayatı (diğer insanların hayatını) bir beşik olarak görenler hakkında ne söylediğini hatırlayın.[6] Bana öyle geliyor ki, tarihsel olarak bu problem farklı bir şekilde formüle edilmeli: Daha yüksek bir medeniyet seviyesine erişmiş bir ulus ya da toplumsal grubun kendi deneyimini evrenselleştirerek daha geri ulusların ve toplumsal grupların medeni eğitimini "hızlandırıp hızlandıramayacağı" ve dolayısıyla hızlandırmasının gerekip gerekmediği. Kısacası, Labriola'nın yanıtında gizlenmiş düşünüş biçimi, bence, diyalektik ya da ilerici değil bir şekilde gericidir. Aslında ilkokullara din eğitiminin getirilmesi, "halk için din iyidir" nosyonuyla (halk=çocuk=dine tekabül eden geri kalmış tarih süreci) -halkın eğitimini küçümsemek anlamına gelen- aynı anlama gelir. Bu türden tarihselcilik gayet iyi bilinen bir şeydir: Bir "tarihsel kamçı"nın kamçı olmadığını düşünen hukukçuların tarihselliği.[7] Dahası bu oldukça gizemli ve karmaşık bir düşünüştür. "Dogmatik" bir bilimsel nosyon tarifinin ilkokullarda gerekli olmayabileceği olgusu, dogmanın aynı zamanda "dinsel" dogma anlamına gelecek şekilde algılanması gerektiğini ifade etmez. Geri kalmış bir halkın ya da grubun medeniyet yolunda eğitilebilmesi için dayatmacı bir "harici" askeri disipline ihtiyaç duyabileceği olgusu onların köleleştirilmesi -kendi sınıfı için dahi bir ifade biçimi olan devletin her zaman "kölelik" olduğunu düşünmemek şartıyla- gerektiği anlamına gelmez. Mesela "emek ordusu" konsepti[8], Papualılar için uygun türde bir "pedagoji" örneğidir. "Mekanik manada" kaçınılmaz bir tarihsel süreç olarak sömürgeciliğe ya da "köleliğe" başvurmak gerekmez. Gerici sınıfların "tarihselci" sofizmlerine karşı olaylara liberal burjuvazi gözlüğüyle bakan Spaventa bütün o alaycılığıyla birlikte, çok daha ilerici ve diyalektik bir fikir ortaya koymuştur.

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 1.

Madde 201. Halkın El Kitabı. *Sanat Üzerine.* Sanata ayrılmış bölümde, estetik üzerine en yakın tarihli çalışmaların dahi biçim ve içerik bütünlüğü taşıdığı anlamına gelecek bir görüş bulunuyor.[1] Bu, konseptler tarihini oluşturmak ve konseptlerin kültürel çeperdeki gerçek anlamlarını tanımlamak yönünde eleştirel kabiliyetsizliğin en çarpıcı örneklerinden biri olarak görülebilir. Aslında içeriğin biçimle özdeşleştirilmesi, idealist estetikçiler (Croce) tarafından idealist öncüllere ve terminolojiye dayanarak desteklenmektedir. Dolayısıyla, ne "içerik" ne de "biçim" *El Kitabı*'nın öngördüğü şeydir. Biçimle içeriğin özdeşleştirilmesi, sanatta içeriğin "soyut konu" -yani romansı örgü ya da bir çeşit kendine özgü duygular kompleksi- olduğu olgusundan fazlasını ifade etmez. Aksine, sanatın içeriği bizzat sanattır, felsefi bir kategoridir, ruha ait "ayrıksı bir moment"tir. *El Kitabı*'nda iddia edildiğinin aksine biçim de "teknik" anlamına gelmez.

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 19.

Madde 202. Halkın El Kitabı. *El Kitabı*'na bakıldığında "bilim"in anlamı hakkında ne düşünülebilir? Ve "bilim" konsepti *El Kitabı*'nda ne zaman kabul edilemez -en azından zımnen- görülmüştür? Yöntem anlamına geldiği düşünülebilir fakat var olmayan ya da genel olarak (bazıları için) sadece felsefe, bazıları içinse formel mantık ya da matematiksel yöntem anlamına gelen yöntem olduğu söylenemez. Dolayısıyla yöntem belli bir araştırma alanına, belli bir bilime ait belli bir yöntem, aynı araştırma alanı ve bilimin gelişimi ve ilerlemesi ile el ele giderek onun ayrılmaz bir parçasına dönüşecek ve gelişip detaylandırılacak bir yöntem anlamına gelecektir. Öte yandan bilim insanının eleştirel bilincini oluşturacak ve çalışmasında her daim ve spontane bir şekilde olması gereken birtakım genel kriterler de vardır. Dolayısıyla kriterleri hakkında emin olmayan, kullandığı konseptleri tam olarak anlamayan, uğraştığı problemlerin tarihçesi hakkında pek bilgisi olmayan, varsayımlarında ihtiyatlı davranmayan, gerekli yolları kullanmayıp keyfi ve mantıksız hareket eden, mevcut bilgi birikimindeki açıkları dikkate almak yerine bunları göz ardı eden ve yeniden değerlendirilebilecek ve geliştirilebilecek tutumunun keyfi yanları hakkında bir şey söylemeksizin salt sözel çözümlerle ve bağlantılarla tatmin olan kişinin bilim insanı olmadığını söylemek mümkündür. Tüm bu noktalar uygun örnek-

lerle geliştirilebilir.

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 15.

Madde 203. *Tarih ve Anti Tarih.* "Tarih ve anti tarih" üzerine süren mevcut tartışmanın; geçen yüzyılın sonunda natüralizm ve pozitivizm diliyle yapılmış tartışmanın, diğer bir deyişle tarih ve doğanın "sıçramalar"la mı yoksa sadece aşamalı ve ilerlemeci evrimle mi ilerlediği tartışmasının modern dille tekrarından başka bir şey olmadığını dikkate almak gerek.[1]

Karşılaştırma: Defter 10, II, Madde 28.

Madde 204. *Felsefe Çalışmasına Giriş.* [(krş. Defter III, s. 5v)].[1][a] Felsefe çalışmasına giriş konusuna hazırlanırken birtakım başlangıç prensiplerini akılda tutmak gerekiyor: (i) Felsefenin sırf belli bir eğitimli insanlar, profesyonel ya da sistematik filozoflar kategorisine ait bir faaliyet olduğu için zor bir şey olduğu ön yargısının yıkılması gerekiyor. Dolayısıyla bu herkesin ["spontane"] felsefesinin yani ortak akıl ve dinin karakteristiklerini tanımlayarak bütün insanların filozof olduğunu göstermek şarttır. Herkesin kendi çapında bir filozof olduğunu, sırf her "dil" bir felsefe olduğu için bile sağlıklı zihne sahip her bir normal insanın bilinçsizce dahi olsa bir dünya görüşüne sahip olduğunu ortaya koyduktan sonra, kişi eleştirellik ve bilinçlilik içeren ikinci safhaya geçer. Kopuk ve tutarsız bir tavırla, ne yaptığının bilincinde olmaksızın "düşünmek" tercih edilir bir şey midir? Dışarıdan bir toplumsal grubun "dayattığı" (kişinin köyünden kasabasına dek değişiklik gösterebilecek ya da kişinin yaşadığı bölgedeki papazdan veya "bilgisi" yasa yerine geçen eski patrikten ya da cadılık işleriyle uğraşan tıknaz ihtiyar kadından veya kendi budalalığı ve etkisizliği nedeniyle hayata küsmüş bir küçük aydından gelebilecek) bir dünya görüşüne "katılmak" tercih edilir bir şey midir? Yoksa kişinin kendi dünya görüşünü bilinçli ve eleştirel yollarla detaylandırması ve kendi zihin uğraşları aracılığıyla faaliyet çeperini seçip evrensel tarihin inşasına aktif bir şekilde katılması mı tercih edilir?

---

a) Gramsci bu parantez içi referansı sonradan eklemiş. El yazmasında bu referans maddenin ilk üç kelimesinin hemen üzerine not edilmiş.

(ii) Din, ortak akıl, felsefe. Bu üç entelektüel düzenin nasıl bağlantılı olduğuna bakın. Din ile otak aklın çakışmadığını ama dinin düzensiz ortak aklın bir bileşeni olduğunu görün. Tek bir "ortak akıl" yoktur ama o da tarihin bir ürünü ve bir tarihsel süreçtir. Felsefe dinin ve ortak aklın eleştirisidir ve onları aşar. Bu anlamda felsefe "sağduyu" ile çakışır.

(iii) Bilim ve din-ortak akıl.

(iv) Genel olarak "felsefe" diye bir şey de yoktur. Çok sayıda felsefe vardır ve bunların arasından birini seçmek gerekir. Peki seçim nasıl olacak? Hangi kriterlere dayanacak? Neden her dönemde çok sayıda felsefi sistem ve akım aynı anda görülüyor? Bunlar nasıl doğuyor ve yayılıyorlar? Yaygınlaştıkça neden belli çizgilerde ve doğrultularda parçalanıyorlar?

(v) Kişinin kendi dünya görüşünü ve hayatını sistematikleştirmesi. Bu sistematikleştirme önemli mi? "Sistem" kavramı nasıl anlaşılmalı?

(vi) Aşkınlık. İçkinlik, mutlak tarihselcilik. Felsefe tarihinin anlamı ve önemi.

(vii) Felsefe, siyasetten bağımsız mıdır? İdeoloji ve felsefe (iv nolu maddeye bakın).

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 12.

Madde 205. *Mekanik Determinizm ve Eylem İradesi.* Mirsky'nin[a] yakın tarihli felsefi tartışmalar üzerine çalışması.[1] Mekanik bir görüşün aktivist bir görüşe -dolayısıyla bu mekanik düşünceye karşı bir polemiktir- çevrilmesi. "Determinist, kaderci, mekanik" unsur salt bir ideolojiydi, en başından itibaren geçici bir üstyapıydı. Onu meşrulaştıran ve zaruri hale getiren, belli toplumsal grupların "madun" karakteriydi. Mücadelede inisiyatifi bulunmayanlar ve dolayısıyla kesinkes bir dizi mağlubiyet alacak olanlar için mekanik determinizm müthiş bir ahlâki direniş, bağlılık, sabır gücüne dönüşür. "Yenildim ama uzun vadede tarih benim yanımdadır." Bu, ateşli bir teleolojiye dönüştürülmüş tarihin rasyonalitesine yönelik bir "inanç eylemi"dir. Bu teleoloji, dine özgü "kader kısmet" ve "takdiri ilahi"nin ikamesidir. Gerçekte ise, bu durumda dahi irade aktiftir. Çok daha örtülü ve gizli bir şekilde olsa da "koşulların gücü"ne doğrudan müdahale eder. Öte yandan madun un-

a) Elyazmasında Gramsci "Mirschi" şeklinde yazmış.

sur lider olup göreve geldiğinde mekanik görüş er ya da geç eli kulağında bir tehlikeye dönüşecektir ve varoluş biçimi değişmiş olacağından bütün bir düşünüş biçiminde de bir revizyon görülecektir. "Koşulların gücü"nün menzili ve üstünlüğü yok olacaktır. Neden peki? Temel olarak, dün bir "şey" olan "madun" bugün artık bir "şey" değil bir "tarihsel kişilik"tir. Dün ikincil bir iradeye "direndiği" için sorumluluğu olmayan madun artık sorumluluk sahibidir, artık bir "direnişçi" değil aktif bir aracıdır. İyi de daha önce sadece "direniş," sadece "şey," sadece "sorumsuzluk" örneği miydi? Elbette hayır. Bu nedenle mekanik determinizmin, pasif ve gösterişçi kaderciliğin saçmalığı ve faydasızlığı, madunların lider olup göreve gelmesini beklemeksizin sürekli teşhir edilmelidir. Değişmez bir şekilde, bütünün "daima" liderlik ve sorumluluk konumunda olan bir parçası vardır ve bu parçanın felsefesi teorik bir beklenti olarak bütünün felsefesini her zaman geride bırakır.

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 12.

Madde 206. *Lange'ın Materyalizm Tarihi.* Ara dönemde en azından bireysel materyalist felsefeciler üzerine akademik yazılar formunda olsa bile ara dönemde felsefe tarihi her ne kadar çok sayıda yeni çalışma üretmiş olsa da Lange'in bu kitabı bugün dahi (yaklaşık yetmiş beş yıl sonra; sanıyorum o kadar eski) oldukça faydalı olabilir.[1] Her koşulda bu kitap kültür tarihi çalışması için işe yarayacaktır zira bütün bir materyalizm tarihçileri toplumu eski çalışmalar ve bir dizi materyalizm konsepti hakkında bilgi almak adına bu kitaba dönmüştür. Lange'ın tarihi sayesinde belli bir dönemden kaç tane tarihsel materyalizm konseptinin olduğu ve hangilerinin hayata geçirildiğini anlamak için bir araştırma yapmak gerek. Lange'ın materyalizm konseptinin oldukça kesin ve sınırlı oluşu (Lange'a göre ne tarihsel materyalizm ne de Feuerbach felsefesi materyalisttir) bu araştırmayı daha da ilginç hale getirir.[2] Dolayısıyla terminolojinin ne kadar önemli olduğunu görme şansı olacaktır: Terminolojinin geleneksel olduğunu ve farklı içerikler tek bir geleneksel formül içinde bulunabileceğinden konseptlerin tam manalarını tanımlamak için daima kültürel kaynaklara geri dönülmesi gerektiğini unutmak hatalara ve sapmalara yol açar. Marx'ın her zaman kendi görüşünü "materyalist" olarak nitelemekten kaçındığını ve ne zaman materyalist felsefelerden söz açılsa onları eleştirdiğini ve onların eleşti-

rilebilir olduğunu belirttiğini unutmamak gerek. Marx asla "materyalist diyalektik" formülünden söz etmemiştir. Ona "mistik" kavramının karşıtı olarak "rasyonel" demiştir. Bu da "rasyonel" terimine tam bir anlam kazandırmaktadır.

Lange'ın tarihinin İtalyanca tercümesinin Milano'daki Casa Ed. Athena tarafından adedi 5 liretten ufak fasiküller halinde yayımlanacağına dair bir haber çıkmıştı.[3] Bugüne dek en yaygın versiyonu Fransızca baskısıydı (daha önce İtalyancası yoktu). [Milano'daki Monanni tarafından bir edisyonu yayımlanmıştı.][a]

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 16.

Madde 207. *Terminoloji Sorunları.* Yapı ve üstyapı konsepti -toplumun "anatomisinin" "ekonomisi" tarafından yapılandırıldığı sözünün temeli-[1] ikincil ve tesadüfi karakteristikler yerine anatominin temel kriter olarak alınmasıyla "bilimsel" evresine giren hayvan tasnifi ile alevlenen tartışmalar bağlantılı mıdır? Daha önce yeni keşfedilmiş bir konsepte atıfta bulunmak için kullanılan metaforun kökeni konseptin türediği tarihsel olarak belirgin kültürel dünyaya kadar izini sürerek o konsepti daha iyi anlamaya yardımcı olur. Toplumsal bilimlerin kendilerine doğa bilimlerindekine benzer bir özgüven ve zindelik kazandıracak bir hedefin ve bilimsel olarak uygun bir temelin peşinde her zaman koştuğuna şüphe yok. Dolayısıyla bir dil yaratmak için bu bilimlere yanaşmaları da oldukça anlaşılabilir bir şeydir.

Hukuki bilimlerin gelişimiyle alakalı bir diğer noktayı hatırlayın: "Bir tarihsel evre onun kendisi hakkındaki yargıları üzerinden yargılanamaz."[2] Aynen bir yargıcın şüpheliyi onun suça ya da iddia edilen suçuna dair açıklamaları üzerinden yargılayamayacağı gibi.

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 50.

Madde 208. *Ulusal Kültürlerin [Karşılıklı] Tercüme Edilebilirliği.* Marx'ın, *Kutsal Aile*'de, Fransız siyasal dilinin Alman felsefe diline denk olduğu tespiti Carducci'nin dizelerine yansımıştır: "Immanuel Kant boynunu vurdu Tanrı'nın/Maximilien Robespierre ise Kral'ın."[1] Car-

---

a) Bağlamdan anlaşılacağı üzere, Gramsci son parantez içi bilgiyi bu notu tamamladıktan bir süre sonra eklemiştir.

ducci'nin bu kıyaslaması üzerinden Croce (*Conversazioni Critiche*, İkinci Kitap, s. 292) bir dizi çok ilginç "kaynağı" derlemiş.[2] Carducci bu motifi Heinrich Heine'den (*Zur Geschichte der Religion und Philosophie in Deutschland*, 3. kitap, 1934) almış.[3] Ama Kant ile Robespierre'i ilk karşılaştıran Heine değildi. Bu karşılaştırmanın kökenlerini araştıran Croce, Hegel'in Schelling'e 21 Temmuz 1795'te gönderdiği bir mektupta (*Briefe von und an Hegel*, Leipzig, 1887, I, 14-16) Hegel'in sonradan felsefe tarihi ve tarih felsefesi derslerinde geliştirdiği ince bir gönderme keşfettiğini yazıyor. Derslerin (felsefe tarihi üzerine olan) ilk kısmında Hegel, "Alman zihin yapısında şu son günlerde ilerleyen devrimin formel manada Kant, Fichte ve Schelling felsefesinde daha önce şekillendirildiğini ve ifade edildiğini" söyler. Yani, evrensel tarihin büyük bir çağında "sadece iki ulus, Almanlar ve Fransızlar, bir rol oynamışlardır ve bu onların mutlak muhalefetine rağmen ya da daha doğrusu bu kadar muhalif oldukları için gerçekleşmiştir." Dolayısıyla, Almanya'da yeni prensip "düşünce, ruh, Nosyon" olarak ortaya çıkmışken, Fransa'da "hakikat şeklinde" görülmüştür" (*Vorles, Über die Gesch. D. Philos.*, 2. baskı, Berlin, 1844, III, 485).[4] Tarih felsefesi üzerine derslerinde Hegel; formel irade, soyut özgürlük prensibine göre "Öz bilinç ve Ego bütünlüğünün mutlak manada bağımsız Özgürlüğü inşa ettiğini ve bunun tüm genel görüşlerin temeli olduğunu" ve "Almanlar arasında bu bakış açısının *sakin teori*den başka bir şeyin önünü açmadığını ama Fransızların ona pratik bir vurgu kazandırmak istediklerini" anlatır (*Vorles. Über die Philosophie der Gesch.*, 3. baskı, Berlin, 1848, s. 531-2).[5] (Hegel'in bu pasajı, bana göre, *Kutsal Aile*'de Bauer'e karşı Proudhon'dan alıntı yapan Marx'ın özellikle atıfta bulunduğu şeyle aynı anlamdadır.[6] Öte yandan bu pasaj, sanıyorum, *Feuerbach Üzerine Tezler*'de bahsi geçen, filozofların dünyayı açıkladıkları ama önemli olanın onu değiştirmek olduğu, diğer bir deyişle felsefenin felsefe olarak kalmaya devam etmesi için "siyaset" ya da "pratik" olmak zorunda olması şeklindeki görüşün "kaynağı" olarak çok daha önemlidir.[7] Dolayısıyla bu, teori ve pratik bütünlüğü teorisinin "kaynağı"dır.) A. Rava, *Introduzione allo studio della filosofia di Fichte* (Modena, Formiggini, 1909, s. 6-8) adlı kitabında Croce'nin dikkatini Baggesen'in 1791 gibi eski bir tarihte Reinhold'a yazdığı bir mektupta iki devrimi hâlihazırda birleştirdiği ve Fichte'nin Fransız Devrimi üzerine 1792 tarihli eserinin felsefi yazılarla siyasal olaylar arasındaki bu benzeşmelerle dolu olduğu olgusuna çeki-

yor. Rava ayrıca 1794'te Schaumann'ın Fransa'daki siyasal devrimin "insan haklarında köklü bir kararlılık ihtiyacının *dışarıdan da* hissedilmesini sağladığına" ama Almanya'daki felsefi reformun "bu ihtiyacın giderilebilmesi için gerekli araçların ve yolların *içeriden* sağlanması için rehberlik ettiğine" işaret ederek bu karşılaştırmayı oldukça belirgin bir şekilde geliştirdiğini tespit ediyor. Aynı karşılaştırma, Rava'ya göre, Kant felsefesine karşı 1797 tarihli bir taşlamayı da tetiklemiş. Rava, "karşılaştırmanın oldukça yaygın olduğu" sonucuna varıyor. Karşılaştırma 19. yüzyıl boyunca sıklıkla tekrar edildi (mesela Marx tarafından *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi* kitabında)[8] ve Heine sayesinde daha da yaygınlaştı. İtalya'da, Carducci'den birkaç yıl önce, Bertrando Spaventa'nın Mayıs 1868 tarihli *Rivista Bolognese* dergisinde (Gentile tarafından düzenlenen *Scritti filosofici*'nin 301. sayfasında yeniden yayımlanmış) yayımlanan "Paolottismo, positivismo e razionalismo" başlıklı bir mektubunda tekrar ortaya çıkıyor.[9] Croce, bu karşılaştırmanın "mantıksal ve tarihsel bir bağıntının teyidi" olduğunu söyleyerek birtakım çekinceleri olduğu sonucuna varıyor. "Zira, eğer olayların ışığında Fransız Devrimi'nin doğal hukuk teorisyeni Kant'a oldukça iyi cevap verdiği doğruysa aynı Kant'ın o siyasal kalkışmadan önce gelen ve onu şekillendiren on sekizinci yüzyıl felsefesine dâhil olduğu da doğrudur. Diğer taraftan, geleceğe açılan Kant, *a priori senteze* ait Kant, Fransız Devrimi'nde ete kemiğe bürünen felsefenin ötesine geçmiş yeni bir felsefenin de ilk halkasıdır." Croce'nin çekincesini anlamak mümkün değil. Bu konunun tamamına yeniden dönülmeli. Croce ile Rava'nın aktardığı referanslar daha fazla incelenmeli ve diğerleri de gözden geçirilmeli ki burada sözü geçen meselenin -yani iki benzer yapının denk ve karşılıklı olarak tercüme edilebilir üstyapılar olduğu meselesi- bağlamına yerleştirilebilsinler. Fransız Devrimi'nin çağdaşları bunun farkındaydılar ve asıl önemli olan da zaten budur.

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 49.

Madde 209. *Din, Piyango ve Halkın Afyonu. Conversazioni critiche* (İkinci Kitap, s. 300-301) adlı eserinde Croce, Matilde Serao'nun *Il paese di cuccagna*'sının kaynağını arıyor ve onu Balzac'ın bir düşüncesinde buluyor.[1] Bu, Balzac'ın büyük bir hayranı olduğu bilinen ve hatta onun edebi yönü üzerine bir kitap yazmaya dahi yeltenen Marx tarafından

kullanılmış "halkın afyonu" ifadesinin kaynağı olması itibarıyla da ilginçtir.[2] 1841 tarihli *La Rabouilleuse* adlı romanında -sonradan *Un ménage de garçon* adıyla yayımlanmış- yirmi bir yıl boyunca aynı üç numaraya para yatıran Madam Descoings üzerine yazım sürecinde "romancı-filozof ve sosyolog" şöyle yorum yapıyor: "Cette passion, si universellement condamnée, n'a jamais été étudiée. *Personne n'y a vu l'opium de la misére.* La loterie, la plus puissante fée du monde, ne développeraitelle pas des espérances magiques? Le coup de roulette qui faisait voir aux joueurs des masses d'or et de jouissances ne durait que ce que dure un éclair: tandis que la loterie donnait cinq jours d'existence à ce magnifique éclair. Quelle est aujourd'hui, la puissance sociale qui peut, pour quarante sous, vous rendre heureux pendant cinq jours et vous livrer idéalement tous les bonheurs de la civilisation?"[3] Croce, *Il paese di cuccagna*'nın (1890) Serao'nun diğer kitabı *Il ventre di Napoli*'deki (1884)[4] bir pasajda bulunan bir fikirden yola çıkarak yaratıldığına zaten işaret etmişti. Bu kitapta "piyango, Napoli halkının 'her hafta hayal üzerine hayal kurduğu', 'altı gün boyunca hayatlarını kaplayan ve gerçek hayatın sınırlarını ihlal edecek denli genişleyen bir umutla' yaşadığı 'büyük mutluluk rüyası'; 'herkesin bir zamanlar yoksun olduğu şeylere -temiz bir ev, sağlıklı ve temiz hava, etrafta ışıltı saçan sıcak gün ışığı, yüksek bir beyaz yatak, parıltılı bir çekmeceli dolap, her gün et ve makarna, litrelerce şarap, bebek için beşik, kadın için kumaş ve koca için yeni bir şapka- kavuştuğu' rüya" olarak tasvir edilir.[5]

(Marx'ın Balzac hayranlığı hakkında Lafargue kaleme aldığı Marx anılarında (bkz. Riazanov'un antolojisi, s. 114, Fransızca baskı) şöyle yazmış: "Balzac'a öyle hayrandı ki *İnsanlık Komedyası* hakkında eleştirel bir makale yazmayı planlıyordu.")[6] [(Bkz. s. 75.)][7]

Karşılaştırma: Defter 16, Madde 1.

Madde 210. *Tarih ve Anti Tarih.* Şayet tarih ve anti tarih üzerine süren tartışma, doğa ve tarih süreçlerinin değişmez bir şekilde "evrimsel" olup olmadığı ya da "sıçramaları" da kapsayıp kapsayamayacağı üzerine süren tartışma ile aynıysa, o zaman Croce'ye modern idealizm geleneğinin dahi "sıçramalara" yani "anti tarih"e karşı olmadığı hatırlatılmalıdır. (Plekhanov'un makalesindeki konuya uygun Hegel alıntılarına bakın.)[1] Bu, sonuçta, reformistlerle devrimciler arasındaki tarihsel ge-

lişim ve ilerleme konsepti ve olgusu tartışmasıdır. Tarihsel materyalizmin tamamı bu soruya verilmiş bir yanıttır.

Soru çok kötü tasarlanmıştır. Asıl tartışma neyin "keyfi" neyin "zaruri", neyin "bireysel" neyin "toplumsal" ya da kolektif olduğu sorusudur. Sırf saygınlık ve meşruiyet kazanmak için kendilerini "devrim" olarak adlandıran tüm hareketlere "devrim" denmesi gerekiyor mu? Dünyada bir konsept ve devrimci konsept enflasyonu var. İnsanlar, kıyafetlerin insanı insan gibi gösterdiğine, cübbenin de rahibi rahip gibi gösterdiğine inanıyorlar. De Sanctis, *L'Ebreo de Verona* üzerine yazdığı makalede bu yaklaşımı nefretle anıyor.[2] "Devrim" teriminin "inanma iradesi" yaratmak için özellikle seçilip seçilmediğini ve gerçekten somut "tamamlayıcı" argümanlarla (mahkemeler, polis vs.) desteklenen bir "yaratı" olup olmadığını görmek için morfolojisi yeniden incelenmeli. Statükoya, toplumsal adetlere vs. karşı savaşan bütün o Nietzscheci şarlatanların bazı yaklaşımları mide bulandırıcı ve gülünç hale getirdiği doğrudur fakat kişi yargılarının bu şarlatanlarca şekillendirilmesine izin vermemelidir. Sözcüklerde ve davranışlarda "ağırbaşlılık" gerektiği tavsiyesi, daha somut karakter gücü ve daha somut irade elde edilmesini amaçlar. Tutarsızlığa karşı, soyutluğa karşı, kasıntılığa karşı vs. Bu, "teorik" bir mesele değil, bir alışkanlık ve tarz meselesidir.

Karşılaştırma: Defter 10, II, Madde 28.

Madde 211. *"Materyalizm" Terimi.* Kültür tarihinin bazı dönemleri için bu terim dar teknik felsefi anlamıyla değil, Ansiklopedistlerin kültürel polemiklerinde kazandığı anlamıyla anlaşılmalıdır. Dinsel aşkınlığı konu dışı bırakan her düşünce biçimi materyalizm olarak etiketlenmiştir. Buna, gerçekte, tüm çoktanrıcılıklar, içkincilikler ve yakın zamanlardan her türden siyasal gerçekçilik de dâhildir. Bugün dahi, Katolik polemiklerinde, kelime şu anlamda kullanılmaktadır: Tam manasıyla "spiritüalizm" -yani dinsel spiritüalizm- olmayan her şey materyalizmdir ve buna Hegelcilik ve genel anlamda klasik Alman felsefesinin yanı sıra Ansiklopedistlerin felsefesi ve Fransız Aydınlanması da dâhildir. Aynı şekilde, toplumsal hayatta, yaşamın amacını cennetle değil de bu dünyayla tanımlama yönündeki her eğilim materyalizm olarak etiketlenir. İlginçtir ki, feodal kültürden çıkan bu materyalizm görüşü bugün bir zamanlar onun hedefi olmuş modern sanayiciler tarafından kul-

lanılmaktadır. Ortaçağ üretiminin sınırlarını aşmış her türden iktisadi faaliyet "materyalizm" idi çünkü ekonomi uğruna ekonomi ve faaliyet uğruna faaliyet şeklinde "kendi içinde bir hedef" gibi görülüyordu. (Dilde bu görüşün izlerine hâlâ rastlanabilir: Almancada "din adamı" anlamına gelen *geistlich*; Rusça'daki *dukhoviez*; İtalyanca'daki *direttore spirituale*. Kısacası ruh, Kutsal Ruh anlamına geliyordu.)

Tarihsel materyalizmin geleneksel materyalizme dönüşmesinin sebeplerinden biri, belki de en önemli sebebi, tam ve kusursuz sistemler için sonu gelmez bir talep var iken tarihsel materyalizmin öncelikle eleştirel bir felsefe evresini temsil ediyor olması olgusunda yatar. Tam ve kusursuz sistemler her zaman tek tek filozofların işidir. Bu felsefi sistemlerin tarihsel olarak önemli yanına -yani hayatın çağdaş koşullarına tekabül eden yanına- daima "gayrı tarihsel" yani harici ve mekanik sistem ihtiyaçları (iç uyum ve sistemin mimarisi) ve kişisel mizaçlar sebebiyle eski felsefelere (soyut olarak düşünce doğuran düşünce) bağlı olan soyut bir bileşen eşlik eder. Öte yandan bir çağın felsefesi bir bireyin ya da bir grubun felsefesi değildir. O, tüm bireylerin ve grupların [+bilimsel düşünce]+din+ortak akıl felsefelerinin toplamıdır. Böyle bir felsefenin "marifet aracılığıyla" yaratılması mümkün mü? Ya da bir bireyin ya da grubun çalışması aracılığıyla? Tek yol eleştirel faaliyet ve özellikle de belli felsefi problemleri belirlemek ve eleştirel yollarla çözmektir. Bununla birlikte yeni felsefenin daha önceki bütün felsefelerden farklı olduğu fikri de önemsenmelidir.

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 16.

Madde 212. *İktisat Tarihi Çalışmaları*. 1917'de *Materialismo storico ed economia marxistica*'nın yeni önsözüyle birlikte çıkan dördüncü baskısının ardından yaşanan Einaudi-Croce polemiğini hatırlayın.[1] Farklı ülkelerde sosyoiktisadi tarih alanındaki çeşitli akademi ve araştırma eğilimlerinin yanı sıra bunların yönelimlerinin oluşumu üzerine çalışmak ilginç olabilir. İngiltere'de klasik iktisatla bağları olan iktisadi tarih alanında bir düşünce okulu olduğu çok iyi bilinen bir gerçektir. Bu alandaki gelişmeler acaba tarihsel materyalizmin etkisi altında kaldı mı kalmadı mı? (Seligman'ın kitabı böyle bir eğilimin bir parçası mı?[2] Ve aslında bu eğilimin tarihsel materyalizmle ilişkisini değerlendirmek için böyle bir şeye ihtiyaç duyulduğunu mu ifade ediyor?) Aynı şekil-

de, Fransa'daki hukuki-iktisadi bir akım da tarihsel materyalizmi etkilemiş (Guizot, Thierry, Mignet)[3] ve bunun sonucunda daha sonra ondan etkilenmiştir (Henri Pirenne ve modern Fransızlardan Henri Sée, Hauser vs.).[4] Almanya'da bu akım iktisada çok daha yakındır (List'le birlikte)[5] fakat Sombart tarihsel materyalizmden etkilenmiştir.[6] İtalya'da tarihsel materyalizmle çok daha yakın bağlar kurulmuştur (ama Romagnosi ile Cattaneo'nun etkisi de mevcuttur).[7]

Madde 213. *Felsefe Çalışmasına Giriş.*

<I.> *"Sıradan halk" meselesi.* Dinlerin ve bilhassa Katolikliğin gücü, bütün bir inananlar yığınının birliği ihtiyacını hayli şiddetli bir şekilde hissetmeleri ve üst tabakaların alt tabakalardan kopukluğunu sağlamak için ellerinden geleni yapmaları olgusundan kaynaklanır. Roma Kilisesi, biri aydınlar diğeri "sıradan halk" için olmak üzere iki dinin "resmi" oluşumunu önleme mücadelesini var gücüyle sürdürmüştür. Bunun ciddi "dezavantajları" da olmuştur ve olmaya devam etmektedir fakat bu "dezavantajlar" aydınlarla "sıradan halk" arasındaki rasyonel ilişkiyle değil medeni hayatı tamamen dönüştüren tarihsel süreçle alakalıdır. Genel olarak içkinci felsefelerin zayıflığı tam olarak aşağı ile yukarı arasında, aydınlarla yığınlar arasında ("Rönesans ve Reform" başlığına bakın) ideolojik bir birlik yaratamamaları olgusundan kaynaklanır. Kültürel hareketlerin "halka inme" çabaları -Halk Üniversiteleri ve benzerleri- daima paternalizm biçimlerine dönüşmüştür. Ayrıca bu çabalar hem felsefi düşüncede hem de örgütsel denetimde tutarlılıktan yoksun kalmıştır. Bu çabaların, Afrikalı zencilere altın külçeleri karşılığında değersiz süs eşyaları teklif eden İngiliz tüccarların tavırlarını andırdığı söylenebilir. Yine de, bunların üzerinde durmak gerekir. Zira hiçbir şey olmasa bile halkın ihtiyaç duyduğu bir şeyleri sağlamak anlamında başarılı olmuştur. Sorulması gereken soru şudur: Bir hareket sırf kendini kısıtlı bir aydınlar grubu için uzmanlaşmış bir kültür geliştirmeye adadı diye felsefi kabul edilmeli midir? Ya da bir hareket sadece üstün ve bilimsel olarak tutarlı bir düşünce biçimi geliştirme sürecinde asla "sıradan halk"la temasını kaybetmediği ve hatta bu tür temaslar sayesinde incelenmesi ve çözülmesi gereken meselelerin kaynağına ulaştığı için mi felsefidir? Yalnızca bu temas üzerinden, bir felsefe "tarihsel" olur, kendini özünde "bireysel" olan unsurlardan ayıklar ve kendini "yaşama" döndürür.

II. *Hristiyan dini.* "Güvenli bir geleceğe, ebedi mutluluğu hak eden ruhun ölümsüzlüğüne, sonsuz mutluluğa ulaşmanın kesinliğine duyulan inanç iç mükemmeliyeti ve ruhsal asaleti elde etmek yönündeki yoğun çabayı yaratmıştır. Gerçek Katolik bireyselciliğini zafere ulaştıran budur. Hristiyanlığın bütün gücü bu asil amacın etrafında toplanmıştır. Ruhu şüpheyle kemiren spekülasyon yağmurundan kurtulmuş ve ölümsüz prensiplerle aydınlanmış insan umutlarının yeniden yeşerdiğini hissetmiştir; kendinden üstün bir gücün onu şeytanla mücadelesinde desteklediği bilgisiyle kendini güvende hisseden insan kendine şiddet uygulamış ve dünyayı fethetmiştir" ("Individualismo pagano e individualismo cristiano," *Civiltà Cattolica,* 5 Mart 1932).[1] Başka bir deyişle, belli bir tarihsel dönemde ve belli tarihsel koşullarda Hristiyanlık ilerleme için "gerekli" idi. "Dünyanın ve hayatın rasyonalitesi"nin kendine özgü biçimiydi ve insanoğlunun pratik faaliyeti için genel iskeleti kurdu. Bu pasaj Croce'nin bir diğer pasajıyla ("Religione e serenità", *Etica e politica*) karşılaştırılmalı.[2]

III. *Felsefe ve ortak akıl ya da sağduyu.* Felsefe ve ortak akıl arasında "pratik" bir ayrıma gitmek, neye ulaşmaya çalışıldığını daha iyi gösterebilmek adına belki de faydalıdır. Felsefe, daha kendine özgü bir tanımla, belirgin kişisel niteliklere sahip bir dünya görüşü anlamına gelir. Ortak akıl bir tarihsel süreçte halk yığınları arasında en yaygın olan dünya görüşüdür. Kişi ortak aklı değiştirmek ve "yeni bir ortak akıl" yaratmak -yani "sıradan halkı" dikkate alma ihtiyacı- ister.

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 12.

Madde 214. Halkın El Kitabı. *Estetik ve Edebi Eleştirellik Tespitleri. Halkın El Kitabı*'ndaki estetik ve edebi eleştirellik tespitlerini bir araya getir ve tartış. Bu tespitlerden biri Goethe'nin "Prometheus"u hakkında.[1] Bu konuda dile getirilen görüşler yüzeysel ve oldukça basmakalıp. Söylenebilecek tek şey, yazarın Goethe'nin bu şiirinin tarihini bilmediğidir. Yazar, Prometheus mitinin Goethe'den önce ve özellikle de Goethe'ye yakın dönemde ve Goethe döneminde nasıl işlendiği hakkındaki tarihi de bilmemektedir. Bu şeyleri bilmeden, yazarın yaptığı gibi, bir görüş nasıl ifade edilebilir ki? Bu şeyleri bilmeksizin, Goethe için neyin kişisel olduğu ile bir çağı ve bir toplumsal grubu neyin temsil ettiği arasındaki fark da söylenemez. Bu türden görüşler yüzeysel değil sadece

tam, sınırları belirgin, ispatlanmış oldukları sürece meşruluk kazanabilir. Aksi takdirde, yalnızca bir teorinin gözden düşmesine ve salt klişe ve banal hale gelmiş formüller uydurabildikleri için her şeyi bildiklerini sanan budala, basmakalıp tipleri heyecanlandırmaya yarar. (Engels'in bir öğrencisine yazdığı ve *Sozialistiche Akademiker*'de yayımlanmış mektupta söylediklerini daima akılda tutun.)[(2)(a)]

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 19.

(Prometheus mitinin çeşitli dönemlerde hangi şekillere büründüğünü ve her bir durumda sentetik olarak ifade edilen hangi hislere ve fikirlere hizmet ettiğini inceleyerek bu mitin edebi, sanatsal ve ideolojik serüvenleri hakkında bir çalışma yapılabilir.) Goethe konusunda, Leonello Vincenti'nin bir makalesinden ("Prometeo," *Leonardo*, Mart 1932)[(3)] bazı temel noktaları aktaracağım. Goethe'nin şiiri sadece bir manzum "mitoloji" üretme çabası mıydı yoksa onun ilahi olana, Hristiyan Tanrısı'na yönelik sahici, bilinçli yaklaşımının bir ifadesi miydi? 1773 sonbaharında ("Prometheus"u yazdığında) Goethe arkadaşı Lavater'in onu döndürme çabalarını kesinkes reddetmişti[(4)]: "Ich bin kein Christ." Modern bir eleştirmen (H.A. Korff) şu tespiti yapıyor (Vincenti'nin sözleriyle): "Şiirin yoğrulduğu devrimci ruhun seviyesini anlamak için o sözlerin bir [!!] Hristiyan Tanrısı'na yöneltildiğini düşünmek ve Zeus ismini anonim [!!] Tanrı konseptiyle değiştirmek yeterli olacaktır." (Şiirin açılış dizeleri: "Ört cennetini Zeus/Buluttan buharlarla/Ve bir çocuk gibi/Devedikenlerinin kafasını koparan/Sen de oyna meşelerle ve dağların zirveleriyle—/Ve benim dünyamdan uzak dur/Ve küçük evimden, sen inşa etmedin onu/Ve ocağımdan/Sıcaklık saçan/Beni kıskanıyorsun/Daha sefil bir şey görmedim ben/Güneşin altında, siz tanrılardan!")[(5)] Goethe'nin dini yaşamı. Prometheus mitinin 18. yüzyılda Shaftesbury ile başlayarak ("Bir şair şüphesiz ki ikinci bir yapıcıdır, Zeus'un altındaki adil bir Prometheus'tur") Prometheus'u dinsel deneyimden sanatsal deneyim alanına taşıyan Sturm und Drang yazarlarına dek gelişimi. Walzel, Goethe'nin yaratımındaki saf sanatsal doğayı özellikle vurgulamıştır. Prometheus 1773-1774 yıllarında yazılmış bir dizi çalışma ("Mahomet's Song," "Prometheus," Satyros," "The Eternal Jew," *Fa-*

a) El yazmasında, bu parantezle bir sonraki parantez arasında boşluk bırakılmamış. Yukarıdaki kısım ise karalanmış. Gramsci bu kısmı birtakım değişikliklerle birlikte Defter 11, Madde 19'a eklemiş. Bu notun geri kalanına ise dokunulmamış ve içeriği daha sonra başka bir notta kullanılmamış.

ust) bağlamına yerleştirilmelidir. Goethe, Prometheus üzerine bir oyun yazmaya niyetlenmiş fakat günümüze sadece bir parça bırakabilmişti. Julius Richter ("Zur Deutung der Goetheschen Prometheus-dichtung," *Jahrbuch des freien deutschen Hochstifts*, 1928), şiirin oyundan önce yazıldığını ve oradan sadece birkaç unsuru içerdiğini belirtir. Bundan önce ise E. Schmidt ve başkaları şiirin benzer dramatik parçanın özeti - oyun yazma planlarından vazgeçmiş şairin çıkardığı özet- olduğuna inanmışlardır. (Bu açıklama psikolojik manada önemlidir. Buna bakarak Goethe'nin esin kaynağının nasıl giderek azaldığı anlaşılabilir: (i) Manzumda Titancı ve isyancı niteliklerin gözle görülür olduğu ilk bölüm; (ii) Prometheus'un dikkatini kendine verdiği ve insan güçsüzlüğünün belli özelliklerinin öne çıktığı ikinci bölüm; (iii) Manzumda bir iç çelişkiye neden olacak şekilde çoktan değişmiş imajın dayanak noktasını belki de artık bulamadığı için Goethe'nin oyun yazma çabasından vazgeçmesi.) Richter, edebi eserlerle şairin psikolojik halleri arasındaki bağlara bakar zira bunları onun mektuplarından ve *Poetry and Truth* adlı eserinden çıkarabileceğini düşünür. *Poetry and Truth*'da çıkış noktası olarak genel bir tespit vardır: İnsanoğlu daima, nihai aşamada, kendi gücüne güvenmelidir; ilahi varlıklar kendilerine gösterilen saygıya, güvene ve ihtiyaç duyduğu anlarda insan sevgisine aynı şekilde karşılık veremezler. İnsanoğlu kendine güvenmelidir. "Kendi bağımsızlığımı kurmak için araç arayışında iken *yaratıcı yeteneğimin* benim hakiki zeminim olduğunu anladım." "Bu görüş daha sonra farklı bir şekle büründü; *tanrılardan kopan* Prometheus'un eski mitoloji figürü dünyayı kendi atölyesinden çıkan insanlarla doldurdu. Oldukça net bir şekilde fark ettim ki önem arz eden bir şey yaratmak için *yalıtılmış olmanız gerekir*. İnsanların yardımından uzak kalmak zorunda olduğumdan, ben de Prometheus gibi, kendimi tanrılardan uzak tuttum." Aşırı ve kendine özgü ruh hallerinin gerektirdiği şekilde, diye bir ekleme yapıyor buna Vincenti. Bana ise öyle geliyor ki, mevzu Goethe ise aşırılıktan ve kendine özgülükten bahsetmek imkânsızdır. "Eski Titan kıyafetlerini kendi bedenime uydurdum ve daha fazla düşünmeden tanrılarla deneyim kazanmış Prometheus'un kendi eliyle onları şekillendirirken ve Minerva'nın yardımıyla onlara hayat verirken yaşadığı zorlukları anlatan bir oyun yazmaya başladım."[6] (Vincenti şöyle yazıyor: "Goethe bu sözleri yazdığında, dramatik parça kaybolalı yıllar olmuştu -'kaybolmuştu' ne demek?-[7] ve kendisi de parçayı doğru düzgün hatırlamıyordu. Hâlâ

elinde bulundurduğu manzumun oyunda bir monolog şeklinde yer alması gerektiğini düşünüyordu.") Manzum kendine özgüdür; onun anlattığı durum parçanın anlattığından farklıdır. Manzumda isyancı ifşa olduğu anda olgunlaşır; bu, düşmanlıkların başlangıcıyla birlikte onaylanan bir savaş ilanıdır: "Burada oturuyor, insan yapıyorum..." Oyunda savaş zaten başlamıştır. Mantıksal olarak, parça manzumdan sonra gelir fakat Vincenti, Richter kadar kategorik değildir. Ona göre, "ideolojik olarak dramatik parçanın manzumun ötesinde bir ilerlemeyi temsil ettiği doğruysa şairin hayal gücünün aşılmış görünen konumlara dönebileceği ve onlardan yeni bir şeyler yaratabileceği de eşit oranda doğrudur. Ayrıca manzumun oyunun özeti olduğu savından vazgeçmeli ve birinin diğerine karmaşık bir şeylerle daha basit bir şeyler arasındaki ilişkiye benzer şekilde bağlı olduğunu kabul etmeliyiz." Vincenti, manzumda yer alan bir karşıtlığa işaret eder: İlk iki kıta küçümseyici, son kıta meydan okuyucudur ama şiirin orta bölümleri farklı bir tondadır. Prometheus çocukluğunu, şaşkınlığını, şüphelerini, gençliğindeki acıları anlatır. "Bu, gözü açılmış sevginin sesidir." "Bu canlı hayaller son kıtada acıya dönüldüğü halde bizimle kalır. Başlangıçta Prometheus bir Titan olarak konuşur fakat sonra Titan'ın maskesi altından sevgi açlığı çeken genç bir adamın *şefkatli* [!] yanı belirir." *Poetry and Truth*'da Goethe'nin kişiliğini anlamak açısından özellikle önemli bir kısım var: "Göklerde esip gürleyen Titanların ve Devlerin benim şiirsel sanatıma bir katkısı yoktu. Otoriteyi kabullenen ama onunla eşit olmak isteyen barışçı, yapıcı, pasif direniş tiplemesini tasvir etmek gözüme daha uygun göründü."[8] (Bu pasaj Marx'ın Goethe üzerine yazdığı kısa makaleyi de meşrulaştırıyor ve anlaşılır kılıyor.)[9]

Dramatik parça, bana göre, Goethe'nin Titancı eğiliminin aslında edebi bir bağlam içerisine yerleştirilmesi ve "Başlangıçta eylem vardı" -şayet eylem lafı Goethe'nin kendine özgü faaliyeti, sanatsal yaratımı manasına gelecek şekilde kullanılmışsa- aforizması ile ilişkilendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Croce'nin oyunun neden tamamlanmadığı sorusuna yanıt veren bir tespiti: "Belki de sahnelerini gidişatında tamamlanmayı önleyen zorluğu ve engeli yani isyancı Goethe ve isyancıları eleştiren Goethe ikiliğini görmek mümkündür."[10] (Gerekliyse, çok sayıda hatasına ve çelişkisine karşın akut sağlam tespitler de yapan Vincenti'nin makalesini tekrar okuyun.)

Aslında, bana öyle geliyor ki, dramatik parça kendi içinde incelenme-

lidir. Bu parça, manzumdan daha karmaşıktır ve manzumla ilişkisi yakın ve zaruri bir bağa değil harici bir etmen olan Prometheus mitine dayanmaktadır. Prometheus'un isyanı "yapıcı"dır. Prometheus sadece isyandaki bir Titan olarak değil her şeyin ötesinde kim olduğunun ve yaptığı şeyin anlamının farkında olan bir "homo faber" olarak ortaya çıkar. Parçadaki Prometheus tanrıları hiçbir şekilde ölümsüz ve kadiri mutlak olarak görmez. "Gökle yer arasındaki boşluğu/sıkılı yumruğumun/içine sığdırabilir misin?/Beni kendimden/ayırabilir misin/Bir dünya yaratmak için beni/genişletip esnetebilir misin?" Mercurius buna sadece omuz silker: Kader. Yani dolayısıyla tanrılar da vassaldır. Peki ama Prometheus atölyesinde yarattıklarından mutlu değil midir? "İşte burada dünyam, benim her şeyim!/Burada bütün dileklerim." Çocukluğunda ayaklarının vücudunu taşıdığını ve kollarının dokunmak için uzayabildiğini gördüğünde fiziksel varlığının da bilincine vardığını söylemiştir Mercurius'a. Epimetheus onu tikelcilikle, tanrıları, insanları, dünyayı ve gökyüzünü içeren tek bir bütün yaratma zevkinden uzak kalmakla suçlamıştır. "Biliyorum, biliyorum," diye yanıtlar bunu Prometheus, zira artık dışarıdaki her şeyi kapsayan bir bütünlük ile tatmin olması mümkün değildir. Kendi içinden fışkıran bir bütünlük yaratmalıdır. Bu da sadece "kendi enerjileriyle dolu bir boşluktan" fışkırabilir.[11]

Madde 215. Halkın El Kitabı. *Öteki Dünya Gerçekliği.* "Öteki dünya gerçekliği" hakkındaki bütün o polemik, bana öyle geliyor ki, çok kötü yapılandırılmış ve genel olarak anlamsız kalmıştır (Londra'da düzenlenen Bilim Tarihi Kongresi'nde sunulan tebliğden de söz ediyorum).[1]

I. Bir "halkın el kitabı" bakış açısından, bu gebeyken yeniden gebe kalma durumudur, bir aydın için bir zaruretten çok bir [(heves etme)] mecburiyetidir. Hiç şüphesiz, halk öteki dünyanın nesnel olarak mı var olduğu yoksa ruhsal bir yapı mı olduğu sorusunu sormaya pek heves etmez. Halk, öteki dünyanın nesnel olduğuna "inanır" ve analiz edilmesi, eleştirilmesi ve bilimsel olarak aşılması gereken de işte bu "inanç"tır. Bu inancın gerçekte dinsel bir kökeni vardır. Kişi bunun dinle alakası olmadığına "inansa" bile böyledir. İnsanlar yüzyıllardır Tanrı'nın dünyayı insanlardan önce yarattığına ve insanın dünyayı hâlihazırda yapılmış ve kataloglanmış, bir kerede ve ebediyen tanımlanmış bulduğuna inandıkları için bu inanç dinsel duyguların ölü ya da uyur vaziyette [körelmiş] olduğu zamanlarda bile bir "ortak akıl" olgusuna dönüş-

müştür. Dolayısıyla bu ortak akıl deneyiminin alaycılık yoluyla idealizm teorilerini çürütmek için bir zemin olarak kullanılması oldukça "tutucu" bir şey olarak -dinsel hissiyata zımni bir dönüş- görülebilir. Nitekim, Katolik yazarlar da aynı yıpratıcı alaycılık etkisini sağlamak için aynı yönteme başvururlar.

II. Dünyanın nesnel gerçekliğini kabul etmeyen teorilerin ortaya çıkışının ardındaki sebeplere bakmak gerek. Bu tür teoriler deliliğin, kaçıklığın belirtileri miydi? Bu çok basit bir açıklama olur. Tarihsel materyalizm sadece kendini açıklamak ve meşrulaştırmakla kalmaz, aynı zamanda kendinden önceki teorileri de açıklar ve meşrulaştırır. Zaten gücünü de buradan alır. Dini uygarlık çeperinden uzaklaştırmak için yapılmış bütün entelektüel ve ahlâki reformlarda en büyük pay idealist teorilere aittir. Bu, tarihsel materyalizmin üstyapıları konseptinin idealizmin ve ona ait dünya gerçekliğinin bir ruhsal yapı olduğu tezinin nasıl ve ne boyutta bir sonucu olduğu sorusuyla ilişkilidir.

III. Doğa bilimlerinin ve müspet bilimlerin tarihsel materyalizm içerisindeki yeri. Bu, tam olarak dinin bir başka kisve altında yeniden doğumu anlamına gelen fetişizme saplanmamak adına yanıtlanması gereken en ilginç ve en önemli sorudur.

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 17.

Madde 216. *İktisat Notları. Ugo Spirito ve Benzerleri.* Geleneksel siyasal iktisadın algılanma biçiminin "natüralist" ve "determinist" olduğu suçlaması. Temelsiz bir suçlama çünkü klasik iktisatçılar metafiziksel "determinizm" konusuyla meşgul olmak zorunda değiller. Onların çıkarımları ve hesapları tümüyle "varsayalım ki..." öncülüne dayanır. Nedir bu "varsaymak"? *La Riforma Sociale*'de Spirito'nun kitabını incelerken Jannaccone "varsayalım ki" öncülünü "sınırları belirli bir piyasa"[1] -klasik iktisatçı söyleminde bu doğrudur- olarak tanımlar. Peki ama "sınırları belirli piyasa" nedir ve bu piyasa ne tarafından sınırlanır? İnşa halindeki toplumun temel yapısı tarafından sınırlanır. Dolayısıyla önce bu yapı analiz edilmeli ve bunun içerisindeki [görece] durağan, piyasayı belirleyen bu unsurların yanı sıra [görece] durağan unsurların değiştiği ve krizin organik hale geldiği zamanda bile konjonktürel krizleri belirleyen "değişen ve gelişen" unsurlar da tanımlanmalıdır.

Soyutlamalarının ve matematiksel dilinin altında klasik iktisat aslın-

da tek "tarihselci" iktisattır. Spirito, tarihselciliği cidden sona erdiren ve iktisadi gerçekliği bir kelimeler ve soyutlamalar seline boğan biridir. Öte yandan, Spirito ve diğer grup üyelerinin temsil ettiği eğilim "dönemin işaretlerinden biridir." "Bir plana dayalı ekonomi" talebi -sadece ulusal düzeyde değil, dünya çapında da- her ne kadar adına yapılan meşrulaştırma salt sözel olsa da, kendi içinde ilginçtir: "Dönemin işaretlerinden biridir." Bu, "ütopik" olsa da, "bir plana dayalı ekonomi"yi gerektiren yeni koşulların ifadesidir.

Spirito gibi yazarların mevcut yönelimi Einaudi gibi bazı klasik iktisat yanlılarına karşı yaklaşımı nedeniyle özellikle önemlidir. Einaudi'nin kriz üzerine yazdığı ve özellikle de Ocak-Şubat 1932 tarihli *Riforma Sociale*'de yayımlanmış makaleleri[2] genel olarak güçten düşmüş bir zihnin ürünleri gibi görünmektedir. Einaudi "piyasa"nın değiştiği, "varsayalım ki" öncüllerinin bir zamanlar olduklarından farklı bir hale büründüğü olgularını unutarak asırlık iktisatçılardan pasajlar aktarmaktadır. Uluslararası üretim öyle büyümüş ve piyasa öyle karmaşık hale gelmiştir ki, bazı düşünüş biçimleri artık edebi açıdan çocukça görünmektedir. Şu son birkaç yılda hiç yeni sanayinin kurulmamış olması mümkün müdür? Bunu görmek için sadece alüminyum ve sentetik ipek sanayilerine bile bakmak yeterlidir. Einaudi'nin dile getirmek zorunda olduğu şey, genel olarak doğrudur. Yani geçmiş krizlerin üstesinden: (i) Dünya çapında kapitalist üretim sahasının genişlemesi, (ii) nüfusun belli katmanlarının yaşam standartlarındaki artış ya da tüm katmanların yaşam standardında görece bir gelişme sayesinde gelinmiştir. Öte yandan Einaudi giderek iktisadi hayatın düğüm noktası haline gelen geniş boyutlarda seri üretim tarzının krizde olduğunu görememektedir. Bu krizi, hem de bu kadar geniş ve derin olduğu için kontrol etmek mümkün değildir. Krizin boyutu niceliği niteliğe dönüştürecek denli büyüktür. Diğer bir deyişle, kriz artık *organik*tir, *konjonktürel* değildir. Einaudi'nin mantığı ancak konjonktürel kriz tiplerine uyarlanabilir çünkü o organik bir krizin varlığını inkâr etmenin peşindedir. Bu bilimsel bir analiz değildir. Bu olsa olsa, "anın siyaseti," "inanma isteği," "ruhsal bir tedavi," çocukça ve komik bir egzersizdir.

Madde 217. *Öteki Dünya Gerçekliği.* Bernardo Varisco, *Linee di filosofia critica* adlı eserinin 519. sayfasında şöyle yazar: "Haberleri öğrenmek için gazeteyi açıyorum. Yani gazeteyi açarak haberleri benim mi yarat-

mış olduğumu söylemeye çalışıyorsun?"[1] Şaşırtıcı olan şey Varisco'nun bunu, şu an dindar aşkınlığa [ve düalizme] yönelmiş olsa da, daha önce kendini pozitivizmden soyutladıktan sonra bir "idealist" olduğu için yazmak zorunda oluşudur. Varisco idealizmi bu kadar değersiz ve banal görüyor olabilir mi? Kendisi idealist iken gerçeğin "öznelliği"ni nasıl algılıyordu? (Varisco'nun kitabı, sırf eleştirel yanı için okunmalı.) Varisco'dan yapılan bu alıntı akıllara Tolstoy'un *Çocukluk, İlk Gençlik ve Gençlik* adlı anılarında yazdığı şeyi getirmektedir. Tolstoy, "ruhu" gerçekliği "yaratmadan" önce bir "hiçlik" anı olup olmadığını anlamak için kafasını bir anda çevirerek kendini nasıl sersemlettiğini anlatır (buna benzer bir şey. Tolstoy'daki bu pasaj edebi olarak oldukça ilginçtir).[2] Tolstoy'un idealist önermenin anlamını böyle aracısız ve somut bir yolla anlatmış olma mecburiyetini anlamak zor değil. Ama Varisco'ya ne demeli? Bunların tam olarak idealist filozofların göz ardı ettiği fakat gerçekte bir düşünüş biçimini ya da kültürü yaymakta oldukça önemli olan "ortak akıl" eleştirisi türleri olduğunu söylemek gerekir.

Missiroli'nin *L'Italia Letteraria*'da aktarılan görüşünü[3] ve Roberto Ardigo'nun *Scritti Vari*'de bulunan ve G. Marchesini tarafından derlenip düzenlenen (Lemonnier, 1922) "balkabağı polemiği"ni hatırlayın. Birtakım ufak dini dergiler için yazan polemikçi (Curia Piskoposluk bölgesinden bir rahip) Ardigo'yu "katedralin (ya da yerel kilisenin) sadece onlar orada olduğunu düşündüğü için var olduğuna, onlar düşünmeyi keserse katedralin de yok olacağına inanan filozoflardan biri" olarak tanımlayıp halkın gözünden düşürmeyi amaçlamaktadır. Bunun okurlar üzerindeki komik etkisini ve bir pozitivist olan ve Katoliklerin fiziksel gerçeklik görüşünü paylaşan Ardigo'yu nasıl öfkelendirdiğini tahmin etmek zor değil.[4]

"Öznelci" görüşün "tarihselci" ve gayrı spekülatif yorumuna üstyapılar konsepti sayesinde kavuştuğu ve yine onun sayesinde [(spekülatif formdan kurtulduğu)] göz önüne alınmalıdır. Bu görüş bir yandan aşkınlığı diğer yandan "ortak aklı" aşma amacına hizmet etmiştir fakat spekülatif formuyla sadece felsefi bir romanstan ibarettir. Öznelciliğin klasik Alman felsefesindeki çok daha gerçekçi bir yorumuna yönelik bir referansa B. Constant'ın Almanya ve Alman felsefesi üzerine yazdığı yazıları özetleyen G. De Ruggiero'dan (özet birkaç yıl önce *La Critica*'da çıkmıştı) ulaşılabilir (sanırım).[5]

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 17.

Madde 218. *Alessandro Levi.* Felsefe ve tarih yazılarına bakın. R. Mondolfo gibi Levi de önce pozitivistti (R. Ardigo'yla ilişkili Padova Okulu'ndan).[1] Bir referans noktası olarak, Giuseppe Ferrari üzerine yazdığı makalesinden (*Nuova Rivista Storica*, 1931, s. 387) bir alıntı yapacağım[2]:

> Hayır. Ferrari'de "belli" -ya da gizli- bir tarihsel materyalizm olduğunu düşünmüyorum. Aksine, bana öyle geliyor ki, Ferrari'nin tarih görüşü ve sözde tarih felsefesi doğru bakıldığında -yani salt ekonomizm (üstelik buradan bakıldığında Ferrari'ninkinde Carlo Cattaneo'nun somut tarihinden çok daha fazla belirsiz izler bulunabilir) olarak görülmediğinde- tarihsel materyalizmden dev bir uçurumla ayrılır.[3] Tarihsel materyalizm, doğru değerlendirildiğinde, gerçek anlamda diyalektiktir. Tarihi anlamak konusunda onun ötesinde eyleme doğru yönelir ve tarihi felsefeden ayırır fakat insanları tekrar ayakları üzerine bastırarak onlardan kaderin oyuncakları değil bilinçli tarih yapıcıları yaratır. Diğer bir deyişle, onların idealleri, toplumsal mücadelelerden kazandıkları kıvılcımlar onlar için aslında yine kendi çabaları sayesinde olayların akışını değiştiren bir praksis itkisidir. Ferrari'nin Hegelci mantık bilgisi sınırlıydı. O, bir eleştirmen olarak idealist diyalektiğe öyle saplanmıştı ki, onu aşıp gerçek tarihsel materyalizm diyalektiğine geçemiyordu.[4]

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 2.

Madde 219. Halkın El Kitabı. *Metafiziğin Kalıntıları.* Eskinin felsefi konseptlerini delilik olarak görme tavrı yalnızca bir gayrı tarihselcilik hatası -geçmişteki insanların bizim bugün düşündüğümüz gibi düşünmeleri gerektiği şeklindeki anakronik iddia- değildir, aynı zamanda gerçekten ve gerçek anlamda bir metafiziksel görüş kalıntısıdır zira ortada tüm zamanlar ve tüm mekânlar için geçerli bir dogma, bütün geçmişin yargılanmasını sağlayabilecek bir standart vardır. Aslında bir yöntem olarak "gayrı tarihselcilik" metafiziğin bir kalıntısından başka bir şey değildir. Geçmiş felsefi sistemlerin köhneleştiği savı bunların tarihsel olarak geçerli olduğu olgusunu göz ardı etmez. Bunlar bütün tarih gelişimi ve hayat-ölüm diyalektiği açısından geçici olarak görülürler. Bunların bir kenara itilmeyi *hak ettikleri* savı ahlâki bir yargı ya da nesnel "doğru" meselesi değil bir tarihsel-diyalektik yargıdır. (Engels'in He-

gel'e ait "gerçek olan her şey rasyoneldir ve rasyonel olan her şey gerçektir" şeklindeki önermesini sunumuna bakınız.)[1] *Halkın El Kitabı*'nda geçmiş "irrasyonel" ve "korkunç" olarak değerlendirilir. Geçmişin tarihi bir teratoloji çalışmasıdır zira başlangıç noktası bir "metafiziksel" görüştür. (Bunun aksine, *Manifesto* onun temsil ettiği dünyayı dahi can çekişen bir şey olarak över.)[2]

Dolayısıyla bir öteki [ve mekanik] "nesnellik" konseptinin bir tür "evrene kendi içinde bakış" -bu her şeyden öte felsefi materyalizm, pozitivizm ve belli bir bilimcilik bakış açısıdır- anlamına geldiği söylenmelidir. İyi de bu bakış açısı, Tanrı konseptinin ve özellikle de mistik bir "bilinmeyen Tanrı" konseptinin bir kalıntısı değil de nedir?

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 18.

Madde 220. *Felsefe Çalışmasına Giriş.* Bir praksis felsefesi ilk olarak mevcut düşünüş biçimini aşacak polemik dolu bir tutum benimsemelidir. Dolayısıyla kendini "ortak aklın" bir eleştirisi olarak sunmalıdır (ancak "herkes"in bir filozof olduğunu ve meselenin tamamen yeni bir bilgi biçimini "herkesin" bireysel yaşamına sokmak değil hâlihazırda var olan bir faaliyeti canlandırmak ve onu "eleştirel" hale getirmek olduğunu göstermek amacıyla kendini ortak aklın merkezine yerleştirdikten sonra). Bu felsefe kendini aynı zamanda bir aydınlar felsefesi eleştirisi olarak sunmalıdır zira buradan da felsefe tarihi çıkacaktır. Felsefe tarihi aynı zamanda "bireyler" tarihi olduğundan (gerçi felsefe özünde istisnai zekaya sahip bireylerin faaliyetiyle gelişir) "ortak aklın" -ya da en azından toplumun kültürel manada en gelişmiş katmanlarının ortak aklının- ilerleyişinin "yüksek noktaları"nın tarihi olarak da görülebilir. Buna bağlı olarak felsefe çalışmasına giriş; felsefe tarihi izleğinde beliren problemleri eleştirmek, bir zincirin halkaları olarak gerçek değerlerini (hâlâ değerlilerse) ya da önemlerini belirlemek ve mevcut zamanın yeni problemlerini tanımlamak amacıyla o "problemlerin" bir sentezini çıkarmalıdır.

"Yüksek" felsefe ile ortak akıl arasındaki bağ "siyaset" tarafından aynen aydınların Katolisizmi ile "sıradan insanların" Katolisizmi arasındaki gibi kurulur. Kilisenin kendini "sıradan insanların" bir problemiyle karşı karşıya bulduğu olgusu inananlar toplumu içerisinde, sıradan insanları aydınlar seviyesine çıkararak (ve kilise "iktisadi inanada"

mevcut araçlarını aşacak bu tür bir görevin altına girmeye daha fazla cesaret edemez) giderilemeyecek bir çatlak yarattığı anlamına gelir. Kilise bunun yerine, çatlak önüne geçilemez ve onarılamaz hale gelmesin diye aydınların belli "ayrımlaşma" sınırlarının ötesine geçmelerini önleyecek sağlam bir disiplin uygular. Geçmişte inananlar toplumu içerisindeki bu tür "çatlaklar" güçlü kişiliklerin (Dominic, Francis, Catherine, vs.) çevresinde yeni mezheplerin doğmasına yol açmıştı.[1] Karşı Reform'un ardından yeni güçlerin bu şekilde ortaya çıkışı dizginlendi. Cizvit Topluluğu büyük mezheplerin sonuncusuydu fakat karakteri baskıcı ve "diplomatik"ti. Bu mezhep kilise organizmasının katılaşacağının habercisiydi. (Papini'nin Croce'yi çürütmek amacıyla hazırladığı yeni mezhepler listesine bakın[2]: Bunların dini anlamı alt seviyedeydi fakat "sıradan insan" yığınlarını ve Cizvit Topluluğu'nun uzantılarını ve çıkıntılarını, hâlihazırda kazanılmış zemini koruyan "pasif direniş" aygıtlarını -bunlar yeni doğan yenilenme güçleri değildi- "disiplin altına aldıkları" sürece çok önemlilerdi. Modernizm "dinsel mezhepler" değil "siyasal mezhepler" -Hristiyan Demokratlar- yarattı.) Steed'in anılarında anlattığı, Katolik yanlısı bir İngiliz Protestan'a San Gennaro'nun mucizelerinin Napoli'deki sıradan halk için faydalı ama aydınlar için faydasız olduğunu ve kutsal metinlerin dahi "abartılar" içerdiğini söyleyen kardinale ilişkin hikâyeyi hatırlayın. "Peki siz Hristiyan mısınız?" sorusuna yanıt olarak kardinal şöyle der: "Biz *seçilmişleriz.*" Diğer bir deyişle Katolik dininin "siyasetçileriyiz".[3]

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 12.

Madde 221. *Gentile* ve takipçileri, Volpicelli, Spirito[1] gibilerinin on yedinci yüzyıl tarzı bir felsefe kurdukları söylenebilir.[2] (Bruno Bauer ve *Kutsal Aile* ile de karşılaştırın.)[3]

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 6.

Madde 222. *Felsefe Çalışmasına Giriş. Tarihsel Olaylarda Düzenlilik ve Yasa Konsepti Üzerine..* Tarihsel olaylarda düzenlilik ve yasa konsepti. Sayfa 40'taki iktisat bilimi notlarına bakın.[1]

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 52.

Madde 223. *Croce ve Loria.* Üzerinde düşününce Croce ile Loria'nın tarihsel materyalizmi anlama biçimleri arasında pek de büyük bir fark olmadığı görülebilir.[1] Croce de tarihçilerin dikkatini iktisadi faktörlere çekmek için tarihsel materyalizmi ampirik bir yorumlar bütününe indirger. Böyle yaparak tarihsel materyalizmi kısmi bir "ekonomizm" biçimine indirgemenin bir yolunu bulmuştur.[2] Loria tüm o stilistik tuhaflıklarından ve yabani fantezilerinden ayrı düşünülecek olsa (ki bunun sonucunda elbette onu temsil edecek pek bir şey kalmazdı) onun da asıl yorumunun Croce'ninkine yakın olduğu görülebilir.

Karşılaştırma: Defter 10, I, Madde 13.

Madde 224. *Teoloji-Metafizik-Spekülasyon.* Croce, bir düşünür olarak faaliyetlerinde, felsefe çeperinden her tür teoloji ve metafizik kalıntısını "ayıklamaya" çalıştığı yöntemi daima belli etmeye çalışır. Hatta bütün felsefi "sistemleri" inkâr edecek ve bunun yerine felsefeyi tarihsel gelişimin gözler önüne serildikçe ortaya koyduğu ve sergilediği felsefi problemlerin çözümü olarak sunacak denli ileri gider. İyi de her "spekülatif" felsefe kendi içinde bir teoloji ve bir metafizik değil midir? Bu "kalıntı" bir "kalıntı" değil, "bütün"dür. Bu, bütün bir felsefe yapma yöntemidir ve dolayısıyla her "tarihselcilik" onayının içi boştur. Zira bu spekülatif "tarihselcilik"ten başka bir şey değildir. Tarihten ziyade tarih "konsepti"dir. (Öte yandan Croce'nin teoloji ve metafizik kalıntıları eleştirisi yeniden incelenmeli ve dikkate alınmalıdır.)

Karşılaştırma: Defter 10, I, Madde 8.

Madde 225. *B. Croce Üzerine Bir Makale için Notlar.* I. İçinde bulunduğumuz dönemde Croce'nin kültürel faaliyetlerinin baskın entelektüel ve ahlâki (ve dolayısıyla toplumsal) önemi nedir? Bunları anlamak için Croce'nin Dünya Savaşı'na yönelik tutumuna bakmak gerekiyor. Croce, bunun bir medeniyet savaşı olduğu yani doğası gereği dinsel olduğu şeklindeki popüler görüşe (ve buna bağlı propagandaya) karşı çıktı. Savaşın ardından barış gelir ve barışta savaştakilerden oldukça farklı gruplaşmalar gerekebilir. Öte yandan, savaşta "dinsel" fanatizmlerini koyveren ulusların iş birliği yapması nasıl mümkün olabilir? Croce savaş momentini barış momentinin içinde ve barış momentini savaş momentinin içinde görür. İki moment arasındaki aracılık [olasılığının] asla yok olmaması için uğraşır.[1] Hiçbir anlık siyasal kriter evrensel bir

ilkeye dönüşemez.

II. Revizyonist eğilimlerin lideri olarak Croce: İlk evre (19. yüzyılın sonunda[a], Bernstein ile Sorel'i etkilemişti) ve artık revizyonizm değil de likidasyon momenti olan ikinci evre (iktisadi-hukuki tarihe karşı etik-siyasal tarih).[2]

III. [(Madde 7'ye bakın)].[b] Croce neden "popüler"? Onun belli problemlere bulduğu belli çözümler (temel fikirleri değil) nasıl ve hangi kanallarla yayılıyor? Croce'nin tarzı. Hem de hatalı bir şekilde Manzoni ile kıyaslanan tarzı.[3] Croce'nin nesir tarzı Galileo'nun bilimsel nesri ile karşılaştırılmalı. Croce'nin savaş sonrası Goethe benzeri yaklaşımı. Sayısız insan can verirken Croce sakinliğinden ve metafizik manada şeytanın asla galip gelemeyeceğine ve tarihin rasyonalite olduğuna dair inancından asla taviz vermedi. Croce'nin Anglo-Saksonlar arasındaki popülerliğinin nedeni de budur. Anglo-Saksonlar -dev sistemleri tercih eden Almanların aksine- kendini ortak aklın bir tezahürü, ahlâki ve pratik sorunlara bir çözüm olarak sunan dünya görüşü tipini her zaman desteklemişlerdir. Croce'nin idealist düşüncesi daha önemsiz çalışmalarına da yansır ama bu çalışmaların her biri kendi içinde bir bütündür ve onun bütün sistemini kabul etmeyenlerin dahi onayını alır. Bu nedenle Croce'nin teorileri hem Katolikler (Olgiati, Chiocchetti) hem de pozitivistler arasında kendine yer edinmiştir.[4] Croce'nin bu denli kabul görmesinin -tabii bu onun sakinliği ile de alakalıdır- sebeplerinden biri mistisizme ve dine hiç taviz vermemiş (her ne kadar bakanlığı döneminde ilkokullarda din dersini zorunlu görmüş olsa da) olmasıdır.[5] Öte yandan Katolikler günümüzde onun en baş karşıtlarıdır. Bunun sebebi de Croce'yi eskinin filozofları kadar önemli görmemeleridir. Croce, onlara göre, aydınların dinden kopuşundan sorumlu bir din reformcusudur. Papini ve Ferrabino adlı iki militan Katolik'in *Nuova Antologia*'daki makaleleri.[6]

IV. İtalyan ılımlı geleneği. Devrim-restorasyon geleneği uysallaştırılmış bir diyalektiktir zira sonsuz bir mekanik tekrar olarak "öngörülen" diyalektik süreci tahrip etmesin diye antitezin tez tarafından korunması gerektiğini "mekanik olarak" şart koşar. Gerçek tarihte ise antitez tezi tahrip etmeye meyillidir. Sonuçta ise bir yer değiştirme görülür fakat

---

a. Belli ki bir kalem sürçmesi nedeniyle Gramsci "*fine del 900*" (yirminci yüzyılın sonu) yazmış.

b. El yazmasında "[(Madde 7'ye bakın)]" ifadesi "Croce neden" ifadesinin hemen üzerine iliştirilmiş. Gramsci burada belli ki bu maddenin en son paragrafına işaret ediyor.

atılacak darbelerin sayısı önceden -burası kuralları belirli bir boks ringi değildir- belirlenemez. Antitez bastırılamaz bir şekilde mesafe kat ettikçe tez de aynısını yapar. Başka bir deyişle, tüm potansiyel dayanma gücünü sergiler (Croce'nin tutumu, *Felsefenin Sefaleti*'nde eleştirilen Proudhon'un tutumuna benzerdir. Uysallaştırılmış Hegelcilik).[7] [(6. Madde'de devam edilecek)].[8]

V. Papini. Dinsel mezhepler.[9] Croce haklıdır zira Trent Konsili'nden ve Cizvitlerden sonra büyük bir mezhep gelmemiştir. Jansenizm ve modernizm yeni mezhepler geliştirmemiş ya da eskilerini yenilememiştir. Croce'nin eski karşıtı Papini'nin (inatçı bir figür olarak) gereksizliği ve içi boş nüktedanlığı. Genç bir polemikçi olarak Papini "soylu bir at" olma potansiyeline sahipti ama sonunda bir "eşek" olabildi. İtici riyakârlık: İtalyanlara *Strapaese*'nin dizelerini anımsatıyor.[10]

VI. 4. Madde'nin devamı. Bu nosyon Croce için karşısında durduğu tutumun zaruri ve meşru olup olmadığı sorusunu doğuruyor: Mücadelesinin sınırları [ve karakteristikleri] nelerdir? Croce kendi konumunu aydınlara özgü konum olarak görür. Savaş konusunda, Croce'nin halkın azami askeri çabayı sergilemesi için yapılan propaganda türüne olan "siyasal" (yani anlık) ihtiyacı onaylayıp onaylamadığı bilinemez. Öte yandan aydınların tesadüfi olanla "ebedi" olanı karıştırma hatasına düşmemelerini isterdi. Bu belki de çok daha derinlerde dinin bir siyaset aracı olduğu ve halka faydalı geleceği şeklindeki varsayımı dile getirmenin bir başka yoludur.

VII. 3. Madde'nin devamı. Croce'nin bazı görüşlerinin yayılma sebeplerinden biri: Croce'nin faaliyetleri bütün bir problemler dizisinin "hatalı" olduğunu söyleyerek bir grup geleneksel ön yargıyı yıkmak için hazırlanmış bir eleştiri olara görüldü. Dolayısıyla sağduyuyu "içeren" faaliyetler olarak değerlendirildi.

Karşılaştırma: Defter 10, I, Özet ve Madde 1, Madde 6.

Madde 226. *Basit Terimler*. Leon Battista Alberti: "Onlar [matematikçiler] şeylerin şeklini ve biçimini sadece zihinden ölçerler ve maddeden tümüyle kopmuşlardır. Görünen şeyler hakkında konuşmak isteyen bizler ise kendimizi basit terimlerle ifade edeceğiz."[1]

Karşılaştır: Defter 10, I, Madde 13.

Madde 227. *Croce Üzerine Bir Makale için Notlar*. "Etik-siyasal" tarih ne anlama geliyor? Devlet içinde "hegemonya"nın tarihi. Ayrıca aydınların rolü hegemonyanın icra edildiği zemini oluşturan fikirleri temsil etmek olduğundan, aydınların ve özellikle de en yukarı kadar bütün büyük aydınların -belli bir dönem içinde baskın olan fikirlerin asıl çekirdeğini ifade eden aydına kadar- tarihi. "Hegemonya" sınırları belirli bir ahlâki yaşam sistemi [hayat görüşü vs.] anlamına gelir. Dolayısıyla tarih, Croce'nin "devlet-kilise" prensibi çizgisine bağlı olarak "dinsel" tarihtir.[1]

Tarihte "hegemonya"sız bir devlet olmuş mudur? O halde, Hırvat köylülerin Milanolu liberallere ve Venedikli-Lombardiyalı köylülerin Viyanalı liberallere karşı savaşmasına neden olan (imparatorluk) otoritesi ilkesinin tarihi neden yazılmaz? Ayrıca Bourbon rejimi de *lazzaroni* ve Güneyli köylüler üzerinde bir hegemonyayı temsil etmez mi?[2] ("Hepinizin okuması için yazılmıştır ki, Kral Frankie ihtiyacımız olan kişidir.")[3] Her zaman iki hegemonya arasında bir mücadele vardır. Neden bunlardan biri üstün gelir? İçinde barındırdığı "mantıksal" nitelikleri sayesinde mi? [Etik-siyasal hegemonik unsur devlet ve ulusun hayatında "yurtseverlik" ve "milliyetçilik" olarak yani "halk dini", başka bir deyişle yöneticilerle yönetenlerin birliğini sağlayan bağlantı noktası olarak ortaya çıkar.]

Karşılaştırma: Defter 10, I, Madde 7 ve Madde 13.

Madde 228. *Din, Piyango ve Halkın Afyonu* (s. 66'ya bakın).[1] Bu "konu"ya dâhil edilmesi gereken bir diğer şey belki de Pascal'ın dinle şans oyunları arasında benzerlikler olduğunu öne süren namıdiğer bahis mevzusudur. Pascal'ın bu kumar argümanına edebi bir form ve mantıksal bir meşruiyet kazandırırken kullandığı oldukça incelikli yöntem gözden kaçırılmamalıdır. Aslında bu birçok insanın din hakkındaki düşünme yönteminin aynısıdır fakat aynı zamanda rezil ve değersiz gibi göründüğünden bir tür "kendinden utanma" biçimidir. Pascal "utanç" duygusuna karşı çıkmış ve popüler bir düşünüş yöntemine bir tür saygınlık ve meşruiyet kazandırmaya çalışmıştır. (Sıkça duyulan bir söz: "Kiliseye gitmekle, Tanrı'ya inanmakla ne kaybedersin ki? Tanrı yoksa çok kötü ama varsa, ona inanıyor olmaya kesinlikle değecektir.") Bu düşünüş biçimi -ve Pascal'ın "bahis" mevzusu- Voltaire'i ve Heine'nin

tavrını anımsatmaktadır: "Ölümsüz Tanrı'nın bizim için öldükten sonra birtakım sürprizleri olduğuna inanıyorum" (sanırım buna benzer bir şeydi).[2]

Pascal araştırmacılarının "bahis" mevzusunu nasıl yorumladıklarına bakın. Sanırım *Rilegature Gianseniste* adlı eserinde[3] P. P. Trompeo "bahis" mevzusunu Manzoni ile ilişkilendirdiği bir makale yazmıştı.

Bir de Balzac'ın piyango hakkında yorumlar yaptığı dönemde Pascal'ın "bahis" mevzusuna yeniden bir ilgi ve yakınlık olup olmadığına dair araştırma yapmak gerekiyor.[4] Buna Ruffini ve Trompeo gibi ciddi araştırmacıların Manzoni'nin Jansenizmi hakkında yakın zamanda yaptıkları yayınlar üzerinden ulaşılabilir.[5]

Karşılaştırma: Defter 16, Madde 1.

Madde 229. Halkın El Kitabı. *Halkın El Kitabı* üzerine görüşler arasında -kapsamlı oldukları ve genel yönteme değindikleri sürece- kültür ve bilimin "sözlü" yayılış sistemine içkin mantıksal yüzeyselliğe dikkat çekilebilir. (*El Kitabı*'nda [önsözde] yazar eserin "sözel" kökeninden gururla söz ediyor.)[1] Bolca örnekleri bulunan *ignoratio elenchi* ve *mutatio elenchi* mantık ilkelerine değinmeye değer.

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 15.

Madde 230. *Din, Piyango ve Halkın Afyonu.* Daha önce yayımlanmamış -çok yakın zamanda basılmış olan (belki 1931'de)- bir mektupta Engels uzun uzadıya Balzac'tan ve onun ne kadar önemli olduğundan söz eder.[1] Pascal "bahis" üzerine argümanını, hiç bitiremediği *Apologie de la religion chrétienne*'den parçaları da içeren *Pensées*'de geliştirmiştir [defterin arkasına bakınız]. Pascal'ın düşünce çizgisi (Lanson, *Histoire de la littérature française*, 19. baskı, s. 464): "Les hommes ont mépris pour la religion, ils en ont haine et peur qu'elle soit vraie. Pour guérir cela, il faut commencer par montrer que la religion n'est point contraire à la raison; ensuite, qu'elle est vénérable, en donner respect; la rendre ensuite aimable, faire souhaiter aux bons qu'elle fût vraie, et puis montrer qu'elle est vraie."[2] Eserinde genel bir giriş görevi de gören ateistlerin kayıtsızlığına karşı söylevin ardından Pascal mantığın yetersizliği üzerine tezini geliştirir: Her şeyi bilmekten ya da herhangi bir

şeyi kesin olarak bilmekten aciz mantık her şeyin göründüğü gibi olduğu tespitine saplanıp kalmıştır. İnanç, üstün bir biliş aracıdır. Mantığın erişebileceği sınırların ötesine geçer. Ayrıca bu doğru olmasa bile, Tanrı'ya ulaşma aracı diye bir şey olmasa bile, mantık ya da başka bir şeyler yoluyla bilmenin mutlak imkânsızlığı dâhilinde sanki biliyormuş gibi davranmak da zaruri olurdu. Zira, olasılık teorisine göre, dinin doğru olduğu ve kişinin yaşamını buna göre ayarladığı üzerine bahse girmek bir avantajdır. Hristiyan bir hayat yaşayarak kişi hiçbir şeyi riske atmış olmaz: Ebedi, mutlak mutluluğu yakalamak için birkaç yıl çalkantılı zevkler (*plaisir mêlé*) yaşamak.

Sayın Arturo Marescalchi'nin bir makalesinden ("Durare! Anche nella bachicoltura," *Corriere della Sera*, 24 Nisan 1932): "Ekim için kullanılan her yarım ons tohumla, teselli ikramiyelerinden (400 adet 1.000 liretlik) 10 bin ila 20 bin liret arası değişen ikramiyelere, 25 bin ila 250 bin liret arası değişen büyük ikramiyelere kadar birçok ödül için yarışmaya girilebilir. İtalyanlar her zaman şanslarını denemeye yatkın olmuşlardır. Bugün bile kırsal bölgelerde hiç kimse tombala ya da piyango oynamaktan imtina etmez. Bu durumda, şansını denemek için kullanılacak bilet bedavadır."[3]

Piyango ile din arasındaki bağlantı. Hatta birtakım azizlerle ilişkilendirilmiş batıl inançlar. Kazanmak bir azize ya da Meryem'e özel bir bahşetme yeteneği ile ilişkilendirilmelidir [(kazanmak, kişinin "seçilmiş" olduğunu gösterir)]. Protestanlardaki [girişim] ruhunu yaratan ve ona Katolik halkın [tipik] pasif ve *lazzarone* tarzı bahşetme kavramındaki ahlâki formu ekleyen bahşetme kavramını anlamak gerekir. [Bunun dışında Baudelaire'nin *Les Paradis artificiels*'inin başlığı ve içeriğinin "halkın afyonu" kavramından etkilenip etkilenmediğine bakmak gerekiyor.[4] Bu kavram ona dolaylı olarak edebiyat yoluyla ulaşmış olabilir.]

Karşılaştırma: Defter 16, Madde 1.

Madde 231. *Felsefe Çalışmasına Giriş. Yapı ile Üstyapı Arasındaki İlişki.* Bkz. *La Critica*, 20 Mart 1932 (Arthur Feiler'in bir kitabının G. de Ruggiero tarafından incelenmesi), s. 133: "Pratikte bir ideal arayışına, belli bir manada inkâr edilemez oranda samimi bir yenilenme isteğine hayat veren dar kapsamlı ve beyhude bir materyalist ideolojinin *paradoksu* ile yüz yüze kalınmaktadır. Prensipte, bu tamamen doğru ve hat-

ta *ilahi*dir zira insanlığın yüzeysel bir sebep tarafından olumsuzlanma tehlikesine maruz kaldıkları anda harekete geçen büyük iç kaynaklara sahip olduğunu gösterir."[1] Öte yandan, gerçekte, burada paradoksal ve ilahi hiçbir şey yoktur (Bu spekülasyon düşkünü filozoflar ne zaman bir olguyu açıklama zafiyeti yaşasalar, bildik ilahiyat stratejisine yönelirler). De Ruggiero'nun "filolojik" birikimindeki yüzeyselliğine bakın. Felsefe tarihindeki irili ufaklı her olguya dair bütün mevcut kaynakları bilmemekten normalde utanırdı ama bu yazıda geçenlere benzeyen mühim olaylarla ilgili [engin] birikimi göz ardı ediyor.

De Ruggiero'nun değindiği tutum -yani dar kapsamlı... materyalist ideoloji"nin pratikte bir ideal arayışına hayat vermesi vs.- tarihte ilk kez görülen bir şey değildir ve De Ruggiero'nun yaptığından farklı bir şekilde açıklanmalıdır. Bu örneklerden biri Protestan alın yazısı ve inayet teorisi ve bunun inisiyatif ruhunun hayli genişlemesine nasıl katkı sağladığıdır. Bu, dinsel terimlerle, "Katolik" anlayışı öngörülerinin önüne geçen De Ruggiero tarafından atıfta bulunulan fenomenin aynısıdır. De Ruggiero'nun değindiği fenomene bir örnek teşkil edebilecek inayet teorisinin bir açıklaması için bkz., Max Weber, *L'etica protestante e lo spirito del capitalismo*, *Nuovi Studi*, 1931 (özellikle de Kasım-Aralık 1931 sayısındaki bölüm).[2] (Katolik anlayışın bu algının önüne geçtiği olgusuna Jemolo'da da -yazdığı Jansenizm tarihinde- rastlanabilir. Jemolo, inayet teorisinin bu aktivist dönüşümünü görmezden gelmiş ve Anzilotti'nin böylesi bir saçmalığa nasıl ulaştığını bilmek istemişti.)[3]

Karşılaştırma: Defter 10, II, Madde 31.i.

Madde 232. Halkın El Kitabı. *Geçmişin Felsefelerini Yargılamak.* Geçmiş düşünceleri kaçıklık olarak algılamanın teorik bir anlamı yoktur. Bu hiç şüphesiz praksis felsefesinden bir sapma demektir. Bunun eğitsel ya da motivasyona dair bir değeri olabilir mi? Yok gibi görünüyor. Kişiye geçmiş bir yüzyılda değil de sırf şu anda doğduğu için "birisi" olma mantığını kazandırıyor. Her çağda bir geçmiş ve şimdi olmuştur. Kendine "çağdaş" demek kötü bir şakadan ötesi olamaz. (Kartvizitine "Çağdaş" yazdırmış bir Fransız burjuvası hakkında bir anekdot vardır. Bu kişi kendisinin "çağdaş" olduğunu keşfetmiş ve bununla övünmektedir.)

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 18.

Madde 233. *Croce Üzerine Bir Makale için Notlar*. 9. Din: "İsa'dan sonra hepimiz Hristiyan olduk."[1] Başka bir deyişle, Hristiyanlığın öğretileri, kilise-cemaat unsurları değil de tarihsel bir zaruret oldukları oranda, modern medeniyete eklemlendiler ve onun içerisinde yayıldılar. Kilise ile devlet arasında bir çatışma varsa bu din ile siyaset arasında değil iki siyaset arasındaki çatışmadır. Öte yandan spekülatif manada kilise ile devlet arasında ebedi bir çatışma da vardır yani bizzat medeniyetin gelişim sürecinin diyalektik özü olan ahlâki aynı zamanda spekülatif olanla siyasal olan arasında bir çatışma vardır. Hegemonya olarak devlet konsepti paradoksal tespitler doğurur: Devlet sade "kurumsallaşmış" göründüğü yerlerde değildir.[2] Bu noktada kendini aslında "özgür" aydınlarla ve toplumun medeniyetin ilerlemesi için etrafında birleştiği etik-siyasal prensibi temsil eden "özgür" aydınlar grubu ile özdeşleştirir. Siyaset bir güç biçimidir fakat aynı zamanda ahlâki yaşam için zemin hazırlar ya da bir ahlâki yaşam aracı ve biçimidir. Sonuç olarak siyasal olanla ahlâki olan çatışma halinde değil neredeyse aynıdır.

Karşılaştırma: Defter 10, I, Madde 5 ve 7.

Madde 234. *"Görünümler" ve Üstyapılar*. Üstyapıları salt istikrarsız görünümler olarak değerlendirme eğiliminin olduğu doğrudur. Bana göre, bu eğilimin teorik sağlamlıktan neredeyse tümüyle yoksun indirgemeci bir psikolojik yaklaşım olduğu söylenebilir. Bu eğilim karşıt yöne doğru bir kaymaya ya da bir abartıya karşı tepki mahiyetindeki aracısız bir siyasal tutkudan kaynaklanır. Bu yaklaşımı belli çağlarda "kadın"a ve aşka yönelik tutumlarla kıyaslamak mümkündür. Diyelim ki zarif, güzel, neşeli bir kadın var. "Pratik zekâlı" adam onun "iskelet" yapısını ve leğen kemiğinin genişliğini gözden geçiriyor. Genç kadının yaşlandıkça atalarından miras kalan ne tür bir deformasyon süreci yaşayacağını bulmak için kadının annesini ya da büyükannesini gözlemliyor. On, yirmi ya da otuz yıl içerisinde nasıl bir "karısı" olacağını bulmaya çalışıyor. "Şeytani" genç adam, karamsar ve aşırı realist bakış açısıyla, genç kadına Stecchetti'nin gözleriyle bakıyor[1]: O da bir vücut atığı. Kadını ölü, gömülü ve çürür bir halde hayal ediyor. Kadının oyuk ve kokuşmuş göz çukurları solucanlarla dolu. Zarif rengi bir ceset gibi sapsarı olmuş. Çevikliğinin yerini çürükler almış. Hareketlerindeki asalet sadece sinir ve kemik organizasyonlarından ibaretmiş. Kadın cansız bir

kemik yığınına dönüşmüş. Bu türden psikolojik tutumlar ergenlik dönemiyle, ilk bakış açılarıyla alakalıdır. Ne var ki, hayat bunun üstesinden gelir ve "özel" bir kadın bu tür düşünceleri yok eder.

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 50.

Madde 235. *Felsefe Çalışmasına Giriş.* "Aşkınlık, teoloji, spekülasyon -felsefi spekülasyon" dizilerine ek olarak "aşkınlık, içkinlik, spekülatif tarihselcilik- praksis felsefesi." Spekültif bir karakter taşıyan tüm tarihselci teoriler yeniden ele alınmalı ve tenkit edilmeli. Bu bakış açısından yeni bir *Anti-Dühring* yazılmalı. Bu bir Anti-Croce de olabilir zira sadece spekülatif felsefeye karşı polemikleri yeniden dile getirmekle kalmayacak ayrıca zımnen pozitivizme ve mekanik teorilere -praksis felsefesinden sapmalara- karşı da polemikleri içerecektir.

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 51.

Madde 236. *Croce Üzerine Bir Makale için Notlar.* 10. *Storia d'Europa*'nın dünya kültürü için bir tür etik-siyasal paradigma olduğu düşünüldüğünde, bir kitap eleştirisi zorunlu hale gelmektedir.[1] Croce'nin temel "hile"sinin şu olduğu söylenebilir: Tarihsel anlatısına Napolyon'un düşüşüyle başlıyor. İyi de, Fransız Devrimi ve Napolyon Savaşları'nın olmadığı bir "19. yüzyıl" düşünülebilir mi? Croce'nin ele aldığı olaylar bu eski olayları göz önüne almaksızın organik bir şekilde işlenebilir mi?[2] Croce'nin kitabı pasif devrimler (Cuoco'nun tabiriyle) üzerine bir incelemedir[3] ve sadece Fransız değil aynı zamana bir Avrupa ve dünya olayı da olan Fransız Devrimi dışarıda tutularak açıklanamaz veya anlaşılamaz. (Croce'nin yaklaşımının günümüzle bir alakası olma ihtimali var mı? Modern koşullarda yeni bir "liberalizm". Bu tam olarak "faşizm" olmuyor mu? Liberalizm 19. yüzyıla özgü "pasif devrim" biçimiyse, faşizm de tam olarak 20. yüzyıla özgü "pasif devrim" biçimi olmuyor mu? Buna başka bir yerde değinmiştim.[4] Argümanın tamamına daha derinlikli eğilmek gerekiyor.) (Bu konuda şöyle de düşünmek mümkün: Bir "reform" süreciyle iktisadi yapı bireyselcilikten plana dayalı bir ekonomiye [planlı ekonomi] dönüştürüldüğünde ve bir "ara ekonomi"nin -yani safi bireyselci ekonomi ile bütünüyle planlanmış bir ekonomi arasındaki boşlukta işleyen ekonominin- doğuşuyla tamamen

tahrip edici radikal ve yıkıcı afetlerin olmadığı çok daha ileri siyasal ve kültürel formlara geçiş sağlandığında pasif bir devrim gerçekleşmiş olur. "Korporativizm" "pasif" bir karaktere sahip bir ara ekonomi olabilir ya da geliştikçe buna dönüşebilir.) Bu fikir, siyasal terimlerle manevra savaşının karşıtı olarak "mevzi savaşı" olarak adlandırılabilecek konseptle yan yana getirilebilir. Dolayısıyla, geçmiş tarihsel döngüde 19. yüzyılın liberal evresi uzun soluklu bir mevzi savaşı iken Fransız Devrimi'nin de bir "manevra savaşı" olduğunu söylemek mümkündür.

Karşılaştırma: Defter 10, I, Madde 9.

Madde 237. *Felsefe Çalışmasına Giriş*. Tanımlanması gereken bir başka konsept de tarihsel "zorunluluk" konseptidir. Spekülatif-soyut manada. Tarihsel-somut manada: Zorunluluk kolektif bilinçte "popüler bir inanca" benzer şekilde işlevsel hale gelmiş etkin bir *öncül*ün varlığından kaynaklanır. Öncül, kolektif iradenin dürtüsünün gerçekleşmesi için yeterli maddi koşulları içerir.

Spekülatif gerçeklikten koparılarak tarihselleştirilmesi gereken bir başka konsept ise tarihte "rasyonalite" (ve dolayısıyla "irrasyonalite") konseptidir. Bu konsept İtalyan filozofların, özellikle de Croce'nin (spekülatif manada) kullandıkları anlamlarıyla "ilahi takdir" ve "kader" konseptleri ile bağlantılıdır. Bu nedenle Croce'nin G. B. Vico üzerine yazdığı kitabı incelemek gerekir.[1] Bu kitapta "ilahi takdir" konsepti spekülatif bir konsepte dönüştürülmüştür dolayısıyla Vico felsefesinin idealist yorumu sahiplenilmiştir. "Kader"in Machiavelli'deki anlamı için L. Russo'nun *Prens* eserinde düştüğü nota bakınız (s. 23).[2]

(Machiavelli için "kader"in nesnel ve öznel iki anlamı vardır. "Kader" koşulların doğal gücüdür, olayların uygun ardışıklığıdır. Vico'nun İlahi Takdir ile kastettiğinin aynısıdır. Alternatif olarak bu, eski Ortaçağ doktrinlerinin masal haline getirdiği aşkın güçtür yani Tanrı'dır. Machiavelli için ise insan iradesinde saklı gücü ile bireysel *virtü*'dan başka bir şey değildir.[3] Russo'nun dediği gibi, Machiavelli'nin *virtü*su etik bir karaktere sahip olan ve gücünü cennetten alan skolâstiklerin erdemi değildir. Genel olarak askeri cesaret anlamına gelen Livius'un erdemi de değildir. Machiavelli'ninki kapasite, yetenek, çalışkanlık, bireysel güç, duyarlılık, dirayet ve kendi potansiyelinin tam olarak farkında olma anlamlarına gelen erdemdir.)[4]

Bunun ardından Russo'nun analizi duvara tosluyor. Ona göre, "koşulların gücü olarak hümanistlerde olduğu gibi Machiavelli'de de hâlâ *natüralist ve mekanik bir karaktere* sahip olan *kader* konsepti, *gerçek anlamına* ve derinlikli tarihsel önemine ancak Vico ve Hegel'in *rasyonel takdiri* ile erişecektir. Öte yandan, Machiavelli'de bu konseptlerin hiçbir zaman en tipik hümanizm filozoflarında olduğu gibi metafizik bir karaktere sahip olmadığını da belirtmek gerekir. Bunlar, hislerin sembolleri olarak alınması ve yorumlanması gereken basit ve köklü yaşam sezgileridir (dolayısıyla felsefesidir!)."[5] Bu konseptlerin Machiavelli'den önceki yavaş metafizik oluşumları hakkında Russo, Gentile'nin *Giordano Bruno e il pensiero del Rinascimento* adlı eserine ("Il concetto dell'uomo nel Rinascimento" ve ek, Floransa, Vallecchi) atıfta bulunmuştur. Machiavelli'deki aynı konseptler için bkz., F. Ercole, *La politica di Machiavelli.*[6]

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 52.

Madde 238. *Felsefe Tarihine Giriş. Spekülatif Felsefe.* Üzerinde düşünülmesi gereken bir şey: "Spekülatif" unsur her felsefenin bir karakteristiği midir yoksa belli bir tarihsel dönemin genel gelişim süreci çizgilerinde felsefi düşüncenin bir gelişim evresi midir? O halde, her kültürün bir ifade biçimi olarak kendini gösterdiği toplumsal grubun tam hegemonya dönemiyle çakışan spekülatif ya da dinsel bir momenti olduğu söylenebilir. Hatta bu moment, düşünce sistemi kendini mükemmelleştirirken ve rafine ederken reel hegemonyanın da çözündüğü momentle -bu, çöküş evrelerinde görülür- çakışır. Eleştirellik, spekülasyonu kendi gerçek ideoloji terimleriyle yeniden formüle eder ancak eleştirinin kendisi de bir spekülatif evreden geçecektir ve bu onun zirve noktası olacaktır. Asıl soru şöyle: Bu zirve noktası, zorunluluğun-özgürlüğün organik olarak toplumsal kumaşta iç içe geçtiği artık fikirler diyalektiğinden başka bir diyalektiğin olmayacağı tarihsel bir evrenin başlangıcı mıdır?

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 53.

Madde 239. Halkın El Kitabı. *Teleoloji.* Bir başka notta, Goethe'nin teleolojiye karşı bir epigramını aktarmıştım.[1] Goethe aynı fikri başka

bir şekilde de ifade ediyor (nerede olduğunu bul) ve bunu Kant'tan aldığını söylüyor: "Kant, modern filozofların en parlağıdır ve teorilerinin kültürüm üzerinde büyük etkisi vardır. Özne ile nesne arasındaki ayrım ve her şeyin kendine özgü ve kendine içkin[a] amacıyla var olduğu ve geliştiği şeklindeki bilimsel prensip (ya da tumturaklı bir şekilde ifade etmek gerekirse, mantar dediğin şey şişelerimizde tıkaç olsun diye büyümez) Kant'la paylaştığım fikirlerdir ve ben de kendimi sonradan ciddi biçimde onun felsefesini araştırmaya adamışımdır."[(2)]

Karşılaştırma: Defter 11, Madde 35.

Madde 240. *Croce Üzerine Bir Makale için Notlar. Etik-Siyasal Tarih mi yoksa Spekülatif Tarih mi?* Croce'de gelişmekte olan tarihin etik-siyasal değil spekülatif tarih olduğu söylenebilir. Bu, içi boş ve retorik olmakla itham edilmiş eski yaklaşımlara -her eleştirellikteki ilerlemeler sayesinde çok daha zekice ve daha gösterişli bir edebi formda olsa da- bir geri dönüştür. Etik-siyasal tarih dahi kendini, organizmanın bireyselleştiği ve etik-siyasal form tarafından somutlaştırıldığı ama "maddi" ve pratik içeriğinden de ayrı düşünülemeyeceği "tarihsel blok"tan ayıramaz. İçerik ile biçimin aynı olduğu gösterilmelidir fakat bunu her bir bireysel eylem için yapmaya gerek yoktur aksi takdirde tarih yerine felsefi lakırdıya saplanma ihtimali doğar. Doğa bilimlerinde bu, sınıflandırmaların anatomiden çok ten rengine, tüylere ya da kürke göre yapıldığı zamana dönüş anlamına gelir. Tarih ne doğa bilimidir ne de amacı sınıflandırmadır. Dolayısıyla doğa bilimlerine ve bir "anatomi" ihtiyacına gönderme yapmak bir metafordan ve metodolojik ve felsefi araştırmayı derinleştirme amaçlı bir özentiden fazlası değildir. İnsanlık tarihinde [tarih yapımında] "ten rengi" tesâdüfi değildir. Bunun sınıflandırmalarla ve polemiklerle hiçbir ilişkisi yoktur. Bu, bir yeniden inşa sorunudur ve her bireyde ten renginin anatomik yapıyla ve tüm fizyolojik işlevlerle bir "blok" teşkil ettiği bilinen bir olgudur. "Derisi yüzülmüş" bir bireyin gerçek bir birey olduğu düşünülemez. Gerçekte o ölüdür, artık aktif ve işlevsel bir varlık değil anatomik tablo için bir nesnedir. Bunun tam tersi de eşit oranda kusurlu, soyut ve gayrı tarihseldir. Bunu *Storia d'Europa*'da, özellikle de araştırma için seçilmiş dönemin

a. Gramsci el yazmasında "dışsal" yazmış. Bağlamdan ve bu notun sonraki versiyonundan da anlaşılacağı üzere (Defter 11, Madde 35) bu net bir kalem sürçmesidir.

bozulmuş olduğu olgusunda görmek mümkündür: Bu, Cuoco'nun tabiriyle[1] pasif devrimler dönemidir. Daha [üstün] formlar arama dönemidir. İçerik hâlihazırda İngiliz ve Fransız devrimleri ve Napolyon Savaşları tarafından hazırlandığından biçimler için mücadele dönemidir.

[Bkz. s. 36].[2] Bir başka mesele: Tarih ve diyalektik süreçle özdeş olan, dolayısıyla her tarihte mevcut bulunan "özgürlük" konsepti ve ideoloji ya da din (veya mesela ruhban sınıfına göre fanatizm) olarak özgürlük konsepti. Croce felsefesine göre, felsefenin dahi bir "siyaset aygıtı" haline gelmesinin (yani tarihsel materyalizme göre bir pratik köken "hatası" ya da bir yanılsama; bir başka deyişle aracısız ve tümüyle gelip geçici bir köken oluşumu) bir sonucu olarak felsefe ile ideoloji arasında oluşan tehlikeli karmaşa. (M. Barres'in *Mes Cahiers*'in 4. baskısında dile getirdiğine göre heykeltıraş Rodin şöyle demiş: "Si nous n'étions pas prévenus contre le squelette, nous verrions comme il est beau.")[3][a]

Karşılaştırma: Defter 10, I, Madde 13.

Madde 241.[b] Pascal'ın *Pensées* eseri ilk olarak 1670 yılında Port Royal'deki arkadaşları tarafından basıldı ve hatalarla doluydu. 1843'te Victor Cousin orijinal metne [el yazmasına] dikkat çekti ve 1844'te Faugère adlı yayıncı tarafından yeniden basıldı.[1]

Karşılaştırma: Defter 16, Madde 1.

Madde 242. 1. *"Süpermen"in Kökenleri.* Dizi romanın son romantizm döneminde; *oğul* Dumas'da bulunabilir: Monte Cristo Kontu, Athos, Joseph Balsamo vs. O halde: Kendinden menkul birçok Nietzscheci, bir süre Nietzsche ile oyalanıp *Monte Kristo Kontu*'nu okuyarak elde edilen

---

a. Bu maddeyle birlikte Gramsci'nin ayrı tuttuğu ve bu defterin ikinci yarısının tamamını ayırdığı "Felsefe Üzerine Notlar. Materyalizm ve İdealizm."in üçüncü dizisi sona eriyor. Bu maddenin son cümlesi el yazmasının 79v sayfasının en altındaki son satırda bitiyor. Bu aynı zamanda defterin son çizgili satırı. Bunun hemen yanındaki sayfa defterin arka kapağının hemen yanında kalan beyaz ve çizgisiz bir sayfa. Gramsci bu boşluğu çok kısa bir bibliyografik liste (Defter 8 için "El Yazmasının Tasviri" bölümüne bakınız) ve ardından gelen beş rastgele madde için kullanmış.

b. El yazmasında bu maddenin (ve sonraki dört maddenin) başına her zaman kullanılan madde işareti (§) eklenmemiş. Bu madde alt tarafına çizilen bir çizgiyle diğer dört maddeden ayrılmış. Diğer dört madde Gramsci tarafından farklı şekilde (1'den 4'e) numaralandırılmış.

ruh halini "meşrulaştıran" Dumascılardan başka bir şey değillerdir.

Karşılaştırma: Defter 16, Madde 13.

Madde 243. 2. *İtalyan Risorgimentosu.* İtalyan zihin yapısındaki sektercilik ve kendini yanlış değerlendirilmiş ve yanlış anlaşılmış hissetme eğilimi Risorgimento'nun yorumlanış biçimlerinden kaynaklanır.

Karşılaştırma: Defter 14, Madde 16.

Madde 244. 3. *Machiavelli. "İradeciliğe" ve Garibaldiciliğe Karşı.* Kişi kendini organik bir dönemin başlangıç momenti olarak değil de organik bir tarihsel-pratik faaliyet formu olarak ebedileştirmek istiyorsa elbette buna karşıdır. Aynı şekilde, arkada ordu yokken "öncülere", piyade ve topçu yokken komandolara karşıdır fakat karmaşık ve düzenli bir organizmanın işlevleri haline gelmiş öncülere ve komandolara karşı değildir. Buna benzer olarak, kitlelerden kopmuş aydınlara karşıdır ama bir kitleye mensup aydınlara karşı değildir. Bütünleşik toplumsal bloklardan yapılmış homojen oluşumların ve kendi Çingene ruhlu tahakkümünü oturtmak yerine bu tür bloklar yaratmak için çalışan aydınların, öncülerin ve komandoların yanındadır.

Karşılaştırma: Defter 14, Madde 18.

Madde 245. 4. *Popüler Edebiyat.* Romanlaştırılmış biyografinin Dumas benzeri tarihsel romanın ayak izlerini takip ettiği doğruysa, bu bakış açısıyla ve bu sektörde İtalya'da "bir boşluğun doldurulmakta olduğu" da söylenebilir. Corbaccio tarafından yayımlanmış tarihsel romanlara bakın.[1] Ne var ki, popüler edebiyatın İtalya'daki tek gelişimi de bu şekildedir zira bu edebiyat gerçek manada popüler değildir çünkü sadece halkın belli bir kesimine, en burnu kalkık olanlarına, aydın geçinen ya da olmaya çalışanlara yöneliktir. Her türden dedektif romanı: Sıfır seviyesindedir fakat yine de modern popüler tür budur. Genel olarak "macera" romanları: Sıfır.

Karşılaştırma: Defter 14, Madde 17.

NOTLAR

DEFTER 7 (1930-31)

El Yazmasının Tasviri

Kalın siyah kapakları ve gri bir sırtı olan çizgili bir okul defteri (14,7 x 19,8 cm). Ön kapaktaki etikette kırtasiyenin mührü var: "Gius. Laterza e figli. Bari." Etiketin boş yüzünün iç tarafında mavi kalemle Gramsci'nin hapishane numarası (7047) yazılı. Gramsci'nin ölümünden sonra Tatiana Schucht ön kapağın sağ üst köşesine bir başka etiket yapıştırmış ve üzerine şöyle yazmış: "Completo da pg. 2 a 76. VII" (2. sayfadan 76. sayfaya kadar tamamı. VII). Roma rakamı, Tatiana Schucht'un Gramsci'nin defterlerini ölümünden sonra düzenlerken bulduğu bir kataloglama sistemine göre verdiği numarayı belirtiyor. Bu defter 3, 5 ve 6. defterlerle aynı fiziki karakteristiklere sahip.

Defterde başta ve sondaki çizgisiz sayfalar haricinde her iki tarafta da yirmi bir satır bulunan yetmiş altı yaprak var. Her yaprağın ön sayfası yeşil mürekkeple (1-74) numaralandırılmış. Sayfaların orijinal numaralandırılmasında belli ki bir hata olmuş. 31-32 ve 69-70 numaralı yapraklar atlanmış ama sonra başka bir elle ve farklı bir kalemle 31a ve 69a olarak yeniden numaralandırılmış. Her yaprağın ön kısmı hapishane mührüyle damgalanmış: "Casa penale speciale di Turi" (Turi Özel Hapishanesi). En son yaprak da numaralandırılmış (75) ve ön sayfaya ha-

pishane mührü basılmış. Şunlar haricinde defterin tüm yaprakları kullanılmış: s. 1 (ön ve arka taraflar), s. 73v (son beş satır boş) ve s. 74v (tamamen boş).

Defterde 108 madde ya da bölüm var. Bunların 21'i karalanmış ama okunabilir halde ve tümü sonradan Gramsci tarafından başka defterlere eklenmiş. Valentino Gerratana'nın tabiriyle bunlara A metinleri deniyor. B metinleri olarak bilinen diğer 87 madde ne karalanmış ne de başka defterlerde kullanılmış.

Bu defterin hemen hemen yarısı -özellikle s. 2r'den 34v'ye kadar- Gramsci tarafından tercüme egzersizi olarak kullanılmış. Gramsci, Karl Marx'ın yazılarından oluşturulan sınırlı bir seçkinin (ed. E. Drahn) neredeyse tamamını tercüme etmiş: *Lohnarbeit und Kapital: Zur Judenfrage und andere Schriften aus der Frühzeit*, 2. baskı, (Leipzig: Ph. Reclam, tarih belirsiz; Reclams Universal Bibliothek, no. 6068, 6069). Aşağıda Gramsci'nin tercüme ettiği pasajları bu defterdeki sırasıyla (ve burada italik olarak gösterilecek aynı altı çizilmiş başlıklar halinde) bulabilirsiniz. Bu düzenleme, Alman antolojisinden farklıdır:

s. 2r-3r:

1. *Ludwig Feuerbach.* Karl Marx'ın "Feuerbach Üzerine Tezler"i. Frederick Engels tarafından *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesi*'ne (1888) ek olarak basılmış hali.

s. 3r-4r:

2. *Il materialismo storico* (Tarihsel Materyalizm). Burada Marx'ın *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'ya (1859) yazdığı önsözün ara paragrafları vardır.

s. 4r-10v:

3. *Teoria della storia* (Tarih Teorisi). *Komünist Manifesto*'daki (1848) "Burjuvazi ve Proleterler" adlı ilk bölüm burada tümüyle tercüme edilmiştir.

s. 10v-11v:

4. *Esigenze della politica tedesca prima del 1848* (1848 Öncesi

Alman Siyasetinin İhtiyaçları). Burada Marx ve Engels'in 1848'de Köln'de yayımladıkları *Almanya'da Komünist Partisi'nin Talepleri* adlı broşürün tamamı mevcuttur.

s. 12r-27r:

5. *Salario e capitale* (Ücretler ve Sermaye). Gramsci, bu seçkinin çevirisinden önce kısa bir not düşer: "İlk olarak 1847'de Brüksel'de bir sunum iken sonradan *Neue Rheinische Zeitung*'da basılmıştır." Gramsci'nin çevirdiği metin, aslında, 5 Nisan 1849 tarihli *Neue Rheinische Zeitung*'da basılan "Lohnarbeit und Kapital" ("Ücretli Emek ve Sermaye") adlı makaledir.

s. 27r-29v:

6. *Sulla questione degli ebrei* (Yahudi Sorunu Üzerine). Gramsci'nin verdiği başlıktan da anlaşılacağı üzere Marx'ın *Yahudi Sorunu Üzerine*'sinden (1844) bir parçadır.

s. 29v-32v:

7. *Il materialismo francese del 18. secolo* (On Sekizinci Yüzyıl Fransız Materyalizmi). Burada Gramsci, Marx ve Engels'in *Kutsal Aile*'sinin (1844) 6. bölümünün ("Mutlak Eleştirel Eleştirellik") 3. kısmının ("Mutlak Eleştirelliğin Üçüncü Seferi") D alt bölümünden ("Fransız Materyalizmine Karşı Eleştirel Savaş") birkaç paragraf tercüme etmiştir.

s. 32v-33r:

8. *Su Goethe* (Goethe Üzerine). 1846 ile 1847 arasında Engels "Nazım ve Nesirde Alman Sosyalizmi" başlıklı iki makale yazdı. İlk makaledeki tartışma Karl Beck imzalı *Lieder vom armen Mann* (1845) adlı kitaba odaklanıyordu. İkinci makale ise Karl Grün'ün *Über Goethe vom menschlichen Standpunkte* (1846) adlı kitabına eğiliyordu. Makaleler 1847'nin Eylül ve Aralık ayları arasında *Deutsche-Brüsseler-Zeitung* tarafından yayımlandı. Gramsci'nin tercümesi ikinci makaleden, özellikle de 28 Kasım 1847'de yayımlanan ikinci bölümdendir. Gramsci'nin bu parçayı çevirdiği antolojinin editörü makaleyi yanlışlıkla Marx'a atfetmiştir. Dolayısıyla Gramsci de Defter 8, Madde 214'te bu metne atıf-

ta bulunurken onun Marx'a ait olduğunu düşünmüştür.

s. 33v:

9. *Il suonatore* (Müzisyen). Bu, Marx'ın "Der Spielmann" adlı şiirinden (1837) nesir tarzında bir çeviridir.

s. 33v-34v:

10. *Lettera a suo padre* (Babasına Mektup). Bu, Marx'ın 10 Kasım 1837'de babasına yazdığı bir mektuptan kısmi bir tercümedir.

Defter ayrıca bu edisyonun ana metninde bulunmayan başka materyaller de içermektedir. S. 74r'de Gramsci dergilerin bir listesini çıkarmış. Bunlar Gramsci'nin Ekim 1931'de "Sayın Ekselansları Hükümet Başı"na yolladığı dilekçe taslağında yer alan dergilerdir. (Bkz., Defter 2, "El Yazmasının Tasviri", 1: s. 527-28; [Türkçe baskısında bakınız, Cilt 1: s. 606-607, ç.n.]). Bu listede dergiler numaralandırılmış. Bazılarının altı çizilmiş ama çoğunun çizilmemiş. Bazı dergilerin numaralarının önüne bir işaret eklenmiş. Bazılarına "x", bazılarına ise (bunların tamamı yabancı yayınlar) köşeli parantez yerleştirilmiş. Listeyi aynen el yazmasında olduğu gibi aktarıyorum:

1° *La Nuova Italia*-Aylık eleştirel dergi-Editörler, E. Codignola, Franc. Ercole, C. Pellegrini, N. Sapegno. Floransa.
2° *L'Italia che Scrive*-A. F. Formiggini.
3° *Rassegna della Stampa Estera*-Roma. Ed. Libreria di Stato.
x4. *Nuova Antologia.*
x5. Gerarchia.
x6° Critica fascista.
7. Riforma sociale-Ekonomi ve Finans üzerine-Torino.
8. La Critica-B. Croce.
9. Civiltà Cattolica.
x10. Pègaso-Ugo Ojetti.
11. La Cultura-Milano-Roma.
x12. Educazione fascista- ed. Gentile.
13. Nuova Rivista Storica-Ed. Barbagallo, Porzio, Luzzatto.
14. *Marzocco*-Floransa.

15. Italia Letteraria-Roma.
[16. Das Deutsche Buch-Bibliyografi dergisi.
[17. Nimnı und Lies!- Aynen yazıldığı şekliyle.
[18. Labour Monthly.
[19° Manchester Guardian Weekly.
x20° Politica-F. Coppola.
[21. Les Nouvelles Littéraires-ed. Larousse.
[22. Nouvelle Revue Française-Gallimard.
23. Nuovi Studi di Econ., Diritto, Politica-Spirito ve Volp.<icelli>.
[24° La Critique Sociale-Marcel Rivière yayınlarını inceleyen bibliyografik dergi.
25° *Leonardo*-ed. F. Gentile. Treves.
26° Problemi del Lavoro.

Son yaprağın arka sayfasında (el yazmasında "75" numaralı olan) Gramsci karaladığı birkaç kısa notla birlikte bir dizi bibliyografik liste de yapmış. Aşağıda bu listeleri el yazmasında oldukları şekliyle bulacaksınız (yani son üç madde uzun bir çizgiyle diğerlerinden ayrılmış ve diğerleri Gramsci tarafından sırasıyla numaralandırılmış):

1° İzin verilmeyen kitaplar meselesi
2° Croce'nin pratik felsefesi üzerine çalışma meselesi
3° Günlük gazeteleri okuma meselesi
4° Tecrit koşulları; Milano'dakine benzer denetim araçları
5° Referans kitapları: Atlas, ticari banka yıllığı, Milletler Cemiyeti yıllığı, Mortara'ya ait *Prospettive <economiche>*

1° *Le procès du Parti industriel de Moscou*-kısaltılmış bir rapor, önsöz: Pierre Dominique.
2° K. Marx, *Lettres à Kugelmann (1862-1874)*-s. 27'den s. 37'ye kadar süren önsöz 1907'de Lenin tarafından yazılmış ve kitap çarlık döneminde basılmış.
3° M. N. Pokrowsky, *Pages d'histoire*-İstanbul üzerine makale, Lamartine Cavaignac-1. Nicholas (1848'e dek).
4° Grinko, Le plan quinquennal
5° Yakovlev, Les exploitations collectives et l'essor de l'agricolture
6° Trotsky, La Révolution défigurée

7° Age, Vers le capitalisme ou vers le socialisme?
Panférof-La Communauté des Gueux-Bir roman
Correspondence Marx-Engels. İlk 3 cilt, ed. Costes
Knickerbocker, Il piano quinquennale sovietico (Bompiani)

Defter üç tür materyalden oluşmuştur: 2r ile 34v (üçüncü satır) arası tümüyle (belli sebeplerle bu edisyonda yer almayan) tercüme egzersizlerine, 34v (dördüncü satır) ile 50v arası çeşitli konularda altmış adet maddeye, 51r ile 73v arası "Felsefe Üzerine Notlar. Materyalizm ve İdealizm. İkinci Dizi" başlığı altında -bu konudaki notların "Birinci Dizi" Defter 4'tedir (bkz. 2: 137-98; |Türkçe baskısında bakınız, Cilt 2: s. 151-218, ç.n.|)- kırk sekiz maddeye ayrılmıştır. Eldeki kanıtlara göre Gramsci başlangıçta bu defteri tercümelerine ayırmayı düşünmüş fakat Kasım 1930 civarında defterin hayli geniş bir kısmını (51r'den itibaren) Defter 4'te başladığı "Felsefe Üzerine Notlar" serisine ayırmaya karar vermiştir. Hiç şüphesiz, bu notların "ikinci bölüm"ü, "birinci bölüm"ün bir devamıdır ve Gramsci muhtemelen Defter4'teki sayfalar yetmediği anda bu defterde bu konuya yer ayırmaya karar vermiştir. Daha sonra, Marx yazıları antolojisinden parça tercümelerini durdurduğunda ya da ertelediğinde kalan boş kısmı (34v'nin dördüncü satırından 50v'ye kadar) çeşitli notlar için kullanmaya karar vermiş olmalıdır. El yazmasındaki materyallerin düzenlenme biçimine karşın "Felsefe Üzerine Notlar" bölümünün defterin orta kısmını işgal eden çeşitli konular üzerine yazılardan önce yazılmaya başlandığına inanmamak için bir sebep yoktur. Zaten Valentino Gerratana'nın edisyonunda da "Felsefe Üzerine Notlar" (Madde 1-Madde 48) Gramsci'nin bu ciltte yer alan muhtelif notlarından önce yer almıştır.

Bu defterdeki materyalin tarihlendirilmesi için birtakım dâhili ve harici bilgi kaynakları da var. 24 Mart 1930 tarihli bir mektupta Gramsci, Tatiana Schucht'tan Marx'ın yazılarından pasajlar çevirdiği antoloji olan *Lohnarbeit und Kapital*'i "kitabevine sormasını" istiyor. Daha sonra, 1 Haziran 1931 tarihinde karısı Julia'ya yazdığı bir mektupta şöyle diyor: "Marx'ın Goethe'ye yaklaşımında olduğu gibi, estetik imrenişe belli seviyede bir "medeni" küçümseme eşlik edebilir." Bunu yazarken Gramsci belli ki kendisinin Marx antolojisinden tercüme ettiği (belki aynı süreçte) Goethe üzerine yazılmış pasajı düşünüyordu. (Yukarıda belirtildiği gibi, antolojinin editörü Goethe üzerine pasajı aslında En-

gels'e ait olmasına rağmen Marx'a atfetmişti.)

"Felsefe Üzerine Notlar"ın Defter 4'teki ilk bölümü Ekim 1930 sonu ya da Kasım 1930 itibarıyla tamamlanmış olduğundan, Gramsci'nin bu defterde hayli geniş yer ayırdığı "İkinci Bölüm"ün hemen o sırada ya da çok kısa bir süre sonra başlamış olmasına inanmak abes olmaz. Madde 41'de Gramsci Mart 1931'de yayımlanmış bir makaleye atıfta bulunuyor yani "Felsefe Üzerine Notlar"ın son sekiz bölümünün o tarihten sonra yazılmış olmasından şüphe edilemez. Ayrıca Madde 44'ün de 26 Temmuz 1931'de yazıldığı kesindir (Metin için Notlar'a bakınız). Dahası, Madde 47'de Gramsci Turi Hapishanesi'nde 31 Ağustos 1931'de eline geçen bir kitaba alenen atıfta bulunmaktadır.

Gramsci bu defterin kullanılabilir boş sayfalarını muhtelif notlara ayırmaya Ağustos 1931'de ya da hemen ertesinde başlamıştır. Madde 49'da (el yazmasında sayfa 35v) şöyle yazıyor: "Yakın zamanlarda (Ağustos 1931) okudum ki..." Hatta Madde 70, Madde 75, Madde 84 ve Madde 100'de Aralık 1931'de basılmış makalelerden alıntılar yapıyor. Ayrıca Madde 98'de Gramsci Defter 6'daki Madde 183 ve Madde 188'e göndermelerde bulunuyor.

L'officina gramsciana: Ipotesi sulla struttura dei "Quaderni del carcere" (Napoli: Bibliopolis, 1984) adlı eserinin 142. sayfasında Gianni Francioni Defter 7'nin oluşturulma kronolojisi için şöyle bir öneride bulunmuş:

Madde;	
1-11	Kasım 1930
12-17	Kasım-Aralık 1930 arası
18-22	Kasım-Aralık 1930 arası ve Şubat 1931
23-32	Şubat 1931
33-48	Şubat-Kasım 1931 arası
49-54	Ağustos 1931
55-59	Ağustos-Ekim 1931 arası
60-68	Ekim 1931
69	Ekim-Aralık 1931 arası
70-108	Aralık 1931

METİN İÇİN NOTLAR

Felsefe Üzerine Notlar. Materyalizm ve İdealizm. İkinci Dizi

Madde 1. *Benedetto Croce ve Tarihsel Materyalizm*

1. Gramsci el yazmasının sayfa numaralarına atıfta bulunmuş; bkz. Defter 7, Madde 8.

2. Bkz. "Il congresso di Oxford" (Oxford Kongresi), "Commenti e schermaglie" (Yorumlar ve Çatışmalar) bölümü, *La Nuova Italia* 1, no. 10, (20 Ekim 1930): S. 431-32. 1-5 Ekim 1930'da Oxford'da düzenlenen Yedinci Uluslararası Felsefe Kongresi hakkındaki bu kısa ve imzasız makale "katılımcılardan birinin" (büyük ihtimalle Croce'nin) Croce'nin estetik konulu tartışmaya müdahalesi hakkında yazdığı bir mektuptan bir bölüm aktarmaktadır. Bu mektupta Croce Sovyetler Birliği'nden Anatoly Lunacharsky'ye katılmadığını ifade eder. Mektubun anonim yazarı diğer şeylerin yanı sıra şöyle de yazmış:

> Bay Lunacharsky'ye bir görüşümü daha belirtmek isterim: Tarihsel materyalizmin kesinkes anti metafizik ve tümüyle realist bir konsept olduğu inancının aksine bu teori metafizik olduğundan da çok teolojiktir çünkü gerçek sürecinin biricikliğini yapı ve üstyapıya, numen ve fenomene ayırır ve kendine temel olsun diye bir numen olarak gizli bir Tanrı?yı, tüm ipleri elinde tutan ve ahlâk, din, felsefe, sanat ve her şeyin görünümlerinin ardındaki tek gerçeklik olan Ekonomi'yi seçer. (s. 432)

Gramsci 1 Aralık 1930'da Tatiana Schucht'a gönderdiği bir mektupta bu kısa makale üzerine uzun uzadıya yazar ve bu maddede değindiği noktaların birçoğuna tekrar değinir:

> Roma'daki kitabevlerinde Profesör Russo'nun çıkardığı *La Nuova Italia*'nın Ekim sayısını bulup Giulia'ya gönderebilirsen çok sevinirim. Orada yakın zamanda Oxford'da düzenlenmiş Uluslararası Felsefeciler Kongresi'nde Benedetto Croce ile Lunacharsky arasında tarihsel materyalizmin bir estetik doktrininin olup olamayacağı konusunda yaşanan incelikli tartışmayı içeren bir mektup yayımlandı. Bu mektubun bizzat Croce'ye ya da onun bir yandaşına ait olma olasılığı var ve oldukça ilginç.

Öyle görünüyor ki Croce kısmen korumacı kısmen de alaycı bir tavırla kongrenin ilgisini çekecek bir şekilde babacan bir ton kullanarak Lunacharsky'nin tezine yanıt vermiş. Mektuptan, Croce'nin tarihsel materyalizm üzerine fazlasıyla kafa yorduğunu, bu konuda uzun uzun yazdığını ve konunun tamamına her açıdan bütünüyle daldığını Lunacharsky'nin bilmediği anlaşılıyor. Bu bana oldukça ilginç geldi zira Croce'nin kitapları Rusçaya çevrildi ve ayrıca Lunacharsky de İtalyancayı gayet iyi biliyor.

Bu mektuptan, Croce'nin tarihsel materyalizm tutumunun eski... Ortaçağ ilahiyatçılığına, Kant öncesi ve Kartezyenizm öncesi felsefeye bir dönüşü temsil ettiği de ortaya çıkıyor. İnsanı şüpheye düşüren oldukça sıra dışı konu ise, onun da tüm o tanrısal sükûnetine karşın Homeros'a kıyasla içinin çok daha fazla geçmeye başlamasıdır. Bu konuya özel bir yazı yazıp yazmayacağını bilmiyorum. Olur da yazarsa çok ilginç olur zira kendi çalışmalarından gerekli ve yeterli argümanları çıkarıp ona yanıt vermesinin zor olmayacağını sanıyorum. Bence Croce oldukça saydam bir polemiksel el çabukluğu sergilemiştir ve onun görüşü, felsefi-tarihsel bir görüşten ziyade yalnızca iradi bir eylemdir yani pratik bir amaca yöneliktir. Birçok sözde tarihsel materyalizm teorisyeninin Ortaçağ ilahiyatçılığına benzer bir felsefi konuma düşmüş olabileceği ve "iktisadi yapı"dan bir tür "bilinmeyen tanrı" yaratmış olabileceği ihtimali belki kanıtlanabilir fakat bu ne anlama gelecektir? Bu, sanki Papa'nın ve Cizvitlerin dinini yargılamaya çalışan birinin Bergamo köylülerinin batıl inançlarından söz etmesine benzeyecektir. Croce'nin tarihsel materyalizm tutumu bana göre Rönesans insanının Luther reformlarına bakışıyla aynıdır: "Luther'in gittiği yerde kültür ölür," der Erasmus. Tarihçiler ve Croce de bugün, Luther ve Reform'un Croce felsefesinin dâhil olduğu tüm modern felsefenin ve medeniyetin başlangıcında durduğunu kabul ederler. Rönesans insanı büyük bir ahlâki ve entelektüel yenilenme hareketinin, Lütercilikte olduğu gibi geniş halk kesimlerince sahiplendiği oranda başta kaba ve batıl formlara bürüneceğini ve kısıtlı bir büyük aydınlar aristokrasisi değil de Alman halkının başrolde olması ve Reformların standart uygulayıcısı olması sebebiyle bunun kaçınılmaz olacağını göremedi. Şayet yapabilirse, Giulia, Croce-Lunacharsky polemiğinin önemli birtakım entelektüel tartışmalara yol açıp açmadığını bana bildirsin. (Antonio Gramsci, *Letters From Prison*, ed: F. Rosengarten, çev: R. Rosenthal, [New York: Columbia University Press, 1994], 1: s. 364-65)

Bolşevik bir devrimci ve en başından itibaren partinin bir üyesi olan

Anatoly Lunacharsky (1875-1933) İsviçre'de eğitim gördü ve özellikle edebiyat ve sanatla ilgilendi. Devrim süresince Rusya'nın kültürel hazinelerinin korunmasında başrolü üstlendi. Lunacharsky 1917-1929 arasında eğitim komiserliği görevini yürüttü. 1930'da Oxford'da düzenlenen Uluslararası Felsefe Kongresi'nde Croce "Antistoricismo" (Anti tarihselcilik) başlıklı bir sunum gerçekleştirdi. Bu sunumu, daha önce 1926'da Cambridge, Massachusetts'te düzenlenen Uluslararası Felsefe Kongresi'nde gerçekleştirdiği bir başka sunum ("Punti di orientamento della filosofia moderna" [Modern Felsefenin Yönelimindeki Noktalar]) ile birlikte bir kitapçık halinde yayımladı. Bkz. B. Croce, *Punti di orientamento della filosofia moderna: Antistoria*, (Bari: Laterza, 1931). Gramsci 25 Ocak 1932'de Tatiana Schucht'a yolladığı mektupta bu kitapçığın kendisine gönderilmesini istedi.

3. Gramsci, Benedetto Croce tarafından (*La Critica* 26, no. 6, [20 Kasım 1928]: s. 459-60) Henri De Man'ın *Au delà du Marxisme* kitabı için yazılan bir yazıda yöneltilmiş övgüden söz ediyor. Bu kitap hakkında ve Henri De Man için bkz. Defter 1, Madde 61, not 13 ve Madde 132, not 4.

4. Bkz. Defter 4, Madde 44. Gramsci burada Sorel'in Clemenceau üzerine düşüncelerini uzun uzadıya alıntılıyor.

5. Defter 4, Madde 3'te Gramsci, Benedetto Croce'nin Erasmus'tan alıntı yaptığı *Storia dell'età barocca in Italia* (1929) kitabından bir pasaj aktarıyor: "Ubicumque regnat lutheranismus, ibi litterarum est interitus."

6. Gramsci, en açık haliyle *Storia d'Europa nel secolo decimonono* (Bari: Laterza, 1932) adlı kitapta sergilenen Croceci tutumu aktarıyor. İtalyanca baskıda ilgili pasaj s. 31-32'dedir. Buradaki alıntı ise eserin İngilizce tercümesindendir:

> Onu bir sistem içinde sunan ve argümanlarla savunan Katolik görüş ve doktrinler, ideal çeperde, liberalizmin başını ağrıtacak bir muhalefet değildi. Bunun en sağlam kanıtı, önceki yüzyıllarda silahlar ve yazılarla -özellikle Voltaire ve Ansiklopedistler tarafından; onun meyvesi toplanmıştı- sürdürülmüş savaşı devam ettirmekten vazgeçmesi ve hatta o savaşa karşı duyduğu tiksintidir. Ama tam da bu sebepten, savaşta ısrar etmesi halinde içine düşeceği lüzumsuz konum kadar yakışıksız bir duruma düşecekti. Kalanlar dönemin ruhuna teslim edilecekti. Hatta yakışıksız olmaktan çok kaba ve gayrı insani olacaktı zira (Voltaire ve takipçileri bunu görememişti) acıları ve kederleri hafifletecek ve yumuşatacak, acı veren yaşam ve ölüm sorununu çözecek eski

> inanç, o mitolojik inanç hâlâ yürürlükteydi ve şiddetle saf dışı bırakılamaz ya da alaycılıkla küçük düşürülemezdi. Bu inanç çok politik de olmayacaktı zira hem bu inançlar ve onlarla ve öğretileriyle bulunan teselliler birçok insan için toplumsal görevlerin formülü ve otoritesiydi hem de bunlar toplumsal refah ve hayır kurumlarının ve vakıflarının kurulmasını sağlamıştı, düzen ve disiplini -tüm güçler ve kapasiteler asimile edilecek ve zamanla dönüştürülecekti fakat yerlerine neyin geleceğini ya da bunların tamamen değiştirilip değiştirilmeyeceğini bilmeksizin yok edilmeyeceklerdi- tesis etmişti. (Benedetto Croce, *History of Europe in the Nineteenth Century*, çev: Henry Furst, [New York: Harcourt Brace, 1933], s. 24-25)

7. Giovanni Gentile'nin eğitim reformu, din eğitimini ilkokullarda zorunlu hale getirdi. Bkz. Defter 4, Madde 53, not 6 ve Madde 55, not 1-3.

8. Benedetto Croce, Başbakan Giovanni Giolitti hükümetinde 1920-1921 arası eğitim bakanlığı yaptı.

9. Benedetto Croce'nin zihinsel huzurun sadece dini inançla sağlanabileceği varsayımına karşı çıktığı "Religione e serenità" (Din ve Zihinsel Huzur) adlı kısa makalesine bakınız. Makale şöyle başlıyor:

> Dinin felsefenin veremeyeceği bir tür teselli ve huzur sağladığını söylemek çok yaygınlaştı. Olgulardan yola çıkınca, ben durumun böyle olduğunu söylemeye çekinirim. Etrafıma bakıyorum ya da birlikte yaşadığım veya tanıştığım dindar kişileri (bir dine inananları kastediyorum) aklıma getiriyorum ve onların tanıdığım dindar olmayan kişilerden (inanmayanlardan) daha az sorunlu olduklarını düşünmüyorum. Neşe ve keder bir grupta olduğu kadar diğer grupta da var.

Bu makale ilk olarak *La Critica* 13, no. 2, (20 Mart 1915): s. 153-55'te yayımlandı. Daha sonra Croce'nin *Etica e politica* (Bari: Laterza, 1931) kitabının "Frammenti di etica" (Etik üzerine yazılar) adlı birinci bölümüne dâhil edildi; bkz. s. 23-25. Gramsci'nin elinde Turi'de iken *Eticae politica*'nın bir kopyası vardı fakat "Religione e serenità" makalesine aşinalığı ve hayranlığı en az 1917'ye dayanır. O yıl, Gramsci *La città futura* adını verdiği yayının tek sayısını yayımladı (11 Şubat 1917) ve dergiye Croce'nin makalesinin biraz kısaltılmış bir versiyonunu dâhil etti. Daha sonra aynı kısaltılmış versiyonu "La vanità della religione" (Dinin Boşunalığı) başlığı altında *L'ordine nuovo* 2, no. 10, (17 Temmuz 1920):

s. 76'da yeniden yayımladı. 17 Ağustos 1931'de Tatiana Schucht'a yazdığı bir mektupta Gramsci makalenin motivasyonuna (ve hayranlık sebebine) değinir ama makalenin adını alenen söylemez:

> Cosmo'nun öğrencisi iken pek çok konuda onunla anlaşamazdım... Bana öyle gelirdi ki hem ben hem de Cosmo, dönemin (yani yüzyılın ilk on beş yılının) birçok diğer aydını gibi, kendimizi şöyle ortak bir zeminde bulmuştuk: İtalya'da Benedetto Croce tarafından başlatılmış ahlâki ve entelektüel reform hareketine bütünüyle ya da kısmen katılıyorduk. Croce'nin ilk tespiti, modern insanın dinsiz yani vahyedilmiş, pozitif, mitolojik ya da nasıl tanımlarsanız tanımlayın din olmaksızın yaşayabileceği ve yaşamak zorunda olduğu şeklindeydi. Bu tespit bana bugün bile dünya kültürüne modern İtalyan aydınların yaptığı en büyük katkı gibi geliyor. Ben bunu kaybedilmemesi gereken medeni bir kazanım olarak görüyorum. (Antonio Gramsci, *Letters from Prison*, ed. F. Rosengarten, çev: R. Rosenthal, [New York: Columbia University Press, 1994], 2: s. 56)

10. Mario Missiroli, "Il socialismo contro la scienza" (Bilime Karşı Sosyalizm), "La battaglie delle idee" (Fikirler Savaşı) bölümü, *L'ordine nuovo* 1, no. 10, (19 Temmuz 1919): s. 77-78. Makalenin sonuna P. T. (Palmira Togliatti) tarafından yazılmış bir "Postilla" (Not) eklenmiştir. Mario Missiroli için bkz. Defter 1, Madde 43, not 12.

11. Mario Missiroli, "Religione e filosofia" (Din ve Felsefe), "Calendario" bölümü, *L'Italia letteraria* 2, no. 12, (20 Mart 1930). İtalikler Gramsci'ye aittir.

12. Mario Missiroli, *Date a Cesare: La politica di Mussolini con documenti inediti*, (Roma: Del Littorio, 1929). Bu kitap için bkz. Defter 3, Madde 37, not 6.

13. Gramsci, Croce'nin Marx yorumlarına yönelttiği eleştiriler için temel aldığı ve Turi'de iken elinde bulunan bir kitaptan söz ediyor: Benedetto Croce, *Materialismo storico ed economia marxistica*, 4. baskı, (Bari: Laterza, 1921). Bu kitap ilk olarak 1899'da basıldı. İngilizce tercümesi için bkz. *Historical Materialism and the Economics of Karl Marx*, (Londra: Allen and Unwin, 1914). Bu tercümede İtalyanca orijinalde bulunan ikinci bölüm yoktur.

14. Buradaki referans Benedetto Croce'nin *Elementi di politica* (Bari: Laterza, 1929) eseridir. Bu kitap daha sonra *Etica e politica*'nın ikinci

bölümü olarak basıldı. Aşağıdaki parça *Elementi di politica*'nın İngilizce tercümesindendir:

> O dönemin akademisyenlerinin filolojik tarih yazımındaki tembelliklerine bir son vermek ve konuşmayı bırakıp olgulara geçilmesini sağlamak için bana hayli etkili görünen tarihsel materyalizm konseptlerinin çalışılmasını tavsiye eden ilk kişilerden biri olduğum kadar, kendimizi geçmişten kalan ön yargılardan kurtarmamız gerektiğini de tavsiye eden ilk kişilerden olmak istedim. Bu benim için hayli doğaldı zira o doktrinin sözde metafizikçilerine ve natüralistlerine karşı savunma halindeydim ve o prensiplerin basit deneysel araştırma kuralları olarak görülmesi gerektiğini tavsiye ediyordum. (Benedetto Croce, *Politics and Morals*, çev: S. Castiglione, [New York: Philosophical Library, 1945], s. 96).

15. Benedetto Croce, *Storia della storiografia italiana nel secolo decimonono*, 2 Cilt, (Bari: Laterza, 1921). Croce'nin on dokuzuncu yüzyıl tarih yazımı üzerine bu eseri Gramsci'nin kitapları arasında değildi fakat farklı defterlerde bu kitaba yapılan göndermeler (özellikle Defter 9, Madde 106) Turi döneminde kitabın bir kopyasına sahip olduğunu gösteriyor.

16. *Elementi di politica*'da (s. 91-92) Croce şöyle yazmış: "Natüralizmi... bir tür diyalektik izler fakat bu diyalektik iktisadi yaşamı bir gerçeklik ve ahlâki yaşamı bir görünüm, bir yanılsama veya diğer bir tabirle bir "üstyapı" olarak gören tarihsel materyalizm formundadır" (Croce, *Politics and Morals*, s. 95). Bu konu hakkında bkz. Defter 4, Madde 15 ve not 3.

17. Gramsci, *Nuova Italia*'dan alıntılanan ve bu maddenin en başında sözü geçen mektupta (Gramsci'nin haklı olarak Croce'ye atfettiği) Lunacharsky'ye yönelik argümandan bahsediyor.

18. *Feuerbach Üzerine Tezler*'in (1845) üçüncüsünde Marx şöyle yazıyor: "İnsanların koşulların ve yetiştirme tarzının ürünü ve dolayısıyla değişmiş insanların başka koşulların ve değişmiş yetiştirme tarzlarının ürünü olduğunu söyleyen materyalist doktrin, koşulları değiştirenin insan olduğunu ve eğitimcinin de eğitilmesi gerektiğini unutur" (K. Marx ve F. Engels, *Collected Works*, Cilt 5, *1845-1847*, [New York: International Publishers, 1975], s. 7).

19. Bkz. Defter 4, Madde 56, not 3.

Madde 2. *Bilimsel ve Felsefi Dillerin Çevrilebilirliği.*

1. Haziran ve Temmuz 1921'de yapılan Üçüncü Enternasyonal Üçüncü Kongresi'nde başlıca tartışma konularından biri ulusal siyasal partilerin yapısı ve organizasyonuydu. İlgili resmi belge için bkz. "The Organizational Structure of the Communist Parties, the Methods and Content of their Work: Theses," *Theses, Resolutions, and Manifestos of the First Four Congresses of the Third International*, ed: Alan Adler, çev: A. Holt ve B. Holland, (Londra: Pluto, 1983), s. 234-61.

2. "Vilici", Lenin idi.

3. Komünist Enternasyonal'in (Gramsci'nin de katıldığı) Dördüncü Kongresi'ne sunduğu 13 Kasım 1922 tarihli raporda Lenin, Üçüncü Kongre'deki parti organizasyonu kararını "fazla Rus" olmakla eleştirmişti:

> 1921'deki Üçüncü Kongre'de Komünist partilerin örgütsel yapısı ve faaliyet yöntemleri ve içerikleri üzerine bir karar benimsedik. Karar mükemmel fakat neredeyse tamamen Rus karakterli, yani içerdiği her şey Rus koşullarına dayanıyor. Bu hem iyi hem de kötü. Kötü çünkü hiçbir yabancının onu okuyamayacağına eminim. Bunu söylemeden evvel kararı bir kez daha okudum. Öncelikle çok uzun ve elli ya da daha fazla madde içeriyor. Yabancılar genelde bu tür şeyler okuyamazlar. İkincisi, okusalar bile, fazla Rus olduğu için anlayamazlar. Rusça yazıldığı için değil -bütün dillere kusursuz bir şekilde çevrildi- tümüyle Rus ruhu barındırdığı için. Üçüncüsü, ola ki bir yabancı bunu anladı diyelim, uygulaması mümkün değildir. Bu da üçüncü kusuru... Daha önce belirttiğim gibi, karar mükemmel bir şekilde yazılmış. Elliden fazla maddesinin her birinin altına imza atarım. Öte yandan Rus deneyimini yabancılara aktarmayı öğrenemediğimizi de söylemek isterim. Kararda yer alan her şey ölü bir mektup niteliğinde. Bunun farkına varmazsak ilerlememiz mümkün değildir. (V. I. Lenin, *Collected Works*, Cilt 33, *Ağustos 1921-Mart 1923*, [Londra: Lawrence and Wishart, 1966], s. 430)

Madde 3. *Felsefi ve Bilimsel "Esperanto".*

1. Volapük, 1880 civarında Alman Katolik Rahip Johann Martin Schleyer tarafından uluslararası bir iletişim aracı olması amacıyla yaratılmış yapay bir dildir. Yüzyılın başında bu dil, tümüyle Esperanto'nun gölgesi altında kaldı.

Gramsci, gazete yazılarında birden fazla kez Esperanto ve bu dili yaymaya çalışanları kötülemiştir. Bkz. Defter 3, Madde 73, not 4 ve Madde

76, not 3.

2. Mario Govi'nin *Fondazione della metodologia: Logica ed epistemologia* (Turin: Bocca, 1929) adlı metodoloji kitabının bir kopyasının Gramsci'de bulunma ihtimali çok zayıftır. Bu kitap hakkındaki bilgileri dergilerdeki makale ve incelemelerden almıştır. Okuduğu incelemelerden biri muhtemelen şudur: Renato D'Ambrosio, *Nuova rivista storica* 15, no. 1-2, (Ocak-Nisan 1932): s. 206. Gramsci, bu defterde Madde 86'da yine bu kitaptan söz eder. Ayrıca Defter 8, Madde 184'te de yeniden gündeme getirir ve oradaki kaynağı ise şudur: "Metodologia o agnosticismo?" (Metodoloji mi Agnostisizm mi?), *La civiltà cattolica* 81, no. 4, (15 Kasım 1930): s. 331-43.

3. Halkın El Kitabı için bkz. Defter 1, Madde 153, not 3.

Madde 4. *Ahlâk Bilimi ve Tarihsel Materyalizm.*

1. Gramsci Karl Marx'ın *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'ya yazdığı önsözden bu cümleyi defterlerde birkaç kez kullanmıştır. Genel bağlam için bkz. Defter 4, Madde 38, not 1.

Madde 5. Halkın El Kitabı, *Bilim ve Bilim Aygıtları.*

1. Bu maddedeki tespitler Nikolai Bukharin'in şu eserindeki varsayımlarından esinlenmiş gibi görünüyor: *Historical Materialism: A System of Sociology*, (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1969): "Bilimin içeriği son tahlilde toplumun teknik ve iktisadi evresiyle belirlenir... Her ne kadar problemler temelde teknoloji ve iktisat tarafından yaratılsa da, bunların birçok bilim dalındaki çözümü ufku genişletmek konusunda sıra dışı bir öneme haiz aygıtlara sahip bilimsel teknikteki başkalaşımlara dayanır" (s. 164-65). Bir de şu var: "Bilimin içeriği teknoloji ve iktisadın içeriğiyle şekillenir ve gelişimi de başka şeylerin yanı sıra bilimsel bilginin araçlarıyla belirlenir" (s. 169).

2. Frederick Engels'in *Anti-Dühring* eserinin (New York: International, 1939) giriş kısmından: "Her koşulda doğa bilimi bugün öyle ilerledi ki artık diyalektik sentezden kaçma şansı kalmadı. Ancak deneyimlerinin özetlendiği sonuçların konseptler olduğu olgusu gözden kaçırılmadığı takdirde bu süreç daha da kolaylaşacaktır. Öte yandan konseptlerle çalışma sanatı doğuştan gelen bir yetenek değildir ve gündelik bilinçle de kazanılamaz. Aksine gerçek düşünceyi gerektirir ve bu düşüncenin deneysel doğa bilimiyle eşit oranda uzun bir deneysel tarihi var-

dır" (s. 19).

3. Gramsci, Giuseppe Boffito'nun *Gli strumenti della scienza e la scienza degli strumenti*, (Floransa: Libreria Internazionale Seeber, 1929-1930) adlı kitabı hakkındaki bilgiyi şu makaleden edinmiş olabilir: "Gli strumenti della scienza e la scienza degli strumenti" (Bilimin Aygıtları ve Aygıtların Bilimi), *La civiltà cattolica* 81, no. 1, (22 Şubat 1930): s. 415-21.

Birtakım esaslı bibliyografik projelere kendini adamış Barnabasçı Rahip Giuseppe Boffito (1869-1944) bilim tarihini de kapsayan bazı konularda yazılar kaleme almıştı.

Madde 6. Halkın El Kitabı *ve Sosyoloji*

1. Gramsci'nin burada atıfta bulunduğu Bukharin imzalı *Historical Materialism* kitabındaki pasaj için bkz. Defter 4, Madde 13, not 13.

2. Gramsci Turi'de iken elinde bulunan ve çeşitli notlarda yorumlar yaptığı Henri De Man imzalı kitaplardan birine (ya da her ikisine) atıfta bulunuyor olabilir. Bkz. Defter 1, Madde 61, not 13.

Madde 7. *Ebe Metaforu ve Michelangelo'nun Metaforu*

1. Michelangelo'ya ait sonenin ("Non ha l'ottimo artista alcun concetto") açılış dizeleri Benedetto Croce tarafından şuradan alıntılanmıştır: "La lirica del Cinquecento" (On Altıncı Yüzyıl Liriği), *La critica* 28, no. 6, (20 Kasım 1930): s. 428. Gramsci'nin de kaynağı muhtemelen buydu.

Madde 8. *Benedetto Croce ve Tarihsel Materyalizm*

1. Benedetto Croce, *Storia dell'età barocca in Italia*, (Bari: Laterza, 1929), s. 49.

Giovanni Botero için bkz. Defter 3, Madde 141, not 2.

2. Sorel'den yapılan alıntının tamamı için bkz. Defter 1, Madde 3, not 6.

Madde 9. *B. Croce ve Etik-Siyasal Tarih*

1. *Cultura e vita morale*, 2. Baskı, (Bari: Laterza, 1926) adlı eserde Croce şöyle yazmış:

> Asıl mesele gerçek devletin maddi dünyada ve belli bir tarihsel anda nerede olduğudur, etik gücün gerçekte nerede bulunduğudur. Her ne kadar devlet, somut etiksellik olsa da bu etikselliğin hükümette, egemen güçte, bakanlarda, parlamentoda da ol-

>ması şart değildir. Bu etiksellik hükümete doğrudan katılmayanlarda, düşmanlarda ve bir devletin karşıtlarında, devrimcilerde de bulunabilir. Devlet fikri, sırf bir fikir olduğundan dolayı, tümüyle dengesizdir. Onu şu ya da bu kuruma ya da bir kurumlar bütününe sıkıştırma çabası onun sadece gölgesini ya da somut olumsuzunu elde etme riskini içinde taşır. Pratik meseleyi ele alırken, soyut ya da genel spekülatif araştırma, kendini bir konuya özgü ve tarihsel araştırmaya dönüştürmeli ve beklenmedik olanlara eğilmelidir. Deneysel durumlarla yüzleşen bir düşünce adamı için şunu haykırmak çok da sıra dışı bir durum değildir: *L'État c'est moi.* Hatta bu konuda sonuna dek haklı bile olabilir. Kendi döneminin egemenleriyle karşı karşıya geldiğinde ve yeni tür egemenler tasarladığında, Tommaso Campanella'nın haykırdığı (her ne kadar o kadar da haklı olmasa da) şey buydu: "Gerçek, silahlı hükümdarlara zıt sahte hükümdarlar." (s. 24-25)

2. Bkz. Benedetto Croce, *Storia del regno di Napoli*, (Bari: Laterza, 1926); *Storia d'Italia dal 1871 al 1915*, 3. Baskı, (Bari: Laterza, 1928). Turi'de iken Gramsci'nin elinde ikinci eserin bir kopyası vardı. Her iki eser de İngilizceye tercüme edildi: *History of the Kingdom of Naples*, ed: H. Stuart Hughes, çev: F. Frenaye, (Chicago: University of Chicago Press, 1970); *A History of Italy, 1871-1915*, çev: C. M. Ady, (New York: Russell and Russell, 1963).

Madde 10. *Yapı ve Üstyapı.*

1. Defter 4'teki "Felsefe Üzerine Notlar. Materyalizm ve İdealizm. Birinci Dizi" kısmına bakınız. Özellikle Madde 12, 38, 45.

2. Gramsci, Rosa Luxemburg'un ilk olarak Almancada *Massenstreik: Partei und Gewerkschaften* (1906) adıyla basılan genel grev üzerine meşhur kitapçığına atıfta bulunuyor. Gramsci, önsözünü Cesare Alessandri'nin yazdığı *Lo sciopero generale: Il partito e i sindacati* (Milano: Avanti! 1919) adlı İtalyanca tercümeyi (Fransızcasından yapılmış) okumuştur. İngilizce tercümesi için bkz. *The Political Party and the Trade Unions*, (New York: Harper and Row, 1971).

3. Her ne kadar başlangıçta eline geçmese de (kardeşi Carlo'ya gönderdiği 25 Ağustos 1930 tarihli mektuba bakınız) Gramsci nihayetinde Krasnov'un (ilkin Rusça olarak 1921'de Berlin'de basılan) bir romanının İtalyanca tercümesini okuyabildi: P. N. Krasnoff, *Dall'aquila imperiale alla bandiera rossa*, (Floransa: Salani, 1929). İngilizce tercümesi

için bkz. P. N. Krasnov, *From Double Eagle to Red Flag*, 2 Cilt, (New York: Duffield, 1926).

Kazak asıllı Peter Nikolayeviç Krasnov (1869-1947) Rus İmparatorluk Ordusu'nun yüksek rütbeli bir subayı ve Kerensky'yi destekleyen birliklerin liderlerinden biriydi. Bolşevikleri Petrograd'dan atmaya çalışırken yakalanmış olsa da sonradan salındı ve uzun süre geçmeden Ekim Devrimi'ni önlemeye çalışan silahlı mücadeleye dâhil oldu. İç savaşta Krasnov Bolşevik karşıtı Beyaz Ordu'yu komuta etti fakat 1919'da, ciddi bir askeri yenilginin ardından ülkeyi terk ederek Almanya'ya yerleşti. Savaşın ardından bir Nazi iş birlikçisi olarak Sovyetler Birliği'ne geri götürüldü ve idam edildi.

4. Quintin Hoare ve Geoffrey Nowell Smith, tarihsel bağlamı aktarıyorlar:

> Tukhachevsky komutasındaki Kızıl Ordu Ağustos 1920'de Pilsudski'nin Sovyetler Birliği'ni işgalinin ardından karşı saldırıya geçtiği Varşova kapılarında durduruldu. Yenilginin ardından yerel nüfusun desteğini almaksızın "devrimi ihraç etme" girişiminin mantıklı olup olmadığı ve yenilginin kişisel sorumluluklarının kimlerde olduğu (Stalin'in desteklediği Budyenny ve Egorov, Başkomutan S. Kamenev'in emirlerine uymamış ve Varşova'dan önce Tukhachevsky ile birleşmek yerine Lvov'a yönelmişlerdi) konularında tartışmalar çıktı. (Antonio Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks*, ed: ve çev: Q. Hoare ve G. Nowell Smith, [New York: International, 1971], s. 234n).

5. Luigi Cadorna için bkz. Defter 1, Madde 44, not 10.

Madde 11. *Gentile'nin "Aktüel İdealizmi" Üzerine Bir Değerlendirme.*

1. Bruno Revel, "Il VII Congresso di filosofia (Yedinci Felsefe Kongresi), *L'Italia Letteraria* 2, no. 47, (23 Kasım 1930).

Mayıs 1929'da Roma'da düzenlenen Yedinci Ulusal Felsefe Kongresi'ne Giovanni Gentile başkanlık etmişti. Kongre'nin öne çıkan konularından biri Thomasçı Fransisken Rahip Agostino Gemelli ile Giovanni Gentile arasındaki polemikti. Bir yerde, Gemelli şöyle demişti: "Hiçbir felsefi sistem Hristiyan yaşamın temelini idealizm kadar kökten yadsımaz." (Agostino Gemelli için bkz. Defter 4, Madde 53, not 7.) Kongre'nin tutanakları şurada yayımlanmıştır: *Atti del VII Congresso Nazionale di Filosofia, Roma, 26-29 Maggio 1929*, (Milano: Bestetti e Tuminelli, 1929).

Giovanni Gentile için bkz. Defter 1, Madde 15, not 1.

Madde 12. *Birey Olarak İnsan ve Yığın Olarak İnsan.*

1. "Senatörler iyi insanlardır, senato ise kötü bir hayvandır."

2. Robert Michels için bkz. Defter 2, Madde 45, not 2.

3. Alıntı, Giovanni Faccioli'nin şu yazısındandır: "Il volto del bolscevismo" (Bolşevizmin Yüzü), *L'Italia letteraria* 2, no. 35, (31 Ağustos 1930). Makale İtalyancada da *Il volto del bolscevismo* adıyla çıkan René Fülöp-Miller imzalı kitap hakkındadır. Faccioli, Füllöp-Miller'in ana tezlerinden bazılarını kelimesi kelimesine aktarır. Gramsci'nin yazısı da Faccioli tarafından işaret edilen konular hakkındadır. Fülöp-Miller'in kitabı Gramsci'nin özellikle ilgisini çekmiştir. Bkz. Defter 6, Madde 133, not 2.

Madde 13. *Einaudi ve Tarihsel Materyalizm.*

1. Luigi Einaudi için bkz. Defter 1, Madde 11, not 1.

2. Bkz. Benedetto Croce, *Materialismo storico ed economia marxistica*, 4. Baskı, (Bari: Laterza, 1921). Turi'de iken Gramsci'nin elinde bu kitabın bir kopyası mevcuttu. Bu kitap İngilizceye *Historical Materialism and the Economics of Karl Marx* adıyla fakat "Le teorie storiche del Prof. Loria" (Profesör Loria'nın Tarih Teorileri) başlıklı ikinci bölüm olmaksızın çevrildi (Londra: Allen and Unwin, 1914).

3. Bkz. Defter 1, Madde 11.

4. Achille Loria için bkz. Defter 1, Madde 25, not 1.

Luigi Einaudi, *La riforma sociale*'yi 1900'den 1935'e dek düzenledi.

5. Gramsci makalenin başlığını tam olarak hatırlamıyor fakat Loria'nın hangi makalesine atıfta bulunduğu oldukça açık. Bkz. Achille Loria, "Documenti ulteriori a suffragio dell'economismo storico" (Tarihsel Ekonomizm Lehine Ek Belgeler), *La riforma sociale* 36, no. 9-10, (Eylül-Ekim 1929): s. 409-48.

6. Bkz. Luigi Einaudi, "Il mito dello strumento tecnico ed i fattori umani del movimento operaio" (Teknik Araç Miti ve İşçi Hareketinin İnsani Yanları), *La riforma sociale* 37, no. 6, (Kasım-Aralık 1930): s. 579-89. Einaudi'nin makalesinde Rinaldo Rigola'nın otobiyografisi ele alınıyor: *Rigola e il movimento operaio nel biellese: Autobiografia. Saggio sulla storia del movimento operaio*, (Bari: Laterza, 1930). Turi'de iken Gramsci'nin elinde bunun bir kopyası vardı.

Piedmont'un Biella kasabasında doğan Rinaldo Rigola (1868-1954) 1906'da Milano'da kurulan ulusal sendika Confederazione Generale del Lavoro'nun (CGL) kurucularından biriydi. Sendikanın başta gelen ve en güçlü bileşenleri Kuzey'deki sanayi işçileri idi ancak içinde tarım işçileri de yer almaktaydı. Sosyalist Parti ile oldukça yakın bir ilişkisi olsa da, CGL otonom kaldı ve 1918'e dek sendikanın genel sekreterliğini yürüten Rigola genel olarak ılımlı bir çizgi izledi ve atışma siyasetinden özellikle uzak durdu. CGL, 1927'de sendikaları etkisizleştiren Faşist yasaların ardından yasaklandı.

7. Bkz. Croce, *Materialismo storico ed economia marxistica*, s. 39-40. Ayrıca Gramsci'nin özellikle Croce'nin Loria'ya ait "teknik araç" konseptini reddetmesine değindiği Defter 4, Madde 19'a da bakınız.

8. Gramsci, özellikle Luigi Einaudi'nin iki kitabını düşünüyor olabilir: *Prediche* (Bari: Laterza, 1920) ve *Gli ideali di un economista* (Floransa: La Voce, 1921). Gramsci'de ikinci kitabın bir kopyası vardı fakat hapishanedeki kitapları arasında yoktu.

9. Einaudi, "Piero Gobetti nelle memorie e nelle impressioni dei suoi maestri" (Hocalarının Gözünden Gobetti) ana başlığı altında Gobetti tarafından kurulmuş *Il Baretti* 3, no 3'te (16 Mart 1926) yayımlanmış bir dizi Gobetti (Şubat 1926'da Paris'te ölen) yazısına katkıda bulunanlardan biriydi. Einaudi yazısında Gobetti'nin komünistlerle dostane ilişkilerini ve onların mücadelesine duyduğu sempatiyi onun cömert ruhuna ve dönemin genel toplumsal-siyasal atmosferine bağlamaya (dolayısıyla önemsiz kılmaya) çalışmıştı. Aynı konuya Giuseppe Prato da Piedmont uğruna savaşın sosyoiktisadi etkilerini anlattığı kitabında (Carnegie Endowment for International Peace kuruluşunun bir yayını) değinmişti: *Il Piemonte e gli effetti della guerra sulla sua vita economica e sociale*, (Bari: Laterza; New Haven: Yale University Press, 1925); bkz. özellikle s. 233. Gramsci, Prato'nun kitabını Milano'da hapiste tutulurken okumuştu (Tatiana Schucht'a yazdığı 23 Mayıs 1927 tarihli mektuba bakınız).

Giuseppe Prato (1873-1928) 1908'den ölümüne kadar Luigi Einaudi ile birlikte *La riforma sociale*'nin editörlüğünü yaptı.

Piero Gobetti için bkz. Defter 1, Madde 44, not 29.

Madde 14. *Tespitler.*

1. Luigi Volpicelli, "Per la nuova storiografia italiana" (Yeni İtalyan Tarih Yazımı için), *La fiera letteraria* 4, no. 5, (29 Ocak 1928). Parantezler ve ünlemler Gramsci'ye aittir.

Luigi Volpicelli (1893-1993) aynen kardeşi Arnaldo (bkz. Defter 4, Madde 53, not 5 ve Defter 6, Madde 12 ve 82) gibi ateşli bir faşist ve Giovanni Gentile taraftarıydı. Özellikle eğitimle ilgili meselelerle ilgileniyordu ve 1930'lar ve 1940'larda birtakım faşist kültür dergilerine katkıda bulunmuştu.

Madde 15. *Antik Dönemde Kapitalizm Konusu ve Barbagallo.*

1. Bkz. Corrado Barbagallo, *L'oro e il fuoco: Capitale e lavoro attraverso i secoli*, (Milano: Corbaccio, 1927). Gramsci bu kitabı Milano'da yargılanmayı beklerken okumuştu. Gramsci'nin bu kitap hakkındaki yorumları için ayrıca Defter 3, Madde 112'ye bakınız.

Corrado Barbagallo için bkz. Defter 1, Madde 25, not 17 ve 18. Gramsci'nin karısı Julia Schucht'a yazdığı ve Barbagallo hakkında bir yorumu da içeren mektubu için Defter 2, Madde 99, not 2'ye bakınız.

Madde 16. *Mevzi Savaşı ve Manevra Savaşı ya da Cephe Savaşı.*

1. Gramsci, Leon Troçki'nin "sürekli devrim" teorisine atıfta bulunuyor. Troçki'nin teorisinin askeri manevra savaşı stratejisinin (yani cephe saldırısının) siyasal versiyonu olabileceğini söyleyerek Defter 1, Madde 44'ün son paragrafında ve Defter 6, Madde 138'de hâlihazırda değinmiş olduğu bir konuya geri dönüyor. (Ayrıca bkz. Defter 1, Madde 44, not 53.) İkisi arasındaki paralellik tartışmalıdır. Quintin Hoare ve Geoffrey Nowell Smith'e göre bu bakış açısı yanlıştır:

> Paradoksal biçimde, Gramsci'nin buradaki benzetmesinin ışığında, 1920-21 askeri tartışmasında Troçki bir "proleter askeri bilim" fikrini destekleyen iç savaş komutanlarının -Frunze, Budyenny ve Tukhachevsky- ortaya attığı manevra savaşının ya da devrimci saldırının en önde gelen *karşıtı* idi. Dahası o, Üçüncü Komintern Kongresi'nde siyasal çeperde "saldırı teorisi"ne karşı ana eleştiriyi yöneltmişti. Bu teorinin başta gelen destekçileri PCI.., Alman partisi içindeki Sol ve Bela Kun idi. Ayrıca Foch'un siyasetteki "birleşik cephe"nin olası bir askeri eş değeri olarak birleşik komuta fikrine yapılan gönderme de çok matalı bir benzetme değildi zira Foch aslında Napolyoncu saldırı taktiklerini

benimsemişti. (Antonio Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks*, ed: ve çev: Q. Hoare ve G. Nowell Smith, [New York: International, 1971], s. 236)

Kendi -köklerini 1905'e dayandırdığı- sürekli devrim teorisini özetlerken Troçki, teorinin temel tezinin özellikle "geri kalmış burjuva ülkeler"deki devrim aşamalarına tekabül ettiğini anlatır. Konuya şöyle devam ediyor:

> Her ne kadar geleneksel görüş proletarya diktatörlüğüne giden yolun uzun bir demokrasi sürecinden geçtiği şeklinde olsa da, sürekli devrim teorisi geri kalmış ülkeler için demokrasiye giden yolun proletarya diktatörlüğünden geçtiği olgusunu yerleştirir. Dolayısıyla demokrasi onlarca yıl kendine yeten bir rejim değil, sadece sosyalist devrime açılan doğrudan bir geçiş aşamasıdır. Yani demokratik devrim ile toplumun sosyalist yeniden inşası arasında kalıcı bir devrimci gelişim devleti vardır.
>
> "Süreklilik" teorisinin ikinci özelliği de aynı şekilde sosyalist devrime yönelik olmalıdır. Belirsiz bir uzun zaman süresince ve sürekli iç mücadele esnasında tüm toplumsal ilişkiler dönüşüme uğrar. Toplum sürekli olarak kabuk değiştirir. Her bir dönüşüm aşaması doğrudan bir önceki tarafından engellenir. Süreç mecburen siyasal bir karakter kazanır yani dönüşüm halindeki toplumda çeşitli gruplar arasındaki çarpışmalardan beslenir. İç ve dış savaşların yerini "barışçıl" reform dönemleri alır. Ekonomi, teknik, bilim, aile, ahlâk ve gündelik yaşamda devrimler karmaşık karşılıklı hareketler halinde gelişir ve toplumun dengede durması engellenir. Bu noktada sosyalist devrimin de kalıcı karakteri yatar.
>
> Sürekli devrimin üçüncü niteliğini oluşturan sosyalist devrimin uluslararası karakteri ekonominin mevcut durumu ve insanlığın toplumsal yapısından ortaya çıkar. Enternasyonalizm soyut bir prensip değil, dünya ekonomisinin, dünya üretim güçlerinin gelişiminin ve dünya boyutundaki sınıf mücadelesinin teorik ve siyasal bir yansımasıdır. Sosyalist devrim ulusal temeller üzerinde yükselir fakat sadece bu temeller üzerinde tamamlanması mümkün değildir... Yalıtılmış bir proletarya diktatörlüğünde iç ve dış çelişkiler kaçınılmaz olarak kazanılan başarılarla birlikte büyür. Devrim izole kalmaya devam ederse proletarya devleti nihayetinde bu çelişkilere kurban edilecektir. Bundan tek çıkış yolu proletaryanın gelişmiş ülkelerde kazanacağı zaferlerdir. Bu açıdan bakıldığında, ulusal bir devrim kendi içinde bir bütün değildir, sadece uluslararası zincirin bir halkasıdır. Uluslararası

> devrim geçici gelgitlere karşın sürekli bir süreç yaratır. (Leon Trotsky, *The Permanent Revolution and Prospects*, [New York: Merit, 1969], s. 132-33)

Troçki'nin bu pasajını yorumlayan Frank Rosengarten şu sonuca varır: "Troçki ile Gramsci arasındaki uyuşmazlık, sosyalist devrimin ulusal ve uluslararası boyutlarının birbirleriyle nasıl iç içe geçtiği konusundaki anlayışlarından kaynaklanır" ("The Gramsci-Trotsky Question, [1922-1932]," *Social Text* 11, [Kış 1984-1985]: s. 89). Hiç şüphesiz, Troçki her ne kadar bir "cephe saldırısı"nı savunuyor gibi görünse de (bu pasajda ortaya koyduğu üç maddeden birincisinde) bilhassa "geri kalmış burjuva ülkeler"deki durumdan söz ettiği nettir. Gramsci'nin asıl eleştirisi ise "cephe saldırısı"nın Batı'da -yani ileri liberal demokrasilerde- yanlış strateji olacağı yönündeki anlayışından kaynaklanmaktadır. Troçki'nin sürekli devrim teorisinin kalanında Gramsci'nin fikirleriyle zıtlaşan başka bir şey yok gibi görünmektedir.

Bir yerde daha Gramsci, Troçki'yi emek ve sanayiyi örgütlerken bir "askeri model" benimsemekle eleştirmiştir. Bkz. Defter 4, Madde 52.

Krasnov için bkz. Defter 7, Madde 10, not 3.

2. Yani Lenin.

3. Otobiyografisinde Troçki şöyle yazıyor:

> Alışık olunduğu üzere eksik ve dağınık bir tarzla yazan Lunacharsky benim devrimci konseptimi şu şekilde tanımlamış: "Yoldaş Troçki, 1905 yılında iki devrimin (burjuva ve sosyalist), her ne kadar çakışmasalar da, birbirlerine sürekli bir devrim yaratacak şekilde bağlı olduklarını belirtmişti. Burjuva bir siyasal devrim üzerinden devrimci döneme girdikten sonra, dünyanın Rusya'ya ait bölümü de diğerleriyle birlikte Toplumsal Devrim tamamlanana dek bu süreçten kaçamayacaktır. Bu görüşü şekillendirirken Yoldaş Troçki'nin, on beş yıllık bir yanılma payıyla da olsa, büyük bir öngörüye ve bakış açısına sahip olduğu inkâr edilemez."
>
> On beş yıllık yanılma payı hakkındaki görüş sonradan Radek tarafından da dile getirildi. 1905'e dair tüm tahminlerimiz ve sloganlarımız bir yenilgiye değil muzaffer bir devrim varsayımına dayalıydı. Ardından ne bir cumhuriyet ne bir toprak reformu ne de sekiz saatlik iş günü kazandık. İyi de bu, o talepleri dile getirirken hata yaptığımız anlamına mı gelir? Devrimin yenilgisi tüm öngörüleri yıkmıştır, sadece benim ortaya attıklarımı değil. Me-

sele devrimin tarihi değil, iç güçlerinin analizi ve bir bütün olarak ilerleyişini öngörmekti. (Leon Trotsky, *My Life* [New York: Pathfinder, 1970], s. 180-81).

Gramsci, Troçki'nin otobiyografisinin İtalyanca tercümesini Turi'de iken okudu: *La mia vita: Tentativo di autobiografia*, çev: E. Pocar, (Milano: Mondadori, 1930). Başta eline geçmesi engellenen kitabı edinme izni alabilmek için çok uğraştı. Bkz. Defter 2, El Yazmasının Tasviri.

4. Guicciardini'nin *Ricordi* eserinden (C: 1):

> İnançlılar, inancın büyük işler başarabileceğini ve kutsal kitabın da dile getirdiği gibi dağları bile yerinden oynatabileceğini söylerler. Bunun sebebi inancın müzminliği beslemesidir. İnançlı olmak basit manada mantıksız şeylere sıkı sıkıya bağlanmak - onlara neredeyse bir kesinlik kazandırmak- demektir ya da bu şeyler mantıklı olsa dahi onlara mantığın izin verdiğinden daha fazla inanmak demektir. Bir inanç adamı inançlarında inatçıdır. Korkmadan ve kararlılıkla, zorluklara ve tehlikelere aldırmadan, her türden acıyı çekmeye hazır halde yolunda ilerler.
>
> Sonuçta dünya işleri şansa ve bin bir tesadüfe bağlı olduğundan zamanın kendi müzminliklerinde saplanıp kalmış bu kişilere beklenmedik bir yardım eli uzatma ihtimali de pek fazladır. Bu müzminlik inancın bir ürünü olduğundan inancın büyük işler yapabildiği söylenegelir (Francesco Guicciardini, *Maxims and Reflections*, çev: M. Domandi, [Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1972], s. 39).

5. "Birleşik cephe" stratejisi resmi olarak 1921'de Komünist Enternasyonal'in Üçüncü Kongresi'nde benimsendi. Bu stratejiye göre bütün Komünist partiler sermayeye karşı uzun soluklu mücadele için kitlesel bir proletarya hareketi yaratmak adına sendikaların yanı sıra başka partilerle de çalışacaktı. Bu resmi strateji Dördüncü Komintern Kongresi'nde tekrar onaylandı. Aralık 1921'de Merkez Komite tarafından benimsenen "Birleşik Cephe Üzerine Tezler"de "birleşik cephe" stratejisi net bir şekilde tarif edildi:

> Birleşik işçiler cephesi, kapitalizme karşı savaşmaya gönüllü bütün işçilerin -hâlâ anarşistlerin, sendikalistlerin falan peşinde olanlar da dâhil olmak üzere- birliği anlamına gelmelidir. Latin ülkelerinde hâlâ böyle çok fazla işçi vardır ve bunlar diğer ülke-

lerde de devrimci mücadeleye katkıda bulunabilirler. İlk varoluşundan bu yana Komünist Enternasyonal işçiler arasındaki bu unsurlarla kurduğu ilişkilerinde dostça bir çizgi izlemiştir ve bu işçiler de zamanla ön yargılarından sıyrılmış ve Komünizme doğru yönelmişlerdir. Komünistler bugün onlara karşı daha da dikkatli olmalıdırlar zira kapitalistlere karşı birleşik işçiler cephesi bir gerçeklik haline dönüşmektedir. (*Theses, Resolutions, and Manifestos of the First Four Congresses of the Third International*, ed: Alan Adler, çev: A. Holt ve B. Holland, [Londra: Pluto, 1983], s. 408).

Komintern'de benimsenen resmi çizgi, İtalyan Komünist Partisini aşırı zor bir konuma sokmuştu ve içlerinde Amadeo Bordiga (hepsinden en ateşlisi) ve Palmiro Togliatti'nin yanı sıra Gramsci'nin de olduğu birçok lider bu çizgiye karşı çıktı. Çok yakın zamanda (1921) koptukları Sosyalist Parti ile bir arada ve uyum içinde çalışabileceklerini sanmıyorlardı. İtalyan Sosyalist Partisi (1923 Ulusal Kongresi'nde) Komünist Parti ile birleşme olasılığını bizzat reddedince problem tartışmalı hale geldi. Ekim 1922'deki Roma'ya Yürüyüş'ün ardından iktidarın Faşistler tarafından ele geçirilmesini tüm solcu gruplar ve oluşumlar ama özellikle de Komünistler üzerinde bir şiddet dalgası (Bordiga'nın tutuklanmasını belirtmeye bile gerek yok) izledi ve İtalyanların durumu nevi şahsına münhasır hale geldi. Son aşamada Gramsci her bir duruma özgü siyasal strateji benimseme ve formüle etme ihtiyacını vurgulamayı seçti. 2-3 Ağustos 1926'da (tutuklanmasından üç ay önce) toplanan İtalyan Komünist Partisinin merkez komitesi toplantısında Gramsci şöyle dedi: "Her kapitalist ülke temel bir problemle karşı karşıyadır: Genel bir birleşik cephe taktiğinden ulusal hayatın somut problemlerini tarihsel olarak belirlenmiş halleriyle halk güçleri zemininde ele alan kendine özgü bir taktiğe geçiş problemi." Tam metin için bkz. "Un esame della situazione italiana" (İtalya Örneği Üzerine Bir Çalışma), Antonio Gramsci, *La costruzione del partito Comunista*, (Torino: Einaudi, 1971), s. 113-24. Alıntı yapılan pasaj sayfa 123'tedir. Metnin İngilizce tercümesi (buradakinden biraz farklı bir şekilde) şurada bulunabilir: Antonio Gramsci, *Selections from the Political Writings: 1921-1926*, ed: ve çev: Quintin Hoare, (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1990), s. 400-411. Buradaki kısım sayfa 410'dadır.

6. Ferdinand Foch (1851-1929) Birinci Dünya Savaşı'nın son evresin-

de Müttefik Güçleri komuta etmiştir.

7. Bkz. Defter 7, Madde 10, not 2.

8. Torino'da siyaset ve gazetecilik çalışmaları yaptığı dönemde Gramsci Fransız devrimci sendikalistlerin faaliyetlerinden hep haberdar oldu ve onların *La vie ouvrière* adlı dergilerini okudu. "Rosmer'in Almanya üzerine makaleleri"ne yaptığı gönderme ise biraz anlaşılmazdır ve bir hafıza yanılgısından kaynaklanmış olabilir ya da Alfred Rosmer'in kendi dergisinde yayımladığı makalelerden bahsediyor olabilir. Rosmer'in Almanya üzerine hiçbir makalesi *La vie ouvrière* ya da başka bir yerde yayımlanmamıştır. Büyük olasılıkla Gramsci, Charles Andler'in şu makalesinden bahsediyor olmalıdır: "Le 'socialisme impérialiste' et les ouvriers allemands," *La vie ouvrière* 5, no. 86, (20 Nisan 1913): s. 449-54. Andler, Alman sosyal demokratları savaşa karşı muhalefette ellerinden geleni yapmamakla suçlar. Ona göre, sosyal demokratlar bir genel grev çağrısına katkıda bulunmalıydılar.

İki ayda bir yayımlanan *La vie ouvrière* ilk olarak Ekim 1905'de çıktı ve Temmuz 1914'e dek yayımlandı. Bu süreç Gramsci'nin "birinci bölüm" olarak adlandırdığı kısımdır. Alfred Rosmer (André Alfred Griot'un takma adı, 1877-1964) dergiye katkıda bulunmaya 1910'da başladı ve kısa zaman içinde Pierre Monatte ile birlikte sendikalistlerin önde gelen liderlerinden biri oldu. *La vie ouvrière*, 1919'da Rosmer ve Monatte'nin editörlüğüyle tekrar yayımlanmaya başlandı ve 1921'e dek çıkarıldı. Fransız Komünist Partisinin 1920'deki kurucularından biri olan Rosmer Komintern Merkez Komitesine de seçildi ve 1923'te *L'Humanité*'nin editörlüğüne getirildi. Troçki'nin arkadaşı olan Rosmer 1924'te Stalin'e karşı muhalefete katıldığı gerekçesiyle partiden ihraç edildi.

Madde 17. *Croce.*

1. Giovanni Gentile için bkz. Defter 1, Madde 15, not 1.

2. Bkz. Defter 1, Madde 132, not 1.

3. 15 Ocak 1922'de Gentile, Roma'daki Scuola di Cultura Sociale'nin açılış merasiminde bir konuşma yaptı. "Lavoro e cultura" (Emek ve Kültür) başlıklı konuşma daha sonra Gentile'nin *Fascismo e cultura* kitabına dâhil edildi: (Milano: Treves, 1928), s. 16-37. Turi'de iken Gramsci'de bu kitabın bir kopyası vardı.

Madde 18. *Marksizmin Bileşenleri Arasındaki Birlik.*

1. Bu maddenin başlığı Lenin'in "Marksizmin Üç Kaynağı ve Üç Bileşeni" adlı metnini (1913) anımsatmaktadır. Bu metnin İtalyanca tercümesi (muhtemelen Gramsci'nin önerisiyle) 24 Ekim 1925'te *L'Unità*'da yayımlanmıştır. Maddenin içeriği ise metninin giriş kısmında şunları yazmış Lenin tarafından geliştirilen yorumları pek andırmamaktadır: "Marksist doktrin... kapsamlı ve uyumludur ve insanlara her türden batıl inanç, tepki ya da burjuva tahakkümü savunması ile uzlaşmayacak bir iç dünya görüsü kazandırır. Marksizm insanoğlunun on dokuzuncu yüzyılda ürettiği ve Alman felsefesi, İngiliz politik iktisadı ve Fransız sosyalizmi tarafından temsil edilen en iyi şeylerin meşru halefidir. Bunlar Marksizmin hem üç kaynağı hem de kısaca açıklayacağımız üç bileşenidir" (*Collected Works*, Cilt 19, 1913, [Londra: Lawrence and Wishart, 1966], s. 21).

Madde 20. Halkın El Kitabı.

1. Bkz. Defter 1, Madde 38, not 1.

Madde 21. *İdeolojilerin Geçerliliği.*

1. *Kapital*'de (Cilt 1, Bölüm 1, Kısım 3) Marx şöyle yazıyor:

> Ne var ki bizzat Aristoteles, meta değerleri açısından değer formu olarak bakıldığında her emeğin eşit insan emeği ve dolayısıyla eşit nitelikte emek olarak ifade edildiği olgusunu görmekten uzaktı zira Yunan toplumu köle emeği üzerine kuruluydu ve doğal zemini insanların ve insan emeklerinin eşitsizliği idi. Değer ifadesindeki sır, yani sırf genel anlamda insan emeği olduğu için ve böyle olduğu sürece her türden emeğin eşitliği ve denkliği, insan eşitliği konseptinin sabit bir kamuoyu fikri haline gelmesine dek çözülemedi. (Karl Marx, *Capital*, Cilt 1, çev: Ben Fowkes, [Londra: Penguin, 1976], s. 151-52)

Benedetto Croce *Kapital*'den bu pasajı *Materialismo storico ed economia marxistica*, 4. Baskı, (Bari: Laterza, 1921) adlı kitapta uzun bir dipnotta da anar. Turi'de iken elinde bulunan bu kitaba Gramsci defterlerde birkaç kez değinmiştir.

2. Marx'ın "Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı: Giriş" (1844) eserinden: "Eleştirellik silahı, elbette, silahlarla eleştirinin yerini alamaz. Maddi güç yine maddi güçle alaşağı edilmelidir. Öte yandan

teori de kitleleri etkisi altına alır almaz maddi bir güce dönüşür" (K. Marx ve F. Engels, *Selected Works*, Cilt 3, *1843-1844*, [New York: International, 1975], s. 182). Gramsci, hapishanede iken elinde bulundurduğu Marx'ın eserlerinin Fransızca baskısından bu pasajı okumuş olmalı: *Oeuvres philosophiques*, çev: J. Molitor, (Paris: Costes, 1927), 1: s. 205.

Madde 23. *Graziadei'nin Cockaigne Ülkesi.*

1. Bkz. Defter 1, Madde 63, not 1 ve 2.

Antonio Graziadei için bkz. Defter 1, Madde 42, not 3.

2. Bkz. Defter 1, Madde 63, not 3.

3. Bkz. Antonio Graziadei, "La teorie del valore di Carlo Marx e di Achille Loria" (Marx'ın ve Loria'nın Değer Teorileri), *Critica sociale* 4, no. 22, (16 Kasım 1894): s. 347-49. Croce, Graziadei'nin bu makalesini Granısci'nin bu maddenin girişinde belirttiği yazıda inceler.

4. Luigi Einaudi ve Edoardo Giretti, "Le società anonime e catena" (Limitet Şirket Bağları), *Riforma sociale* 38, no. 42, (Ocak-Şubat 1931): s. 78-106.

Luigi Einaudi için bkz. Defter 1, Madde 11, not 1.

Korumacılık karşıtı bir liberal olan Edoardo Giretti (1864-1940) ticaret ve gümrük vergilerinin etkileri üzerine bir dizi kitap yazdı. Ateşli bir Giolitti karşıtı ve Libya Savaşı'na tümüyle karşı çıkan ısrarcı bir pasifist olan Giretti 1913'te parlamentoya girdi.

5. Bu tespit şurada yer almaktadır: Luigi Negro, "L'ultima replica al prof. Graziadei sull'aumento del salario nella teoria marxista" (Marksist Teoride Ücret Artışları Üzerine Profesör Graziadei'ye Son Cevap), *Critica sociale* 11, no. 16, (16 Ağustos 1901): s. 253-55. Bu, Marksist iktisatçı Negro'nun Graziadei'ye karşı 1897'den beri yazdığı makaleler ve yazıların sonuncusuydu. Bu yazılar *Critica sociale*'nin şu sayılarında yer almıştı: 7, no. 18, (16 Eylül 1897): s. 286; 8, no 19, (16 Kasım 1899): s. 301-4; 11, no. 7, (1 Nisan 1901): s. 108-9; 11, no. 8, (16 Nisan 1901): s. 124-27; 11, no. 14, (16 Temmuz 1901): s. 218-20.

Madde 24. *Yapı ve Üstyapı.*

1. Burada sözü geçen tüm eserler Marx ve Engels'in yazılarının Gramsci'nin de elinde bulunan Fransızca ve İtalyanca edisyonları ve antolojilerinde yer almaktadır. Engels ilk olarak makaleler halinde *New*

York Tribune'de (1851-52) yayımlanan fakat uzunca bir süre yanlışlıkla Marx'a atfedilen *Revolution and Counter-Revolution in Germany* kitabının yazarıydı.

2. Ernest Berheim'ın *Lehrbuch der historischen Methode*, 6. Baskı, (Leipzig: Dunker und Humblot, 1908) kitabı için bkz. Defter 4, Madde 5, not 2.

3. "Kutsal Ruh'un ortaya çıkışı" tartışması "filioque" tartışması olarak da bilinir. İznik Amentüsü'nün Batılı ya da Latince versiyonunda şöyle deniyor: "Baba ve Oğul'dan çıkan Kutsal Ruh'a inanıyorum." Bizans Kilisesi "ve Oğul" eklemesini asla kabul etmemiştir. Teslis doktrinindeki çeşitli teolojik akımları hesaba katacak olursak meselenin geçmişi altıncı yüzyıla hatta daha eskiye bile dayanır. Kutsal Ruh'un ortaya çıkışı on birinci yüzyılda Batı ve Doğu kiliseleri arasındaki çatlakla sonuçlanan tartışmanın merkezindeki doktrinsel meseleydi.

4. Tarih üzerine karalamalar ve tarihsel materyalizm üzerine tespitlerle dolu uzun ve karmaşık bir metin olan "Il dumping russo e il suo significato storico" (Rus Dampingi ve Tarihsel Önemi) *Problemi del lavoro* dergisinde altı bölüm halinde yayımlandı. Bölümler şu sayılarda yer aldı: 4, no. 11, (1 Kasım 1930): s. 7-9; 4, no. 12, (1 Aralık 1930): s. 8-10; 5, no. 1, (1 Ocak 1931): s. 8-11; 5, no. 2, (1 Şubat 1931): s. 7-10; 5, no. 3, (1 Mart 1931): s. 7-11; 5, no. 4, (1 Nisan 1931): s. 9-13. Dergi, 1927'de başkalarının yanı sıra Rinaldo Rigola'nın da (bkz. Defter 7, Madde 13, not 7) aralarında bulunduğu kişiler tarafından kurulan Associazione Nazionale Studi Problemi del Lavoro (Emek Sorunları Araştırmaları Ulusal Kurumu) adlı kuruluşun yayın organıydı. Reformist sendikacı bu defa Faşizmi desteklemişti. Franz (ya da Francesco) Weiss aylık derginin düzenli yazarlarındandı.

Madde 25. *Gerçeğin Nesnelliği.*

1. Bkz. Defter 4, Madde 41, not 1.

2. Defter 7, Madde 1, not 2'de anlatılan Benedetto Croce-Anatoly Lunacharsky polemiğine bakınız.

Madde 27. *Graziadei ve Cockaigne Ülkesi.*

1. Gramsci'nin elinde Giovanni Papini'nin *Gog* (Floransa: Vallecchi, 1930) eseri yoktu. Bu alıntı şu makaledendir: Ettore Allodoli, "*Gog* e la civiltà" (*Gog* ve Medeniyet), *Critica fascista* 9, no. 4, (15 Şubat 1931):

s. 78-79.

Giovanni Papini için bkz. Defter 1, Madde 8, not 1.

Gramsci, bu alıntı ile Graziadei arasında bir bağlantı kurar (maddenin başlığında) çünkü Benedetto Croce, Graziadei hakkında şöyle yazmıştır: "Şayet makinelerin toplumun tamamı için otomatik olarak bolca mal üreteceğini düşündüyse, bir Cockaigne Ülkesi hipotezi falan geliştiriyor olabilirdi." Defter 1, Madde 63, not 1.

Madde 29. Halkın El Kitabı Üzerine.

1. Bu, Marx'ın *Feuerbach Üzerine Tezler*'inin (1854) üçüncüsüne bir atıftır. Bkz. Defter 7, Madde 1, not 18.

Madde 30. *Graziadei Üzerine.*

1. Antonio Graziadei'nin on dokuzuncu yüzyıl sonunda endüstriyel sodyum nitrat üretimi hakkındaki kitabı, *Saggio di una indagine sui prezzi in regime di concorrenza e di sindacato tra gli imprenditori: L'industria del nitrato sodico dal 1. gennaio 1880 al 31 dicembre 1903*, (Imola: Paolo Galeati, 1909).

2. Kasım 1909 ve Şubat 1910 arasında *Il viandante* "hükümete sosyalist katılım" sorunu üzerine açtığı bir tartışmaya gelen yanıtları yayımladı. *Il viandante* 2, no 28'de (12 Aralık 1909) yayımlanan yanıtında Graziadei şöyle demişti:

> Sosyalist temsilcilerin hükümete katılımının sınıf mücadelesinin ruhu ve yöntemleriyle çeliştiğine hiçbir şekilde inanmıyorum. Sınıf mücadelesi ve sınıf ittifakı asla bir araya gelemez terimler değildir. Her zaman ve her alanda karşılıklı olarak birbirlerini dışlamazlar. Aksine birbirlerini tamamlarlar. Bazı konularda (mesela ulusal savunma, toplumsal refahın artışı gibi) sınıf ittifakından başka bir şey düşünülemez. Diğer taraftan sadece sınıf mücadelesi kapsamında ele alınabilecek bazı konular da (zenginliğin bölüşümü gibi) vardır.

3. Bkz. Antonio Graziadei, *Socialismo e sindicalismo*, (Roma: Mongini, 1909). Bu, Graziadei'nin 15 Eylül 1908'de Imola'da yaptığı sosyalizm ve sendikacılık üzerine konuşmasının metnidir.

4. Bkz. Defter 1, Madde 58, not 5.

5. Derek Boothman'ın açıkladığı gibi: "Bu kendine özgü *obbligato* bu-

gün içinde Emilia Romagna bölgesinin bulunduğu Imola kasabası civarındaki alanla sınırlı bir toprak kiralama türüydü. Toprak sahibi için her yıl çalışılan bir dizi günün karşılığında tarım işçileri söz konusu toprak üzerine kendi evlerini makul fiyatlar karşılığında yapma hakkına sahip olurdu. Dolayısıyla Graziadei'nin 'genellemesini' makul gösterebilecek bir hayal gücü yoktur" (Antonio Gramsci, *Further Selections from the Prison Notebooks*, ed: ve çev: D. Boothman, [Minneapolis: University of Minnesota Press, 1995], s. 546 n. 35).

6. Bkz. Defter 1, Madde 48, not 2.

7. Enrico Ferri için bkz. Defter 1, Madde 25, not 15. Alfredo Niceforo için bkz. Defter 1, Madde 44, not 22. Cesare Lombroso için bkz. Defter 1, Madde 26, not 1.

Sicilya, Messina doğumlu Giuseppe Sergi (1841-1936) bir antropoloji müzesi de kurduğu Roma Üniversitesinin ilk antropoloji (ya da kürsünün o zamanki adıyla insanoğlunun doğal tarihi) profesörüydü. Pozitivist Sergi Akdeniz halkının ırksal kökenleri üzerine araştırmaları ve teorileriyle tanındı. (Bkz. *The Mediterranean Race: A Study of the Origin of European Peoples*, [Londra: W. Scott, 1914].) Sonradan Yerli Amerikalı fiziksel antropolojisine yöneldi.

8. "Pasaklı Güneyli" lafı İtalya'da Güneyli karşıtları tarafından kullanılan ırkçı bir terim olan "Sudici"yi tercüme etme çabasının sonucudur. "Nordici" "Kuzeyliler" anlamına gelirken "sudici" de sanki onun karşıtı gibi durur ("sud" ya da Güney halkı) fakat aslında "pasaklı" anlamına gelir.

Madde 31. *Edebi Eleştirellik Üzerine.*

1. Francesco De Sanctis'in "La scienza e la vita" (Bilim ve Hayat) yazısı diğer eleştirel yazılarıyla birlikte şurada derlenmiştir: *Saggi critici*, ed: P Arcari, (Milano: Treves, 1924); bkz. Cilt 3, s. 222-42. Gramsci Milano'daki tutukluluğu esnasında bu eserin bir kopyasını edinmişti.

Francesco De Sanctis için bkz. Defter 1, Madde 96, not 3.

2. Bkz. Luigi Russo, "La scienza e la vita", *Leonardo* 4, no. 1, (20 Ocak 1928): s. 1-7.

Luigi Russo için bkz. Defter 1, Madde 35, not 2.

3. Luigi Russo'nun De Sanctis üzerine çalışması ilk duyurulduğunda başlığı *Francesco De Sanctis e l'Università di Napoli* idi. Sonradan kitap farklı bir adla yayımlandı: *Francesco De Sanctis e la cultura napoletana:*

1860-1885, (Venedik: La Nuova Italia, 1928).

Madde 32. *Henri De Man.*

1. Arturo Masoero, "Un americano non edonista" (Hedonist Olmayan Bir Amerikalı), *Economia* 7, no. 2, (Şubat 1931): s. 151-72.

2. Gramsci'de Henri De Man'ın iki kitabının İtalyanca tercümesi vardı: *La gioia del lavoro*, (Bari: Laterza, 1930); *Il superamento del marxismo*, (Bari: Laterza, 1929). Bu iki eser ve Henri De Man için bkz. Defter 1, Madde 61, not 13.

3. "İşçilik içgüdüsü" lafı Masoero'nun makalesinde ve Gramsci'nin elyazmasında İngilizce ifade edilmiştir. Terim Thornstein Veblen'in önemli makalelerinden birinin başlığında geçmektedir: "The Instinct of Workmanship and the Irksomeness of Labor" (İşçilik İçgüdüsü ve Çalışmanın Can Sıkıcılığı), *American Journal of Sociology* 4, (1898-99): s. 187-210.

4. Gramsci, "yapıcılık içgüdüsü" terimini İngilizce yazmıştır (Masoero'nun makalesinde geçtiği gibi) ama öncesinde İtalyanca karşılığı olan "istinto costruttivo"yu da eklemiştir.

5. Gramsci, *Kapital*'deki (Cilt 1, Bölüm 3, Kısım 7) şu pasaja atıfta bulunmaktadır:

> Emeği tümüyle insan karakteristiğinde olduğu bir formda ele alıyoruz. Bir örümcek işini dokumacının işlerine benzer şekilde yapar ve bir arı bal peteklerindeki işçilikle birçok insan mimarı kendinden utandırabilir. Ne var ki en kötü mimarla en iyi arıyı birbirinden ayıran şey mimarın o peteği balmumundan yapmadan önce kafasında da tasarlamasıdır. Her emek sürecinin sonunda en başta işçi tarafından da algılanmış, dolayısıyla ideal manada var olan bir sonuç ortaya çıkar. İnsanoğlu doğanın maddelerinde bir biçim değişimine yol açmakla kalmaz aynı zamanda o maddeler içinde kendi amacının da farkına varır [*verwirklicht*]. (Karl Marx, *Capital*, Cilt 1, çev: Ben Fowkes, [Londra: Penguin, 1976], s. 283-84).

Bu pasaj Bukharin tarafından *Historical Materialism* eserinin birinci bölümünde "Teleology in the Social Sciences" kısmında alıntılanmıştır.

6. Masoero, "Un americano non edonista," s. 163.

7. On sekizinci yüzyıl duyu/duyusallık konseptleri ile Marksist teori arasındaki karmaşık ilişkiler için bkz. "Sensation/Sensualisme" girisi,

Dictionnaire critique du marxisme, ed: Gérard Bensussan ve Georges Labica, (Paris: Quadrige/PUF, 1999), s. 1046-48.

8. Bkz. Defter 1, Madde 132, not 4.

9. Gramsci bu konu hakkındaki bilgiyi muhtemelen Massimo N. Fovel'in şu makalesinden edindi: "La nuova raccolta internazionale di economisti", *Critica fascista* 9, no. 3, (1 Şubat 1931): s. 45-47. Makalede, Giuseppe Bottai ve Celestino Arena editörlüğünde İtalyan ve yabancı iktisatçıların eserlerinden oluşan bir kitap serisini (Nuova collana di economisti stranieri e italiani) yayınlama planları da ilan ediliyordu. İlk planlara göre Thorstein Veblen'in bazı çalışmaları yayımlanacaktı. Ne var ki, son aşamada bu diziye hiçbir Veblen eseri dâhil edilmedi.

Madde 33. *Sorunu Tespit Etmek.*

1. Yani Lenin'in konumu.

2. Karl Radek'in *L'evoluzione del socialismo dalla scienza all'azione: Gli ammaestramenti della Rivoluzione russa* (Sosyalizmin Bilimden Eyleme Evrimi: Rus Devrimi'nden Dersler) adlı broşürü (İtalyanca tercümesi), 1920'de Sosyalist Parti'nin yayınevi Avanti! tarafından Milano'da basıldı. Gramsci bu broşürü yayımlandığı dönemde okumuştu ve bir makalede ondan alıntı yapmıştı: "Soviet e consigli di fabrica" (Sovyetler ve Fabrika Meclisleri), *L'ordine nuovo* 1, no. 43, (3-10 Nisan 1920): s. 340-45.

Polonya Sosyal Demokrat Partisinin militan üyelerinden Karl Radek (1885-1939) hapisten kurtulmak için önce Almanya'ya ardından Lenin'e yakın olacağı İsviçre'ye göç etti. Ekim Devrimi'nden sonra enerjisinin büyük kısmını Komünist Enternasyonal'in çalışmalarına adadı. 1927'de Stalin'e muhalefetten partiden ihraç edildi, ardından affedildi ve partiye yeniden kabul edildi, 1937'de tekrar tutuklandı ve ihanetle suçlandı.

3. "Alman işçi sınıfı Alman klasik felsefesinin varisidir." Bu, Frederick Engels'in *Ludwig Feuerbach und der Ausgang der klassichen deutschen Philosophie (Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu)*, [Stuttgart: J. H. W. Dietz, 1888] adlı eserinin son cümlesidir.

4. Defter 4, Madde 38'in son paragraflarına bakınız.

5. Antonio Graziadei, *Prezzo e sovraprezzo nell'economia capitalista*, (Milano: Avanti! 1923).

Graziadei için bkz. Defter 1, Madde 42, not 3.

6. Francesco Olgiati *Carlo Marx* (Milano: Vita e Pensiero, 1918) adlı

kitabının son üç sayfasında Marx ile İsa'yı kıyaslıyor. Aynı yayıncı 1920 yılında bu kitabın ikinci bir edisyonunu da (Gramsci'nin Defter 10, II, Madde 41'de alıntıladığı) yayımladı. Gramsci, Olgiati'nin kitabının Zino Zini tarafından yazılan oldukça uzun bir incelemesini "Marx nel pensiero di un cattolico" (Bir Katolik'in Gözünden Marx) başlığı altında haftalık *Grido del popolo* dergisinde yayımlamıştı: 23, no 736, (31 Ağustos 1918). Aynı inceleme orijinal başlığı olmaksızın daha sonra *L'ordine nuovo*'nun "Battaglia delle idee" (Fikirler Savaşı) bölümünde tekrar yayımlandı: 1, no 18, (13 Eylül 1919): s. 141-42. Bu inceleme aynı zamanda Zino Zini imzalı *Poesia e verità* (Milano: Corbaccio, 1926) adlı eserde de (s. 169-79) basıldı. Turi'de iken Gramsci'nin elinde bu kitap vardı. Zini, incelemesinin sonuç paragraflarında Marx-İsa karşılaştırmasını ele alıyor.

Francesco Olgiati için bkz. Defter 4, Madde 3, not 3.

7. Bkz. Graziadei, *Prezzo e sovraprezzo nell'economia capitalista*, s. 8-9.

Madde 34. *Kâr Oranının Düşme Eğilimi.*

1. Bu maddede Gramsci *Kapital* Kitap 3, Kısım 3'teki "Kâr Oranının Düşme Eğilimi Yasası" adlı bölümde yer alan bazı noktalara yoğunlaşıyor. Bu kısmın açılış bölümü olan "Yasanın Niteliği"nde Marx şöyle yazmış:

> Aynı artık değer oranı... ve değişmeyen bir emek sömürüsü seviyesi kendini düşen bir kâr oranıyla gösterir zira değişmeyen sermaye değeri ve buna bağlı olarak toplam sermaye, değişmeyen sermayenin maddi hacmi ile birlikte büyür.
>
> Bir de bu sermayenin kompozisyonundaki bu aşamalı değişimin sadece belli bireysel üretim çeperlerini karakterize etmediğini, aksine şöyle ya da böyle tüm çeperlerde ya da en azından belirleyici olanlarda gerçekleştiğini ve dolayısıyla belli bir topluma ait toplam sermayenin ortalama organik kompozisyonundaki değişimleri içerdiğini düşünürsek, artık değer oranının veya sermayenin emek sömürüsü seviyesinin aynı kaldığını da bildiğimiz için değişmeyen sermayedeki bu aşamalı büyümenin, değişken sermayeye oranla, illa ki genel kâr oranında aşamalı bir düşüşe yol açacağını da görmek zorunda kalırız... Değişken sermayenin değişmeyen sermayeye kıyasla daha hızlı azalmasıyla birlikte bu eğilim toplam sermayenin organik kompozisyonunda bir artışa neden olur ve bunun doğrudan sonucu artık değer oranı ile emek sömürüsü seviyesinin aynı kalarak ve hatta artarak kendi-

lerini düzenli olarak azalan bir genel kâr oranıyla göstermeleri şeklinde olacaktır. (Bu düşüşün kendini neden mutlak bir formda değil de hızlı bir düşüş eğiliminde gösterdiğini daha sonra açıklayacağız.) (Karl Marx, *Capital*, Cilt 3, çev: David Fernbach, [Londra: Penguin, 1991], s. 317-19).

Hemen sonraki bölümde Marx "önleyici faktörler"i veya Gramsci'nin deyişiyle "değişkenler"i ele almaktadır. Bölüm altı kısma ayrılmıştır ve her kısımda kâr oranındaki düşme eğilimi yasasının etkisini denetleyen ya da ortadan kaldıran farklı bir faktör değerlendirilmektedir. Marx tarafından değerlendirilen altı faktör; daha yoğun emek sömürüsü, ücretlerin değerlerinin altına düşürülmesi, değişmeyen sermayedeki unsurların ucuzlaması, görece artık nüfus, dış ticaret ve hisse sermayesindeki artıştır (bkz. *Capital*, 3: s. 339-38).

Madde 35. *Materyalizm ve Tarihsel Materyalizm.*

1. Ludwig Feuerbach, "Das Geheimniss des Opfers oder Der Mensch ist, war er ißt" (Kurbanın Gizemi veya İnsan Ne Yerse Odur), *Sämmtliche Werke*, (Leipzig: Wigand, 1846-90), 10: s. 1-35. "İnsan ne yerse odur" lafı sosyalist yazılarda sıkça görülmektedir. Bunun sebebi kısmen Feuerbach'ın benimsediği düşünülen materyalizmi özetliyor olmasıdır.

2. Gramsci muhtemelen Amadeo Bordiga ile yaptığı birtakım konuşmalara atıfta bulunuyor. İtalyan Komünist Partisinin eski liderinin bu konuda bilinen bir yazısı yoktur.

3. Massimo Bontempelli'nin Filippo Tommaso Marinetti'nin geleneksel İtalyan yeme alışkanlıklarını aşağılamasına karşı makarnayı savunması kısa bir imzasız makalede görülebilir: "La pastasciutta, Dante e la storia d'Italia" (Makarna, Dante ve İtalya'nın Tarihi), *Critica fascista* 8, no. 23, (10 Aralık 1930): s. 451. Makale Bontempelli'den yana tavır almıştır.

Marinetti ve makarna karşıtı "Fütürist Aşçılık Manifestosu" için bkz. Defter 6, Madde 73, not 2.

Bontempelli için bkz. Defter 1, Madde 136, not 1.

4. Gramsci'nin el yazmasını çözümlerken yapılan bir hata nedeniyle "insan ne giyerse odur" ("l'uomo è il suo abbigliamento") lafı *Hapishane Defterleri*'nin Gerratana edisyonunda yer almamıştır.

5. George V. Plekhanov'un *Anarchism and Socialism* (1895) eseri İtalyancada *Anarchia e socialismo* (Milano: Avanti! 1921) adıyla basıldı. Ne

var ki o kitapta Gramsci'nin burada tartıştığı konu hakkında pek bir şey yoktur. Plekhanov'un daha kapsamlı bir diğer eseri şudur: *Fundamental Problems of Marxism*, çev: Eden Paul ve Cedar Paul, (New York: International, 1929). Plekhanov'un bu son eseri ilk olarak 1908'de Rusya'da basılmıştır ve Gramsci'nin elinde İtalyancası vardır.

George Plekhanov için bkz. Defter 3, Madde 31, not 4.

6. Bkz. Defter 4, Madde 15, Madde 20, Madde 22, Madde 35, Madde 40; Defter 6, Madde 19, Madde 21, Madde 24.

7. Bkz. Defter 7, Madde 33, not 3.

8. Yani Lenin'in.

Madde 36. Halkın El Kitabı. *Metafor ve Dil.*

1. Bkz. Defter 4, Madde 17.

2. Michel Bréal, *Essai de sémantique*, (Paris: Hachette, 1897). Bu eser İngilizcede *Semantics in the Science of Meaning* adıyla basılmıştır, çev: H. Cust, (New York: Dover, 1964).

3. Giulio Bertoni ve *Linguaggio e poesia* (Rieti: Bibliotheca Editrice, 1930) adlı kitabı için bkz. Defter 3, Madde 74, not 1 ve Defter 6, Madde 20.

4. Gramsci bu konulara daha önce Defter 4, Madde 18 ve Madde 42'de değinmişti. Örneğin, özellikle Vilfredo Pareto'nun *Trattato di sociologia generale* (Floransa: Barbéra, 1923) adlı eserinde "mantıksal-deneysel olanın dili ile mantıksal-deneysel olmayanın dili ve sıradan dil" arasında yaptığı ayrım hakkında düşünmekteydi. Pareto ayrıca, sözcüklerin anlamlarının ortak kullanımda yerleşmiş olduğu sürece dilin hataya da açık olacağını söylüyordu. Aşağıdaki kısım Pareto'nun hacimli incelemesinin kısaltılmış versiyonundan (İngilizce tercümesinden) alınmıştır:

> Ortak dildeki terimler kesinlikten yoksundur ve başka türlü olmaları da düşünülemez zira kesinlik sadece bilimsel tamamlanmışlıkla mümkündür. Hislere dayalı her argüman, bütün metafizik argümanlar gibi tamamlanmışlık içermeyen terimler kullanmak zorundadır zira hisler kesin değildir ve isim şeyin kendisinden daha kesin olamaz. Bu tür argümanlar aslında mantıklarındaki açıkları gizlemek ve ikna etmek amacıyla gündelik dilin tamamlanmamışlığından faydalanırlar. Mantıksal-deneysel argümanlar, nesnel gözleme dayalı olduklarından tümüyle şeyleri ta-

nımlayan kelimeler kullanmaya, bu kelimeleri belirsizlikleri önleyecek ve olabildiğince kesin olacak şekilde seçmeye eğilimlidir. Dahası bunlar kendilerine özgü, teknik bir dille kendilerini donatarak sıradan konuşmanın belirsizliğinden kaçarlar...

Deneysel bilim... şeyleri etraflı bir şekilde gördüğü için, kelimelerden avantaj sağlayamaz ama büyük zarar görebilir. Çünkü o kelimelerin uyandırdığı his ya da bir kelimenin varlığı kişiyi onların temsil ettiği düşünülen şeylerin gerçekliği kadar yoldan çıkarabilir ya da kelimelere dayalı mantıklar, bir kural olarak kesinlikten tamamen yoksundurlar...

Sosyal bilimler için her zaman bir tehdit unsuru olan kelimelerin anlamlarının nesnel tanımlar içinde değil de ısrarla ortak dilde ve etimolojide aranması tehlikesini bertaraf etmek için kelime etiketlerini alfabedeki a, b, c gibi harflerle ya da sıra sayılarıyla değiştirdik ve bunu bundan sonra da yapmaya devam edeceğiz...

Bu eserde aynı zamanda mekanikte de kullanılan bir dizi terim... kullanacağım ve bunları kullanmamdaki tam anlamı da okurlara açıklayacağım. (Vilfredo Pareto, *Compendium of General Sociology*, ed: E. Abbott, çev: A. Bongiorno ve A. Livingston, [Minneapolis: University of Minnesota Press, 1980], s. 14-15).

Pareto'nun *Trattato di sociologia generale* eserinin bütün bir İngilizce çevirisi için bkz. *The Mind and Society*, ed: Arthur Livingston, çev: A. Bongiorno ve A. Livingston, [New York: Harcourt Brace, 1935].

Pareto bu konuyu *I sistemi socialisti* (Milano: Istituto Editoriale Italiano, 1918) adlı üç ciltlik derlemesinde pragmatist teoriyle ilişkisi bağlamında (ve Giovanni Vailati'ye özellikle atıfta bulunarak) işliyor.

Vilfredo Pareto için bkz. Defter 4, Madde 18, not 6.

Dilin olası bir hata kaynağı olması konusunda Gramsci şu eseri de aklında geçirmiş olabilir: Giuseppe Prezzolini, *Il linguaggio come causa d'errore: H. Bergson*, (Floransa: G. Spinelli, 1904).

Madde 37. *Goethe.*

1. Gramsci, Goethe'nin bu sözüne André Maurois'nin *La vie de Disraeli* (Paris: Gallimard, 1927) eserinde rast gelmiştir. Eserde herhangi bir atıfta bulunmaksızın Goethe'den alıntı yapılmaktadır: "Comment un homme peut-il atteindre la connaissance de soi? Par la contemplation? Certainement non, mais par l'action. Essayez de faire votre devoir et vous trouvez pourquoi vous êtes fait. Mais quel est votre devoir? Ce

que demande l'heure" (s. 314).

İngilizceye *Disraeli: A Picture of the Victorian Age* adıyla H. Miles tarafından çevrilen Maurois imzalı kitap (New York: Appleton, 1928) Gramsci'de vardı.

Goethe'nin *Wilhelm Meisters Wanderjahre*'sindeki (1821-1829) "Betrachtungen im Sine der Wanderer"in (Gezgin Ruhlu Düşünceler) kaynağı: "Wie kann man sich selbst kennenlernen? Durch Betrachten niemals, wohl aber durch Handeln." İngilizce tercümesi için bkz. Goethe, *Conversations of German refugees and Wilhelm Meister's Journeyman Years*, ed: Jane K. Brown, çev: K. Winston, (New York: Suhrkamp, 1983), özellikle s. 294.

Madde 38. *İnsan Doğası Konseptinin İncelenmesi.*

1. Bkz. Defter 6, Madde 82, not 6.

2. Gramsci, G. K. Chesterton'un "The Invisible Man" eserinde Peder Brown'un şu gözlemleri yaptığı bir pasaja işaret ediyor:

> Hiç fark ettin mi, insanların senin söylediklerine asla yanıt vermediklerini? Onlar senin kastettiğin şeye ya da kastettiğini düşündükleri şeye yanıt veriyorlar. Bir hanımın diğerine bir köy evinde, "Seninle kalan kimse var mı?" diye sorduğunu düşünün. Diğer hanım, "Evet; kâhya, üç uşak, sofra hizmetçisi vs." diye yanıt vermeyecektir. Hatta o sırada sofra hizmetçisi odada ve uşak hemen sandalyesinin arkasında dikiliyor olabilir. Hanım diyecektir ki, "Bizimle kalan *kimse* yok." Yani sizin kastettiğiniz manada kimse yok. Öte yandan bir doktorun bir hastaya, "Evinizde kim kalıyor?" diye sorduğunu düşünün. O zaman hanımefendi uşağı, sofra hizmetçisini ve diğerlerini hatırlayacaktır. Dil böyle bir şeydir. Bir soruya, doğru yanıtlanmasını isteseniz dahi asla tam karşılık alamazsınız. (G. K. Chesterton, *The Innocence of Father Brown*, [New York: John Lane, 1911], s. 143)

Gramsci muhtemelen *The Innocence of Father Brown*'un (1911) İtalyanca tercümesi olan *L'innocenza di padre Brown* (Milano: Alpes, 1924) kitabını tutuklanmadan bir süre önce okudu. Elinde Chesterton'un başka iki eseri daha vardı. Bkz. Defter 3, Madde 153, not 6 ve Defter 6, Madde 17, not 2.

Madde 39. *Croce.*

1. Benedetto Croce, *Cultura e vita morale*, 2. Baskı, (Bari: Laterza, 1926), s. 158. Aktarılan pasaj Croce ile yapılan bir görüşmenin metnini içeren "La morte del socialismo" (Sosyalizmin Ölümü) başlıklı bir bölümde geçmektedir. Aynı metin ilk olarak aynı başlık altında şurada yayımlandı: *La voce* 3, no 6, (9 Şubat 1911): s. 501-2.

2. Croce nin *Cultura e vita morale* eserinde s. 191-198 arasındaki "Il partito come giudizio e come pregiudizio" (Yargı ve Ön Yargı Olarak Parti) başlıklı bölüm ilk olarak Gaetano Salvemini'nin dergisinde yayımlandı: *Unità* 1, no 17, (6 Nisan 1912): s. 66.

3. İnce kitabı *Elementi di politica*'nın (Bari: Laterza, 1925) "I partiti politici" (Siyasal Partiler) başlıklı üçüncü bölümünde Croce şöyle yazıyor:

> Partiler kendileri için ve kendileriyle birlikte kendi etik idealleri için şekillendirsinler ve bu ideallere ulaşabilsinler diye çeşitli kişiliklere sunulan araçlardır. Bu, partilerde başların ve liderlerin ve ayrıca ikincil öneme sahip gibi görünen konumlarda bulunup gölgelerde gizlenen ve eylem çizgilerini manipüle edenlerin önemini göstermektedir. O halde, önemli olan etik idealin vücut bulduğu ve ifadeye büründüğü kişiliğin gücüdür. Siyasal partilerin onları biçimlendiren ve kişileştiren bireyler olduğu da genelde kabul görür. (Benedetto Croce, *Politics and Morals*, çev: S. Castiglione, [New York: Philosophical Library, 1945], s. 38-39).

Elementi di politica daha sonra *Etica e politica*'nın (Bari: Laterza, 1931) ikinci bölümü olarak yeniden basıldı. Turi'de iken Gramsci'nin elinde bu kitap mevcuttu. Bu konu hakkında ayrıca Croce'nin Mayıs 1924'te yeni kurulmuş Siyasal Kültür Topluluğu'nun açılış töreninde yaptığı ve daha sonra *Etica e politica*'nın bir eki olarak yeniden basılan (s. 353-59) "Per una Società di cultura politica" başlıklı konuşmasına bakınız.

Madde 40. *Kamulaştırma ve İstimlâk.*

1. Manuel Saitzew'in *Die öffentliche Unternehmung der Gegenwart* (Tübingen: Mohor, 1930) adlı kamu kuruluşlarına dair kitabı hakkında bu maddede yer alan tüm bilgiler imzasız bir kitap incelemesinden alınmıştır: *Economia* 8, no 1, (Temmuz 1931): s. 99-100.

Madde 41. *İktisat.*

1. Henryk Grossmann'ın *Des Akkumulations- und Zusammenbruchgesetz des kapitalistischen Systems (Zugleich eine Krientheorie)*, (Leipzig: C. L. Hirschfield, 1929) adlı kitabı Stefano Samogyi tarafından incelendi: *Economia* 7, no 3, (Mart 1931): s. 327-32. Grossmann'ın bu kitabının kısaltılmış bir İngilizce tercümesi için bkz. *The Law of Accumulation and Breakdown of the Capitalist System: Being also e Theory of Crises*, çev: Jairus Banaji, (Londra: Pluto, 1992).

2. Gino Arias için bkz. Defter 6, Madde 66, not 1.

3. Belli ki Grossmann'ın kitabı Gramsci'nin eline hiç geçmemiştir. Yine de, aynı kitaptan Defter 10, II, Madde 33'te bahsediyor.

Madde 42. *Eksiltili Kıyaslama.*

1. *Materialismo storico ed economia marxistica* adlı eserinde Croce, Marx'ın değer teorisinin bir "eksiltili kıyaslama"ya dayandığını ileri sürmüştür. Bkz. Defter 1, Madde 10, not 2.

2. Bkz. Antonio Graziadei, *Sindacati e salari*, (Milano: Trevisini, 1929), s. 16.

Graziadei ve (Gramsci'nin kimi zaman adlarını karıştırdığı) kitapları için bkz. Defter 1, Madde 42, not 3 ve Madde 63, not 2.

3. Bkz. Charles Gide ve Charles Rist, *Histoire des doctrines économiques depuis les physiocrates jusqu'à nos jours*, 5. Baskı, (Paris: Recueil Sirey, 1929). İngilizce tercümesi için bkz. *A History of Economic Doctrines from the Time of the Physiocrats to the Present Day*, çev: R. Richards, 2. Baskı, (Boston: Heath, 1948).

4. Bkz. Benedetto Croce, "Le due scienze mondane: l'Estetica e l'Economica," *La critica* 29, no 4, (20 Kasım 1931): s. 401-2, özellikle de s. 404. Bu makale İngilizceye "The Worldly Pair of Sciences: Aesthetic and Economic" adıyla çevrildi ve sözü geçen pasaj şu şekilde:

> Bugün "duygu" nun birbirleriyle ilişkili ama farklı iki anlamı var. İlki bilgide mantıksal ve usavurumsal olmayan fakat duygusal ve sezgisel olan anlamındadır. İkincisi pratik faaliyette kendi içinde ahlâki ve itaatkâr olmayan ama sevildiği ve istendiği için peşine düşülen, faydalı ve memnuniyet verici olan manasındadır. Sonuç olarak, duyguyu rehabilite eden doktrin bir yandan bir duygular mantığına ya da şairane bir mantığa, salt sezgisel bilgi bilimine ya da Estetiğe; diğer yandan ise bir memnuniyet ya da

> fayda mantığına, en geniş anlamda Ekonomi'ye evrilmiştir ve tüm bunlar teorik bir "bedensel kefaret", yaşam olarak yaşamın, tüm yönleriyle dünyevi aşkın kefaretinden daha öte bir şey değildir. (B. Croce, *Philosophy, Poetry, History: An Anthology of Essays*, çev: Cecil Sprigge, [Londra: Oxford University Press, 1966], s. 753).

Madde 43. *Reform ve Rönesans.*

1. Bkz. Boris Souvarine, "Perspectives de travail," *La critique sociale* 1, no 1, (Mart 1931): s. 1-4. Boris Souvarine, 1893'te Kiev'de doğan, 1906'da Fransız yurttaşı olan Boris Lipschitz'in (Lifschitz olarak da yazılan ve Gramsci tarafından Liefschitz olarak aktarılan) adıydı. 1921-1923 arasında Souvarine, Fransız Komünist Partisinin Moskova'da toplanan Komünist Enternasyonal merkez komitesi temsilcisiydi. 1924'te partiden ihraç edildi. Gramsci, Souvarine'i Moskova'da tanımış olmalı. En azından orijinal adını öğrenecek ve onu hatırlayacak (ve burada olasılıkla sansüre karşı bir önlem olarak kullanacak) kadar onun hakkında bilgisi olması gerekiyor.

La critique sociale hakkında Gramsci 27 Temmuz 1931'de Tatiana Schucht'a şöyle yazmıştı:

> Daha önce yaptıkları gibi bana daha fazla yeni dergi göndermeseler muhtemelen iyi olacak. Bu dergilerin sadece birini okumaya devam etmek istiyorum: Bu dergi, Marcel Rivière tarafından yayımlanan *La Critique Sociale* adlı bibliyografik sosyoloji dergisi. Senede sadece altı sayı çıkarılan bu derginin 19 Mart 1931 tarihli ilk sayısını aldım. Dergi çok iyi kotarılmamış ve bu Rivière'ninki gibi hayli saygın bir yayınevinin böylesine karmaşık ve ciddi bir bilimsel yönelimden yoksun bir çeşitleme bastığını sergilemesi itibarıyla bir gerileme göstergesi. Yine de hem Fransızca bir bibliyografik dergiye sahip olmak bakımından hem de derginin fazla hantal ve pahalı olmaması açısından onu edinmek istiyorum. (Antonio Gramsci, *Letters from Prison*, ed: F. Rosengarten, çev: R. Rosenthal, [New York: Columbia University Press, 1994], 2: s. 48)

2. Maurice Barrès için bkz. Defter 3, Madde 2, not 6.

3. Gramsci, Rosa Luxemburg'un "Stillstand und Fortschritt im Marxismus" (Durgunluk ve Marksizmin İlerleyişi) adlı makalesine atıfta bulunuyor: *Vorwärts*, 14 Mart 1903. Bkz. Defter 3, Madde 31, not 7.

Madde 44. *Reform ve Rönesans.*

1. 1 Kasım 1930 tarihli *The Economist*'te Birinci Sovyet Beş Yıllık Planı'nın analizine (anonim bir yazara ait) ayrılmış bir "Rusya Eki" bulunuyordu. Bu madde 26 Temmuz 1931'den sonra yazılmış olmalı zira Gramsci bu tarihten önce ekin yazarını biliyor olamazdı.

29 Temmuz 1931'de Gramsci, Tatiana Schucht'a şöyle yazmıştı: "Piero'ya İngilizce okumada hızla ilerleme sağladığımı söyleyebilirsin. Bu dili Almancadan daha kolay buluyorum. Oldukça hızlı okuyorum. Üstelik elimdeki ufak sözlük pek yeterli değil ve şu an kullanımda olan pek çok teknik terimi ve kavramı barındırmıyor. *Economist*'ten Beş Yıllık Plan hakkındaki parçayı iki ya da üç günde okudum ve tek bir kelimeyi bile kaçırdığımı sanmıyorum" (Antonio Gramsci, *Letters from Prison*, ed: F. Rosengarten, çev: R. Rosenthal [New York: Columbia University Press, 1994], 2: s. 44; çeviri kısmen değiştirilmiş).

Tatiana Schucht her zaman olduğu gibi bu bilgiyi Piero Sraffa'ya aktardı ve o da 11 Temmuz 1931'de şu cevabı yazdı: "Nino'nun İngilizceyi geliştirmesine sevindim. Böylece olanları günü gününe takip etmesi kolaylaşacak. Sözlük meselesine gelince... *Concise Oxford Dictionary*'yi ona ulaştıracağım... Nino'nun *Economist*'te okuduğu parçanın sahibi eski *Observer* muhabiri olan, şimdi Londra'da yaşayan ve kendini Milletler Cemiyeti konusuna adamış Michael Farbman'dır. Yazı, anonim olarak yayımlanması sayesinde, *Economist* okurları onun bir gazeteci tarafından yazıldığını bilmeleri halinde yapacağı etkiyi kat kat artırmıştır. Yazının Fransızca tercümesi daha yeni yayımlandı" (Piero Sraffa, *Lettere a Tania per Gramsci*, ed: Valentino Gerratana, [Roma: Riuniti, 1991], s. 14).

Tatiana Schucht, bunun üzerine bu bilgiyi 26 Temmuz 1931 tarihli bir mektupla Gramsci'ye (kelimesi kelimesine) aktardı. (Bkz. A. Gramsci ve T. Schucht, *Lettere: 1926-1935*, ed: A. Natoli ve C. Daniele, [Torino: Einaudi, 1997], s. 740).

Michael S. Farbman (1880-1933) Devrim'den hemen sonraki yıllarda *Manchester Guardian* ile *Observer*'ın Moskova muhabirliğini yürüttü. 1917'de *The Russian Revolution and the War* adlı bir kitapçık yayımladı. Diğer kitapları arasında *Russia and the Struggle for Peace* (1918), *Bolshevism in Retreat* (1923) ve *After Lenin* (1924) vardır. 22 Kasım 1922'de *Manchester Guardian*'da yayımlanan bir Lenin röportajına da imza attı (aynı röportaj şurada tekrar basıldı: V. I. Lenin, *Collected Works*, Cilt 33, *August 1921-March 1923*, [Londra: Lawrence and Wishart, 1966], s.

383-89). *Piatiletka: Russia's 5-year Plan*, (New York: New Republic, 1931) adlı kitabı Fransızca, Almanca ve Yiddişçeye çevrildi. Bu kişiyi, R. B. Rafail mahlasıyla da bilinen ve 1920'lerin başlarında "demokratik merkeziyetçilik" fraksiyonuna dâhil olan ve son aşamada 1933 yılında partiden ihraç edilen Ukrayna'daki Komünist Parti Sekreteri R. B. Farbman'la karıştırmamak (Gramsci'nin yazılarının bazı edisyonlarında olduğu gibi) gerekiyor.

2. Yani SSCB.

3. Gramsci, Thomas G. Masaryk'in şu eserine atıfta bulunuyor: *Russland und Europa: Studien über die geistegen Strömungen in Russland, Erste Folge. Zur russischen Geschichts- und Religionphilosophie. Soziologische Skizzen*, 2 cilt, (Jena: Diederichs, 1913).

Leon Troçki, Masaryk'in "Professor Masaryk über Russland" adlı kitabı üzerine Viyana merkezli sosyal demokrat aylık dergi *Der Kampf*'ta bir makale yayımladı: no 11-12, (Aralık 1914): s. 519-27. Gramsci, Troçki'nin makalesini İtalyancaya tercüme ettirdi ve *Il grido del popolo* 23, no 743'te (yanlışlıkla 19 Ekim 1918 olarak tarihlendirilmiş, doğrusu 26 Ekim 1918 olacak) "La Russia pre-revoluzionaria" (Devrim Öncesi Rusya) adıyla yayımlattı. Daha sonra aynı makaleyi "Lo spirito della civiltà russa" (Rus Medeniyeti'nin Ruhu) adıyla bir daha yayımlattı: *L'ordine nuovo* 2, no 6, (19 Haziran 1920): s. 43-45.

Masaryk'in eseri İngilizceye de çevrildi: *The Spirit of Russia: Studies in History, Literature, and Philosophy*, çev: Eden Paul ve Cedar Paul, 2 cilt, (New York: Macmillan, 1919). Daha sonra İtalyancaya tercüme edildi: *La Russia e l'Europa: Studi sulle correnti spirituali in Russia*, çev: Ettore Lo Gato, 2 cilt, (Napoli: Ricciardi, 1922; Roma: Istituto Romane Editoriale, 1925). Gramsci bu eseri, "Masaryk'in Dostoyevski üzerine kitabı" olarak adlandırıyor zira Masaryk'in kendi sözleriyle, "Çalışmanın tamamı Dostoyevski'ye adanmıştır fakat o yazarın hesabına söylemek istediğim her şeyi bir araya getirmeye yetecek edebi yeteneğe de sahip değilim" (*The Spirit of Russia*, s. vii).

Tomás Garrigue Masaryk için bkz. Defter 3, Madde 40, not 4.

4. Gramsci, Thomas G. Masaryk'in *La résurrection d'un état: Souvenirs et réflexions, 1914-1918*, (Paris: Plon, 1930) adlı anı kitabının Fransızca baskısı üzerine bibliyografik bilgiyi ve içeriği hakkında tüm bilgileri şu kitap incelemesinden almıştır: F. R., *La critique sociale* 1, no 1, (Mart 1931): s. 22.

Madde 46. Halkın El Kitabı *Üzerine. Teleoloji.*

1. Gramsci, Marksist "tarihsel görev" konseptine ya da proletaryanın "tarihsel misyonu"na atıfta bulunmaktadır.

2. Bkz. Defter 4, Madde 16, not 1 ve Madde 27.

Madde 47. Halkın El Kitabı *Üzerine.*

1. N. I. Bukharin, "Theory and Practice from the Standpoint of Dialectical Materialism," *Science at the Cross Roads: Papers Presented at the International Congress of the History of Science and Technology Held in London from June 29th to July 3rd 1931 by the Delegates of the U.S.S.R.*, (Londra: Kniga, 1931), s. 9-33. Gramsci, Tatiana Schucht'a da mektubunda belirttiği gibi bu kitabın bir kopyasını 31 Ağustos 1931'de edinmişti.

2. Bukharin şöyle yazmış:

> Teolojiye yakın metafizikten Avenariusçu-Machist "saf tasvir" ve yenilenmiş "pragmatizm" felsefesine kadar diyalektik materyalizm (Marksizm) dışında hemen hemen tüm felsefe ekolleri, bana sadece "benim" kendime ait duygularımın bahşedildiği şeklindeki çürütülemez addedilen tezden yola çıkarlar.
>
> En ateşli savunucusu Piskopos Berkeley olan bu düşünce, gereksiz bir şekilde yeni bir epistemoloji ifşası mertebesine yükseltilmiştir... Ne var ki bu düşünce kırılgan olmanın yanı sıra ciddi eleştirellik sınavından da geçemeyecektir...
>
> Gerçekte böyle bir düşünceyi dile getirebilecek tek kişi, çamurdan henüz üretilmiş ve *ilk kez* yine *ilk defa* açılan gözleriyle boydan boya cennetin manzarasına bakan ilk insan Adem'dir. ("Theory and Practice from the Standpoint of Dialectical Materialism," s. 11-12).

3. Sayfa referansı Mario Casotti'nin *Maestro e scolaro: Saggio di filosofia dell'educazione* (Milano: Vita e Pensiero, 1930) adlı felsefe kitabına verilmiştir fakat alıntı şu makaleden yapılmıştır: "Il 'cogito ergo sum' di Cartesio e la nostra conoscenza dell'anima" (Descartes'in 'Cogito Ergo Sum' Felsefesi ve Ruh Bilgimiz), *La civiltà cattolica* 82, no 4, (3 Ekim 1931): s. 30.

4. Bkz. Defter 4, Madde 47, not 1.

Madde 48. *Georges Sorel.*

1. Bkz. Gaëtan Pirou, *Georges Sorel: 1847-1922* (Paris: Rivière, 1927); bibliyografi s. 62-67'dedir. Gramsci'nin elinde bu kitabın olup olmadığı bilinmemektedir. Bilgi kaynağı Luigi Salvatorelli'nin şu makalesi olabilir: "Georges Sorel", *Pègaso* 2, no. 1, (Ocak 1930): s. 28-42.

Madde 49. *Popüler Edebiyat. Dizi Romanlar.*

1. "Les illustres inconnus", G. Cherensol'un *Les nouvelles littéraires*'te 27 Haziran (no. 454) ile 29 Ağustos 1931 (no. 463) arasında yayımlanan on makalelik serisinin adıdır. Gramsci bu maddeyi kaleme aldığında -Madde 52'de yaptığı bir tespitten anlaşılacağı üzere Ağustos 1931 civarında- bunların altı yedisini okumuştu.

Arsène Lupin, gentleman-cambrioleur'un 1907'de *Je sais tout*'ta yayımlanması öyle büyük bir başarıya dönüştü ki Maurice Leblanc (1864-1941) hayatının geri kalanını yeni Lupin hikâyeleri üretmeye çalışarak geçirdi. Kötü karakter Fantomas, Marcel Allain (1885-1970) ile Pierre Souvestre'nin (1874-1914) bir yaratısıydı. Fantomas'ı ucuz roman okurlarıyla 1911'de tanıştırdılar ve Souvestre öldüğünde kötü karakteri içeren otuz iki kitap yayımlamışlardı. Allain de tek başına on bir tane daha yazdı. Fantomas karakteri Çingeneler çetesinin beyni ve lideri Zigomar'dan esinlenmiş gibi görünmektedir. İlk kez 1909'da *Le matin* gazetesinde yayımlanan Zigomar Léon Sazie'nin (1862-1939) bir ürünüydü.

Madde 50. *Popüler Edebiyat.*

1. Bkz. Defter 3, Madde 148, not 2.

2. Angelandrea Zottoli'nin Manzoni'nin güçlü karakterleriyle zayıf karakterlerini karşılaştırdığı *Umili e potenti nella poetica del Manzoni* (Roma: La Cultura, 1931) adlı eleştirisi hakkındaki bilgiyi Gramsci, Filippo Crispolti'nin aşağıdaki notta bahsi geçen makalesinden almıştır.

Edebiyat eleştirmeni Angelandrea Zottoli (1879-1956) *La cultura* dergisi ile sıkı ilişkiler kurmuştu. Manzoni üzerine iki kitabın yanı sıra Boiardo, Leopardi ve Casanova hakkında çalışmalara imza atmıştı. Kararlı bir antifaşist olan Zottoli 1944 yılında Istituto della Enciclopedia Italiana'nın yöneticiliğine getirildi.

3. Filippo Crispolti, "Nuove indagini sul Manzoni: Lettera ad Angelo A. Zottoli" (Yeni Manzoni Çalışmaları: Zottoli'ye Mektup), *Pègaso* 3, no. 8, (Ağustos 1931): s. 129-44.

Filippo Crispolti için bkz. Defter 3, Madde 37, not 5.

4. Age. s. 141. İtalikler Gramsci'ye aittir.

5. Bu epigramın kaynağı muhtemelen Octave Mirbau'nun *Le journal d'une femme de chambre* (1900) adlı romanının beşinci bölümündeki şu pasajdır:

> M. Paul Bourget geçen yıl oda hizmetçiliğini yaptığım Kontes Fardin'in en samimi dostu ve ruhani kılavuzuydu. Onun bir kadının karmaşık ruhunu harfi harfine bildiği lafını sürekli işittim...
>
> Bir gün hanımım beni göz alıcı beyefendiye "acil bir mektup" iletmeye gönderdi. Mektubun yanıtı yine bana verildi. Sonra ben sürekli içimden sorduğum o soruyu ona yöneltme cesareti sergiledim... M. Paul Bourget de şunu sordu:
>
> "Senin arkadaşın neci? Halktan bir kadın mı? Hiç şüphesiz, yoksul bir kadın mı?"
>
> "Benim gibi bir oda hizmetçisi, göz alıcı efendim."
>
> M. Bourget'in suratında bir buruşukluk, bir tiksinti belirdi...
>
> "Bu ruhlarla kendimi meşgul edemem," dedi. "Bunlar çok küçük ruhlar. Ruh bile değiller. Bunlar benim psikoloji sınırlarımın dışındalar."
>
> Ben de anladım ki, bu sınırlar içinde, birinin ruhunun olması için en az yüz bin franklık bir gelirinin olması gerekiyor. (O. Mirbeau, *Celestine, Being the Diary of a Chambermaid*, çev: Alan Durst, [New York: W. Faro, 1930], s. 76-77).

Bu kaynak hakkındaki bilgi bana Derek Boothman tarafından lütfedildi.

Paul Bourget için bkz. Defter 3, Madde 37, not 4.

6. Crispolti şöyle yazmış: "Dolayısıyla [Manzoni] heyecanlı bir şekilde Augustin Thierry hakkındaki teorinin onun tarihsel araştırmalarına yani Ortaçağ'da fetheden ve fethedilen ırklar arasındaki ayrım tezine dayandığını ve bu tezin sebebinin ezilenlerin, unutulmuşların ve sıradan insanların yeniden tarihin öznesi olma şansı yakalaması olduğunu söylemiştir" ("Nuove indagini sul Manzoni", s. 139).

Saint-Simon'un büyük bir hayranı olan Augustin Thierry (1795-1856) sıkça bir romantik tarih yazımı örneği olarak gösterildi. Tarihi ırksal ve ulusal açılardan okumasının örneği olarak en bildik çalışmalarından olan *L'histoire de la conquête de l'Angleterre par les Normands* (1825; aynı yıl içinde *History of the Conquest of England by the Normans*

adıyla İngilizce olarak da basıldı) adlı eseri gösterilebilir. İlerici görüşleri ise Henri Saint-Simon ile birlikte kaleme aldığı *De la réorganisation de la société européenne* (1814) ve sadece kendisine ait *Essai sur l'histoire de la formation et des progrès du Tiers États* (1850) adlı eserlerde görülebilir.

El yazmasında tam bu noktada, parantez içine alındıktan sonra Gramsci tarafından üzeri çizilmiş bir cümle bulunuyor. Cümle okunabilir halde: "Bu anlamda, Croce'nin *Storia della storiografia in Italia ne secolo XIX* eserindeki iddiası özellikle ilginç kalıyor: Ona göre sadece İtalya'da -Fransa'da değil- toplumun imtiyazlı katmanlara ve üçüncü sınıfa bölünmesinin kökeni olarak Ortaçağ'da ırksal çatışma üzerine araştırma yapılmıştır. Ne var ki bunun tam tersi olmuştur."

Gramsci, bu cümleyi muhtemelen söz konusu görüşlerin Croce'yi tam temsil etmediğini düşündüğü için karaladı. Mevzubahis metin şudur: Benedetto Croce, *Storia della storiografia italiana nel secolo decimonono*, 2 cilt, (Bari: Laterza, 1921); özellikle Cilt 1, s. 122 vdd. Croce burada Manzoni'nin *Discorso sopra alcuni punti della storia longobardica*, (Longobarda tarihinin bazı yönleri üzerine söylev) eseri ile Augustin Thierry ve François Guizot'un teorilerini karşılaştırıyor. Manzoni'nin *Discorso* eseri Longobardların sekizinci yüzyılda Romalılar üzerindeki hâkimiyetini işlediği *Adelchi* adlı oyununu yazarken yaptığı tarihsel araştırmaların ürünüdür. Thierry'nin Manzoni üzerindeki etkisinin en net şekilde görüldüğü yer belki de bu oyundur. Gramsci, Manzoni-Thierry ilişkisine Defter 14, Madde 39'da tekrar değiniyor.

7. Bkz. Angelo A. Zottoli, "Il Manzoni e gli 'umili': Lettera a Filippo Crispolti" (Manzoni ve 'sıradan insanlar': Crispolti'ye Mektuplar), *Pègaso* 3, no. 9, (Eylül 1931): s. 356-61.

Madde 51. *Ast Sınıfların Tarihi.*

1. Bkz Madde 50, not 3.

2. Proudhon'un mevzubahis Gallikizmi için bkz. Defter 1, Madde 44, not 5 ve Defter 16, Madde 13.

Eugène Sue için bkz. Defter 1, Madde 27, not 1.

Madde 52. *Popüler Edebiyat. Katolik Yazarlar. Cizvit Ugo Mioni.*

1. Ugo Mioni. *La ridda dei millioni*, (Milano: Artigianelli, 1908). Gramsci'nin bu kitabı sipariş ettiğine dair hiçbir kayıt yok. Turi'deki

hapishane kütüphanesinden temin etmiş olabilir.

Ugo Mioni için bkz. Defter 3, Madde 63, not 17 ve Madde 100; Defter 4, Madde 90.

Madde 53. *Geçmiş ve Bugün. Almanya'nın Borçları ve Amerika'ya Yaptığı Ödemeler.*

1. Bu madde şu makaleden esinlenerek yazılmıştır: Mariano D'Amelio, "Il piano Hoover" (Hoover Planı), *Gerarchia* 11, no. 8, (Ağustos 1931): s. 550-58. D'amelio burada Gramsci'nin de muhtemelen okumuş olduğu iki eski makalesine göndermede bulunuyor: "Dal piano Dawes al piano young" (Dawes Planı'ndan Young Planı'na), *Gerarchia* 9, no. 6, (Haziran 1929): s. 423-35; "Il piano Young approvato" (Young Planı Onaylandı), *Gerarchia* 9, no. 9, (Eylül 1929): s. 688-95.

Balfour Notası 1922'de sonradan Büyük Britanya'nın dışişleri bakan vekili olacak kişinin Dünya Savaşı Avrupalı müttefiklerinin kendi aralarındaki borçları iptal etmeleri ve Britanya'nın Birleşik Devletler'e ödemelerini yapabilmesi için gerekli alacaklarını tahsil etmesi amacıyla ortaya attığı bir öneriydi. Bu, müttefikler, özellikle de Fransa için Almanya'ya dayatılan tazminat yükünün azaltılmasına razı olmaları yönünde bir teşvikti. Birleşik Devletler savaş borcu konusunu tazminatlar meselesiyle ilişkilendirmeye karşı çıktı. Ağustos 1922'deki ilk Londra Konferansı'nda Fransa tazminat ödemelerinde bir moratoryum ilanına itiraz etti. Aynı yılın aralık ayında toplanan İkinci Londra Konferansı da borç ve tazminat meselelerinde bir uzlaşmaya varılmasına yaramadı. İki yıl sonra, Amerikalı Charles Dawes'in başkanlık ettiği ortak bir ABD-Britanya komisyonu Almanya'ya bir miktar finansal rahatlama sağlama ve tazminat ödemelerini yeniden yapılandırma şansı veren bir plan hazırladı. Plan, Ağustos 1924'te müttefikler ve Almanya tarafından kabul edildi. 1929'da, yine bir Amerikalı olan Owen Young'un başkanlığını yürüttüğü bir başka komite bir kez daha Almanya lehine olacak şekilde tazminat yükümlülükleri ve ödemeler konusunda yeniden yapılandırma önerdi. Plan, ertesi yıl benimsendi. Ancak çok geçmeden Alman ekonomisinin dünya ekonomik kriziyle birlikte daha da kötüleşmesi, durumu kökten değiştirdi. Haziran 1931'de ABD Başkanı Herbert Hoover tüm tazminat ve borç ödemelerinde bir yıllık moratoryum önerdi. Hoover'ın planı isteksizce de olsa Kongre ve diğer büyük ülkeler tarafından kabul edildiği halde ekonomik krizin dinmesi sağlanamadı. Mariano D'Amelio,

makalelerinde Londra Konferansı'ndaki İtalyan delegelerinin borç ve tazminat meselelerinin Balfour Notası'ndan bile önce eş zamanlı olarak çözülmesi yönünde bir fikirle geldiklerini belirtmektedir.

Madde 54. *Geçmiş ve Bugün. Toprak Problemi.*

1. Bu madde olasılıkla şu makaleden esinlenerek yazılmıştır: Silvio Longhi, "Il bene di famiglia" (Aile Mülkiyeti), *Gerarchia* 11, no 8 (Ağustos 1931): 651-54.

Madde 55. *Geçmiş ve Bugün.*

1. Benito Mussolini tarafından kurulan aylık *Gerarchia* dergisinin ilk sayısı Ocak 1922'de yayımlandı. Her ne kadar listede baş editör olarak Mussolini'nin adı geçiyor olsa da, idarecilik görevi onun eşi ve sırdaşı Margherita Sarfatti'ye verilmişti.

Madde 56. *Sayın De Vecchi.*

1. Bkz. Umberto Zamboni, "La Marcia su Roma: Appunti inediti. L'azione della colonna Zamboni" (Roma Yürüyüşü: Daha Önce Yayımlanmamış Notlar. Zamboni Birliği'nin Hareketi), *Gerarchia* 8, no. 10, (Ekim 1928): s. 767-80.

Roma Yürüyüşü'nün hazırlık aşamasında General Umberto Zamboni, Foligno'da toplanmış "yedekler"den sorumluydu.

2. Age., s. 767.

Cesare Maria De Vecchi için bkz. Defter 5, Madde 132, not 1. Dört kişilik heyet için bkz. Defter 6, Madde 150, not 1.

3. Bkz. Michele Bianchi, "Un documento" (Bir Belge), *Gerarchia* 7, no. 10, (Ekim 1927): s. 955-56. Bu makalede dört kişilik heyetten Bianchi, 27 Ekim 1928 gecesinde Roma'da olan ve ona ertesi gün "Perugia'da olmak için elinden geleni yapmasını istediği" bir mektup gönderen De Vecchi'ye bir türlü ulaşamadığını belirtiyor.

Michele Bianchi için bkz. Defter 3, Madde 63, not 4.

Madde 57. *Geçmiş ve Bugün.*

1. Bu noktaya kadar olan tüm bilgiler Carlo Foà'ya ait bir makaleden alınmıştır: "La battaglia della soja" (Soya Fasulyesi Mücadelesi), *Gerarchia* 9, no. 2, (Şubat 1929): s. 157-61. Foà'nın makalesinde V. Ducceschi'nin İtalya'da soya fasulyesi ve beslenme üzerine bir kitabında bu-

lunanların özeti yer almaktadır: *La soja l'alimentazione nazionale*, (Milano: Vallardi, 1928). Sonraki tespitler Gramsci'ye aittir.

Madde 58. *Popüler Roman.*

1. Eugène Sue'nun dizi romanı *Le juif errant* (1844-1845) için bkz. Defter 3, Madde 153, not 1.

2. Bkz. Baccio M. Bacci, "Diego Martelli, l'amico dei 'Macchiaioli'" (Macchiaioli'nin Dostu Diego Martelli), *Pègaso* 3, no. 3, (Mart 1931): s. 297-323.

3. Sanat eleştirmeni Diego Martelli (1838-1896) Macciaioli olarak bilinen ve zamanlarının büyük kısmını onun Castiglioncello'daki mülkünde en güzel eserlerini üreterek geçiren Toskana ressamlar ekolünün öncüsü ve önde gelen ismiydi. Macchiaioli ekolünü karakterize eden yenilikçi ışık ve renk kullanımları, bazı sanat tarihçileri tarafından proto-empresyonist olarak adlandırılmıştı. Floransa'daki Efsanevi Caffè Michelangelo'nun müdavimlerinden Martelli, aynı zamanda bir cumhuriyetçi ve İtalyan milliyetçisiydi ve siyasal açıdan ilerici çevrelere girmişti. Bacci'nin makalesinde sözü geçen *Ricordi della miz prima età* adlı anıları eleştirmenler ve tarihçiler tarafından sıkça başvurulan bir kaynak olsa da sadece el yazması olarak mevcuttur. Martelli'nin Macchiaioli resim koleksiyonu bugün Floransa'daki Pitti Sarayı'nda bulunan Modern Sanat Galerisi'nde sergilenmektedir.

4. Floransa'da Latince öğretmenliği yapan ve 1848 siyasal kalkışmalarında aktif bir rol üstlenmiş bir milliyetçi olan Atto Vannucci (1810-83) İtalyan ulusal kimliğinin klasik antik döneme dayandığını göstermek amacıyla *Storia d'Italia dall'origine di Roma all'invasione dei Lombardi* (1861) adında dört ciltlik bir tarih çalışması yazdı. Giuseppe Mazzoni'nin bir dostu ve siyasal müttefiki olarak *L'alba* dergisiyle de ilişkisi vardı.

Prato'daki seminerde Vannucci'nin öğrencisi olan Giuseppe Arcangeli (1807-55) Collegio Cicognini'de klasik edebiyat öğretmenliği yaptı ve Cicero, Vergilius, Kallimakhos ve Lucretius üzerine çok sayıda baskı yapacak olan tercümeler ve incelemeler yayımladı.

Dönemin önde gelen kimya mühendislerinden Vincenzo Manteri Grandük Leopold tarafından Toskana'daki çelik üretiminin gelişimi amacıyla yürütülen bir madencilik projesine yardım etmesi için Livorno'dan Toskana'ya getirildi.

Pietro Thouar (1809-61) Gian Pietro Vieusseux'nun yayınevi için bir süre çalıştı, ardından eğitim alanında önde gelen bir kişiliğe dönüşerek içlerinde *Il giornale per i fanciulli* gibi yenilikçi çocuk gazetelerinin de bulunduğu bir dizi popüler dergi çıkarttı.

Avukat ve devlet adamı Antonio Mordini (1819-1902) Floransa hükümetini liberalleştirme yönündeki kısa süreli girişim süresince liberal bir anayasa hazırlanmasında önemli bir rol üstlendi ve 1849 devrimci triumvir hükümetinde dışişleri bakanı olarak görevlendirildi.

Giuseppe Mazzoni (1808-80), Francesco Domenico Guerrazzi (1804-73) ve Giuseppe Montanelli (1813-62) Grandük Leopold'un Şubat 1849'daki kaçışının ardından birkaç ay boyunca Toskana'yı yöneten triumvirliği oluşturdular. Guerrazzi için bkz. Defter 1, Madde 44, not 37.

Bir avukat ve polis tarafından yakından izlenen ve taciz edilen bir liberal olan Vincenzo Salvagnoli (1808-61) Vieusseux entelektüel çevresinin bir üyesiydi. Ayrıca 1848 öncesi Toskana Parlamentosunun da üyesiydi. Salvagnoli'nin edebiyata yakın ilgisi vardı ve karşılıklı mektuplaştığı Stendhal üzerine ölümünden sonra yayımlanan bir kitapçığı mevcuttu.

Giuseppe Giusti için bkz. Defter 5, Madde 42, not 1.

5. Gian Pietro Vieusseux için bkz. Defter 6, Madde 171, not 1.

6. Bacci, "Diego Martelli," s. 299.

Madde 59. *İtalya'da Saint-Simonculuk.*

1. Aynı konu için bkz. Defter 3, Madde 153, not 1.

Madde 60. *İtalyan Aydınlarının Tarihi.*

1. Bkz. Girolamo Vitelli, "Ricordi di un vecchio normalista" (Eski Bir Eğitimcinin Anıları), *Nuova antologia* 65, no. 1393, (1 Nisan 1930): s. 273-83.

2. Floransa'da döneminin önde gelen klasik akademisyenlerinden sayılan filolog ve hümanist Piero Vettori (1499-1585) çok sayıda Yunanca ve Latince tercüme ve inceleme kaleme aldı. Ayrıca Latince şiirler, söylevler ve başka eserlerin yanı sıra zeytin ekimi üzerine yerel dilde bir inceleme üretti: *Trattato delle lodi e della coltivazione degli ulivi*, (1569).

3. Vitelli, "Ricordi di un vecchio normalista," s. 282.

4. Babası Paris'te bir baskı dükkânı-yayınevi kuran Robert Estienne (1503-59) benzer bir girişimde bulunmak amacıyla Cenova'ya taşındı.

Fransızca sözlük yazımı konusunda en önde gelenlerden biri olan Estienne *Thesaurus linguae latinae* (1531) adlı eseriyle tanındı. Yine klasik filolog olan oğlu Henri Estienne'in (1531-98) Herodotos üzerine yayımladığı Fransızca inceleme eserinin ardından on altıncı yüzyıl inançlarına ve değerlerine karşı üstü örtülü bir eleştiri yönelttiği gerekçesiyle Cenova otoriteleri ile başı derde girdi. Çok sayıda Yunanca ve Latince metnin yanı sıra Estienne abidevi bir sözlük çalışması da gerçekleştirdi: *Thesaurus graecae linguae* (1572). Estienne ayrıca Fransız dilini savunması ve yaymasıyla da tanınır.

Estienne'lerin Huguenot'lardan olduğunu belirten Gramsci muhtemelen Gustave Lanson'un şu eserinden faydalanmıştı: *Histoire de la littérature française*, 19. Baskı, (Paris: Hachette, tarihi belirsiz), s. 300-301. Lanson'un edebi tarihi Gramsci'nin bugüne kalan kitapları arasında yoktur fakat Defter 8, Madde 109'da bu kitaptan kelimesi kelimesine alıntı yaptığı göz önüne alınırsa ona erişiminin olduğu da kesinleşir.

Madde 61. *Kültürel Konular. Kütüphaneler.*

1. Bkz. Ettore Fabietti, "Per la sistemazione delle Biblioteche pubbliche 'nazionali' e 'popolari'" ("Ulusal" ve "Halkçı" Kütüphaneler Kurmak), *Nuova antologia* 65, no. 1393, (1 Nisan 1930): s. 363-90.

Madde 63. *İtalyan Aydınlarının Tarihi.*

1. Bkz. Giuseppe Tucci, "Del supposto architetto del Taj e di altri italiani alla corte del Mogul" (Tac Mahal'in Olası Mimarı ve Moğol Sarayındaki Diğer İtalyanlar), *Nuova antologia* 65, no. 1395, (1 Mayıs 1930): s. 77-90.

Giuseppe Tucci için bkz. Defter 2, Madde 86, not 1.

Madde 64. *Robert Michels.*

1. Bkz. Albert Giaccardi, "Il pangermanismo coloniale tra le cause del conflitto mondiale" (Dünya Çatışmasının Bir Sebebi Olarak Kolonyal Pangermanizm), *Nuova antologia* 65, no. 1396, (16 Mayıs 1930): s. 233-47.

2. Robert Michels için bkz. Defter 2, Madde 45, not 2.

3. Alberto Giaccardi tarafından editöre gönderilen mektuba bakınız: "Una rettifica" (Bir Düzeltme), "Notizie e commenti" (Haberler ve Yorumlar), *Nuova antologia* 65, no. 1399, (1 Temmuz 1930): s. 136.

Madde 65. *Feminizm.*

1. Bkz. Vittorio Cian, "Femminismo patriottico del Risorgimento" (Risorgimento'da Yurtsever Feminizm), *Nuova antologia* 65, no. 1397, (1 Haziran 1930): s. 287-316.

Vittorio Cian için bkz. Defter 2, Madde 31, not 3.

2. *Apologia del libro intitolato "Il Gesuita Moderno"* (Brüksel ve Leghorn, 1848), Cizvitlere karşı Vincenzo Gioberti tarafından yazılmış iki polemik kitabından ikincisiydi. *Il Gesuita moderno* adlı ilk kitap 1846-47'de Lozan'da beş cilt halinde basıldı. Gioberti için bkz. Defter 1, Madde 46, not 1.

3. Cian, "Femminismo patriottico del Risorgimento," s. 288, not 2.

Madde 66. *İtalyan Aydınlarının Tarihi.*

1. Bkz. Gioacchino Volpe, "Il primo anno dell'Accademia d'Italia" (İtalyan Akademisi'nin İlk Yılı), *Nuova antologia* 65, no. 1398, (16 Haziran 1930): s. 490-96. Alıntı yapılan pasajlardaki italikler Gramsci'ye aittir. Gramsci ayrıca Volpe'nin akademiye yaptığı bu konuşma ve o konuşma sebebiyle alevlenen tartışmalara Defter 6, Madde 16 ve Madde 38'de değinmişti.

Gioacchino Volpe için bkz. Defter 2, Madde 100, not 3.

Madde 67. *İtalyan Aydınlarının Tarihi.*

1. Renaud Przezdziecki, "Ambasciatori veneti in Polonia" (Polonya'daki Venedikli Elçiler), *Nuova antologia* 65, no. 1399, (1 Temmuz 1930): s. 93-108. Alıntılanan pasaj sayfa 93'tedir ve italikler Gramsci'ye aittir.

2. Bu pasaj Przezdziecki'nin makalesindeki s. 93-94'ü bazı yerlerde kelimesi kelimesine aktarmaktadır.

Madde 68. *İtalyan Aydınlarının Tarihi. Hümanizm ve Rönesans.*

1. Luigi Arezio, "Rinascimento, Umanesimo e spirito moderno" (Rönesans, Hümanizm ve Modern Ruh), *Nuova antologia* 65, no. 1399, (1 Temmuz 1930): s. 15-37.

2. Bkz. Defter 5, Madde 123, not 19. Defter 5'in son maddesinde (Madde 160) Gramsci Toffanin'in kitabından bir pasaj aktarıyor. Bu da elinde o kitabın bulunduğunu gösteriyor. Defter 5'in son iki maddesi muhtemelen Ocak 1932'de yazıldı. Bu madde de belli ki daha önce, ola-

sılıkla Kasım ya da Aralık 1931 civarından kaleme alındı.

3. Burada sözü geçen eserlerin 1930'lardaki İtalyanca baskıları şunlardı: Georg Voigt, *Il Risorgimento dell'antichità classica, ovvero il primo secolo dell'Umanesimo*, (Floransa: Sansoni, 1888); Jakob Burckhardt, *La civiltà del secolo del Rinascimento in Italia*, (Floransa: Sansoni, 1876); Ludwig Pastor, *Storia dei papi della fine del Medio Evo*, 19 cilt, (Roma: Desclée, 1910-34).

4. Bu uzun pasaj, Gramsci'nin Luigi Arezio'nun makalesinden (doğrudan alıntılarla) aktarımıdır.

5. Bkz. özellikle, Defter 5, Madde 123.

6. Vittorio Rossi için bkz. Defter 5, Madde 123, not 1.

Tarihçi Pierre de Nolhac'ın (1859-1936) hümanizm ve Rönesans üzerine akademik eserleri arasında Petrarca, Erasmus ve Ronsard'a dair kitaplar da vardı.

John Addington Symonds (1840-93) birçok başka eserin yanı sıra ilk olarak 1875-1886 arasında Londra'da basılan yedi ciltlik kapsamlı *Renaissance in Italy*'nin de yazarıydı.

Richard C. Jebb (1841-1905) akademik yazılar ve incelemelerinin yanı sıra klasik Yunan yazarlardan, özellikle de Sophokles'ten yaptığı tercümelerle tanınıyordu.

Madde 69. *Katolik Hareket.*

1. 11. Pius'un (15 Mayıs 1931'de yayımlanan) *Quadragesimo anno* adlı genelgesinin büyük bölümü sosyalizmin bazı türlerinin (kontrolden çıkmış olarak görülen komünizmden farklı olarak) Katolisizm ile uyuşup uyuşamayacağı sorusuna ayrılmıştı. Sosyalizmin birtakım iyi huylu tarafları olduğunu kabul eden papa yine de onun Katolisizm ile uyuşamayacağını beyan ediyordu:

> Denebilir ki... Sosyalizm, Hristiyan geleneğin her zaman kutsal addettiği doğruya yönelir ve belli oranlarda yaklaşır. Zira Sosyalizmin taleplerinin Hristiyan toplum reformcularının adilane bir şekilde ısrarcı olduğu taleplere kimi zaman oldukça yaklaştığı inkâr edilemez.
>
> ...Şunu ilan ediyoruz: İster bir doktrin, ister tarihsel bir olgu, isterse de bir hareket olarak görülsün, Sosyalizm gerçekten Sosyalizm olarak kaldığı sürece, bizim de değindiğimiz noktalarda doğruya ve adalete ulaşmış olsa bile Katolik Kilisesinin öğretile-

riyle uzlaşamaz çünkü onun toplum konsepti Hristiyan doğruya tümüyle aykırıdır...

Sosyalizm, diğer tüm yanlışlar gibi, bir miktar doğru içeriyor olsa da (Papaların asla inkâr etmediği) sadece kendine özgü ve gerçek Hristiyanlıkla bağdaşmayan bir insan toplumu teorisine dayanmaktadır. Dindar sosyalizm, Hristiyan sosyalizm çelişkili terimlerdir. Hiç kimse aynı anda hem iyi bir Katolik hem de gerçek bir sosyalist olamaz. (*The Papal Encyclicals*, ed: C. Carlen, [Wilmington, N.C.: McGrath, 1981], s. 433-34)

13. Leo ve *Rerum Novarum* (1891) adlı genelgesi için bkz. Defter 1, Madde 77, not 2.

Gramsci, Westminster Başpiskoposu Kardinal Francis Bourne'un söylevi hakkındaki bilgiyi 19 Haziran 1931 tarihli *Manchester Guardian Weekly* (24, no 25) dergisindeki iki yazıdan edinmiştir. Bu dergiyi Turi'de iken arada bir edinebiliyordu.

"News of the Week" bölümünde "Catholics and Politics: Cardinal Bourne's Ruling" başlıklı bir yazı var. Yazıda Kardinal Bourne'un 17 Haziran 1931'de verdiği bir söylevde değindiği noktalar üzerine kısa bir rapor yer almakta. Raporda şunlar da mevcut:

Westminster Roma Katolik Başpiskoposu Kardinal Bourne çarşamba akşamı Edinburgh Usher Hall'da "Kilise ve Sosyalizm" üzerine yaptığı bir konuşmada son Papalık genelgesinde özellikle değindi.

Katolik Kilisesinin hiçbir siyasal partiyle bir işinin olmayacağını söyledi. Katolik Kilisesi hiçbir zaman bir siyaset projesi önermemişti. İncil'de onlara hangi siyasi partiye mensup olmaları gerektiğini söyleyen bir şey yoktu... Siyasal parti şayet gayrı Hristiyan ilkelere sıkı sıkıya bağlıysa hiçbir Katolik o partiye neden üye olduğunu açıklayamazdı.

Kardinal, "Şunu güven içinde belirtmekten memnuniyet duyarız ki," diye devam etti, "şu an İngiltere'de tutumunu gayrı Hristiyan ilkelere göre belirleyen tek bir siyasal parti bile yoktur..."

Kardinal'in vardığı genel sonuçlardan birincisi, bu ülkede bir adam ya da kadının kendine ve anlayışına yakın gelen siyasal partiye katılmakta özgür olduğuydu. İkincisi ise bunu yaparken kişilerin bu partileri etkileyen ilişkiler bağlamında içeride işlemekte olan yanlış prensiplere karşı tetikte olmaları gerektiğiydi. Üçüncüsü ise kendini ya da bilincini tümüyle herhangi bir siyasal partiye asla teslim edemeyebileceğiydi.

Bir diğer yazı "The Week" bölümünde yer alan "Catholics and Socialism" yazısıdır:

> Kardinal Bourne, çarşamba günü Edinburgh'da yaptığı konuşmada Papa'nın son genelgesinin mantıklı bir yorumuna imza attı. Ona göre, genelgede bir Katolik'i herhangi bir İngiliz siyasal partisine katılmaktan men eden hiçbir şey yoktur. Kardinal Bourne'un görüşüne göre, İşçi Partisi açıkçası bir Sosyalist parti değildir ya da hiçbir şekilde onun sosyalizmi Papa'nın gazabına uğrayacak tehlikeli türlerden değildir. Bu biraz kafa karıştırıyor çünkü genelgenin bu ülkede yayımlanan özetleri en ılımlı Sosyalizmin dahi gerçek bir Katolik'in inancıyla uyuşamayacağı gerçeğini netleştirmek amacını güdüyor gibi görünüyordu. Ortaya çıkan tutarsızlık belki de İşçi Partisinin teori ve pratik arasındaki farklılığıdır. Hükümetin icraatlarında dünyayı tersyüz etmeye yönelik hiçbir kesin işaret yoktur ve Kardinal Bourne'un muhtemelen açıklamaya çalıştığı şey bir Katolik'in temkinli hareket ettiği sürece işçi hareketinin kökleri etrafına hiç şüphesiz yerleşmiş Sosyalizmden etkilenmeksizin İşçi Partisini destekleyebileceği şeklindedir.

Madde 70. *Ast Sınıfların Tarihi. İtalyan Aydınları.*

1. Alfredo Panzini, "Biancofiore," *Corriere della sera*, 2 Aralık 1931.

Alfredo Panzini için bkz. Defter 1, Madde 13, not 1.

Edebiyatçı ve üç şiir kitabının yazarı Severino Ferrari (1856-1905) birlikte Petrarca'nın *Canzoniere* eseri üzerine bir inceleme kaleme aldığı Giosuè Carducci'nin takipçilerindendi. "Il mago" (Büyücü) isimli satirik şiirini 1884'te yazdı. Ferrari sosyalizme anarşizm üzerinden ulaşan Andrea Costa'nın siyasal çevresine yakındı. Bakunin etkisi de buradan kaynaklanmaktadır.

Madde 71. *Aydınlar. Hint Kültürü Üzerine.*

1. *La civiltà cattolica*'daki şu makalelere bakınız: "L'Induismo" (Hinduizm) 81, no. 3, (5 Temmuz 1930): s. 13-26; "Sistemi filosofici e sette dell'Induismo" (Hindu Felsefe Sistemleri ve Tarikatları) 81, no. 3, (19 Temmuz 1930): s. 131-43; "Induismo e Cristianesimo" (Hinduizm ve Hristiyanlık), 81, no. 3, (2 Ağustos 1930): s. 213-22.

Madde 72. *Geçmiş ve Bugün. Kırsal Burjuvazi.*

1. Alfredo Rocco, "La Francia risparmiatrice e banchiera", *Gerarchia*

11, no. 10, (Ekim 1931): s. 790-97.

Alfredo Rocco için bkz. Defter 2, Madde 25, not 1.

2. Bkz. Defter 6, Madde 75, not 1.

3. Bkz. Arrigo Serpieri, *La guerra el le classi rurali italiane*, (Bari: Laterza; New Haven: Yale University Press, 1930). Carnegie Uluslararası Barış Vakfı yayını olan bu kitap Gramsci'nin elinde bulunmaktaydı.

Madde 73. *Katolik Hareket.*

1. Gramsci'nin Katolik yıllıklara dair bilgi kaynağı: *La civiltà cattolica* 81, no. 2, (5 Nisan 1930): s. 68-69.

Madde 74. *Geçmiş ve Bugün. Sanayiciler ve Katolik Misyonlar.*

1. *Bollettino ufficiale del comitto nazionale industriali e commercianti per le missioni cattoliche* (Katolik Misyonlardaki Ulusal Sanayiciler ve Tüccarlar Komitesi Resmi Bülteni) hakkında bilgi şuradan edinilmiştir: "Propagazione e preservazione della fede" (İnancın Propagandası ve Korunması), "Rivista della stampa" (Basın Özeti), *La civiltà cattolica* 81, no. 2, (7 Haziran 1930): s. 438.

2. Bkz. Defter 1, Madde 61, not 8.

Madde 75. *Popüler Edebiyat.*

1. Bu maddedeki bilginin tamamı Antonio Baldini imzalı bir gazete makalesinde edinilmiştir: "Tuta-di-tutti", *Corriere della sera*, 6 Aralık 1931.

Paolina Leopardi (1800-69) şair Giacomo Leopardi'nin kız kardeşi idi. Monaldo Leopardi (1776-1847) ise onların babasıydı. "Tuta-di-tutti" Mansaldo'nun kız kardeşi Paolina'ya taktığı lakaptı. Kronik bir tutucu ve mutlak monarşist olan Monaldo Leopardi 1832'den yasaklandığı 1835'e kadar kızının yardımıyla *Voce della ragione* (Mantığın Sesi) adlı dergiyi yayımladı. Prospero Viani (1812-92) büyük şairin hayatına dair bütün detayları öğrenmek amacıyla Paolina Leopardi ile mektuplaştı. Viani, Giacomo Leopardi'nin mektuplarının ilk kapsamlı baskılarını yaptı. Oyun yazarı, makale yazarı ve edebiyat biyografisi yazarı Camillo Antona Traversi (1857-1934) özellikle Leopardi üzerine yazdı. Giacomo Leopardi için bkz. Defter 5, Madde 101, not 3.

Madde 76. *Ansiklopedik Kavramlar. Bibliyografi.*

1. Gramsci hiç şüphesiz Maurice Block'un kitabından ilk elden haber-

dardı: *Dictionnaire général de la politique*, gözden geçirilmiş basım, 2 cilt, (Paris: Lorenz, 1873-74); Defter 1, Madde 47 ve Madde 112'de bu kitaptan alıntı yapılıyor.

2. Charles Maurras'ın *Dictionnaire politique et critique* adlı eseri hakkında bilgi şuradan edinilmiştir: "La semaine bibliographique", *Le nouvelles littéraires* 10, no. 474, (14 Kasım 1931).

Charles Maurras için bkz. Defter 1, Madde 14, not 1.

Madde 78. *Katolik Hareket.*

1. Bkz. Defter 6, Madde 140, not 1.

2. "Una grave questione di educazione cristiana: A proposito del Primo Congresso Internazionale dell'Insegnamento medio libero di Bruxelles (28-31 Temmuz 1930)" (Hristiyan Eğitiminin Ciddi Problemi: 21-31 Temmuz 1930'da Brüksel'de Toplanan Özel Ortaokullar Üzerine Birinci Uluslararası Kongre Hakkında), *La civiltà cattolica* 81, no. 3, (20 Eylül 1930): s. 481-90.

3. Bkz. *Codice Sociale (schema di una sintesi sociale cattolica)* (Rovigo: Istituto Veneto de Arti Grafiche, 1927), s. 55-57. Gramsci'nin de elinde bulunan bu kitap için bkz. Defter 1, Madde 1, not 2.

Madde 79. *Geçmiş ve Bugün.*

1. Giovanni Gentile'nin Vincenzo Gioberti üzerine yayınları arasında şunlar vardır: *Rosmini e Gioberti* (Pisa: Fratelli Nistri, 1898); uzun bir makale, "Vincenzo Gioberti nel primo centenario della sua nascita" (Doğumunun Yüzüncü Yılında Gioberti), *Rivista d'Italia* 4, no. 1, (Nisan 1901): s. 691-723; Mazzini ve Gioberti üzerine bir kitap, *I profeti del Risorgimento italiano*, (Floransa: Vallecchi, 1923); Gioberti'nin daha önce yayımlanmamış mektupları, *Lettere inedite di Vincenzo Gioberti e saggio d'una bibliografia dell'epistolario*, (Palermo: Optima, 1910); Gioberti yazıları antolojisi, *Nuova protologia: Brani scelti da tutte le sue opere*, (Bari: Laterza, 1912). Gentile ayrıca (Gustavo Balsamo-Crivelli ile birlikte) Gioberti'nin yazışmalarından oluşan on bir ciltlik "ulusal edisyon" *Epistolario*'yu düzenledi, (Floransa: Vallecchi, 1927-37).

Giovanni Gentile için bkz. Defter 1, Madde 15, not 1.

Vincenzo Gioberti için bkz. Defter 1, Madde 46, not 1.

Gioberti'nin İtalyan felsefe geleneğindeki yeri için ayrıca Gramsci'nin Defter 10, 11, Madde 41 ve Madde 43'teki yorumlarına bakınız.

2. Konkordato için bkz. Defter 4, Madde 53, not 1.

Gramsci, bu maddede sözü geçen iki kitap -F. Palhoriès, *Gioberti* (Paris: Alcan, 1929) ve Ruggero Rinaldi, *Gioberti e il problema religioso del Risorgimento*, giriş Balbino Giuliano (Floransa: Callecchi, 1929)- hakkında bilgiyi şu makaleden almıştır: "Revisione del pensiero giobertiano: F. Palhoriès ve R. Rinaldi" (Gioberti Düşüncesinin Revizyonu), *La civiltà cattolica* 81, no. 3, (20 Eylül 1930): s. 525-32.

Madde 81. *Dergi ve Gazete Türleri. Yabancıların Katkıları.*

1. Gramsci'nin Defter 6, Madde 171'de Gian Pietro Vieusseux'un girişimleri üzerine aldığı notlara bakınız.

Madde 82. *Peder Bresciani'nin Soyu. Enrico Corradini.*

1. Gramsci, Enrico Corradini'nin "proleter ulus" konseptine Defter 1, Madde 58 ve Defter 2, Madde 51 ve 52'de, bu konseptin göç olgusuyla ilişkisine ise Defter 3, Madde 124'te değiniyor.

Enrico Corradini için bkz. Defter 1, Madde 58, not 3.

2. Gramsci'nin Defter 5, Madde 27'deki Corradini'nin *Carlotta Corday* oyununun yeniden yayımlanmasına dair yorumlarına bakınız.

Madde 84. *Ansiklopedik Kavramlar. Mistisizm.*

1. Nisan 1930'da Milano'da kurulan Faşist Mistisizm Okulu, Niccolò Giani'nin fikriydi. Mussolini'ye mutlak bağlılık sergileyen ve kendilerini tamamen (yurtseverlikle denk gördükleri) Faşizme adayan okul üyelerinin büyük kısmı Faşist Üniversite Grupları'nın (GFU) saflarından gelmekteydi. Okulu yöneten Giani aynı zamanda Varese merkezli *Cronaca prealpina* adlı günlük gazetenin editörüydü. Giani 1941'de savaşta öldü. Duce'nin *Popolo d'Italia*'nın baş editörlüğünü yapan kardeşi Arnaldo Mussolini okulun hamisi ve destekçisiydi.

2. Arnaldo Mussolini, "Coscienza e dovere" (Bilinç ve Görev), *Gente nostra* 3, no. 50, (13 Aralık 1931). Resimli haftalık dergi *Gente nostra* muhtemelen Turi Hapishanesi mahkûmlarına dağıtılıyordu.

3. Son cümle büyük ihtimalle maddenin geri kalanı yazıldıktan bir süre sonra eklendi. Bu cümlede Gramsci'nin bu defteri yazmayı bitirmeden önce eline geçmemiş bir kitaba göndermede bulunuluyor: Benedetto Croce, *Storia d'Europa del secolo decimonono*, 2. Baskı, (Bari: Laterza, 1932).

Storia d'Europa'nın ilk bölümünde Croce şöyle yazmıştı:

> Liberal idealin tüm bu karakteristiklerini gözden geçiren kişi onun ne olduğunu dillendirmeye de çekinmez: Bir "din". Ona bu adı verir çünkü her dinde zaruri ve içkin olanın ne olduğuna bakar. Bu şey gerçeklik konseptinin ve bu konsepte uyan bir etiğin içinde yatar. Din ile felsefe arasında sadece ikincil bir farklılık yaratan mitolojik unsur devre dışı bırakılır. Gerçeklik konsepti ve ona uyan etik... modern düşünce, diyalektik ve tarihsel düşünce tarafından yaratılmıştır. Onlara dinsel bir karakter verecek daha fazla bir şeye ihtiyaç duyulmaz... Liberalizm dini, biçimleri ve kurumlarıyla özünde dinsel olduğunu kanıtlamıştır ve el yapımı olmadığı yani doğduğu için de soğuk ve kasıtlı bir aygıt değildir. Dolayısıyla öncelikle liderleri eski dinlerle uyum içinde dahi yaşayabilmeyi ummuştur... Sonuç olarak, liberalizm hem kendini onlara karşı konumlandırmış hem de onları kendi içinde toplamış ve daha da ileri gitmiştir. Felsefi motiflerin ötesinde, yakın ve uzak geçmişin dinsel motiflerini de bir araya getirmiştir. Sokrates'in yanı sıra ve ondan öte, fani ve ilahi Kurtarıcı İsa'yı hazır ve nazır hale getirmiştir. Böylece paganizm ve Hristiyanlığın, Katolisizmin, Augustusçuluğun, Kalvenizmin ve tüm diğerlerinin bütün deneyimlerini yaşadığını varsaymıştır. En yüksek talepleri temsil ettiğini, insanoğlunun dinsel hayatının arındırıcı, derinleştirici ve güçlendirici aracısı olduğunu iddia etmiştir. (B. Croce, *History of Europe in the Nineteenth Century*, çev: H. Furst, [New York: Harcourt Brace, 1933, s. 18-19]).

Madde 85. *Ansiklopedik Kavramlar. Doktrincilik ve Doktrinciler.*

1. François Guizot (1787-1874) ve Pierre-Paul Royer-Collard (1763-1845) anayasal monarşiden yana duran ılımlı muhafazakârlardan oluşan on dokuzuncu yüzyıl doktrincileriydi. Bu kişiler parlamentoyu ortadan kaldırmak isteyen ve otokratik iktidar talep eden mutlak monarşistlerle ve egemenlerle çatışma içindeydiler.

Bu konu hakkında bkz. Defter 8, Madde 28 ve 73.

Madde 86. *Ansiklopedik Kavramlar. Bibliyografiler.*

1. Bkz. A. Amati ve P. E. Guarnerio, *Dizionario etimologico di 21 mila vocaboli italiani derivati dal greco*, (Milano: Vallardi, tarih belirsiz, 1901).

2. Bkz. Defter 7, Madde 3, not 2.

Madde 88. *Katolik İntegralistler, Cizvitler, Modernistler. Robert Bellarmine.*

1. Gramsci, bu bilgiyi şu kaynaktan edinmiştir: "Lettera apostolica con la quale S. Roberto Bellarmino è dichiarato Dottore della Chiesa Universale" (St. Robert Bellarmine'yi Evrensel Kilise'nin Rehberi İlan Eden Papalık Mektubu), *La civiltà cattolica* 82, no. 4, (7 Kasım 1931): s. 193-99.

Gramsci, Robert Bellarmine'nin aziz ilan edilişine Defter 6, Madde 151'de de değinmektedir.

Robert Bellarmine için bkz. Defter 4, Madde 53, not 10.

2. "Lettera apostolica...", s. 194.

İsa Topluluğu (yani Cizvitler) İtalyancada Compagnia di Gesù, Latincede Societas Jesu'dur.

3. "L'ultima glorificazione di San Roberto Bellarmino Dottore della Chiesa" (Kilisenin Rehberi Aziz Robert Bellarmine'ye Övgü), *La civiltà cattolica* 82, no. 4, (7 Kasım 1931): s. 200-212.

4. Age. s. 201. Köşeli parantezler Gramsci'ye aittir.

5. Age. s. 202.

Madde 89. *Geçmiş ve Bugün. Okullarda Din Dersi.*

1. Giovanni Gentile'nin fikriyle ulusal eğitim sisteminde yapılan (genelde "Riforma Gentile" adıyla bilinen) reform için bkz. Defter 4, Madde 50, not 1 ve 2; Defter 4, Madde 53, not 6.

2. Konkordato için bkz. Defter 4, Madde 53, not 1.

3. Bkz. "Il buono e il cattivo nella pedagogia nuova" (Yeni Pedagojide İyi ve Kötü), *La civiltà cattolica* 82, no. 4, (7 Kasım 1931): s. 239-50. Alıntı yapılan pasaj sayfa 240-41'dedir ve italikler Gramsci'ye aittir. *La civiltà cattolica* makalesi imzasız olsa da başlıca yazarların kim oldukları bilinmektedir. Cizvit derginin eğitimle ilgili konulardaki yazarı Mario Barbera, S. J.'dir. Mario Barbera, S. J. aynı zamanda şu eserlerin de yazarıdır: *Libertà d'insegnamento: Principii e proposte* (Roma: Civilità Cattolica, 1919); *Il buono e il cattivo della riforma Gentile* (Roma: F.I.U.C., 1925).

Madde 91. *Geçmiş ve Bugün. İnsani Üretim Faktörlerinin Harici Organizasyonunda Savaş Sonrası Eğilimler.*

1. Bu, Paraguay'daki yerli gruplar arasındaki Cizvit yerleşimlere bir

göndermedir. *Reducciones* (Kamplar) adıyla bilinen yerleşimler on yedinci yüzyılın başlarında kuruldu ve 1760'larda İsa Topluluğu'nun yasaklanmasına dek sürdürüldü.

2. Turi'de iken Gramsci'nin de elinde bulunan Benedetto Croce imzalı *Materialismo storico ed economia marxistica*, 4. baskı (Bari: Laterza, 1921) adlı eserde şöyle yazıyor: "Cizvitler vahşilere tarlalarının nasıl süreceklerini öğrettiler. Onların sözde Campanella tarzı komünizmi nihayetinde kurnaz bir kapitalist sömürü biçimi ve tarikat için büyük bir gelir kaynağıydı" (s. 211). Bu tespit Croce'nin kitabının *Historical Materialism and the Economics of Karl Marx* (Londra: Allen and Unwin, 1914) adlı İngilizce tercümesinde yer almayan "Sulla storiografia socialistica: Il comunismo di Tommaso Campanella" (Sosyalist Tarih Yazımı Üzerine: Tommaso Campanella'nın Komünizmi) başlıklı bölümde yer almaktadır.

Madde 92. *Risorgimento. Güney İtalya.*

1. Bandiera Kardeşler için bkz. Defter 2, Madde 69, not 2.

Carlo Pisane için bkz. Defter 1, Madde 44, not 5.

2. Mazzini, Pisacane üzerine bu yorumu Giuseppe Fanelli'ye (1857 Sapri Seferi'nin liderlerinden biri) gönderdiği ve Aldo Morano'nun bir makalesinde sözü geçen bir mektupta yapmıştı: "Un anno critico pel mazzinianesimo: Il 1857" (Mazzini Hareketi için Kritik Bir Yıl: 1857), *La nuova Italia* 2, no. 11, (20 Kasım 1931): s. 457-58. Romano'nun makalesi Mazzini'nin hükümet tarafından görevlendirilen bir komisyonca düzenlenen *Scritti editi ed inediti* adlı bütün yazılarını içeren eserinin 58. cildinin yayımlanması hakkındadır.

3. Özellikle Carlo Pisacane'nin ölümünden sonra yayımlanan eserine bakınız: *Saggi storici-politici-militari sull'Italia*, (Cenova: Stab. Tip. Nazionale, 1858).

Madde 93. *Siyasal Terminoloji. Ayrıcalıklar ve Haklar.*

1. Faşist Büyük Meclis Mussolini'nin iktidara gelmesinin hemen ardından Aralık 1922'de kuruldu. Bu meclis bir danışma işlevi ile birlikte Faşist Partinin bir organı olarak görüldü ama hiçbir yasal gücü yoktu. Altı yıl sonra bir parlamento yasasıyla meclis Faşist rejimin faaliyetlerini koordine edecek ve bütünleştirecek yetkiye sahip aşırı güçlü bir kuruma dönüştürüldü. Mussolini başkanlığındaki meclis üyeleri ara-

sında, Roma Yürüyüşü'ndeki dört kişilik heyet (bkz. Defter 6, Madde 150, not 1), en önemli bakanlar, senato ve Vekiller Kamarası başkanları, Özel Savunma Mahkemesi Başkanı, ordu komutanı, ulusal işçiler ve çalışanlar konfederasyonlarının başkanları ve diğer yüksek rütbeli ve önde gelen kişiler bulunuyordu.

Madde 94. *İngiliz İşçi Hareketi. Canterbury Başpiskoposu.*

1. Alıntı, *Manchester Guardian Weekly* 25, no. 18'de (30 Ekim 1931) "Primate and Labour Party" başlığıyla yayımlanmış kısa bir nottandır. Canterbury Başpiskoposu o dönemde Francis Bourne idi.

Madde 95. *Siyasal Terminoloji. Reich vs.*

1. Aynı konu için bkz. Defter 8, Madde 107.

Madde 96. *Siyasal Terminoloji. Zanaatkâr Atölyesi; Küçük, Orta ve Büyük Ölçekli Sanayi.*

1. "Esnetilmiş fabrika" (*fabbrica disseminata*) terimi Corrado Barbagallo tarafından kullanılmıştı: *L'oro e il fuoco: Capitale e lavoro attraverso i secoli*, (Milano: Corbaccio, 1927); bkz. s. 150. Bu not Barbagallo'nun kitabının 221-28. sayfalarında verilen bilgiden hareketle yazılmıştır. Gramsci bu kitabı Milano'daki hapishanede yargılanmayı beklerken edinmişti.

Madde 97. *Siyasal Terminoloji. Hiyerokrasi-Teokrasi.*

1. Bu alıntının kaynağı bilinmiyor. Gramsci aynı konuya Defter 6, Madde 93'te de değiniyor.

Madde 98. *Katolik Hareket.*

1. Bkz. Defter 6, Madde 183 ve 188.

2. Bkz. "Cesare D'Azeglio e gli albori della stampa cattolica in Italia" (Cesare D'Azeglio ve İtalya'da Katolik Basının Şafağı), *La civiltà cattolica* 81, no. 3, (2 Ağustos 1930): s. 193-212; "La fortuna del Lamennaise le prime manifestazioni d'Azione Cattolica in Italia" (Lamennais'in Kabulü ve İtalya'da Katolik Hareket'in İlk Adımları), *La civiltà cattolica* 81, no. 4, (4 Ekim 1930): s. 3-19. Ayrıca bkz. Defter 6, Madde 183, not 1.

3. Neo-Guelfizm için bkz. Defter 1, Madde 38, not 3.

Sanfedisti için bkz. Defter 6, Madde 200, not 3.

4. Monarşi yanlısı ve uzlaşmaz bir anti liberal olan Canosa Prensi Antonio Capece Minutolo (1768-1838), 1806'da Fransızlar Napoli'yi işgal ettiklerinde Bourbon Kral Ferdinand'ın peşinden Sicilya'ya gitti. 1816'da, Bourbon iktidarının yeniden tesisinden bir yıl sonra ve 1821'de Canosa Prensi polis şefi olarak görevlendirildi. Her iki görevlendirmede de inatçılığı ve mutlakıyetçi fikirleri nedeniyle hızla görevden alındı. İkinci kısa süreli polis şefliğinin ardından Napoli Krallığı'nı terk etti, Modena'ya gitti ve Cesare Taparelli D'Azeglio, Monaldo Leopardi ve *Memorie di religione, di morale, e di letteratura* dergisinin kurucusu Monsenyör Giuseppe Baraldi gibi kişiliklerle ortak amaçlar peşinde koşarak devrimci çevrelere dâhil oldu. Baraldi'nin dergisine ve Canosa Prensi'nin militan Katolik muhafazakârlarla ilişkilerine Gramsci'nin bu maddenin ilk cümlesinde söz ettiği iki makaleden biri olan "La fortuna del Lamennais e le prime manifestazioni d'Azione Cattolica in Italia"da değinilmektedir.

5. Joseph De Maistre için bkz. Defter 1, Madde 71, not 1.

Madde 100. *Geçmiş ve Bugün.*

1. Bkz. Defter 1, Madde 44, not 20 ve 21.

2. Hristiyan Kutsal İnanç Ordusu (orijinal Sanfedisti) kurucusu ve lideri Kardinal Fabrizio Ruffo için bkz. Defter 1, Madde 43, not 6.

3. Alberto Consiglio, "Giro per l'Aspromonte" (Aspromonte Etrafında Bir Tur), *Corriere della sera*, 24 Aralık 1931.

4. Bkz. Eugenio Guarino, "I partiti di Napoli: I clericali" (Napoli Partileri: Din Adamları), *Il viandante* 2, no. 1, (2 Ocak 1910). Guarino'nun makalesi Napoli'deki Bourbon yanlısı grupları ele alıyor fakat Gramsci'nin burada sözünü ettiği "broşür"den bahsetmiyor.

Madde 101. *Gazetecilik. Yabancı Yazarlar.*

1. Bkz. Defter 7, Madde 81.

Madde 103. *Ansiklopedik Kavramlar. Kamuoyu.*

1. "Üç ezilenler konfederasyonu" terimi Bukharin'in, anarşistler kazanacak olsa ortaya çıkacak toplumsal düzen(sizlik) türüne dair yaptığı alaycı karakterizasyonu çağrıştırmaktadır. İlgili pasaj Bukharin'in ilk olarak 1918'de Moskova'da yayımlanan *Programa kommunistov (bolshevikov)* adlı kitapçığında (Bukharin'in kitapçığının İngilizce tercümesi

Moskova'daki ilk basımıyla aynı yıl içinde yapıldı; bkz. N. Bukharin, *Program of the Communists* [*Bolshevists*] [New York: Communist Labor Party, 1918]) yer almaktadır. Gramsci, *L'ordine nuovo*'nun çeşitli sayılarında "Il programa del Partito comunista" (Komünist Parti Programı) başlığı altında bu kitapçıktan çeşitli bölümleri İtalyanca olarak yayımladı. Aşağıdaki parça "Società anarchica o comunista?" (Anarşist Toplum mu Sosyalist Toplum mu?) alt başlıklı bölümdendir:

> Anarşistler, üretimin tamamı ufak işçi konfederasyonları (toplumları) arasında bölündüğü takdirde halkın çok daha iyi durumda olacağına inanırlar. Diğer bir deyişle, spontane anlaşmalarla birkaç ufak birlik kurulacak ve bunlar kendi hesaplarına çalışacaktır. Bu ufak konfederasyonlar daha sonra birbirleriyle pazarlıklara girişecek ve zamanla anlaşmalar yapacak ve baskıcı olmayan sözleşmeler imzalayacaklardır... Anarşist teorinin düzenli bir toplum örgütlenmesine değil daha çok bölünmesine yol açacağı açıktır zira anarşist toplumların çok sayıda insanı değil kimi zaman iki bireyden bile oluşabilecek ufak gruplaşmaları içerecek geniş işçi yapılanmaları olmadığı gözle görülür bir olgudur. Petrograd'da buna benzer bir grup vardı: "Beş ezilenler grubu". Anarşist teoriye göre "iki ezilenler grubu" bile kurulabilir. Her beş ya da iki kişilik grubun kendine ait bir grubu talep etmesi, oluşturması ve onun için çalışmaya başlaması halinde neler olabileceğini tahayyül etmek zor değil. (*L'ordine nuovo* 1, no. 30, [20 Aralık 1919]: s. 239).

Bukharin'in *Program of the Communists (Bolshevists)* eserinden Gramsci'nin *L'ordine nuovo*'da yayımladığı diğer bölümler ve aynı eserin Avanti! tarafından basımı hakkında bkz. Defter 6, Madde 167, not 1.

Madde 105. *Peder Bresciani'nin Soyu. Ardengo Soffici.*

1. Ardengo Soffici imzalı *Lemmonio Boreo* romanı (bkz. Defter 1, Madde 8, not 1 ve Defter 1, Madde 9) ilk olarak 1911'de Floransa'da o dönem yakın olduğu edebiyat-kültür dergisi *La voce*'nin yayınevi tarafından yayımlandı. Orijinalinin iki katı uzunluğundaki yeni versiyon ise 1921'de Floransa'da Vallecchi tarafından basıldı. *Jean-Christophe*, Romain Rolland'ın (1866-1944) ilk olarak 1904-1912 arasında *Cahiers de la quinzaine*'de yayımlanmış nehir romanıdır. İki roman arasındaki bağlantı ve Soffici'nin *Lemmonio Boreo* romanındaki ana fikir David Forgacs ve

Geoffrey Nowell-Smith tarafından şu şekilde özetlenmektedir:

> Prezzolini'ye göre [bkz. Defter 1, Madde 8, not 1] Rolland'ın romanı Soffici'yi de içine alan *La voce* grubu üzerinde büyük bir etki bırakmıştır. *Lemmonio Boreo* (1911) dışarıda geçirdiği on yılın ardından Toskana'ya dönen, kendini ona ülkesinin entelektüel ve ahlâki yozlaşma ölçütünü hatırlatan gazete ve kitaplara veren ve proleter bir "güçlü adam"ın ve bir küçük burjuva aydınının yardımlarıyla halkın adaletini yeniden tesis etmeye çalışarak bir ıslah faaliyetine girişen efsanevi bir kahraman hakkında bitmemiş bir romanın ilk baskısıdır. Ana bölümlerin birinde üçlü bir grup anarşiste katılır ve sosyalist bir yürüyüşü şiddet kullanarak dağıtır. (Pasajın tercümesi şuradandır: Adrian Lyttleton (ed.), *Italian Fascisms*, Londra, [Jonathan Cape] 1973.) Piero Gobetti 1922'de *Lemmonio Boreo*'nun "faşizmin *İlyadası*" olduğunu yazdı; Malaparte 1923'te Soffici'yi bir "faşizm peygamberi" olarak adlandırdı. (Antonio Gramsci, *Selections from Cultural Writings*, ed: D. Forgacs ve Geoffrey Nowell-Smith, çev: W. Boelhower, [Londra: Lawrence and Wishart, 1985], s. 332n).

Soffici'nin romanı üzerine yazan ilk eleştirmenler *Lemmonio Boreo* ile *Jean-Christophe* arasında lehte ve aleyhte karşılaştırmalar yaptılar. Örneğin Giovanni Boine'nin "Don Chisciotte in Toscana" (Don Kişot Toskana'da) başlıklı olumsuz değerlendirmesine ve Giovanni Papini'nin *La voce* 4, no. 8'deki (18 Nisan 1912) zıt yorumlarına bakınız.

Gramsci, hapishane öncesi yazılarında Romain Rolland'a ("aklın kötümserliği, iradenin iyimserliği" mottosunu ondan almıştı) yönelik ilgisini ve hayranlığını ifade etmişti. *L'ordine Nuovo*'nun ön kapağındaki editör yazılarından birinde (1, no. 19, [30 Ağustos 1919]: s. 111) Gramsci, Rolland'ı "Latin Avrupa'nın Maksim Gorki'si" olarak tanımlamıştı. Başka bir yerde *Jean-Christophe*'yi bir ruhani kriz ve genel anlaşmazlık döneminde anlam ve kültürler ve uluslar arası ortak bir insanlık hissiyatı peşinde endişeli bir arayışın sembolü olarak tarif etmişti (Ernst Haeckel için yazdığı ölüm yazısında, *Avanti!* Piedmont edisyonu 23, no 221 [12 Ağustos 1919]).

Madde 106. *Ansiklopedik Kavramlar. Bibliyografi.*

1. Bu bilgi şuradan edinilmiştir: "Bollettino bibliografico" (Bibliyografik Bülten), *Leonardo* 2, no. 11, (Kasım 1931): s. 520.

Madde 107. *Katolik İntegralistler, Cizvitler, Modernistler.*

1. Bkz. Defter 5, Madde 11.

Madde 108. *Risorgimento. Halk İnisiyatifleri.*

1. Bkz. "Cronache irpine del 1848-49" (1848-49 Irpinia Olayları), "Marginalia", *Il marzocco* 36, no. 30, (26 Temmuz 1931). Valdimiro Testa'nın bu makalede tekrar yayımlanan konuşması ertesi yıl yayımladığı kitabının işlediği konu hakkındaydı: *Gli irpini nei moti politici e nella reazione del 1848-49*, (Napoli: Contessa, 1932). Gramsci Defter 9, Madde 129'da bu kitaptan bahseder.

2. "Cronache irpine del 1848-49"dan: "Hiçbir olayın yaşanmadığı tek bir festival günü geçmedi. Nisan 1848'de bir pazar günü bir başrahip kilisedeki kürsüden insanların başını çekmeyi istediğini ve 'taşlar, çapalar ve keskin bıçaklar' kuşanıp 'bir ayaklanma başlatabileceğini zira her şeyin komünizm herkesin kardeş olduğunu' söylemeye dahi çekinmedi."

3. Bkz. Defter 6, Madde 158, not 4.

DEFTER 8 (1930-32)

El Yazmasının Tasviri

Kalın siyah kapakları ve siyah bir sırtı olan çizgili bir okul defteri (14,7 x 19,8 cm). Ön kapaktaki etikette kırtasiyenin mührü var: "Gius. Laterza e figli. Bari." Etiketin boş yüzünün iç tarafında siyah kalemle Gramsci'nin hapishane numarası (7047) yazılı. Onun yanında ise mürekkeple ve belli ki Gramsci'nin el yazısıyla "I" rakamı görülüyor. Gramsci'nin ölümünden sonra Tatiana Schucht ön kapağın sağ üst köşesine bir başka etiket yapıştırmış ve üzerine şöyle yazmış: "Completo da pg. 1 a 160. XXVIII" (1. sayfadan 160. sayfaya kadar tamamı. XXVIII). Roma rakamı, Tatiana Schucht'un Gramsci'nin defterlerini ölümünden sonra düzenlerken bulduğu bir kataloglama sistemine göre verdiği numarayı belirtiyor. Bu defter 3, 5, 6 ve 7. defterlerle aynı fiziki karakteristiklere sahip.

Defterde başta ve sondaki çizgisiz sayfalar haricinde her iki tarafta da yirmi bir satır bulunan yetmiş dokuz yaprak var. Baştaki boş yaprağın ön kısmı hapishane ve hapishane müdürünün mührünü taşıyor. Alttaki imza okunamaz halde ancak Defter 5 ve Defter 6'nın başlarındaki boş sayfada bulunan imzayı andırıyor. Her yaprağın ön sayfası siyah mürekkepler numaralandırılmış (1-79) ve hapishane mührüyle damgalanmış:

"Casa penale di Turi" (Turi Özel Hapishanesi). Son çizgili yaprağın arka sayfası da aynı mürekkeple ve aynı elle numaralandırılmış (80) ama hapishane mührüyle damgalanmamış. Arkadaki boş yaprağın ön sayfasında (bu da numaralı ve damgalı değil) -aşağıdaki kısa kitap listesinin yanı sıra- Gramsci'nin normalde madde başlarına koyduğu "§" işaretini taşımayan beş kısa madde var. Bu beş madde bu edisyonda Madde 241 ila 245 arasında yer alıyor. Bunları, üzeri dalgalı çizgilerle karalandığından çözülmesi zor bir hale gelmiş bir başka maddenin başlangıcı gibi görünen bir yazı takip ediyor. Deneme kabilinden bir çözümleme: "5. Dil meselesi. Bir İtalyan tiyatrosunun olup olmadığı. İtalyan edebiyatının neden popüler olmadığı."

Şunlar haricinde defterin bütün sayfaları kullanılmış: s. 1v (ilk satır haricinde tamamen boş), s. 2r (son on satır boş), s. 2v (tamamen boş), s. 50v (son sekiz satır boş).

Açılış sayfasındaki genel bir maddenin, tek satırlık bir girinin (s. 1v) ve bir konular listesinin yanı sıra bu defterde 245 madde ya da bölüm bulunuyor. Bunların 98'i tümüyle karalanmış ama okunur vaziyette. Bunların biri haricinde tamamı Gramsci tarafından diğer defterlere eklenmiş. Valentino Gerratana'nın tabiriyle bunlara A metinleri deniyor. Tek istisna ise el yazmasında s. 51v'deki (bu edisyonda Madde 168) sonradan hiçbir deftere dâhil edilmeyen kısa not. Diğer 146 maddeye ise B metinleri deniyor: Bunlar karalanmamış ve başka defterlerde kullanılmamış. Dahası, bir de anormal bir madde var (bu edisyonda Madde 214): Bunun ilk kısmı A Metni, ikinci kısmı ise B Metni.

Defterin el yazmasında birtakım bibliyografik bilgiler de var. Sayfa 77r'de Gramsci "Bibliyografi" başlığı altında on üç kitaplık bir liste yapmış:

> Vincenzo Gioberti-*Pagine scelte edite ed inedite*-ed. P. A. Menzio (Paravia), 20 liret.
>
> Vincenzo Cuoco-"Scrittori italiani con notizie storiche e analisi estetiche di Domenico Bulfaretti" (Domenico Bulfaretti'nin yorumları ve estetik analiziyle İtalyan yazarlar)-ed. Paravia-5,50 liret.
>
> Giuseppe Cesare Abba-aynı dizi, Paravia-5,50 liret.
>
> *Antologia kantiana* (Bir Kant Antolojisi), Piero Martinetti tarafından seçilmiş ve düzenlenmiş (Paravia, 16,50 liret)
>
> J. Rousseau-*Il Contratto sociale e i Discorsi*, G. Perticone'nin girişiyle-Paravia, 16,80 liret.

T. Hobbes-*Lo Stato (Leviathan)*, ed. G. Perticone-Paravia-11 liret.

Edmondo Cione-*Revisioni critiche*.

Luigi Russo-*I narratori*-"Guide bibliografiche", "Fondaz. Leonardo," 1923.

Alessandro Levi-*Il positivismo di Carlo Cattaneo*-Laterza-14 liret.

Paolo Treves-*La filosofia politica di T. Campanella*-Laterza-18 liret.

Antonio Monti-*L'idea federalistica del Risorgimento italiano*-Laterza-8,50 liret.

Adolfo Omodeo-*L'età del Risorgimento italiano*-8 fasikül, 564 sayfa-Messina-Principato, 40 liret.

Dostoyevsky-*I demoni*-Bietti-2 cilt, 740 sayfa-7 liret.

Defterin arkasındaki boş yaprağın ön yüzünde aşağıdaki liste "Ediz. Utet-Torino" başlığı altında yer almaktadır:

Cesare Balbo-*Le Speranze d'Italia*-ed. A. Corbelli-8 liret.
Conciliatore'den-(P. A. Menzio)-8 liret.
Caffè'den (L. Collino).
Mach<iavelli> *Il principe* (Chabod), 6 liret.

Bu defterdeki materyaller iki bloğa ayrılmış ve iki bloğun arasına ufak bir boşluk (s. 50v'nin altındaki boş satırlar) bırakılmış. Sayfa 3r'den sayfa 50v'ye kadar süren 165 madde büyük oranda çeşitli konulardaki B metinlerinden oluşuyor. Sayfa 51r'den sona kadar ise Gramsci'nin Defter 4'te başladığı (Madde 1-Madde 48) ve Defter 7'de devam ettiği (Madde 1-Madde 48) "Felsefe Üzerine Notlar. Materyalizm ve İdealizm" dizisinin üçüncü (ve sonuncu) bölümü yer alıyor.

Gramsci'nin bu defterdeki ilk maddeleri ne zaman yazdığı tam olarak bilinemese bile el yazmasının ilk sayfasındaki genel tespitlerin ve notların sayfa 3r ve sayfa 51r'den başlayan iki geniş notlar bloğundan daha önce yazıldığına şüphe yoktur. Diğer yandan sayfa 2r'deki "Konu Başlıkları" bu defterdeki son giriler arasında olabilirdi. Tüm göstergeler "Felsefe Üzerine Notlar"ın üçüncü dizisinin 1931'in son bir iki ayında yazılmaya başlandığını gösteriyor. Madde 172'de (el yazmasında s. 53v) Gramsci, Alessandro Chiapelli'nin "Kasım 1931'deki" ölümünden söz ediyor. El yazmasında sayfa 3r'de başlayan muhtelif notlar serisi Ocak 1932'nin ortasından önce yazılmış olamazdı: Madde 1'de 9 Ocak 1932

tarihli *Corriere della sera*'ya gönderme yapılıyor. Ayrıca bir süreliğine defterin iki bloğunun yazımının zaman olarak çakışmış olduğu da aşikâr. Madde 222'de (el yazmasında sayfa 73v) Gramsci el yazmasının 40. sayfasındaki iktisat notuna (Madde 128) atıfta bulunuyor. Muhtelif notlar bloğunda yer alan tarihlendirilebilir kaynaklar Ocak 1932'den (Madde 1 ve 18'e bakınız) aynı yılın nisan sonuna (Madde 162'de Tatiana Schucht'un 27 Nisan 1932 tarihli bir mektupla Gramsci'ye aktardığı Piero Sraffa'ya ait bir görüşe yer veriliyor) kadar uzanıyor. "Felsefe Üzerine Notlar"a gelince: Bunlar Mayıs 1932 ortaları ya da sonlarında tamamlanmış olmalı. Madde 237'de (el yazmasında sayfa 78v) Gramsci Mayıs 1932 başlarında hapishanede iken eline geçen kitaplardan biri olan Machiavelli'nin Luigi Russo editörlüğüyle hazırlanmış *Prince* eserine atıfta bulunuyor.

L'officina gramsciana: Ipotesi sulla struttura dei "Quaderni del carcere" (Napoli: Bibliopolis, 1984) adlı eserinde (s. 142-43) Gianni Francioni Defter 8'in oluşturulma kronolojisi için şöyle bir öneride bulunmuş:

"Gelişigüzel notlar..." (s. 1r): Kasım-Aralık 1930 arası
"Konu başlıkları..." (s. 2r): Mart-Nisan 1932 arası

Madde;

1-18	Ocak 1932
19-30	Ocak-Şubat 1932 arası
31-70	Şubat 1932
71-76	Şubat-Mart 1932 arası
77-118	Mart 1932
119	Mart-Nisan 1932 arası
120-165	Nisan 1932
166-176	Kasım 1931
177	Kasım-Aralık 1931 arası
178-193	Aralık 1931
194-199	Şubat 1932
200-212	Şubat-Mart 1932 arası
213-220	Mart 1932
221	Mart-Nisan 1932 arası
222-236	Nisan 1932

237-240	Mayıs 1932
241-245	Kasım 1931-Mayıs 1932 arası

METİN İÇİN NOTLAR

İtalyan Aydınlarının Tarihi Hakkında Gelişigüzel Notlar ve Karalamalar.

1. Defterlerin eğreti karakteri hakkındaki bu görüşler Defter 4, Madde 16'nın sonundaki parantez içi uyarıyı ve Defter 11'in ilk sayfasındaki uyarı tümcesini anımsatıyor.

Bu girinin başlığından da görüleceği üzere, Gramsci bu defteri ilk başta aydınlar üzerine notlar almak için kullanmaya niyetlenmiş. Ne var ki, daha sonra, görüldüğü üzere farklı bir şekilde kullanmış ve aydınlar konusuna başka bir defter (yani Defter 12) ayırmış.

2. Gramsci'nin planlarını yeniden formüle etmesi hakkında birinci cildin giriş kısmına, özellikle sayfa 35vdd.'ye bakınız.

"Konu Başlıkları" Sayfa 2r'dedir fakat el yazmasının birinci sayfasında yer alan "İlk makaleler"den on beş ay kadar sonra yazılmıştır. El Yazmasının Tasviri'ne bakınız.

Madde 1. *Risorgimento.*

1. Gioacchino Volpe, "Uno scuola per la storia dell'Italia moderna" (Modern İtalya'nın Tarihi için Bir Okul), *Corriere della sera*, 9 Ocak 1932.

Gioacchino Volpe için bkz. Defter 2, Madde 100, not 3.

Madde 3. *İtalya'da Yeni Burjuvazinin Oluşumu ve Yayılışı.*

1. Bkz. Defter 5, Madde 55.

2. Bernard Groethuysen'in *Origines de l'esprit bourgeois en France*, cilt 1, *L'église el la bourgeoisie* (Paris: Gallimard, 1927) adlı eseri için bkz. Defter 5, Madde 55, not 8.

3. Alessandro Manzoni için bkz. Defter 1, Notlar ve Karalamalar, not 4.

Ugo Foscolo ve *Dei Sepolcri* için bkz. Defter 5, Madde 32, not 1. Ugo Foscolo'nun *Discorsi civili* (Medeni Söylevler) adlı bilinen bir yapıtı yoktur. Gramsci, Foscolo'nun farklı baskılarda derlenmiş ve bir araya getirilmiş tarih, siyaset ve edebiyat yazılarına atıfta bulunuyor. Bkz, *Dis-*

corsi storici e letterarii di Ugo Foscolo, (Milano: G. Resnati, 1843); *Discorsi sulla lingua italiana*, (Milano: Istituto Editoriale Italiano, 1918); *Il pensiero civile e politico di Ugo Foscolo*, ed. F. Guardione, (Milano: Alpes, 1928); Foscolo'nun bütün yazılarının ulusal baskısı, özellikle de Cilt 8, *Prose politiche e letterarie dal 1811 al 1816*, ed: Luigi Fassò, (Floransa: Le Monnier, 1933).

4. Manzoni ve Fransız Filolog Claude Fauriel (1772-1844) 1808'de İtalyan yazarın Paris'teki ikameti esnasında arkadaş oldular. Fauriel daha sonra Manzoni'nin tragedyalarını Fransızcaya çevirdi.

5. Bkz. Alessandro Manzoni, *Opere inedite o rare*, ed. Pietro Brambilla ve Ruggero Bonghi, 5 cilt, (Milano: Rechiedei, 1883).

6. Bkz. Carlo Franelli, "Il Manzoni e l'idea dello scrittore" (Manzoni ve Yazar Konsepti), *Critica fascista* 9, no. 24, (15 Aralık 1924): s. 478-79. Franelli'nin Manzoni'nin mektubundan yaptığı (Gramsci'nin aktardığı) alıntı sayfa 478'dedir. David Forgacs ve Geoffrey Nowell-Smith'in işaret ettiği gibi, "Bu mektup -2 Haziran 1832 tarihli- aslında Claude Fauriel'e değil Marco Coen'e gönderildi" (Antonio Gramsci, *Selections from Cultural Writings*, ed: D. Forgacs ve Geoffrey Nowell-Smith, çev: W. Boelhower, [Londra: Lawrence ve Wishart, 1985], s. 250).

7. Franelli, "Il Manzoni e l'idea dello scritore," s. 478; parantez Gramsci'ye aittir.

Madde 4. *İtalyan Aydınlarının Kozmopolit İşlevi. Macaristan'da.*

1. Bu maddedeki tüm bilgiler şuradan alınmıştır: "Pippo Spano e le vicende di un oratorio" (Pippo Spano ve Bir Hatibin İniş Çıkışları), "Marginalia", *Il Marzocco* 36, no. 40, (4 Ekim 1931).

Pippo Spano adıyla da bilinen Filippo Scolari (1369-1426) on üç yaşında Macaristan'a yerleşti ve Lüksemburglu Sigismund (1387-1437 arası Macaristan Kralı) için sayısız sefere katıldı. Türklere karşı çok sayıda başarılı savaşla tanınmasına karşın ayrıca Venedik Cumhuriyeti'ne karşı büyük bir askeri sefere de öncülük etmiştir.

Madde 5. *Risorgimento. Eylem Partisi.*

1. Bkz. "Una lettera politica inedita di Francesco De Sanctis" (Francesco De Sanctis'in daha önce yayımlanmamış bir siyasi mektubu), "Marginalia", *Il Marzocco* 36, no. 40, (4 Ekim 1931).

Francesco De Sanctis için bkz. Defter 1, Madde 96, not 3.

Giuseppe Civinini (1835-71) Güney Seferi esnasında Garibaldi'ye katıldı ve İtalyan birliklerinin Garibaldi'yle savaşıp onu yenerek Roma'ya yürüyüşünü durdurdukları Ağustos 1862'de Aspromonte'de onunla birlikteydi. Civinini o sırada Garibaldi'yle birlikte tutuklandı ve hapse atıldı. 1865'te Sol'un (La Sinistra) bir üyesi olarak parlamentoya seçildi. İki yıl sonra ise Sağ'ın bir destekçisi olarak yeniden seçime girdi ve Başbakan Bettino Ricasoli'nin başarısız bir şekilde kilise ile devleti barıştırma çabalarına arka çıktı. Civinini Floransa merkezli *La nazione* dergisinin de baş editörü idi.

2. Antonio Mordini için bkz. Defter 7, Madde 58, not 4.

Francesco Crispi için bkz. Defter 1, Madde 43, not 10.

3. *Consorteria* (yani hizip) 1860'larda Sağ içerisinde Piedmont bloğu ile büyük oranda bölgesel, yerel ve hatta kişisel ilişkiler ve çıkarlar üzerinden siyaset yürüten bireyler veya küçük gruplar arasındaki ayrışma nedeniyle türemiş gevşek siyasal oluşum ya da istikrarsız ittifak ağı demekti.

Madde 6. *Jakobenizm.*

1. Alexandre Philippe Andryane, *Memorie di un prigionero di Stato allo Spielberg*, ed: Rosolino Guastalla, (Firenze: Barbéra, 1916), s. 214. "Eskiden" kelimesindeki vurgu Gramsci'ye aittir. Ayrıca bkz. Defter 1, Madde 44, not 44.

Carbonari gizli topluluğunun Fransız üyesi Alexandre Philippe Andryane (1797-1863) 1823'te Avusturya polisi tarafından tutuklandı. Spielberg Kalesi'nde Federico Confalonieri ile aynı hücrede dokuz yıl kaldı. İki ciltlik *Mémoires d'un prisonier d'État* adlı eseri 1837-1838'de Paris'te basıldı.

Madde 7. *Gazetecilik.*

1. Bkz. "Stampa nostra" (Basınımız), *Annali dell'Italia cattolica*, ed: Central Committee of Italian Catholic Action, (Milano: Vita e Pensiero, 1926), s. 435-90; alıntı yapılan kısım s. 435'tedir. Gramsci'nin elinde yıllık Katolik yayının bu cildi vardı ve hapishanede iken elinde bulunan kitapların arasında da mevcuttu.

2. Bkz. Silvio Benco, *"Il piccolo" di Trieste: Mezzo secolo di giornalismo*, (Milano: Treves-Treccani-Tumminelli). Gramsci, Turi'de iken bu kitabın bir kopyasını istemiş ve elde etmişti. Tatiana Schucht'a gönderdiği 5 Ocak 1932 ve 9 Mayıs 1932 tarihli mektuplara bakınız.

Trieste'nin günlük *Il piccolo* gazetesi 1881'de Teodoro Mayer (1860-1942) tarafından kuruldu. Gazetenin sahibi ve Baş Editörü Mayer, Trieste'nin "günahtan arınmamış" İtalya'nın bir parçası olduğu iddiasını destekliyordu. Gazete Dünya Savaşı'nın başlarında yasaklandı fakat 1919'a dek yayını sürdü. Mayer daha sonra Mussolini tarafından senatoya davet edildi.

3. 1866'da Edoardo Sonzogno tarafından kurulan Milano günlük gazetesi *Il secolo* yüzyılın başında *Corriere della sera* tarafından alınana dek İtalya'nın en yüksek tirajlı gazetesi idi. Başlarda faşizm eleştirisi yapan gazete daha sonra 1923'te faşizm destekçisine dönüştü.

4. Halk Partisi için bkz. Defter 1, Madde 38, not 5.

Madde 8. *Katolik Hareket. Katolik Gazeteler ve Dergiler.*

1. Tüm bu rakamlar, Gramsci'nin şuradan topladığı verilere dayanarak yaptığı hesaplamalarla (ufak hatalarla) ortaya çıkmıştır: "Stampa nostra" (Basınımız), *Annali dell'Italia cattolica*, ed: Central Committee of Italian Catholic Action, (Milano: Vita e Pensiero, 1926), s. 435-90. Aynı rakamlar Gramsci'nin çeviri egzersizleri için ayırdığı Defter 9'un el yazmasında bir bölümün (s. 67v) sonuna da eklenmiştir. Bkz. Defter 9, El Yazmasının Tasviri.

2. Bu rakamlar Gramsci'nin iki ayrı bölümde yer alan bilgiye dayanarak yaptığı hesaplamalarla ortaya çıkmıştır: "Le diocesi d'Italia" (İtalyan Diyakozları) ve "Le giunte diocesane d'Italia" (İtalya'da Diyakozluk Konsilleri), *Annali dell'Italia cattolica*, s. 401-27.

Madde 9. *İtalyan Edebiyatında Ulusal-Halkçı Karakteristiklerin Olmayışı.*

1. Umberto Barbaro'nun *Luce fredda* romanına dair bir incelemeden alıntı: Paolo Milano, *L'Italia letteraria* 3, no 52, (27 Aralık 1931). İkinci cümledeki italikler ve parantezler Gramsci'ye aittir.

2. Giovanni Verga için bkz. Defter 1, Madde 43, not 28.

3. Neri Tanfucio mahlasıyla da tanınan Renato Fucini (1843-1921) kırsal bir çevredeki sıradan halkın yaşamındaki iniş çıkışları anlatan kısa hikâyeler yazdı. Fucini'nin yazılarında ve şiirlerinde Pisa diyalekti ve Toskana'nın yaygın terimleri kullanıldı.

Madde 10. *Risorgimento. Cavour'un Gerçekçiliği.*

1. Gramsci, Ferdinando Martini'ye ait *Confessioni e ricordi, 1859-1892* (Milano: Treves, 1928) adlı anı kitabında yer alan bir bölüme atıfta bulunuyor. Turi'de iken Gramsci'nin de elinde bulunan bu kitap için bkz. Defter 3, Madde 38, not 5; ayrıca bkz. Defter 6, Madde 89 ve 114.

Francesco Crispi için bkz. Defter 1, Madde 43, not 10.

Ferdinando Martini için bkz. Defter 2, Madde 51, not 2.

Madde 11. *Risorgimento. 1848-1849.*

1. Neo-Guelph'ler için bkz. Defter 1, Madde 38, not 3.

Halk Partisi için bkz. Defter 1, Madde 38, not 5.

Madde 12. *Popüler Edebiyat. Bibliyografi.*

1. Bu maddedeki tüm bilgiler şu bibliyografik incelemeden alınmıştır: Edmond Jaloux, "Esprit des livres", *Les nouvelles littéraires* 10, no. 458, (25 Temmuz 1931).

Madde 13. *Geçmiş ve Bugün. Diyalektikçi Manzoni.*

1. Bütün bölümün bir İngilizce tercümesi için (burada kısmen değiştirilmiş) bkz. Alessandro Manzoni, *The Betrothed*, çev: Bruce Penman, (Londra: Penguin, 1972), s. 143-65. Alıntı, s. 148'dendir.

Turi'de iken Gramsci'nin elinde Manzoni'nin *I promessi sposi* adlı eserinin bulunup bulunmadığı kesin değildir fakat romanın kopyaları hapishane kütüphanesinden ya da diğer mahkûmlardan edinilmiş olabilir.

Madde 14. *Kültürel Konular.*

1. Gramsci'nin *De predicatore verbi Dei*'de vaizlere verilen talimatlara dair bilgi kaynağı Federico Chabod'a ait bir makaleydi: "Giovanni Botero", *Nuovi studi di diritto, economia e politica* 4, no. 5, (Eylül-Ekim 1932): s. 251-84. Özellikle bkz. s. 268, not 1.

Madde 15. *Katolik Görüşler.*

1. "Il regno di Dio secondo alcuni filosofi moderni" (Kimi Modern Filozoflara göre Tanrı'nın Krallığı), *La civiltà cattolica* 83, no. 1, (2 Ocak 1932): s. 30-40. Alıntı yapılan kısmı s. 40'tadır.

2. Thomas Aquinas'ı İtalya'nın "ulusal filozofu" olarak gösterme çabasına dair bkz. Defter 5, Madde 120, not 1.

Madde 16. *Geçmiş ve Bugün. Gentile'nin Felsefesi.*

1. Giuseppe Attilio Fanelli'nin 18 Ekim 1931 tarihli *Roma fascista* bölgesel haftalık dergisinde Gentile'ye saldırısını Gramsci'nin okumuş olma ihtimali pek zayıf olsa da aldığı ve düzenli okuduğu büyük dergilerde bu saldırının yarattığı tartışmaları takip etmiş olması muhtemeldir. Örneğin bkz. *La nuova Italia* 2, no. 11, (20 Kasım 1931): s. 458; *Critica fascista* 9, no. 21, (1 Kasım 1931): s. 404-5; 9, no. 24, (15 Aralık 1931): s. 479; *Educazione fascista* 9, no. 10, (20 Ekim 1931): s. 961-64.

Giuseppe Attilio Fanelli (d. 1895) Faşist hareketin gelenekçi, anti modern ve monarşist kanadının önde gelen seslerinden biriydi. *Il secolo fascista* (1931-1935 arasında çıkan) dergisinin baş editörü olarak içlerinde *Dalla insurrezione fascista alla monarchia integrale* (Roma: Stamperia Reale, 1925) ve *Contra Gentiles: Mistificazioni dell'idealismo attuale nella rivoluzione fascista* (Roma: Biblioteca del Secolo Fascista, 1933) gibilerinin olduğu bir dizi kitapta aşırı muhafazakâr görüşlerini dillendirdi. Gramsci'nin dikkatini çeken bir diğer Fanelli kitabı ise *L'artigianato: Sintesi di un'economia corporativa* (Roma: SPES, 1929) idi. Bkz. Defter 5, Madde 140, not 1.

2. Bkz. Defter 6, Madde 82, not 5.

Madde 17. *Geçmiş ve Bugün.*

1. Gramsci sıklıkla Hegel'e atfedilen meşhur bir deyişe gönderme yapıyor. Yok olacak ya da büyük adam mertebesine ulaşacak kişilere göndermede bulunan Hegel şuna küçümsemeyle yaklaşıyor:

> Yürekten yapılan -bir tür öznel hava katmak amacıyla- her eylemi, bunlara girişenler tarafından birtakım anlamlı ya da anlamsız -bazı marazi özlemlerle- tutkuların etkisi altında gerçekleştirilmiş gibi, bu tutkular ve özlemler nedeniyle o kişileri ahlâklı kişiler değilmiş gibi göstermeye çalışan sözde "psikolojik" -kıskançlığın amacına en etkin şekilde hizmet eden- görüş. Makedonyalı İskender önce kısmen Yunanistan'ı, sonra Asya'yı tahakküm altına aldı. Dolayısıyla fetih için *marazi bir özlem* duygusu içindeydi. Şan ve fetih için duyduğu özlemle hareket ettiği iddia ediliyordu. Bunların başta gelen dürtüler olduğunun kanıtı ise onun yaptıklarının sonucunda şan elde etmiş olmasıydı. Hangi pedagog Büyük İskender'in -ve Julius Ceasar'ın- bu tür tutkuların pençesinde olduğunu ve bu nedenle ahlâksız insanlar olduğunu -ve bundan yola çıkarak kendisinin, yani pedagogun, bu

tür tutkulara sahip olmadığını, Asya'yı fethetmediğini -Darius ve Porus'u yok etmediğini- ama kendisi hayatın tadını çıkarırken başkalarının da hayatlarının tadını çıkarmalarına izin verdiği için onlardan daha iyi bir adam olduğunu söyleyebilir ki. Bu psikologlar büyük tarihi figürlerin aynı zamanda özel bireyler olmalarından kaynaklanan acayipliklerini aşağılamaya bayılırlar. İnsan yemek ve içmek zorundadır. Arkadaşlıklar ve dostluklar kurar. Geçici hevesleri ve taşkınlıkları olur. "Hiç kimse *hizmetçisinin* gözünde kahraman değildir," lafı herkes tarafından bilinir. Bu söze şunu eklemek -Goethe de on yıl önce bunu tekrar etmiştigerekiyor: "Ama bunun sebebi kişinin kahraman olmaması değil, diğerinin hizmetçi olmasıdır." Hizmetçi, kahramanın ayakkabılarını çıkarır, onu yatağa götürür, şampanya sevdiğini bilir vs. Tarihsel literatürü bu tür psikolojik hizmetçilerle ziyaret eden tarihsel kişilikler kendilerini ele verirler. Bu eşlikçiler tarafından seçkin ruh ayırt edicilerinin ahlâk seviyesine -ya da daha doğrusu onların birkaç derece altına- indirilirler. (G. W. F. Hegel, *The Philosophy of History*, çev: J. Sibree [New York: Dover, 1956], s. 31-32).

2. *Komünist Manifesto*'nun burjuvazinin devrimci kazanımlarına işaret eden bölümü ("Burjuvazi ve Proleterler") Gramsci'nin Marx ve Engels'in Almanca bir antolojisinden İtalyancaya çevirdiği metinler arasındaydı. Defter 7'deki El Yazmasının Tasviri bölümüne bakınız.

Marx ve Engels şöyle yazmıştı:

> Burjuvazi, tarihsel olarak, çok devrimci bir rol üstlendi... Burjuvazi gericilerin pek bir imrendiği Ortaçağ'daki vahşi yaşama biçiminin uyuşuk bir tembellikle nasıl tamamlandığını gözler önüne sermiştir. Burjuvazi, insanoğlunun faaliyetinin nelere yol açabileceğinin ilk örneği olmuştur. Burjuvazi Mısır piramitlerini, Roma su kemerlerini ve Gotik katedralleri bile aşan mucizeler yaratmıştır. Bütün eski toplu göçleri ve haçlı seferlerini gölgede bırakacak seferler düzenlemiştir... Burjuvazi, yüz yılı bile bulmayan idaresi süresince kendinden önceki bütün kuşakların hep beraber sahip olduğundan çok daha fazla ve çok daha büyük üretim güçleri yaratmıştır. (*The Communist Manifesto*, giriş: E. Hobsbawm, [Londra: Verso, 1998], s. 37-40)

Madde 18. *Geçmiş ve Bugün. İtalya'da Avukatlar.*

1. Bu maddedeki tüm veriler Mariano D'Amelio'nun 26 Ocak 1932 ta-

rihli *Corriere della sera*'da yayımlanan "La classe forense in cifre" (İstatistiklerle Hukukçuluk) adlı makalesinden alınmıştır. Bu makalede Pietro Calamandrei'nin avukatların fazla olmasına dair kitabına doğrudan bir referans bulunmamaktadır. Gramsci'nin de başka bir kaynakta görmüş veya başka bir kaynaktan öğrenmiş olabileceği *Troppi avvocati!* adlı Calamandrei eseri 1921'de Floransa'da *La voce* yayınevi tarafından "Quaderni della voce" serisi içinde yayımlandı. Serinin Editörü Giuseppe Prezzolini idi ve Calamandrei'nin kitabı dördüncü serinin 46. kitabıydı.

Madde 19. *Ortak Akıl.*

1. Alessandro Manzoni, *The Betrothed*, çev: Bruce Penman, (Londra: Penguin, 1972). Bu cümle sayfa 603'tedir fakat orijinal İtalyanca metindeki "senso comune" terimi "kamuoyu" olarak çevrilmiştir. Gramsci'nin *I promessi sposi* eserine erişimi hakkında bkz. Defter 8, Madde 13, not 1.

Madde 20. *Risorgimento. Toskanalı Ilımlılar.*

1. Mario Puccioni'nin daha önce *Miscellanza storico della Valdelsa*'da yayımlanmış "Uomini del Risorgimento in Toscana" (Toskana'daki Risorgimento İnsanları) adlı sunumunun metni kısaltılmış haliyle daha sonra şurada tekrar basıldı: "Marginalia", *Il marzocco* 36, no. 46, (15 Kasım 1931). Bu maddedeki alıntılar *Il marzocco*'dandır. Bütün parantezler ve italikler Gramsci'ye aittir.

Mario Puccioni için bkz. Defter 6, Madde 2, not 2.

2. Ubaldino Peruzzi (1822-91) 1859'da Toskana'da Grandük 2. Leopold'un kaçmasına neden olan halk ayaklanmasının ardından kurulan geçici hükümetin bir üyesiydi. Peruzzi, sıkı bir ulusal bütünleşme savunucusuydu ve Toskana'nın İtalya Krallığı'na katılmasında önemli bir rol üstlendi. Peruzzi, Mart 1861'de başbakanlığını Cavour'un yaptığı ilk İtalyan ulusal hükümetinde kamu işleri bakanlığına getirildi. Otuz yıllık parlamento üyeliği süresince bir dizi bakanlık görevi üstlendi ve 1890'da senatörlüğe getirildi.

Madde 21. *Modern Prens.*

1. Gramsci "moderno Principe" ("moderno" küçük harfle, "Principe" büyük harfle başlıyor) terimini iki şekilde kullanıyor: (a) Yazmayı dü-

şündüğü ve Machiavelli'nin *Prens*'inin modern muadili -bu durumda burada "Modern Prens" olarak geçiyor- olarak algıladığı bir kitabın başlığı olarak; (b) Machiavelli'nin prens figürünün kolektif modern muadili -bu durumda burada "modern Prens" olarak geçiyor- olarak gördüğü siyasal parti (özellikle Komünist Parti) olarak.

2. Georges Sorel genel grev teorisini *Şiddet Üzerine Görüşler* adlı kitabında, özellikle de "Proleter Grev" başlıklı bölümde etkinleştirici siyasal eylem miti olarak açıklıyor:

> Deneyimler gösteriyor ki, *belirsiz bir zamanda, bir geleceğin parçalanması*, belli bir şekilde yapıldığı sürece, oldukça etkin olabilir ve çok az sayıda rahatsızlık yaratabilir. Bunun gerçekleşmesi için gelecek beklentilerinin bir halkın, bir partinin ya da bir sınıfın en güçlü yönelimlerini, hayatın tüm alanlarındaki içgüdülerin baskısıyla zihinlere hücum eden yönelimleri kapsayan ve insanoğlunun tutkularını, arzularını ve zihinsel faaliyetlerini başka herhangi bir yöntemden daha kolay dile getirebilmesini sağlayan anlık eylem umutlarına tam bir gerçeklik görüntüsü kazandıran mitlere dönüşmesi gerekir...
>
> Bu mitlerin gerçekte gelecek tarihin belli bir kısmını oluşturacak detaylardan hangilerini kapsayacağına dair bilgi bu noktada çok önem taşımaz. Bunlar astrolojik almanaklar değildir...
>
> Mit, mevcut süreçte eyleme geçmenin bir aracı olarak görülmelidir. Onun sözcük anlamında geleceğin tarihi olarak görülebilme olasılığını tartışmak abesle iştigaldir. *Başlı başına önemli olan şey bütün haliyle mitin kendisidir*: Mitin parçaları sadece ana fikri ortaya çıkardıkları oranda önemlidir...
>
> Proletarya içindeki gerçek devrimci harekette çok etkin bir rol üstlenmiş adamlar sayesinde genel grevin aslında daha önce dile getirdiğim anlamda olduğunu biliyoruz: Sosyalizmi tümüyle kapsayan *mit*, yani Sosyalizmin modern topluma karşı açtığı farklı savaş biçimlerine tekabül eden tüm hisleri içgüdüsel olarak uyandıran imajlar bütünü. (G. Sorel, *Reflections on Violence*, çev: T. E. Hulme ve J. Roth, [Glencoe, Illinios, Free, 1950], s. 142-45).

3. Georges Boulanger için bkz. Defter 4, Madde 38, not 22.

4. "Yüz şehir" ve "sessizlik şehirleri" için bkz. Defter 1, Madde 43, not 4 ve 5.

Madde 22. *Aydınların Tarihi. Araştırma için Başlangıç Noktaları.*

1. Gramsci, Suetonius'un *Life of Julius Ceasar* eserinden alıntıyı şu

makaleden aktarmıştır: Cornelio De Marzio, "Note sulla tredicesima confederazione: Professioni ed arti" (On Üçüncü Konfederasyon Üzerine Notlar: Meslekler ve Sanatlar), *Gerarchia* 11, no. 12, (Aralık 1931): s. 970-76. Bu makale bu maddede ortaya konan kimi noktalara da vesile olmuştur.

Suetonius'tan aktarılan cümle Romalı tarihçinin Julius Ceasar'ın nüfusun yoğun bir şekilde azalmasını önlemek ve hâlihazırda Roma'da bulunan doktorların ve eğitimli insanların orada kalmasını ve başkalarını da oraya çekmesini sağlamak için aldığı önlemleri anlattığı bir pasajda geçmektedir: "Seksen bin yurttaşın deniz aşırı kolonilerde görevlendirilmesiyle azalan nüfusu korumak için ordu görevinde bulunanların haricinde yirmi yaşından büyük ve kırk yaşından küçük hiçbir yurttaşın art arda üç yıl İtalya'dan uzakta duramayacağını belirten bir yasa çıkardı... Şehirde yaşama isteklerini artırmak ve onları şehre çekmek için tıp okumuş herkese ve tüm güzel sanatlar öğretmenlerine yurttaşlık verdi" (Suetonius, *Lives of the Ceasars*, çev: J. C. Rolfe, [Cambridge: Harvard University Press, 1951], I: s. 58-59).

Madde 23. *Federico Confalonieri.*

1. Federico Confalonieri için bkz. Defter 1, Madde 44, not 42.

2. Alexandre Philippe Andryane, *Memorie di un prigionero di Stato allo Spielberg*, ed: Rosolino Guastalla (Firenze: Barbéra, 1916). Bu esere yazılan önsöz (s. v-xii) Gramsci'nin bu maddede aktardığı bibliyografik referansların kaynağıdır. Rosolino Guastalla'nın Alexandre Andryane'nin hapishane anılarından yaptığı seçkiler için bkz. Defter 1, Madde 44, not 44.

Alexandre Andryane için bkz. Defter 8, Madde 6, not 1.

3. Bkz. Silvio Pellico, *Le mie prigioni*, ed: R. Guastalla, (Livorno: Giusti, 1912).

Silvio Pellico (1789-1854) Ekim 1819'da Avusturya otoriteleri tarafından yasaklanan iki haftalık dergi *Il conciliatore*'nin (1818'de Federico Confalonieri ile birlikte kurulmuş) editörüydü. *Carbonari*'ye katılan Pellico bir yıl sonra tutuklandı. Meşhur Profesör Antonio Salvotti onu itirafa zorladı ve Pellico ölüm cezasına çarptırıldı. Cezası ertelendi ve 1822'de sekiz yıl yatacağı Spielberg Hapishanesi'ne gönderildi. Serbest bırakıldıktan sonra Pellico liberal fikirlerinden vazgeçti, siyasetten uzaklaştı ve kendini yazmaya verdi. Hapishane deneyimlerini anlattığı

Le mie prigioni ilk olarak 1832'de basıldı.

4. Bkz. Giorgio Pallavicino Trivulzio, *Spilbergo e Gradisca: Scene del carcere duro in Austria*, (Torino: Stamperia dell'Unione, 1856). Pallavicino'nun Avusturya hapishanelerindeki deneyimlerini anlattığı yazıları daha sonra ölümünde sonra yayımlanan eserine dâhil edildi: *Memorie*, 3 cilt, (Torino: Loescher, 1882-95).

Giorgio Pallavicino için bkz. Defter 1, Madde 44, not 44.

5. Federico Confalonieri, *Memorie e lettere*, ed: Gabrio Casati, 2 cilt, (Milano: Hoepli, 1890).

6. Alessandro Luzio ve *Antonio Salvotti e i processi del ventuno* (Antonio Salvotti ve 1821 duruşmaları) adlı monografı için bkz. Defter 1, Madde 44, not 45.

7. Silvio Pellico'nun *Le mie prigioni* (Saluzzo: G. Bovo, 1907) adlı eserinin Domenico Chiattone'ye ait bir değerlendirmeyle, Costanzo Rinaudo'ya ait bir önsözle ve "Milano, Roma, Venedik, Viyana ve Bruenn arşivlerinden daha önce yayımlanmamış belgelerle" yapılan baskısına bakınız.

8. Andryane'nin hapishane anılarının tam İtalyanca baskısına bakınız: Francesco Regonati, *Memorie d'un prigioniero di stato nello Spielberg*, 4 cilt, (Milano: Libreria di F. Sanvito, 1861). Çeviride, "Fransızca baskıda bulunmayan daha önce yayımlanmamış nadir belgeler" de bulunuyor.

9. Gaetano Trombadori, "Il giudizio del De Sanctis sul Guicciardini" (De Sanctis'in Guicciardini'ye Bakışı), *La nuova Italia* 2, no. 11, (20 Kasım 1931): s. 453-56. Alıntı sayfa 455'tedir. Parantez içi görüşler Gramsci'ye aittir.

10. Cesare Cantù (1804-95) başka birçok eserin yanı sıra sayısız baskı yapan ve içlerinden bazıları elli cildi dahi aşan devasa bir *Storia universale* (Evrensel Tarih) eserine imza attı. Benedetto Croce, Cantù'nun tarih kitabına da değinmiştir: *Storia della storiografia italiana nel secolo decimonono*, 2 cilt, (Bari: Laterza, 1930). Özellikle bkz. 1: s. 204-14. Croce, Cantù'nun eserini kuşaktan kuşağa aktarılan bir mobilyaya ve oturma odalarında duvarlara asılan manzara resimlerine benzetmiştir.

11. Trombadori, "Il giudizio del De Sanctis sul Guicciardini", s. 455.

12. Francesco De Sanctis ve "L'uomo del Guicciardini" (Guicciardini İnsanı) adlı makalesi için bkz. Defter 1, Madde 96, not 3 ve Defter 6, Madde 86, not 1.

13. Gramsci, *La critica* 27'de, no. 1-4, (Ocak, Mart, Mayıs, Haziran

1929) dört bölüm halinde yayımlanan ve daha sonra *Storia della storiografia italiana nel secolo decimonono*'nun ikinci baskısında (1930) bir ek olarak yayımlanan Croce imzalı "Intorno alle condizioni presenti della storiografia in Italia" (İtalya'da Tarih Yazımının Mevcut Durumu) adlı makaleye göndermede bulunuyor olabilir. Öte yandan Croce bu makalede Luzio'nun çalışmasını değerlendirmemektedir.

Madde 24. *Aydınların Tarihi.*

1. Bkz. Gaetano Mosca, *Elementi di scienza politica*, 2. Baskı, (Torino: Bocca, 1923). Her ne kadar bu kitap Gramsci'nin korunmuş kitapları arasında yer almasa da o dönemde en azından Turi'de yattığı süreçte elinde olduğuna şüphe yoktur. Gramsci kitaptan doğrudan ve bu defterin 36. Madde'sinde uzun uzadıya alıntı yapmaktadır. İngilizce tercümesi için bkz. Gaetano Mosca, *The Ruling Class*, ed: Arthur Livingston, çev: Hannah D. Kahn, (New York: McGraw-Hill, 1939).

Mezun olduğu Palermo Üniversitesinde ve daha sonra Roma ve Torino üniversitelerinde hukuk profesörlüğü yapan Gaetano Mosca (1858-1941) en çok sosyopolitik elitizm ya da tam tabirle elit düzen teorisi ile tanınır. En bilinen kitabı *The Ruling Class'ta*'ta şöyle yazar: "Tüm toplumlarda iki sınıf insan belirir. Yöneten sınıf ve yönetilen sınıf. Daima daha az sayıda olan ilk sınıf tüm siyasal işlevleri sergiler, iktidarı tekeline alır ve iktidarın getirdiği avantajlardan faydalanır; sayıca çok olan ikinci sınıf ise ilki tarafından yönetilir ve denetlenir... ve ilkine en azından görünüşte maddi geçim araçlarını ve siyasal organizmanın yaşamsallığı için gerekli araçları sağlar" (s. 50). Mosca 1908'de parlamentoya seçildi, 1914-1916 arasında kolonilerden sorumlu bakan müşaviri oldu ve 1919'da yaşam boyu senatörlüğe getirildi. Hiçbir şekilde liberal demokrasi yanlısı olmayan ve hatta evrensel oy hakkına çekinceli yaklaşan Mosca faşizme karşı eleştirel yaklaşmış olsa da faşizm teorisyenleri ve taraftarları onun eserini sahiplendiler ve araç olarak kullandılar.

2. Vilfredo Pareto için bkz. Defter 4, Madde 18, not 6.

Madde 25. *Risorgimento.*

1. Gramsci'nin Quinet "formülü" dediği şey en özlü haliyle Edgar Quinet'in *Les révolutions d'Italie*, (Paris: Chamerot, 1848-52) adlı eserinde açıklanmıştır. Hemen giriş bölümünün başlığı altında yer alan özet şu cümleyi içerir: "Ses révolutions sont de restaurations." Quinet

ayrıca şunu da yazmıştır: "Cette révolution communale qui, partout ailleurs en Europe, s'appelle affranchissement, innovation, s'appelle en Italie restauration" (s. 7).

Tarihçi, şair ve siyaset felsefecisi Edgar Quinet (1803-75) 1846'da yasama organı artık onun din eleştirileri ve devrimci ilkeleri yüceltmesi nedeniyle alevlenen tartışmaları kaldıramaz hale geldiğinde Collège de France'taki profesörlük görevinden alınmıştır. 1848 Devrimi'nin ateşli bir savunucusu olan Quinet, Louis-Napoleon'un iktidara gelmesinden üç yıl sonra Fransa'dan kaçmıştır. 1870'te Fransa'ya dönmüş ve kısa süre içinde parlamentoya seçilmiştir.

2. Bkz. Daniele Mattalia, "Gioberti in Carducci: Per una maggiore determinazione delle fonti storiche della cultura carducciana" (Carducci'ye göre Gioberti: Carducci Kültürünün Tarihsel Kaynaklarına Dair Çok Daha Net Bir Tespit için), *La nuova Italia* 2, no. 11, (20 Kasım 1931): s. 445-49; özellikle s. 448. Bu, sonraki sayılarda da devamı gelen bir makalenin ilk bölümüydü: *La nuova Italia* 2, no. 12, (20 Aralık 1931): s. 478-83; 3, no. 1, (20 Ocak 1932): s. 22-27.

Giosuè Carducci için bkz. Defter 1, Madde 44, not 17.

Vincenzo Gioberti için bkz. Defter 1, Madde 46, not 1.

3. Vincenzo Cuoco ve pasif devrim konsepti için bkz. Defter 1, Madde 44, not 2.

4. Bkz. Defter 6, Madde 86, not 1 ve Defter 6, Madde 89'un giriş paragrafı.

Madde 26. *Geçmiş ve Bugün. Luigi Cadorna'nın Siyaseti.*

1. Fermi, "La Spagna cattolica ieri e oggi" (Katolik İspanya'nın Dünü ve Bugünü), *Gerarchia* 11, no. 12, (Aralık 1931): s. 1027-33; alıntı sayfa 1031'dendir.

1812 İspanya Anayasası için bkz. Defter 6, Madde 199, not 1 ve 3.

Luigi Cadorna için bkz. Defter 1, Madde 44, not 10 ve Madde 114, not 1.

Madde 27. *Koruma ve Yenileme.*

1. Gramsci'nin Madde 25'teki konuya dönmesinin nedeni Daniele Mattalia'nın makalesinin ikinci bölümünü okumuş olması olabilir: "Gioberti in Carducci: Per una maggiore determinazione delle fonti storiche della cultura carducciana" (Carducci'ye göre Gioberti: Carducci

Kültürünün Tarihsel Kaynaklarına Dair Çok Daha Net Bir Tespit için), *La nuova Italia* 2, no. 12, (20 Aralık 1931): s. 478-83.

2. Vincenzo Gioberti için bkz. Defter 1, Madde 46, not 1.

3. Gramsci yıllar önce ilk olarak "L'utopia russa" (Rus Ütopyası) adıyla 20 Temmuz 1918 tarihli *Il grido del popolo*'da yayımladığı bir makaledeki görüşlerini dile getiriyor. Makale neredeyse tümüyle sansür kurulu tarafından engellenmişti fakat Gramsci onu 25 Temmuz 1918 tarihli *Avanti!*'de "Utopia" adıyla ve 27 Temmuz 1918 tarihli *Grido del popolo*'da orijinal adıyla tekrar yayımlamayı başardı. O makalede Gramsci şöyle yazmıştı:

> Tarih matematiksel bir hesaplama değildir. Ondalık bir sistemi; dört işleme, eşitliklerin çözümüne ve köklerin bulunmasına uygun eşitliklerden oluşan ilerici bir numaralandırma sistemi yoktur. Nicelik (iktisadi yapı) niteliğe dönüşür çünkü insanların -sahip oldukları değer ağırlıklarından, bedenlerinden ve kaslar ve sinirlerden gelen mekanik enerjilerinden değil bir zihinlerinin oluşundan, açı çektikleri, anladıkları, keyiflendikleri, istedikleri ve reddettikleri gerçeğinden kaynaklanan insanlarıns- ellerinde eylem için bir araç haline gelir. Proleter bir devrimde bilinmeyen "insanlık" değişkeni başka herhangi bir olaydan çok daha gizemlidir. (Antonio Gramsci, *Selections from Political Writings: 1910-1920*, ed: Quintin Hoare, çev: J. Mathews, [Minneapolis: University of Minnesota Press, 1990], s. 48-49).

Madde 30. *İtalyan Aydınlarının Tarihi. Gioberti.*

1. Vincenzo Gioberti için bkz. Defter 1, Madde 46, not 1.

2. Ugo Foscolo için bkz. Defter 3, Madde 41, not 1.

3. Gramsci bu defterdeki Madde 27'yi kastediyor.

4. Vincenzo Gioberti'nin *Primato morale e civile degli italiani* (1843) ve *Rinnovamento civile d'Italia* (1851) adlı eserleri için bkz. Defter 1, Madde 46, not 1.

5. Vincenzo Gioberti, *Prolegomeni del Primato morale e civile degli italiani* (Brüksel: Meline, 1845); *Il Gesuita moderno*, 5 cilt, (Lozan: S. Bonamici, 1846-47).

6. Bkz. Antonio Anzilotti, *Gioberti* (Floransa: Vallecchi, 1922). Eserin ikinci baskısı da 1931 yılında aynı yayınevi tarafından yapıldı.

Antonio Anzilotti için bkz. Defter 1, Madde 51, not 2.

Madde 31. *Risorgimento. "Carboneria" ve Farmasonluk.*

1. Bu maddede adı geçen Farmasonluk üzerine kitaplar hakkında tüm bilgiler şu makaleden alınmıştır: Alessandro Luzio, "Le origini della Carboneria" (Carboneria'nın Kökleri), *Corriere della sera*, 7 Şubat 1932.

Carboneria adıyla bilinen ve liberal ve milliyetçi idealler benimseyen gizli topluluğun kökleri bilinmemektedir. Bazı kaynaklara göre topluluk Farmasonluk'tan kopan bir klikten doğmuştur. Büyük olasılıkla topluluğun kökleri çok daha eskilere, Fransa'da on dokuzuncu yüzyılın başlarına dayanmaktadır. İlk hücrelerinin ise Güney İtalya'da on dokuzuncu yüzyılın ilk on yılının sonlarına doğru Napoli'deki Joachim Murat'ın hükümdarlığı döneminde oluşturulduğuna da şüphe yoktur.

Alessandro Luzio için bkz. Defter 1, Madde 44, not 45.

2. Bkz. Eugen Lennhoff, *Die Freimaurer,* (Viyana: Amalthea, 1929); *Politische Geheimbünde,* (Viyana: Amalthea, 1930). *Die Freimaurer*, İngilizceye *The Freemasons* adıyla çevrildi; çev: Einar Frame, (Londra: Methuen, 1934).

3. Bir Farmason üstadı olan Giuseppe Mazzoni için bkz. Defter 7, Madde 58, not 4.

4. Bkz. *Le assemblee del Risorgimento*, ed: Annibale Alberti, Giuseppe Marcora ve Camillo Montalcini, 15 cilt, (Roma: Camera dei Deputati, 1911); *Assemblee della Repubblica Cisalpina*, ed: Annibale Alberti, Roberto Cessi, L. Marcucci ve Camillo Montalcini, 6 cilt, (Bologna: Zanichelli, 1917-27); *Atti del Parlamento delle Due Sicilie, 1820-1821*, ed: Annibale Alberti, 5 cilt, (Bologna: Zanichelli, 1926-41).

5. Bkz. Renato Sòriga, "Gl'inizi della Carboneria italiana" (İtalyan *Carboneria*'nın Kökleri), *Il Risorgimento Italiano* 21, no. 1, (Ocak-Mart 1928); ayrıca *Enciclopedia Treccani*'deki "Carboneria" girisi. Renato Sòriga'nın (1881-1939) İtalyan Risorgimento'suna girilen dönemdeki yeraltı örgütleri hakkındaki yazıları şurada derlenmiştir: *Le società segrete, l'emigrazione politica e i primi moti per l'indipendenza*, ed: S. Manfredi, (Modena: Modenese, 1942).

6. Bkz. Alessandro Luzio, *La Massoneria e il Risorgimento*, 2 cilt, (Bologna: Zanichelli, 1925).

7. Bkz. Defter 2, Madde 17, not 1.

8. 1825'te İki Sicilya Kralı olan 1. Francis (1777-1830) Bourbon Hanedanı'nın mirasçısı olmadan önce liberal eğilimlere sahipti. Tahta çık-

tıktan sonra ise giderek hoşgörüsüz ve baskıcı birine dönüştü.

Madde 33. *1848-49 Tarihsel Dönemeci. Ferrari-Cattaneo Federalizmi.*

1. Yani, Avusturya yönetimine karşı 18-21 Mart 1848'de Milano'da gerçekleşen ayaklanma.

Bu maddenin başlığında birbirleriyle ilişkilendirilen Carlo Cattaneo ve Giuseppe Ferrari demokratik bir federal cumhuriyet olarak İtalya fikrinin savunucuları ve propagandacıları idi. İkisi de 1848 devrimlerini demokrasi için mücadelenin somut tezahürleri olarak gördü.

Carlo Cattaneo için bkz. Defter 2, Madde 22, not 4.

Giuseppe Ferrari için bkz. Defter 1, Madde 44, not 11.

Madde 34. *Geçmiş ve Bugün. Bibliyografi.*

1. Gramsci, dergileri ve çok yazarlı eserleri listeleyen bu yayın hakkında bilgiyi şuradan edinmiştir: "Libri ricevuti" (Gelen Kitaplar), *Corriere della sera*, 9 Şubat 1932.

Madde 35. *Risorgimento. Giuseppe Ferrari.*

1. Giuseppe Ferrari toprağın özel mülkiyeti hakkında düzenlemeye (*legge agraria*) dair görüşlerini az ya da çok programatik terimlerle 1851'de Londra'da yayımlanmaya başlanan *La federazione repubblicana*'da dile getirdi. Şu an bu görüşler şu kitapta bulunabilir: Giuseppe Ferrari, *Scritti politici*, ed: Silvia Rota Ghibaudi, (Torino: UTET, 1973). Ferrari için bkz. Defter 1, Madde 44, not 11.

2. Carlo Pisane için bkz. Defter 1, Madde 44, not 5.

3. Özellikle Eugenio Rignano'nun sosyalist bir miras hukuku reformu önerisinde bulunduğu kitabına bakınız: *Per la riforma socialista del diritto successorio*, (Bologna: Zanichelli, 1920). Rignano için bkz. Defter 3, Madde 31, not 1.

Madde 36. *Risorgimento. Dönüşümcülük.*

1. Agostino Depretis ve onun dönüşümcülük siyaseti hakkındaki maddeye bakınız: Defter 3, Madde 119, not 1.

2. Associazione Nazionale Italiana (İtalyan Milliyetçi Birliği) 1910'da Floransa'da Enrico Corradini (bkz. Defter 1, Madde 58, not 3) ve Luigi Federzoni (bkz. Defter 2, Madde 25, not 1) tarafından kuruldu. Birlik 1923'te Faşist Parti ile birleşti.

3. Gaetano Mosca, *Elementi di scienza politica*, 2. Baskı, (Torino: Boca, 1923), s. 316. (Bu pasajın İngilizce tercümedeki versiyonu eksiktir; bkz. *The Ruling Class*, ed. Arthur Livingston, çev: Hannah D. Kahn, [New York: McGraw-Hill, 1939], s. 312-13). Bu kitap, kitabın İngilizce tercümesi ve Gaetano Mosca için bkz. Defter 8, Madde 24, not 1.

Guglielmo Ferrero için bkz. Defter 1, Madde 25, not 17.

4. 24 Kasım 1913 tarihinde yayımlanan bir kraliyet kararnamesiyle Bissolati grubundan üç sosyalist, İtalyan senatosuna seçildi: Francesco Lorenzo Pullé, Gerolamo Gatti ve Luigi Della Torre. Seçilmesi üzerine Pullé Napoli gazetesi *Il mattino*'nun Roma muhabirine şu beyanda bulundu: "Senatoya tek bir kenarı bile kıvrılmamış, ardına kadar açık sosyalist bayrağımla giriyorum." Pullé'nin sözleri 25 Kasım'da gazetelerde basıldı ve çok sayıda alaycı yoruma maruz kaldı.

Leonida Bissolati için bkz. Defter 1, Madde 157, not 2.

Madde 37. *Modern Prens.*

1. Bkz. Defter 8, Madde 24, not 1.

2. Bkz. Gioacchino Volpe, "23 marzo 1919-27 ottobre 1922", *Corriere della sera,* 22 Mart 1932; "Fascismo al governo: 1922-1932" (Faşizm Hükümette: 1922-1932), *Corriere della sera*, 23 Mart 1932. Gramsci bu maddedeki referansı büyük ihtimalle aynı anda bu defterin 102. Maddesi'ni yazarken kaydetti.

Gioacchino Volpe için bkz. Defter 2, Madde 100, not 3.

Madde 39. *Croce'nin "Tarihselciliği".*

1. Bkz. özellikle bu defterdeki Madde 25 ve Madde 27.

2. Gramsci bu maddeyi yazarken (Şubat 1932 civarında) Benedetto Croce'nin *La critica* dergisi otuzuncu yayın yılının içindeydi. Derginin ilk sayısı 20 Ocak 1903'te çıkmıştı.

Madde 41. *Aydınlar.*

1. Valeria Benetti Brunelli'nin *Il rinnovamento della politica nel pensiero del secolo XV in Italia* (Torino: Paravia, 1927) adlı eseri Felice Battaglia tarafından değerlendirilmiştir: *Leonardo* 4, no. 5-6, (20 Mayıs-20 Haziran 1928): s. 175-76. Gramsci'nin ise başka bir kaynaktan faydalanmış olma olasılığı mevcut.

Madde 42. *Fransa-İtalya.*

1. Milano gazetesi *Il secolo* için bkz. Defter 8, Madde 7, not 3.

Madde 43. *Machiavelli.*

1. Niccolò Machiavelli, *The Art of War*, ed: ve çev: Christopher Lynch, (Chicago: University of Chicago Press, 2003), s. 164. Gramsci bu alıntıyı muhtemelen Luigi Russo'nun *Prolegomeni a Machiavelli* (Floransa: Le Monnier, 1931) adlı eserinden yaptı. Gramsci, Russo'nun kitabını 23 Kasım 1931 tarihli mektubunda Tatiana Schucht'tan rica etmişti ve bu kitap Turi'deki kitaplar arasında mevcuttur.

Madde 44. *Machiavelli Sözlerinden Derlemeler.*

1. Ugo Foscolo, *Dei sepolcri*, satır 156-58.

Ugo Foscolo ve *Dei Sepolcri* için bkz. Defter 5, Madde 32, not 1.

Madde 45. *Ansiklopedik Kavramlar. Emir ve İtaat.*

1. İsa Topluluğu'na ait *Constitutions*'ta (1554) "perinde ac cadaver" (bir kadavra gibi) sözü tarikat üyelerinden beklenen itaat ve kendini inkâr derecesini tarif eder.

2. Gramsci burada Karl Marx'ın *Kapital*'indeki (Kitap 1, Bölüm 4, Kısım 13) bir pasajı hatırlatıyor: "Tüm doğrudan toplumsal ya da komünal emek, bireylerin faaliyetlerinin uyumlu iş birliğini sağlamak ve ayrı ayrı organların hareketinden farklı olarak toplam üretim organizmasının hareketinde kendi köklerine sahip genel işlevleri yerine getirmek için geniş bir boyutta, şöyle ya da böyle, bir doğrudan otoriteyi gerektirir. Tek bir kemancı kendi kendisinin şefidir: Bir orkestranın ise ayrı bir şefe ihtiyacı vardır. Yönetme, denetleme ve düzenleme işi, sermayenin kontrolü altındaki emek iş birliğine giriştiği andan itibaren sermayenin işlevlerinden biri haline gelir" (Karl Marx, *Capital*, Cilt 1, çev: Ben Fowkes, [Londra: Penguin, 1976], s. 448-49).

Madde 47. *Amerikalı Siyahlar.*

1. Gramsci bu alıntıyı şuradan yapmıştır: Beniamino De Ritis, "Colonie a contanti?", *Corriere della sera*, 18 Şubat 1932. Bu, Stephen Leacock'un 17 Ocak 1932 tarihli *New York Herald Tribune*'un magazin bölümünde çıkan bir makalesinden De Ritis'in aktardıklarının bir tercümesidir.

Kanada McGill Üniversitesinde iktisat profesörlüğü yapan Stephen Leacock (1869-1944) çeşitli konularda çok sayıda kitap yazdı. Bunlar arasında *Back to Prosperity: The Great Opportunity of the Empire Conference* (New York: Macmillan, 1932) ve *The British Empire: Its Structure, Its Unity, Its Strength* (New York: Dodd, Mead, 1940) adlı eserler de vardır.

Madde 48. *Machiavelli. Modern Prens.*

1. Bkz. Luigi Russo, *Prolegomeni a Machiavelli*, (Floransa: Le Monnier, 1931). Gramsci Turi'de iken Aralık 1931 ve Ocak ya da Şubat 1932 arasındaki bir zamanda bu kitabın bir kopyasını elde etmiştir.

Luigi Russo için bkz. Defter 1, Madde 35, not 2.

Madde 49. *Geçmiş ve Bugün.*

1. Bkz. Defter 2, Madde 42, not 1.

2. Alıntıların kaynağı: Alessandro Levi, "Il pensiero politico di Giuseppe Ferrari" (Giuseppe Ferrari'nin Siyasal Düşüncesi), *Nuova rivista storica* 15, no. 3-4, (Mayıs-Ağustos 1931): s. 234. Levi'nin bu makalesinden yine bu defterde Madde 218'de alıntı yapılmıştır.

Giuseppe Ferrari için bkz. Defter 1, Madde 44, not 11.

3. Bkz. Defter 2, Madde 42, not 1.

Quintino Sella için bkz. Defter 2, Madde 29, not 2.

4. Bkz. Benedetto Croce, *Storia d'Italia dal 1871 al 1915*, 3. Baskı, (Bari: Laterza, 1928). Turi'de iken Gramsci'nin elinde bu kitap vardı.

Gramsci'nin atıfta bulunduğu parçada Croce şöyle yazmıştı:

> İtalya'nın 1870 sonrasında programından ve gerçek misyonundan saptığına ve yeniden doğumunu meşrulaştırmayı veya vadedilmiş yüksekliklere tırmanmayı başaramadığına, dolayısıyla büyük değil ortalama bir ülke olarak kaldığına dair tartışmalar vardı. Onun "gerçek misyonunun" ne olduğu büyük oranda açıklanmadı. Bazıları kendisi de ezilenler arasında yer aldığı için bu misyonun dünyanın tüm ezilen uluslarının kurtuluşunu sağlamak olduğunu söylüyordu. Bazıları ise Papaların dünyevi gücünü yok ettiği için dünyayı Katolik Kilisesinin ruhani boyunduruğundan kurtarmak olarak tanımlıyordu. Bir diğer grup dünyanın hâkimi olan antik Roma ve Hristiyan Roma'yla çekişerek ve onları düşünce ve başarı anlamında aşarak "Üçüncü Roma"yı kurması gerektiğini düşünüyordu. Bunlar; Mazzini, Garibaldi, Gioberti ve diğer Risorgimento liderleriyle ilişkili isteklerin ve

inançların yansımaları ve kalıntılarıydı. Theodor Momınsen bir defasında, heyecana kapılıp Quintino Sella'ya şunu sormuştu: "Roma'ya ne yapacaksın? Bu hepimizi endişelendiriyor. Roma asla kozmopolit projeler olmaksızın yaşayamaz." Sella buna, İtalya'nın daha sonra Roma için göz önünde bulundurduğu kozmopolit projenin "bilgi" olduğu şeklinde yanıt vermişti. Hikâye, geçmişe dair hayali genellemeler yapan ve çeşitli uluslara acayip misyonlar yükleyen romantik tarih yazarlarında yaygın görülen bir çarpık düşünüşün köklerine ışık tutmaktadır... Saldırılması gereken fikir, ulusların "acayip misyonlar"a sahip olduğu fikridir. (Benedetto Croce, *A History of Italy: 1871-1915*, çev: Cecilia M. Ady, [New York: Russell and Russell, 1963], s. 3-4).

Bu bölüm için düştüğü notta Croce şöyle yazmış: "Mommsen ile Sella arasındaki konuşma A. Guiccioli, *Quintino Sella* (Rovigo, 1887-8), i. 353'te geçmektedir. Çeşitli ulusların on dokuzuncu yüzyılda kendilerine biçtikleri "misyonlar" hakkında detaylara girmenin sırası değil ama liberal hareketin lideri olarak liberal Gervinus'un Almanya'ya biçtiği misyon... tuhaf olarak nitelendirilebilir. A. Labriola 'İtalya'nın beklentileri karşılayamadığı' görüşünü yayan fantastik kıyaslamalara karşı bir uyarıda bulunmuştur" (age, s. 290-91).

5. Gramsci'nin ikinci ağızdan aktardığı bu cümleler 22 Aralık 1864 tarihli Napoli gazetesi *L'Italia*'da yayımlanmış "Torino l'unificatrice" (Birleştirici Torino) adlı imzasız bir makalede yer almaktadır. Makale daha sonra De Sanctis'in yazılarını basan Giuseppe Ferrarelli ve Benedetto Croce tarafından Francesco De Sanctis'e atfedilmiştir. Makale bugün De Sanctis'in bütün eserlerinin yer aldığı kitapta bulunmaktadır: *Opere di Francesco De Sanctis*, cilt 15, *Il Mezzogiorno e lo stato unitario*, ed: Franco Ferri, (Torino: Einaudi, 1960), s. 407-9. Gramsci ise alıntıyı 28 Mart 1934 tarihli *Corriere della sera*'da yayımlanmış Paolo Orano imzalı "De Sanctis giornalista" (Gazeteci De Sanctis) makalesinde bulmuştur. Orano'nun makalesinin yayımlanmasından bir süre sonra Gramsci De Sanctis'ten yapılan alıntıyı en az iki yıl önce yazılmış bu maddenin sonuna eklemiştir. Orano'nun makalesi Gramsci'nin hapishane yıllarında biriktirdiği gazete kesikleri arasında bulunmaktadır.

Francesco De Sanctis için bkz. Defter 1, Madde 96, not 3.

•

Madde 50. *Ansiklopedik Kavramlar. Epigoni ve Diadochi.*

1. Yunan Mitolojisi'nde Thebai'ye Karşı Yediler olarak bilinen meşhur

şampiyonlar Polynikes'i kral yapmak amacıyla şehri kuşatan orduyu yönetmişlerdir. Bunlar yenilmiş ve Adrastus dışında hepsi ölmüştür. On yıl sonra Yedilerin Epigoni adıyla bilinen oğulları Adrastus önderliğinde yeniden Thebai'ye saldırmış ve onu yok etmişlerdir.

2. "Diadochi" terimi (sözlük anlamı, "varisler") Büyük İskender'in ölümünden sonra onun imparatorluğunu paylaşan ve imparatorluğun farklı bölgelerini yöneten subaylarını ifade eder. Bu isimler arasında Antigonos, Antipater, Kassander, Lysimakhos, Ptolemaios ve Seleukos bulunmaktadır.

Madde 51. *Risorgimento.*

1. Gramsci'nin kaynağı: Alessandro Levi, "Il pensiero politico di Giuseppe Ferrari" (Giuseppe Ferrari'nin Siyasal Düşüncesi), *Nuova rivista storica* 15, no. 3-4, (Mayıs-Ağustos 1931): s. 217-58. Alıntı sayfa 253'tendir.

Giuseppe Ferrari için bkz. Defter 1, Madde 44, not 11.

Madde 52. *Machiavelli. Modern Prens.*

1. Gaetano Mosca ve önemli eseri *Elementi di scienza politica*, 2. Baskı, (Torino: Bocca, 1923) için bkz. Defter 8, Madde 24, not 1.

2. Mosca, *Elementi di scienza politica* adlı eserini ilk olarak 1895'te yayımladı. Gözden geçirilmiş ve fazlasıyla genişletilmiş son versiyonu 1923'te basıldı.

3. Bkz. Defter 1, Madde 44, not 49 ve 53.

4. Bkz. Defter 1, Madde 48, not 3 ve Madde 133.

5. Bkz. Defter 4, Madde 15, not 5.

6. Bkz. Defter 7, Madde 39.

Madde 53. *Geçmiş ve Bugün.*

1. Gramsci'nin Bertrando Spaventa'dan yaptığı bu alıntının ve ondan önceki tespitinin kaynağı: Felice Alderisio, "La politica del Machiavelli nella rivalutazione dello Hegel e del Fichte" (Hegel ve Fichte'nin Yeniden Değerlendirmeleriyle Machiavelli'nin Politikası), *Nuova rivista storica* 15, no. 3-4, (Mayıs-Ağustos 1931): s. 273-98; özellikle bkz. s. 287-88, not 5.

Madde 54. *Geçmiş ve Bugün. Sardinya.*

1. Francesco Coletti'nin *Corriere della sera*'da çıkan üç makalesi:

"Un'isola che risorge: La potenzialità della razza sadra" (İsyancı Bir Ada: Sardinya Halkının Potansiyeli), 10 Ocak 1932; "La Sardegna che risorge: Redenzione agraria e sviluppo demografico" (İsyancı Sardinya: Tarımsal Yeniden Doğuş ve Nüfus Artışı), 12 Şubat 1932; "La Sardegna risorge: La grande opera che si compie" (Sardinya İsyan Ediyor: Başarılmakta Olan Büyük İş), 20 Şubat 1932.

2. 1 Nisan 1916 tarihli *Il grido del popolo*'da yayımlanan "Il Mezzogiorno e la guerra" (Güney ve Savaş) başlıklı ilk makalelerinden birinde Gramsci, Coletti'nin İtalyan kalkınması ve nüfusu üzerine çalışmalarından birine atıfta bulundu ve onu "paradokslara bulaşmayan ciddi bir iktisatçı" olarak tanımladı. Turi'de Gramsci'nin elinde Coletti'nin İtalyan nüfusu üzerine kitaplarından biri de bulunuyordu: *Studi sulla popolazione italiana in pace e in guerra* (Bari: Laterza, 1923). Kitap hâlâ Gramsci'nin kitapları arasındadır.

Önce Sassari ardından Pavia Üniversitesinde istatistik profesörlüğü yapan ve Sardinya'da uzun yıllarını geçiren Francesco Coletti (1866-1940) adanın ekonomik koşulları ve başlıca toplumsal sorunları üzerine detaylı incelemeler yaptı ve yazılar yazdı. Ayrıca göç üzerine de önemli çalışmalara imza attı.

Madde 56. *Machiavelli. Modern Prens.*

1. Bkz. Defter 7, Madde 39.

2. Gramsci'nin Alman General Helmuth von Moltke'nin (1848-1916) askeri planların karakteristiği üzerine görüşleri hakkındaki bilgi kaynağı bilinmiyor.

Madde 58. *Machiavelli.*

1. Gramsci'nin buradaki bilgi kaynağı Benedetto Croce'nin *Conversazioni critiche*, 2. Cilt, (Bari: Laterza, 1918) adlı eserindeki tespitidir: "Oldukça haklı sebeplerle Schopenhauer, Machiavelli'nin ortaya koyduğu siyasal eğitimle boğazkesen ya da katil olmayı değil de öldürme sanatını öğreten eskrim ustasının verdiği eğitimi karşılaştırmıştır" (s. 79). Gramsci Turi'de iken bu makaleler derlemesinin bir kopyasını edinmişti.

•

Madde 59. *Popüler Edebiyat.*

1. Giambattista Marchesi'nin on sekizinci yüzyıl İtalyan romanı üze

rine kitabını yorumlayan Croce şöyle yazmıştı:

> Gelecek kuşakların büyük ihtimal tamamen unutacağı bu ikinci sınıf eserlere kafa yormaya değer mi? Evet, kesinlikle değer. Edebiyat tarihinden böylesine hacimli bir eseri görmezden gelmek için iyi sebepler olsa da, bu dışlamanın aynen askeri mahkemede olduğu gibi kısa yoldan kamuoyunu takip ederek ya da büyük oranda sağduyulu olan belli bir sezginin peşine takılarak yapıldığı da doğrudur. Bu, süreci yeniden değerlendirme, birtakım olası adaletsizlikleri giderme, dışlamanın adilane bir şekilde meşrulaştırıldığından emin olma isteğini kamçılar. Ayrıca, o ham ve tutarsız eser her halükarda bir tarih belgesidir; geçmiş kuşakların eğilimlerini, tercihlerini, zihinsel hallerini belgeler ve olaylar ve adetler üzerine bilgi aktarır; medeniyet tarihine ışık tutar ve bu sayede büyük edebiyat eserlerinden önceki şeyleri açıklamaya yönelik ipuçları sağlar. (*Conversazioni critiche*, 2. Cilt, [Bari: Laterza, 1918], s. 238).

Madde 60. *Dergi ve Gazete Türleri. Kitap İncelemeleri.*
1. Bkz. Defter 8, Madde 57.

Madde 61. *Machiavelli.*
1. "Ayrımların diyalektiği" için bkz. Defter 4, Madde 36, not 3.
2. Croce'nin bir numen ve bir gizli Tanrı olarak Marksist yapı konsepti ve Gramsci'nin bu konuda Tatiana Schucht'a gönderdiği bir mektupta yer alan uzun tartışması için bkz. Defter 7, Madde 1, not 2.
3. "Feuerbach Üzerine Tezler"in birincisinden: "Feuerbach kavramsal nesnelerden gerçekten ayrı, duyusal nesneler ister fakat insan faaliyetini *nesnel* faaliyet olarak görmez. *Des Wesen des Christenthums*'ta [Hristiyanlığın Özü] bu nedenle teorik tutumu tek gerçek insan tutumu olarak görürken pratiği sadece pis-Yahudi [*schmutzig-jüdisch*] tezahürüyle algılar ve tanımlar. Dolayısıyla 'devrimci'nin, pratik-eleştirel faaliyetin önemini kavramaz" (K. Marx ve F. Engels, *Collected Works*, Cilt 5, *1845-1847*, [New York: International, 1975], s. 6). Bu, Gramsci'nin Almancadan çevirdiği Marx seçkilerinin arasındadır. Defter 7'deki El Yazmasının Tasviri bölümüne bakınız.

Gramsci "pis-Yahudi tezahürüyle" sözünü İtalyancaya şu şekilde aktarmıştır: "nella sua raffigurazione (sordidamente) giudaica." 28 Mart 1932'de karısı Julia'ya (annesi Yahudidir) gönderdiği bir mektupta

Gramsci şöyle yazar: "Umarım yukarıda kullandığım 'pis Yahudi' sözünü yanlış anlamazsın. Bu konuda yorum yaptım çünkü geçenlerde Tania ile Siyonizm hakkında bir tartışma yaşamıştık ve o sözler yüzünden 'anti Semitist' olarak görülmek istemem. İyi de zaten o yazar da Yahudi değil miydi?" (Antonio Gramsci, *Letters from Prison*, ed: F. Rosengarten, çev: R. Rosenthal, [New York: Columbia University Press, 1994], s. 2:157).

4. Her ne kadar Gramsci sadece *Kutsal Aile*'yi referans veriyor olsa da, büyük olasılıkla *Kapital*'in ikinci baskısındaki sonsözü düşünüyordu: "Diyalektiğin Hegel'in ellerinde içine düştüğü mistifikasyon onu, diyalektiğin genel hareket biçimlerini kapsamlı ve bilinçli bir şekilde sunan ilk kişi olmaktan hiçbir şekilde kurtarmaz. Onunla birlikte diyalektik amuda kalkmıştır. Mistik kabuğun içerisindeki rasyonel çekirdeği keşfetmek için diyalektiğin düzeltilmesi gerekir" (Karl Marx, *Capital*, Cilt 1, çev: Ben Fowkes, [Londra: Penguin, 1976], s. 103).

Marx *Kutsal Aile*'de de benzer bir noktaya değinir: "Bir yandan Hegel ustaca bir sofistlikle bizzat zihnin, Mutlak Özne'nin hayali bir yaratı süreci, felsefecinin duyusal algı ve hayal gücü aracılığıyla bir konudan diğerine atladığı bir süreç olarak takdim edebilmektedir. Diğer taraftan ise Hegel sıkça spekülatif sunumun içerisinde şeyin kendisini kapsayarak gerçek bir sunum gerçekleştirmektedir. Spekülatif gelişimin içerisindeki gerçek gelişme okuru spekülatif gelişimi gerçek ve gerçek gelişimi spekülatif olarak görme yanılgısına sürüklemektedir" (K. Marx ve F. Engels, *Collected Works*, Cilt 4, *1844-1845*, [New York: International, 1975], s. 60-61).

Madde 62. *Machiavelli.*

1. Enrico Ferri için bkz. Defter 1, Madde 25, not 15. Ferri'nin başlıca eseri *Sociologia criminale* İngilizceye de çevrilmiştir: *Criminal Sociology*, ed: W. W. Smithers, çev: J. I. Kelly ve J. Lisle, (New York: Agathon, 1967).

2. Eugène Sue ve "erdem boyunduruğu" için Gramsci'nin Defter 3, Madde 52'deki yorumuna bakınız.

Madde 63. *Katolik Hareket.*

1. İtalya'daki Katolik kültürel ve edebi faaliyetleri hakkındaki bu bilgi kaynağı şurada incelenmiştir: P. C., *L'Italia che scrive* 15, no. 2, (Şu-

bat 1932): s. 52-53.

2. Giovanni Papini için bkz. Defter 1, Madde 8, not 1.

Madde 64. *Geçmiş ve Bugün. Londra Paktı.*

1. İtalya 26 Nisan 1915'te Londra Paktı'nı gizlice imzalayarak İtilaf Devletleri (Britanya, Fransa ve Rusya) safında savaşa katılmayı taahhüt etti. Paktın 13. maddesi şöyleydi: "Fransa ve Büyük Britanya'nın Afrika'daki sömürgelerini Almanya aleyhine genişletmeleri halinde prensipte İtalya'nın Eritre, Somali ve Libya ile Fransız ve İngiliz kolonilerine komşu sömürgelerdeki topraklarını genişletmesi yoluyla belli bir tazminat talep etme hakkına sahip olacağını kabul edeceklerdir."

Londra Paktı'nın metni eksiksiz olarak Antonio Salandra'nın *L'intervento (1915): Ricordi e pensieri* (Milano: Mondadori, 1930) eserinin 156-160. sayfalarında aktarılmaktadır. Turi'de iken Gramsci'nin elinde Salandra'nın bu anı kitabı bulunmaktaydı.

Gramsci bu maddede ayrıca Londra Paktı'nın 13. maddesine atıfta bulunulan şu makaleden de yola çıkmış olabilir: Carlo Calisse, "Mandati internazionali" (Uluslararası Mandalar), *Gerarchia* 12, no. 6, (Haziran 1932): s. 457-61.

Londra Paktı için bkz. Defter 3, Madde 131, not 1-3.

2. Londra Paktı'nın 2. maddesi şu şekildedir: "Kendi adına İtalya elinin altındaki tüm araçlarla Fransa, Büyük Britanya ve Rusya ile birlikte *onlarla savaşan tüm güçlere* karşı savaşa girmeyi kabul eder" (italikler sonradan eklendi). Aynı zamanda paktın başka maddeleri de İtalya'nın Avusturya ile doğrudan savaş halinde olacağını belirtir gibi görünmektedir. Madde 1'de şu belirtilmektedir: "Avusturya-Macaristan bütün kuvvetlerini İtalya'ya karşı yoğunlaştırmak isterse Rusya'nın ona karşı göndermek zorunda olacağı asgari birlik sayısını belirlemek için Fransa, Büyük Britanya, Rusya ve İtalya'nın komuta kademeleri arasında gecikmeksizin bir askeri uzlaşmaya varılacaktır. Rusya başta Almanya'ya saldırmaya karar vermek durumundadır." Madde 3'ün odak noktası da aynı şekilde Avusturya'dır: "Fransa ve Büyük Britanya'nın deniz kuvvetleri Avusturya donanması yok edilene ya da barış sağlanana dek kesintisiz ve aktif bir şekilde İtalya'ya yardım edeceklerdir." İtalya resmi olarak 23 Mayıs 1915'te Avusturya'ya savaş ilan etmiştir fakat Almanya'ya savaş ilanı için bir yıldan uzun süre yani 28 Ağustos 1916'ya dek beklemiştir.

3. Bkz. Defter 1, Madde 116, not 8.

Antonio Salandra için bkz. Defter 1, Madde 43, not 20.

Luigi Cadorna için bkz. Defter 1, Madde 44, not 10.

4. Birinci Dünya Savaşı süresince Antonio Salandra'nın başkanlığını yürüttüğü kabinenin Dışişleri Bakanı Giorgio Sonnino için bkz. Defter 1, Madde 114, not 1.

5. Gramsci bu konuyu daha sonra yine bu defterde (bkz. Madde 83 ve Madde 96) ve Defter 9, Madde 103'te işlemiştir.

Giovanni Giolitti için bkz. Defter 1, Madde 43, not 12.

Madde 65. *Ansiklopedik Kavramlar. Bibliyografi.*

1. Gramsci, Fausto Squillace'nin *Dizionario di sociologia* eseri (Palermo: Sandron, 1911) hakkındaki bilgiyi Remo Sandron Yayınevi tarafından basılan bir katalogdan edinmiştir.

Sosyolojik teori üzerine *Le dottrine sociologiche* (Roma: Colombo, 1902) ve *I problemi costituzionali della sociologia* (Palermo: Sandron, 1907) adlı iki hacimli eserin yanı sıra Fausto Squillace (1878-1930) Güney Sorunu üzerine de bir kitap yazmıştır: *La base economica della questione meridionale*, (Palermo: Sandron, 1905).

Madde 66. *Ast Sınıfların Tarihi. Bibliyografi.*

1. Bu maddedeki kitap adları listesinden (ve daha önceki maddedeki bibliyografik giriden) anlaşılabileceği üzere Gramsci'nin elinde Remo Sandron Yayınevi'nin bastığı bir katalog bulunmaktaydı.

2. Gramsci yanılıyor. Palermo'daki Sandron Yayınevi 1894'te Paul Lafargue'ın düzenlediği ve Vilfredo Pareto'nun önsöz yazdığı İtalyanca bir *Kapital* seçkisi yayımladı. Yayınevi 1895'te bu versiyonu tekrar bastı. 1915'te sosyalist yayınevi Avanti! (Milano'daki) *Kapital*'in birinci cildinin İtalyanca tercümesini Ettore Marchioli'nin Almancadan çevirisiyle Ettore Ciccotti'nin editörlüğünde yayımlanmakta olan Marx, Engels ve Lasalle imzalı *Opere*'nin (Eserler) 7. cildi olarak yayımladı. İlk tam İtalyanca *Kapital* -Marx'ın gözden geçirdiği Fransızca versiyona dayanan- 1886'da Torino'da Gerolamo Boccardo'nun yönettiği "Biblioteca dell'economista" (İktisatçının Kütüphanesi) adlı seri içinde yayımlandı.

3. Ivanoe Bonomi'nin çok sayıda baskı yapan ve çeşitli edisyonları bulunan *Le vie nuove del socialismo* (Sosyalizmin Yeni Yolları) adlı eseri ilk olarak 1907'de Sandron tarafından "Biblioteca di scienze sociali e poli-

tiche" (Siyasal ve Toplumsal Bilimler Kütüphanesi) dizisi içinde basıldı.

Ivanoe Bonomi için bkz. Defter 1, Madde 43, not 21.

4. Uzun yıllar Pisa Üniversitesinde hukuk profesörlüğü yapan Adolfo Zerboglio (1866-1952) 1924'te senatör seçildi. Özelikle ceza hukuku üzerine akademik çalışmalarıyla tanınan Zerboglio suç sosyolojisi ve suçluluk ile de ilgileniyordu. Hakkında kısa bir çalışmaya imza attığı Cesare Lombroso'nun bir hayranı olan Zerboglio onun *L'uomo delinquente* (Milano: Alpes, 1925) adlı bir kitapçığına "Güncel Bir Pozitivistin Eleştirel Notları" adlı bir alt başlık ekledi. Sosyalizme yönelik en yaygın itirazlara karşı yanıt niteliğindeki *Il socialismo e le obiezioni più comuni* eseri 1895'te Sandron tarafından yayımlandı.

5. Enrico Ferri'nin sosyalizmle alakalı pozitivist tartışmalar üzerine (Sandron tarafından 1895'te birinci, 1899'da ikinci baskısı yapılan) *Discordie positiviste sul socialismo* adlı eseri Raffaele Garofalo'nun *La superstizione socialista* (Torino: Roux Frassati, 1895) adlı kitabına polemik yaratan bir yanıt niteliğindeydi.

Enrico Ferri için bkz. Defter 1, Madde 25, not 15.

6. Gerolamo Gatti'nin 1900'de Sandron tarafından basılan sosyalizm ve tarım ekonomisi üzerine *Agricoltura e socialismo* adlı eseri Fransızcada Georges Sorel'in önsözüyle birlikte *Le socialisme et l'agriculture* (Paris: V. Giard et E. Brière, 1901) adıyla yayımlandı. Gatti, Gramsci tarafından da Defter 8, Madde 36'da kısaca işlenmiştir.

7. Sosyalist sendikacı Giuseppe Emanuele Modigliani (1872-1940) - meşhur sanatçı Amadeo Modigliani'nin kardeşi- imzalı *La fine della lotta per la vita fra gli uomini* (İnsanlar Arasındaki Yaşam Mücadelesinin Sonu) adlı kitap 1900'de Sandron tarafından basıldı.

8. Achille Loria'nın *Marx e la sua dottrina* (Marx ve Teorisi) eseri ilk olarak 1902'de Sandron tarafından yayımlandı.

Achille Loria ve kitaplarının İngilizce tercümeleri için bkz. Defter 1, Madde 25, not 1.

9. Sendikacı ve siyaset ve iktisat yazarı Enrico Leone (1875-1940) imzalı *Il sindacalismo* kitabının ilk baskısı 1906'da Sandron tarafından yapıldı. Leone aynı zamanda *Il sindacato operaio* dergisinin de editörüydü.

10. Arturo Labriola'nın Marx'ın değer teorisi üzerine kitabının tam adı *La teoria del valore di Carlo Marx: Studio sul 3? libro del "Capitale"* (Palermo: Sandron, 1899) idi.

Arturo Labriola için bkz. Defter 1, Madde 25, not 15.

11. Enrico Bruni, *Socialismo e diritto privato,* (Palermo: Sandron, 1907).

12. İktisatçı ve siyasetçi Carlo Francesco Ferraris (1850-1924) Padova Üniversitesinde hocalık yaptı, parlamento üyeliğinde bulundu, kamu işleri bakanlığı görevini yürüttü ve 1913'te senatörlüğe getirildi. Büyük oranda iktisat ve idari bilimlerin yanı sıra toplumsal konularda yazılar kaleme aldı. Tarihsel materyalizm ve devlet üzerine *Il materialismo storico e lo stato* adlı kitabının ikinci gözden geçirilmiş ve genişletilmiş baskısı 1897'de Sandron tarafından yapıldı.

13. Francesco Piccoli'nin bu kitabı hakkında yapılan araştırma sonuç vermedi. Başlığa bakılırsa kitabın Nicola Barbato'nun -Fasci Siciliani olarak bilinen köylü ve işçi hareketinin lideri- 1893'te Sicilya'nın farklı bölgelerinde patlak veren geniş ayaklanmaları kışkırtmakla suçlandığı Palermo askeri mahkemesinde kendi lehine yaptığı konuşmanın metni olduğu düşünülebilir. Mahkeme, hareketin Başbakan Crispi'nin emriyle şiddetli bir şekilde bastırıldığı 1894 yılında gerçekleşmiştir.

Barbato suçlu bulunmuş ve on iki yıl hapse mahkûm edilmiştir.

Madde 67. *Eğitim.*

1. Gramsci, Carlo Modesto Derada'nın Fransız Devrimi sonucu yapılan pedagojik ve toplumsal reformlara dair kitabı -*Gli uomini e le riforme pedagogico-sociali della rivoluzione francese: Dall'ancien régime alla convenzione*, (Palermo: Sandron, 1904)- hakkındaki bilgiyi daha önceki iki maddede bilgi kaynağı olarak kullandığı aynı yayıncı kataloğundan edinmiştir.

Madde 68. *Reform ve Rönesans.*

1. Domenico Guerri'nin Rönesans dönemindeki popüler kültürel akımlar üzerine *La corrente popolare nel Rinascimento: Berte, burle, baie nella Firenze del Brunellesco e del Burchiello*, (Floransa: Sansoni, 1931) adlı kitabına bakınız.

2. L. Ponnelle ve L. Bordet'in St. Philip Neri hakkındaki *San Filippo Neri e la società romana del suo tempo: 1515-1595* (Floransa: Fiorentina, 1931) adlı kitabının İtalyanca tercümesi şurada işlenmiştir: Giulio Augusto Levi, *La nuova Italia* 3, no. 1, (20 Ocak 1932): s. 35-36.

3. Giulio Augusto Levi'nin estetik ve hazzın kısa tarihi üzerine *Breve storia dell'estetica e del gusto*, 2. Baskı, (Milano: Vallardi, 1925) adlı ki-

tabı edebi, tarihsel ve bilimsel el kitapları serisinin bir parçası olarak yetmiş sayfalık bir kitapçık halinde basılmıştır.

Studi estetici (1907) adlı bir başka estetik kitabının yanı sıra Giulio Augusto Levi (1879-1951) Giacomo Leopardi ve Vittorio Alfieri hakkında kitaplar da yazmıştır.

4. Levi, *San Filippo Neri e la società romana del suo tempo*'nun incelemesi, s. 35-36. İtalikler Gramsci'ye aittir.

Madde 69. *Machiavelli.*

1. Francis Bacon'ın mutlak kralları karakterizasyonu hakkında Gramsci'nin kaynağı şu makaledir: M. R. Buccella, "Il mercantilismo come fase della vita storica europea" (Avrupa'nın Bir Tarihsel Yaşam Evresi Olarak Merkantilizm), *La nuova Italia* 3, no. 2, (20 Şubat 1932): s. 43-51. Özellikle s. 45.

History of the Reign of King Henry VII (Kral 7. Henry'nin Hükümdarlık Tarihi) kitabının sonuna doğru Bacon, İngiliz Kral hakkında şöyle yazmıştır: "Onu Fransa ve İspanya'daki denk krallarla karşılaştırınca, onun Fransa'daki On İkinci Lewis'ten daha politik ve İspanyol Ferdinando'dan daha bütün ve samimi olduğu görülecektir. Ama On İkinci Lewis yerine daha önce kısa bir süre yaşamış olan On Birinci Lewis düşünülecek olursa eşitlik daha kusursuz olacaktır. Zira On Birinci Lewis, Ferdinando ve Henry o eski çağların üç büyücü kralı gibi görülebilir" (*The Works of Francis Bacon*, ed: James Spedding, Robert Leslie Ellis ve Douglas Denon Heath, [Londra: Longmans, 1878], 6: s. 244).

Madde 70. *Ast Sınıfların Tarihi. Bibliyografi.*

1. Bu maddenin esin ve bilgi kaynağı Filippo Lo Vetere için ölümünden sonra yazılmış bir yazıdır: *I problemi del lavoro* 6, no 2, (1 Şubat 1932): s. 13.

Filippo Lo Vetere (1870-1931) Palermo Üniversitesinde hukuk öğrencisi iken Sosyalist Partiye katıldı ve Fasci Siciliani adıyla bilinen işçi ve köylü hareketinin oluşumunda aktif bir rol oynadı. 1899'da Consorzio Agrario Siciliano'nun (Sicilya Tarım Birliği) kuruluşuna yardım etti ve onun genel sekreterliğine getirildi. Birlik Sicilya'da kapsamlı bir reform ve modernizasyon programını hayata geçirmek için toprak sahipleri, çiftçiler, topraksız köylüler, maden işçileri ve diğer toplumsal gruplardan temsilcileri bir araya getirmeye çalıştı. Lo Vetere'nin sınıf ve

parti çizgileri boyunca iş birliğini geliştirme yönündeki idealist çabaları sonuçsuz ve kısa soluklu oldu. Gramsci'nin atıfta bulunduğu *Il movimento agricolo siciliano* (Palermo: Sandron, 1903) adlı kitapta değindiği konulardan biri de buydu. Lo Vetere'nin editörlüğünü yaptığı *Problemi siciliani* 1924'te yayın hayatına başlamış aylık bir dergiydi. Lo Vetere 17 Temmuz 1932'de (Eylül değil) öldü.

2. Rinaldo Rigola için bkz. Defter 7, Madde 13, not 6.

Madde 72. *Geçmiş ve Bugün. Soldaki Korumacılık Karşıtlarının Yanılgısı.*

1. *La voce* Giuseppe Prezzolini tarafından ve *Unità* Gaetano Salvemini tarafından düzenleniyordu. Savaş öncesi dönemde her iki dergi de "Güneyci" bir yönelime sahipti ve yazarlarından bazıları korumacılığın Güney'in iktisadi problemlerinin sebebi olduğunu söylüyordu. Hem hapishane öncesi hem de sonrası yazılarında Gramsci korumacılığa karşı fikirlerini dile getirmişti. Ona göre, korumacılık köylüleri ve işçileri ihtiyaç duydukları mallar için daha fazla ödeme yapmaya zorlarken sanayicilerin ürünlerine daha yüksek fiyat biçme imkânlarını koruyarak işçilerin ve köylülerin yüklerini artırıyordu. Gramsci'nin bakış açısından Prezzolini, Salvemini ve Einaudi gibi korumacılık karşıtları kapitalist bir düzen *içerisinde* serbest ticareti savunarak onu burjuvazinin çıkarına klasik liberal prensiplere daha da yaklaştırmaya çalışıyorlardı.

Giuseppe Prezzolini için bkz. Defter 1, Madde 8, not 1.

Bazı yerlerde Rerum Scriptor mahlasını kullanan Gaetano Salvemini için bkz. Defter 1, Madde 25, not 19.

2. Gaetano Salvemini'nin işçi sınıfı hareketinde eski eğilimler ve yeni ihtiyaçlar üzerine *Tendenze vecchie e necessità nuove del movimento operaio italiano* (Bologna: Cappelli, 1922) adlı kitabına bakınız. Her ne kadar bu kitap Gramsci'nin korunmuş kitapları arasında bulunmasa da, Turi'de iken elinde bulunduğuna şüphe yoktur. Defter 1'in el yazmasında (El Yazmasının Tasviri bölümüne bakınız) bu kitap 1929-1930 arasında akrabalarına gönderdiği kitaplar arasında bulunmaktadır.

Madde 74. *Lorianizm. E. Ferri.*

1. Benedetto Croce, *Conversazioni critiche*, 2. Cilt, (Bari: Laterza, 1918), s. 314. Turi'de iken Gramsci'nin elinde *Conversazioni critiche*'nin bu cildi bulunmaktaydı.

Bu pasajın aktarıldığı Alessandro D'Ancona üzerine kısa bölüm ilk olarak Ancona'nın *Ricordi ed affetti* (Milano: Treves, 1902) adlı anı kitabının bir incelemesi olarak yayımlanmıştı: *Il marzocco* 7, no. 48, (30 Kasım 1902).

Enrico Ferri için bkz. Defter 1, Madde 25, not 15.

2. Gramsci, Ferri'nin müzikal yargısına Defter 9, Madde 12'de tekrar değinmektedir.

Madde 75. *Peder Bresciani'nin Soyu. Giulio Bechi.*

1. Benedetto Croce, Giulio Bechi'nin *I seminatori* (Milano: Treves, 1914) kitabını 17 Nisan 1914 tarihli *Giornale d'Italia*'da inceledi ve bu incelemeyi daha sonra şuraya dâhil etti: *Conversazioni critiche*, 2. Cilt, (Bari: Laterza, 1918), s. 348-51.

2. Giulio Bechi ve Sardinya haydutları hakkındaki kitabı *Caccia grossa* için bkz. Defter 1, Madde 50, not 6; Defter 6, Madde 2; Defter 23, Madde 54.

Madde 76. *Lorianizm.*

1. Gramsci'nin Angelo Oliviero Olivetti'den haberdar olmasının sebebi, ilk cildi *Psicologia, logica, etica del comunismo: Il comunismo nel mondo antico* (Komünizmin Psikoloji, Mantık ve Etiği: Antik Dünyada Komünizm) adıyla 1930'da Roma'da Libreria del Littorio tarafından basılan *Storia critica dell'utopia comunistica* (Komünist Ütopyanın Eleştirel Tarihi) kitabına yapılan bir gönderme olabilir. Büyük ihtimalle Gramsci, sendikalizme faşist yaklaşımlar sergilediği *Il sindicalismo come filosofia e come politica: Lineamenti di sintesi universale* (Milano: Alpes, 1924) gibi Olivetti imzalı yayınlardan haberdardı. Faşizme dönüşünden evvel Olivetti bir Sorelci devrimci sendikalizm taraftarıydı fakat *Pagine libere* dergisinin editörü olarak İtalya'nın Libya üzerine savaşını ve Dünya Savaşı'na müdahalesini destekleyen milliyetçi bir militan sendikalizm versiyonunu destekliyordu.

Madde 77. *Lorianizm. G. A. Borgese.*

1. Giuseppe Antonio Borgese, "Psicologia della proibizione" (Yasak Psikolojisi), *Corriere della sera*, 8 Mart 1932.

Borgese'nin savaşı "çalıntı kovalar" yüzünden çıkan bir çatışma olarak tanımlaması, Alessandro Tassoni'nin (1565-1635) Modena ve Bo-

logna yurttaşlarının çalıntı bir ahşap kova üzerinden giriştikleri çetin bir savaşı anlattığı *La secchia rapita* adlı alaycı kahramanlık şiirine bir gönderme niteliğindedir.

Giuseppe Antonio Borgese için bkz. Defter 1, Madde 93, not 2.

2. Gramsci'nin burada sözünü ettiği tarihsel materyalizm yorumu şuradandır: Giuseppe Antonio Borgese, *Escursioni in tere nuove*, (Milano: Ceschina, 1931): s. 73. 1930'da Oxford'da düzenlenen Yedinci Uluslararası Felsefe Kongresi'ndeki deneyimlerini anlattığı bu kitapçıkta Borgese, Arthur Stanley Eddington'ın *The Nature of the Physical World* (New York: Macmillan, 1928) adlı eserine dair birtakım tespitlerde de bulunmaktadır. Gramsci'nin elinde hem Borgese'nin kitabı hem de Eddington'ın çalışmasının *La nature du monde physique* (Paris: Payot, 1929) adlı Fransızca tercümesi bulunmaktaydı. Gramsci Defter 8, Madde 170'te her ikisinden de alıntı yapmaktadır.

Madde 78. *Machiavelli.*

1. Fizyokrasi (yani doğanın düzeni ya da doğal düzen) başta Fransa'da on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında geliştirilmiş iktisadi teorinin temeliydi. Dış ticareti iktisadi faaliyetin can damarı olarak gören ve zenginliği altın ve gümüş birikimine göre ölçen merkantilistlerin aksine fizyokratlar tarımın temel önemini vurguladılar ve kırsal ekonomiyi ulusal zenginliğin belirleyici faktörü olarak gördüler. Bazılarının kelimenin modern anlamıyla ilk iktisatçılar olarak gördüğü fizyokratların Adam Smith'in düşüncesi üzerinde hayli köklü bir etkisi vardı.

2. Gramsci şu makaleye atıfta bulunuyor: Gino Arias, "Il pensiero economico di Niccolò Machiavelli" (Machiavelli'nin İktisadi Düşüncesi), *Annali di economia*, (Milano: Università Bocconi, 1928), 4: s. 1-31. Bu makale ve Gramsci'nin buna ilişkin yazışmaları için bkz. Defter 6, Madde 66, not 1.

Madde 79. *Machiavelli.*

1. Gramsci'nin bu maddedeki esin kaynağı en azından kısmen *Prens*'in 10. bölümü gibi görünmektedir: "Her Prensliğin Gücü Nasıl Ölçülür."

Madde 82. *Peder Bresciani'nin Soyu.*

1. Gramsci, Cervantes'in *Novelas ejemplares* yani *La gitanilla* (Küçük

Çingene) ile *La ilustre fregona* (Asil Hizmetçi) adlı iki kısa romanını birleştirmiş olabilir. Bunların ikisinde de karmaşık olay örgüleri benzer çözümlere ulaşmaktadır. *La gitanilla*'daki güzeller güzeli genç Çingene Preciosa'nın peşinde iki âşık vardır: Ona etkileyici aşk şiirleri yazan cesur Beyefendi Clement ile bağlılığını kanıtlamak için kendini bir Çingene'ye dönüştüren genç Asilzade Andrew (gerçek ismi Don Juan). Bunların ikisi de istemeden de olsa kendilerini cinayet işlemiş halde bulur. Clement İspanya'ya kaçmak zorunda kalır. Andrew ise hapishaneden salınır. Muncia'nın aristokrat belediye başkanı, Preciosa'nın bebekken Çingeneler tarafından kaçırılan tek kızı olduğunu öğrenir. Öykü, iki asil aileyi birbirine bağlayan düğün vesilesiyle yapılan kutlamaların tasviri ile sona erer. *La ilustre fregona*'da doğuştan asilzade iki yakın arkadaş Diego ile Thomas, Toledo'da bir handa çalışan sıradan hizmetçi kız Costanza'ya âşık olurlar. Onlar da asıl köklerini saklarlar ve aşklarına yakın olmak için handa sıradan işler bulurlar. Olay örgüsündeki birçok dönüşün ve sürprizin ardından Costanza'nın da aslında doğuştan asil olduğu ve Diego'nun kız kardeşi olduğu ortaya çıkar. Bu da Thomas ile Costanza'nın evlenebildiği mutlu sonu -aristokratların birleşmesini- hazırlar.

Madde 83. *Geçmiş ve Bugün. 1917 Olayları.*

1. Mayıs 1915'te Avusturya'ya karşı savaşa giren İtalya bir sonraki yılın yazında 28 Ağustos 1916'da Almanya'ya da savaş ilan etti. Dönemin başbakanı ise birkaç askeri hezimetin ardından Haziran 1916'da istifa eden Antonio Salandra değil Paolo Boselli idi.

Antonio Salandra için bkz. Defter 1, Madde 43, not 20.

2. Salandra'nın istifasının ardından üç farklı başbakan döneminde bakanlık konumuna yükselmiş ve İtalya'nın savaşa girişini desteklemiş liberal muhafazakâr Paolo Boselli (1838-1932) ulusal birlik hükümeti oluşturmakla görevlendirildi. Mevcut durum daha iyiye gitmedi. Yerel cephede İtalya'nın çeşitli kesimlerinde savaşa karşı protestolar ve buna bağlı sıkıntılar baş gösterdi. Sarf edilen askeri çaba da ortaya çıkan ciddi firar ve isyan olayları nedeniyle ağır aksak ilerliyordu. Haziran 1917 başlarında üç kabine üyesi -Ubaldo Comandini, Leonida Bissolati ve Ivanoe Bonomi- Dışişleri Bakanı Giorgio Sidney Sonnino'nun Arnavutluk'a "İtalyan koruması altında bağımsızlık" vadettiğini öğrenince istifa etti. Ay sonunda Boselli kabine yenilenmesi için parlamento onayını aldı. 16 Ekim'de, parlamento yaz tatilinin ardından yeniden toplandı-

ğında bütçe, askeri durum ve hükümetin savaş karşıtı harekete yönelik aldığı giderek artan baskıcı önlemlere dair tartışmalar Boselli yönetiminin zayıflığını ortaya çıkardı. Sosyalistler, Giolitticiler ve diğerleri geniş, birleşik bir blok oluşturmuşlardı. Nihayet 25 Ekim'de, Luigi Cadorna komutasındaki ordunun Caporetto'da ağır hezimete uğradığı günde yapılan güven oylaması Boselli hükümetinin düşmesini sağladı. Onun yerine Başbakanlığa Vittorio Emanuele Orlando getirildi.

Ağustos 1916'da dönemin albaylarından Giulio Douhet (1869-1930) savaş girişimlerine ve özellikle de Cadorna'nın komutanlığına fazla eleştirel yaklaşan Bissolati ile Sonnino'ya gizli mektuplar gönderdi. Bu belgeler sızdırıldı. Douhet askeri mahkemede yargılandı ve bir yıl ceza aldı. Caporetto olayları sayesinde aklanan Douhet'e daha sonra itibarı iade edildi.

1914'te Salandra'nın başbakanlığına sırf kendisininkilerden çok daha farklı politikalar izlemesi için destek veren Giovanni Giolitti için bkz. Defter 1, Madde 43, not 12.

Leonida Bissolati için bkz. Defter 1, Madde 157, not 2.

Giorgio Sidney Sonnino için bkz. Defter 1, Madde 114, not 1.

Luigi Cadorna için bkz. Defter 1, Madde 44, not 10.

Gramsci bu konulardan bazılarını Defter 1, Madde 116'da da ele almaktadır.

3. Bkz. Defter 1, Madde 116, not 15.

4. Bkz. Defter 1, Madde 116, not 14.

5. Caporetto felaketini takip eden günah keçisi belirleme yarışında düzenin ilk hedefleri savaşa kararlılıkla karşı çıkan sosyalistler, aktif ve ısrarcı bir şekilde çatışmayı bitirmeye çalışan Papa 15. Benedict ve hepsinden öte 1915'te alenen tarafsızlığı savunmuş Giolitti idi.

6. Giacomo Devoto, Giulio Douhet'in *Le profezie di Cassandra*, ed. Gherardo Pantano (Cenova: Tirrena, 1932) adlı eserinin incelemesi, *Leonardo* 3, no. 2, (Şubat 1932): s. 86-87.

Gramsci'nin elinde Giulio Douhet'in *Probabili aspetti della guerra futura* (Palermo: Sandron, 1928) adlı eski bir kitabı vardı.

7. Giacomo Devoto (1897-1974) İtalya'nın en meşhur dilbilimci ve sözlük yazarlarından biri olmanın yanı sıra Accademia della Crusca'nın da başkanıydı. Douhet'in kitabının Luigi Russo tarafından yönetilen aylık kültür dergisi *Leonardo*'daki incelemesini yazan kişi olup olmadığı ise belirlenememiştir.

8. Ağustos 1917'deki Torino Ayaklanmaları süresince tedarik ve gıda komiserliği görevinde bulunan Giuseppe Canepa aslında "dene, tekrar dene" lafını daha önce 4 Temmuz 1917'de Roma'daki günlük *Il messaggero* gazetesine verdiği bir röportajda kullanmıştı. 17 Temmuz 1917'de Gaetano Salvemini'nin *Unità*'sında yayımlanan "Approvigionamenti e consumi" (Tedarik ve Tüketim) başlıklı bir makalede şöyle yazılmıştı: "Savaş döneminde Sayın Canepa'nın dediği gibi "denemek, tekrar denemek" ne mantıklı ne de doğrudur." 1917 Torino Ayaklanmaları esnasında muhalif basın Canepa'nın sözlerini onun duyarsızlığının kanıtı olarak göstermişti.

Giuseppe Canepa için bkz. Defter 1, Madde 116, not 16.

1657'de Prens Leopold ve Medici kökenli Grandük 2. Ferdinand tarafından kurulan Accademia del Cimento "provando e riprovando" (dene, tekrar dene) mottosunu benimsemişti. Galileo hayranı olan üyeleri deneysel bilimin yöntemlerini geçerliliklerini kanıtlamak için doğa felsefesinin iddialarına uyguluyorlardı. Bunun sonuçları *Saggi di naturali esperienze* (Floransa: Giuseppe Cocchini, 1666) adlı eserde yayımlandı. Avrupa'nın ilk bilimsel topluluğu olduğu varsayılan Accademia del Cimento on yıl kadar faaliyet gösterdi.

9. 11 Ağustos 1930'da Gramsci, Tatiana Schucht'a şöyle yazmıştı: "Daima aç olduğun düşüncesine gülmek zorunda kaldığımı biliyor musun? Bu sanki sağlığın değil de hastalığın işaretiymiş gibi söylüyorsun. Bu, Napolililerin atlarını açlık hastalığından kurtarmak için onlara uyguladığı muameleyi Monsenyör Perrelli'nin kişiliğini kullanarak mizahi bir şekilde aktardıkları bakış açısına benziyor. Monsenyör Perrelli en azından atlarını iyileştirmeye çalışıyordu ve aç kalma rejimini kendi üzerinde uygulamıyordu!" (Antonio Gramsci, *Letters from Prison*, ed: F. Rosengarten, çev: R. Rosenthal, [New York: Columbia University Press, 1994], 1: s. 345-46).

Bu pasaja Rosengarten şu notu düşüyor: "Verilen referans, onu hakkında çok sayıda komik hikâye anlatılan efsanevi bir kişiliğe dönüştürmüş Napoli halkı tarafından Monsenyör Perrelli olarak bilinen Napoli Katolik Rahip Filippo Perrelli (1707-1789) içindir. Bu anekdotlardan birinde onun aşırı aç olan atını sıkı bir diyete maruz bırakarak iyileştirme çabası anlatılır. Diyet öyle sıkıdır ki at yetersiz beslenme nedeniyle ölür" (Age. 1: s. 346, not 2).

Gramsci, Monsenyör Perrelli'ye Tatiana Schucht'a gönderdiği 10

Ağustos 1931 tarihli bir mektupta tekrar değiniyor: "Birkaç aydır yazıştığım tek kişisin fakat korkarım ki diyet deneylerine devam edersen... sonun Monsenyör Perrelli'nin atı gibi olacak" (Age. 2: s. 54).

10. Gramsci, İtalyan okullarında Latince eğitiminde Almanca gramer kitaplarının kullanımını alaya alan milliyetçi bir yazı kaleme aldığı bir makalede Paolo Boselli'yi "İtalyan geleneğinin çalçenesi" olarak tanımlamıştır; bkz. "La difesa dello Schultz" (Schultz Lehine), *Avanti!*'nin Torino ve Milano baskıları, 27 Kasım 1917.

11. 12 Ekim 1917'de Dronero'da yaptığı bir seçim konuşmasında Giolitti şöyle demişti:

> İç siyasi yapımız en tuhaf çelişkilerden birini barındırıyor. Parlamento onayı olmaksızın... tek bir liret bile harcayamaz ya da idari sistemi hiçbir şekilde değiştirmezken, yetkili kurullar anlaşma pazarlıkları yapabiliyor ve ülke adına mecburen savaşa götürecek en zorlu yükümlülüklerin altına girebiliyorlar. Üstelik bunu parlamento onayını almadan yapıyorlar. Bunu parlamentoyu ve ulusu hiç bilgilendirmeden ve hatta onlara hiç bilgilenme şansı vermeden yapabiliyorlar. Bu durum, parlamentoya içişlerinde ve iktisadi meselelerde olduğu gibi dışişlerinde de yetki vererek değiştirilmelidir. Başka bir deyişle, parlamento onayı olmaksızın hiçbir uluslararası anlaşmaya varılamayacağı, hiçbir yükümlülüğün altına girilemeyeceği garanti altına alınmalıdır. Gizli anlaşma olasılığının ortadan kaldırılması, ulusun dış politika konusunda bilgilendirilmesini ve buna bağlı olarak sesinin duyulmasını ve iradesini tam vaktinde ortaya koymasını sağlayacaktır. Dahası, halkın temsilcileri tarafından onaylanan sözleşmelere uymak daha da kolaylaşacaktır zira halkın bilinci bunların ihlaline karşı koyacaktır. 1848'de, Anayasa'nın 5. maddesi onaylandığında, diplomatik gizlilik tüm Avrupa ülkelerinde bir normdu ve savaşlar profesyonel ordular tarafından yürütülüyordu. Bugün ise medeni devletlerin siyasal yapıları çok daha farklı. Savaşlar, elinin altındaki tüm yıkım araçlarını kullanarak düşmana karşı nüfusun tamamını silah altına alan halklar arasındaki çatışmalara dönüşmüştür ve çatışma ancak bir taraf tamamen mahvolduğunda bitmektedir. Bu nedenle uluslararası ilişkileri halk temsilcilerinin denetimine vermek gerçek bir tarihsel mecburiyettir zira zorlu yükümlülükleri kaldırması gerekenler sadece onlar olmalıdır. (Giovanni Giolitti, *Discorsi extraparlamentari*, [Torino: Einaudi, 1952], s. 312-13).

Dronero konuşmasından yedi ay sonra, Başbakan Francesco Saverio Nitti hükümeti derin bir siyasal krizin ortasında iken, Giolitti 27 Mayıs 1920 tarihli *La tribuna*'da yayımlanan bir röportajda tekrar Anayasa'nın 5. maddesi konusunu açtı:

> Halkın parlamentoya saygısı herhangi bir yasama faaliyetinin olmayışından dolayı ciddi oranda zedelenmiştir. Parlamento yetkilerinden uzun zaman önce feragat ettiğinden, iktidar yasal kararnameler yoluyla hükümetin eline geçmiştir. Yasama işlerini her tür ciddiyetten uzaklaştırmış bu gayrı anayasal sistem reddedilmelidir. Yasama otoritesinin tam kullanımı, kamu harcamalarının denetimi ve kamu hizmetlerinin organizasyonu yeniden parlamentoya devredilmeli ve dahası parlamentoya içişleri ve iktisadi meselelerdeki yetkisinin aynısı dış politika için de verilmelidir. Bu da Anayasa'nın beşinci maddesinin değiştirilerek hem parlamentoya hem de kalıcı komisyonlara dış politikayı denetleme yetkisinin verilmesini gerektirmektedir (Giolitti, *Discorsi extraparlamentari*, s. 328-29).

Birleşik İtalya Krallığı'nın anayasası haline gelen Albertine Anayasası için bkz. Defter 5, Madde 70, not 7.

12. Francesco Saverio Nitti için bkz. Defter 1, Madde 25, not 12.

13. Nitti 9 Haziran 1920'de istifa etti ve Giolitti'nin yeni bir hükümet kurması istendi. Giolitti bunu kabul ederek 15 Haziran'da beşinci kez başbakanlık koltuğuna oturdu.

14. Halk Partisi için bkz. Defter 1, Madde 38, not 5.

15. Luigi Ambrosini'nin Halk Partisinin siyasal yönelimi üzerine kitabına bakınız: *Fra Galdino alla cerca: Per la coscienza politica dei popolari*,s (Milano: Vitagliano, 1920). Turi'de iken Gramsci'nin elinde bu kitap bulunuyordu.

28 Haziran 1920 tarihli *Avanti!*'nin Piedmont baskısında bulunan ve Luigi Ambrosini'ye yönelik ağır bir saldırıyı içeren "Un presidente" (Bir Başkan) başlıklı makale Sergio Caprioglio tarafından Gramsci'ye atfedilmiştir. Ambrosini o dönemde bir Giolitti taraftarı ve Tüketiciler Birliği Merkez Komitesi'nin "presidente"si (yani başkanı) idi. Ambrosini sonradan Halk Partisine katıldı. Ambrosini için bkz. Defter 1, Madde 44, not 27.

Madde 84. *Machiavelli.*

1. "Fiili gerçeklik" (*realtà effettuale*) hakkında Gramsci 30 Mayıs

1932'de Tatiana Schucht'a şöyle yazmıştı:

> *Felsefe Tarihinden Dersler*'de [Hegel] Fransız Devrimi ile Kant, Fichte ve Schelling felsefeleri arasında bir bağ kurdu ve dedi ki: "Sadece iki halk, Almanlar ve Fransızlar" on sekizinci yüzyılın sonunda ve on dokuzuncu yüzyılın başlarında "birbirlerine ne kadar zıt olurlarsa olsunlar, ki gerçekten öyleler, evrensel tarihin büyük çağına katılmışlardır" zira Almanya'da yeni prensip "ruh ve konsept olarak belirirken" Fransa'da "fiili gerçeklik" olarak kendini göstermiştir. *Kutsal Aile*'de, Hegel tarafından Fransız siyasal faaliyeti ile Alman felsefi faaliyeti arasında kurulan bu bağlantının praksis felsefesi teorisyenlerince nasıl desteklendiğini görüyoruz (Antonio Gramsci, *Letters from Prison*, ed: F. Rosengarten, çev: R. Rosenthal, [New York: Columbia University Press, 1994], 2: s. 178-79).

Gramsci, Machiavelli'nin *Prens*'in 15. bölümünün ilk paragrafında tasavvur edilenle gerçek olan (olan ve olması gereken) arasında yaptığı ayrıma da işaret eder:

> Bize bir prensin tebaasına ve arkadaşlarına nasıl muamele etmesi gerektiğini anlamak düşüyor. Bunun hakkında daha önce çok yazıldığını biliyorum ve umarım bunu yaptığım için, özellikle de konuyu ele alırken orijinal bir kurallar bütünü oluşturduğum için kendini bilmez olarak görülmem. Benim niyetim sorgulayan kişinin pratikte işine yarayacak bir şeyler söylemek olduğu için meselelerin hayal edildikleri gibi değil de fiili hakikatte (*verità effettuale*) oldukları gibi sunulmasından yanayım. Birçok kişi gerçekte asla var olmadıkları bilinen cumhuriyetlerin ve prensliklerin hayalini kurmuştur. Kişinin nasıl yaşaması gerektiği ile nasıl yaşadığı arasındaki uçurum öyle geniştir ki yapılması gereken yerine aslında yapılmakta olanı göz ardı eden kişi kendini korumayı değil kendini yıkmayı öğrenmiş olur. (Niccolò Machiavelli, *The Prince*, çev: George Bull, [Harmondsworth, UK: Penguin, 1961], s. 90-91).

2. Bkz. Paolo Treves, "Il realismo politico di Francesco Guicciardini" (Guicciardini'nin Siyasal Realizmi), *Nuova rivista storica* 14, no. 6, (Kasım-Aralık 1930): s. 525-37. Bu makale için bkz. Defter 6, Madde 86, not 1.

3. Bkz. Luigi Russo, *Prolegomeni a Machiavelli*, (Floransa: Le Monni-

er, 1931), özellikle "Savonarola e Machiavelli" adlı ilk bölüm. Turi'de iken Gramsci'nin elinde bu kitabın bir kopyası vardı.

Luigi Russo için bkz. Defter 1, Madde 35, not 2.

Madde 85. *Geçmiş ve Bugün. Tarım Meseleleri.*

1. Antonio Marozzi, "La razionalizzazione della produzione" (Üretimin Rasyonalizasyonu), *Nuova antologia* 67, no. 1438, (16 Şubat 1932): s. 524-32. Bu makale, "Le condizioni presenti dell'economia agricola italiana" (İtalya'da Tarımın Mevcut Ekonomik Durumu) başlıklı bir serinin altıncısıydı.

Madde 86. *Machiavelli.*

1. Gramsci için "ikili perspektif" (*doppia prospettiva*) teriminin tam anlamı, geçmişi ve ilişkili olduğu kritik meseleler, Quintin Hoare ve Geoffrey Nowell Smith tarafından etraflıca açıklanmıştır:

> "*Doppia prospettiva*" teriminin geçmişi Beşinci Komintern Dünya Kongresi'ne kadar dayanır. Kongre devrim açısından son aşaması 1923 Alman Ekimi ile görülen bir dizi uluslararası yenilginin ardından yapılmıştı. Himayesindeki Fischer ve Maslov'u Alman Partisinin başına geçirmeyi ve yenilginin faturasını liderlikten kovulan Brandler'a çıkarmayı başaran Zinoviev bütün bir dönemi kritik önemde değilmiş gibi sunmak ve Alman Devrimi'nin hâlâ yakın gelecekte ihtimal dâhilinde olduğunu söylemek konusunda heyecan içindeydi. Troçki ve Radek İngiltere ve Fransa'daki olaylara tanıklık eden Avrupa burjuvazisinin savaş sonrası siyasal krize "emekten yana" bir çözüme yöneldiğini iddia ediyorlardı. Zinoviev'in yönlendirmesiyle Kongre hem devrimin yakınlaşmasına hem de "emekten yana" çözümün genelleştirilmesine izin veren uzlaşmacı bir çözüm benimsedi. Taktikler Üzerine Tezler'in 13. Bölümü "İki Perspektif" başlığını taşıyordu:
>
> "Uluslararası devrim süreci başladı. Bir bütün olarak ya da kısmen gelişim seviyesi, devrimci olayların herhangi bir kıtada ya da herhangi bir ülkedeki gelişim seviyesi önceden tahmin edilemez. Olayın tamamı iki perspektif üzerine kuruludur: (a) Proleter devrimin olası bir yavaş ve uzun soluklu gelişimi; (b) Diğer taraftan kapitalizmin altındaki zeminin yeterince sallanması ve kapitalizmin çelişkilerinin bir bütün olarak yeterince hızlı gelişmesi sonucu şu ya da bu ülkede çözümün çok da uzak olmayan bir gelecekte gerçekleşmesi.
>
> "Komintern taktiklerini her iki perspektif olasılığına göre be-

lirlemelidir. Komintern'in manevraları öyle ayarlanmalıdır ki, gelişimin değişken seviyesine hızla ayak uydurulabilmeli ve olayların uzatmalı bir gelişimi durumunda dahi her şekilde kitleleri çeken ve onları devrimci mücadeleye hazırlayan proleter devrimin uzlaşmaz kitlesel Komünist Partisi korunmalıdır."

Bu ikili perspektif sonraki yıllarda da Komintern stratejisini karakterize etmeye devam etti. Zinoviev mesela 1926 başındaki Altıncı Genel Kurul'da bu perspektifi yeniden onaylattı. Her ne kadar Zinoviev'in orijinal formülasyonu temelde taktiksel tespitlere dayansa da Gramsci bunu 1926-28'in "sağ" çizgisine ve Üçüncü Dönem'in "sol" çizgisine tercih edilebilir gibi görmeye devam etmekte ve bunun direktiflerinin "cephe saldırısı"nın anlık olarak olası olmadığı tüm süreçlerde genelleştirilebileceğini düşünmektedir. (Mart 1933'e kadar Turi'de yatan) Athos Lisa'ya göre Gramsci Turi'deki mahkûmlar arasındaki tartışmalarda "iki perspektif"ten söz etmiştir. İki perspektiften daha makul olanın faşizmin çöküşü ile proletarya diktatörlüğü arasındaki bir tür geçiş süreci olduğunu ve parti taktiklerinde bunun dikkate alınması gerektiğini söylemiştir. Diğer taraftan "ikili perspektif teorisini... iki aciliyet biçimine indirgeyenlere" karşı buradaki eleştirilleri zor momentini rıza momentinden ayıran her tür stratejiye karşı yöneltilmiştir. (Antonio Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks*, ed: ve çev: Q. Hoare ve G. Nowell Smith, [New York: International, 1971], s. 169n)

2. *Prens*'in 18. bölümünde ("Prensler Sözlerini nasıl Tutmalıdırlar") Machiavelli şöyle yazıyor:

Dolayısıyla anlamalısınız ki, savaşmanın iki yolu vardır: Kanunlarla veya zor yoluyla. İlk yol insanlar için doğal olandır, ikincisi ise hayvanlara özgüdür. Öte yandan ilk yol genelde yetersiz kaldığından ikincisine başvurulması gerekebilir. Dolayısıyla bir prens hem hayvanlığı hem de insanlığı güzel kullanabilmeyi bilmek zorundadır. Antik yazarlar prenslere bunu bir alegori ile, Akhilleus ve birçok başka antik çağ prensinin bir Kentauros olan Kheiron'a onlara kendi savaşma biçimini öğretsin diye nasıl gönderildiklerini anlatarak öğretmişlerdir. Alegorinin öğretmeni yarı hayvan yarı insan yapmaktaki amacı bir prensin her iki doğaya göre hareket etmesi gerektiğini aksi halde hayatta kalamayacağını öğretmektir. (Niccolò Machiavelli, *The Prince*, çev: George Bull, [Harmondsworth, UK: Penguin, 1961], s. 99).

3. Gramsci, Turi'de iken elinde bulunan Benedetto Croce'nin *Etica e politica* (Bari: Laterza, 1931) kitabının "Stato e chiesa in senso ideale e loro perpetua lotta nella storia" (İdeal Anlamda Devlet ve Kilise ve Tarihteki Daimi Çatışmaları) adlı 9. bölümüne atıfta bulunmaktadır. Bkz. Defter 6, Madde 81, not 1.

Madde 87. *Japon Kültürü Üzerine Kısa Notlar.*
1. Bkz. Defter 5, Madde 50.

Madde 89. *Amerikan Kültürü Üzerine Kısa Notlar.*
1. Bu, Theodore Roosevelt'in 1912'de o yılın Başkanlık Seçimi'nde Cumhuriyetçi Partiden aday olamaması üzerine kurduğu (Bull Moose adıyla da bilinen) İlerici Parti ile karıştırılmamalıdır. Buradaki referans 1924'te (Wisconsin'den Cumhuriyetçi Senatör) Robert M. La Follette tarafından kurulmuş partiye yöneliktir. O yılın Başkanlık Seçimi'nde La Follette Amerika Sosyalist Partisinin ve Amerikan Emek Federasyonu'nun desteğini almış ve seçimde halk oyunun yüzde 17'sini alarak Calvin Coolidge'in ikinci dönem için seçilmesini sağlamıştır. La Follette ertesi yıl öldü fakat İlerici Parti 1930'ların sonlarına kadar Wisconsin'de belirleyici bir siyasal güç olmayı sürdürdü. Mesela La Follette'nin oğlu Philip, İlerici Parti saflarında iki valilik seçimini (1931 ve 1935'te) kazandı.
2. Bu paragrafın tamamı G. A. Borgese'nin 15 Mart 1932 tarihli *Corriere della sera*'da yayımlanan "Strano interludio" (Tuhaf Ara) başlıklı makalesinden aktarılmıştır.
Giuseppe Antonio Borgese için bkz. Defter 1, Madde 93, not 2.

Madde 90. *Ansiklopedik Kavramlar. Makine.*
1. İtalyancada daktiloya "*macchina da scrivere*" (Yazı Makinesi) adı verilir.
2. Bu noktaya kadar olan kısım, 15 Mart 1932 tarihli *Corriere della sera*'da Metron imzasıyla çıkmış "La diffusione della macchina" (Makinenin Yayılışı) adlı makaleden alıntıdır.

Madde 91. *Confalonieri.*
1. Federico Confalonieri için bkz. Defter 1, Madde 44, not 42.
2. Gramsci bu parçayı 16 Mart 1932 tarihli *Il resto del Carlino* adlı

günlük gazetede yayımlanan Silvio D'Amico imzalı "Sulle orme d'un martirio: Visita alla prigione di Silvio Pellico" (Bir Azizliğin Ayak İzlerini Takip Etmek: Silvio Pellico'nun Hapishanesini Ziyaret) başlıklı yazıdan almıştır. Parantez Gramsci'ye aittir.

Silvio D'Amico'nun kitabı *Certezze*'de (Milano: Treves-Treccani-Tumminelli, 1932) Gramsci'nin aktardığı parça sayfa 212'dedir.

3. Gramsci bu konuya Tatiana Schucht'a yazdığı 23 Mayıs 1932 tarihli mektupta değinmektedir:

> Piero'ya [Sraffa] yazacak olursan, ona de ki, Silvio D'Amico'nun son kitabı *Certezze*'de, Spielberg'e dair bölümde Federico Confalonieri tarafından Avusturya İmparatoru'na gönderilmiş ve muhtemelen de İtalyan Spielberg Müzesi'nde korunmuş bir merhamet dilekçesinden bahsediliyor. D'Amico bu dilekçeyi yayımlamamış fakat onun rezilliğin ve perişanlığın dibine vurmuş bir adamın yazdıkları olduğunu söylüyor. Belki de Piero, Confalonieri'nin bu dilekçesinin onun hakkındaki birtakım yayınlarda yer alıp almadığını biliyordur. Ben bundan bahsedildiğini hiç duymadım. (Antonio Gramsci, *Letters from Prison*, ed: F. Rosengarten, çev: R. Rosenthal [New York: Columbia University Press, 1994], 2: s. 176).

Gramsci bu mektubu yazdıktan on yıl kadar sonra Renzo U. Montini, Confalonieri'nin üç dilekçesinin tam metinlerini "Tre suppliche inedite di Federico Confalonieri" (Confalonieri'nin Daha Önce Yayımlanmamış Üç Dilekçesi) başlığıyla yayımladı: *Rassegna storica del Risorgimento* 29, no. 1, (Ocak-Şubat 1942): s. 83-90.

Madde 92. *Geçmiş ve Bugün. Kamulaştırmalar.*

1. Alberto De Stefani, "La copertura delle perdite" (Kayıpları Gidermek), *Corriere della sera*, 16 Mart 1932.

Alberto De Stefani için bkz. Defter 2, Madde 6, not 2.

Madde 93. *İtalyan Risorgimentosu. 1848-1949 Olayları.*

1. 1931 yılı, Carlo Alberto'nun Piedmont ve Sardinya tahtına çıkışının yüzüncü yılıydı ve bu vesileyle bu olayın tarihi önemini ele alıp değerlendiren çok sayıda yayın ortaya çıktı.

2. Pietro Silva'nın "La preparazione al Regno" (Taht Hazırlığı) ve "I caratteri del Regno" (Bir Hükümdarın Karakteristikleri) başlıklı iki bö-

lüm halinde yayımlanan "Carlo Alberto" makalesine bakınız: *La cultura* 10, no. 8, (Ağustos 1931): s. 601-7; 10, no. 9, (Eylül 1931): s. 692-712.

Pietro Silva için bkz. Defter 2, Madde 100, not 1.

Madde 94. *Ansiklopedik Kavramlar. "Homo Homini Lupus."*

1. "Erkek erkeğin kurdudur, kadın kadının daha da kurdudur, rahip rahibin en vahşi kurdudur." Gramsci, *homo homini lupus* meşhur deyişinin bu genişletilmiş versiyonuna Albert Thibaudet'in Loisy'nin üç ciltlik *Mémoires pour servir à l'histoire religieuse de notre temps* (Paris: E. Nourry, 1930-31) adlı otobiyografisine dair yazdığı makalede rastlamıştır: "Les mémoires d'Alfred Loisy", *Les nouvelles littéraires* 10, no. 448, (16 Mayıs 1931).

Homo homini lupus, Plautus'un *Asinaria* oyununda geçen bir sözün (perde 2, sahne 4, 1, 88) kısa bir versiyonudur. Thomas Hobbes bunu *De cive*'de (1651) Devonshire kontuna ithaf edilmiş mektupta kullanır: "Tarafsız konuşmak gerekirse, iki söz de doğrudur; insan insana bir tür tanrıdır ve insan insana tam bir kurttur."

Madde 95. *Katolik İntegralistler-Cizvitler-Modernistler.*

1. Alfred Loisy'nin eserinin asıl adı şöyledir: *Mémoires pour servir à l'histoire religieuse de notre temps*, (Paris: E. Nourry, 1930-31). Gramsci'nin bilgi kaynağı ise Albert Thibaudet'in kitap incelemesidir: "Les mémoires d'Alfred Loisy", *Les nouvelles littéraires* 10, no. 448, (16 Mayıs 1931).

Madde 96. *Geçmiş ve Bugün. Giolitti.*

1. Bkz. Maurice Pernot, "Giovanni Giolitti," *Journal des débats politiques et littéraires* 140, no. 198, (18 Temmuz 1928): s. 1. Maurice Pernot'un makalesinden Gramsci'nin alıntı yaptığı parça Giolitti'nin ölümünün ardından yabancı basında çıkan makalelere dair incelemede yeniden basılmıştır: *Rassegna settimanale della stampa estera* 3, no. 31, (24 Temmuz 1928): s. 2069-73. Pernot'un makalesindeki parça sayfa 2070'tedir.

Giovanni Giolitti için bkz. Defter 1, Madde 43, not 12.

2. Bkz. Giovanni Giolitti, *Memorie della mia vita*, giriş Olindo Malagodi, 2 Cilt, (Milano: Treves, 1922). Turi'de iken Gramsci'nin elinde bu

kitap vardı. Giolitti'nin anılarının İngilizce tercümesi ilk olarak 1923'te daraltılmış bir edisyon olarak (Londra: Dodd and Chapman) basıldı. Kitap daha sonra yeniden basıldı: *Memoirs of My Life*, çev: Edward Storer, (New York: Fertig, 1973).

3. Giolitti'nin meşhur Dronero (Gramsci'nin yanlışlıkla yazdığı gibi Cuneo değil) söylevi için bkz. Defter 8, Madde 83, not 11.

4. Savaştan önce dört kez başbakanlık koltuğuna oturan Giolitti son olarak Haziran 1920 ve Temmuz 1921 arasında hükümete başkanlık etmiştir.

Madde 98. *Peder Bresciani'nin Soyu. G. Papini.*

1. Gramsci, Giovanni Papini'nin Benedetto Croce üzerine makalesini bu defterde Madde 105'te işlemektedir.

Giovanni Papini için bkz. Defter 1, Madde 8, not 1.

2. Bkz. Giovanni Papini, "L'Edipo di Gide" (Gide'in Oedipus'u), *Corriere della sera*, 10 Mart 1932.

Andre Gide'in *Oedipe* adlı üç perdelik oyunu ilk olarak 1931'de basıldı, (Paris: Pléiade).

Madde 99. *Geçmiş ve Bugün.*

1. Palermo doğumlu Francesco Orestano (1873-1945) kendi memleketindeki üniversitede hukuk, Leipzig Üniversitesinde ise felsefe okudu. Çalışmalarını tamamladıktan sonra mezun olduğu okula döndü ve daha sonra Roma Üniversitesine geçti. Başlıca faşist aydınlardan biri olarak görülen Orestano, faşist rejimin gayriresmi filozofu unvanı konusunda Giovanni Gentile'nin rakibiydi. İtalyan Felsefe Topluluğu'nun başkanlığını da yapan Orestano 1929'da Accademia d'Italia'ya kabul edildi. İlk yazıları Kant ve Nietzsche üzerineydi. Daha sonra Kantçı eleştiri nosyonunu aştığını iddia etti ve üst gerçekçilik felsefesi olarak adlandırdığı şeyi formüle etti.

Gramsci'nin atıfta bulunduğu *Il Tevere* kaynaklı alıntının nereden geldiği bilinmemektedir. Francesco Orestano'ya dair olumsuz karakterizasyon da *Il Tevere*'de bulunamamıştır. Genel olarak Mussolini'nin gayriresmi sözcüsü olarak faaliyet gösteren Roma gazetesi *Il Tevere* 1924'te Nazi kaynaklı ırkçı ideolojinin ve anti Semitizm'in en ateşli savunucularından biri olan Telesio Interlandi (1894-1965) tarafından kuruldu. *Il Tevere*'nin editörlüğü daha sonra Salò hükümetinde halk kül-

türü bakanlığı yapacak olan Giorgio Almirante'ye (1914-88) geçti. Savaştan sonra Almirante neo-Faşist parti Movimento Sociale Italiano'nun kurucu üyelerinden biriydi.

Madde 100. *Geçmiş ve Bugün. Mahalle Papazının Geğirmesi ve Diğer Süper Ülkecikler.*

1. 1910-1914 arasında eğitim bakanlığı yapan Luigi Credaro için bkz. Defter 1, Madde 41, not 1.

2. Cesare De Lollis, *Reisebilder e altri scritti* (Bari: Laterza, 1929), s. 9-10. Turi'de iken Gramsci'nin elinde bu kitap vardı.

Cesare De Lollis için bkz. Defter 6, Madde 42, not 6.

3. Bkz. Corrado Ricci, "I nomi delle strade" (Cadde Adları), *Nuova antologia* 67, no. 1439, (1 Mart 1930): s. 22-30. Ricci, makalesinin başında kendisinin senatodaki tartışmaya müdahalesinden söz ediyor.

Corrado Ricci (1858-1934) ülkenin sanatsal mirasının korunması ve restorasyonuyla görevli İtalya antik eserler ve güzel sanatlar genel direktörü olarak görevlendirildiği 1906 yılında Uffizi galerilerinin ve Floransa'daki müzenin yöneticisiydi. Mimari ve sanat tarihi üzerine eserlerinin birkaçı İngilizcede yayımlanmıştır.

4. Milanolu Şair ve Dramaturg Carlo Maria Maggi (1630-99) tarafından yaratılan basmakalıp karakter Meneghino sahip olduğu sağduyu ve mizah yeteneği sayesinde üst sınıfların kusurlarını ortaya seren kaba ama kurnaz bir halk çocuğudur. Lombardiya karnavallarında Meneghino figürü, commedia dell'arte tarzı maskesi ve kostümüyle Milano halkını temsil eder.

Madde 101. *Geçmiş ve Bugün. İtalyan Parlamentosu.*

1. Birleşik İtalya Krallığı'nın anayasası haline gelen Albertine Anayasası için bkz. Defter 5, Madde 70, not 7.

2. Stuart Wolf'un *History of Italy* eserinden aşağıya aktarılan parça Piedmont'un 23 Mart 1849'da Novara Savaşı'nda Avusturyalılar tarafından ağır bir şekilde yenilmesinin -İtalyan bağımsızlığı için savaşta çok ciddi bir gerileme anlamına gelen ve Kral Carlo Alberto'nun oğlu Vittorio Emanuele'ye tahtı bırakmasına neden olan bir yenilgi- ardından patlak veren ve nihayetinde Moncalieri Bildirgesi'nin ilanıyla sonuçlanan karmaşık siyasal ortamın ve anayasa krizinin kısa bir özetidir:

Piedmont Anayasası'nın Novara'dan sonra ayakta kalmasının en önemli sebebi muhtemelen bu hanedan devletinin geleneksel Avusturya karşıtı politikasıdır. Yeni Kral 2. Victor Emmanuel... babasının Avusturya'ya karşı savaşının yenilenmesine karşı çıkmıştı, karakter olarak otoriterdi ve demokrat *ayaktakımını* küçümsüyordu. Ne var ki Novara yüzünden yenik bir ordu, düşman bir soylu sınıfı ve senato, ayaklanmış bir Cenova ve alt mecliste güçlü bir yurtsever demokrat çoğunlukla karşı karşıyaydı. Anayasa'nın iptali iç savaşa ve hatta Toskana ya da Roma'da demokratik bir devrime yol açabilirdi. Kral'ın hanedan için yeniden prestij ve otorite elde etme umudu, Avusturya karşıtı yurtseverlikleri artık anayasalcılığa olan inançlarıyla kaynaşmış [Başbakan Massimo] D'Azeglio ile Ilımlar'ın elindeydi. Anayasa, Kral'ın [Avusturya Ordu Komutanı ve Kuzey İtalya Valisi] Radetzky'ye anlattığına göre, demokratları dizginlemenin yasal ve barışçıl bir aygıtı olarak kullanılabilirdi... Radetzky'nin Fransız müdahaleciliğini uyandırma korkusu, genç Kral'ı Avusturya yörüngesinde tutarak İtalyan eyaletlerinin bu en karışığını pasifize etme [hayali] umutları, onun bu iki kez yenilmiş düşmana oldukça yumuşak bir ateşkes bahşetmesini de açıklar.

Barış anlaşması üzerine süren uzatmalı pazarlıklar Kral üzerindeki çelişkili baskıları açığa çıkardı... Piedmont'ta sadece tutucular değil... gelenekçi liberaller bile... Avusturya'yla ittifakı ve Anayasa'nın feshini tek çözüm olarak görüyorlardı. Ilımlılar ise D'Azeglio'nun yanındaydılar. Avusturya'yla pazarlıklardan sorumlu General Dabormida Anayasa'nın iptalinin karmaşaya yol açacağını düşünüyordu...

D'Azeglio ve çalışma arkadaşlarının önündeki zorluk meclisteki demokratik çoğunluğun aşağılayıcı bir barış olarak gördükleri şeyi kabul etmeyi reddetmeleriydi. D'Azeglio Temmuz 1849'da yeni seçimler için talepte bulundu. Kral da seçmenlere çağrı yaptı. İlgisizlik o boyutlardaydı ki 87.000 seçmenin yalnızca 30.000'i oy kullandı ve demokratlar çoğunluğu elde etti. Kral, Anayasa'nın kendisine verdiği yetkilere dayanarak Milan Barışı'nı (6 Ağustos 1849) kabul etti ama demokratlar barışın onayını ertelediler... D'Azeglio ile Kral'ın tabiriyle anayasal hükümet imkânsız hale geldi: Meclisteki düşman çoğunluk bir aydan uzun süre bütçeyi onaylamayı reddetti... Cunta baskıları arttı... D'Azeglio sürekli olarak acil durum, "olağanüstü hal" çağrısında bulundu ve muhalefeti destek vermemesi halinde tutucu bir hükümet geleceği tehdidiyle korkuttu. Nihayetinde parlamentoyu feshetti ve Moncalieri [Kraliyet Şatosu'ndan] Kral'ın adıyla muhalefeti kınayan bir bildiri yayımlayarak (20 Kasım 1849) Ana-

yasa'yı en ucuna kadar esnetti: "Vekiller meclisinin feshiyle birlikte artık ülkedeki özgürlükler tehdit altında değildir... Ama ülke ve seçmenler beni destekten mahrum bırakırlarsa geleceğin sorumluluğunu almak bana düşmez." ... Geniş katılımlı bir oylamanın ardından sağlam bir ılımlı çoğunluk elde edildi.

D'Azeglio'nun demokratlara karşı duruşundaki zayıflık anayasal ılımlılarla tutucular arasındaki ayrımın belirsizleştirilmesinden kaynaklanıyordu. Bu durum aynı zamanda Kral'ın otonomisini de güçlendirdi. (Stuart Woolf, *A History of Italy: 1700-1860*, [Londra: Routledge, 1991], s. 432-34).

3. Gramsci, Sidney Sonnino'nun "Torniamo allo statuto" (Anayasaya Dönüş) adlı makalesine, 13 Nisan 1921 tarihli *L'ordine nuovo*'da yayımlanan "Il manifesto dei socialisti" (Sosyalistlerin Manifestosu) başlıklı bir makalede değinmişti. Aynı makaleye dair bu maddedeki görüşleri ise Benedetto Croce'nin Sonnino'nun anayasayla alakalı tutumuna dair tespitlerinden esinlenmiş olabilir:

Crispi hükümetinde bakanlık yapan ve İtalya'nın sosyalizm ve ruhban sınıfının tehdidi altında olduğuna inanan ve ne Sezarizmi ne de başka bir otokrasiyi, sadece İtalya'nın liberal geleneğini arzuladığını belirten Sonnino "Anayasa'ya dönüş"e yani bakanların seçilmesini sağlayan ve Meclis'e dayanan parlamenter rejimin feshine ve onları Kral'ın bakanları yapacak ve buna bağlı olarak yetkililerin gücünü artıracak sisteme dönüşe destek verdiğini bildirmişti. *Nuova Antologia*'da (1 Ocak 1897) çıkan makalesi tartışma yaratmıştı ve bu makale bir anlamda Sonnino içten bir şekilde anayasal reformu savunurken sıra dışı ve geçici çözümlerle kendini avutan Crispi'yi aşmak gerektiğini ima ediyordu. (Benedetto Croce, *A History of Italy: 1871-1915*, çev: Cecilia M. Ady, [New York: Russell and Russell, 1963], s. 203-4).

Orijinal İtalyanca metinde bu parça B. Croce'nin *Storia d'Italia dal 1871 al 1915*, 3. Baskı, (Bari: Laterza, 1928) eserinin 333. sayfasındadır. Turi'de iken Gramsci'nin elinde bu kitap mevcuttu.

Giorgio Sidney Sonnino için bkz. Defter 1, Madde 114, not 1.

Madde 102. *Geçmiş ve Bugün.*

1. Bkz. Gioacchino Volpe, "23 marzo 1919-27 ottobre 1922" (23 Mart 1919-27 Ekim 1922), *Corriere della sera*, 22 Mart 1932. Makale faşist

hareketin gelişimini ilk "fascio"nun oluşumundan Roma Yürüyüşü'nün arifesine dek ele alıyor.

Gioacchino Volpe için bkz. Defter 2, Madde 100, not 3.

2. Bkz. Gioacchino Volpe, *Guerra, dopoguerra, fascismo*, (Floransa: La Nuova Italia, 1928). Bu eser, Volpe'nin 1913-1927 arasında yazdığı makalelerin bir derlemesidir.

3. Bkz. Gioacchino Volpe, "Fascismo al governo: 1922-1932" (Faşizm Hükümette: 1922-1932), *Corriere della sera*, 23 Mart 1932.

Madde 103. *Çin Üzerine.*

1. Gramsci'nin M. T. Z. Tyau ve onun editörlüğünü yaptığı *Two Years of Nationalist China* (Şangay: Kelly and Walsh, 1930) adlı eser hakkındaki bilgi kaynağı şudur: Dario Sabatello, "Tre libri sulla Cina" (Çin Üzerine Üç Kitap), *L'Italia letteraria* 3, no. 39, (27 Eylül 1931).

Madde 104. *Peder Bresciani'nin Soyu. A. Luzio.*

1. Alessandro Luzio, "La morte di Ugo Bassi e di Anita Garibaldi" (Ugo Bassi ve Anita Garibaldi'nin Ölümü), *Corriere della sera*, 25 Mart 1932. Bu makaleden yapılan alıntılardaki italikler Gramsci'ye aittir.

Alessandro Luzio için bkz. Defter 1, Madde 44, not 45.

2. Cizvit Rahip Antonio Bresciani için bkz. Defter 1, "Notlar ve Karalamalar", not 6.

3. Bkz. Francesco De Sanctis, "*L'Ebreo di Verona* del padre Bresciani" (Peder Bresciani'nin *Veronalı Yahudi*'si), *Saggi critici*, ed: P. Arcari, (Milano: Treves, 1924), 1: s. 91-115. Milano'da hapishanede iken Gramsci'nin elinde bu kitap vardı.

Francesco De Sanctis için bkz. Defter 1, Madde 96, not 3.

Antonio Bresciani'nin ilk olarak *La civiltà cattolica*'da 1850-51'de yayımlanmış *L'Ebreo di Verona* adlı romanı İngilizce'de *The Jew of Verona* adıyla yayımlandı (Baltimore: John Murphy, 1854).

4. Antonio Bresciani'nin *Don Giovanni ossia il benefattore occulto* (Milano: Arcivescovile Boniardi-Pogliani di E. Besozzi, 1857) adlı romanı ilk olarak *La civiltà cattolica*'da yayımlandı.

Madde 105. *Peder Bresciani'nin Soyu. Bir Cizvit Öğrenci Olarak Papini.*

1. Giovanni Papini, "Croce e la croce" (Croce ve Haç), *Nuova antolo-*

gia 67, no. 1439, (1 Mart 1932): s. 4-21. Bu makalede Papini, Croce'nin sekülerizmini ve liberalizmini, özellikle de Fransız Devrimi sonrası Avrupa tarihini anlattığı *Storia d'Europa del secolo decimonono* (Bari: Laterza, 1932) adlı eserindeki görünümüyle eleştiriyor. Gramsci bu makaleye bu defterin 98. Madde'sinde göndermede bulunmuştu.

Giovanni Papini için bkz. Defter 1, Madde 8, not 1.

2. Papini'nin makalesinin adında kelime oyunu vardır: *Croce* İtalyancada "haç" anlamına gelir.

Madde 106. *Geçmiş ve Bugün. Malta İtalyancası.*

1. Şu imzasız makaleye bakınız: "Malta: Per concludere" (Malta: Sonuç Olarak), *Corriere della sera*, 25 Mart 1932. Makalede Britanya sömürgelerden sorumlu Devlet Bakanı Sör Philip Cunliffe-Lister'in Malta'da İtalyanca öğretimini kısıtlama ve bunun yarattığı olumsuz tepkilere dair verdiği söylev ele alınmaktadır.

2. Konkordato için bkz. Defter 4, Madde 53, not 1.

Dil meselesi ve Malta Adası'ndaki siyasal partilerin yapılanış biçimi tümüyle iç içe geçmiş konulardır. 1932'de İngiliz sömürgeciler ülkeye sınırlı bir öz hükümet şansı veren bir anayasa altında Malta'da seçimlere izin vermeyi kabul ettiler. Seçimlere katılan iki partiden biri İtalya yanlısı Milliyetçi Parti, diğeri ise İngiliz yanlısı Anayasal Parti idi. Milliyetçiler kıl payıyla kazandılar ve ertesi yıl İngiltere anayasayı feshetti. Her ne kadar Ada'daki geçerli dil her zaman Maltaca olmuşsa da yüzyıllar boyunca Malta'daki baskın kültürel nüfuz Katolik Kilisesinden sonra İtalyanlara aitti ve bunların ikisi büyük oranda ayrılmaz parçalardı. İngiliz hâkimiyetiyle İngilizce açık ara yaygınlaştı ve İngiliz kültürüne fazlasıyla maruz kalındı. Yine de, İtalyanca İngiliz sömürge bakanının İngilizce ve Maltacayı (hâlâ ortak bir imla sisteminin kurulmamış olduğu) Ada'nın resmi dilleri olarak ilan eden kararnamesinin yayımlandığı 1934'e dek mahkemelerde ve kilise çevrelerinde formel dil olarak kaldı. Aynı esnada, İtalya özellikle Faşist rejim Malta'yı *Italia irredenta*'nın (kurtarılmamış İtalya) bir parçası olarak görmesinden dolayı Ada'da İtalyan kültürünü güçlendirmek için sıkı çalışıyordu. Yaptığı şeylerin arasında, Şubat 1932'de Accademia d'Italia'nın iki üyesini -Ugo Ojetti ve Angiolo Silvio Novaro- özel konuk olarak çağırdığı büyük kutlamalar eşliğinde başkent Valetta'da Istituto di Cultura Italiana'yı açmak da vardı. Malta'da İtalyan kültürünü yayma görevinin bir parçası olarak Ensti-

tü gösterişli etkinlikler düzenledi ve içlerinde Silvio D'Amico, Francesco Ercole, Arturo Stanghellini, Pericle Ducati, Luigi Orsini, Valentino Piccoli ve Gioacchino Volpe'nin (sadece Gramsci'nin defterlerinde adı geçenleri saymak gerekirse) bulunduğu İtalyan sanatçıları, müzisyenleri, oyun yazarlarını ve aydınlarını sayısız kere Ada'ya davet etti. Temmuz 1936'da Malta'nın İngiliz yöneticileri Enstitü'yü kapattırdılar.

Madde 107. *Ansiklopedik Kavramlar. Reich.*

1. Örneğin bakınız, Werner der Schulenberg, "Brüning, Hitler, Hugenberg", *Gerarchia* 12, no. 1, (Ocak 1932): s. 55-60.

Madde 109. *Aydınlar. Kilise Latincesi ve Ortaçağ'daki Sokak Dili.*

1. Gramsci bu parçayı İtalyancaya şuradan çevirmiştir: Gustave Lanson, *Histoire de la littérature française*, 19. Baskı, (Paris: Hachette, tarihi belirsiz), s. 160-61. İtalikler Gramsci'ye aittir. Bu kitap her ne kadar Gramsci'nin korunmuş kitapları arasında yer almasa da Turi'de iken ona ulaşmış olması (ve elinde bir adet bulunmuş olması) gerekiyor.

2. Burada aktarılan bibliyografik veriler Lanson'un eserinde s. 160'ta yer alan bir nottan alınmıştır.

Madde 110. *Gazetecilik. Basın Özeti.*

1. Charles Maurras ve *L'action française* için bkz. Defter 1, Madde 14, not 1.

2. "Scampoli" (Kalıntılar ya da Kırıntılar) Giacinto Serrati'nin *Avanti!*'de kendi polemiksel ve alaycı makalelerini yayımladığı köşenin başlığıdır.

Giacinto Menotti Serrati için bkz. Defter 1, Madde 116, not 5.

3. Mario Missiroli editörlüğünü de yaptığı Bologna günlük gazetesi *Il resto del Carlino* için "Opinioni" (Görüşler) başlığı altında bir köşe yazıyordu. Bu kısa yazılardan iki yüz kadarı Giuseppe Prezzolini tarafından seçildi ve bir kitap olarak yayımlandı: Mario Missiroli, *Opinioni*, (Floransa: La Voce, 1921). Bu kitap Gramsci'nin tutuklanmadan önce sahip olduğu kitaplar arasındaydı. Daha sonra Missiroli aynı başlık altında Torino'daki *La stampa* için de yazdı.

Mario Missiroli için bkz. Defter 1, Madde 43, not 12.

Madde 111. *Din.*

1. Hippolyte Taine için bkz. Defter 5, Madde 28, not 1.

Charles Maurras için bkz. Defter 1, Madde 14, not 1.

2. *Pagine sulla guerra* (Bari: Laterza, 1928) eserinin genişletilmiş ve gözden geçirilmiş baskısında Benedetto Croce, Paul Bourget'in *Le disciple* romanını bir "anti şaheser" ve "aptalca bir ahlâki-felsefi trajedi hissiyatıyla serseme çevrilmiş... bir Stendhal çöplüğü" olarak tanımlar (s. 188).

Paul Bourget ve *Le disciple* romanı için bkz. Defter 3, Madde 37, not 4.

Madde 112. *Özgürlüğün Tarihi Olarak Tarih ve Liberalizm.*

1. Büyük olasılıkla Gramsci, Benedetto Croce'nin ilk olarak 1931'de Napoli'de *Capitoli introduttivi di una Storia dell'Europa nel secolo decimonono* başlığı altında Napoli Kraliyet Ahlâki ve Siyasal Bilimler Akademisi Topluluğu tarafından konuşmalar şeklinde yayımlanan *Storia d'Europa del secolo decimonono* (Bari: Laterza, 1932) adlı eserinin bugünkü ilk üç bölümüne ("La religione della libertà", "Le fedi opposte", "Il romanticismo") ["Özgürlük Dini", "Karşıt Dini İnançlar", "Romantik Hareket"]) atıfta bulunmaktadır. 18 Nisan 1932 tarihli bir mektupta Gramsci, Tatiana Schucht'a Croce'nin *Storia d'Europa*'sı hakkında şunları yazar: "Kitabın giriş bölümlerini zaten okumuştum zira bu bölümler birkaç ay önce ayrı bir kitapçık olarak yayımlanmıştı" (Antonio Gramsci, *Letters from Prison*, ed: F. Rosengarten, çev: R. Rosenthal, [New York: Columbia University Press, 1994], 2: s. 162). Gramsci daha sonra Croce'nin *Storia d'Europa*'sının bir kopyasını alacaktı. İngilizce bir tercümesi için bakınız, Benedetto Croce, *History of Europe in the Nineteenth Century*, çev: Henry Furst, (New York: Harcourt Brace, 1933).

2. Tutuklanmadan önce Gramsci'nin elinde Pietro Vigo'nun on dokuzuncu yüzyıl sonu İtalyan tarihinin belgesel kayıtlarını içeren yedi ciltlik eserinin altı cildi bulunmaktaydı: *Annali d'Italia: Storia degli ultimi trent'anni del secolo XIX*, (Milano: Treves, 1908-15). Bunları hapishanede iken kendine istedi (Tatiana Schucht'a yazdığı 27 Aralık 1926 tarihli mektupta) ve kitaplar Turi'de iken eline geçti. Bu maddede Gramsci, Vigo'nun şu tespitine göndermede bulunuyor: "Tamamen ruhban sınıfı karşıtı fikirlere sahip kişilere liberaller dendi. Bu adlandırma, zamanla ve olaylarla birlikte daha kapsamlı bir anlam kazandı ve 'liberal' terimi kilisenin nüfuzundan ve hareketlerinden tümüyle bağımsız bir kamusal ve

özel yaşam isteyen herkes için kullanılmaya başlandı" (1: s. 22).

3. Benedetto Croce'nin *Eternità e storicità della filosofia* (Rieti: Bibliotheca Editrice, 1930) adlı eseri Domenico Petrini tarafından düzenlenmiş "Quaderni critici" (Eleştirel Defterler) serisinin bir parçası olarak yayımlanan Croce imzalı kısa makalelerin bir derlemesidir. Gramsci'nin Defter 10, II, Madde 41'de atıfta bulunduğu makale "Interpretazione storica delle proposizioni filosofiche" (Felsefi Önermelerin Tarihsel Yorumu) adlı makaledir. Gramsci, Tatiana Schucht'tan Croce'nin bu kitapçığını göndermesini istemiş (1 Aralık 1930 tarihli mektupta) ve bu kitap Turi'de iken sahip olduğu kitaplar arasında kalmıştır.

Madde 113. *Aydınların Tarihi. Hümanizm.*

1. Bkz. Defter 1, Madde 122 ve 153. Gramsci bu konuya aynı defterde Madde 229'da da değinmektedir.

Madde 114. *Machiavelli. Jean Bodin.*

1. Gramsci, Jean Bodin hakkındaki bu biyografik ve bibliyografik bilgiyi şuradan edinmiştir: Gustave Lanson, *Histoire de la littérature française*, 19. Baskı, (Paris: Hachette, tarihi belirsiz), s. 316. Bu maddeyi yazarken Gramsci ayrıca Federico Chabod'un üç bölümlü makalesine de bakmış olabilir: "Giovanni Botero", *Nuovi studi di diritto, economia e politica* 4, no. 5, (Eylül-Ekim 1931): s. 251-85; 4, no. 6, (Kasım-Arlık 1931): s. 341-69; 5, no. 1, (Ocak-Şubat 1932): s. 19-57.

Jean Bodin'in bu maddede kısaca bahsedilen üç eseri de İngilizceye çevrilmiştir: *Method for the Easy Comprehension of History*, çev: Beatrice Reynolds, (New York: Columbia University Press, 1945); *The Six Bookes of a Commonweale*, ed: Kenneth D. McRae, (Cambridge: Harvard University Press, 1962); *Colloquium of the Seven about Secrets of the Sublime*, çev: M. L. D. Kuntz, (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1975).

2. Antonio Panella aslında *Il marzocco*'da "Gli antimachiavellici" (Anti Makyavelistler) başlığı altında sekiz makale yazmıştı: 31, no. 47, (21 Kasım 1926); 31, no. 49, (5 Aralık 1926); 31, no. 51, (19 Aralık 1926); 32, no. 3, (16 Ocak 1927); 32, no. 6, (6 Şubat 1927); 32, no. 8, (20 Şubat 1927); 32, no. 10, (6 Mart 1927); 32, no. 11, (13 Mart 1927).

Antonio Panella için bkz. Defter 6, Madde 13, not 1.

Madde 115. *Peder Bresciani'nin Soyu.*

1. Luigi Tomacelli, "Profili: Pietro Mignosi" (Profiller: Pietro Mignosi), *L'Italia che scrive* 25, no. 3, (Mart 1932): s. 65.

Pietro Mignosi için bkz. Defter 1, Madde 75, not 1.

Luigi Tonelli için bkz. Defter 3, Madde 73, not 1.

Madde 116. *Geçmiş ve Bugün. Phlipot.*

1. Bu maddenin içeriği şuradandır: Gustave Lanson, *Histoire de la littérature française*, 19. Baskı, (Paris: Hachette, tarihi belirsiz), s. 218 ve 212.

Madde 118. *İtalyan Risorgimentosu.*

1. Bu maddedeki tüm bilgiler Giuseppe A. Andriulli'nin Apulia'da Risorgimento tarihine dair Antonio Lucarelli imzalı eserin ilk cildine yönelik incelemesinden alınmıştır: *L'Italia che scrive* 15, no. 3, (Mart 1932): s. 81.

2. İlk Jakoben "kulüpler" -Fransız etkileri taşıyan ufak gizli cumhuriyetçi ve demokrat idealistler ve militanlardan oluşan gruplar- 1792 civarında Napoli Krallığı'nda kuruldu. Bunların monarşiyi yıkma komploları hızla bertaraf edildi ve liderlerinin çoğu ya tutuklandı ya da Lombardy, Liguria ve Roma gibi İtalya'nın diğer bölgelerine kaçtılar.

Madde 119. *Geçmiş ve Bugün. Haziran 1914 Olayları.*

1. Bkz. Gaetano Salvemini (Rerum Scriptor adını kullanan), "Una rivoluzione senza programma" (Programdan Yoksun Bir Devrim), *Unità* 3, no. 25, (19 Haziran 1914): s. 531.

Haziran 1914'teki "Kızıl Hafta" için bkz. Defter 3, Madde 42, not 9 ve Madde 143, not 1.

Gaetano Salvemini için bkz. Defter 1, Madde 25, not 19.

2. Bkz. Defter 1, Madde 44, not 20.

3. 6 Ocak 1913'te hükümet birlikleri Roccagorda'da (Lazio bölgesinde) daha iyi yaşam koşulları için barışçıl bir gösteri düzenleyen tarım işçilerine ateş açtılar. Olaylarda sayısız yaralının yanı sıra yedi sekiz kişi de öldü. Hemen hemen aynı tarihlerde, Comiso (Sicilya) ve Baganzola (Parma) bölgelerindeki benzer gösteriler de hükümet birlikleri tarafından bastırıldı. Giovanni Giolitti o dönemde başbakanlık koltuğundaydı.

4. Adolfo Omodeo'nun "Momenti della vita di guerra: Dai diari e delle lettere dei caduti" (Savaştan Anılar: Düşenlerin Günlükleri ve Defterlerinden) adlı yazı dizisinin 9. bölümüne bakınız: *La Critica* 30, no. 1, (20 Ocak 1932): s. 27-42. Alıntı sayfa 29-30'dandır. Bu yazı dizisi daha sonra aynı adla kitap olarak da basıldı (Bari: Laterza, 1934).

Askeri kariyer peşinde koşan Sicilyalı aristokrat Ignazio di Trabia, ilk kez 1897'de parlamentoya giren Palermolu Prens Pietro Lanza di Scalea'nın (1863-1938) oğluydu. 1911-1914 arasında Giovanni Giolitti kabinesinde yer alan Pietro Lanza 1922'de Başbakan Luigi Facta tarafından savaş bakanlığına getirildi. İki yıl sonra 1926'ya dek oturacağı sömürgeler bakanlığı koltuğunu elde etti. Lanza 1929'da senatör seçildi.

Adolfo Omodeo için bkz. Defter 1, Madde 44, not 7.

5. 7 Ocak 1913'te *Avanti!*'nin editörlüğüne yeni gelmiş olan Mussolini, sosyalist gazetede "Assassinio di stato" (Devlet Eliyle Cinayet) başlıklı bir makale yayımladı. Makalede Roccacorga ve diğer yerlerdeki kanlı olayları "proleterlerin katledilmesi" olarak tanımlıyordu. Bu, *Avanti!* sayfalarında ısrarcı ve şiddetli bir hükümet karşıtı kampanya başladığının ilk habercisiydi. Otoriteler, Mussolini ve gazeteyle ilişkili beş kişi (Eugenio Guarino, Giuseppe Scalarini, Francesco Ciccotti, Silvano Fasulo ve Aurelio Galassi) hakkında suç duyurusunda bulundular. 26 Mart-1 Nisan 1914 arasında gerçekleşen mahkemede savunmanın tanıkları arasında hükümet güçlerinin şiddetli saldırılarından sağ kurtulmayı başarmış bir dizi insan da vardı. Bu kişilerin tanıklığı *Avanti!* sayfalarında ayrıntılarıyla verildi ve daha sonra Gramsci'nin de bildiği *L'eccidio di Roccagorga* (Milano: Avanti! 1914) adlı kitapçıkta bir araya getirildi.

On yıl sonra Gramsci, "iktidarı elde etmiş ve ona en şiddetli ve keyfi baskı araçlarını kullanarak sarılmış" Mussolini'ye yönelik oldukça sert bir yazı yayımladı. Yeniden basılmaya başlanan *Ordine nuovo* 1, no 1'in (Mart, 1924) ilk sayfasında çıkan "Capo" (Lider) adlı makalesinde Gramsci, Mussolini'nin Roccagorga olaylarından nasıl faydalandığını hatırlattı. Gramsci'ye göre bu, onun övülen liderlik özelliklerinin aslında boş olduğunun bir habercisiydi:

> İtalya'da faşist rejim var, faşizmin lideri Benito Mussolini var, "lider"in ilahlaştırıldığı, düşmez kalkmaz ilan edildiği, yeniden doğmuş bir Kutsal Roma İmparatorluğu'nun örgütçüsü ve esin kaynağı olarak peygamber katına çıkarıldığı resmi bir ideoloji-

miz var. Her gün gazetelerde birçok yerel grubun "lider"e bağlılıklarını ilan ettiklerini okuyoruz. Fotoğraflar görüyoruz: Sosyalist mitinglerde zaten görmekte olduğumuz kaskatı bir yüz maskesi görüyoruz. O yüzü tanıyoruz: Gözlerin yuvalarındaki o dönüşünü, geçmişte yırtıcı hareketleriyle burjuvaziyi titretmeye çalışmış ve bugün aynısını proletarya için yapmaya çalışan o gözleri tanıyoruz. Biliyoruz ki yumruk her zaman bir tehdit varsa sıkılır. Bütün bu mekanizmayı, bütün bu zamazingoyu biliyoruz ve bunun burjuva okul çocuklarının kalplerini fethedebileceğini görüyoruz. Bu, yakından bakıldığında dahi cidden etkileyici ve inanılmaz bir güce sahip. Peki ama "lider" bunu görüyor mu?

Haziran 1914'teki Kızıl Hafta'yı biliyoruz. Roccagorga'dan beri yaklaşık bir yıldır işçileri her türden sözlü ve yazılı araçlarla büyük güne hazırlayan, hem de bunu Sosyalist Partinin müstakbel liderinin, Benito Mussolini'nin harcanması pahasına yapan - Scalarini'nin Milano Duruşmalarındaki yargılanması esnasında yaptığı hicivden- Benito Mussolini'nin sokaklara davet ettiği üç milyondan fazla işçi bu davete uymuştu. Üç milyon işçi sokaklardaydı: Ama "lider" Benito Mussolini yoktu. Bir birey olarak değil, bir "lider" olarak yoktu. Zira insanlar onun bir birey olarak cesur olduğunu ve Milano'daki jandarmaların barikatlarına ve tüfeklerine karşı koyduğunu söylerler. O, bir "lider" olarak orada değildi zira o bir lider değildi. Çünkü, kendisinin de kabul edeceği üzere, Sosyalist Parti liderliği içerisinde Arturo Vella ya da Angelica Balabanoff gibi sefillerin dışında kimsenin ilgisini çekememişti. (Antonio Gramsci, *Selections from the Political Writings: 1921-1926*, ed: ve çev: Quintin Hoare, [Minneapolis: University of Minnesota Press, 1990], s. 211).

6. Bkz. Adolfo Omodeo, *L'età del Risorgimento Italiano*, gözden geçirilmiş baskı (Messina: Principato, 1931). Turi'de iken Gramsci'nin elinde bulunmaktaydı.

Madde 120. *Geçmiş ve Bugün. 1915.*

1. Antonio Salandra için bkz. Defter 1, Madde 43, not 20.

Giorgio Sidney Sonnino için bkz. Defter 1, Madde 114, not 1.

2. İtalya resmi olarak Avusturya'ya 24 Mayıs 1915'te savaş ilan etti. Londra Paktı'yla ve İtalya'nın savaşa katılmasıyla sonuçlanan görüşmeler için bkz, diğerlerinin yanı sıra Defter 3, Madde 131, not 1-3; Defter 8, Madde 64, not 1-2.

3. Bkz. Antonio Salandra, *L'intervento (1915): Ricordi e pensieri* (Mila-

no: Mondadori, 1930), özellikle s. 184-86 ve 322-28. Turi'de iken Gramsci'nin elinde bu eser bulunmaktaydı. Salandra'nın anıları için bkz. Defter 3, Madde 13, not 1.

4. Gramsci, Kont Ottokar Czernin'in anıları hakkında bilgiye Czernin'in ölümünden iki gün sonra 6 Nisan 1932 tarihli *Corriere della sera*'da yayımlanan bir ölüm ilanından ulaştı. Ottokar Czernin'in *Im Weltkriege* (Berlin: Ullstein, 1919) adlı anıları İngilizceye tercüme edildi: *In the World War*, (New York: Cassell, 1919).

Bohemia doğumlu Kont Ottokar Czernin (1872-1932) Aralık 1916'da İmparator 1. Karl tarafından Avusturya-Macaristan'ın dışişleri bakanlığına getirildi. Fransa Başbakanı Georges Clemenceau, Czernin'in Avusturya'yı savaştan çıkarma çabasıyla 1917'de İtilaf güçleriyle gizli pazarlıklar yaptığını açıkladığı Nisan 1918'de Czernin'in istifa etmekten başka seçeneği kalmamıştı. Pazarlıklar Bourbon-Parma'dan Prens Sixtus (İmparatoriçe Zita'nın kardeşi) tarafından yürütüldü ve İtalya'nın Trieste'yi de içeren toprak talepleri (Londra Paktı'nda belirtildiği haliyle) nedeniyle yarıda kesildi zira Avusturya bu talepleri aşırı ve kabul edilemez bulmuştu.

5. Luigi Cadorna için bkz. Defter 1, Madde 44, not 10.

Madde 121. *Bibliyografiler*. Rivista Militare Italiana.

1. Messina doğumlu Mariano D'Ayala (1808-77) Napoli'de askeri okula gitti ve İki Sicilya Krallığı'ndan ayrılmadan önce Bourbon Krallığı'nın ordusunda subay olarak görev yaptı. Daha sonra ülkenin özgürleşmesi ve bütünleşmesi hareketinin aktif bir katılımcısına dönüştü.

2. Pietro Badoglio için bkz. Defter 2, Madde 27, not 1.

3. Bu maddedeki bilgiler *Rivista militare italiana*'dan Varo Varanini imzalı bir yazıdan alınmıştır: *L'Italia letteraria* 8, no 10, (6 Mart 1932).

Madde 123. *Geçmiş ve Bugün. Savaşın Bilançosu.*

1. Bkz. Camillo Pellizzi, "Libri inglesi sull'Italia: *The War on the Italian Front*" (İngilizcedeki İtalya Kitapları: İtalyan Cephesindeki Savaş), *Corriere della sera,* 7 Nisan 1932.

Gramsci'nin Defter 5, Madde 106'da ciddiyetsizliği nedeniyle eleştirdiği Luigi Villari (1876-1959) İngiliz gazeteleri ve dergilerine faşizmi öven sayısız makale yazdı. Ayrıca kitaplarını hayli saygın yayınevlerinden İngilizce olarak bastırmayı da başardı: *The Awakening of Italy: The*

Fascist Regeneration, (Londra: Methuen, 1924); *The Fascist Experiment,* (Londra: Faber and Gwyer, 1926); *Bolshevism, Fascism, and Capitalism,* (New Haven: Yale University Press, 1932). Villari, *Encyclopedia Britannica*'nın 1926 ekindeki "Faşizm" makalesinin de yazarıydı. Gaetano Salvemini, Villari'yi "İngilizce konuşulan dünyanın en aktif faşizm propagandacısı" olarak tanımlamıştır (*Under the Axe of Fascism,* [New York: Viking, 1937], s. 7).

Camillo Pellizzi için bkz. Defter 1, Madde 24, not 20.

Madde 124. *İtalyan Tarihinin İktisadi-Korporatif Evresi. İnebahtı Donanması.*

1. Gramsci, Alfonso Salimei'nin *Gli italiani a Lepanto* (Roma: Velletri, Zampetti e Figlio, 1931) adlı kitabı ve İnebahtı Savaşı hakkındaki bilgiyi şuradan edinmiştir: "Gli italiani a Lepanto" (İtalyanlar İnebahtı'da), "Biblioteca di cultura" (Kültür Kitaplığı), *Il marzocco* 36, no. 49, (6 Aralık 1931).

2. A. Dragonetti De Torres'in 5. Pius'un Elçisi ve İspanyol 2. Philip arasında İnebahtı İttifakı'na ilişkin diplomatik yazışmalar hakkındaki kitabı şurada değerlendirilmiştir: "Biblioteca di cultura", *Il marzocco* 36, no. 26, (28 Haziran 1931). Gramsci'nin bibliyografik notunun kaynağı da muhtemelen bu yazıdır.

Madde 125. *Ansiklopedik Kavramlar ve Kültürel Konular.*

1. Bkz. Ugo Ojetti, "Dopo la fiera nazionale di Firenze: Arti e artigiani d'Italia" (Floransa Ulusal Fuarının Ardından: İtalya'da Sanat ve Sanatçılar), *Corriere della sera,* 10 Nisan 1932.

Ugo Ojetti için bkz. Defter 1, Madde 24, not 4.

2. Burada kullanılan İtalyanca kelime, "compagno"dur.

Madde 126. *Ansiklopedik Kavramlar ve Kültürel Konular.*

1. Gramsci'nin Luigi Sorrento ve bir konsept olarak Ortaçağ hakkındaki kitapçığına dair bilgi kaynağı Oreste Trebbi'nin şu incelemesidir: *L'Italia che scrive* 15, no. 3, (Mart 1932): s. 81.

2. Carlo Cipolla için bkz. Defter 3, Madde 46, not 4.

Madde 127. *Ast Sınıfların Tarihi. La bohème. Charles Baudelaire.*

1. Şubat 1848'de Baudelaire, içlerinde Chapfleury'nin de (Jules Hus-

son'un mahlası) bulunduğu birtakım kişilerle *Le salut public* adlı bir dergi çıkardı. Dergi sadece bir sayının ardından kapandı.

2. Görece uzun alıntıdan ve bu alıntının sayfa numarası verilmemiş giriş kısmının tam olarak neresinde bulunduğuna dair bilgiden anlaşıldığı kadarıyla Baudelaire'in *Les fleurs du mal* ve başka şiirlerinin ve Henri Régnier'nin daha önce yayımlanmamış bir giriş yazısının da bulunduğu (tarih verilmemiş fakat 1930'da basıldığı bilinen) bu baskıya Gramsci'nin doğrudan erişebildiği açıktır. Ne var ki eser daha sonra kitaplarının arasında bulunmamakla birlikte mektuplarda da bahse konu olmamıştır.

Madde 128. *İktisat Bilimi.*

1. Gramsci'nin Turi'de iken erişim şansı bulduğu Charles Gide ve Charles Rist imzalı *Histoire des doctrines économiques depuis les physiocrates jusqu'à nos jours*, 5. Baskı, (Paris: Recueil Sirey, 1929) adlı kitapta Ricardo'nun ve Marx'ın yöntemlerine dair şu tespitler yer alıyor:

> [Ricardo'nun] başlıca çalışması bir plandan yoksundur ve bölümleri sadece yan yana dizilmiş parçalardan ibarettir. Varsayımsal yöntemi kullanışı ve sürekli olarak hayali koşullara atıfta bulunması eserin okunmasını iyice güçleştirmektedir... Bu soyut yöntem uzun süredir matematikçi iktisatçılar tarafından kullanılmaktadır... Ne var ki tarzın bulanıklığı ününe leke düşürmemiştir. Hiç şüphesiz, bu tarz onu aynen bir süre sonra Marx'ta olduğu gibi ayakta tutmuştur...
>
> Ricardo'nun olguların araştırılması işine genelde inanıldığından daha borçlu olduğunu ve hayali koşulları varsayma pratiğinin de elbette herkesçe bilindiğini belirtmek isteriz. Marx'ın emek değer doktrini gibi savunulamaz teorilerini her koşulda savunma niyetinde olan yılmaz Marksist, kendini genelde Marx'ın emeğin nitelik olarak her zaman tek tip olacağı toplumun varoluşunu varsayıyor olduğunu (varsayımlarının kullanımı Ricardocu etkinin vazgeçilmez bir sonucudur) kabul etmek zorunda kalmış halde bulur. (C. Gide ve C. Rist, *A History of Economic Doctrines from the Time of the Physiocrats to the Present Day*, çev: R. Richards, 2. Baskı, [Boston: Heath, 1948], s. 138-89, 466).

Madde 129. *Katolik Hareket.*

1. "Merkez", Almanya'da 1870 yılında kurulmuş Katolik Parti Zentrumspartei'yi nitelemektedir.

2. 1886'da, Merkez Parti, Alman şansölyenin yedi yıllık askeri bütçe

talebini reddettiğinde Bismarck, Kulturkampf'ta buzları eritmenin karşılığında iş birliği ve destek arayışıyla Vatikan'a doğrudan seslendi. Vatikan'ın ciddi baskılarına karşın Merkez Parti, siyasal özerkliğini koruyarak askeri bütçeyi onaylamayı reddetti. Bismarck parlamentoyu feshetti ve yeni seçim çağrısında bulundu.

Madde 130. *Ansiklopedik Kavramlar ve Kültürel Konular. Devletperestlik.*

1. Gramsci kendi el yazmasındaki sayfa numarasına atıfta bulunuyor. Bu defterdeki 142. maddeye bakınız.

Madde 131. *Ansiklopedik Kavramlar ve Kültürel Konular.*

1. Bu motto İtalyancaya "Beato il popolo che ha Dio per suo Signore" (Ne Mutlu Efendisi Tanrı Olan Ulusa) şeklinde çevrilmiştir: "Ai nostri lettori ed amici" (Okurlarımıza ve Dostlarımıza), *La civiltà cattolica* 83, no. 2, (2 Nisan 1932): s. 3-5.

2. Gramsci, Giovanni Luzzi'nin açıklamalı İncil tercümesi olan *La Bibbia tradotta dai testi originali annotata*, 12 cilt, (Floransa: Società Fides et Amor, 1921-30) hakkındaki bilgiyi Giuseppe Ricciotti'nin bir notundan edinmiştir: "Note e rassegne" (Notlar ve İncelemeler), *La nuova antologia* 67, no. 1436, (16 Ocak 1932): s. 281.

Madde 132. *Machiavelli. Hırs.*

1. Bkz. Defter 7, Madde 39.

Madde 133. *Lorianizm. Giuseppe De Lorenzo.*

1. Napoli Üniversitesi Jeoloji Profesörü Giuseppe De Lorenzo (1871-1957) 1931'te senatör seçildi. De Lorenzo hem Batı hem de Doğu felsefesiyle yakından ilgiliydi. Sayısız makale ve kitabın yanı sıra Schopenhauer, Budizm ve Hindistan'ın dini geleneği hakkında yayınlara da imza attı.

Madde 134. *Geçmiş ve Bugün. Paolo Boselli Üzerine Bir Değerlendirme.*

1. Bkz. Filippo Caparelli, "Paolo Boselli," *Gerarchia* 13, no. 3, (Mart 1932): s. 244-46. Parantezler Gramsci'ye aittir.

Paolo Boselli için bkz. Defter 8, Madde 83, not 2 ve 10.

Madde 135. *Popüler Edebiyat.*

1. Ernestina Brenna'nın on dokuzuncu yüzyıl İtalyası popüler eğitsel edebiyatı üzerine kitabı Emilia Formiggini-Santamaria tarafından incelenmiştir: *L'Italia che scrive* 15, no. 13, (Mart 1932): s. 84-85.

2. Yani Alessandro Manzoni'nin klasik romanı *The Betrothed* (1827).

3. Massimo D'Azeglio için bkz. Defter 1, Madde 121, not 1.

4. Giuseppe Giusti için bkz. Defter 5, Madde 42, not 1.

5. Giovanni Pascoli için bkz. Defter 1, Madde 58, not 3.

Ada Negri için bkz. Defter 2, Madde 47, not 1.

6. *Maggi* (tekil hali, "maggio") geniş gruplar tarafından basit bir melodiyle söylenen bir tür popüler dramatik (kahramanlık motifleri de içeren) şiirdir. Geleneksel olarak dışarıda söylenen *maggi* ilkbaharın gelişi kutlamaları ile ilişkilidir.

7. *Cantastorie*, yani öykü şarkıcıları, asil ve kahramanca işler içeren hikâyeler söyleyen ya da anlatan sokak şarkıcılarıdır.

8. Parantezdeki gözlemler Gramsci'ye aittir.

9. Parantez yorumu Gramsci'ye aittir.

10. Carolina Invernizio için bkz. Defter 3, Madde 63, not 11.

Madde 136. *İtalyan Edebiyatının Karakteristikleri.*

1. Piero Rébora, "Libri italiani ed editori inglesi" (İtalyanca Kitaplar ve İngiliz Yayıncılar), *L'Italia che scrive* 4, no. 11, (13 Mart 1932): s. 69-70.

1889 Milano doğumlu Piero Rébora, doktora çalışmalarını Liverpool'da tamamladı ve bir süre sonra Manchester Üniversitesi İngilizce Bölümü'nde profesör ve dekan oldu. Kariyerinin sonraki aşamalarında Milano Üniversitesinde İngilizce profesörlüğü yaptı.

Madde 137. *Popüler Edebiyat.*

1. Gramsci, Ernesto Brunetto'nun dizi romanlar ve yazarları hakkındaki makalesini şuradan öğrendi: "Rassegna della stampa" (Basın özeti), *L'Italia letteraria* 4, no. 11, (13 Mart 1932).

Madde 139. *Risorgimento. Garibaldi ve "Bok Çuvalı" Lafı.*

1. Bkz. Alessandro Luzio, *Profili biografici e bozzetti storici*, 2 cilt, (Milano: L. F. Cogliati, 1927-28).

Alessandro Luzi için bkz. Defter 1, Madde 44, not 45.

2. Giuseppe Cesare Abba için bkz. Defter 1, Madde 43, not 27.
3. Giosuè Carducci için bkz. Defter 1, Madde 44, not 17.
4. Alessandro Luzio, "Garibaldi e Pio IX" (Garibaldi ve 9. Pius), *Corriere della sera*, 15 Nisan 1932. Bütün parantezler Gramsci'ye aittir.

Madde 140. *Geçmiş ve Bugün. Malta.*

1. Malta Milliyetçi Hareketi'nin kurucusu Fortunato'nun oğlu Nerik Mizzi (1885-1950) 1924'te kurulan Milliyetçi Partinin kurucu üyesi ve eş başkanı idi. Gramsci'nin bu maddeyi yazdığı dönemde Mizzi Britanya'nın ada sömürgesine bahşettiği sınırlı özerklik sisteminde eğitim bakanlığını yürütmekteydi. Kendi ülkesinde İtalyan kültürünün savunuculuğunu yapan Mizzi siyasal kariyeri boyunca İtalya ile yakın ve kapsamlı ilişkiler geliştirdi. 1940'ta Britanya otoriteleri onu tutukladılar ve savaş zamanı güvenlik riski olarak görülen birkaç diğer İtalya sempatizanı ile birlikte Uganda'ya sürgüne gönderdiler. Nerik Mizzi'nin Aralık 1910'da kurulan İtalyan Milliyetçi Partisinin kurucuları arasında olduğuna dair bir kanıt yoktur. O dönemde Mizzi Urbino Üniversitesinde okuyan yirmi beş yalında bir hukuk öğrencisi idi.

Bu maddenin yazımına Gramsci'nin Turi'de iken eline geçen *Rassegna settimanale della stampa estera* ya da *Manchester Guardian Weekly*'de okuduğu bir şey sebep olmuş olabilir.

2. Enrico Corradini için bkz. Defter 1, Madde 58, not 3.
Luigi Federzoni için bkz. Defter 2, Madde 25, not 1.
Francesco Coppola için bkz. Defter 1, Madde 35, not 1.

Madde 142. *Ansiklopedik Kavramlar ve Kültürel Konular. Bireysel İnisiyatif.*

1. Gramsci kendi el yazmasının sayfalarına atıfta bulunuyor. Bu defterdeki 130. maddeye bakınız.
2. Perrone Kardeşler için bkz. Defter 1, Madde 116, not 10.
3. Richard Lewinsohn, *Histoire de l'inflation: Le déplacement de la richesse en Europe (1914-1925)*, çev: H. Simondet, (Paris: Payot, 1926). Gramsci'nin elinde bu kitabın bir kopyası bulunmaktaydı. 2 Ocak 1927'de Piero Sraffa'ya Ustica'dan yazdığı mektupta ve yine 23 Mayıs 1927'de (Milano'dan) Tatiana Schucht'a yazdığı mektupta bu kitabı "ilginç bir kitap" olarak nitelendirmişti. Gramsci, Defter 6'nın el yazmasının arka tarafındaki son sayfasına yazdığı kısa bibliyografik listede (El

Yazmasının Tasviri kısmına bakınız) Lewinsohn'un *L'argent dans la politique* (Paris, 1931) adlı kitabından da söz etmektedir.

Madde 144. *Ansiklopedik Kavramlar. Bibliyografi.*

1. Gramsci, Giulio Rezasco'nun İtalyan idari ve tarihi dil sözlüğü (Le Monnier baskısı) hakkındaki bibliyografik bilgiyi şu makaleden edinmiştir: Federico Chabod, "Giovanni Botero," *Nuovi studi diritto, economia e politica* 5, no. 1, (Ocak-Şubat 1932): s. 29-57. Özellikle sayfa 41, not 5'e bakınız.

Rezasco'nun sözlüğü hakkında Gramsci, 5 Eylül 1932 tarihli mektupta Tatiana Schucht'a şöyle yazmıştı:

> Giulia'ya kitap göndermeye niyetin olup olmadığını bilmek isterim zira birkaç isteğim olacaktı... Mesela kendi adına uzmanlık gerektiren terimlerden oluşan bir dizi edinmesi gerektiğini düşünüyorum. Kesinlikle edinmesi gereken sözlüklerden biri içerdiği hukuki, siyasal, idari, askeri terimler dolayısıyla İtalyan tarihi-siyasal literatürü için vazgeçilmez olan *Dizionario (ya da Vocabulario) della lingua italiana* gibi bir ada sahip Rezasco imzalı sözlüktür. Ama bu sözlüğün baskısı tükenmiş durumda ve sadece sahaflarda bulunabilir ve muhtemelen de oldukça pahalıdır. (Antonio Gramsci, Letters from Prison, ed: F. Rosengarten, çev: R. Rosenthal, [New York: Columbia University Press, 1994], 2: s. 205).

Bu yorumların hemen hemen tamamını altı hafta kadar sonra Tatiana Schucht'a yazdığı bir başka mektupta da (17 Ekim 1932 tarihli) dile getirmiştir.

2. Bkz. Luigi Einaudi, "Del modo di scrivere la storia del dogma economico" (İktisadi Teori Tarihini Yazmaya Dair), *La riforma sociale* 43, no. 2, (Mart-Nisan 1932): s. 207-19. Rezasco hakkındaki yorumlar sayfa 208'dedir.

Luigi Einaudi için bkz. Defter 1, Madde 11, not 1.

Madde 146. *Ansiklopedik Kavramlar. Üniversite.*

1. Oxford İngilizce Sözlüğü'ne göre "üniversite"nin eski anlamlarından biri "herkes tarafından saygı duyulan kişiler bütünü ya da sınıfı"dır. "Università israelitiche" (İsrail üniversiteleri anlamında) aslında Yahudi cemaatlerine ya da Yahudi nüfusuna tekabüle eder. Artık kulla-

nılmayan bu terim İtalya'da yaşayan Yahudilerin medeni, siyasal ve iktisadi haklarına ilişkin çeşitli hukuki kararnamelerde geçmektedir. "Università agrarie" kırsal toplumlarda toprağın komünal kullanımını sağlayan birlik ve iş birliği biçimlerine verilen addır.

Madde 148. *Ansiklopedik Kavramlar.*

1. Roberto Michels'in iktisadi ve siyasal teorinin tarihine giriş kitabı şurada incelenmiştir: Luigi Einaudi, "Del modo di scrivere la storia del dogma economico" (İktisadi Teori Tarihini Yazmaya Dair), *La riforma sociale* 43, no. 2, (Mart-Nisan 1932): s. 207-19.

Roberto Michels için bkz. Defter 2, Madde 45, not 2.

2. "Del modo di scrivere" başlıklı makalesinde Einaudi *Dictionaire de l'économie politique* (Paris: Guillaumin, 1873) adlı esere atıfta bulunur ancak Gramsci'nin daha sonra başka bir kaynaktan bulup buraya eklediği bibliyografik detayları vermez.

Einaudi bir de yine detay vermeksizin Palgrave'in sözlüğüne atıfta bulunur. Büyük ihtimalle *Palgrave's Dictionary of Political Economy*, ed: Henry Higgs, (Londra: Macmillan, 1923-26) adlı eserden bahsetmektedir.

3. Bkz. Luigi Cossa, *Introduzione allo studio dell'economia politica*, 3. Baskı, (Milano: Hoepli, 1892). Bu eser İngilizceye çevrilmiştir: *An Introduction to the Study of Political Economy*, çev: Louis Dyer, (New York: Macmillan, 1893); Giuseppe Ricca-Salerno'nun İtalya'da finans teorisi tarihi, *Storia delle dottrine finanziarie in Italia col raffronto delle dottrine forestiere e delle istituzioni e condizioni di fatto*, 2. Baskı, (Palermo: Reber, 1896). Einaudi, "Del modo di scrivere" makalesinde hiç detay vermeden bu iki esere de atıfta bulunur. Cossa'nın kitabının başlığı da yanlış verilmiştir.

Madde 149. *Kültürel Konular.*

1. Burada köşeli parantezler içinde verilen bilgiler Gramsci tarafından bu maddenin yazılmasından bir süre sonra eklenmiştir. Geri kalanlar ise muhtemelen iki kaynaktan alınmıştır: Giuseppe Bottai'nin Torino'daki UTET tarafından basılan "Nuova collana di economisti" (Yeni İktisatçı Kitapları Serisi) için yazdığı giriş: *Nuovi studi di diritto, economia e politica* 4, no. 3-4, (Mayıs-Ağustos 1931): s. 238-40; Luigi Einaudi, "Per una nuova collana di economisti" (Yeni İktisatçı Kitapları Serisi Üzerine), *La riforma sociale* 38, no. 7-8, (Temmuz-Ağustos 1931): s.

394-99.

Pietro Custodi imzalı Scrittori Classici Italiani di Economia Politica (İtalyan Siyasal İktisat Klasikleri) serisi 1803-1816 arasında Milano'da basıldı.

Francesco Ferrara (1810-1900) ve Gerolamo Boccardo (1829-1904) Torino'da uzun yıllara yayılarak (1859-1922) yayımlanan Biblioteca dell'Economista (İktisatçı Kütüphanesi) kitap serisinin dört baş editöründen birinci ve ikincisiydiler.

Vilfredo Pareto ve Ettore Ciccotti tarafından hazırlanan ve yönetilen Biblioteca di Storia Economica (İktisadi Tarih Koleksiyonu) 1903-1915 arasında Milano'da basıldı. Vilfredo Pareto için bkz. Defter 4, Madde 18, not 6; Ettore Ciccotti için bkz. Defter 3, Madde 15, not 1.

Giuseppe Bottai için bkz. Defter 5, Madde 157, not 1.

Torino'daki UTET tarafından basılan Biblioteca di Scienze Politiche e Amministrative (Siyasal ve İdari Bilimler Kütüphanesi) serisini hazırlayan Attilio Brunialti (1849-1920) aynı zamanda *Giornale delle colonie*'yi de kurdu ve İtalyan sömürgeciliği üzerine sistematik bir şekilde yazan ilk kişiydi. Bu konudaki eserleri arasında *L'Italia e la questione coloniale* (Milano: Brigola, 1885) ve *Le colonie degli Italiani* (Torino: UTET, 1897) bulunmaktadır.

Madde 150. *Ansiklopedik Kavramlar. Demiurgos.*

1. Filippo Burzio ve onun demiurgos konsepti için bkz. Defter 1, Madde 28, not 3.

Madde 151. *Kültürel Konular. Yapay, Doğal vs.*

1. Gramsci Gustave Lanson'un *Histoire de la littérature française*, 19. Baskı, (Paris: Hachette, tarih belirsiz) adlı eserinin 469. sayfasında alıntılanan Blaise Pascal'ın *Pensées*'ini (Görüşler) kastediyor olmalı: "Quelle est donc cette nature sujette à être effacée? La coutume est une seconde nature qui détruit la premiére. Pourquoi la coutume n'est-elle naturelle? J'ai bien peur que cette nature ne soit elle-même qu'une première coutume, comme la coutume est une seconde nature" (O halde, nedir bu unutulabilen doğa? Alışkanlık ilkini yok eden ikinci bir doğadır. Neden alışkanlık doğal değildir ki? Aynen alışkanlığın ikinci bir doğa olması gibi bu doğanın bizzat bir ilk alışkanlık olmasından gerçek anlamda korkuyorum).

2. Madde 153'e bakınız.

Madde 153. *Kültürel Konular. Yapay, Doğal vs.*
1. Madde 156'ya bakınız.

Madde 154. *Geçmiş ve Bugün.*
1. Franz Weiss'in makale derlemesi, *Nuovo revisionismo: Saggi di revisionismo socialista nella dottrina e nella prassi* (Milano: A.N.S. Problemi del Lavoro, 1932) şurada incelenmiştir: *Problemi del lavoro* 6, no. 7, (1 Temmuz 1932): s. 13.
Franz Weiss için bkz. Defter 7, Madde 24, not 4.
2. Giovanni Ansaldo için bkz. Defter 1, Madde 24, not 5; Defter 1, Madde 44, not 30; Defter 9, Madde 11.
3. Defter 9, Madde 14'teki Gramsci'nin "Franz Weiss ve Özlü Sözleri" hakkındaki yorumlarına bakınız.
4. Corso Bovio için bkz. Defter 4, Madde 73, not 1.
5. Bu, fars karakteri Sor Panera'ya bir göndermedir. Bkz. Defter 6, Madde 60, not 2.

Madde 155. *Geçmiş ve Bugün. Fabllar. Din Hakkında Görüşler.*
1. Gramsci, en açık haliyle *Storia d'Europa nel secolo decimonono* (Bari: Laterza, 1932) adlı eserde sergilenen Croceci bir duruşa atıfta bulunuyor. Bkz. Defter 7, Madde 1, not 6.

Madde 156. *Kültürel Konular. Yapay, Doğal vs.*
1. Bkz. Madde 151 ve 153.
2. Immanuel Kant şöyle yazmıştı: "Dolayısıyla sadece bir adet kategorik mecburiyet vardır ve o da şudur: *Sadece evrensel bir yasa olmasını da isteyebileceğiniz prensip doğrultusunda hareket ediniz...* Yasanın evrenselliği yol açtığı etkilere göre en genel manada doğru kelimeyle *doğayı* (biçimiyle alakalı) oluşturduğu için -yani şeylerin varoluşu evrensel yasalarla uyumlu bir şekilde belirlendiği sürece- evrensel görev mecburiyeti şu şekilde olabilir: *Hareketinizin prensibi sanki sizin isteğinizle doğanın evrensel bir yasasına dönüşecekmiş gibi hareket edin*" (Immanuel Kant, *Groundwork of the Metaphysics of Morals*, ed: ve çev: Mary Gregor, [Cambridge: Cambridge University Press, 1998], s. 31).
3. Gramsci el yazmasının sayfa numarasını veriyor. Bu defterdeki

Madde 159'a bakınız.

Madde 157. *Kültürel Konular.*

1. Alıntı önceki günün parlamento oturumu raporundan alınmıştır: "Gazzera parla sulla difesa del paese" (Gazzera ulusal savunma hakkında konuşuyor), *Corriere della Serra*, 23 Nisan 1932.

Pietro Gazzera (1879-1953) 1929'dan 1933'e dek savaş bakanlığı yaptı. Bu tarihte Mussolini bu bakanlığı kendi üzerine aldı ve Gazzera senatoya seçildi.

Madde 159. *Kültürel Konular. Doğal, Yapay vs.*

1. Bunlar, Madde 151, 153 ve 156'daki görüşlerin bir devamıdır.

Madde 160. *Peder Bresciani'nin Soyu. Papini.*

1. Guido Manacorda için bkz. Defter 1, Madde 72, not 1.

2. Giovanni Papini, "Il Faust svelato" (Faust'un Yorumlanması), *Corriere della sera*, 26 Nisan 1932. Papini'nin makalesi Goethe'nin şaheserinin Manacorda tarafından yeniden eleştirel bir formda basılması üzerinedir: Johann von Goethe, *Il Faust: Versione integra dell'edizione critica di Weimar*, ed: Guido Manacorda, 2 cilt, (Milano: Mondadori, 1932).

Giovanni Papini için bkz. Defter 1, Madde 8, not 1.

Madde 161. *Aydınlar Sorunu. Sicilya ve Sardinya.*

1. Giovanni Lorenzoni, Güney İtalya ve Sicilya'daki tarım işçilerinin koşullarını araştırmak için kurulmuş bir parlamento komisyonunun danıştığı uzmanlardan biriydi. 1907'de Lorenzoni Sicilya'nın sosyoiktisadi durumuna dair kapsamlı bir çalışmaya imza attı: *Relazione della Commisione d'Inchiesta Parlamentare per accertare le condizioni dei lavoratori della terra nelle provincie meridionali e in Sicilia*, (Roma: Bertero, 1909).

2. Giovanni Molè, kamu işleri bakanlığında iç göç üzerine kurulan kalıcı bir komite için Sicilya'da toprak mülkiyeti konusunda resmi bir çalışma yürüttü. Bkz. Giovanni Molè, *Studio-inchiesta sui latifondi siciliani*, (Roma: Tipografia del Senato, 1929).

Gramsci'nin bu maddede verdiği bilgilerin kaynağı şudur: Emanuele De Cillis, "L'agricoltura nella Sicilia e nella Sardegna" (Sicilya ve Sardinya'da Tarım), *Nuova antologia* 67, no. 1441, (1 Nisan 1932): s. 375-87.

Madde 162. *Machiavelli.*

1. Bkz. Gino Arias, "Il pensiero economico di Niccolò Machiavelli" (Machiavelli'nin İktisadi Düşüncesi), *Annali di Economia*, cilt 4, (Milano: Università Bocconi, 1928), s. 1-31.

Bu makale, Gramsci'nin bu konudaki yazışması ve Gino Arias için bkz. Defter 6, Madde 66, not 1.

2. Arias'ın "Il pensiero economico di Niccolò Machiavelli" makalesindeki bir dipnotta (s. 2, not 2) Vincenzo Tangorra'nın Machiavelli'nin siyasal düşüncesine dair bir makalesine atıfta bulunulmuş: "Il pensiero economico di Niccolò Machiavelli", *Saggi critici di economia politica*, (Torino: Bocca, 1900).

3. Bkz. Federico Chabod, "Giovanni Botero", *Nuovi studi di diritto, economia e politica* 4, no. 5, (Eylül-Ekim 1931): s. 251-84; 6, no. 6, (Kasım-Aralık 1931): s. 341-69; 5, no. 1, (Ocak-Şubat 1932): s. 29-57.

Giovanni Botero için bkz. Defter 3, Madde 141, not 2.

Aosta doğumlu Federico Chabod (1901-60) Perugia, Milano ve Roma üniversitelerinde hocalık yapmış ve 1948'de *Rivista storica italiana*'nın editörlüğüne getirilmiş meşhur bir tarihçiydi. Rönesans siyasal düşüncesi üzerine çok sayıda çalışmasının yanı sıra Chabod on dokuzuncu yüzyıl sonu ve yirminci yüzyıl İtalyan ve Avrupa siyaseti üzerine de yazdı. İkinci Dünya Savaşı sırasında Val D'Aosta bölgesindeki direnişin liderlerinden biriydi.

4. Mario De Bernardi'nin şu çalışmalarına bakınız: *Giovanni Botero economista*, (Torino: Istituto Giuridico della Reale Università di Torino, 1931); "Appunti bibliografici intorno a Giovanni Botero" (Giovanni Botero'ya İlişkin Bibliyografik Notlar), *Atti della Reale Accademia delle Scienze di Torino*, (Torino Kraliyet Bilim Akademisi Tutanakları), sayı 65, (1930); "Il concetto di 'ragion di Stato' in Giovanni Botero e la filosofia della politica" (Giovanni Botero'da *Raison d'etat* Konsepti ve Siyasal Felsefe), *Atti della Reale Accademia delle Scienze di Torino*, (Torino Kraliyet Bilim Akademisi Tutanakları), sayı 64, (1929). De Bernardi ayrıca Giovanni Botero'nun 1588 tarihli *Delle cause della grandezza delle città* (Torino: Istituto Giuridico della Reale Università di Torino, 1930) adlı eserinin yeniden basımını düzenledi. Tüm bu yayınlar Luigi Einaudi'nin şu makalesinde incelendi: "Di un quesito attorno alla nascita della scienza economica" (İktisat Biliminin Doğuşuyla Alakalı Bir Soru Üzerine), *La riforma sociale* 43, no. 2, (Mart-Nisan 1932): s. 219-25.

Luigi Einaudi için bkz. Defter 1, Madde 11, not 1.

5. Fizyokratlar için bkz. Defter 8, Madde 78, not 1.

6. Gramsci'nin Defter 6, Madde 66, not 1'de aktarılan 14 Mart 1932 tarihinde Tatiana Schucht'a gönderdiği mektuba bakınız.

7. Tatiana Schucht'un Gramsci'ye yolladığı ve Defter 6, Madde 66, not 1'de aktarılan 27 Nisan 1932 tarihli mektubuna bakınız. Bu mektupta Gramsci'nin bir sorusuna Sraffa'nın verdiği yanıt aktarılıyor.

Kapital'de Marx, William Petty'ye birkaç kere değiniyor: "Klasik siyasal iktisat derken, burjuva üretim ilişkilerinin belirgin çerçevesi içerisinde dolanmakla yetinen basit iktisatçıların aksine W. Petty ile başlayarak o ilişkilerin gerçek iç çerçevesini (*Zusammenhang*) araştıran tüm iktisatçıları kastettiğimi belirtmeme izin verin" (Karl Marx, *Capital*, cilt 1, çev: Ben Fowkes, [Londra: Penguin, 1976], s. 174, not 34). Ayrıca bkz. K. Marx, *Theories of Surplus Value*, ed: S. Ryazanskaya, çev: Emile Burns, (Londra: Lawrence and Wishart, 1963), 1: s. 179-82.

Fizikçi, iktisatçı, istatistikçi ve Royal Society kurucu üyesi Sör William Petty (1623-87) başka eserlerin yanı sıra *A Treatise of Taxes and Contributions* (1662) ve *Quantulumcunque Concerning Money* (1682) adlı eserlerin de yazarıydı.

8. Gramsci, Marx'ın şu eserine atıfta bulunuyor: *Theorien über den Mehrwert*, ed: Karl Kautsky, 3 cilt, (Stuttgart: J.H.W. Dietz, 1910). Tutuklanmadan önce Gramsci'nin elinde bu eserin Fransızca tercümesi vardı: *Histoire de doctrines économiques*, çev: J. Molitor, 8 cilt, (Paris: Costes, 1924-25). Bu eser Gramsci'nin 25 Mart 1929 tarihli mektupta Tatiana Schucht'tan göndermesini istediği kitaplar arasındaydı. Bu sekiz ince cilt Gramsci'nin kitapları arasında korunmuştur fakat üzerlerinde hapishane mührü yoktur. Bu da kitapların ona ulaştırılmadığı - belki de hapishane müdürünün engellemesi nedeniyle- anlamına gelir. Eser İngilizceye de çevrilmiştir: K. Marx, *Theories of Surplus Value*, ed: S. Ryazanskaya ve R. Dixon, çev: Renate Simpson, 3 cilt, (Londra: Lawrence and Wishart, 1969-72).

Madde 164. *Ansiklopedik Kavramlar. Bibliyografi.*

1. Carlo Porro'nun teknik terimler derlemesi *Terminologia geografica: Raccolta di vocaboli di geografia e scienze affini per uso degli studi di geografia generale e militare*, ilk olarak 1902'de Torino'daki UTET tarafından basıldı ve ertesi sene ikinci baskı yapıldı.

Giovanni Davinci'nin "işadamları ve eğitimli kişiler için hazırlanan" hukuk ansiklopedisi *L'avvocato di tutti: Piccola enciclopedia legale* ilk olarak 1927'de Torino'daki UTET tarafından yayımlandı. Yeni bir ekle birlikte gözden geçirilmiş baskısı ise 1931'de basıldı.

Bu iki referans çalışması da UTET tarafından basıldığı için Gramsci'nin bunlar hakkındaki bilgiyi ona gönderilen kitapların içinden çıkan yayıncı katalogları ya da başka yayıncı materyallerinden edinmiş olma olasılığı büyüktür.

Madde 165. *Oriani.*

1. Alfredo Oriani için bkz. Defter 4, Madde 68, not 2.

2. Bkz. Alfredo Oriani, *La lotta politica in Italia: Origini della lotta attuale, 476-1887*, (Roma: L. Roux, 1892).

3. 1920'ler ve 1930'larda milliyetçiler ve faşistler Oriani'nin anısını yücelttiler ve onu en görkemli ruhani öncülerinden biri haline getirdiler. Mussolini, Oriani'nin *Opera omnia* (Bologna: Cappelli, 1923-33) eserinin editörlüğünü yaptı ve Giovanni Gentile *La lotta politica* (Bologna: Cappelli, 1929) adlı eserin yeni baskısına bir giriş yazısı kaleme aldı. Ayrıca edebi dergiler ve akademik yayınlar da onun hakkında sayısız makale yayımladılar.

FELSEFE ÜZERİNE NOTLAR. MATERYALİZM VE İDEALİZM. ÜÇÜNCÜ DİZİ

Madde 166. *Graziadei.*

1. Achille Loria için bkz. Defter 1, Madde 25, not 1.

2. Gramsci, Antonio Graziadei tarafından sorulan ve kendisinin de Defter 1, Madde 63 ve Defter 7, Madde 23 ve 42'de ele aldığı sorulara atıfta bulunuyor. Ayrıca ilişkili Metin için Notlar'a da bakınız.

Antonio Graziadei için bkz. Defter 1, Madde 42, not 3.

Prusyalı iktisatçı Johann Karl Rodbertus (1805-75) toplumsal ve iktisadi istikrar için hükümetin ekonomiyi düzenleme işinde rol üstlenmesi gerektiğini yazmıştı. Ona göre, örneğin, üretimdeki artışlar illa ki daha yüksek ücretlere ve genel yaşam standardında artışa yol açmaz aksine orantısız biçimde azınlık halindeki mülkiyet sahiplerinin bundan fayda sağlamasına neden olurdu. Dengesizlik sadece hükümet müdahalesiyle önlenebilir ya da düzeltilebilirdi. *Kapital*'de Marx, Rodbertus'un *Sociale Briefe an von Kirchmann: Dritter Brief* (Berlin, 1851) adlı eserine atıfta bulunuyor ve şu yorumu yapıyordu: "Hatalı rant teorisine karşın kapitalist üretimin doğasını doğru görmektedir." Marx, Rodbertus'un teorilerine dair *Theories of Surplus Value* (bkz. Defter 8, Madde 162, not 8) adlı eserinin bölüm 2, 8 ve 9. kısımlarında ayrıntılı bir eleştiri yapmaktadır. *Kapital*'in üçüncü Almanca baskısına Engels, Rodbertus'un hem maaşlar üzerine görüşlerini hem de Marx'ı reddedişini özetlediği bir mektuptan alıntı yaptığı bir not eklemiştir:

> "Sermaye sadece emekten değil, kendisinden de kurtarılmalıdır ve bu en iyi şekilde endüstriyel kapitalistin eylemlerini kendi sermayesi sayesinde ona atfedilmiş iktisadi ve siyasal işlevler olarak değerlendirerek ve elde ettiği kârı bir tür ücret olarak görerek yapılabilir çünkü elimizde hâlâ başka bir toplumsal organizasyon yoktur. Öte yandan ücretler düzenlenmeli ve bu ücretler maaşları fazla kesintiye uğratıyorsa azaltılabilmelidir. Marx'ın kitabına verebileceğim isimle toplumu istilası engellenmelidir... Marx'ın kitabı bütünüyle bir sermaye incelemesinden ziyade sermayenin mevcut haline, sermaye konseptinin kendisiyle karıştırdığı bir hale yönelik bir polemiktir." (*Briefe, etc., von Dr. Rodber-*

tus-Jagetzow, ed: Dr. Rudolf Mayer, 1881, Cilt 1, s. 111, Rodbertus'un 48. mektubu). Rodbertus'un "toplumsal mektupları"ndaki cüretkar saldırı nihayetinde bu türden ideolojik genellemelere dönüşmüştür. (Karl Marx, *Capital*, Cilt 1, çev. Ben Fowkes [Londra: Penguin, 1976], s. 669n).

3. Charles Gide ve Charles Rist, *Histoire des doctrines économiques depuis les physiocrates jusqu'à nos jours*, 5. Baskı, (Paris: Recueil Sirey, 1929), s. 504. Bu kitap Gramsci'nin kitapları arasında korunmuş olmasa da, bu doğrudan alıntı ve defterlerdeki diğer göndermeler bu kayıp kitaba o zaman sahip olduğunu ve Turi'de iken elinin altında olduğunu ispatlamaktadır. Bu eserin *A History of Economic Doctrines from the Time of the Physiocrats to the Present Day*, çev: R. Richards, 2. Baskı, (Boston: Heath, 1948) adlı İngilizce tercümesinde Gramsci'nin aktardığı bölüm şöyle çevrilmiştir: "Rodbertus'un yaklaşımıyla Marx'ın yaklaşımı arasındaki fark da ilginçtir. Marx siyasal iktisat konusunda hayli birikimlidir ve İngiliz sosyalistleri üzerine özel bir çalışma yürütmüştür. Tek hedefi emeğin bütün değerlerin kaynağı olduğu yeni bir değişim teorisi oluşturmaktır. Saint-Simonculardan esinlenen Rodbertus üretime odaklanmış ve emeği her ürünün gerçek kaynağı olarak -daha basit ve doğru ama yine de tamamlanmamış bir öneri- göstermiştir. Rodbertus asla emeğin kendi başına değer yarattığını söylemeye yanaşmaz ama bir yandan da bunu asla inkâr etmez" (s. 423).

4. "R. Meyer'e yazılan 7 Ocak 1872 tarihli bir mektupta [Rodbertus] 'malların sırf sermayenin varlığı nedeniyle özümsedikleri emeğin miktarına orantılı olarak değiştirilmeyeceği ve değiştirilemeyeceği' şeklindeki eski fikrini tekrar eder ve şu anlamlı cümleyi ekler: 'İhtiyaç durumunda Marx'a karşı kullanılabilecek bir fikir'" (Gide ve Rist, *A History of Economic Doctrines*, s. 423, not 2).

Madde 167. *De Man'ın Kitabı.*

1. Bu maddedeki yorumların çıkış kaynağı Guido De Ruggiero'nun İtalyanca *La gioia del lavoro* (Bari: Laterza, 1930) adıyla basılmış Henri De Man imzalı *Der Kampf um die Arbeitsfreude* (Jena: Diederichs, 1927) adlı kitabı için yazdığı yazıdır. Yazısında -*La critica* 29, no. 3, (20 Mayıs 1931): s. 213-16- De Ruggiero, De Man'ın daha önce defterlerde defalarca eleştirilmiş *Zur Psychologie des Sozialismus* (Jena: Diederichs, 1926) adlı daha eski bir kitabına atıfta bulunmuştur. Bu kitap İtalyan-

caya *Il superamento del marxismo* (Bari: Laterza, 1929) adıyla çevrilmiştir. De Ruggiero yazısının ilk sayfasında şöyle yazmaktadır: "*Il superamento del marxismo* kitabının üzerinden çok geçmeden elimize De Man'ın bu eski kitabını özellikle açıklayan ve güçlendiren yeni bir eserinin İtalyanca tercümesi geçti. Tarihsel materyalizm teorilerini reddeden ve proletarya hareketinin psikolojik ve etik değerlerini ifşa eden eski kitap temelde teorik bir çizgi izlerken, elimizdeki kitap..." (s. 213).

Henri De Man ve burada sözü geçen kitapların (Turi'de iken Gramsci'nin elinde bulunan) farklı tercümeleri için bkz. Defter 1, Madde 61, not 13.

2. Gramsci, Marx'ın *A Contribution to the Critique of Political Economy*'ye yazdığı önsözden bir parçaya atıfta bulunuyor. Bkz. Defter 4, Madde 15, not 7.

3. Yani ele alınan meseleyle hiç ilgisi olmadığı için alakasız bir sonuca ulaşan yanlış yola sapmış bir argüman atışması.

Madde 168. *Antonio Labriola ve Hegelcilik.*

1. Jena'da Johann Gottlieb Fichte ile birlikte okuyan Johann Friedrich Herbart (1776-1841) 1808'de Königsberg'de Kant'ın ardından felsefe profesörü oldu. Temelde felsefi psikoloji ya da zihin felsefesi ile ilgileniyordu ve bu sayede on dokuzuncu yüzyılda pedagoglar arasında hayli yaygınlaşan ve Herbart'ın çalışmasında faydalı etik ve sosyal psikoloji yaklaşımları olduğunu düşünen siyaset felsefecilerini de etkileyen bir eğitim teorisi geliştirdi. Herbart'ın fikirlerinin Antonio Labriola üzerindeki etkileri teorik yazılarının yanı sıra yazışmalarında da açıkça görülebilir.

Antonio Labriola için bkz. Defter 1, Madde 44, not 51.

Madde 169. *Teori ve Pratiğin Birliği.*

1. Bkz. özellikle Defter 4, Madde 38 ve Defter 7, Madde 33.

2. Gramsci bu fikirlerin bazılarını siyasal kariyerinin başından beri savunmaktaydı. Bkz özellikle "Socialismo e cultura" (Sosyalizm ve Kültür), *Il grido del popolo*, 29 Ocak 1916. Bkz. Defter 6, Madde 87, not 2.

Madde 170. *Bilimsel İdeolojiler.*

1. Arthur Stanley Eddington, *The Nature of the Physical World*, (New York: Macmillan, 1929), s. 1-2. Gramsci bu cümleyi İtalyancaya elindeki Fransızca baskıdan çevirmiştir: *La nature du monde physique*, (Paris:

Payot, 1929). Ben metindeki orijinali aktardım.

2. Bkz. Giuseppe Antonio Borgese, *Escursione in tere nuove*, (Milano: Ceschina, 1931). Turi'de iken Gramsci'nin elinde bu eser bulunmaktaydı. Eddington'un tezine karşılık Borgese şöyle yazmıştı: "Ama son kertede böyle bir zerrenin kalıcı olduğundan ve var olduğundan emin olabilir miyiz? Daha keskin bir araştırma yöntemiyle yapılan daha fazla inceleme sonucunda bu minnacık pozitif elementin yok olup gitme olasılığı yok mu? 'Madde evreni terk eder'" (s. 40).

Giuseppe Antonio Borgese için bkz. Defter 1, Madde 93, not 2.

Madde 172. *Bibliyografiler.*

1. Yani Antonio Labriola ve Benedetto Croce'nin Marx ve Marksizm üzerine başlıca yazıları yayımlandığında.

Antonio Labriola için bkz. Defter 1, Madde 44, not 51.

2. "Le premesse filosofiche del socialismo" (Sosyalizmin Felsefi Öncülleri), Alessandro Chiappelli'nin 1896'da *Atti della Reale Accademia di Scienze Morali e Politiche di Napoli* (Napoli Ahlâki ve Felsefi Bilimler Kraliyet Akademisi Tutanakları) içerisinde yayımlanmış bir çalışmasının başlığıdır.

Alessandro Chiappelli için bkz. Defter 5, Madde 125, not 2.

Madde 173. Halkın El Kitabı *Üzerine.*

1. Örneğin Benedetto Croce'nin "Il non-filosofo" (Felsefeci Olmayan) adlı kısa makalesinin giriş paragrafına bakınız: "Kötü felsefeciyi, küstah ve amatör olmakla suçlarım: Zor şeyleri kolay yoldan ele aldığı için küstah, kutsal şeyler konusunda ise amatör. Öte yandan felsefeci olmayanı; felsefi tartışmalara, ayrımlara ve diyalektiğe soğukkanlı yaklaşanı, kayıtsız kalanı gerçekten severim. Bu kişi -sağduyu ve bilgelik timsali- birkaç basit prensiple, anlaşılır görüşlerle, yani yargılarının ve eylemlerinin güvenilir rehberleriyle doğruyu elde eder" (B. Croce, *Etica e politica*, [Bari: Laterza, 1931], s. 195).

2. Alıntı Henri Gouhier'in Léon Brunschvicg'in *De la connaissance de soi* (Paris: Alcan, 1931) adlı eseri için yazdığı yazıdandır: *Les nouvelles littéraires* 10, no. 470, (17 Ekim 1931). Fransız idealist felsefeci Léon Brunschvicg'in (1869-1944) diğer kitaplarının adları da Gouhier'in yazısından alınmıştır.

Madde 174. Halkın El Kitabı *Üzerine*.

1. Bkz. Nikolai Bukharin, *Historical Materialism: A System of Sociology*, (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1969), s. 14-15. İlgili bölüm Defter 4, Madde 13, not 2'de yer almaktadır.

Madde 175. *Gentile*.

1. Giovanni Gentile, "La concezione umanistica del mondo" (Hümanist Dünya Görüşü), *Nuova Antologia* 66, no. 1412, (1 Haziran 1931): s. 307-17.

Giovanni Gentile için bkz. Defter 1, Madde 15, not 1.

2. Giuseppe Giusti'nin *Epigrammi* (1849) eserinin üçüncü bölümü. Gramsci muhtemelen aklında kaldığı kadarıyla aktarmış.

Giuseppe Giusti için bkz. Defter 5, Madde 42, not 1.

3. Gentile, "sağlıklı insan" ya da "aklı başında insan" manasına gelen "uomo sano" terimini kullanmış. Gramsci'nin işaret ettiği anlam bulanıklığını korumak için burada "sağlam insan" olarak tercüme edildi.

4. Karl Marx, *Capital*, Cilt 1, çev: Ben Fowkes (Londra: Penguin, 1976), s. 151-52. Defter 7, Madde 21, not 1'de buradan alıntı yapılmıştır.

Madde 176. *"Yeni" Bilim*.

1. Mario Camis'in "Scienze biologiche e mediche: Gösta Ekehorn, *On the Principles of Renal Function*, Stockholm, 1931" (Biyolojik ve Tıbbi Bilimler: Gösta Ekehorn...) başlıklı kısa kitap incelemesine bakınız, "Note e rassegne" (Notlar ve Değerlendirmeler), *Nuova antologia* 66, no. 1431, (1 Kasım 1931): s. 131.

2. Bu konu hakkında ve Camis ve Gramsci'nin atıfta bulundukları Borgese kitapçığı için bkz. Defter 8, Madde 77, not 2 ve Defter 8, Madde 170.

3. Ekehorn'un kitabına dair Camis'in kısa değerlendirmesinden yapılmış doğrudan bir alıntı. İtalikler Gramsci'ye aittir.

4. Bu defterde Madde 170'e bakınız.

Madde 178. *Gentile*.

1. "Cultura e filosofia del ignoto" (Bilinmeyenin Kültürü ve Felsefesi), *La civiltà cattolica* 81, no. 3, (16 Ağustos 1930): s. 289-98. Bu, hep birlikte Giovanni Gentile felsefesine yönelik kapsamlı bir eleştiriyi oluşturan üç imzasız *La civiltà cattolica* makalesinden -muhtemelen ay-

nı yazara ait (ikinci makalede ilkine gönderme vardır)- ikincisidir. Diğer iki makale şunlardır: "Coltura e religione in un discorso di G. Gentile a Bologna" (Gentile'nin Bologna'da Verdiği Bir Söylevde Kültür ve Din Konuları), *La civiltà cattolica* 81, no. 2, (3 Mayıs 1930): s. 223-37; "L'ignoto e la religione naturale secondo il Senatore Gentile" (Senatör Gentile'ye Göre Bilinmeyen ve Doğal Din), *La civiltà cattolica* 81, no. 4, (6 Aralık 1930): s. 422-33.

Madde 179. *Etik ya da Kültürel Devlet.*

1. *Elements of the Philosophy of Right*'ta (Hukuk Felsefesinin İlkeleri) (Madde 257 ve 258) Hegel şöyle yazmıştır:

> Devlet, etik İdea'nın -kendine *açık* ve net olarak görünen, kendisi hakkında düşünen ve kendini bilen, bildiği şeyi bildiği sürece hayata geçiren somut irade olarak etik ruh- gerçekleşmiş halidir. *Gelenek* içinde kendi anlık varoluşu [*Existenz*] ve bireyin *özbilincinde* [*des Einzelnen*], bireyin birikimi ve faaliyetinde kendi ortalama varoluşu vardır; aynen özbilincin kendi doğasının verdiği erdem sayesinde devlet içinde özü, amacı ve faaliyetinin meyvesi olarak kendi *somut özgürlüğüne* sahip olması gibi...
>
> Devlet, somut *iradenin* gerçekleşmiş halidir. Bu gerçeklik hali kendi evrenselliğine yükseldiğinde kendine özgü *öz bilinç* içinde sahip olduğu bir gerçekliktir. Bu nedenle kendi içinde ve kendi adına *rasyoneldir*. Bu somut birlik kendi içinde mutlak ve hareketsiz bir amaçtır ve burada özgürlük en yüksek doğrusuna yönelir, aynen bu nihai amacın *en yüksek ödevi* devletin üyeleri olmak olan bireylere [*die Einzelnen*] kıyasla en yüksek doğruya sahip olması gibi.
>
> Devlet sivil toplumla karıştırılırsa ve amacı mülkiyetin korunması ve güvenliği ile kişisel özgürlüğü sağlamak konusuna indirgenirse, *bireylerin çıkarı* [*der Einzelnen*] buna bağlı olarak uğruna birleştikleri nihai amaç haline gelir. Böylece devlete mensup olma işi tercihe dönüşür. Ne var ki devletin bireyle [*Individuum*] ilişkisi farklı bir ilişkidir. Devlet nesnel ruh olduğundan bireyin bizzat nesnelliğe, doğruya ve etik hayata sahip olmasının tek yolu devletin bir mensubu olmasından geçer. Böyle bir *birlik* de doğru oluşum ve amaçtır ve bireylerin [*Individuen*] kaderi [*Bestimmung*] evrensel bir hayat yaratmaktır. Onların daha kendine özgü memnuniyetleri, faaliyetleri ve davranış biçimleri içinde çıkış ve varış noktası olarak bu somut ve evrensel geçerliliği olan zemine sahip olmaları gerekir. (G. W. F. Hegel, *Elements of the*

Philosophy of Right, ed: Allen W. Wood, çev: H. B. Nisbet, [New York: Cambridge University Press, 1991], s. 275-76).

Madde 181. *Fransa'da Hegelcilik.*

1. Tüm bu bilgiler ve alıntıların kaynağı Guide De Ruggiero'nun 1930'daki Hegel Kongresi tutanakları üzerine yazdığı yazıdır: *La critica* 39, no. 6, (20 Kasım 1931): s. 445-52.

Felsefeci ve toplumsal eylemci Lucien Herr (1864-1926) 1888'de École Normale Supérieure'un baş kütüphaneciliğine getirildi. Herr, Jean Jaurés ile birlikte *L'Humanité*'nin kuruluşuna ön ayak oldu.

2. Andler'in Lucien Herr biyografisinden yapılan alıntının kaynağı şudur: "Revue des revues", *Les nouvelles littéraires* 10, no. 472, (31 Ekim 1931).

Madde 183. *Diyalektik.*

1. Bu kitap (bibliyografik detaylarıyla birlikte) şurada listelenmiştir: "Libri pervenuti" (Gelen Kitaplar), *La civiltà cattolica* 81, no. 4, (13 Kasım 1930): s. 384.

Madde 184. *Formel Mantık.*

1. Bkz. Defter 7, Madde 3, not 2.

2. Gramsci, Bertrand Russell'ı Defter 4, Madde 41 ve Defter 7, Madde 25'te ele alıyor.

3. Bkz. "Metodologia o agnosticismo?" (Metodoloji mi Agnostisizm mi?), *La civiltà cattolica* 81, no. 4, (13 Kasım 1930): s. 331-43.

Madde 187. *Aydınlar.*

1. Gramsci, Hegel'in muhafazakâr ve otoriterlik yanlısı siyaset felsefecisi Karl Ludwig von Haller (1768-1854) için, özellikle de Haller'in *Restauration der Staats-Wissenschaft* (Winterthur: Steiner, 1816-20) adlı altı ciltlik siyaset biliminin "restorasyonu" incelemesi için *Elements of the Philosophy of Right*'ta yaptığı iğneleyici eleştiriye atıfta bulunuyor. Hegel burada Haller'i "düşünmekten tamamen aciz" olarak tanımlıyor. Bkz. G. W. F. Hegel, *Elements of the Philosophy of Right*, ed: Allen W. Wood, çev: H. B. Nisbet, (New York: Cambridge University Press, 1991), s. 278-81.

Madde 188. *Aydınlar. Kültürel Hayatın Organizasyonu.*

1. SIPS kısaltmasıyla da bilinen Società Italiana per il Progresso della Scienza (İtalya Bilimin İlerlemesi Topluluğu) Risorgimento öncesi İtalya'sına kadar dayanan karmaşık bir geçmişe sahiptir. 1839'da daha önce Britanya ve Almanya'da kurulmuş bilim oluşumlarından esinlenen bir grup eğitimli kişi yarımadanın dört bir yanından katılımcılarla birlikte Pisa'da bilimsel bir kongre organize etmişlerdir. Sonraki yıllarda da benzer kongreler (yıllık olmasa da) düzenlenmiştir. Ülkenin bütünleşmesinin ardından 1875'te Palermo'da düzenlenen bir kongrede ulusal bir bilimsel topluluğun varlığını resmileştirmek için bir çaba harcanmıştır. Bir tüzük hazırlanmış ve onaylanmış ancak faaliyete geçilememiştir. Nihayet 1906'da Milano'da düzenlenen bir kongrede teni bir tüzük hazırlanmış ve SIPS'yi resmi olarak kuran tüzük onaylanmıştır.

İngiliz Bilimin İlerlemesi Birliği (bugün BA olarak bilinen) 1831'de kurulmuştu.

2. Bkz. Defter 4, Madde 50.

Madde 190. *Devlet Konsepti.*

1. *Technique du coup d'etat* (Paris: Granet, 1931) adlı eserde Curzio Malaparte faşistleri "devlet tapıcıları, mutlak devlet avukatları" olarak tanımlar ve Mussolini'nin şu sözünü aktarır: "Her şey devlet içerisinde olacak, hiçbir şey devlet dışında kalmayacak, devlete karşı hiçbir şey olmayacak." Daha sonra bu sözü Lenin'in "Özgürlüğün olduğu yerde devlet yoktur" sözüyle kıyaslar (s. 9). Gramsci'nin Malaparte'nin bu çalışmasının içeriğini nereden ve nasıl öğrendiğini belirlemek zordur zira bu eser faşist rejim tarafından kesin bir şekilde yasaklanmıştır. (Malaparte, Faşist Partiden kovuldu ve önce Lipari'de sonra Ischia'da olmak üzere hayatının bir dönemini sürgünde geçirdi.) Malaparte'nin *Technique du coup d'etat* adlı eseri İngilizceye de çevrildi: *Coup d'État: The Technique of Revolution*, çev: Sylvia Saunders, (New York: Dutton, 1932).

Curzio Malaparte için bkz. Defter 1, Madde 8, not 1.

2. Gramsci, Frederick Engels'in *Anti-Dühring* eserinde geçen bir bölüme atıfta bulunuyor. Aynı bölüm *Socialism: Utopian and Scientific*'te de bulunabilir. Söz konusu bölüm Defter 4, Madde 40, not 1'de aktarılmıştır.

Madde 192. *Orijinallik ve Entelektüel Düzen.*

1. Gramsci'nin yaptığı bu alıntının kaynağı bulunamamıştır. Vauvenargues'in (1715-47) özlü sözleri İngilizceye çevrilmiştir: *The Reflections and Maxims of Luc de Clapiers, Marquis of Vauvenargues*, çev: F. G. Stevens, (Londra: Milford, 1940).

Madde 193. *Kentle Köy Arasındaki İlişkiler.*

1. Mihail Manoilescu'nun korumacılık üzerine *La teoria del protezionismo* (Milano: Treves, 1931) adlı kitabının İtalyanca çevirisi Gramsci'nin Turi'de iken okuduğu pek çok dergide işlenmiştir. Alıntı ise Manoilescu'nun kitabının tartışıldığı ve aktarıldığı şu makaleden yapılmıştır: Gino Arias, "La difesa doganale: Problemi economici e politici" (Gümrük Tarifelerinin Savunulması: İktisadi ve Siyasal Problemler), *Gerarchia* 11, no. 12, (Aralık 1931): s. 987-94. Özellikle sayfa 989'a bakınız. Manoilescu'nun kitabının bir başka versiyonu da İngilizceye tercüme edilmiştir: *The Theory of Protection and International Trade*, (Londra: P.S. King and Son, 1931).

Mihail Manoilescu (1891-1950) 1926'da Mussolini ile tanıştı ve onun takipçisi oldu. Daha sonra faşist korporativizm teorisi üzerine *Le siècle du corporatisme* (Paris: Alcan, 1934) adlı bir kitap kaleme aldı. Memleketi Romanya'da Manoilescu monarşinin yeniden tesisi için aktif bir mücadele verdi ve geçici bir süreliğine bu yüzde hapis yattı. Korumacılık üzerine kitabı ilk olarak Fransa'da basıldı: *Théorie du protectionnisme et de l'échange international* (Paris: Giard, 1929). Kral 2. Charles'ın dönüşünün ardından Manoilescu ekonomi bakanlığına getirildi. Daha sonra faşizm yanlısı Ion Gigurtu hükümetinde dışişleri bakanlığı yaptı.

Madde 194. *Formel Mantık.*

1. Tobias Dantzig'in *Number: The Language of Science. A Critical Survey for the Cultured Non-Mathematician* (New York: Macmillan, 1930) adlı kitabının Fransızca tercümesi bu maddenin muhtemel kaynağı da olan şu makalede ele alınmıştır: Emilio Radius, "Sua esattezza il Numero" (Sayının Kusursuzluğu), *Corriere della sera*, 4 Şubat 1932.

Madde 195. *"Toplum, henüz maddi ön koşulları var olmayan problemlerin çözümü için kendini hazırlamaz" önermesi.*

1. Bkz. Defter 4, Madde 38, not 1.

Madde 198. *Praksis Felsefesi.*

1. Bkz. "Marxismo e filosofia" (Marksizm ve Felsefe), Benedetto Croce, *Conversazioni critiche*, 1. Cilt, (Bari: Laterza, 1918), s. 296-306. Bu kitap Turi'de iken Gramsci'nin elinde bulunuyordu. Diğer konuların yanı sıra Croce, Marx'ın "görüşünün felsefeyi pratikle ve felsefeciyi devrimci ile değiştirmeyi içerdiğini..." yazar. "Marx'ın baş aşağı çevirdiği sadece Hegelci felsefe değil genel olarak felsefe, her türden felsefedir. Marx, felsefe yapmanın yerine pratik faaliyeti getirmiştir ve bu ona göre proletaryanın devrimci faaliyetinden başka bir şey değildir" (s. 299).

"Feuerbach Üzerine *Açıklamalar*", *Feuerbach Üzerine Tezler*'i ifade ediyor. Buradaki odak noktası özellikle on birinci tezdir: "Filozoflar dünyayı farklı şekillerde *yorumladılar;* oysa sorun onu *değiştirmektir*" (K. Marx ve F. Engels, *Collected Works*, Cilt 5, *1845-1847*, [New York: International, 1975], s. 8).

2. *Materialismo storico ed economia marxistica*, 4. Baskı, (Bari: Laterza, 1921) adlı eserine düştüğü dipnotlardan birinde Croce şöyle yazıyor: "Bu bakış açısından (yani konuyu bilgi teorisiyle sınırlayarak) Labriola gibi tarihsel materyalizmin bir *praksis felsefesini,* yani düşünme ve olma problemini aşmak değil anlamak ve çözmek için kendine özgü bir yol olarak algılayabiliriz" (s. 109). Croce'nin kitabının İngilizce tercümesindeki versiyon ise biraz farklıdır. Bkz. *Historical Materialism and the Economics of Karl Marx*, (Londra: Allen and Unwin, 1914), s. 115. Turi'de iken Gramsci'nin elinde *Materialismo storico ed economia marxistica* adlı eserin bir kopyası vardı.

Antonio Labriola için bkz. Defter 1, Madde 44, not 51.

Madde 199. *Teori ve Pratiğin Birliği.*

1. *Summa theologiae*'da (1.79.11) Thomas Aquinas şöyle yazıyor: "Spekülatif zekâ bundan dolayı pratiğe dönüşür (*De Anima* iii, 10). Ama bir güç diğerine dönüşmez. Dolayısıyla spekülatif ve pratik zekalar ayrı güçler değildir." Aquinas alıntısından görüleceği üzere, bu sözün birincil kaynağı Aristoteles'in *De Anima* eserinin Latince versiyonudur. Gramsci bu söze muhtemelen *La civiltà cattolica*'da rast gelmiştir: "Dopo un decennio: 1922-1932" (Bir On Yılın Ardından), 83, no. 1, s. 193-200. Bu makalede alıntılanan bu söz için kaynak gösterilmemiştir. Gramsci "Aziz Thomas" adını bu maddeyi yazdıktan bir süre sonra eklemiştir.

2. Leibniz'in "Ne kadar spekülatif o kadar pratik" şeklindeki aforizması Croce'nin yazılarında sıkça kullanılır. Örneğin bkz. *Materialismo storico ed economia marxistica*, 4. Baskı, (Bari: Laterza, 1921), s. 226; *Cultura e vita morale*, gözden geçirilmiş baskı (Bari: Laterza, 1926), s. 19. Turi'de iken Gramsci'nin elinde bu iki kitap da vardı. Ayrıca Giovanni Castellano'nun Leibniz'in aforizmasının Croce'nin "en sevdiği söz" olduğunu belirttiği *Introduzione allo studio delle opere di Benedetto Croce* (Croce'nin Eserleri Üzerine Bir Çalışmaya Giriş) adlı kitap da elindeydi (s. 235).

3. Giambattista Vico, "verum ipsum factum" (doğru olan ile yapılmış olan aynıdır) prensibini *De antiquissima Italorum sapientia* adlı eserinin ilk bölümünün hemen başında anlatıyor: "Latinler için *verum* (doğru) ve *factum* (yapılmış olan) birbirleri yerine kullanılabilir sözcüklerdir ya da okullardaki alışıldık tabirle birbirlerine dönüştürülebilirler... Buna dayanarak İtalya'nın antik bilgelerinin doğru hakkında şu inançlara sahip olduklarını söylemek mantıklı olacaktır. 'Doğru olan tam olarak yapılmış olandır' (*Verum esse ipsum factum*)... Dolayısıyla, bilim bir şeyin yapılma şekli ya da biçimidir ve bu bilgiyle akıl şeyi yaratır çünkü onu bilerek o şeyin unsurlarını da bir araya getirir" (*On the Most Ancient Wisdom of the Italians*, çev: L. M. Palmer, [Ithaca, New York: Cornell University Press, 1988], s. 45-46). *Scienza nuova*'da bu prensip tarihin insanlar tarafından yapıldığını söyleyen Vico'nun temel dayanağı olmuştur. Vico, Madde 131'de şöyle yazar: "Öte yandan en eski dönemleri sarmalayan gecenin karanlığında... her türlü sorunun ötesinde bir doğrunun ebedi ve asla sönmeyen ışığı parlamaktadır: Medeni toplum dünyasının kesinlikle insanlar tarafından yapıldığı ve prensiplerinin de dolayısıyla kendi insan aklımızın değişimlerinde bulunabileceği doğrusu. Bunun üzerine kafa yoran herkes filozofların tüm enerjilerini Tanrı eseri olduğu için sadece O'nun bilebileceği doğal dünyaya harcamaları gerektiği ve insanoğlunun eseri olduğu için insanların zaten bileceği milletler dünyasına ya da medeni dünyaya harcamamaları gerektiği gerçeğinin karşısında şaşıp kalacaktır." Madde 349'da ise şöyle yazıyor: "Yukarıda [Madde 331] sözü edilen ilk şüphe götürmez prensip bu milletler dünyasının kesin olarak insanoğlu tarafından oluşturulduğudur ve bu nedenle onun ipuçları aklımızın geçirdiği değişimlerde aranmalıdır. Tarih de, yaratan kişinin doğrudan anlatımından daha kesin olamaz" (*The New Science of Giambattista Vico*, çev: Thomas Goddard Ber-

gin ve Max Harold Fisch, [Ithaca, New York: Cornell University Press, 1968], s. 96, 104).

4. Bkz. Benedetto Croce, *La filosofia di Giambattista Vico* (Bari: Laterza, 1911). Bu kitap şu an Gramsci kitaplarının arasında olmasa da zamanında okumuş olduğu kesindir. Turi'de iken Gramsci'nin elinde Croce'nin Vico hakkında detaylı tartışmalar içeren bir eseri mevcuttu: *Saggio sullo Hegel*, 3. Baskı, (Bari: Laterza, 1927). Özellikle Croce'nin Vico hakkındaki kitabına yöneltilen eleştirilere yanıt verdiği "Fonti della gnoscologia vichiana" (Vico'nun Bilgi Teorisinin Kaynakları) bölümüne bakınız.

Madde 200. *Antonio Labriola.*

1. Antonio Labriola için bkz. Defter 1, Madde 44, not 51.

2. Hegel ve Marx'a dönmeden önce "Herbartçı olan" Antonio Labriola, Johann Friedrich Herbart'ın (bkz. Defter 8, Madde 168, not 1) felsefesinden (özellikle de pedagojik teorilerinden) etkilenmişti.

3. Benedetto Croce, *Conversazioni critiche*, 2. Cilt, (Bari: Laterza, 1918), s. 60-61. Turi'de iken Gramsci'nin elinde bir kopyası vardı. Bu alıntıya dair ortaya koyduğu eleştirel görüşlerinde Gramsci, Croce'nin metnin devamında yaptığı yorumları da hesaba katar gibidir: "Problem burada yatıyor. Mesele kültür konseptini reddetmek değil kültürü yaymanın uygun ve etkili bir yolunu bulmak için onu doğru bir şekilde tanımlamaktır. Bazen bu *odi profanum vulgus* yöntemini ve halkı kendini buna değer kılana dek dışarıda tutarak bilim tapınağının eşiğinden şiddetle uzaklaştırmayı gerektirir" (s. 60).

4. Bkz. Antonio Labriola, *Scritti varii editi e inediti di filosofia e politica*, (Bari: Laterza, 1906), s. 432-41. Gramsci'nin bahsettiği röportaj "Il ritardo storico della borghesia italiana e le vie dell'espansione coloniale" (İtalyan burjuvazisinin tarihsel geri kalmışlığı ve kolonyal genişleme yolları) başlığı altında 13 Nisan 1902 (Gramsci'nin tahmin ettiği gibi 1903 değil) tarihli *Giornale d'Italia*'da yayımlanmıştı. Labriola, İtalya'nın diğer Avrupa ülkelerinin çoktan dâhil olduğu ve geri kalmış ulusların gelişimine katkıda bulunabilecek bir girişimden uzak kalmaması gerektiğini savunarak İtalya'nın Libya'yı işgalini destekliyordu.

5. Giovanni Gentile ve eğitim reformu için bkz. Defter 1, Madde 15, not 1; Defter 4, Madde 50, not 1; Defter 4, Madde 53, not 6.

6. Bkz. Defter 8, Madde 53, not 1.

Bertrando Spaventa için bkz. Defter 4, Madde 56, not 5.

7. *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı*'nın giriş kısmında Marx şöyle yazar: "Bugünün rezilliğini dünün rezilliğiyle meşrulaştıran bir okul, kamçıya karşı serflerin her bir çığlığını sırf o kamçı zaman içinde değer kazanmış, kadim ve tarihsel olduğu için isyancı olarak niteleyen bir okul, tarihin kendisine aynen İsrail Tanrısı'nın Musa'ya gösterdiği gibi kendi *ardılını* gösterdiği bir okul *-tarihsel hukuk okulu-* şayet Alman tarihinin bir ürünü olmasaydı, bu sayede kendisi Alman tarihini icat etmiş olurdu" (K. Marx ve F. Engels, *Collected Works*, Cilt 3, *1843-1844*, [New York: International, 1975], s. 177). Gramsci bu metne Turi'de iken elinde bulunan Marx yazıları seçkileri ve derlemelerinden ulaşmıştı.

8. Bu muhtemelen Rusya'da 1919-20'de oluşturulan ve oldukça kısa ömürlü bir deney olan "emek orduları"na bir göndermedir. Defter 4, Madde 52'de ise Gramsci, Troçki'nin askeri bir emek örgütlenmesi modeline eleştirel yaklaşır.

Madde 201. Halkın El Kitabı. *Sanat Üzerine.*

1. Sanatta biçim ve içerik meselesi üzerine Bukharin şöyle yazar: "Biçimden ayrı tutulması neredeyse imkânsız olan içerik ("konu") sanat tarihinden de rahatça anlaşılabileceği gibi bariz bir şekilde toplumsal çevre tarafından belirlenmektedir" (*Historical Materialism: A System of Sociology*, [Ann Arbor: University of Michigan Press, 1969], s. 194).

Madde 203. *Tarih ve Anti Tarih.*

1. Bu konu için özellikle Defter 1, Madde 28 ve Defter 3, Madde 135'te Gramsci'nin Adriano Tilgher imzalı *Storia e antistoria* adlı kitabı hakkındaki gözlemlerine bakınız. Croce'nin "Antistoria"sı için ise Defter 6, Madde 10'a bakınız.

Madde 204. *Felsefe Çalışmasına Giriş.*

1. Gramsci bu parantez içi referansı bu maddeyi yazdıktan sonra eklemiş. Burada sonradan başladığı bir defterde bulunan ve bu edisyonda Defter 10, 1, Madde 17'ye tekabül eden bir sayfaya atıfta bulunuyor.

Madde 205. *Mekanik Determinizm ve Eylem İradesi.*

1. Bkz. D. S. Mirsky, "The Philosophical Discussion in the C.P.S.U. in

1930-31," *Labour Monthly* 13, no. 10, (Ekim 1931): s. 649-56. Bu makale hiç şüphesiz Gramsci'nin büyük ilgisini çekmişti. Ona özellikle idealist bir akım ile onun Bukharin'e yönelttiği eleştirinin büyük kısmını kaplayan "mekanik" düşünce ekolü arasında bir çatışma yaşadıkları için doğrudan ilgilendiği Sovyetler Birliği'ndeki teorik tartışmalar ve çatışmalar hakkında bilgi sağlamıştı. Hapishanedeki sansür sistemi Gramsci'nin komünist ya da sosyalist yayınlar almasını neredeyse imkânsız kılıyordu. Piero Sraffa sayesinde aldığı *Labour Monthly* ise -belki de denetçi İngilizce bilmediği için- bir şekilde içeri sızmıştı. Gramsci anlaşılır bir şekilde temkinli idi: Mirsky'nin makalesinin başlığını yazmamış (bu nedenle Gramsci yazılarından oluşan birçok edisyonda bu konu keşfedilememiştir) ve makalenin içeriğini oldukça belirsiz terimlerle aktarmıştır. Aşağıdaki bölümlerden de anlaşılacağı üzere, Mirsky'nin Sovyetler Birliği'nde kopan felsefi kavgalar ve bunların siyasal yansımaları hakkındaki yazıları Gramsci'nin kendi felsefi analizleri ve iki uçlu materyalizm ve idealizm eleştirileri açısından oldukça önemliydi:

> *Under the Banner of Marxism* [dergisi], başını A. M. Deborin'in çektiği ve "felsefi önderlik" olarak bilinegelmiş profesyonel felsefecilerin yayını haline dönüştü... Bir süreliğine onun [yani Deborin'in] felsefi üstünlüğü rakipsiz kaldı (mekanikçiler haricinde) ve onun konumunun en hafif tabirle hiçbir şekilde gerçek Marksizm ile benzerlik taşımadığının herkes tarafından kabul edilmesi ise ancak 1930'daki büyük Bolşevikleşme dalgasıyla birlikte oldu... "Teori ile pratiğin birliği" elbette Marksizmin temel bir unsuru olmaya devam etti ancak pratik işçilerin bu prensip üzerine teorik bir yolla ısrarcı olmaya vakitleri yok iken Deborin gibi teorisyenler bu prensibe teorik bağlılık sergilemekle yetinmekteydiler.
>
> Diğer taraftan Deborinciler "mekanikçilerle", yani büyük oranda Komünist Partiye katılmış olan ancak tüm sıradan burjuva bilimcileri gibi her tür felsefeye yapısal olarak karşı çıkan bilim adamlarının oluşturduğu felsefeci olmayan materyalistlerle çatışma konusunda iyi iş çıkardılar. Mekanikçileri sloganı "bilim kendisinin felsefesidir" şeklindeydi... Bunların yetersiz felsefi donanımı onları mekanik teorilerinin ve Bukharin'in mekanik ve anti diyalektik sahte Marksizmi ile özdeş olmalarının siyasal sonuçlarını fark etmelerini önlüyordu... Deborin ve takipçileri, Mekanikçilerin yanı sıra Bukharin'in de teorilerinin anti Marksist karakterlerini ortaya çıkarmakla çok iyi bir iş yapmış oldu-

lar. Bu konudaki gerçek hizmetleri, onların da tam aksi bir yöne, Marksizm'den tamamen farklı bir şeye sapmış oldukları gerçeğini bir süreliğine gizledi.

Mekanikçiler diyalektiği göz ardı etmiş veya reddetmiş olsalardı ve ne devrimci pratiği açıklamaya yeter ne de fizik bilimindeki son gelişmelerle tutarlı olan bir Materyalizmi savunmuş olsalardı Deborin Diyalektiğin Materyalizmden farklı olduğunu defalarca tekrar ederek diyalektik Materyalizmin yerine maddi içerikten yoksun ve dolayısıyla gerçek anlamda idealist bir diyalektik skolastisizm getirmeye meylederdi... Hegel'e (diyalektiği baş aşağı duran ve Komünizm için kullanılmadan evvel ayakları üzerine oturtulması gereken) yönelik eleştirel olmayan bir bakış açısı "felsefi önderliğin" karakteristik bir etmeni haline gelmişti.

Hem mekanikçiler hem de Deborinciler gerçek Marksizmden sapmayı temsil ediyorlardı ve bu sınıf mücadelesindeki görece sükûnet esnasında hoş görülebilirdi fakat 1929-30'daki büyük Sosyalist atak esnasında yaratılan koşullarda hoş görülmesi imkânsızdı...

Diğer ideolojik sektörler gibi felsefe sektörünün de revizyondan geçirileceğinin işareti Stalin'in Aralık 1929'daki söyleviyle verildi... Genç felsefeciler (Felsefe ve Doğa Bilimi Kızıl Profesörler Enstitüsünden) düşüncelerindeki aşırı soyutluk ve teori ile pratiği birleştirme eksikliği üzerinden Deborin'e saldırdılar... Tartışmanın örgütsel sonucu ise *Under the Banner of Marxism* editör kurulunun revizyonu oldu. Yeni kurul genel düzlemde kalabilen ve Deborincilerin soyut skolastisizminin yerine Marx, Lenin ve Komünist Partinin sahici diyalektik materyalizmini getirebilen kişilerden oluşturuldu. (s. 651-53).

Gramsci, D. S. Mirsky'nin iki makalesini daha okumuştu: "Il posto di Dostojevskij nella letteratura russa" (Dostoyevski'nin Rus Edebiyatı'ndaki Yeri), *La cultura* 10, no. 2, (Şubat 1931): s. 100-115; "Bourgeois History and Historical Materialism" (Burjuva Tarihi ve Tarihsel Materyalizm), *Labour Monthly* 13, no. 7, (Temmuz 1931): s. 453-59. Gramsci, Tatiana Schucht'a (ve dolaylı olarak Piero Sraffa'ya) gönderdiği 3 Ağustos 1931 tarihli mektubunda her iki makaleden de bahsetmekte ve Mirsky üzerine birtakım övgü dolu yorumlarda bulunmaktadır:

•

Prens Mirsky'nin tarih ve tarih yazımı teorisi üzerine makalesine hızla göz attım ve makalenin oldukça ilginç ve değerli olduğunu gördüm. Birkaç ay önce *Cultura*'nın Dostoyevski'ye adan-

mış özel sayısında Mirsky'nin Dostoyevski üzerine yazdığı makaleyi okumuştum. Bu makale de oldukça keskindi ve Mirsky'nin ciddi bir zekâ ve kavrayışla tarihsel materyalizmin en azından merkezinde yer alan bir parçasında ustalaşmış olması şaşırtıcıydı. Sanıyorum onun bilimsel tutumu, geçen yüzyılın sonunda ve yenisinin başında pozitivizmin kazandığı popülerlik sonucunda tarih teorisi üzerine çalışmalara asalakça nüfuz etmiş belli ön yargılardan ve kültürel kabuklardan bağımsız olduğu sürece dikkate ve incelemeye değer olacaktır. (Antonio Gramsci, *Letters from Prison*, ed: F. Rosengarten, çev: R. Rosenthal, [New York: Columbia University Press, 1994], 2: s. 51).

Babası 1904-1905 arasında Rusya'nın içişleri bakanlığını yapmış bir aristokrat olan Dimitri Petrovic Svyatopolk-Mirsky (1890-1939) Birinci Dünya Savaşı ve Rus İç Savaşı'nda (karşı devrimci saflarda) yer aldı, İngiltere'ye göç etti ve 1922-1932 arasında Londra'daki Kings College University'de Rus Edebiyatı derslerine girdi. Genel olarak edebiyat ve Rusya'nın durumu üzerine yazılar kaleme aldı ve dönemin önde gelen Avrupalı yazarları ve aydınlarıyla yakın ilişkiler kurdu. En iyi bilinen çalışması olan *A History of Russian Literature* (Rus Edebiyatı Tarihi) ilk olarak 1926'da basıldı. Sonradan Komünist olan Mirsky 1932'de Sovyetler Birliği'ne döndü, 1937'de tutuklandı ve Gulag'da öldü.

Madde 206. *Lange'ın Materyalizm Tarihi.*

1. Gramsci, Alman neo-Kantçı felsefeci ve sosyalist Friedrich Albert Lange'in (1828-75) *Geschichte des Materialismus und Kritik seiner Bedeutung in der Gegenwart*, gözden geçirilmiş baskı, 3 cilt, (Leipzig: Baedeker, 1873-75) adlı 1866 tarihli eserinden bahsediyor. Gramsci, Lange'in eserinin Fransızca tercümesinden (ikinci baskıdan çevrilen) faydalanmış olabilir: *Histoire du matérialisme et critique de son importance à notre époque*, çev: B. Pommerol, 2 Cilt, (Paris: Reinwald, 1877-79).

2. Gramsci, George V. Plekhanov'un *Fundamental Problems of Marxism*, çev: Eden Paul ve Cedar Paul, (New York: International, 1929) adlı eserindeki bir görüşü aktarıyor: "Kamuoyunda ve bilim dünyasında materyalizmin özü ve tarihi hakkında tamamen yanlış bir fikri yaymak için elinden geleni yapan F. A. Lange, Feuerbach'ın hümanizmini materyalist bir doktrin olarak görmeyi reddeder. Lange'in örneğini, Rusya ve başka yerlerde Feuerbach üzerine yazan neredeyse tüm yazar-

lar takip etmiştir" (s. 5). Plekhanov'un kitabı ilk olarak 1908'de Rusya'da basıldı. Turi'de iken Gramsci'nin elinde Fransızca tercümesi vardı: *Les questions fondamentales du marxisme* (Paris: Éditions Sociales Internationales, 1927).

George V. Plekhanov için bkz. Defter 3, Madde 31, not 4.

3. Lange'in kitabının Milano'daki Athena Yayınevi tarafından duyurulan İtalyanca tercümesi hiç basılmadı. Gramsci'nin bu maddede parantez içinde işaret ettiği gibi sonunda bir çevirisi yayımlandı: *Storia critica del materialismo*, 2 cilt, çev: Angelo Treves, (Milano: Monanni, 1932).

Madde 207. *Terminoloji Sorunları.*

1. Bu, Marx'ın *Ekonomi Politiğin Eleştirisi*'nin önsözünde belirttiği "sivil toplumun anatomisi politik iktisat içinde aranmalıdır" şeklindeki görüşünün neredeyse doğrudan aktarımıdır. Bkz. Karl Marx, *A Contribution to the Critique of Political Economy*, ed. Maurice Dobb, çev. S. W. Ryazanskaya (New York: International, 1970), s. 20.

2. Burada da Gramsci, Marx'ın *Ekonomi Politiğin Eleştirisi*'nin önsözünde yazdıklarını aktarıyor: "Nasıl bir birey kendisi hakkında düşündükleri üzerinden yargılanmazsa, bir dönüşüm süreci de sahip olduğu bilinç üzerinden yargılanamaz" (s. 21). Gramsci'nin tam bu konuda Defter 1, Madde 113 ve Defter 10, 11, Madde 41'de ortaya koyduğu görüşlere de bakınız.

Madde 208. *Ulusal Kültürlerin [Karşılıklı] Tercüme Edilebilirliği.*

1. *Kutsal Aile*'deki söz konusu bölüm ve Gramsci'nin mektuplarından birinde bunun üzerine etraflıca tartışması Defter 1, Madde 44, not 38'de bulunabilir.

Alıntı, Giosuè Carducci'nin 1871'de yazdığı "Versaglia" (Versailles) şiirinin 51-52. dizelerinden yapılmıştır. Şiir, Carducci'nin 1880'lerden başlayarak çok sayıda baskı yapan *Giambi ed Epodi* adlı kitabında yer almaktadır.

Giosuè Carducci için bkz. Defter 1, Madde 44, not 17.

2. *Kutsal Aile* ve *Feuerbach Üzerine Tezler*'de bulunan fikirlerin bir kaynağı olarak Hegel için açılmış parantez ve sonuç cümleleri dışında bu maddedeki tüm içerik Turi'de iken Gramsci'nin elinde bulunan şu kitaptan alınmıştır: "La preistoria di un paragone" (Bir Karşılaştırmanın

Prehistoryası), Benedetto Croce, *Conversazioni critiche*, 2. Cilt, (Bari: Laterza, 1918), s. 292-94.

3. Derek Boothman, "Heine'ye ait bölümün Kant'ın *Prolegomena to Any Future Metaphysics* (ed: P. Carus, Londra, 1902) adlı eserine yazılan Ek'te bulunabileceğine" işaret eder: "Ey mağrur eylemciler, şunu aklınıza kazıyın, sizler en mütevazı inziva yerlerinden dahi size kaçınılmaz görevler atfeden düşünce insanlarının bilinçsiz araçlarından başka bir şey değilsiniz. Maximilian Robespierre aslında Jean-Jacques Rousseau'nun elinden başka bir şey değildi" (*Further Selections from the Prison Notebooks*, ed: ve çev: D. Boothman, [Minneapolis: University of Minnesota Press, 1995], s. 560, not 39).

4. *Lectures on the History of Philosophy*'nin (Felsefe Tarihi Dersleri) "Recent German Philosophy" (Yakın Tarihli Alman Felsefesi" adlı üçüncü bölümünün girişi şu şekildedir:

> Kant, Fichte ve Schelling felsefesinde, şu son günlerde Almanya'da aklın ilerlediği devrim yazılı olarak düşünülmüş ve ifade edilmişti. Bu felsefelerin sırası düşüncenin izlediği çizgiyi gösterir. En derin özü tarih felsefesinde gizli olan dünya tarihinin bu büyük evresinde sadece iki ulus, Almanlar ve Fransızlar bir rol üstlenmiştir ve bu onların mutlak muhalefetine rağmen ya da daha doğrusu bu kadar muhalif oldukları için gerçekleşmiştir. Diğer uluslar, hükümetleri ve halkları aracılığıyla aynı şekilde davranmış olsalar da aynı oranda gerçek bir içe doğru rol üstlenmemişlerdir. Almanya'da bu prensip düşünce, ruh, Nosyon olarak; Fransa'da ise gerçeklik biçiminde ortaya çıkmıştır. Almanya'da gerçeklik bize hem dış koşulların bir gücü olarak hem de aynısına karşı bir tepki olarak gelmektedir. (G. W. F. Hegel, *Lectures on the History of Philosophy*, çev: E. Haldane ve F. H. Simson, [Londra: Kegan Paul, 1892-96], 3: s. 409).

5. *Tarih Felsefesi*'nde Hegel şöyle yazar:

> Bu soyut İrade'nin kendini geliştirdiği metafiziksel süreç kesin bir Özgürlük formuna ulaşarak Haklar ve Ödevler'in evrilmesine sebep olmuş olsa da şimdi bunu tartışmanın sırası değildir. Aynı prensibin Almanya'da Kantçı felsefede spekülatif farkındalık sağladığını kaydetmek gerekir. Buna göre Özbilincin, Ego'nun basit birliği mutlak bağımsız Özgürlüğü oluşturur ve tüm genel konseptlerin -yani Düşünce ile detaylandırılan tüm

> konseptlerin- kaynağıdır. Teorik Mantık ve aynı şekilde özgür ve saf İrade olarak tüm pratik sonuçların [ya da konseptlerin] en yükseği olan Pratik Mantık. İradenin Rasyonalitesi kişinin kendini saf Özgürlük içinde tutmasından -bir şeyi ama sadece o şeyi istemek- başka bir şey değildir. Salt Hak uğruna Hak, salt Ödev uğruna Ödev. Almanlar arasında bu görüş durgun teoriden başka bir şekle bürünmemiştir. Fransızlar ise ona pratik bir anlam kazandırmak istemişlerdir. Dolayısıyla iki soru belirmektedir: Neden bu Özgürlük prensibi sadece formel düzeydedir? Ve neden Almanlar değil de sadece Fransızlar bunu gerçeğe dönüştürme yoluna gitmişlerdir? (G. W. F. Hegel, *The Philosophy of History*, çev: J. Sibree, [New York: Dover, 1956], s. 443; ara çizgiler orijinaldir).

6. Söz konusu bölüm Defter 1, Madde 44, not 38'de bulunabilir.

7. Referans *Feuerbach Üzerine Tezler*'in on birincisi içindir: "Filozoflar dünyayı farklı şekillerde *yorumladılar*; oysa sorun onu *değiştirmektir*" (K. Marx ve F. Engels, *Collected Works*, Cilt 5, *1845-1847*, [New York: International, 1975], s. 8).

8. *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı*'nın giriş bölümünde Marx şöyle yazar:

> En tutarlı, en zengin ve en son haline Hegel ile ulaşmış *Alman devlet ve hukuk felsefesinin* eleştirisi hem modern devlet ve onunla ilişkili gerçeklik hakkında hem de bir *bilim* seviyesine yükseltildiğinde bizzat *spekülatif hukuk felsefesi* olan şeyin en bilindik, en evrensel tezahürü olarak bugüne değin *uygulanmış Alman siyasal ve hukuki bilinci*nin kararlı bir şekilde inkârının eleştirel bir analizidir. Şayet spekülatif hukuk felsefesi, modern devlete yönelik o abartılı soyut *düşünüş*, gerçekliği öte yakada kalmış bu düşünüş, Ren'in öte yakasında sadece Almanya'da muhtemel idiyse, *gerçek insanı* göz ardı eden *Alman* modern devlet düşüncesi-imajı da sırf bizzat modern devlet de *gerçek insanı* göz ardı ettiği ya da insanın *bütününü* sadece hayal gücünde tatmin ettiği için muhtemel idi. Siyaset alanında diğer ulusların *hayata geçirdiği* şeyleri Almanlar *düşündüler*. Almanya onların *teorik bilinci* idi. (K. Marx ve F. Engels, *Collected Works*, Cilt 3, *1843-1844*, [New York: International, 1975], s. 181).

9. Bertrando Spaventa'nın "Paolottismo, positivismo e razionalismo" (Bağnazlık, Pozitivizm ve Rasyonalizm) başlıklı yazısı felsefe yazıları

derlemesine de dâhil edilmiştir: *Scritti filosofici*, ed: Giovanni Gentile, (Napoli: Morano, 1900).

Bertrando Spaventa için bkz. Defter 4, Madde 56, not 5.

Madde 209. *Din, Piyango ve Halkın Afyonu.*

1. Matilde Serao'nun *Il paese di cuccagna* (Milano: Treves, 1891) adlı romanı yakın tarihlere kadar çok sayıda baskı yapmıştır. İngilizceye de *The Land of Cockayne* (Londra: Heinemann, 1901) adıyla çevrilmiştir. Roman çağdaş Napoli'de geçmektedir ve şehri kasıp kavuran ve her toplumsal katmandan insanların hayatlarını mahveden bir piyango çılgınlığı hakkındadır.

Matilda Serao (1856-1927) kariyerine Roma'ya göç etmeden evvel Napoli'de gazeteci olarak başladı. Roma'da Edoardo Scarfoglio ile tanıştı ve evlendi (bkz. Defter 4, Madde 68, not 1). Birlikte *Corriere di Roma*'yı çıkardılar ve 1892'de Napoli'de günlük *Il mattino*'yu çıkarmaya başladılar. 1904'te Serao (Scarfoglio'dan ayrılmıştı) yine Napoli'de *Il giorno*'yu çıkardı. Düzenli gazete yazıları ve makalelerinin yanı sıra Serao içlerinden *Il paese di cuccagna*'nın tartışmasız en başarılı olduğu bir dizi roman ve kısa hikâye de yazdı. Eserlerinin birçoğu 1980'lerden itibaren yeniden basılmıştır.

2. *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı*'nın giriş bölümünde Marx şöyle yazar: "Din ezilen yaratıkların iç çekişidir, kalpsiz bir dünyanın kalbidir, ruhsuz koşullardaki ruhtur. Din halkın afyonudur" (K. Marx ve F. Engels, *Collected Works*, Cilt 3, *1843-1844*, [New York: International, 1975], s. 175).

3. "Genelde kınanan bu düşkünlük üzerine hiç etraflı bir araştırma yapılmadı. Hiç kimse onun fakirlerin afyonu olduğunu fark etmedi. Dünyanın en kudretli perisi olan piyango büyülü umutları harekete geçirmedi mi? Kumarbazları altın külçelerine ve zevklere yaklaştıran rulet tekerinin dönüşü göz açıp kapayana dek bitiverirdi. Piyango ise görkemli ışığını beş tam gün boyunca yayıyor. Bugün kırk kuruşa sizi beş gün boyunca mutlu eden ve medeniyetin içerdiği tüm zevkleri bahşeden -en azından hayalinizde- başka hangi toplumsal güç var ki?" (Honoré de Balzac, *A Bachelor's Establishment*, çev: Eithne Wilkins, [New York: Farrar Strauss, 1952], s. 50).

Gramsci tarafından bu maddenin başında Balzac'ın romanından Fransızca olarak alınan bu bölümün kaynağı şudur: Benedetto Croce, *Con-*

versazioni critiche, 2. Cilt, (Bari: Laterza, 1918).

4. Matilde Serao, *Il ventre di Napoli*, (Milano: Treves, 1884). Bu kitapçık Napoli'deki hayat ve adetler üzerine şehrin sefil taraflarını (ya da başlıktaki gibi "Napoli'nin Göbeğini") duygu katmaksızın tasvir eden bir makaleler derlemesidir.

5. Bu bölümlerin alındığı Croce imzalı "Matilde Serao" makalesi yazarın edebi eleştiriler derlemesinin üçüncü cildinde yer almaktadır: *La letteratura della nuova Italia*, (Bari: Laterza, 1915), s. 33-72.

6. Paul Lafargue, "Karl Marx, souvenirs personnels," *Karl Marx homme, penseur et révolutionnaire*, ed: D. Riazanov, (Paris: Éditions Sociales Internationales, 1928), s. 109-33. Alıntı 114. sayfadandır. İngilizcesi için bkz. Paul Lafargue, "Personal Recollection of Karl Marx," *Karl Marx: Man, Thinker, and Revolutionist: Symposium*, ed: D. B. Ryazanoff, (New York: International, 1927), s. 185.

7. Gramsci kendi el yazmasının sayfa numarasını kastediyor. Bu defterdeki Madde 228'e bakınız.

Madde 210. *Tarih ve Anti Tarih.*

1. "Sudden Changes in Nature and History" (Doğa ve Tarihteki Ani Değişimler) başlıklı makalesinde George V. Plekhanov, değişim ve evrim tartışması içerisinde Hegel'in *Science of Logic* (Mantık Bilimi) eserinden kapsamlı bir alıntı yapıyor:

> Ilımlılık ve titiz düzen dogmasını benimseyen her türden "aşamacı" Alman felsefesinin uzun zaman önce açığa çıkardığı bu fenomeni anlayamaz. Burada, başka aşamalarda da olduğu gibi, "devrimci faaliyet" tutkusuyla suçlanamayacak Hegel'den alıntı yapmamız gayet yerinde olacaktır. Hegel şöyle yazıyor: "Bir şeyin görünüşü ya da kayboluşu nosyonu, aşamalı bir görünüş ve kayboluş nosyonudur. Yine de, sadece bir miktardan diğerine değil aynı zamanda nicelikten niteliğe değişimler anlamına da gelen oluş dönüşümleri vardır. Böyle bir dönüşüm bir "aşamalı oluş" kesintisidir ve bir öncekinden niteliksel olarak farklı olmaya sebep olur. Bir "aşamalı oluş" kesintisi olan her an evrim çizgisinde bir sıçrama gerçekleşir ve bundan sonra bir fenomenin yerini bir başkası alır. Aşamalılık teorisinin altında yatan fikir, onun görünüşünü yaratan şeyin hâlihazırda etkin bir şekilde var olduğu ve sırf çok küçük olduğu için algılanamadığı fikridir. Aynı şekilde, bir fenomenin aşamalı kayboluşundan bahsettiğimizde de

> kendimize bu kayboluşun bitmiş bir olgu olduğunu ve eskisinin yerini alan fenomenin hâlihazırda var olduğunu ama ne birinin ne de ötekinin henüz algılanabilir olduğunu söylemiş oluruz... Bu şekilde, tüm görünüşleri ve kayboluşları gerçekten bastırırız... Bir fenomenin dönüşümün aşamalılığı tarafından gösterilmesini ya da kaybedilmesini açıklamak komik derecede totolojiktir zira aslında görünme ya da kaybolma sürecinde olan şeyin çoktan göründüğünü ya da kaybolduğunu sanırız." (*Wissenschaft der Logik*, Cilt 1, s. 313-314, 1812 Nuremberg baskısından.) Bu, Devletin kökenini açıklamak zorunda olduğunuzda aşamalı olarak genişleyen Devletin mikroskobik örgütlenmesini hayal ettiğinizi ve insanları onun varlığından enine boyuna haberdar ettiğinizi söylemeye eş değerdir... Hegel'in en önemli meziyetlerinden biri bu absürtlüklerin evrimi doktrinini arındırmış olmasıdır. (G. Plekhanov, *Fundamental Problems of Marxism*, çev: Eden Paul ve Cedar Paul, [New York: International, 1929), s. 104-5).

Gramsci'nin elinde Plekhanov'un kitabının Fransızca tercümesi vardı: *Les questions fondamentales du marxisme*, (Paris: Éditions Sociales Internationales, 1927).

George V. Plekhanov için bkz. Defter 3, Madde 31, not 4.

2. Francesco De Sanctis'in Peder Bresciani'nin *Veronalı Yahudi* romanı için yazdığı makaleye bakınız: "L'Ebreo di Verona del padre Bresciani", *Saggi critici*, ed: P. Arcari, (Milano: Treves, 1924), 1: s. 91-115. Turi'de iken Gramsci'nin elinde bu kitap bulunmaktaydı.

Francesco De Sanctis için bkz. Defter 1, Madde 96, not 3.

Madde 212. *İktisat Tarihi Çalışmaları.*

1. Bkz. Defter 1, Madde 29, not 5.

2. Bkz. Edwin R. A. Seligman, *The Economic Interpretation of History*, (New York: Columbia University Press, 1902). Gramsci, bu kitabın giriş kısmı Georges Sorel tarafından yazılmış Fransızca versiyonundan faydalanmış olmalı: *L'interprétation économique de l'histoire*, (Paris: Rivière, 1907). Buna göre, Gramsci'nin Seligman'ın kitabına dair yorumlarının esin kaynağı da Madde 210'da sözü geçen Plekhanov kitabındaki bir bölüm olmalı. Seligman için Plekhanov şöyle yazıyor:

> Öte yandan, her araştırmacının Marksist yöntemden elde edebileceği avantajlar öyle büyüktür ki başka açılardan çağımızın

"ortak yalanına" saplanmış kişiler bile bunu açıkça telaffuz etmektedirler. Bu kişiler arasında, mesela 1902 tarihli *The Economic Interpretation of History* adlı kitabın Amerikalı yazarı Seligman'ı sayabilirim. Seligman diğer bilimsel araştırmacıların materyalizm teorisinden kaçınmasına neden olan şeyin o teoriden Marx tarafından yapılan sosyalist indirgeme olduğunu dürüstçe kabul etmektedir. Seligman, öte yandan, yumurtaları kırmadan omlet yapabileceğimizi, "kişinin aşırı bir bireyci olarak kaldığı halde bir 'iktisadi materyalist' olabileceğini" düşünmektedir. Seligman sözlerini şöyle sürdürür: "Marx iktisadının kusurlu olabileceği olgusunun onun tarih felsefesinin doğruluğu ya da yanlışlığıyla bir alakası yoktur."

Gerçekte, Marx'ın iktisadi görüşleri ile tarihsel görüşleri fazla iç içe geçmiştir... Yine de Seligman'ın da materyalizmden korkacak denli yeterince "saygılı" olduğunu eklemeliyim. Bu iktisadi materyalizm savunucusu, "bizzat Hristiyanlığı salt iktisadi olgularla açıklamaya çalışan" kişiler tarafından meselelerin tahammül edilemez bir sınıra itildiğini düşünmektedir... Her şeye rağmen Seligman'ın kitabının yazılmış olduğu gerçeği ve yazarın çekincelerinin doğası, tarihsel materyalizmin en sonunda tarihe bakış açılarını bir düzene oturtma umutlarını henüz tam olarak yitirmemiş burjuva ideologlar tarafından benimseneceği inancı için bir zemin sağlamaktadır. (G. Plekhanov, *Fundamental Problems of Marxism*, çev: Eden Paul ve Cedar Paul, [New York: International, 1929), s. 82-84).

Plekhanov, *Karl Marx homme, penseur et révolutionnaire*, ed: D. Riazanov, (Paris: Éditions Sociales Internationales, 1928) adlı eserin antolojisine dâhil edilmiş "Karl Marx" makalesinde de (ilk olarak 1 Mart 1903'te *Iskra*'da basıldı) Seligman'ı ele almaktadır.

3. *Fundamental Problems of Marxism*'de (s. 69-70) Plekhanov; Jacques Thierry, François Mignet ve François Guizot'un tarih yazımı eserlerinin sonradan Marx tarafından "keşfedilecek" materyalist tarih konseptinin bir öncülü olarak tanımlandığı Engels imzalı mektuptan alıntı yapıyor.

François Guizot için bkz. Defter 7, Madde 85, not 1.

Jacques Thierry için bkz. Defter 7, Madde 50, not 6.

François Mignet (1796-1884) bütün enerjisini gazetecilik aracılığıyla siyasete harcamak amacıyla Avignon Üniversitesindeki hocalık görevini bıraktı. Kuruluşuna yardımcı olduğu *Le national* gazetesi üzerinden 1830 Temmuz Devrimi'nde 10. Charles'ın uyguladığı baskıcı önlemle-

re karşı sürdürülen ve Louis-Philippe'nin tahta çıkmasıyla sonuçlanan protestoları destekledi. Mignet akademisyenliğe döndükten sonra içlerinde bir Fransız Devrimi tarihinin de bulunduğu geniş çaplı bir tarihsel çalışma külliyatına imza attı.

4. Henri Pirenne için bkz. Defter 5, Madde 68, not 2.

Ustica'dan yolladığı bir mektupta Gramsci, Tatiana Schucht'tan kendisine Henri Busson, Joseph Fèvre ve Henri Hauser imzalı *Les principales puissances d'aujourd'hui* (Paris: Alcan, 1924) kitabını göndermesini istiyor. Turi'de iken elinde Henri Sée'nin *Matérialisme historique et interprétation économique de l'histoire* (Paris: M. Giard, 1927) kitabı vardı.

5. İthalat mallarına gümrük tarifesi uygulanmasını savunan Alman iktisatçı Friedrich List (1789-1846) 1825'te ABD'ye göç etti ve orada *Outlines of American Political Economy* (Philadelphia, 1827) kitabını yazdı. 1834'te Almanya'ya döndü ve bir dizi finansal başarısızlığın ardından Fransa'ya göç etti ve *Das nationale System der politischen Oekonomie* (1841) adlı meşhur eserini bitirdi. Bu eser İngilizceye *The National System of Political Economy* (Philadelphia, 1856) adıyla çevrildi.

6. Marksist düşüncenin etkisi Werner Sombart'ın (1863-1941) *Der moderne Kapitalismus* (1902) gibi daha eski eserlerinde oldukça belirgindir. Sombart kariyeri süresince giderek daha muhafazakârlaştı ve 1930'ların ortalarıyla birlikte Nazi ideolojisini benimsedi. En ilginç çalışmalarından biri olan (ilk olarak 1911'de basılan ve 1913'te İngilizceye tercüme edilen) *The Jew and Modern Capitalism*'de Sombart, Max Weber'in kapitalizmin ruhunun Protestan etiğin doğal sonucu olduğu şeklindeki tezine karşı çıktı. Bunun yerine kapitalizmin Kuzey Avrupa'daki Protestan ülkelere oraya Katolik zulmünden kaçmak için göç etmiş Yahudiler tarafından getirildiğini iddia etti.

7. Gian Domenico Romagnosi için bkz. Defter 6, Madde 113, not 3.

Carlo Cattaneo için bkz. Defter 2, Madde 22, not 4.

Madde 213. *Felsefe Çalışmasına Giriş.*

1. "Individualismo pagano e individualismo cristiano" (Pagan Bireycilik ve Hristiyan Bireycilik), *La civiltà cattolica* 83, no. 1, (5 Mart 1932): s. 409-23. Alıntı yapılan bölüm sayfa 422'dedir.

2. Bkz. Benedetto Croce, "Religione e serenità" (Din ve Zihinsel Huzur), *Etica e politica*, (Bari: Laterza, 1931). Croce'nin bu kısa makalesinin açılış paragrafı Defter 7, Madde 1, not 9'da tercüme edilmiştir.

Madde 214. Halkın El Kitabı. *Estetik ve Edebi Eleştirellik Tespitleri.*

1. Gramsci, sürekli olarak *Halkın El Kitabı* adıyla andığı *Historical Materialism: A System of Sociology* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1969) kitabının "Society and Nature" başlıklı bölümünde yer alan bir konuyu desteklemek için Nikolai Bukharin'in Goethe'nin "Prometheus" şiirini kullanmasından söz ediyor. Söz konusu bölüm şöyle başlıyor: "İnsanoğlunun doğa üzerindeki artan gücünün, insanoğlunun *aktif* gücünün şairane bir ifadesi Goethe tarafından 'Prometheus' şiirinde dile getirilmiştir" (s. 122). Bukharin daha sonra (Gramsci'nin de bu maddede aktardığı) şiirin ilk dörtlüğünü aktarıyor ve şöyle yazıyor: "Dolayısıyla doğal koşullardaki farklılıkların farklı ulusların farklı evrimini açıklayacağı ama bir toplumun izlediği evrim çizgisini açıklamayacağı açıktır" (s. 123).

2. Bu, Engels'in 21 Eylül 1890'da Joseph Bloch'a yazdığı mektuba bir göndermedir. Bu mektup Defter 4, Madde 26, not 1'de görülebilir.

3. Bu maddenin geri kalanında Gramsci, Leonello Vincenti'nin "Prometeo" adlı makalesinden faydalanmaktadır: *Leonardo* 3, no. 3, (Mart 1932): s. 97-101. Alıntılardaki italikler ve parantezler Gramsci'ye aittir.

"Prometheus" şiirinin Gramsci'nin çeviri egzersizlerine ayırdığı defterlerden birinde (Valentino Gerrata'nın tasnifi ile Defter C) Almancadan çevirdiği Goethe şiirlerinden biri olduğunu kaydetmek gerekir. Gramsci'nin çevirileri Goethe'nin *Über allen Gibflen Goethes Gedichte im Rahmen seines Lebens*, (Münih: Wilhelm Langewiesche-Brandt, 1922) adlı derlemede yer alan metinlerinden yapılmıştır.

4. Johann Kapsar Lavater için bkz. Defter 3, Madde 75, not 3.

5. J. W. Von Goethe, *Selected Works*, çev: Michael Hamburger, (New York: Knopf, 2000), s. 1069.

6. Bu tercüme mevcut iki İngilizce versiyondan yapılmış bir uyarlamadır (Gramsci'nin İtalyanca tercümesine olabildiğince yakın olsun diye): *Goethe's Autobiography: Poetry and Truth from My Own Life*, çev: R. O. Moon, (Washington D.C.: Public Affairs, 1949), s. 566-67. *From My Life, Poetry and Truth* (Bölüm 1-3), çev: Robert R. Heitner, (New York: Suhrkamp, 1987), s. 469.

7. Soru Gramsci'ye aittir.

8. R. O. Moon'un tercümesinde s. 574'e ve Robert R. Heitner'in tercümesinde s. 470'e bakınız.

9. Gramsci muhtemelen Marx'ın yazılarından oluşan kısa bir derle-

meden çevirdiği Goethe üzerine bir bölümü kastediyor: Ed. E. Drahn, *Lohnarbeit und Kapital: Zur Judenfrage und andere Schriften aus der Frühzeit*, 2. Baskı, (Leipzig: Verlag von Ph. Reclam, tarih belirsiz). Bkz. El Yazmasının Tasviri, Defter 7. Gramsci'nin çevirdiği metin aslında yanlışlıkla Marx'a atfedilmiştir. Bu metin Engels'in bir makalesinde bulunan görece kısa bir bölümdür: "Karl Grün: Über Goethe vom menschlichen Standpunkte". Bu makale ilk olarak 21 Kasım-9 Aralık 1847 arasında *Deutsche Brüsseler Zeitung*'da bölümler halinde yayımlanmıştır. Gramsci şu kısmı tercüme etmiştir:

> Eserlerinde Goethe çağdaş Alman toplumuna karşı çelişkili bir yaklaşım sergiliyor. Bazen ona düşmanca yaklaşıyor; *Iphigenie*'de ve özellikle de İtalya serüveninde olduğu gibi o toplumun içinde itici bulduğu şeylerden kaçmaya çalışıyor; Götz, Prometheus ve Faust gibi ona karşı savaşıyor; Mephistopheles gibi ona en aşağılayıcı ifadelerle saldırıyor. Başka zamanlarda ise ona dostça yaklaşıyor, *Zahme Xenien* ve birçok düzyazısında olduğu gibi kendini ona "uyduruyor"; *Maskenzüge*'de olduğu gibi onu takdir ediyor, hatta özellikle Fransız Devrimi'ne değinen bütün yazılarında onu tarihin yaklaşan hareketine karşı savunuyor. Bu, Goethe'nin birtakım Alman niteliklerini kabul ederken diğerlerini hor görmesi sorunu değildir. Daha çok onun içinde bulunduğu ruh halleri sorunudur. Onun içinde çevresinin alçaklığından tiksinen dahi şair ile kendini yola gelmek ve alışmak zorunda hisseden Frankfurtlu asilzade ya da Weimarlı meclis üyesinin temkinli oğlu arasında bitmek bilmeyen bir savaş vardır. Dolayısıyla Goethe bir an yüce bir kişilik iken başka bir anda küçük bir kişilik olabilmektedir. Bir an dünyaya karşı tiksintiyle dolu mağrur, alaycı bir dahi iken başka bir anda temkinli, ılımlı, dar görüşlü birine dönüşebilmektedir.

Engels'in birkaç bölümlük makalesinin tam İngilizce metni için bkz. Karl Marx ve Frederick Engels, *Collected Works*, Cilt 6, *1845-1848*, (New York: International, 1975), s. 249-73. Söz konusu bölüm s. 258-59'dadır.

10. Benedetto Croce, *Goethe*, (Bari: Laterza, 1921), s. 63. Croce'nin kitabı İngilizceye çevrilmiştir: *Goethe*, çev: Douglas Ainslie, (Londra: Methuen, 1923).

11. Son alıntılar Goethe'nin dramatik eseri *Prometheus*'tandır. Bkz. *Prometheus*, çev: Frank Ryder, *Early Verse Drama and Prose Plays*, ed:

Cyrus Hamlin ve Frank Ryder, (New York: Suhrkamp, 1983), s. 239-50, özellikle de s. 240-42.

Madde 215. Halkın El Kitabı. *Öteki Dünya Gerçekliği.*

1. Gramsci, Nikolai N. I. Bukharin'e atıfta bulunuyor: "Theory and Practice from the Standpoint of Dialectical Materialism," *Science at the Cross Roads: Papers Presented at the International Congress of the History of Science and Technology Held in London from June 29th to July 3rd, 1931 by the Delegates of the U.S.S.R.* (Londra: Kniga, 1931), s. 9-33. Ayrıca bkz. Defter 7, Madde 47, not 1 ve 2.

Madde 216. *İktisat Notları.*

1. Bkz. Pasquale Jannaccone, "Scienze, critica e realtà economica" (Bilim, Eleştiri ve İktisadi Gerçeklik), *La riforma sociale* 27, no. 6, (Aralık 1930): s. 521-28. Jannaccone'nin incelediği kitap şudur: Ugo Spirito, *La critica dell'economia liberale*, (Milano: Treves, 1930).

Ugo Spirito için bkz. Defter 1, Madde 112, not 2.

Pasquale Jannaccone için bkz. Defter 6, Madde 82, not 8.

2. Gramsci, Luigi Einaudi'nin bir arada yayımlanmış üç makalesine atıfta bulunuyor: "Costo di produzione, leghe operaie, e produzione di nuovi beni per eliminare la disoccupazione tecnica" (Üretim Maliyeti, İşçi Birlikleri ve Teknik İşsizliği Önlemek için Yeni Malların Üretimi); "La crisi è finita?" (Kriz Bitti mi?); "Della non novità della crisi presente" (Mevcut Krizin Neden Yeni Bir Şey Olmadığı Üzerine), *La riforma sociale* 43, no. 1, (Ocak-Şubat 1932): s. 61-73; 73-79; 79-83.

Luigi Einaudi için bkz. Defter 1, Madde 11, not 1.

Madde 217. *Öteki Dünya Gerçekliği.*

1. Gramsci'nin Bernardino Varisco imzalı *Linee di filosofia critica*, 2. Baskı, (Roma: Signorelli, 1931) kitabından yaptığı alıntının kaynağı şu makaledir: P. Dezza, "L'affermazione di Dio nella moderna filosofia italiana" (Modern İtalyan Felsefesinde Tanrı'nın Olumlanması), *La civiltà cattolica* 83, no. 1, (19 Mart 1932): s. 497-513. Alıntı s. 507'dendir.

Yaklaşık 20 yıl boyunca Roma Üniversitesinde hocalık yapan Bernardino Varisco (1850-1933) keskin bir pozitivist olarak başladığı kariyerine evrendeki ilahi varlığı ispatlama ve olumlamaya çalışan dindar bir profesör olarak devam etti. Varisco, Tanrı nosyonunu nihai veya ben-

zersiz bir cevher olarak gösterdi. Tutucu ulusalcı siyaset ile felsefi-ruhani görüşlerini harmanlayan Varisco aynı zamanda Faşist rejimin de bir destekçisiydi.

2. Gramsci'nin atıfta bulunduğu bölüm Leo Tolstoy'un *Childhood, Boyhood, and Youth* adlı otobiyografik kitabının "Boyhood" bölümünün 19. kısmının sonlarında yer almaktadır. Gramsci, bu bölümü Defter 11, Madde 57'de kelimesi kelimesine aktarmıştır. 22 Eylül 1930 tarihinde Tatiana Schucht'a yazdığı mektupta talep ettiği *Racconti autobiografici* (Torino: Slavia, 1930) adlı iki ciltlik İtalyanca tercüme Gramsci'nin kitapları arasında yer almaktaydı.

3. Mario Missiroli, "Religione e filosofia" (Din ve Felsefe), "Calendario", *L'Italia letteraria* 2, no. 12, (20 Mart 1930). Bu makale için bkz. Defter 7, Madde 1.

Mario Missiroli için bkz. Defter 1, Madde 43, not 12.

4. Bkz. "La psicologia positiva e i problemi della filosofia" (Pozitif Psikoloji ve Felsefe Problemleri), Roberto Ardigò, *Scritti vari*, ed: Giovanni Marchesini, (Floransa: Le Monnier, 1922), s. 85-135. Ayrıca bkz. Defter 4, Madde 6, not 1.

Roberto Ardigò için bkz. Defter 3, Madde 54, not 2.

5. Benjamin Constant'ın *Journal intime e Lettres à sa famille* (Paris: Michel, 1928) adlı kitabı için Guido De Ruggiero'nun yazdığı şu incelemeye bakınız: *La critica* 27, no. 1, (20 Ocak 1929): s. 59-62.

Guido De Ruggiero için bkz. Defter 4, Madde 2, not 2.

Madde 218. *Alessandro Levi.*

1. Padova Üniversitesinde hukuk okuyan Alessandro Levi (1881-1953) entelektüel anlamda Roberto Ardigò'nun, siyasal anlamda ise sosyalist lider Filippo Turati'nin takipçisiydi. Yunan düşüncesinde suç ve ceza üzerine tezi prestijli bir yerde yayımlanıp Georges Sorel tarafından Croce'nin *La critica*'sında işlendiğinde adı erkenden duyulmuş oldu. Levi militan bir antifaşistti ve Yahudi olduğu için 1938 Irk Yasaları uyarınca öğretmenlikten men edilmişti. Savaşın ardından Levi'nin felsefi çalışmaları ve entelektüel önemi Accademia dei Lincei'ye seçilmesiyle birlikte resmi olarak da onaylanmış oldu.

Rodolfo Mondolfo için bkz. Defter 4, Madde 1, not 2.

Roberto Ardigò için bkz. Defter 3, Madde 54, not 2.

2. Giuseppe Ferrari için bkz. Defter 1, Madde 44, not 11.

3. Carlo Cattaneo için bkz. Defter 2, Madde 22, not 4.

4. Alessandro Levi, "Il pensiero politico di Giuseppe Ferrari" (Giuseppe Ferrari'nin Siyasal Düşüncesi), *Nuovo rivista storica* 15, no. 5-6, (Mayıs-Ağustos 1931): s. 365-97. Alıntı sayfa 387'dendir.

Madde 219. Halkın El Kitabı. *Metafiziğin Kalıntıları.*

1. Frederick Engels, *Ludwig Feuerbach and the End of Classical German Philosophy*, (New York: International, 1941), s. 10. Engels bu uzun makaleyi 1886'da yazdı.

2. Bkz. Defter 8, Madde 17, not 2.

Madde 220. *Felsefe Çalışmasına Giriş.*

1. Yani Dominiken tarikatının kurucusu Saint Dominic (1170-1221); Fransisken tarikatının kurucusu Assisili Saint Francis (1181?-1226); Sienalı Saint Catherina (1347-80).

2. Bkz. Giovanni Papini, "Il Croce e la Croce" (Croce ve Haç), *Nuova antologia* 67, no. 1439, (1 Mart 1932): s. 4-21.

Giovanni Papini için bkz. Defter 1, Madde 8, not 1.

3. Bu anekdotun kaynağı Defter 1, Madde 93, not 4'te bulunabilir.

Madde 221. *Gentile.*

1. Luigi Volpicelli için bkz. Defter 7, Madde 14, not 1.

Ugo Spirito için bkz. Defter 1, Madde 132, not 2.

2. Gramsci'nin kullandığı terim "secentismo filosofico"dur ve "felsefi on yedinci yüzyılcılık" olarak tercüme edilebilir. Bu maddenin daha sonraki versiyonundan da anlaşılacağı üzere Gramsci "nüktelerin ve hazır cevapların düşüncenin önüne geçtiği" bu dönemle ilişkilendirilen taklitçiliğe ve kasıntılığa göndermede bulunmaktadır.

3. Diğer bir deyişle Gramsci, Gentile ve takipçilerinin Bruno Bauer ve *Kutsal Aile*'deki (1845) diğer üstünkörü düşünürlere Marx ve Engels'in yönelttiği eleştirilere benzer bir eleştiriye tabi tutulmasını önermektedir.

Madde 222. *Felsefe Çalışmasına Giriş. Tarihsel Olaylarda Düzenlilik ve Yasa Konsepti Üzerine.*

1. Gramsci el yazmasındaki bir sayfa numarasına atıfta bulunuyor. Bu defterde Madde 228'e bakınız.

Madde 223. *Croce ve Loria.*

1. Achille Loria için bkz. Defter 1, Madde 25, not 1.

2. Burası, Benedetto Croce'nin *Materialismo storico ed economia marxistica* (Turi'de iken Gramsci'nin erişebildiği) adlı kitabının "Della circoscrizione della dottrina del materialismo storico" (Tarihsel Materyalizm Teorisinin Sınırları Hakkında) bölümünün giriş paragrafıdır: "Eleştirel anlamda kabul edilebilir bir şeyi ifade ediyorsa, tarihsel materyalizm, bir yerlerde daha söylediğim gibi, ne yeni bir *a priori* tarih felsefesi nosyonu ne de yeni bir tarihsel düşünce yöntemi olabilir. Sadece ve sadece bir tarihsel yorum *kanunu* olabilir. Bu kanuna göre dikkatler toplumun sözde iktisadi zeminine çevrilmelidir ki o toplumun biçimleri ve dönüşümleri daha iyi anlaşılabilsin" (*Historical Materialism and the Economics of Karl Marx*, çev: C. M. Meredith, [Londra: Allen and Unwin, 1914], s. 77).

Madde 225. *B. Croce Üzerine Bir Makale için Notlar.*

1. Bkz. Defter 6, Madde 107, not 3. Özellikle de Gramsci'nin 18 Nisan 1932'de Tatiana Schucht'a yazdığı mektuptan aktarılan bölüme bakınız.

2. "Bernstein" Alman Sosyal Demokrat Eduard Bernstein'dır (1850-1932). Ayrıca bakınız, Defter 4, Madde 31, not 7.

3. Croce'nin büyük İtalyan romancı Alessandro Manzoni ile karşılaştırılması Benjamin Crémieux tarafından şu şekilde yapılmıştır: "Manzoni'den sonra Benedetto Croce İtalyan edebiyatının en büyük nesir yazarıdır" (*Panorama de la littérature italienne contemporaine*, [Paris: Kra, 1928], s. 190).

4. Katolik Monsenyör Francesco Olgiati ve onun Croce bakış açısıyla Marx okuması için bkz. Defter 4, Madde 3, not 3.

Felsefeci ve Fransisken Rahip Emilio Chiocchetti, Croce üzerine bir kitap yazmıştır: *La filosofia di Benedetto Croce*, 3. Baskı, (Milano: Vita e Pensiero, 1924). Turi'de iken Gramsci'nin elinde bu kitap bulunmaktaydı.

5. Croce 1920-1921 yılları arasında Başbakan Giovanni Giolitti hükümetinde eğitim bakanlığı görevinde bulundu.

6. Bkz. Giovanni Papini, "Croce e la Croce" (Croce ve Haç), *Nuova antologia* 67, no. 1439, (1 Mart 1932): s. 4-21. Bu makale için bkz. Defter 8, Madde 105, not 1. Giovanni Papini için bkz. Defter 1, Madde 8,

not 1.

Bkz. Aldo Ferrabino, "L'Europa in utopia", *Nuova antologia* 67, no. 1441, (1 Nisan 1932): s. 341-52. Bu makalede Croce'nin *Storia d'Europa nel secolo decimonono* eserinin 1932'de çıkan ikinci baskısı ele alınmaktadır.

7. Karl Marx'ın *The Poverty of Philosophy: Answer to the* Philosophy of Poverty *by M. Proudhon* eserinin ikinci bölümünün birinci kısmına bakınız: K. Marx ve F. Engels, *Collected Works*, Cilt 6, *1845-1848*, (New York: International, 1975), s. 105-213.

8. Gramsci bu listenin 6. maddesine işaret ediyor.

9. Bu da Papini'nin "Croce e la Croce" makalesine bir göndermedir.

10. Buradaki gönderme süper şehir yazarı Mino Maccari'nin birtakım dizelerine yapılmıştır. Bkz. Defter 1, Madde 141, not 1.

Madde 226. *Basit Terimler.*

1. Gramsci'nin muhtemelen ikincil bir kaynaktan edindiği bu alıntı Leon Battista Alberti'nin *De pictura* (1435) eserinin birinci kitabındandır. Buraya aktarılan tercüme ise şuradandır: Alberti, *On Painting and on Sculpture*, ed: ve çev: Cecil Grayson, (Londra: Phaidon, 1972), s. 37.

Madde 227. *Croce Üzerine Bir Makale için Notlar.*

1. Bkz. Defter 6, Madde 81, not 1.

2. *Lazzaroni* için bkz. Defter 1, Madde 44, not 22.

3. Gramsci son Bourbon Kralı 2. Francis'i Napoli diyalekti ile öven bir şiirden alıntı yapıyor. Tercüme Derek Boothman'a aittir. Bkz. Antonio Gramsci, *Further Selections from the Prison Notebooks*, ed: ve çev: Derek Boothman, (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1995), s. 359.

Madde 228. *Din, Piyango ve Halkın Afyonu.*

1. Referans el yazmasının sayfa numaraları içindir. Bu defterde Madde 209'a bakınız.

2. Heinrich Heine'nin muhtemelen "hoş bir sürpriz" içeren Tanrı hakkındaki nüktesi Croce tarafından "Religione e serenità" (Din ve Huzur) adlı kısa makalede anılmıştır. Gramsci bu makaleden fazlasıyla haberdardı zira makaleyi önce *La città futura* ardından da *L'ordine nuovo*'da iki kez yayımlamıştır. Bkz. Defter 7, Madde 1, not 9.

Heine şöyle yazmıştır: "Tanrı bizi ölümden sonra hayat olduğuna

inandıracak bir şey söylemedi. Musa'da bu konuda bir şey söylemiyor. Belki de inananların bir öte dünya olduğuna o kadar derinden ikna olmaları Tanrı'nın tarzını pek yansıtmıyordur. O babacan iyiliği içerisinde belki de bunun bir sürpriz olmasını istiyordur" (Heine, *Aphorismen und Fragmente*, *Werke und Briefe*, ed: Hans Kaufmann, [Berlin: Aufbau, 1962], 7: s. 402).

3. Pietro Paolo Trompeo'nun Jansenizm ve edebiyat üzerine makaleler derlemesine bakınız: *Rilegature giansenistе: Saggi di storia letteraria*, (Milano: La Cultura, 1930). Özellikle de derlemedeki "Il 'Pari' del Manzoni" (Manzoni'nin 'İddiası') başlıklı ilk makaleye (s. 1-62) bakınız.

4. Bkz. Defter 8, Madde 209.

5. Francesco Ruffini'nin Manzoni'nin yaşamında dinin yeri konulu kitabına bakınız: *La vita religiosa di A. Manzoni*, 2 Cilt, (Bari: Laterza, 1931).

Madde 229. Halkın El Kitabı.

1. Bukharin'in *Historical Materialism* kitabının İngilizce edisyonunda önsöz yer almamaktadır. Gramsci'nin bu maddeleri yazarken kullandığı Fransızca edisyonun önsözünde Bukharin kitabın J. Denikè ile birlikte yönettiği çalışma toplantıları esnasında gerçekleşen tartışmalardan kaynaklandığını anlatır: "Ce livre est né des discussions engagées dans les conférences de travaux pratiques que l'auteur dirigeait avec J. Deniké" (*La théorie du matérialisme historique*, 4. Baskı, [Paris: Sociales Internationales, 1927], s. 8).

Madde 230. *Din, Piyango ve Halkın Afyonu.*

1. Gramsci, Engels'in *City Girl* romanının (John Low mahlasıyla yayımlanan) yazarı Elizabeth Harkness'a (Nisan 1888 başlarında) yazdığı bir mektuptan söz ediyor. Mektubun büyük kısmı Balzac'la ilgilidir:

> Yazarın [siyasal] görüşleri ne kadar gizli kalırsa sanat eseri de o kadar iyi olur. Bahsettiğim realizm yazarın görüşlerine rağmen ortaya çıkabilir. Bir örnek vereyim. Geçmişteki, bugünkü ve gelecekteki tüm Zolalardan daha büyük bir realizm üstadı olduğunu düşündüğüm Balzac "İnsanlık Komedyası"nda yükselen burjuvazinin kendini 1815 sonrasında yeniden inşa eden ve gücü yettiği ölçüde Fransız siyasal standardını yeniden kuran soylular toplumuna girişini 1816'dan 1848'e dek bir kronik tarzında an-

latarak bize Fransız "Toplumu"nun, özellikle de Paris dünyasının en harikulade realist tarihini sunmaktadır. Bu toplum modelinin, ona göre, yavaş yavaş nasıl sonradan görmelere yenik düştüğünü ya da onlar tarafından nasıl yozlaştırıldığını; kocasını para ya da kaşmir karşılığında boynuzlayan ve bu sadakatsizliği sadece evliliğe zorlanırken kendisine uygulanan yöntemle mükemmel uyumlu bir şekilde kendini ifade etmek anlamına gelen hanımefendinin burjuvaziye nasıl geçit verdiğini anlatır ve bu resim çerçevesinde Fransız Toplumunun eksiksiz bir tarihini bir araya getirir ki bu sayede iktisadi detaylarıyla dahi (mesela Devrim'den sonra kraliyet mülkiyetinin ve özel mülkiyetin yeniden şekillendirilmesi) bana profesyonel tarihçilerden, iktisatçılardan ve dönemin bütün istatistikçilerinden çok daha fazlasını öğretmiştir. Aslında Balzac siyasal anlamda bir Legitimist idi. Büyük eseri iyi toplumun kaçınılmaz yozlaşması üzerine kalıcı bir ağıttır. Bütün sempatisi soyu tükenmek üzere olan sınıfa yöneliktir. Tüm bunlara karşın en derinden bağlılık hissettiği o erkekler ve kadınlar -soylular- söz konusu olduğunda yaptığı eleştiri asla daha az sert, kullandığı ironi daha az acı değildir. Yanı sıra, aleni övgüler yağdırdığı yegane kişiler ise en sert politik düşmanlarıdır, Cloitre Saint-Méry'nin cumhuriyetçi kahramanlarıdır, o dönemde (1830-6) hiç şüphesiz halk sınıflarının temsilcileri olan kişilerdir. Balzac'ın bu şekilde kendi sınıfsal sempatilerinin ve siyasal ön yargılarının üzerine gitmek zorunda kalması, en sevdiği soyluların düşmesi gerektiğini görmesi ve onları daha iyi bir kaderi hak etmedikleri şeklinde tasvir etmesi, geleceğin gerçek insanlarını o an için sadece bulundukları yerde görmesi bence Realizmin en büyük zaferlerinden ve ihtiyar Balzac'ın en büyük niteliklerinden biridir. (K. Marx ve F. Engels, *Collected Works*, Cilt 48, *Engels: Correspondence, 1887-1890*, [New York: International, 2001], s. 166-67).

2. Bu, Pascal'ın *Pensées* eserinin 3. bölümünde ("Bahsin Gerekliliği Üzerine") yer alan 187. Madde'den Lanson'un yaptığı doğrudan alıntının aktarımıdır: "İnsanoğlu dini küçümser; ondan nefret eder ve doğru olmasından korkar. Bunun çaresini bulmak için öncelikle dinin mantığa aykırı olmadığını göstermeliyiz. Ona saygı duyulmasını sağlamak için onu saygın hale getirmeliyiz. İyi insanların onun doğru olmasını ummaları için onu sevilebilir kılmalıyız. Son olarak da onun doğru olduğunu kanıtlamalıyız" (Blaise Pascal, *Pensées*, çev: W. F. Trotter, [New York: Dutton, 1958], s. 52). Bkz. Gustave Lanson, *Histoire de la*

littérature française, 19. Baskı, (Paris: Hachette, tarih belirsiz), s. 464. Paragrafın geri kalanı Lanson'un Pascal'ın bu yazısına dair yorumlarının kısaltılmış halidir.

3. Arturo Marescalchi, "Durare! Anche nella bachicoltura" (Devam! İpek Böcekçiliğine Bile), *Corriere della sera*, 24 Nisan 1932. Marescalchi'nin tarım üzerine eski makaleleri *Corriere* tarafından derlenmiştir: *Agricoltura italica: 1926-1927*, (Milano: Treves, 1928). Turi'de iken Gramsci'nin elinde bu eser bulunmaktaydı.

4. İngilizceye şu şekilde çevrilmiştir: *Artificial Paradises*, çev: Stacy Diamond, (Secaucus, New Jersey: Carol, 1996).

Madde 231. *Felsefe Çalışmasına Giriş. Yapı ile Üstyapı Arasındaki İlişki.*

1. Arthur Feiler'in *L'expérience du Bolschevismo* (Paris: NRF, 1931) eserinin incelemesine bakınız: Guide De Ruggiero, *La critica* 30, no. 2, (20 Mart 1932): s. 131-38. İtalikler Gramsci'ye aittir.

Guido De Ruggiero için bkz. Defter 4, Madde 2, not 2.

2. Max Weber'in meşhur *Die protestantische Ehtik und der Geist des Kapitalismus* (ilk olarak 1904-5'te yayımlanan ve İngilizceye *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism* adıyla çevrilen) eserinin *L'etica protestante e lo spirito del capitalismo* adlı İtalyanca tercümesi dizi olarak şurada basıldı: *Nuovi studi del diritto, economia e politica* 4, no. 3-4, (Mayıs-Ağustos 1931); s. 5, no. 3-5, (Haziran-Ekim 1932).

3. Arturo Carlo Jemolo'nun İtalya'da Jansenizm üzerine kitabı ve Antonio Anzilotti'nin kitap hakkındaki eleştirisi için bkz. Defter 1, Madde 51, not 2.

Madde 233. *Croce Üzerine Bir Makale için Notlar.*

1. 7 Temmuz 1920'de parlamentoda yaptığı bir konuşmada (o dönemde eğitim bakanlığı yapan) Benedetto Croce şöyle demişti: "Daha önce yaptığım gibi, Hristiyanlığın hâlâ içinde yaşadığımız ahlâki hayatı yarattığını ve bu manada hepimizin Hristiyan olduğunu söylemek malumu ilan etmek anlamına gelir. Bunu söylemekle, Roma'nın hukuku ve Yunanistan'ın güzel sanatları yarattığını ve ister İtalyan ister Fransız ister Alman olalım, hepimizin bu manada Romalı ve Yunan olduğumuzu söylemek aynı şeydir" (Croce, *Pagine sparse*, [Napoli: Ricciardi, 1943], 2: s. 268).

Gramsci'nin kaynağı ise muhtemelen Mariano D'Amelio'nun bir makalesi idi: "Società delle nazioni: Unificazione internazionale del diritto penale" (Milletler Cemiyeti: Ceza Hukukunun Uluslararası Bütünlüğü), "Note e Rassegne" (Notlar ve Değerlendirmeler), *Nuova antologia* 67, no. 1441, (1 Nisan 1932): s. 404-7. D'Amelio şöyle yazmıştı: "Her şeyden önce, Croce'nin İsa'dan sonra hepimizin Hristiyan olduğu şeklindeki basit ve derin görüşünü hatırlamamız gerekir" (s. 406).

2. Bkz. Defter 7, Madde 9, not 1.

Madde 234. *"Görünümler" ve Üstyapılar.*

1. Lorenzo Stecchetti, post romantik, yapmacık ve kimi zaman marazi şair ve edebiyat eleştirmeni Olindo Guerrini'nin (1845-1916) mahlası idi. Yazarın bazı yazıları tiksindirici bulunuyordu.

Madde 236. *Croce Üzerine Bir Makale için Notlar.*

1. Bkz. Benedetto Croce, *Storia d'Europa nel secolo decimonono*, 2. Baskı, (Bari: Laterza, 1932). Eser İngilizceye de çevrilmiştir: *History of Europe in the Nineteenth Century*, çev: Henry Furst, (New York: Harcourt Brace, 1933). Gramsci 1932'nin Nisan sonu ya da Mayıs başında bu maddeyi kaleme aldığında bu kitaba sahip değildi. Aslında Ağustos 1932'de kitabı okumak için izin talep ettiği bir dilekçe (Defter 9'daki El Yazmasının Tasviri kısmına bakınız) yazdı. Öte yandan kitabın ilk üç bölümünü 1931'de Accademia di Scienze Morali e Politiche della Società Reale di Napoli tarafından basılan *Capitoli introduttivi di una Storia dell'Europa nel secolo decimonono*'dan okumuştu. 18 Nisan 1932'de Tatiana Schucht'a yazdığı mektupta kitaptan bahsediyordu. Bkz. Defter 8, Madde 112, not 1. Croce'nin *Storia d'Europa* eserinin diğer bölümleri Napoli Kraliyet Topluluğu'nun *Le rivoluzioni del 1848, il compimento del moto liberale nazionale e la crisi del 1870* (Napoli, 1931) adlı eserinde yayımlandı. Gramsci 25 Ocak 1932 tarihli mektupta bu yayının bir kopyasını talep etmişti.

2. 9 Mayıs 1932 tarihinde Tatiana Schucht'a yazdığı mektupta Gramsci, Croce'nin *Storia d'Europa* eseri için şöyle yazmıştı: "1815'te yani Restorasyon'la başlayan bir birleşik Avrupa tarihi tasavvur etmek mümkün mü? Bir tarihsel blok oluşumu olarak bir Avrupa tarihi yazılacaksa bu bütün Avrupa tarihsel kompleksinin "hukuki-iktisadi" öncülü, güç ve mücadele momenti olan Fransız Devrimi ve Napolyon Savaşları'nı dışa-

rıda bırakamaz. Croce bir sonraki momenti, daha önce dizginlerinden sıyrılmış güçlerin bir denge kurduğu, tabiri caizse "katharsis" yaşadığı momenti alıyor ve onu, üzerine tarihsel paradigmasını kurduğundan ayrı bir moment haline getiriyor (Antonio Gramsci, *Letters from Prison*, ed: F. Rosengarten, çev: R. Rosenthal, [New York: Columbia University Press, 1994], 2: s. 171-72).

3. Vincenzo Cuoco için bkz. Defter 1, Madde 44, not 2.

4. Gramsci muhtemelen bu defterdeki Madde 25'e atıfta bulunuyor. Valentino Gerratana ise referansın yine bu defterdeki Madde 36'ya yapıldığını söylüyor.

Madde 237. *Felsefe Çalışmasına Giriş.*

1. Bkz. Benedetto Croce, *La filosofia di Giambattista Vico*, (Bari: Laterza, 1911). Bu eserin ikinci baskısı yine Laterza tarafından 1922'de yapıldı. Bu kitap için ayrıca bkz. Defter 8, Madde 199, not 4.

2. Bkz. Niccolò Machiavelli, *Il Principe*, ed: Luigi Russo, (Floransa: Le Monnier, 1931). Bu kitap Gramsci'nin kitapları arasında şu an bulunmamaktadır fakat 9 Mayıs 1932 tarihli mektupta Gramsci kitabı aldığını Tatiana Schucht'a bildirmiştir.

3. "*Virtù*" kelimesi için Quintin Hoare ve Geoffrey Nowell Smith şu notu düşüyorlar:

> Genel anlamda "virtue" kelimesi, Machiavelli ile de bağlantılı olarak ahlâki imalar olmaksızın "maharet" gibi bir kelimeyle en iyi şekilde açıklanabilir. *Prens*'te Machiavelli *fortuna* (kabaca, "koşullar") ile *virtù* -bireyin harekete geçme ve mevcut koşulların üstesinden gelme yetisi- arasında bir zıtlık kuruyor. Latincede *virtus* kelimesi (mesela özellikle) askeri cesaret gibi içkin bir niteliği belirtir. Machiavelli bunu daha çok bir iradi niteliğe dönüştürmeye çalışır. İngilizce "virtue" kelimesi "içsel güç" anlamına geldiği Stoacı ve Hristiyanlığın ilk evrelerindeki düşünce evrelerinden geçerek doğru davranma yetisi anlamını kazanmıştır. (*Selections from the Prison Notebooks*, ed: ve çev: Q. Hoare ve G. Nowell Smith, [New York: International, 1971], s. 413).

4. Parantez içindeki bu uzun metin, Luigi Russo'nun Machiavelli'nin *Prens* edisyonunun 23. sayfasında düştüğü bir notun neredeyse kelimesi kelimesine aktarımıdır.

5. Bu, Russo'nun *Prens* edisyonunun 23-24. sayfalarındaki nottan

alınmıştır. "*Natüralist ve mekanik karakter*" ve "*gerçek anlam*? vurguları Gramsci'ye aittir.

6. Giovanni Gentile'nin *Giordano Bruno e il pensiero del Rinascimento* (Floransa: Vallecchi, 1920) ve Francesco Ercole'nin *La politica di Machiavelli* (Roma: Are, 1926) adlı eserleri Russo'nun *Prens* edisyonunun 23-24. sayfalarındaki bir notta alıntılanmıştır. Tutuklanmadan önce Gramsci'nin elinde Ercoli'nin Machiavelli üzerine kitabı bulunuyordu. Bu kitabı Tatiana Schucht'tan iki kez istedi (27 Aralık 1926 ve 11 Nisan 1932 tarihli mektuplarda) ama aldığına dair bir kanıt yok.

Madde 239. Halkın El Kitabı.

1. Bkz. Defter 4, Madde 27.

2. Gramsci bu alıntıyı şuradan aktarmıştır: G. M. Ferrari, "Goethe naturalista" (Natüralist Goethe), *Nuova antologia* 68, no. 1442, (16 Nisan 1932): s. 478-90. Alıntı sayfa 435, not 1'dendir. Asıl kaynak ise Johann Peter Eckermann'ın *Conversations with Goethe* eserindendir. 11 Nisan 1827 tarihli giriye bakınız.

Madde 240. *Croce Üzerine Bir Makale için Notlar. Etik-Siyasal Tarih mi Yoksa Spekülatif Tarih mi?*

1. Bkz. Defter 8, Madde 236, not 1-3.

2. Referans el yazmasındaki sayfa numaralarına göre verilmiştir. Bu defterdeki Madde 112'ye bakınız.

3. Maurice Barrès'in *Meh cahiers*'inin dördüncü bölümü dizi halinde Ekim 1931'den itibaren (Turi'de iken Gramsci'nin aldığı) *Les nouvelles littéraires*'te yayımlandı. Rodin alıntısı için bkz. *Les nouvelles littéraires* 10, no. 474, (21 Kasım 1931).

Maurice Barrès için bkz. Defter 3, Madde 2, not 6.

Madde 241. Pascal'ın *Pensées* Eseri.

1. Pascal'ın *Pensées* eseri üzerine bu bilgi şuradan alınmıştır: Gustave Lanson, *Histoire de la littérature française*, 19. Baskı, (Paris: Hachette, tarihi belirsiz), s. 455 ve 463.

Madde 245. *Popüler Edebiyat.*

1. 1923 yılında Milano'da Enrico dall'Oglio tarafından kurulan Corbaccio Yayınevi kayda değer sayıda kurgu yayımladı.

BAŞLIKLARA YA DA İLK KELİMELERE GÖRE NOTLARIN SIRALANIŞI

DEFTER 7

Başlıklara ya da İlk Kelimelere Göre Notların Sıralanışı

17	Madde 1	*Benedetto Croce ve Tarihsel Materyalizm*
22	Madde 2	*Bilimsel ve Felsefi Dillerin Çevrilebilirliği*
22	Madde 3	*Felsefi ve Bilimsel "Esperanto"*
22	Madde 4	*Ahlâk Bilimi ve Tarihsel Materyalizm*
23	Madde 5	Halkın El Kitabı, *Bilim ve Bilim Aygıtları*
23	Madde 6	Halkın El Kitabı *ve Sosyoloji*
25	Madde 7	*Ebe Metaforu ve Michelangelo'nun Metaforu*
25	Madde 8	*Benedetto Croce ve Tarihsel Materyalizm*
25	Madde 9	*B. Croce ve Etik-Siyasal Tarih*
26	Madde 10	*Yapı ve Üstyapı*
28	Madde 11	*Gentile'nin "Aktüel İdealizmi" Üzerine Bir Değerlendirme*
29	Madde 12	*Birey Olarak İnsan ve Yığın Olarak İnsan*
31	Madde 13	*Einaudi ve Tarihsel Materyalizm*
32	Madde 14	*Tespitler*
33	Madde 15	*Antik Dönemde Kapitalizm Konusu ve Barbagallo*
33	Madde 16	*Mevzi Savaşı ve Manevra Savaşı ya da Cephe Savaşı*
34	Madde 17	*Croce*
35	Madde 18	*Marksizmin Bileşenleri Arasındaki Birlik*
35	Madde 19	*İdeolojiler*
36	Madde 20	Halkın El Kitabı
36	Madde 21	*İdeolojilerin Geçerliliği*

37	Madde 22	*Karşılaştırmalı [ve Azalan] Maliyetler Teorisi*
37	Madde 23	*Graziadei'nin Cockaigne Ülkesi*
38	Madde 24	*Yapı ve Üstyapı*
40	Madde 25	*Gerçeğin Nesnelliği*
42	Madde 26	Halkın El Kitabı *Üzerine*
43	Madde 27	*Graziadei'nin Cockaigne Ülkesi*
43	Madde 28	*Sivil Toplum ve Siyasal Toplum*
43	Madde 29	Halkın El Kitabı *Üzerine*
45	Madde 30	*Graziadei Üzerine*
46	Madde 31	*Edebi Eleştirellik Üzerine*
46	Madde 32	*Henri De Man*
48	Madde 33	*Sorunu Tespit Etmek*
49	Madde 34	*Kâr Oranının Düşme Eğilimi*
50	Madde 35	*Materyalizm ve Tarihsel Materyalizm*
52	Madde 36	Halkın El Kitabı. *Metafor ve Dil*
53	Madde 37	*Goethe*
53	Madde 38	*İnsan Doğası Konseptinin İncelenmesi*
54	Madde 39	*Croce*
55	Madde 40	*Kamulaştırma ve İstimlâk*
55	Madde 41	*İktisat*
56	Madde 42	*Eksiltili Kıyaslama*
57	Madde 43	*Reform ve Rönesans*
58	Madde 44	*Reform ve Rönesans*
59	Madde 45	*Bir Felsefenin Tarihsel Olarak Önemli Olduğunu Söylemek için Ne Gerekir?*
59	Madde 46	Halkın El Kitabı *Üzerine. Teleoloji*
59	Madde 47	Halkın El Kitabı *Üzerine*
60	Madde 48	*Georges Sorel*
60	Madde 49	*Popüler Edebiyat. Dizi Romanlar*
61	Madde 50	*Popüler Edebiyat*
62	Madde 51	*Ast Sınıfların Tarihi*
62	Madde 52	*Popüler Edebiyat. Katolik Yazarlar. Cizvit Ugo Mioni*
63	Madde 53	*Geçmiş ve Bugün. Almanya'nın Borçları ve Amerika'ya Yaptığı Ödemeler*

63	Madde 54	*Geçmiş ve Bugün. Toprak Problemi*
63	Madde 55	*Geçmiş ve Bugün*
63	Madde 56	*Sayın De Vecchi*
64	Madde 57	*Geçmiş ve Bugün*
64	Madde 58	*Popüler Roman*
65	Madde 59	*İtalya'da Saint-Simonculuk*
65	Madde 60	*İtalyan Aydınlarının Tarihi*
65	Madde 61	*Kültürel Konular. Kütüphaneler*
65	Madde 62	*Aydınlar Sorunu*
66	Madde 63	*İtalyan Aydınlarının Tarihi*
66	Madde 64	*Robert Michels*
66	Madde 65	*Feminizm*
67	Madde 66	*İtalyan Aydınlarının Tarihi*
67	Madde 67	*İtalyan Aydınlarının Tarihi*
68	Madde 68	*İtalyan Aydınlarının Tarihi. Hümanizm ve Rönesans*
70	Madde 69	*Katolik Hareket*
71	Madde 70	*Ast Sınıfların Tarihi. İtalyan Aydınlar*
71	Madde 71	*Aydınlar. Hint Kültürü Üzerine*
72	Madde 72	*Geçmiş ve Bugün. Kırsal Burjuvazi*
72	Madde 73	*Katolik Hareket*
72	Madde 74	*Geçmiş ve Bugün. Sanayiciler ve Katolik Misyonlar*
72	Madde 75	*Popüler Edebiyat*
73	Madde 76	*Ansiklopedik Kavramlar. Bibliyografya*
73	Madde 77	*Aydınlar. Siyasal Partiler*
74	Madde 78	*Katolik Hareket*
74	Madde 79	*Geçmiş ve Bugün*
75	Madde 80	*Geçmiş ve Bugün*
76	Madde 81	*Dergi ve Gazete Türleri. Yabancıların Katkıları*
76	Madde 82	*Peder Bresciani'nin Soyu. Enrico Corradini*
77	Madde 83	*Ansiklopedik Kavramlar. Kamuoyu*
77	Madde 84	*Ansiklopedik Kavramlar. Mistisizm*
78	Madde 85	*Ansiklopedik Kavramlar. Doktrincilik ve Doktrinciler*

78	Madde 86	*Ansiklopedik Kavramlar. Bibliyografiler*
79	Madde 87	*Ansiklopedik Kavramlar. Agnostisizm*
79	Madde 88	*Katolik İntegralistler, Cizvitler, Modernistler. Robert Bellarmine*
80	Madde 89	*Geçmiş ve Bugün. Okullarda Din Dersi*
81	Madde 90	*Geçmiş ve Bugün. Devlet ve Partiler*
81	Madde 91	*Geçmiş ve Bugün. İnsani Üretim Faktörlerinin Harici Organizasyonunda Savaş Sonrası Eğilimler*
82	Madde 92	*Risorgimento. Güney İtalya*
83	Madde 93	*Siyasal Terminoloji. Ayrıcalıklar ve Haklar*
83	Madde 94	*İngiliz İşçi Hareketi. Canterbury Başpiskoposluğu, Anglikan Kilisesi Başpiskoposu ve İşçi Hareketi*
84	Madde 95	*Siyasal Terminoloji. Reich vs.*
84	Madde 96	*Siyasal Terminoloji. Zanaatkâr Atölyesi; Küçük, Orta ve Büyük Ölçekli Sanayi*
85	Madde 97	*Siyasal Terminoloji. Hiyerokrasi-Teokrasi*
85	Madde 98	*Katolik Hareket*
86	Madde 99	*Siyasal Terminoloji. Hizip*
87	Madde 100	*Geçmiş ve Bugün*
87	Madde 101	*Gazetecilik. Yabancı Yazarlar*
89	Madde 102	*Geçmiş ve Bugün. Temsil Yetkisinin Netliği ve Otoriter Temsil Yetkisi*
89	Madde 103	*Ansiklopedik Kavramlar. Kamuoyu*
90	Madde 104	*Aydınların Tarihi. Kilise ile Devlet Arasındaki Mücadele*
90	Madde 105	*Peder Bresciani'nin Soyu. Ardengo Soffici*
90	Madde 106	*Ansiklopedik Kavramlar. Bibliyografi*
91	Madde 107	*Katolik İntegralistler, Cizvitler, Modernistler*
91	Madde 108	*Risorgimento. Halk İnisiyatifleri*

DEFTER 8

95		*İtalyan Aydınlarının Tarihi Hakkında Gelişigüzel Notlar ve Karalamalar*
97	Madde 1	*Risorgimento*
97	Madde 2	*Devlet ve Hukuk Konsepti*
98	Madde 3	*İtalya'da Yeni Burjuvazinin Oluşumu ve Yayılışı*
99	Madde 4	*İtalyan Aydınlarının Kozmopolit İşlevi. Macaristan'da*
99	Madde 5	*Risorgimento. Eylem Partisi*
99	Madde 6	*Jakobenizm*
100	Madde 7	*Gazetecilik*
101	Madde 8	*Katolik Hareket. Katolik Gazeteler ve Dergiler*
102	Madde 9	*İtalyan Edebiyatında Ulusal-Halkçı Karakteristiklerin Olmayışı*
103	Madde 10	*Risorgimento. Cavour'un Gerçekçiliği*
103	Madde 11	*Risorgimento. 1848-1849*
104	Madde 12	*Popüler Edebiyat. Bibliyografi*
104	Madde 13	*Geçmiş ve Bugün. Diyalektikçi Manzoni*
104	Madde 14	*Kültürel Konular*
105	Madde 15	*Katolik Görüşler*
106	Madde 16	*Geçmiş ve Bugün. Gentile'nin Felsefesi*
106	Madde 17	*Geçmiş ve Bugün*
107	Madde 18	*Geçmiş ve Bugün. İtalya'da Avukatlar*
108	Madde 19	*Ortak Akıl*
108	Madde 20	*Risorgimento. Toskanalı Ilımlılar*
109	Madde 21	*Modern Prens*
112	Madde 22	*Aydınların Tarihi. Araştırma için Başlangıç Noktaları*
113	Madde 23	*Federico Confalonieri*
115	Madde 24	*Aydınların Tarihi*
115	Madde 25	*Risorgimento*

116	Madde 26	*Geçmiş ve Bugün. Luigi Cadorna'nın Siyaseti*
116	Madde 27	*Koruma ve Yenileme*
117	Madde 28	*Siyasal Terminoloji. Teorisyenler, Doktrinciler, Soyutlamacılar vs.*
118	Madde 29	*Sağduyu ve Ortak Akıl*
118	Madde 30	*İtalyan Aydınlarının Tarihi. Gioberti*
118	Madde 31	*Risorgimento. "Carboneria" ve Farmasonluk*
119	Madde 32	*Risorgimento. Kökler*
119	Madde 33	*1848-49 Tarihsel Dönemeci. Ferrari-Cattaneo Federalizmi*
120	Madde 34	*Geçmiş ve Bugün. Bibliyografi*
120	Madde 35	*Risorgimento. Giuseppe Ferrari*
120	Madde 36	*Risorgimento. Dönüşümcülük*
122	Madde 37	*Modern Prens*
123	Madde 38	*Geçmiş ve Bugün. Kerenskycilik Korkusu*
124	Madde 39	*Croce'nin "Tarihselciliği"*
124	Madde 40	*Rönesans. Cuneo'nun Canlı Heykelleri*
124	Madde 41	*Aydınlar*
125	Madde 42	*Fransa-İtalya*
125	Madde 43	*Machiavelli*
126	Madde 44	*Machiavelli Sözlerinden Derlemeler*
126	Madde 45	*Ansiklopedik Kavramlar. Emir ve İtaat*
126	Madde 46	*Ansiklopedik Kavramlar. Opera Benzeri Hayat Anlayışı*
127	Madde 47	*Amerikalı Siyahlar*
127	Madde 48	*Machiavelli. Modern Prens*
128	Madde 49	*Geçmiş ve Bugün*
129	Madde 50	*Ansiklopedik Kavramlar. Epigoni ve Diadochi*
129	Madde 51	*Risorgimento*
129	Madde 52	*Machiavelli. Modern Prens*
130	Madde 53	*Geçmiş ve Bugün*
131	Madde 54	*Geçmiş ve Bugün. Sardinya*
131	Madde 55	*Ansiklopedik Kavramlar. Öz Yönetim ve Bürokrasi*
132	Madde 56	*Machiavelli. Modern Prens*

132	Madde 57	*Dergi ve Gazete Türleri*
133	Madde 58	*Machiavelli.*
133	Madde 59	*Popüler Edebiyat*
133	Madde 60	*Dergi ve Gazete Türleri. Kitap İncelemeleri*
134	Madde 61	*Machiavelli*
135	Madde 62	*Machiavelli*
136	Madde 63	*Katolik Hareket*
136	Madde 64	*Geçmiş ve Bugün. Londra Paktı*
137	Madde 65	*Ansiklopedik Kavramlar. Bibliyografi*
137	Madde 66	*Ast Sınıfların Tarihi. Bibliyografi*
138	Madde 67	*Eğitim*
138	Madde 68	*Reform ve Rönesans*
139	Madde 69	*Machiavelli*
139	Madde 70	*Ast Sınıfların Tarihi. Bibliyografi*
139	Madde 71	*Geçmiş ve Bugün. Kişisel Polemikler ve Argümanlar*
139	Madde 72	*Geçmiş ve Bugün. Soldaki Korumacılık Karşıtlarının Yanılgısı*
140	Madde 73	*Ansiklopedik Kavramlar. Doktrin Savunucuları vs.*
140	Madde 74	*Lorianizm. E. Ferri*
141	Madde 75	*Peder Bresciani'nin Soyu. Giulio Bechi*
141	Madde 76	*Lorianizm*
141	Madde 77	*Lorianizm. G. A. Borgese*
141	Madde 78	*Machiavelli*
142	Madde 79	*Machiavelli*
142	Madde 80	*Sömürgeler*
143	Madde 81	*Ansiklopedik Kavramlar. Ekip Ruhu*
143	Madde 82	*Peder Bresciani'nin Soyu*
143	Madde 83	*Geçmiş ve Bugün. 1917 Olayları*
146	Madde 84	*Machiavelli. Olan ve Olması Gereken*
147	Madde 85	*Geçmiş ve Bugün. Tarım Meseleleri*
148	Madde 86	*Machiavelli*
148	Madde 87	*Japon Kültürü Üzerine Kısa Notlar*
149	Madde 88	*Ansiklopedik Kavramlar. Komuta Kademeleri-Güç Kolları*

149	Madde 89	*Amerikan Kültürü Üzerine Kısa Notlar*
150	Madde 90	*Ansiklopedik Kavramlar. Makine*
151	Madde 91	*Confalonieri*
151	Madde 92	*Geçmiş ve Bugün. Kamulaştırmalar*
152	Madde 93	*İtalyan Risorgimentosu. 1848-1849 Olayları*
152	Madde 94	*Ansiklopedik Kavramlar. "Homo Homini Lupus"*
152	Madde 95	*Katolik İntegralistler-Cizvitler-Modernistler*
152	Madde 96	*Geçmiş ve Bugün. Giolitti*
154	Madde 97	*Geçmiş ve Bugün*
154	Madde 98	*Peder Bresciani'nin Soyu. G. Papini*
154	Madde 99	*Geçmiş ve Bugün*
154	Madde 100	*Geçmiş ve Bugün. Mahalle Papazının Geğirmesi ve Diğer Süper Ülkecikler*
155	Madde 101	*Geçmiş ve Bugün. İtalyan Parlamentosu*
156	Madde 102	*Geçmiş ve Bugün*
156	Madde 103	*Çin Üzerine*
156	Madde 104	*Peder Bresciani'nin Soyu. A. Luzio*
157	Madde 105	*Peder Bresciani'nin Soyu. Bir Cizvit Öğrencisi Olarak Papini*
158	Madde 106	*Geçmiş ve Bugün. Malta İtalyancası*
158	Madde 107	*Ansiklopedik Kavramlar. Reich*
158	Madde 108	*Bürokrasi*
159	Madde 109	*Aydınlar. Kilise Latincesi ve Ortaçağ'daki Sokak Dili*
159	Madde 110	*Gazetecilik. Basın Özeti*
161	Madde 111	*Din*
161	Madde 112	*Özgürlüğün Tarihi Olarak Tarih ve Liberalizm*
162	Madde 113	*Aydınların Tarihi. Hümanizm*
162	Madde 114	*Machiavelli*
163	Madde 115	*Peder Bresciani'nin Soyu*
163	Madde 116	*Geçmiş ve Bugün. Phlipot*
163	Madde 117	*Amerikanizm. Suçlar*
163	Madde 118	*İtalyan Risorgimentosu*
164	Madde 119	*Geçmiş ve Bugün. Haziran 1914 Olayları*
165	Madde 120	*Geçmiş ve Bugün. 1915*

166	Madde 121	*Bibliyografiler*. Rivista Militare Italiana
166	Madde 122	*Popüler Edebiyat*
167	Madde 123	*Geçmiş ve Bugün. Savaşın Bilançosu*
167	Madde 124	*İtalyan Tarihinin İktisadi-Korporatif Evresi. İnebahtı Donanması*
168	Madde 125	*Ansiklopedik Kavramlar ve Kültürel Konular*
169	Madde 126	*Ansiklopedik Kavramlar ve Kültürel Konular*
170	Madde 127	*Ast Sınıfların Tarihi. La Bohème. Charles Baudelaire*
171	Madde 128	*İktisat Bilimi*
172	Madde 129	*Katolik Hareket*
172	Madde 130	*Ansiklopedik Kavramlar ve Kültürel Konular. Devletperestlik*
173	Madde 131	*Ansiklopedik Kavramlar ve Kültürel Konular*
174	Madde 132	*Machiavelli. Hırs*
174	Madde 133	*Lorianizm. Giuseppe De Lorenzo*
174	Madde 134	*Geçmiş ve Bugün. Paolo Boselli Üzerine Bir Değerlendirme*
175	Madde 135	*Popüler Edebiyat*
176	Madde 136	*İtalyan Edebiyatının Karakteristikleri*
177	Madde 137	*Popüler Edebiyat*
177	Madde 138	*Ansiklopedik Kavramlar ve Kültürel Konular*
178	Madde 139	*Risorgimento. Garibaldi ve "Bok Çuvalı" Lafı*
178	Madde 140	*Geçmiş ve Bugün. Malta*
179	Madde 141	*Machiavelli*
179	Madde 142	*Ansiklopedik Kavramlar ve Kültürel Konular. Bireysel İnisiyatif*
180	Madde 143	*Gazetecilik. Başlıklar*
180	Madde 144	*Ansiklopedik Kavramlar. Bibliyografi*
180	Madde 145	*İtalyan Edebiyatının Ulusal-Popüler Olmayan Karakteri*
181	Madde 146	*Ansiklopedik Kavramlar. Üniversite*
181	Madde 147	*Gazetecilik. Mahkeme Haberciliği*
181	Madde 148	*Ansiklopedik Kavramlar*
182	Madde 149	*Kültürel Konular*

182	Madde 150	*Ansiklopedik Kavramlar. Demiurgos*
182	Madde 151	*Kültürel Konular. Yapay, Doğal vs.*
183	Madde 152	*Geçmiş ve Bugün*
183	Madde 153	*Kültürel Konular. Yapay, Doğal vs.*
184	Madde 154	*Geçmiş ve Bugün*
184	Madde 155	*Geçmiş ve Bugün. Fabllar. Din Hakkında Görüşler*
185	Madde 156	*Kültürel Konular. Yapay, Doğal vs.*
186	Madde 157	*Kültürel Konular*
187	Madde 158	*Kültürel Konular. Düşmanı Küçümseme Eğilimi*
188	Madde 159	*Kültürel Konular. Doğal, Yapay vs.*
188	Madde 160	*Peder Bresciani'nin Soyu. Papini*
188	Madde 161	*Aydın Sorunu. Sicilya ve Sardinya*
189	Madde 162	*Machiavelli*
190	Madde 163	*Machiavelli. Güç İlişkileri vs.*
190	Madde 164	*Ansiklopedik Kavramlar. Bibliyografi*
190	Madde 165	*Oriani*
192	Madde 166	*Graziadei*
192	Madde 167	*De Man'ın Kitabı*
193	Madde 168	*Antonio Labriola ve Hegelcilik*
193	Madde 169	*Teori ve Pratiğin Birliği*
194	Madde 170	*Bilimsel İdeolojiler*
195	Madde 171	Halkın El Kitabı. *Terminoloji ve İçerik Meselesi*
197	Madde 172	*Bibliyografiler*
197	Madde 173	Halkın El Kitabı *Üzerine*
198	Madde 174	Halkın El Kitabı *Üzerine*
199	Madde 175	*Gentile*
200	Madde 176	*"Yeni" Bilim*
201	Madde 177	*"Nesnel" Gerçeklik*
202	Madde 178	*Gentile*
202	Madde 179	*Etik ya da Kültürel Devlet*
203	Madde 180	*Geçmiş ve Bugün. Büyük Fikirler*
204	Madde 181	*Fransa'da Hegelcilik*
204	Madde 182	*Yapı ve Üstyapılar*
205	Madde 183	*Diyalektik*

205	Madde 184	*Formel Mantık*
206	Madde 185	*Devletin İktisadi-Korporatif Evresi*
207	Madde 186	Halkın El Kitabı *Üzerine*
207	Madde 187	*Aydınlar*
207	Madde 188	*Aydınlar. Kültürel Hayatın Organizasyonu*
208	Madde 189	*Formel Mantık ve Metodoloji*
209	Madde 190	*Devlet Konsepti*
209	Madde 191	*Hegemonya ve Demokrasi*
209	Madde 192	*Orijinallik ve Entelektüel Düzen*
209	Madde 193	*Kentle Köy Arasındaki İlişkiler*
210	Madde 194	*Formel Mantık*
210	Madde 195	*"Toplum, henüz maddi ön koşulları var olmayan problemlerin çözümü için kendini hazırlamaz" önermesi*
211	Madde 196	Halkın El Kitabı
212	Madde 197	Halkın El Kitabı
212	Madde 198	*Praksis Felsefesi*
213	Madde 199	*Teori ve Pratiğin Birliği*
213	Madde 200	*Antonio Labriola*
215	Madde 201	Halkın El Kitabı. *Sanat Üzerine*
215	Madde 202	Halkın El Kitabı
216	Madde 203	*Tarih ve Anti Tarih*
216	Madde 204	*Felsefe Çalışmasına Giriş*
217	Madde 205	*Mekanik Determinizm ve Eylem İradesi*
218	Madde 206	*Lange'ın Materyalizm Tarihi*
219	Madde 207	*Terminoloji Sorunları*
219	Madde 208	*Ulusal Kültürlerin [Karşılıklı] Tercüme Edilebilirliği*
221	Madde 209	*Din, Piyango ve Halkın Afyonu*
222	Madde 210	*Tarih ve Anti Tarih*
223	Madde 211	*"Materyalizm" Terimi*
224	Madde 212	*İktisat Tarihi Çalışmaları*
225	Madde 213	*Felsefe Çalışmasına Giriş*
226	Madde 214	Halkın El Kitabı. *Estetik ve Edebi Eleştirellik Tespitleri*

230	Madde 215	Halkın El Kitabı. *Öteki Dünya Gerçekliği*
231	Madde 216	*İktisat Notları. Ugo Spirito ve Benzerleri*
232	Madde 217	*Öteki Dünya Gerçekliği*
234	Madde 218	*Alessandro Levi*
234	Madde 219	Halkın El Kitabı. *Metafiziğin Kalıntıları*
235	Madde 220	*Felsefe Çalışmasına Giriş*
236	Madde 221	*Gentile* ve takipçileri
236	Madde 222	*Felsefe Çalışmasına Giriş*
237	Madde 223	*Croce ve Loria*
237	Madde 224	*Teoloji-Metafizik-Spekülasyon*
237	Madde 225	*B. Croce Üzerine Bir Makale için Notlar*
239	Madde 226	*Basit Terimler*
240	Madde 227	*Croce Üzerine Bir Makale için Notlar*
240	Madde 228	*Din, Piyango ve Halkın Afyonu*
241	Madde 229	Halkın El Kitabı
241	Madde 230	*Din, Piyango ve Halkın Afyonu*
242	Madde 231	*Felsefe Çalışmasına Giriş. Yapı ile Üstyapı Arasındaki İlişki*
243	Madde 232	Halkın El Kitabı. *Geçmişin Felsefelerini Yargılamak*
244	Madde 233	*Croce Üzerine Bir Makale için Notlar*
244	Madde 234	*"Görünümler" ve Üstyapılar*
245	Madde 235	*Felsefe Çalışmasına Giriş*
245	Madde 236	*Croce Üzerine Bir Makale için Notlar*
246	Madde 237	*Felsefe Çalışmasına Giriş*
247	Madde 238	*Felsefe Tarihine Giriş. Spekülatif Felsefe*
247	Madde 239	Halkın El Kitabı. *Teleoloji*
248	Madde 240	*Croce Üzerine Bir Makale için Notlar. Etik-Siyasal Tarih mi yoksa Spekülatif Tarih mi?*
249	Madde 241	Pascal'ın *Pensées*
249	Madde 242	*"Süpermen"in Kökenleri*
250	Madde 243	*İtalyan Risorgimentosu*
250	Madde 244	*Machiavelli. "İradeciliğe" ve Garibaldiciliğe Karşı*
250	Madde 245	*Popüler Edebiyat*

DİZİN

A

Abba, Giuseppe Cesare 178, 322, 386
Abbott, E. 290
Adler, Alan 267, 278
Ady, Cecilia M. 270, 345, 372
Ainslie, Douglas 420
Alberti, Annibale 118, 124, 239, 340, 425
Alberti, Leon Battista 124, 239, 425
Alessandri, Cesare 26, 270
Alfieri, Vittorio 354
Allain, Marcel 60, 298
Almirante, Giorgio 370
Amati, A. 313
Ambrosini, Luigi 146, 362
Andler, Charles 204, 279, 401
Andriulli, Giuseppe 378
Andryane, Alexander Philippe 99, 113, 114, 328, 335, 336
Anjoulu Robert (Sicilya Kralı, 1297-1343)
Ansaldo, Giovanni 184, 390
Antici, Tommaso 68
Antigonos 346
Antipater 346
Antona Traversi, Camillo 73, 310
Antonelli, Giuseppe 178
Anzilotti, Antonio 243, 339, 428
Arcangeli, Giuseppe 64, 303
Ardigò, Roberto 422
Arena, Celestino 286
Arezio, Luigi 68, 70, 306, 307
Aristoteles 213, 280, 404
Artaud, Antonin 104

B

Bacci, Baccio Maria 64, 303, 304
Bacon, Francis 139, 354
Badoglio, Pietro 166, 381
Baggesen, Jens 220
Bakunin, Michael 71, 82, 120, 309
Balabanoff, Angelica 380
Balbo, Cesare 323
Baldini, Antonio 72, 310
Balfour, Arthur James 63, 301, 302
Balzac, Honoré de 221, 222, 241, 414, 426, 427
Banaji, Jairus 293
Bandiera, Attillo 82, 315
Bandiera, Emilio 82, 315
Baraldi, Giuseppe 317
Barbagallo, Corrado 33, 256, 274, 316
Barbaro, Umberto 329
Barbato, Nicola 138, 353
Barbera, Mario 81, 314
Barrès, Maurice 57, 294, 431
Bassi, Ugo 156, 157, 373

Battaglia, Felice 287, 342
Baudelaire, Charles 170, 242, 382, 383
Bauer, Bruno 220, 236, 423
Bechi, Giulio 141, 356
Bellarmine, Robert 79, 80, 314
Benco, Silvio 100, 328
Benedetto, Luigi Foscolo 11, 17, 25, 112, 261, 263, 264, 265, 266, 269, 270, 272, 280, 282, 283, 292, 293, 300, 312, 315, 336, 342, 344, 345, 347, 355, 356, 366, 369, 372, 376, 377, 398, 404, 405, 406, 412, 414, 418, 420, 424, 428, 429, 430
Benetti Brunelli, Valeria 124, 342
Benini, Rodolfo 107
Bensussan, Gérard 286
Bernheim, Ernst 39
Bernstein, Eduard 238, 424
Bertoni, Giullo 52, 289
Bianchi, Michele 64, 302
Bibboni, Francesco 68
Bismarck, Otto von 57, 172, 384
Bissolati, Leonida 122, 144, 342, 358, 359
Bixio, Gerolamo (Nino) 295
Bloch, Joseph 419
Block, Maurice 73, 310
Boccaccio, Giovanni 69
Boccardo, Gerolamo 182, 351, 389
Bodin, Jean 162, 377
Boelhower, W. 319, 327
Boffito, Giuseppe 23, 269
Bonghi, Ruggero 327
Bongiorno, A. 290
Bonomi, Ivanoe 351, 352
Bontempelli, Massimo 50, 288
Bonzi, Pierre de 68
Boothman, Derek 11, 283, 284, 299, 412, 425
Bordet, Luigi 138, 353
Bordiga, Amadeo 278, 288
Borgese, Giuseppe Antonio 141, 149, 194, 200, 201, 356, 357, 366, 398, 399
Boselli, Paolo 144, 145, 174, 358, 359, 361, 384
Botero, Giovanni 25, 189, 269, 330, 377, 387, 392
Bottai, Giuseppe 47, 182, 286, 388, 389
Boulanger, Georges-Ernest 110, 334
Bourbonlu Sixtus 165, 381
Bourbon-Parmalı Zita (Avusturya İmparatoriçesi) 381
Bourgain, L. 159
Bourget, Paul 61, 161, 299, 376
Bourne, Francis 71, 308, 309, 316
Bovio, Corso 184, 390
Brambilla, Pietro 327
Bréal, Michel 52, 289
Brenna, Ernestina 175, 176, 385
Bresciani, Antonio 62, 76, 90, 95, 96, 141, 143, 154, 156, 157, 163,

188, 312, 318, 356, 357, 369, 373, 378, 391, 416
Bronstein, Leo Davidovich, (bakınız Troçki, Leon)59
Brown, Jane K. 54, 291
Brınetto, Ernesto 177, 385
Brıni, Enrico 138, 353
Brunialti, Attilio 182, 389
Bruno, Giordano 28, 70, 247, 271, 423, 431
Brunschvicg, Léon 198, 398
Buccella, M. R. 354
Budyenny, Semyon 271, 274
Bukharin, Nikolai 11, 268, 269, 285, 297, 317, 318, 399, 407, 408, 419, 421, 426
Bull, George 363, 365, 366
Buonaccorsi, Filippo 68
Burckhardt, Jacob 68, 70, 307
Burzio, Filippo 389
Busson, Henri 418
Bustico, Guido 118

C

Cadorna, Luigi 116, 137, 144, 165, 271, 338, 351, 359, 381
Calamandrei, Piero 107, 333
Calisse, Carlo 350
Callimachus 68
Camis, Mario 72, 200, 399
Campanella, Tommaso 270, 315, 323
Canepa, Giuseppe 145, 360
Canosa, Antonio Capece Minutolo, Prens 86, 317
Caparelli, Filippo 174, 384
Caprioglio, Sergio 362
Carducci, Giosue 115, 178, 219, 221, 309, 338, 386, 411
Carlen, C. 308
Charles 73, 78, 170, 279, 301, 311, 375, 376, 382, 403, 417
Carlo Alberto di Savoia (Sardinya Kralı) 152, 367, 368, 370
Carıs, P. 412
Casanova, Giovanni Giacomo 298
Casini, Tito 138
Casotti, Mario 297
Castellano, Giovanni 405
Castiglione, Salvatore J. 266, 292
Cattaneo, Carlo 119, 225, 234, 323, 341, 418, 423
Cavalcanti, Guido 69
Cavour, Kont (Camillo Benso) 103, 116, 330, 333
Cessi, Roberto 340
Chabod, Federico 189, 323, 330, 377, 387, 392
Champfleury 170
Charensol, G. 60
Charles Albert, bakınız Carlo Alberto di 279
Charles II (Romanya Kralı, 1930-1940) 403
Charles X (Fransa Kralı, 1824-1830) 78, 417
Chesterton, G. K. 54, 291

Chiappelli, Alessandro 197, 398
Chiattone, Domenico 114, 336
Chiocchetti, Emilio 238, 424
Cian, Vittorio 66, 306
Ciccotti, Francesco 379
Cicero, Marcus Tullius 303
Cione, Edmondo 323
Cipolla, Carlo 170, 382
Civinini, Filippo 99
Civinini, Giuseppe 99, 328
Clemenceau, Georges 18, 25, 165, 263, 381
Clement XIV 358
Codignola, Ernesto 256
Coen, Marco 327
Coletti, Francesco 131, 346, 347
Collino, L. 323
Colletti, Francesco 131
Colombo, Yoseph 351
Colyer, W. T. 83
Comandini, Ubaldo 358
Comte, Auguste 47
Confalonieri, Federico 113, 114, 151, 328, 335, 336, 366, 367
Consiglio, Alberto 87, 317
Coolidge, Calvin 366
Coppola, Francesco 257, 386
Coppola, Goffredo 179
Corbelli 323
Corradini, Enrico 76, 77, 179, 312, 341, 386
Corsi, Mario 205
Cosmo, Umberto 265
Cossa, Luigi 388
Costa, Andrea 309, 336
Costanzo, Giuseppe Aurelio 336
Cousin, Victor 249
Credaro, Luigi 154, 370
Crémieux, Benjamin 424
Crispi, Francesco 99, 103, 328, 330, 353, 372
Crispolti, Filippo 61, 62, 298, 299, 300
Croce, Benedetto 11, 17, 18, 19, 20, 21, 25, 26, 31, 34, 35, 37, 41, 47, 52, 54, 55, 56, 57, 78, 82, 87, 95, 112, 114, 115, 116, 124, 128, 130, 132, 133, 134, 135, 140, 141, 148, 154, 157, 161, 174, 197, 198, 199, 212, 213, 215, 220, 221, 222, 224, 226, 229, 236, 237, 238, 239, 240, 244, 245, 246, 248, 249, 256, 257, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 269, 270, 272, 273, 279, 280, 281, 282, 283, 292, 293, 294, 300, 312, 313, 315, 336, 337, 342, 344, 345, 347, 348, 355, 356, 366, 369, 372, 373, 374, 376, 377, 398, 404, 405, 406, 407, 412, 414, 415, 418, 420, 422, 423, 424, 425, 428, 429, 430, 431
Cunliffe-Lister, Philip 374
Cuoco, Vincenzo 115, 245, 249, 322, 338, 430
Curzio 209, 402
Custodi, Pietro 182, 389

Czernin, Ottokar 165, 381

D

D'Ambrosio, Renato 268
D'Amelio, Mariano 6, 301, 332, 429
D'Amico, Silvio 151, 366, 367, 375
D'Ancona, Alessandro 356, 140
D'Ayala, Mariano 166, 381
D'Azeglio, Cesare 85, 316
D'Azeglio, Massimo 385
Dabormida, Giuseppe 371
Dall'Oglio 68, 431
Dantzig, Tobias 210, 403
Davinci, Giovanni 394
Dawes, Charles 301
De Bernardi, Mario 189, 392
De Cillis, Emanuele 391
De Lollis, Cesare 154, 370
De Lorenzo, Giuseppe 174, 384
De Maistre, Joseph 86, 317
De Man, Henri 18, 24, 46, 47, 192, 193, 263, 269, 285, 396, 397
De Marzio, Cornelio 335
De Ritis, Bejamino 127, 343
De Ruggiero, Guido 233, 243, 396, 397, 401, 422, 428
De Sanctis, Francesco 46, 99, 114, 129, 156, 223, 284, 327, 336, 345, 373, 416
De Stefani, Alberto 151, 152, 367
De Toth, Paolo 91
De Vecchi, Cesare Maria, Val 63, 64, 302
Deborin, Abram Moiseyevich 408, 409
Delbos, Victor 204
Della Casa, Giovanni
Della Tone, Luigi
Deniké 426
Depretis, Agostino 341
Derada, Carlo Modesto 138, 353
Descartes, René 70, 297
Devoto, Giacomo 144, 145, 359
Dezza, P. 421
Diamond, Stacy 428
Dixon, R. 393
Dobb, Maurice 411
Domandi, Mario 277
Dominic (Aziz) 236, 423
Dominique, Pierre 257
Dostoyevski, Feodor 58, 296, 409, 410
Douhet, Giulio 144, 359
Dragonetti De Torres, A. 168, 382
Drahn, Ernst 254, 420
Ducati, Pericle 375
Ducceschi, Virgilio 302
Dumas, Alexandre 249, 250

E

Eckermann, Johann Peter 431
Eddington, Anhur Stanley 141, 194, 195, 201, 357, 397, 398
Egorov, A. 271
Einaudi, Luigi 31, 32, 38, 180,

189, 224, 232, 272, 273, 278, 281, 295, 345, 355, 361, 387, 388, 392, 393, 421
Einstein, Albert 44
Ekehorn, Gösta 200, 201, 399
Ellis, Robert Leslie354
Engels, Friedrich 23, 60, 137, 171, 209, 227, 234, 241, 254, 255, 258, 266, 268, 281, 286, 332, 348, 349, 351, 395, 402, 404, 407, 413, 414, 417, 419, 420, 423, 425, 426, 427
Erasmus, Desiderius 18, 70, 262, 263, 307
Ercole, Francesco 247, 256, 375, 431
Estienne, Henri 304, 305

F
Fabietti, Ettore 305
Faccioli, Giovanni 272
Facta, Luigi 379
Fanelli, Giuseppe Attilio 106, 315, 331
Farbman, Michael 58, 295, 296
Fassò, Luigi 327
Fasulo, Silvano 379
Fauriel, Claude 98, 327
Federzoni, Luigi 179, 341, 386
Feiler, Arthur 242, 428
Ferdinand II de' Medici, Grandük 360
Ferdinand II, Katolik (İspanya Kralı, 1479-1516) 139
Ferdinand VII (İspanya Kralı, 1808 ve 1813-1833) 116
Fermi 116, 338
Fernbach, David 288
Ferrabino, Aldo 238, 425
Ferrara, Francesco 182, 389
Ferrarelli, Giuseppe 345
Ferrari, G. M. 71, 119, 122, 309, 431
Ferrari, Giuseppe 120, 128, 129, 234, 341, 344, 346, 422, 423
Ferrari, Severino 71, 309
Ferraris, Carlo Francesco 138, 353
Ferrero, Guglielmo 121, 342
Ferri, Enrico 137, 140, 141, 284, 349, 352, 356
Ferri, Franco 345
Feuerbach, Ludwig 21, 50, 135, 212, 218, 220, 254, 266, 283, 286, 288, 348, 404, 410, 411, 413, 423
Fèvre, Joseph418
Fichte, Johann Gottlieb 220, 346, 363, 397, 412
Fisch, Max Harold 406
Foch, Ferdinand 33, 274, 278
Ford, Henry 43, 48
Forgacs, David 318, 319, 327
Formiggini-Santamaria, Emilia 175, 385
Foscolo, Ugo 95, 98, 126, 326, 327, 339, 343
Fovel. Massimo 286

Fowkes, Ben 280, 285, 343, 349, 393, 396, 399
Frame, Einar 340
Francioni, Gianni 259, 324
Francis I (Fransa Kralı, 1515-1547) 151
Francis I (İki Sicilya Kralı, 1825-1930) 119, 340, 354
Francis II (İki Sicilya Kralı, 1859-1860) 425
Franelli, Carlo 98, 327
Frenaye, F. 270
Freud, Sigmund 47
Frunze, M. V. 274
Fucini, Renato 103, 329
Fuller, C. 90
Furst, Henry 264, 313, 376, 429
Fülöp-Miller, René 272

G

Galassi, Aurelio 379
Galilei, Galileo 20, 80, 238, 360
Garibaldi, Anita 82, 156, 157, 178, 328, 344, 373, 385, 386
Gatti, Angelo 352
Gatti, Gerolamo 122, 137, 342, 352
Gazzera, Pietro 186, 391
Gemelli, Agostino 271
Gentile, Giovanni 19, 20, 21, 28, 34, 35, 74, 80, 106, 199, 200, 202, 214, 221, 236, 247, 256, 257, 264, 271, 272, 274, 279, 311, 314, 331, 369, 394, 399, 400, 406, 414, 423, 431
Gerratana, Valentino 3, 10, 11, 254, 258, 288, 295, 322, 430
Gervinus, Georg Gottfied 345
Giaccardi, Alberto 66, 305
Giani, Niccolò 312
Gide, André 154, 370
Gide, Charles 293, 383, 396
Gioberti, Vintenzo 67, 74, 75, 115, 116, 118, 124, 306, 311, 312, 322, 338, 339, 344
Gioia, Melchiorre 47
Giretti, Edoardo 38, 281
Giuliano, Balbino 75, 312
Giusti, Giuseppe 64, 114, 175, 199, 304, 335, 385, 399
Gobetti, Piero 32, 273, 319
Goethe, Johann Wolfgang von 53, 102, 177, 188, 226, 227, 228, 229, 238, 247, 255, 258, 290, 291, 332, 391, 419, 420, 431
Gonzaga, Luisa Maria 68
Gorki, Maksim 319
Gouhier, Henri 198, 398
Govi, Mario 22, 79, 205, 206, 268
Gramsci, Carlo 270
Graziadei, Antonio 37, 38, 43, 45, 46, 48, 56, 192, 281, 282, 283, 284, 286, 287, 293, 395
Gregor, Mary 390
Grinko, G.F. 257
Griot, André Alfred, bakınız Rosmer, Alfred 279

Groethuysen, Bernard 98, 326
Grossmann, Henryk 55, 56, 293
Guardione, F. 327
Guarino, Eugenio 87, 317, 379
Guarnerio, Pier Enea 78, 313
Guastalla, Rosolino 99, 113, 114, 328, 335
Guerrazzi, Francesco Domenico 304
Guerri, Domenico 138, 353
Guerrini, Olindo, bakınız Stecchetti, Lorenzo 429
Guicciardini, Francesco 33, 114, 115, 116, 146, 277, 336, 363
Guiccioli, A. 345
Guizot, François 78, 225, 300, 313, 417

H

Haldane, E. 412
Haller, Karl Ludwig von 207, 401
Hamlin, Cyrus 421
Harkness, Elizabeth 426
Hartland, Reginald William104
Hauser, Henri 225, 418
Headicar, B.M. 90
Heath, Dougbs Denon 293, 354, 383, 396
Hegel, G.W. F. 18, 52, 75, 80, 130, 135, 161, 193, 202, 204, 207, 212, 213, 220, 221, 222, 247, 280, 331, 332, 346, 349, 363, 400, 401, 406, 407, 409, 411, 412, 413, 414, 415, 416
Heine, Heinrich 220, 221, 240, 412, 425, 426
Heitner, Robert 419
Henry Vll (ingiltere Kralı, 1485-1509) 139, 354
Herbart, Friedrich 397, 406
Herr, Lucien 204, 401
Higgs, Henry 388
Hoare, Quintin 271, 274, 275, 278, 339, 364, 365, 380, 430
Hobbes, Thomas 323, 368
Hobsbawm, Eric 332
Holland, B. 267, 278
Holt, A. 267, 278
Hoover, Herbert 301
Hughes, H. Stuart 270
Hugo, Victor 177
Hulme, T.E. 334
Husson, Jules, bakınız Champfleury 170

I

Ignazio di Trabia 164, 379
Interlandi, Telesio 369
Invernizio, Carolina 176, 385

İ

İsa 48, 49, 63, 79, 244, 287, 313, 314, 315, 343, 429
İskender III, Büyük (Makedonya Kralı, M.Ö. 336-323) 331
İskender IV 346

J

Jaloux, Edmond 330

James, William 47, 354
Jannaccone, Pasquale231, 421
Jansen, Cornelis70
Jebb, Richard C. 70, 307
Jemolo, Arturo Carlo 243, 428

K
Kahn, Hannah D. 337, 342
Kamenev, S. 271
Kant, Immanuel 17, 59, 161, 185, 219, 220, 221, 248, 262, 322, 363, 369, 390, 397, 412
Kasimir III (Polonya Kralı, 1333-1370) 68
Kaufmann, Hans 426
Kautsky, Kar 1393
Kelly, J. 156, 349, 373
Kerensky, Alexander 123, 271
Killen, Alice M. 104
Knickerbocker, Huben Renfro 258
Konfüçyüs 177
Konstantin, Büyük 153
Kopernik, Nicolaus 193
Korff, H. A. 227
Krasnov, Peler Nikolaevich 26, 33, 270, 271, 276
Kreuger, Ivar 180
Kun, Bela 274

L
La Follette, Philip 366
Labica, Georges 286
Labriola, Antonio 138, 193, 197, 213, 214, 345, 397, 398, 404, 406
Labriola, Arturo 352
Ladislaus IV (Polonya Kralı, 1631- 1648)68
Ladislaus Jagiello (Polonya Kralı, 1386-1434) 68
Lafargue, Paul 222, 351, 415
Lagnasco, Kont 68
Lamennais, Hugues-Félicité-Robert de 316, 317
Lange, Friedrich Albert 218, 219, 410, 411
Langlois, Charles-Victor 159
Lanson, Gustave 159, 241, 305, 375, 377, 378, 389, 427, 428, 431
Lanza di Scalea, Pietro 379
Lassalle, Ferdinand137
Lavater, Johann Kaspar227, 419
Le Roux de Lincy, Antoine 163
Lea, Henry Charles 127
Leacock, Stephen 127, 343, 344
Leblanc, Maurice 60, 298Leibniz, Gottfried Wilhelm von 213, 405
Lenin, V. I. 257, 267, 276, 280, 286, 289, 295, 402, 409
Lennhoff, Eugen 118, 340
Léon, Xavier 198, 204, 298, 398
Leone, Enrico 137, 352
Leopardi, Giacomo 310, 354
Leopardi, Monaldo 140, 298, 310, 317
Leopardi, Paolina 72, 310
Leopold II, Toskana Grandükü 303, 333, 360

Lesczynski, Stanislao 68
Levi, Alessandro 234, 323, 344, 346, 422, 423
Levi, Giulio Augusto 138, 353, 354
Liberatore, Matteo 205
Liefscitz, Boris, bakınız Souvarine, Boris 57, 58
Lipschitz, Boris, bakınız Souvarine, Boris 294
Lisa, Athos 365
Lisle, J. 349
List, Friedrich 225, 418
Livingston, Arthur 290, 337, 342
Lo Vetere, Filippo 139, 354, 355
Loisy, Alfred 152, 368
Lombroso, Cesare 140, 284, 352
Longhi, Silvio 302
Lorenzoni, Giovanni 188, 391
Loria, Achille 31, 137, 192, 237, 272, 273, 281, 352, 395, 424
Louis Xl (Fransa Kralı, 1461-1483) 139
Louis XV (Fransa Kralı, 1715-1774) 68
Louis-Philippe (Fransa Kralı, 1830-1848) 78, 418
Loyolalı Ignatius 80
Lucarelli, Antonio 163, 378
Lucchesini, Girolamo 68
Lucretius 303
Ludwig, Emil 254, 286, 288, 307, 401, 423
Lunacharsky, Anatoly 261, 262, 263, 266, 276, 282
Luther, Martin 18, 70, 262
Luxemburg. Rosa 270, 294
Luzio, Alessandro 114, 115, 118, 156, 157, 178, 336, 337, 340, 373, 385, 386
Luzzatto, Gino 256
Luzzi, Giovanni 173, 384
Lynch, Christopher 343

M

Maccari, Mino 425
Machiavelli, Niccolò 10, 25, 46, 70, 85, 95, 96, 109, 110, 111, 112, 120, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 132, 133, 134, 135, 139, 142, 146, 147, 148, 158, 162, 163, 174, 179, 189, 190, 246, 247, 250, 324, 334, 343, 344, 346, 347, 348, 349, 354, 357, 362, 363, 364, 365, 377, 384, 392, 430, 431
Maggi, Carl Maria 175, 370, 385
Magni68
Malagodi, Olindo 368
Malatesta, Errico 87
Manacorda, Guido 188, 391
Manfredi, S. 340
Manoilescu, Mihail 209, 403
Manteri, Vincenzo 64, 303
Manzoni, Alessandro 61, 62, 98, 102, 103, 104, 108, 156, 238, 241, 298, 299, 300, 326, 327, 330, 333, 385, 424, 426

Marchesi, Giambattista 133, 347
Marchesini, Giovanni 233, 422
Marchioli, Ettore 351
Marcora, Giuseppe 340
Marcucci, L. 340
Marescalchi, Arutro 242, 428
Margherita di Collegno 156
Maria Sophia (Napoli Kraliçesi) 87
Marinetti, Filippo Tommaso 50, 288
Mario, Jessie M.W. 22, 60, 79, 81, 108, 189, 200, 205, 265, 268, 297, 314, 333, 375, 392, 399, 422
Marozzi, Antonio 147, 364
Martelli, Diego 64, 303, 304
Martini, Ferdinando 103, 330
Marx, Karl 21, 36, 37, 38, 41, 44, 47, 48, 49, 52, 56, 71, 135, 137, 138, 171, 190, 192, 193, 212, 218, 219, 220, 221, 222, 229, 254, 255, 256, 257, 258, 265, 266, 268, 272, 280, 281, 282, 283, 285, 286, 287, 288, 293, 315, 332, 343, 348, 349, 351, 352, 383, 393, 395, 396, 397, 398, 399, 404, 406, 407, 409, 411, 413, 414, 415, 417, 419, 420, 423, 424, 425, 427
Masaryk, Tomás Garrigue 58, 59, 296
Masoero, Arturo 46, 47, 48, 285
Mathews, John 339
Maurois, André 290, 291
Maurras, Charles 73, 160, 161, 311, 375, 376
Mayer, Teodoro 329, 396
Mazzarino, Giulio Raimondo 67
Mazzini, Giuseppe 71, 82, 118, 311, 315, 344
Mazzoni, Giuseppe 64, 118, 303, 304, 340
McRae, Kenneth D. 377
Menzio, P. A. 322, 323
Metron 150, 366
Meyer, Rudolf 192, 396
Mezzacapo, Carto 166
Michels, Robert 29, 66, 181, 272, 305, 388
Mignet, François 225, 417, 418
Mignosi, Pietro 163, 378
Milton, John 60, 61, 66, 68, 72, 78, 100, 101, 102, 114, 156, 164, 169, 175, 209, 219, 256, 257, 270, 271, 273, 274, 277, 279, 284, 286, 287, 288, 290, 291, 293, 297, 300, 303, 312, 313, 316, 327, 328, 329, 330, 336, 341, 343, 350, 351, 352, 353, 356, 357, 361, 362, 367, 368, 370, 373, 376, 379, 380, 385, 386, 388, 389, 390, 391, 392, 398, 402, 403, 411, 414, 415, 416, 421, 424, 426, 428, 431
Mioni, Ugo 62, 300, 301
Mirbeau, Octave 299
Mirsky, D.S. 217, 407, 408, 409, 410

Missiroli, Mario 19, 20, 160, 233, 265, 375, 422
Mizzi, Nerik 178, 179, 386
Modigliani, Amedeo 352
Modigliani, Giuseppe Emanuele 137, 352
Molitor, Jean-Phillipe 281, 393
Moltke, Helmuth von 132, 347
Mommsen, Theodor 128, 129, 345
Monatte, Pierre 279
Mondolfo, Rodolfo 234, 422
Mongini, Luigi 137, 283
Monicelli, Tomaso 87
Montalcini, Camillo 340
Montanelli, Giuseppe 64, 304
Monti, Augusto 68, 323
Montini, Renzo U. 367
Moon, R. O. 419
Mordini, Antonio 64, 99, 304, 328
Mortara, Giorgio 257
Mosca, Gaetano 129, 337, 342, 346
Murat, Joachim (Napoli Kralı, 1808-1815) 118, 340
Mussolini, Arnaldo 78, 87, 164, 265, 302, 312, 315, 329, 369, 379, 380, 391, 394, 402, 403

N

Napolyon III (Louis-Napolyon, Fransa Kralı, 1852- 1870) 179
Napolyon, Bonaparte 97, 99, 117, 245, 249, 429
Negri, Ada 175, 385
Negro, Luigi 38, 281
Nelson, Horatio 11
Niceforo, Alfredo 46, 284
Nietzsche, Friedrich 249, 369
Nisbet, H. B. 401
Nitti, Francesco Saverio 145, 362
Nolhac, Pierre de 70, 307
Nowell Smith, Geoffrey 271, 274, 275, 364, 365, 430

O

Ojetti, Ugo 169, 256, 374, 382
Olgiati, Francesco 48, 238, 286, 287, 424
Olivetti, Angelo Oliviero 141, 356
Omodeo, Adolfo 96, 164, 323, 379, 380
Orano, Paolo 106, 345
Orestano, Francesco 154, 369
Oriani, Alfredo 190, 191, 394
Orlando, Vittorio Emanuele 359
Orsini, Luigi 375

P

Palhoriès, F. 74, 312
Pallavicino, Giorgio 114, 336
Palmer, L M. 405
Panella, Antonio 162, 377
Panférof, F. L. 258
Pantano, Gherardo 144, 359
Panzini, Alfredo 71, 309

Papini, Giovanni 43, 136, 138, 154, 157, 188, 236, 238, 239, 282, 283, 319, 350, 369, 373, 374, 391, 423, 424, 425
Paravesino, Giacomo de 68
Pareto, Vilfredo 52, 53, 115, 182, 289, 290, 337, 351, 389
Pascal, Blaise 389, 427
Pascoli, Giovanni 385
Pastor, Ludwig von 68, 307
Paul, Cedar 289, 296, 410, 416, 417
Paul, Eden 410, 416, 417
Pea, Enrico 273, 295
Pellegrini, Carlo 256
Pellizzi, Camillo 167, 381, 382
Penman, Bruce 330, 333
Pernot, Maurice 152, 368
Perrelli, Filippo 145, 360, 361
Perticone, Giacomo 322, 323
Peruzzi, Ubaldino 108, 333
Petrini, Domenico 377
Petty, William 190, 393
Philip Neri (Aziz) 353
Piccoli, Francesco 138, 353
Piccoli, Valentino 375
Pietro di Trabia, bakınız Lanza di Scalca, Pietro
Pirou, Gaëtan 60, 298
Pisacane, Carlo 82, 120, 315
Pius IX 178, 386
Pius V 167, 382
Pius XI 70, 79, 307
Platon 112, 113
Plautus 368
Plekhanov, George V. 51, 222, 288, 289, 410, 411, 415, 416, 417
Pocar, Ervino 277
Pokrowsky, M. N. 257
Pommerol, B. 410
Ponnelle,.Luigi 138, 353
Porro, Carlo 190, 393
Prato, Giuseppe 32, 273, 303
Prezzolini, Giuseppe 290, 319, 333, 355, 375
Proudhon, Pierre-Joseph 62, 220, 239, 300, 425
Przezdziecki, Renaud 67, 306
Puccioni, Mario 108, 109, 333
Pullé, Francesco Lorenzo 122, 342
Quinet, Edgar 115, 337, 338

R

Radcliffe, Ann 104
Radek, Karl 48, 276, 286, 364
Radius, Emilio 403
Rafail, R.B., bakınız Farbman, R. B. 296
Reeve, Clara 104
Régnier, Henri 170, 383
Regonati, F. 114, 336
Reinhold, Karl Leonhard 220
Rerum Sctiptor, bakınız

R

Revel, Bruno 271
Reynolds, Beatrice 377

Rezasco, Giulio 180, 387
Riazanov, D.B. 222, 415, 417
Ricardo, David 56, 171, 383
Ricasoli, Bettino 328
Ricca-Salerno, Paulo 388
Ricci, Corrado 155, 370
Ricciotti, Giusseppe 384
Richards, R. 293, 383, 396
Richter, Julius 228, 229
Rignano, Eugenio 120, 341
Rigola, Rinaldo 31, 272, 273, 282, 355
Rimbaud, Arthur 163
Rinaldi, Ruggero 74, 75, 312
Rist, Charles 56, 192, 293, 383, 396
Rivière, Jacques 57, 257, 294, 298, 416
Robespierre, Maximilien 219, 220, 412
Rocco, Alfredo 72, 309, 310
Rodd, James Rennell 167
Rodin, Auguste 249, 431
Rolfe, J.C. 335
Rolland, Romain 90, 318, 319
Romagnosi 225, 418
Romano, Aldo 315
Roncalli, Domenico 68
Ronsard, Pierre de 307
Roosevelt, Theodore 366
Rosengarten, Frank 11, 262, 265, 276, 294, 295, 349, 360, 363, 367, 376, 387, 410, 430
Rosenthal, Raymond 262, 265, 294, 295, 349, 360, 363, 367, 376, 387, 410, 430
Rosmer, Alfred 34, 279
Rossetti, Giuseppe 118, 119
Rossi, Vittorio 307
Roth, J. 334
Rousseau, Jean-Jacques 142, 322, 412
Royer-Collard, Pierre-Paul 78, 313
Rudas, L. 37
Ruffini, Francesco 241, 426
Russell, Bertrand 40, 205, 206, 270, 345, 372, 401
Russo, Luigi 284, 323, 324, 343, 344, 359, 363, 364, 430
Ryazanoff, D. B. bakınız Riazanov, B. B. 415
Ryazanskaya, S. 393, 411
Ryder, Frank 420, 421

S

Sabatello, Dario 373
Saint-Simon, Claude-Henri de Rouvroy 65, 192, 299, 300, 304, 396
Saitzew, Manuel 55, 292
Salandra, Antonio 137, 143, 144, 145, 165, 350, 351, 358, 359, 380, 381
Salimei, Alfonso 167, 168, 382
Salvagnoli, Vincenzo 64, 304
Salvemini, Gaetano 292, 355, 360, 378, 382

Salvotti, Antonio 114, 335, 336
Samogyi, Stefano 56, 293
Santucci, Antonio A. 11
Sapegno, Natalino 256
Sarfatti, Margherita 302
Savonarola, Girolamo 147, 364
Sazie, Léon298
Scalarini, Giuseppe 164, 379, 380
Scarfoglio, Edoardo 414
Schaumann, Johann Christian Gottlieb 221
Schleyer, Johann Martin 267
Schmidt, E. 228
Schopenhauer, Arthur 133, 347, 384
Schucht, Julia 274
Schucht, Tatiana 3, 9, 10, 253, 258, 261, 263, 265, 273, 294, 295, 297, 321, 324, 328, 343, 348, 360, 363, 367, 376, 377, 386, 387, 393, 409, 418, 422, 424, 429, 430, 431
Scolari, Filippo 99, 327
Sée, Henri 225, 418
Seligman, Edwin R. A. 224, 416, 417
Sella, Quintino 128, 344, 345
Serao, Matilde 221, 222, 414, 415
Sergi, Giuseppe 46, 284
Serpieri, Arrigo 72, 310
Serrati, Giacinto Menotti 160, 375
Sezar, Julius 113
Shaftesbury, Anthony Ashley Cooper, Kont 227
Shakespeare, William 177
Sibree, J. 332, 413
Silva, Pietro 152, 367, 368
Simondet, H. 386
Simpson, Renate 393
Simson, F. H. 412
Smith, Adam 319, 327, 357
Smithers, W.W. 349
Soffici, Ardengo 90, 318, 319
Sokrates 313
Sombart, Werner 225, 418
Sonnino, Giorgio Sidney 137, 144, 155, 165, 351, 358, 359, 372, 380
Sorel, Georges 18, 20, 25, 54, 60, 78, 110, 111, 130, 137, 238, 263, 269, 298, 334, 352, 416, 422
Sòriga, Renato 118, 340
Sorrento, Luigi 169, 170, 382
Souvarine, Boris 294
Souvestre, Pierre 298
Spallanzani, Alfredo 107
Spano, Pippo, bakınız Scolari, Filippo 99, 327
Spaventa, Bertrando 130, 214, 221, 346, 407, 413, 414
Spedding, James 354
Spencer, Herbert 47
Spirito, Ugo 231, 232, 236, 257, 421, 423
Sprigge, Cecil 294
Squillace, Fausto 137, 351
Sraffa, Piero 295, 324, 367, 386,

393, 408, 409
Stalin, Josif V. 271, 279, 286, 409
Stanghellini, Arturo 375
Stecchetti, Lorenzo 244, 429
Stevens, F. G. 403
Stinnes, Hugo 180
Storer, Edward 369
Suckert, Kurt Erich, bakınız Malaparte 209, 319, 402
Sue, Eugènc 62, 65, 136, 300, 303, 349
Suetonius 113, 334, 335
Symonds, John Addington 70, 307

T

Taine, Hippolyte 161, 376
Tangorra, Vincenzo 189, 392
Testa, Nicola Valdimiro 91, 320
Thibaudet, Albert 368
Thierry, Jacques-Nicolas-Augustin 62, 225, 299, 300, 417
Thomas Aquinas 330, 404
Thouar, Pietro 64, 304
Tilgher, Adriano 407
Toffanin, Giuseppe 68, 69, 70, 306
Togliatti, Palmiro 265, 278
Tolstoy, Leo 61, 177, 233, 422
Tonelli, Luigi 163, 378
Trebbi, Oreste 382
Treves, Angelo 411
Treves, Paolo 146, 323, 363
Troçki, Leon 274, 275, 276, 277, 279, 296, 364, 407
Trombadori, Gaetano 114, 336
Trompeo, Pietro Paolo 241, 426
Trotter, W. F. 427
Tucci, Giuseppe66, 305
Tukhachevsky, Mikhail 271
Turati, Filippo 422
Tyau, M.T. Z. 156, 373

V

Vailati, Giovanni 290
Vannucci, Atto 64, 303
Varanini, Varo 381
Varisco, Bernardino 232, 233, 421, 422
Vavasseur, Gustave le 170
Veblen, Thorstein 47, 48, 285, 286
Vella, Arturo 380
Verdi, Giuseppe 126, 140, 141
Verdinois, Edoado 144
Verga, Giovanni 102, 103, 329
Veroneo, Jeronimo 66
Vettori, Pier 65, 304
Viani, Prospero 72, 73, 310
Vico, Giambattista 213, 246, 247, 405, 406, 430
Victor Emmanuel, bakınız
Vittorio Emanuele 371
Vieusseux, Giovan Pietro 64, 76, 304, 312
Vigo, Pietro 161, 376
Villari, Luigi 167, 381, 382

Vincenti, Leonello 227, 228, 229, 419
Vitelli, Girolamo 65, 304
Vittorio Emanuele II (Sardinya Kralı, 1849-1861 ve İtalya Kralı, 1861-1878) 124, 359, 370
Voigt, Georg 68, 70, 307
Volpe, Gioacchino 67, 97, 122, 156, 306, 326, 342, 372, 373, 375
Volpicelli, Luigi 32, 236, 274, 423
Voltaire 47, 73, 263

W

Wagner, Wilhelm Richard 141
Walpole, Horace104
Walzel, Otto 227
Webb, S. 90
Weber, Max 243, 418, 428
Weiss, Franz 40, 184, 282, 390
Weygand, Maxime 27
Wilkins, Eithne 414
Winston, K. 291
Wood, Allen W. 401
Woolf, Stuart 372

Y

Young, Owen 301

Z

Zamboni, Umberto 63, 302
Zaniboni, Aldo 151
Zerboglio, Adolfo 137, 352
Zini, Zino 287
Zola, Emile 103, 141
Zottoli, Angelandrea 61, 62, 298, 300

HAPİSHANE DEFTERLERİ - 4. CİLT
Antonio Gramsci

Gramsci'nin düşüncesini ve *Hapishane Defterleri*'nin karmaşık oluşum süreçlerini hiç kimse Valentino Gerratana ve Antonio Santucci kadar iyi anlamamıştır.

Joseph A. Buttigieg

Yirminci yüzyılın en değerli aydınları arasında, çalışmasını ölümünden sonra, Antonio Gramsci'ye nazaran daha zor erişilebilir vaziyette bırakan herhalde kimse yoktur. Ancak bu, onun yüzyılın belki de en iyi tanınan ve en büyük etki yaratan İtalyan düşünürü olmasını engellememiştir. Bunu, büyük ölçüde, yaşamlarının önemlice bir bölümünü Gramsci'nin çalışmalarını metodolojik olarak organize etmeye ve çözümlemeye adamış iki bilim adamına borçluyuz: Valentino Gerratana ve Antonio A. Santucci. Artık onların ikisi de aramızda değil; Gerratana'nın ölümünün arkasından, başta gelen Gramsci çalışmaları uzmanı olarak meslektaşı ve gerçekte takipçisi olan Santucci'yi de hiç beklenmedik bir zamanda kaybettik. Santucci yalnzca elli dört yaşındaydı; ölümü, trajik olduğu kadar bizler için pişmanlığa da neden olan bir olay oldu. Siyasal kuram tarihindeki pek çok alandaki derin bilgilerini ironik ve uzlaşmaz bir zekayla ve biraz melankoliye de çalan esprili bir mizaçla birleştirmiş olan bu büyük yetenekten neden daha fazlasını beklememiştik? Santucci, Gramsci metinlerinin filolojik çözümlenmesinde en önde gelen bilim adamı olmasının yanında, Gramsci ve *Hapishane Defterleri* üzerinden, onun bir parçası olduğu tarihsel dönem hakkındaki eleştirel çözümlemeleriyle de ün salmıştı. Bu nedenle Santucci, hem filolojik bilgeliğiyle, hem de pek çok denemede ifadesini bulan kendi çalışmasıyla, bilhassa da "komünizmsiz" bir dünyada Gramsci'nin devam eden önemine ilişkin düşünceleriyle hatırlanmalıdır.

Eric J. Hobsbawm

Tüm öteki otantik klasikler gibi Gramsci'nin çalışması da hem kendi çağının bir ifadesidir hem de "bağlama direnir ve gelecek nesillerle diyaloğa açıktır".

Antonio A. Santucci

ISBN: 978-605-4979-19-6
9 786054 979196

THG
0370517
CGD